БОРИС БОРИСОВ

КЕРАМИКА И КЕРАМИЧНО ПРОИЗВОДСТВО ПРЕЗ XI-XII ВЕК

ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА ДНЕШНА ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

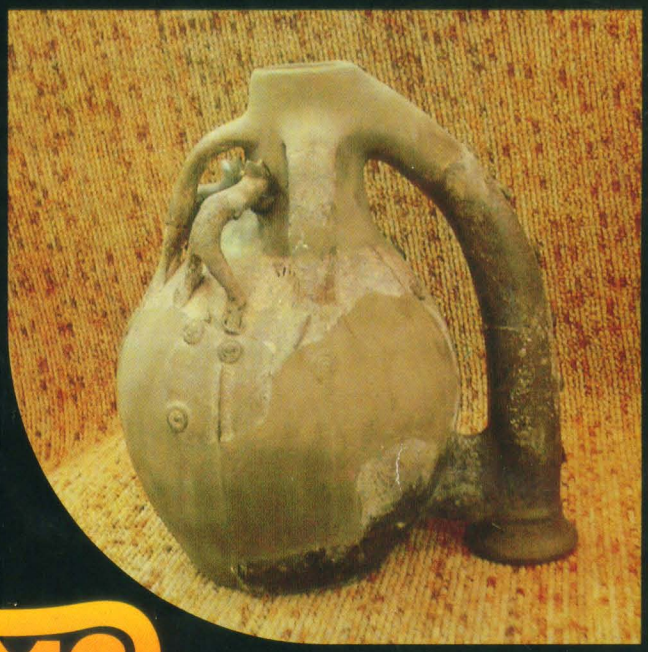

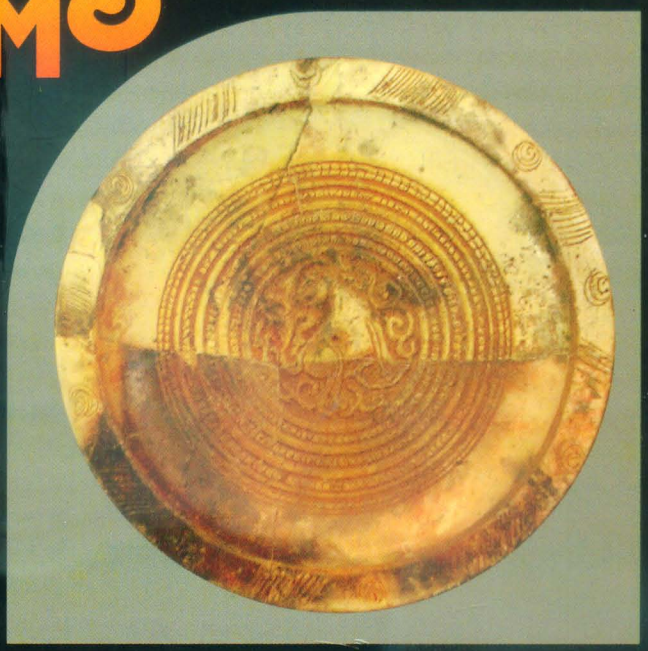

МАРИЦА ИЗТОК
АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ

том 6

Археологически музей “Марица-изток” – гр. Раднево
Археологическа експедиция – “Марица-изток”

Борис Борисов

Керамика и керамично производство през XI-XII век

от територията на днешна Югоизточна България

“МАРИЦА-ИЗТОК” АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ
ТОМ 6

Раднево 2002 г.

Редколегия:
Иван Панайотов, Румяна Георгиева, Красимир Лещаков,
Стефан Александров, Борис Борисов

Преводач:
Николина Енчева

© Борис Борисов
ISBN - 954-90117-1-5 [т. 6]

Boris Borisov

Ceramics and Ceramic Production in 11th–12th centuries

on the territory of present day South east Bulgaria

"MARITSA-IZTOK". ARCHAEOLOGICAL RESEARCH
VOL. 6

Radnevo, 2002

Editors:
Ivan Panayotov, Rumyana Georgieva, Krasimir Leљtakov,
Stefan Alexandrov, Boris Borisov

Translated by:
Nikolina Encheva

© Boris Borisov
ISBN - 954-90117-1-5 [v. 6]

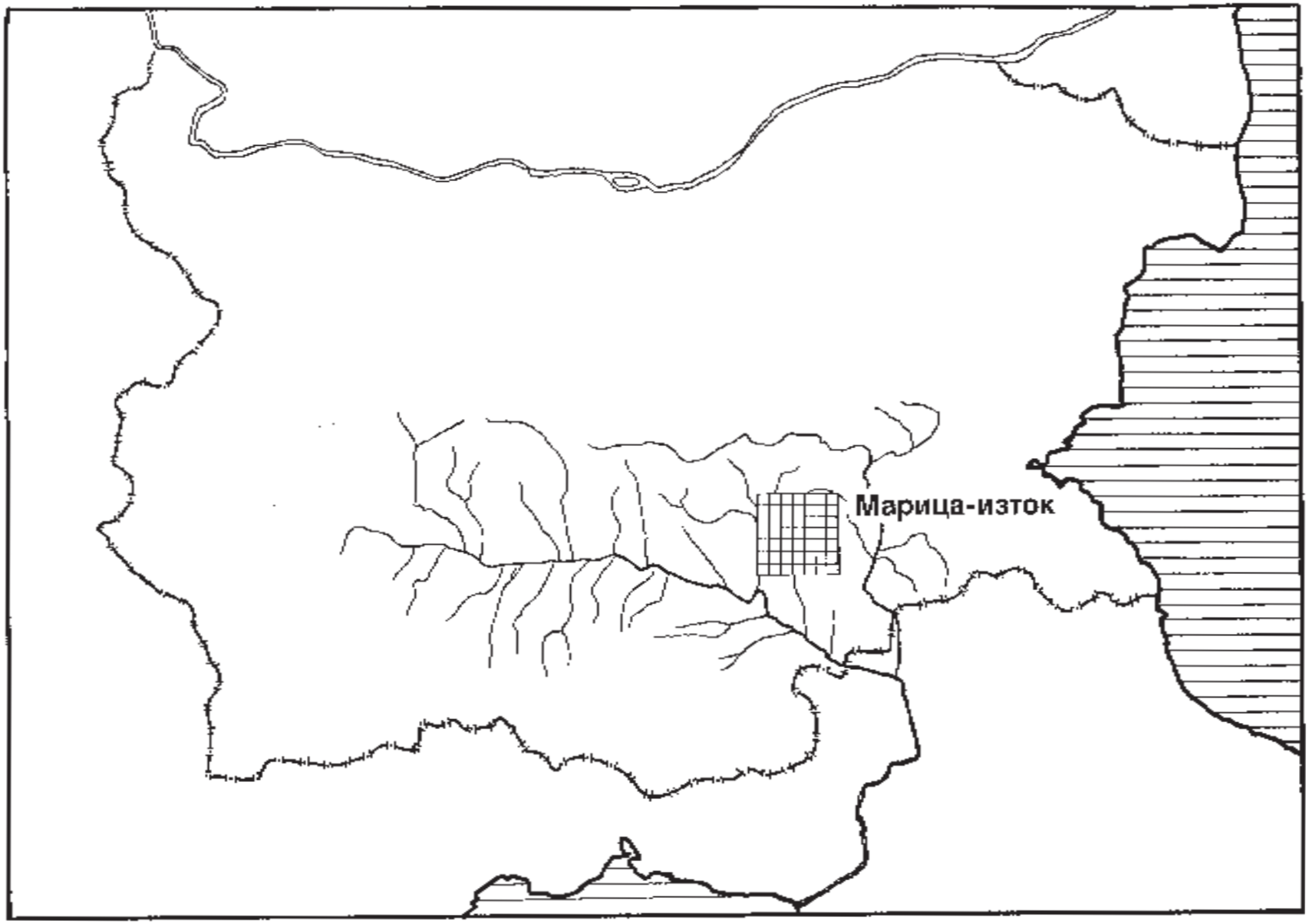
Марица-изток

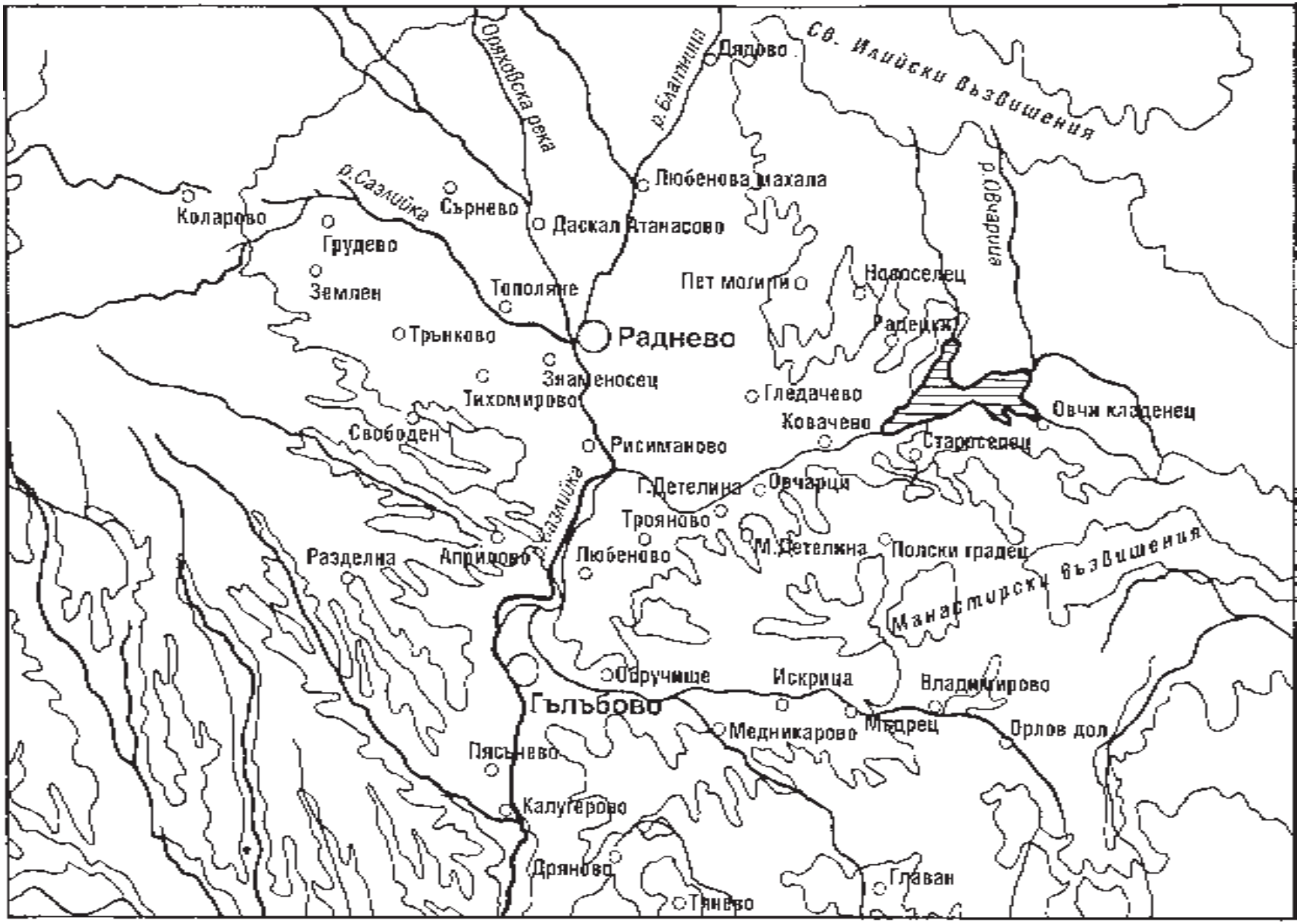
Одраховска река
р.Бахлийска
Дядово
Св. Илийски Възвишения
р.Сазлийка
Любенова махала
Сърнево
Коларово
Даскал Атанасово
Грудево
Землен
Тополяне
Пет могили
Новоселец
Радецки
Трънково
Раднево
Знаменосец
Тихомирово
Гледачево
Ковачево
Овчи кладенец
Свободен
Рисиманово
Староселец
Г.Детелина
Овчарци
Р.Сазлийка
Трояново
Разделна
Априлово
Любеново
М.Детелина
Полски градец
Манастирски Възвишения
Обручище
Искрица
Владимирово
Гълъбово
Медникарово
Мъдрец
Орлов дол
Пясъчево
Калугерово
Дряново
Главан
Тръстево

ПРЕДГОВОР

През 2002 г. се навършват 10 години от създаването на археологическия музей "Марица-изток" в гр. Раднево. Благодарение на доброто взаимодействие между ръководството на музея и Мини "Марица-изток" ЕАД бяха проведени сондажни и цялостни спасителни археологически разкопки на голям брой обекти от праисторията, античността и Средновековието. В продължение на редица археологически сезони бяха проучени последователно средновековното селище в м. "Асара" край с. Знаменосец, ранновизантийското и средновековно селище край с. Гипсово, селището над античната крепост в м. "Градището" до с. Полски Градец и крепостта край с. Искрица. Наред с тях бяха проучени цялостно и средновековните сезонни селища "Гледачево-1 и 2", първото от които се отнася към периода на византийското владичество в българските земи, а второто – към Ранното средновековие. Тук за пръв път бяха открити нови, неизвестни досега в българската археологическа наука нови селищни структури – временни селища на занимаващо се с подвижно скотовъдство население. В резултат на теренните проучвания във фонда на музея постъпиха голямо количество археологически материали, основно място сред които заема керамиката. На нея е посветено и настоящото изследване.

Към многобройния керамичен материал от района на комплекса "Марица-изток" трябва да се прибавят и керамичните находки от цялостно проученото средновековно селище до с. Дядово, както и тези от селищата край селата Карановo и Асеновец, на територията на Новозагорска община и селището над античната пътна станция Карасура, край с. Рупките, Чирпанско.

В изследването са включени още и масовият керамичен материал от спасителните разкопки на средновековните селища край гр. Любимец и с. Крум, Димитровградско, по трасето на автомагистрала "Марица", проведени в последните години, както и материалите от фондовете на музеите в Стара Загора, Ямбол и Хасково.

За по-голяма пълнота включваме и някои от вече публикуваните съдове от разкопките на средновековния град на "Хисарлъка" в Сливен (*Радева М.* 1988:45-62; *Щерева И., М. Радева* 2001: 268-287) и селището на тракийския град Севтополис (*Чангова Й.* 1972:50-75). В Приложения каталог включваме само тези от публикуваните съдове, които са придружени от пълни каталожни данни. Ето защо в него липсва описание на някои типове, характеристиката на които е дадена в раздела "Типология и хронология на керамиката".

В изпълнение на обещанието си да публикува резултатите от проучванията на завършени обекти или етапи от тях, както и на обобщителни монографични изследвания, редакцията на "Марица-изток" Археологически проучвания" предлага на вниманието на научната общност настоящия том, посветен на керамиката и керамичното производство през XI–XI в. от територията на днешна Югоизточна България. С това се цели да се изтъкне ролята и значението на археологическите проучвания в района на комплекса "Марица-изток" в изследването на материалната култура не само на територията на България, но и в Югоизточна Европа.

*

* *

Написването на всяка книга е свързано с преодоляването на редица трудности от технически, организационен и най-вече от финансов характер и с труда на много хора. Ето защо авторът се чувства задължен да благодари на всички, които бяха съпричастни в подготовката на настоящия том и без чиято подкрепа и помощ написването му не би било възможно. Изказвам най-сърдечната си благодарност към редица колеги, които бяха така любезни да ми предоставят непубликуван керамичен материал от фонда на музеите. Това позволи да се попълнят редица празноти в изследването на керамиката от територията на днешна

Югоизточна България. На първо място най-искрено благодаря на ст. н. с. д-р Ир. Щерева (АИМ при БАН) – ръководител на проучванията на "Хисарлъка" в Сливен, на ст. н. с. д-р Д. Драганов – директор на Историческия музей в Ямбол, който ми предостави за обработка керамичния материал от фонда на музея, на Д. Янков – за материалите от Ст. Загора, на Д. Аладжов и И. Петров – за керамиката от музея в Хасково, на гл. ас. Р. Колева (СУ "Св. Климент Охридски"), предоставила ми масовия материал от ръководените от нея спасителни разкопки на средновековното селище край гр. Любимец, на колегите от музея в Нова Загора – Т. Кънчева, В. Игнатов и най-вече на Кр. Велков, за помощта която ми оказаха при подготовката на настоящия том. Благодаря и на н. с. Р. Спасов, н. с. В. Вандова и Р. Младенова, от ИМ – Кюстендил, за помощта при подготовката на илюстративния материал.

Изказвам най-сърдечната си благодарност и на реставраторките Ст. Димитрова и М. Йорданова от Археологическия музей "Марица-изток" – Раднево, за сръчността и умението, което вложиха в реставрацията на многобройния керамичен материал. Специална благодарност изказвам и на художничката Р. Йоргова, която вложи огромно старание при подготовката на илюстрациите в монографията.

Благодаря и на Д. Костов за предпечатната подготовка на този том, с който работихме невероятно експедитивно и делово, както и на художника М. Подмолов, подготвил корицата на книгата.

Благодарност изказвам и на ръководството на Община Раднево, в лицето на кмета Г. Маринов и зам.кмета В. Герасимов, за оказаното съдействие при издаването на настоящата монография.

*

* *

Благодаря на всички от сърце, и посвещавам настоящата монография на 10 годишнината от създаването на Археологическия музей "Марица-изток". Ще бъда безкрайно доволен и щастлив ако изследването на керамиката и керамичното производство от територията на днешна Югоизточна България даде своя, макар и скромен принос в проучването на керамиката и керамичното производство от територията на византийския културен кръг.

Авторът

Нова Загора
27. II. 2002 г.

PREFACE

The year 2002 marks the tenth anniversary of the Maritsa Iztok Archeological Museum in Radnevo. Thanks to the good cooperation between the staff of the museum and Maritsa Iztok Mines Joint Stock Company a number of drilling and overall rescue archeological diggings of many sites from ancient history, antiquity and the Middle Ages have been carried out. In the course of several archeological seasons researches were made successively in the medieval settlement in the locality of Asara near Znamenosets, the early Byzantine and medieval settlement near Gipsovo, the settlement over the antique fortress in the locality of Gradishteto near Polski gradets and the fortress near the village of Iskritsa. Thorough research was also made of the medieval seasonal settlements of Gledachevo-1 and 2. The former is attributed to the period of the Byzantine domination of the Bulgarian lands and the latter- to the beginning of the Middle Ages. New and unfamiliar to Bulgarian archeology so far settlement structures were found there, namely temporary settlements of people dealing with animal breeding. As a result of the terrain studies the fund of the museum was enriched with a great number of archeological materials, the chiefest among them being ceramics. The present research is dedicated to it.

To make a complete picture of the ceramics of the region, we should add the findings from the thoroughly excavated medieval settlement near the village of Djadovo, as well as those from the settlements near Karanovo and Assenovets on the territory of the municipality of Nova Zagora and the settlement over the Karasura antique road station near the village of Rupkite in the vicinity of Chirpan.

The research includes also the mass ceramic material from the rescue excavation works of the medieval settlements near the town of Liubimets and the village of Krum near Dimitrovgrad, on the track of Maritsa highway, carried out in recent years as well as materials from the funds of the museums in Stara Zagora, Yambol and Haskovo.

True to the promise to publish the results from research of completed sites or stages in them, as well as generalising research, the board of *Maritsa Iztok Archeological excavations* offers the present monograph, dealing with ceramics and its production in 11th–12th centuries on the territory of present-day Southeast Bulgaria, to the attention of scientists. Our aim is to point to the importance of archeological researches in the region of Maritsa Iztok complex for the study of material culture on the territory of Bulgaria and Southeast Europe.

*

* *

The creation of each book is connected with overcoming of various difficulties of technical, organising and mainly financial character with the help of many people. That is why, the author feels bound to thank all people involved in the writing of this volume, without whose help its appearance would have been impossible. I express my earnest gratitude to a number of colleagues who were so kind as to grant me unpublished ceramic materials from the funds of the museums. This allowed a lot of gaps in ceramic research in present-day Southeast Bulgaria to be filled. Firstly, I express my sincere gratitude to Dr. Ir. Shtereva, research associate at AIM – Sofia, who ran the research in Hissarluka in Sliven, to Dr. D. Draganov, research associate, director of the Historical museum in Yambol, who let me process ceramic material of the museum, to D. Yankov – for the materials from Stara Zagora, to D Aladjov and I Petrov – for the ceramics from the museum in Haskovo, to Chief ass. R Koleva, who let me use the materials from the rescue excavations she carried out at the medieval settlement near Liubimets, to my colleagues from the museum in Nova Zagora T. Kancheva, V. Ignatov and mostly Kr. Velkov, for their help in the preparation of the present volume. I also thank the research associates R Spasov, V. Vandova and R Mladenova from the historical museum in Kiustendil for their help in the preparation of the

illustrations.

I express my sincere gratitude to the restorers St. Dimitrova and M. Yordanova from Maritsa Iztok Archeological museum in Radnevo for their dexterity and the skill that they applied in the restoring of the numerous ceramic materials. I specially thank the artist R. Yorgova, who was exceptionally diligent in preparing the drawings for the monograph.

I thank also D. Kostov who prepared this volume for printing and who worked with incredible speed and energy and also the artist M. Podmolov, who prepared the cover of the book.

I express my gratitude to the authorities of the municipality of Radnevo, to the mayor G. Marinov and vice- mayor V. Gerasimov for their cooperation in the issuing of this book.

*
* *

Thanking all these people with all my heart, I want to dedicate this monograph to the tenth anniversary of Maritsa Iztok museum. I would be extremely happy if the research into the ceramics and its production on the territory of present-day Southeast Bulgaria is a contribution, though a small one, in the overall research of ceramics of the Byzantine culture circle.

The Author

Nova Zagora
27 Feb. 2002

УВОД

Битовата керамика е най-масовия материал придобиван от археологическите проучвания на всички категории селища от периода на византийското владичество в българските земи (XI–XII в.). Нейното значение като един от основните източници за историята на материалната култура, а от там и за реконструкцията на социално-икономическото състояние на древните и средновековни общества е отдавна известно на науката. Изследването на керамиката дава възможност за изясняването на редица важни въпроси, свързани с етногенезиса, бита и културата на населението, обитавало нашите земи през Средновековието.

Въпреки това съвсем доскоро за керамиката от периода на византийското владичество в българските земи не се знаеше почти нищо. В археологическа литература липсваше сериозно научно изследване, посветено на керамичния материал от този период. В публикациите се обръщаше незначително внимание на керамиката, а твърде често тя се разглеждаше извън контекста на археологическата и среда. Някои изследвачи я отнасяха неправилно към керамиката от Първото българско царство, а други – към Втората българска държава. Много често художествената керамика, която навлиза широко в бита на населението през XI и най-вече през XII в. е отнасяна съвсем механично към периода XII–XIV в., без да се отчита факта, че началото на Второто Царство е поставено едва в 1185 г., т. е. в самия край на XII в.

В археологическата литература са налице и редица публикации, които са посветени на находки от художествена керамика от Несебър (*Миятев К.* 1928-1929:355-357), Мадара (*Миятев К.* 1934:217-220), Преслав, Кюстендил (*Чангова Й.* 1962:25-33) и Сердика (*Станчева М.* 1964:169-194). Успоредно с тях има и съобщения и статии, посветени на проучванията на отделни средновековни градове, крепости или селища, в които се споменава, макар и много бегло за намерените цели или фрагментирани керамични съдове – Враца (*Георгиева С, Д. Бучински* 1959:350), Преслав (*Иванова В.* 1955:483, обр. 19; *същата* 1959:150, обр. 18), Хасково (*Аладжов Д.* 1961:15), Карвуна (*Мирчев и др*. 1962:69), В. Търново (*Георгиева С.* 1974:9), Пловдив (*Джамбов И.* 1978:68, обр. 1), Калето край с. Крън, Казънлъшко (*Овчаров Т.* 1978:45), крепостта в с. Любеново, Хасковско (*Аладжов Д., Д. Балабанян* 1972:120, обр. 17), с. Гиген (*Станчева М., Л. Дончева-Петкова* 1972:23-29, обр. 14 а), с. Глуфишево, Сливенско (*Герасимов Т.* 1955:590), Кабиле (*Танчева-Василева Н*. 1991:93-95), Хисар (*Джамбов И.* 1983:15-17) и др.

През 1969 г. Я. Николова публикува масовия керамичен материал от Южната порта в Преслав (*Николова Я.* 1968-1969:163-191, обр. 1-3). Тук за пръв път ясно са обособени два типа гърнета, датирани в периода на византийското владичество (XI–XII в.).

През 1972 г. са публикувани основните резултати от спасителните разкопки на средновековното селище върху тракийския град Севтополис. В монографията е отделено специално внимание на керамичния материал. За съжаление обаче селището е датирано в широките граници на XI–XIV в., което не е позволило на авторката да разграничи керамичния материал от периода на византийското владичество от по-късния – от времето на Второто българско царство (*Чангова Й.* 1972:50-75).

Принос в проучването на средновековната керамика е и една статия на Л. Дончева-Петкова, посветена на ангобираните съдове, където тя изтъква, че през XI в., т. е. през периода на византийското владичество се появяват съдове, покрити със златиста ангоба и рисувани с червена боя (*Дончева-Петкова* Л. 1973:19-20).

Съществен принос в проучването на керамиката от периода XI–XII в. са изследванията на И. Щерева (*Щерева И.* 1977:6-18). Тя обособява две групи сред керамиката със златиста ангоба, които

се различават по структурата и състава на покритието. Тук за пръв път е локализиран един от центровете за производство на този вид керамика на територията на Югозападна България – средновековният Перник. Изследванията на Щерева намират завършения си вид в дисертацията и, посветена на керамиката, въоръжението и накитите от долината на Горна Струма (*Щерева И.* 1979).

През 1985 г. са публикувани и резултатите от разкопките на цялостно проученото средновековно селище от XII в. край с. Ковачево, Пазарджишко (*Гатев П.* 1985). Авторът разделя керамиката на две основни групи, според вида на колелото, на което са формувани съдовете. Много подробно е представена украсата, включена в таблица на 69 страници. За съжаление буди недоумение липсата на коментар на тази иначе много добросъвестно изработена таблица. В монографията за пръв път е отделено специално внимание на керамиката с червена ангоба (*Гатев П.* 1985:12, фиг. 1-2).

Принос в проучването на керамиката от XI–XII в. е и статията на Р. Морева, посветена на средновековния Стенимахос. Тук тя обособява две основни групи, първата от които отняся към XI–XII, а втората – към XIII–XIV в. Авторката отделя специално внимание на керамиката с червена и златиста ангоба. Според нея тези два вида керамика не се срещат сред керамичните находки от големите средновековни центрове на Първото и Второто българско царство. Това и дава основание да твърди, че въпросната керамика е била внесена в Стенимахос от Византия (*Морева-Арабова Р.* 1989:213-215).

През 1992 г. излиза от печат т. 3 на Перник (*Чангова Й.* 1992). На многобройния керамичен материал от XI–XII в. е отделено подобаващо му се място. В общи линии Й. Чангова възприема наложилата се в археологическата наука класификация и дели керамиката на следните големи групи: кухненска, трапезна, складови съдове, керамика за транспорт и осветителни тела. Разглеждайки тези групи авторката типологизира отделните форми съдове и определя хронологическия им обхват и ареал на разпространение. Тя изтъква голямото богатство на глинените изделия, в което е много добре отразено взаимното проникване на различни традиции и влияния. Наред с формите, които са развитие на съдовете от IX–X в. Чангова забелязва възраждане на антични и ранновизантийски форми, както и появата на нови форми и техника на украса, идваща от Византия и Византийския изток (*Чангова Й.* 1992:207).

Прегледът на проучванията на обекти от периода на византийското владичество в българските земи (XI–XII в.) ясно показва, че с изключение на селището над тракийския град Севтополис, всички останали проучени обекти се намират в райони доста отдалечени от Югоизточна България. Междувременно още в края на 50^{те} години започват мащабни теренни проучвания на редица средновековни градове, крепости и неукрепени селища на територията на Югоизточна България (обр. 1). Началото им бележат проучванията на Д. Аладжов в Източно-родопската област.

През периода 1958-1966 г. е проучен средновековният град в м. "Хисаря" в Хасково (*Аладжов Д.* 2001:72-84). Установено е, че през втората половина на IX в. тук възниква средновековно селище, а в началото на X в. са изградени крепостните стени. Проучени са редица жилищни и стопански помещения и съоръжения. От особен интерес е едно опожарено жилище, в което наред с многобройните материали са намерени и голям брой глинени съдове и монети на имп. Василий II, които датират жилището и разрушаването на крепостта в началото на XI в. (*Аладжов Д.* 1995 б:56).

През 1966-1970 г. Д. Аладжов проучва цялостно крепостта и принадлежащия и некропол в м. "Св. Дух" в с. Минерални бани, Хасковско. Тук са установени три основни строителни периода от II до XII в. (*Аладжов Д.* 2001:10-22). В културния пласт от XI–XII в. са намерени голямо количество железни оръдия на труда, предмети от бита, накити и керамика, между която и 22 много добре запазени съда.

През 1967 г. започват разкопките на средновековната Константция, край Симеоновград, които с известни прекъсвания продължават до 1985 г. (*Аладжов Д.* 1995 а:181). Проучванията обхващат както крепостта в м. "Асара", така и същинския град от XI–XII в., разположен на отсрещния бряг на р. Марица (*Аладжов Д.* 2001:52). Тук наред с крепостните съоръжения са проучени редица жилищни и стопански помещения, а така също и част от некропола на средновековния град. На проучванията в м. "Асара" са посветени редица статии (*Аладжов Д.* 1981:253-263; *Аладжов и др.* 1981:265-333; *същият* 1997:226-236) и студии (*Аладжов Д.* 1995 б:181-226). При сондажните разкопки в м. "Градището" е установена стратиграфията на културните пластове. От тях произхожда и голямо количество фрагментирана керамика и 2 цели съда (*Аладжов Д., С. Васева* 1982:43-58).

През 1968 г. е проучена крепостта в с. Любеново, Хасковско (*Аладжов Д., Д. Балабанян* 1972:105-139). Установени са два строителни периода – ранновизантийски (IV–VI в.) и средновековен (X–XII в.). От голям интерес е фактът,

Обр. 1. Карта на Югоизточна България

че тук за пръв път в Южна България е открита раннославянска керамика, датираща от края на VI или началото на VII в.

За да завършим с проучванията в Източно-родопската област трябва да споменем и разкопките на манастира в кв. “Веселчани” в Кърджали. От тях е придобито огромно количество керамичен материал, на една част от който бе обърнато внимание още в публикацията на Ек. Манова (*Манова Е.* 1965:169-214). По късно в монографията, посветена на манастира, авторите отделиха специално внимание на многобройния керамичен материал. Според предложената от тях класификация се различават следните групи керамика – глазирана, обикновена (неглазирана), дебелостенни съдове за съхраняване на храни и строителна керамика. Авторите изтъкват големия дял на глазираната керамика, който достига до 1/10 от общия брой на намерените съдове. Сграфито керамиката от XI–XII в. показва форми и орнаментални мотиви, характерни за керамичните ателиета на големите градски центрове на Южна Гърция и Константинопол. Специално внимание е отделено на керамиката със златиста ангоба, сред която преобладаваща форма са гърнетата (*Овчаров Н., Д. Хаджиева* 1992:74-86). Изследването на керамиката от манастира в гр. Кърджали е съществен принос в проучването на грънчарското производство от периода на византийското владичество в българските земи.

Успоредно с разкопките в Източнородопската област през 60[те] години започват археологически проучвания на редица средновековни селища на територията на източната част на Горнотракийската низина и близката и околност (т. н. Североизточна Тракия), (обр. 1). При разкопките на българо-съветската археологическа експедиция на селищната могила до с. Езеро, в най-горния културен пласт, са открити останките от средновековно селище. За съжаление в смесения екип не са включени медиевисти и на средновековния културен пласт не е обърнато достатъчно сериозно внимание. Красноречиво доказателство за това е и обстоятелството, че в публикацията на средновековното селище са отделени едва 3-4 реда. Неправилна е и датировката на средновековните материали, която разкопвачите – праисторици предлагат, като ги отнасят към времето на Вто-

рата българска държава (XII–XIV в.), (*Георгиев Г. и др.* 1979:122-124). Липсва и каквато и да е документация от разкопките на средновековния културен пласт в селищната могила. Въпреки това един внимателен преглед на придобитите от разкопките археологически материали, между които и 12 добре запазени глинени съда показва без съмнение, че средновековното селище се отнася към XI–XII в.

През 70^те^ години, при спасителните разкопки на селище от късната бронзова и ранната желязна епоха, северно от с. Асеновец, Новозагорско е открито случайно и средновековно селище. В културния му пласт са проучени 2 жилищни помещения и голям брой сметни ями. В затворените комплекси, наред с масовата керамика, са намерени и 19 добре запазени съда. Въз основа на откритите съоръжения, археологически материали и монети селището е датирано към втората половина на XII и началото на XIII в. (*Borisov B*. 2001:147).

В края на 70^те^ години започват разкопките на средновековно селище върху селищната могила до с. Дядово, Новозагорско. То е проучено цялостно в периода 1978–1984 г. от екип на международна българо-холандско-японска експедиция и датирано от средата на XI до края на XII в. (*Borisov B.* 1989). Тук са установени три строителни хоризонта, в които са открити основи от 75 цялостно или частично запазени жилища, 16 стопански помещения, 244 сметни ями и 226 гроба от двата некропола на селището. Наред с многобройните археологически материали са намерени и 182 добре запазени глинени съда. Голяма част от посочените комплекси са точно датирани с монети, което спомогна до голяма степен за прецизирането на датировката не само на селището и установените в него хоризонти, но и на многобройните археологически паметници. Още по време на разкопките на средновековния културен пласт бе разработена типологическа система въз основа на фрагментарния керамичен материал. С нея започна стратиграфско обработване на керамиката още на самия терен. Този начин на работа позволи да се приключи в кратък срок с обработването и на останалия археологически материал и даде възможност за прецизиране на датировката на цели типологически редове, което се оказа от голяма полза при по-нататъшното използване на типологията при обработването на керамиката от други средновековни селища.

В периода 1978-1990 г. е проучено частично средновековното селище, северно от с. Караново. То е пръснато на площ от около 30 дка, върху която са открити 20 жилищни, 5 стопански помещения и 75 сметни ями. В средновековния културен пласт се разграничават ясно два периода – първият се отнася към средата на IX–X в., а вторият – към XI – началото на XIII в. От голям интерес е откритият в най-източтната част на селището квартал, добре датиран с монети във втората половина на XII и началото на XIII в. При разкопките са намерени 33 добре запазени керамични съда и 19 399 фрагмента, които са обработени със същата типология (*Борисов Б.* 1994:101-109).

Успоредно с проучванията на средновековните селища до Дядово и Караново, Новозагорско започват разкопките и на българо-немска експедиция на античната пътна станция Карасура, край с. Рупките, Чирпанско. В най-горния културен пласт са открити останките на средновековно селище, в което са установени три хоризонта: първият датира в IX в., вторият – от IX до XI в. и третият – от XI до XIII в. (*Нешева В. и др.* 1988: 160-163). В последно време М. Вендел коригира датировката като обособява пет хоризонта: първи – VII в., втори – VIII–IX в., трети – X – средата на XI в., четвърти – средата на XI–XII в. и последния – пети – XIII–XIV в. (*Wendel M.* 1992:279-298). Тук очевидно е налице противоречие в датировката на отделните хоризонти. Това впечатление се засилва и от факта, че в представените отчети авторите датират керамиката от най-късния хоризонт в XI–XIII в., докато нумизматичния материал не излиза от рамките на XII в. През последните години проучванията на българо-немската експедиция обхващат и трасето на строящата се автомагистрала "Тракия", където са открити основи от средновековни сгради и некропол, без строго уточнена стратиграфия. Тук е намерена и най-голямата в България колективна находка от 38 съдчета с червена ангоба, която е датирана в XII в. (*Wendel M.* 1997:123).

По-късно имахме изключителния шанс да проведем редовни и най-вече спасителни разкопки на цяла поредица средновековни селища на територията на енергийния комплекс "Марица-изток".

През 1987-1988 г. е проучено сондажно средновековното селище край с. Знаменосец. Подобно на селището до с. Дядово, то също е разположено върху селищна могила. В културния пласт са установени три строителни хоризонта, датирани с монети, обхващащи времето от втората половина на X до края на XII в. и са намерени 8 цели и 8 593 фрагмента от керамични съдове. Интерес представлява обстоятелството, че в селището край с. Знаменосец е регистриран хоризонт от втората половина на X в., който липсва в селищата до Дядово и Караново. Това обогати и допълни ти-

пологията на фрагментарния керамичен материал (*Борисов Б.* 1991:205-306).

От 1989 до 1999 г., в продължение на 10 сезона са проучени средновековно селище, крепост и три некропола край с. Искрица, в района на енергийния комплекс "Марица-изток". В средновековния пласт отново са регистрирани два периода – средата на IX–X в. и XI–XII в. Културният пласт от първия период принадлежи на неукрепено ранносредновековно селище, а от втория – на крепостта (*Шейлева Г.* 1995:243-287). От разкопките на последната са проучени две жилища и 10 сметни ями. В южната периферия, извън крепостните стени е открита пещ за изпичане на битова керамика (*Шейлева Г.* 1999:31-36; *Борисов Б.* 1999:37-40). В културния пласт на крепостта и в пещта са намерени 13 добре запазени и 5 405 фрагмента от глинени съдове (*Борисов Б.* 1993:130-145).

През 1990 г. се провеждат сондажни археологически разкопки на ранновизантийско и средновековно селище в м. "Юрта" край с. Гипсово, в комплекса "Марица-изток". В средновековния културен пласт са установени три строителни хоризонта, които според намерените материали се датират в XII в. По време на разкопките са намерени и 457 фрагмента от средновековна керамика (*Борисов Б.* 1995 б:227-241).

От 1992 до 1995 г., с едногодишно прекъсване, е проучено сондажно средновековното селище в м. "Градището" до с. Полски Градец (*Борисов Б., Г. Шейлева* 1994:103-104). И тук в средновековния културен пласт са установени два периода – IX–X в. (*Шейлева Г.* 1997:81-104) и XI–XII в. Към втория период се отнася неукрепено селище, в което са открити жилищни и стопански помещения и са намерени 16 добре запазени и 3 875 фрагмента от съдове.

През 1993 г. започват спасителни разкопки на средновековно селище в м. "Орта бурун" край гр. Любимец, по трасето на автомагистрала "Марица". Проучванията продължават и през следващата 1994 г. В културния пласт са открити редица жилищни и стопански помещения, сметни ями и две пещи за изпичане на битова керамика (*Koleva R.* 1997:245-252). С любезното съдействие на разкопвача масовия керамичен материал (2 096 фрагмента) бе обработен с типологията на фрагментарния керамичен материал (*Борисов Б.* 1997:141).

През 1994 г. е проучено цялостно първото средновековно сезонно селище на занимаващо се с подвижно скотовъдство население, край с. Гледачево, в комплекса "Марица-изток". В него са открити 3 жилищни, 3 стопански помещения и 32 сметни ями (*Герасимов В.* 1997:105-127). От тях произхождат 12 цели и 3 399 фрагмента от глинени съдове (*Борисов Б.* 1997:129-183). По-долу същото селище ще наричаме условно "Гледачево-1".

През 2000 г. започват спасителни проучвания на средновековно селище край с. Крум, Димитровградско, по трасето на автомагистрала "Марица". В културния пласт са открити основи от 2 жилища и са намерени сравнително малко археологически материали, сред които 3 цели съда и 457 фрагмента. Резултатите от обработката на масовия керамичен материал и намерената монета (тетартерон на Мануил I Комнин) показват, че селището се отнася към втората половина на XII в. (*Борисов Б., Г. Шейлева* 2001:139-149).

При обработването на масовия керамичен материал от всички изброени по-горе обекти отново бе използвана създадената вече типология. Това доведе до прецизиране на хронологията на отделни типове, подтипове, че даже и варианти в различните категории съдове и насочи вниманието ни към изследването на масовия керамичен материал. Проучванията бяха продължени и в дисертационното ни изследване, където бе разработена единна типологическа система на керамиката от XI–XII в. (*Борисов Б.* 1995 а:17-18). Тя се състои от Типология на фрагментарния материал (ТФМ) и Типология на целите съдове (ТЦС). Последната обхвана 434 цели съда от 13 различни местонаходища от територията на Югоизточна България, а общия брой на обработените с ТФМ керамични фрагменти достигна 84 314.

Наред с разкопките на изброените селища в Североизточна Тракия се проучва и средновековния град Берое (*Николов Д.* 1959:62, *Янков Д.* 1986: 331-335, *същият* 1987:116-117). За съжаление тук разкопките са продиктувани преди всичко от съвременното строителство в модерния град, което предопределя и сондажния им характер. Досега са проучени различни сектори на сравнително малка площ и са открити неголям брой жилищни и стопански помещения и съоръжения (*Николов Д.* 1967:36), стъкларска работилница (*Янков Д.* 1983:43-47) и некрополи на отделните квартали (*Янков Д.* 1994:121-128). От спасителните разкопки на отделните сектори на средновековния град във фонда на музея са постъпили голямо количество движими археологически паметници, сред които и 52 добре запазени или реставрирани глинени съда.

През 1978 г. започват спасителни разкопки на Ямболската средновековна крепост, които отново са продиктувани от съвременното строителство. Открити са основи от жилищни и стопански

помещения и са проучени частично и някои от некрополите на града. От разкопките е натрупано голямо количество материал, за жалост все още непубликуван (*Димитрова Д.* 1982:99-100; *Крайчев И.* 1982:100-101).

През 1981 г. започват редовни археологически проучвания на крепост край с. Каравелово, Ямболско. Установени са три строителни периода, първият от които се отнася към ранновизантийския период, а останалите два – към Средновековието – IX–X и XI–XII в. Във вътрешността на крепостта е проучен жилищен квартал с трикорабна базилика и некропол от X–XI в. Вън от крепостните стени е открит втори некропол с богато стенописана черква от XI в. (*Крайчев И.* 1990:112-113). От разкопките наред с многобройните археологически материали са придобити и 7 добре запазени глинени съда. За съжаление резултатите от разкопките и тук отново не са публикувани.

През 1982 г. започват редовните разкопки на "Хисарлъка" в Сливен. В продължение на повече от 10 години теренна работа са установени три строителни периода: ранновизантийски – V–VI в., раннобългарски – VIII–X в. и период от византийското владичество в българските земи – XI–XII в. Цялостно е проучена укрепителната система. Във вътрешността на крепостта са открити основи от жилищни и стопански сгради, които се отличават с паянтовия си градеж от ломени камъни и кал (*Щерева И.* 1987:27-36). От дългогодишните разкопки е придобито голямо количество керамика, на която са посветени пет статии.

В първата статия старобългарската керамика е представена типологически на базата на целите съдове. Авторката обръща внимание и на сравнително рядко срещащата се в Южна България керамика със сива лъскава повърхност и украса от излъскани ивици. М. Радева стига до извода, че през VIII в. крепостта е била заселена от население, чиято керамика има собствени традиции, характерни за българското население от столиците Плиска и Преслав (*Радева М.* 1986:67-78).

По аналогичен начин е представена и керамиката от XI–XII в. във втората статия (*Радева М.* 1988:45-62). Тук тя правилно изтъква, че през XII в. макар, че се използва все още и ръчното грънчарско колело, в производството се е наложил по-съвършеният крачен кръг, което всъщност отбелязахме още в първите предварителните публикации на керамичния материал от селището до с. Дядово (*Борисов Б.* 1980:105-106). Проучването на керамиката от "Хисарлъка" в Сливен е безспорен принос в изследването на керамичното производство в Югоизточна България. За съжаление и двете статии имат един и същи недостатък – използвани са само целите съдове, а многобройния, масов керамичен материал е игнориран. Това е лишило М. Радева от възможността да стигне до редица важни изводи във връзка с керамичното производство на този голям производствен център, особено през XI–XII в.

Следващата статия е посветена на сграфито керамиката (*Радева М.* 1993:146-157). В нея авторката разглежда само фрагментарния материал за разлика от първите две статии.

В четвъртата статия са разгледани редки керамични форми (*Щерева И.* 1999:41-43).

Принос в проучването на керамиката от територията на Югоизточна България е и последната статия, която е посветена на трапезната керамика (*Щерева И., М. Радева* 2001:268-287). Тук авторките предлагат една предварителна типология на различните категории трапезни съдове.

Съществен принос в проучването на луксозната керамика от XI–XII в. са изследванията на М. Манолова, които намират завършения си вид в докторската и дисертация (*Манолова-Войкова* М. 2000 а). Изследвайки керамиката със златиста ангоба авторката за пръв път изказа предположението, че тя е била донесена от Армения, от заселените на територията на днешна Южна България павликяни, от които местните грънчари бързо са се повлияли и взаимствали новата ефектна технология на покритието (*Манолова-Войкова М.* 2000 а:9; *Shtereva I, M. Manolova* 2001:60).

Междувременно продължихме проучването на керамиката (*Борисов Б.* 1999:37-40) и керамичното производство на територията на днешна Югоизточна България (*Борисов Б.* 1998:49-50; *същият* 2000:128-137). С течение на времето и най-вече с любезното съдействие на редица колеги ни бе предоставен керамичният материал от фондовете на редица музеи, които по едни или други причини не успяхме да включим в по-ранните си изследвания. Това доведе до значително нарастване броя на обработените с ТЦС керамични находки до 560 екземпляра. От друга страна данните от ТФМ бяха също допълнени с обработването на керамиката от проучените след 1995 г. обекти, при което общият им брой достигна до 106 907 фрагмента. По този начин бе създадена стабилна база за едно обобщаващо изследване на керамиката от територията на днешна Югоизточна България. Необходимостта от такова се обуславя от редица причини. На първо място в научната литература досега липсва подобно изследване на керамиката след монографията на Л. Дончева-Петкова, която се отнася за Ранното средновековие (края на VI–XI в.). Освен това проучването на керамиката от посочения район дава значително по-добра въз-

можност да се проследят връзките и посоките на влияние в развитието не само на отделните категории съдове, но и на керамичното производство като цяло. На трето място подобни локални изследвания създават добра база за едно обобщаващо проучване на керамиката от територията на цяла България. На последно място проучваният район се намира в непосредствена близост с центъра на Византийската империя и през него преминават едни от най-преките пътища за столицата Константинопол. От тук нараства ролята и значението на керамиката в проучването на керамичното производство не само на територията на днешна България, но и на целия Балкански полуостров през XI–XII в.

В настоящото изследване ще се спрем основно на класификацията, типологията, хронологията и украсата на керамиката. Съвсем съзнателно няма да се спираме в дълбочина на технологията, тъй като в нашата (*Пеев В., И. Иванова* 1972; *Дончева-Петкова Л.* 1977:15-32) и чужда научна литература има вече достатъчно много публикации (*Рабинович М.* 1949; *Шетцер Л.* 1962; *Розенфельдт Р*. 1962; *Хынку И*. 1969:35-54; *Бирташевић М*. 1970:93-102; *Бобринский А*. 1978; *Сайко Э*. 1982; *Хлебникова Т*. 1984:21-22; *Левко О*. 1992:10-26; *Васильева И*. 1993:21-102; *Orton C. et all*. 1993), посветени основно на технологията. Ето защо, за да не повтаряме отдавна известни от практиката и науката истини, ще си спестим навлизането в технологическите проблеми, свързани с производството на битовата керамика и ще спрем вниманието си на онези артефакти, които категорично доказват производството на един или друг вид керамика на територията на Югоизточна България през XI–XII в.

КЛАСИФИКАЦИЯ

Според предназначението си цялостният керамичен комплекс на Североизточна Тракия се дели на два основни дяла: битова и строителна керамика. На второ ниво – въз основа на утилитарното си предназначение битовата керамика се разделя на следните големи групи: керамика за пренасяне и съхраняване на продукти (тара), керамика за приготвяне на храната (кухненска), керамика за хранене и пиене (трапезна) и керамика със специално предназначение (обр. 2).

На следващо ниво – функционалност, първата група керамика – тарата е представена от категориите амфори и дебелостенни съдове за съхраняване на храни и течности (делви). Втората група – кухненската керамика е представена от категориите гърнета, котли с вътрешни уши, тенджери и гювечи. Третата група – трапезната керамика е представена с най-много категории. Тук се отнасят съдовете за хранене – паници, чинии, купи и за пиене – кани, стомни, амфоровидни съдове, чаши и бъклици. Последната група включва категории със специално предназначение – осветителни тела, съдове за утаяване, култова керамика и други особени форми.

Свързването на отделните категории съдове със строго определена функция е до голяма степен относително, тъй като по всяка вероятност една категория съдове са изпълнявали повече от една функция. Тук биха могли да се посочат амфоровидните съдове, които освен за разливане на течности по време на хранене вероятно са били използвани и за пренасяне, т. е. имали са функция и на тара. Същото може да се каже и за категориите стомни, кани и т. н.

Според вида и технологията на нанасянето на покритие върху керамиката се различават следните групи: обикновена керамика (без покритие), керамика със златиста ангоба, керамика с червена ангоба и глазирана керамика. В зависимост от украсата последната е обикновена глазирана, рисувана и сграфито керамика. Според цвета на глината след изпичането глазираната керамика се дели на две подгрупи: белоглинена и червеноглинена керамика.

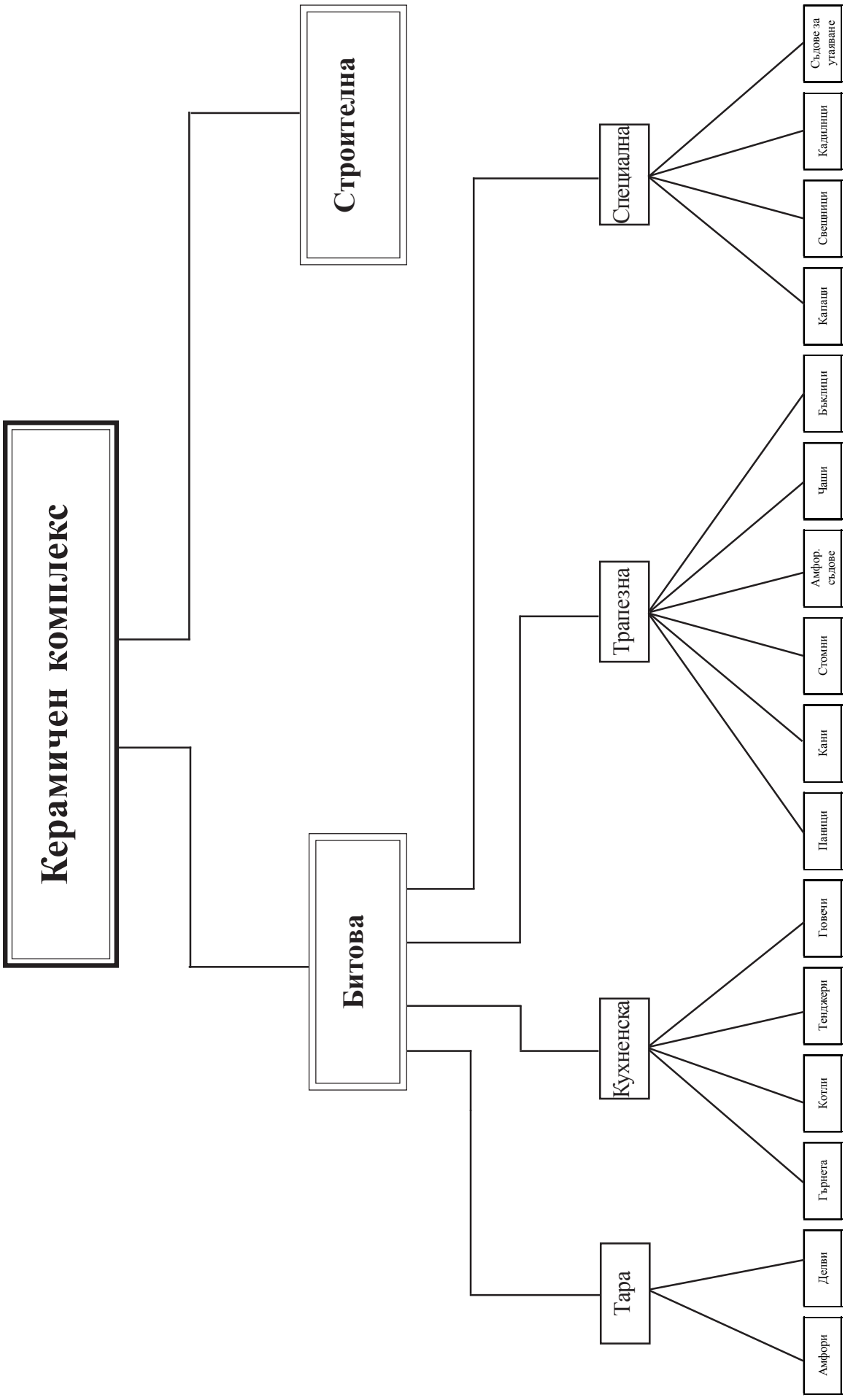

Обр. 2. Класификация на керамиката.

ТИПОЛОГИЯ И ХРОНОЛОГИЯ НА КЕРАМИКАТА

Типологията на керамиката се базира на 560 добре запазени и реконструирани съда, които произхождат от средновековното селище до с. Дядово (218 съда), средновековната крепост на "Хисарлъка" в Сливен (25), (*Радева М.* 1988:45-62) средновековният град Берое (53), селището над античната пътна станция Карасура (46), крепостта "Хисаря" в Хасково (35), селището край с. Караново (34), крепостта в м. "Св. Дух" до Хасковските минерални бани (22), селищата край селата Асеновец (19) и Полски Градец (17), средновековната крепост край с. Искрица (13), Ямбол (17), лятното сезонно селище Гледачево-1 (12), селищата край селата Езеро, Новозагорско (12), Знаменосец, Радневско (8) и Каравелово, Ямболско (7), над тракийските градове Севтополис (6) и Кабиле (4), както и селищата край с. Крум, Димитровградско (3), "Градището" до Симеоновград (2), Мъдрец, Гълъбовско (1) и Нова Загора – Комунални услуги (1), Димитровград – "Калето" (1), селището над селищната могила до Гълъбово (1), с. Малево, Хасковско (1), манастира край с. Воден, Ямболско (1) и с неизвестно местонахождение от Русенско, понастоящем в ИМ-Хасково – (1).

Успоредно с типологията на целите съдове – (ТЦС) е изработена и типология на фрагментарния материал – (ТФМ). С помощта на последната са обработени 106 907 фрагмента (табл. 1), произхождащи от селищата до Дядово (62 388 фрагмента), Караново (19 399), Знаменосец (8 593), Искрица (5 405), П. Градец (3 875), Гледачево-1 (3 399), Любимец (2 096), Крум (790), Асеновец (505) и Гипсово (457).

Стратиграфското обработване на масовия керамичен материал от точно датираните затворени комплекси и хоризонти в някои от споменатите селища (Дядово, Знаменосец, Караново, Гледачево-1) дава възможност за хронологическа синхронизация не само на отделните хоризонти и на селищата, на които принадлежат, но позволява и допълване на типологията на целите съдове (ТЦС), които при всички случаи са значително помалобройни и неравномерно разпределени в тях. От тук пък се повишава качеството и стойността на ТЦС. Ето защо разглеждаме двете типологии ТЦС и ТФМ в органическо единство.

При разработката на типологиите сме се ръководили от изискването за създаване на такива модели, които да удовлетворяват основните изисквания на информатиката (*Orton C. et all*. 1993). Това дава възможност за създаване на информационна база за машинна обработка на многоб-

Категория / Селище	Гърнета	Паници	Кани	Стомни	Амфор. съдове	Свещници	Стени с орнамент	Дръжки	Дъна	Всичко
Знаменосец	638	161	30	20	52	37	2 857	2 456	2 342	8 593
Искрица	554	150	37	32	28	6	2 069	1 116	1 413	5 405
П. Градец	438	92	31	13	33	36	1 737	637	858	3 875
Дядово	7 016	277	347	152	584	474	21 959	14 277	17 302	62 388
Гипсово	16	1	6	1	3	1	276	78	75	457
Караново	2 730	109	310	25	163	139	4 137	5 520	6 266	19 399
Асеновец	97	2	12	1	4	2	128	90	169	505
Гледачево	346	35	33	11	29	42	1 546	605	752	3 399
Любимец	209	80	9	3	15	12	1 056	291	421	2 096
Крум	113	15	6	7	2	5	225	188	229	790
Всичко	12 157	872	821	265	913	754	35 990	25 258	29 827	106 907

Таблица 1. Разпределение на фрагментите от глинени съдове по категории и селища

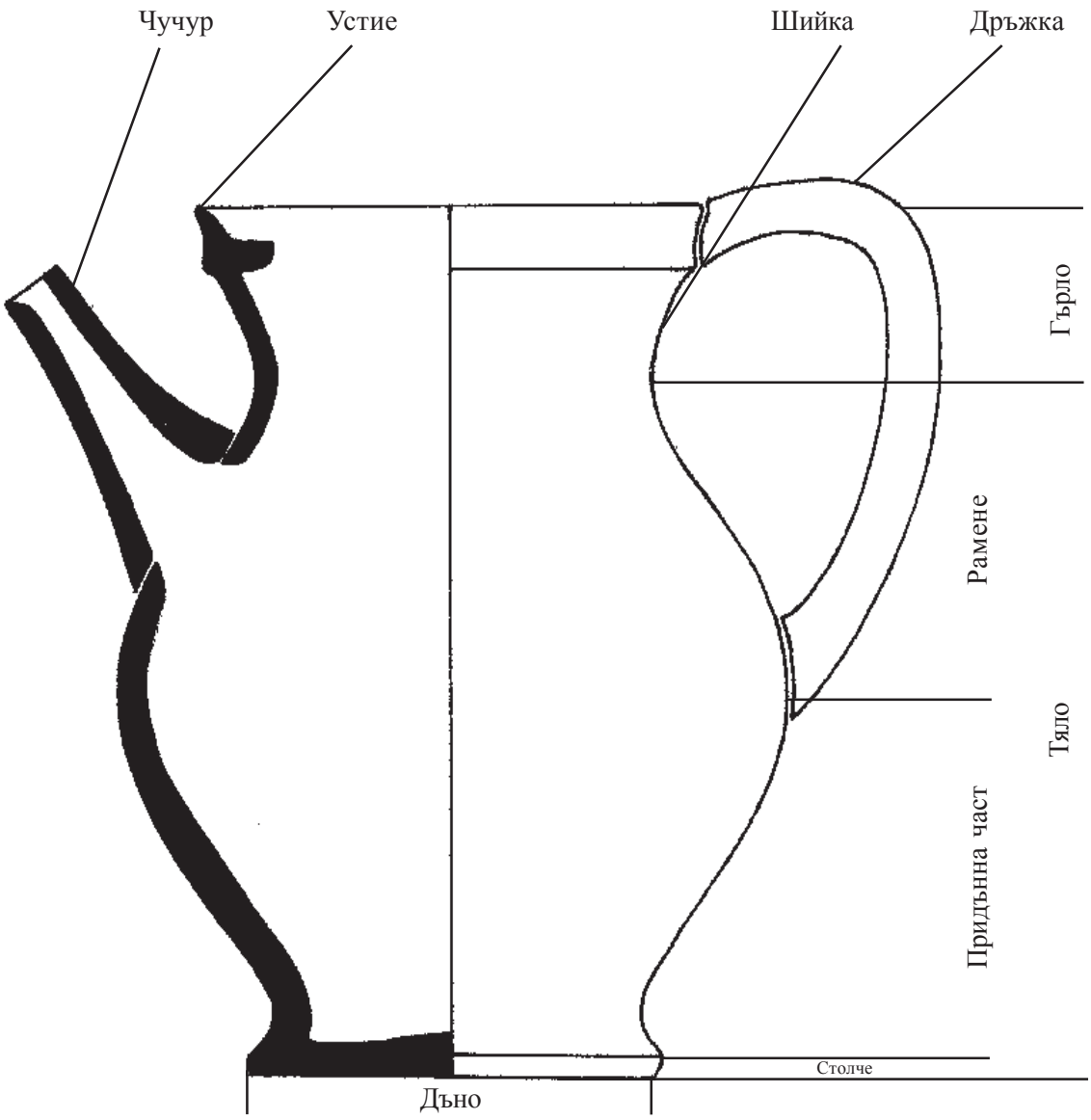

Обр. 3. Схема на съставните части на съда

ройния керамичен материал.

Изработените ТЦС и ТФМ са съобразени с две основни изисквания – първо – да имат отворен характер, т. е. да могат да се допълват и второ – да позволяват включването им в по-общи програми, обобщаващи данните от други археологически находки.

Обработването на масовия керамичен материал изисква създаването на единна и строга система, поради което използваме метода на математическата статистика, от която се получават най-обективни данни.

Едни от основните принципи, върху които са изградени ТЦС и ТФМ е установяването на единство в терминологията на съставните части на съдовете (обр. 3). Основните детайли от които се състоят глинените съдове, са гърло, тяло и дъно. От своя страна гърлото се състои от шийка и ръб на устието, а тялото от рамене и придънна част. ТЦС се базира на съотношенията на абсолютните стойности на отделните детайли на съдовете, които означаваме по следния начин: H – максимална височина на съда, H_1 – височина на придънната част, H_2 – височина на раменете, H_3 – височина на шийката, H_4 ($H_1 + H_2$) – височина на тялото и H_5 – височина на столчето, D – максимален диаметър, D_1 – диаметър на устието, D_2 – диаметър на дъното, D_3 – диаметър на основата на шийката, D_4 – диаметър на столчето (обр. 4). При някои "отворени" категории съдове, състоящи се само от придънни части (отделни типове паници и чаши), H съвпада с H_1, а D с D_1 (обр. 4 к). Същото се отнася и за затворените категории – кани и стомни, с плътни, кухи столчета, където се появява единствено измерението H_5 (обр. 4 г-д).

Наличието на едни или други детайли в кон-

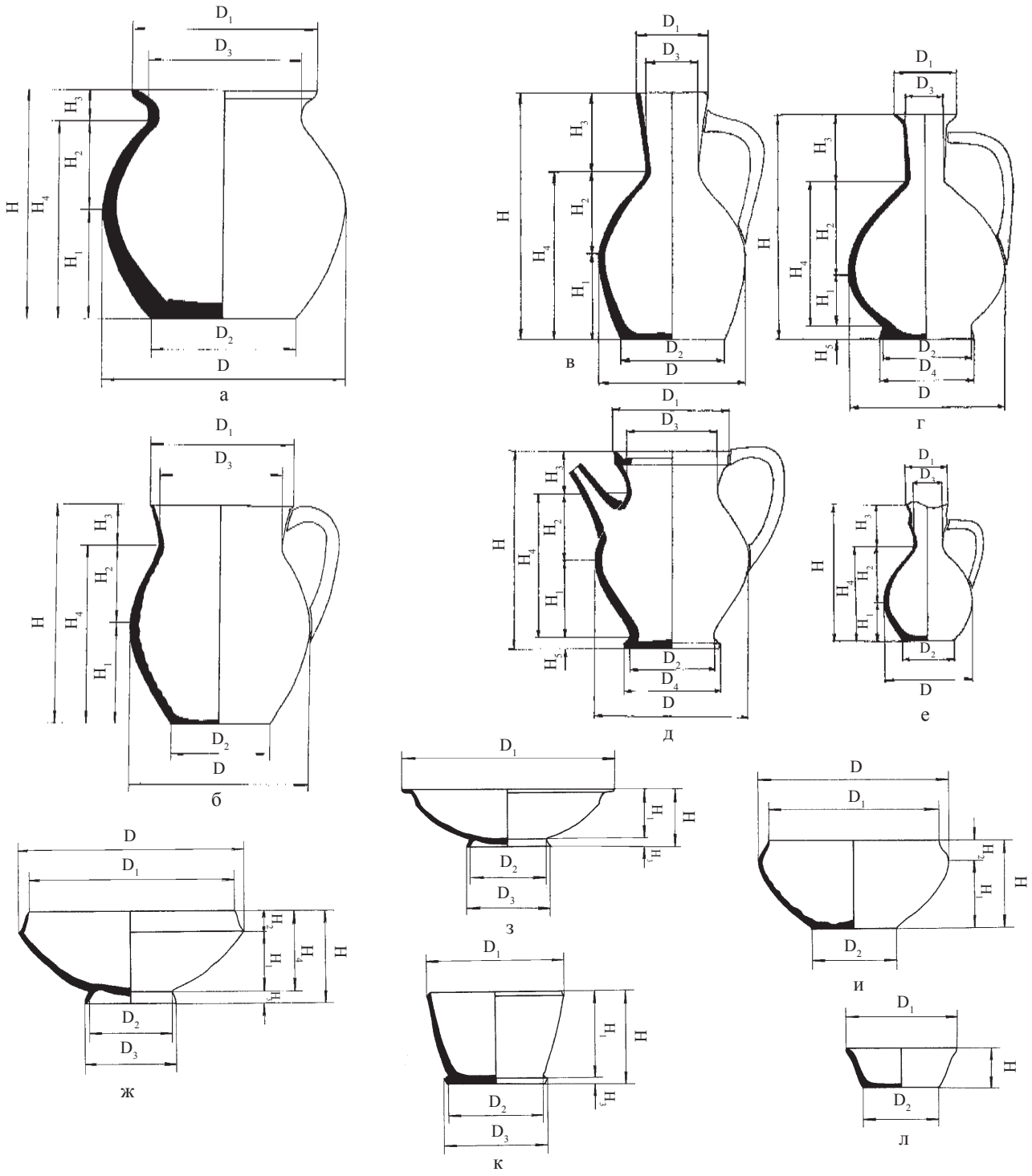

Обр. 4. Схема на различните категории съдове. а-б - гърнета; в-г - стомни; д-е - кани; ж-л - паници

струкцията на съда определят неговата категория – гърне, кана, стомна, паница и др.

За определяне на типологическата принадлежност на отделните съдове използваме 9 съотношения на различните параметри в конструкцията им, които дават пълна характеристика на всички детайли в съдовете. Стойностите на отделните съотношения се отчитат по петстепенна скала, която според конкретните показатели означаваме с количествени определения:

1. Много слабо (съвсем слабо)
2. Малко (слабо)
3. Средно
4. Голямо (силно) и
5. Много голямо (много силно).

За отделните степени определяме строго фиксирани цифрови граници, които имат различни стойности, съобразени с конкретните особености на керамиката от Югоизточна България.

Всеки от деветте показателя характеризира отделен детайл от формата на съдовете, според което се определя и наименованието му.

1. Височинен показател – определя общата пропорция на съдовете от съотношението на максималната височина към диаметъра на съда $\frac{H}{D}$.

При отворените съдове (паници, чаши), състоящи се само от придънни части, се използва съотношението:$\frac{H}{D_1}$.

Степента на височинния показател се отчита по следните стойности на отделните степени:

1. Много ниски – до 0.40
2. Ниски – 0.41 – 0.80
3. Средни – 0.81 – 1.20
4. Високи – 1.21 – 1.60
5. Много високи – над 1.60.

При споменатите категории "отворени" съдове – паници от всички типове се използва т. н. Дълбочинен показател, който е характерен единствено за тази категория. Той има следните стойности :

1. Много плитки – до 0.24
2. Плитки – 0.25 – 0.33
3. Средно дълбоки – 0.34 – 0.40
4. Дълбоки – 0.41 – 0.69
5. Много дълбоки – над 0.70.

2. Височинен показател за гърло – определя височината на гърлото (шийката) спрямо общата височина на съда и се изразява с $\frac{H}{H_3}$. Показателят се отнася за "затворените" категории съдове – гърнета, стомни, кани, амфоровидни съдове и има следните стойности в отделните степени :

1. Съвсем ниски – над 10
2. Ниски – 8.01 – 10
3. Средни – 4.75 – 8
4. Високи – 3 – 4.74
5. Много високи – под 3.

3. Широчинен показател за гърло – показва широчината на гърлото, спрямо общата конфигурация на съда и се изчислява по формулата:$\frac{D_1+D_3}{2D}$. Отделните степени се движат в границите:

1. Много тясно – под 0.32
2. Тясно – 0.33 – 0.50
3. Средно широко – 0.51 – 0.65
4. Широко – 0.66 – 1
5. Много широко – над 1.

4. Показател за профила на шийката – определя степента на профилиране на шийката с формулата: $\frac{D_1-D_3}{H_3}$. Показателят има следните стойности :

1. Много слабо профилирана – до 0.26
2. Слабо профилирана – 0.27 – 0.57
3. Средно профилирана – 0.58 – 0.99
4. Силно профилирана – 1 – 1.30
5. Много силно профилирана – над 1.30.

5. Височинен показател за тялото – определя височината на тялото спрямо общата височина на съда по формулата:$\frac{H_4}{D}$. При отворените съдове този показател съвпада с височинния показател за тялото. Той има следните стойности в отделните степени:

1. Силно сплескано – под 0.50
2. Сплескано – 0.51 – 0.85
3. Закръглено – 0.86 – 1.09
4. Издължено – 1.1 – 1.5
5. Силно издължено – над 1.5.

6. Височинен показател за раменете – определя височината на раменете и показва разположението на максималния диаметър D в конструкцията на тялото. Между височините на раменете и придънната част съществува обратно пропорционална зависимост, която се определя по формулата:$\frac{H_2}{H_1}$. Показателят има следните стойности :

1. Много ниски – под 0.25.
2. Ниски – 0.26 – 0.60
3. Средно високи – 0.61 – 0.99
4. Високи – 1 – 1.99
5. Много високи – над 2.

7. Показател за изпъкналост на раменете. Определя се по формулата:$\frac{D-D_3}{H_2}$и показва изпъкналостта на раменете, спрямо основата на шийката и дъното на съда. Има следните стойности в различните степени :

1. Много слабо изпъкнали – под 0.5
2. Слабо изпъкнали – 0.51 – 1.14
3. Средно изпъкнали – 1.15 – 2
4. Силно изпъкнали – 2.01 – 3
5. Много силно изпъкнали – над 3.

8. Широчинен показател за дъното – определя широчината на дъното, спрямо максималния диаметър на съда и се изчислява по формулата:$\frac{D-D_2}{H_1}$. Стойностите му са :

1. Много тесни – над 3
2. Тесни – 2.01 – 3
3. Средно широки – 1.15 – 2
4. Широки – 0.50 – 1.16
5. Много широки – под 0.50.

9. Височинен показател за столче – определя височината на столчето при някои категории съдове – паници, кани и стомни по формулите:$\frac{H}{H_3}$ или $\frac{H}{H_5}$.Показателят има следните стойности:

1. съвсем ниски – над 20
2. ниски – 10 – 20
3. средно високи – 5 – 9.99
4. високи – 3 – 4.99
5. много високи – под 3.

За определяне на типологическата характеристика е крайно необходимо правилното избиране на устойчивите белези, които характеризират съответните категории съдове. Така например при определяне на типологическата принадлежност на "затворените" категории съдове – гърнета, кани,

стомни, амфоровидни съдове и др. подобни избираме като устойчиви (типоопределящи) следните показатели: височинен показател (1), широчинен показател за гърло (3), показателя за профил на шийката (4), височинния показател за тялото (5), височинния показател за раменете (6) и показателя за изпъкналост на раменете (7). Тези показатели дават пълна представа за общата конфигурация на силуета на съответната категория. Отделните типове означаваме с римски цифри, изписани след инициалите на съответната категория – например гърнета, четвърти тип – Г-IV.

Важно място в типоопределящите белези заемат и допълнителните детайли – дръжки, столчета под дъната, чучури и др.

Подтипът се определя от показателя за височина на гърлото и се означава с букви от А до Д, съответстващи на петте степени, които определят височината на шийката. Пример – гърнета от четвърти тип със съвсем ниско гърло се означават с Г-IV А.

Вариантът се определя от петте степени на широчинния показател за дъното и се означава с арабски цифри от 1 до 5 в долен индекс. Например гърнетата от четвърти тип, със съвсем ниско гърло и много широко дъно се означат с Г-IV $А_5$ и т. н.

Трябва да се има предвид, че при различните категории съдове, отделните показатели се прилагат в зависимост от конкретните особености на формата, особено при определяне на подтиповете и вариантите при съдовете със столчета – паници и при някои типове кани и стомни.

За разлика от категориите "затворени" съдове, при "отворените"– паници, чаши и др. типоопределящи се явяват понякога едва два или три показателя, в зависимост от конструкцията на отделните типове. Например паниците от тип I – П-I имат само два устойчиви белега – дълбочинен и широчинен за дъно, докато при по-завършените форми – със среден ръб и рамене, показателите се увеличават до пет – например паниците от тип III и т. н.

ТФМ е изработена въз основа на фрагментите от устия, определящи отделните категории съдове. В нея влизат още фрагментите от стени с украса, представящи завършена композиция, а също и дръжките и дъната на съдовете.

Обработването на масовия керамичен материал с двете типологии ТЦС и ТФМ дава възможност да се свържат определени детайли – типове дъна, дръжки и др. с определени типове от съответните категории съдове. Освен това отделните типове съдове от ТФМ са много добре датирани в редица селища и отделни хоризонти в тях, което пък позволява обвързването им с ТЦС и по този начин превръща керамиката в достатъчно надежден датиращ материал.

При типологията на най-масово застъпената категория съдове във всички селища на Североизточна Тракия – гърнетата – 72.82 % (ТФМ), са обособени три основни типа въз основа на профила на гърлото и в зависимост от вида на грънчарския кръг, с помощта на който са произведени.

Първият тип е представен от гърнета, работени на ръчно колело. Според профила се различават пет подтипа, означени с букви. Степента на профилиране пък определя отделни варианти, които в конкретния случай са:

При гърнетата от първи тип, подтип А има пет варианта, които означаваме с Г-1 $А_{1-5}$ (обр. 5).

Вторият тип е представен от гърнета, работени на крачно колело. Тук също се различават пет подтипа, а всеки от тях има различен брой варианти (обр. 6).

Третият тип представя съдове, съчетаващи в конструкцията си елементите от първите два, поради което е преходен.

По-долу при определяне на точната типологическа характеристика на отделните категории съдове ще използваме данните и от двете типологии – ТЦС и ТФМ.

СЪДОВЕ ЗА ПРЕНАСЯНЕ И СЪХРАНЯВАНЕ НА ПРОДУКТИ (ТАРА)

Тази група е представена от категориите амфори и дебелостенни съдове за храни и течности – (делви). И двете са слабо застъпени в керамичният комплекс на Югоизточна България, за което пряко свидетелства и минималният брой на целите съдове от посочените категории (табл. 2).

АМФОРИ

Засега са намерени само два съда, които се отнасят към различни типове – 0,36% (Табл 2).

Тип I – А-I

е представен от една висока амфора със

Обр. 5. Профили на гърнета 1 тип по ТФМ

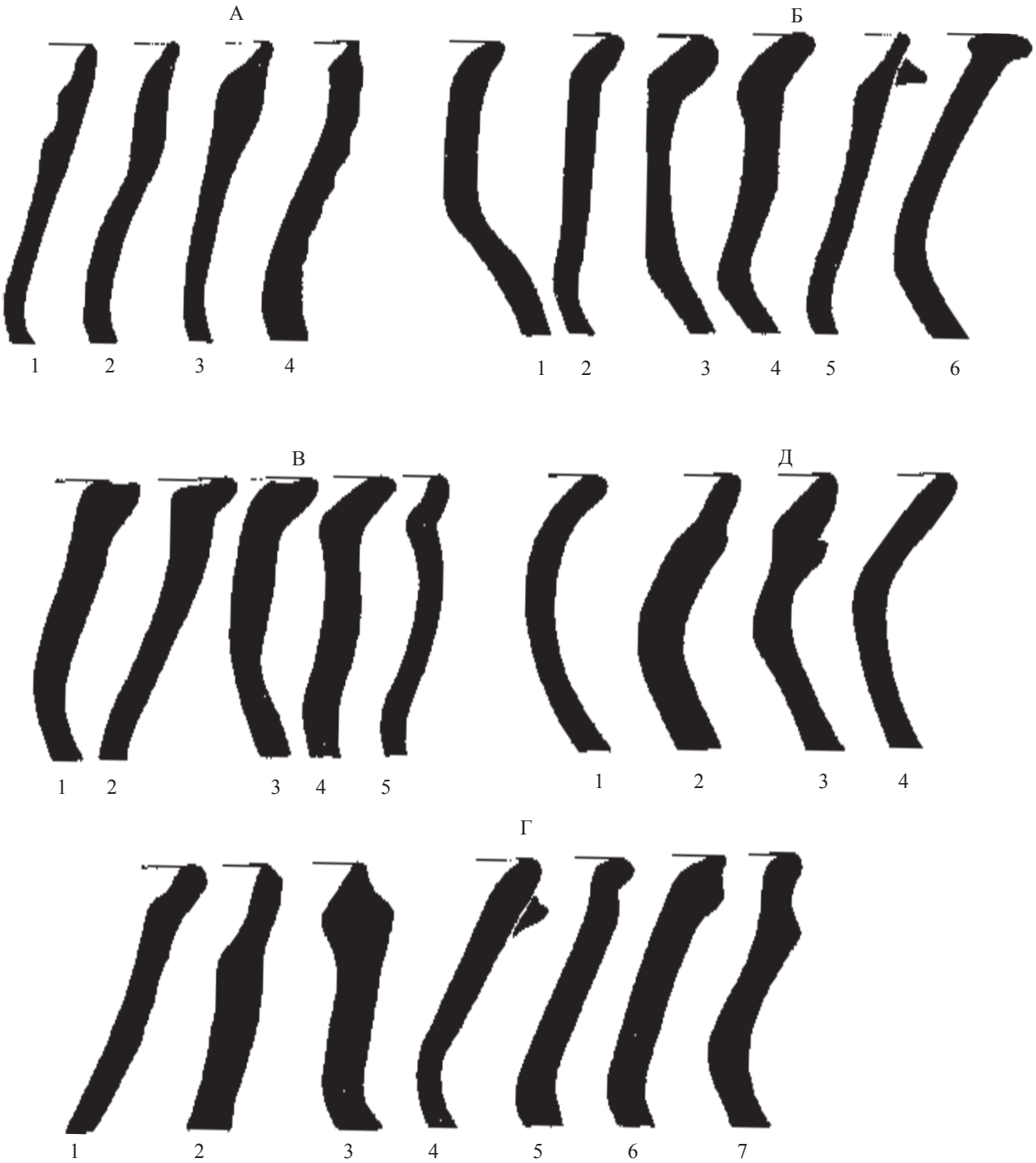

Обр. 6. Профили на гърнета 2 тип по ТФМ

Категории	Брой	%
Амфори	2	0,36
Делви	2	0,36
Гърнета	224	40,00
Котел	1	0,18
Тенджери	1	0,18
Гювечи	3	0,54
Паници	85	15,18
Кани	53	9,46
Стомни	41	7,32
Амф. съдове	19	3,39
Чаши	61	10,89
Бъклици	2	0,36
Капаци	10	1,79
Свещници	51	9,11
Светилници	3	0,54
Кадилница	1	0,18
Съд за утаяване	1	0,18
Всичко	**560**	**100**

Табл. 2. Разпределение на целите съдове по брой и проценти.

средновисоко, много тясно гърло с цилиндрична шийка с конвексен профил на стените, закръглено тяло със средно високи, силно изпъкнали рамене и обло дъно. От шийката излизат две масивни Г-образни дръжки с триъгълно напречно сечение, които завършват в долната част на раменете (обр. 7, кат. № 1). Цялото тяло е покрито с бразди, които се разширяват от шийката към дъното. Съдът е изработен от розово-червена, много добре пречистена глина. Отвън тялото е покрито с кремаво-жълта ангоба.

Амфората произхожда от разкопките на средновековния Берое, но е без изяснена стратиграфска позиция. Съдове от същия тип, макар и фрагментирани, произхождат от разкопките на селищата до Дядово, Караново, Знаменосец, Искрица и П. Градец.

Амфорите от този тип са широко разпространени във византийския културен кръг през периода X–XII в. Към края на X в. с монети на Йоан Цимисхи е датирана една амфора от Плиска (*Станчев С.* 1960:59, обр. 1). Подобни съдове са намерени и при разкопките в селата Попина и

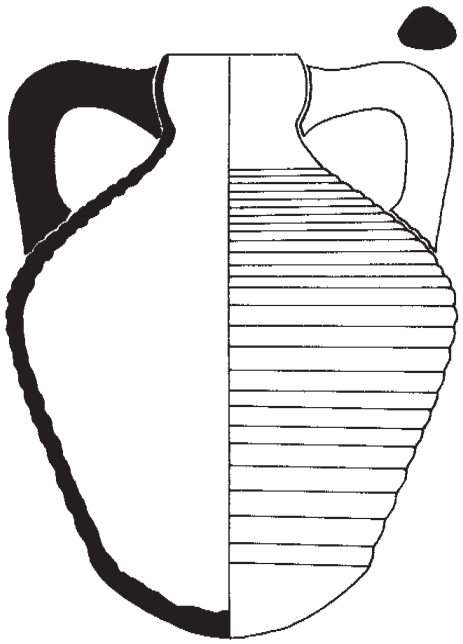

Обр. 7. Амфора – I тип. М 1:4

Цар Асен, Силистренско, Кладенци, Добричко, както и в Преслав, Несебър, Видин и др. (*Дончева-Петкова Л.* 1977:101-102, обр. $30_{355, 358}$). Към края на IX и X в. датират амфорите от средновековна Таврика (*Якобсон А.* 1979:73, рис. 43_5). Малко по-късно са датирани съдовете от Саркел – Белая вежа (*Плетнёва С.* 1958:244). Към първата половина на XI в. датира една амфора от Ежис (Тулча), (*Barnea I.* 1989:131, fig. 1). В X–XI в. са датирани амфорите от Капидава (*Florescu C. et al*. 1958:626) и Диногеция (*Barnea I.* 1967:249) на територията на Румъния. Аналогична е датировката и на откритите на територията на Сърбия амфори (*Bjelajac L.* 1989:111-113, fig. 2). По-специално внимание заслужава един съд от Белградската крепост, датиран с монета на Йоан II Комнин в първата половина на XII в. (*Бикић В.* 1994:20, сл. 7_7). Към същото време е отнесена и една амфора от църквата "Св. София" в Охрид, Македония (*Алексова Б.* 1960:202).

Еднотипните амфори от Измир и Бурса на територията на Турция са датирани твърде общо в периода IX–XI в. (*Gunsenin N.* 1989:269-270, fig. 3-4), а съдовете от Серч Лиман – в XI в. (*Van Doorninck F. H.* 1989:253-256, fig. 4).

В X–XI в. е датирана една амфора от о. Лемнос, сега в музея в Комотини (Гърция), (Μπακιρτζησ Χ. 1989:77, πιν. 17_3.)

Поради неизяснената стратиграфска позиция на А-I от средновековния Берое я отнасяме най-общо към края на X–XII в. Към същия период се отнасят и фрагментираните съдове намерени в изброените по-горе селища на територията на днешна Югоизточна България.

Тип II – А-II

А-II е представен също от една фрагментирана, но графично реконструирана амфора. Тя е много висока, със средно високо, тясно гърло, много слабо профилирана шийка със силно издължено тяло, ниски, слабо изпъкнали рамене и обло дъно. От шийката излизат две масивни дръжки с кръгло сечение, които се издигат високо над устието и се спускат стръмно към основата на раменете. Съдът е покрит с бледокремава ангоба. Горната част на тялото е украсена с врязани с гребен линии – т. н. "гребенчат орнамент", който в долната част на тялото преминава в бразди. Амфората е изработена от розова, добре пречистена глина и се отличава с дебелите си близо един сантиметър стени (обр. 8, кат. № 2).

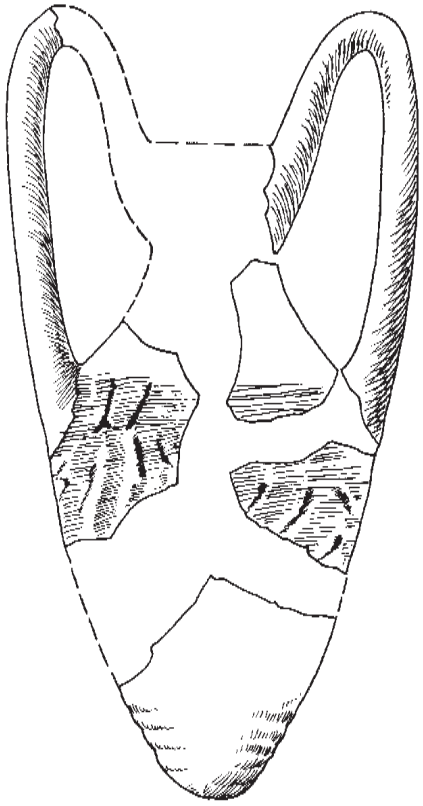

Обр. 8. Амфора II тип. М 1:4

Амфорите от втори тип са широко разпространени през XI–XII в. За разлика от късноантичните съдове, средновековните са украсени с много ситен и плитко врязан гребен. Напълно еднакъв с нашата амфора е един съд от Созопол (*Чангова Й.* 1959:80, обр. 11). Според А. Якобсон амфорите от този тип са господстваща форма през XI–XII в. и са работени в грънчарските ателиета на Северно – причерноморските занаятчийски центрове на Таврика (*Якобсон А.* 1950:104, рис. 57; *същият*. 1979:111, рис. 68_{5-8}). Подобни съдове са разпространени през същия период и в Северна Добруджа (*Barnea I., S. Stefanescu* 1971:267, fig. 88_2). В края на XII и началото на XIII в. са датирани амфорите от Синоп, Самсун, Текирдаг и Измир (*Gunsenin N.* 1989:271-274, figs. 9-11). Към XII – началото на XIII в. са отнесени и амфорите от Антикитера и Пафос в Гърция, (*Μπακιρτζησ Χ.* 1989:77, πιν. $20_{4,7}$).

Що се отнася до реконструираната амфора, тя произхожда от жилище № 23 от най-късния хоризонт на Дядово, датирано с монета на Исак II Ангел (1185-1195), (*Borisov B.* 1989:59) и се отнася към втората половина на XII в. В същото селище са намерени още 225 фрагмента от еднотипни амфори, което свидетелства за широкото разпространение на типа в Югоизточна България през XI–XII в.

ДЕЛВИ

Подобно на амфорите и дебелостенните съдове са два и отново се отнасят към различни типове.

Тип I – Д-I

Първи тип – (Д-I) е представен от един висок съд със средно високо, тясно гърло със съвсем слабо завита навътре, почти цилиндрична шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и тясно дъно (обр. 9, кат. № 3). В основата на шийката са врязани два хоризонтални реда от плитки елипсовидни ямички, а тялото е украсено с четири гладки, хоризонтално разположени релефни ръба. Този тип съдове са изработени както на ръчно, така и на крачно грънчарско колело от добре пречистена глина, с примес от кварцов пясък, която след изпичането е получила обикновено кафяв или кафяво-червен цвят. Тесните дъна на съдовете ги прави доста неустойчиви, поради което най-вероятно те са били вкопани в земята, подобно на използваните за същите цели през античността долиуми.

Подобни съдове са широко разпространени и се откриват в почти всички обекти от периода на византийското владичество. Такива са известни от Ковачево (*Гатев П.* 1985:97, обр. 33), Севтополис (*Чангова Й.* 1972:63, обр. 39_5, 42_4), Пернишката крепост (*Чангова Й.* 1992:113-115, обр. 108), Плиска (*Станчев С.* 1960:44, обр. 11 а-б) и др. Същият тип дебелостенни съдове са разпространени в средновековния Крим (*Якобсон А.* 1964:105, рис. 64-65), а така също и в Пакуйул луй Соаре (*Diaconu P., D. Vîlceanu* 1972:116, fig. 51-53).

Разгледаната делва произхожда от жилище

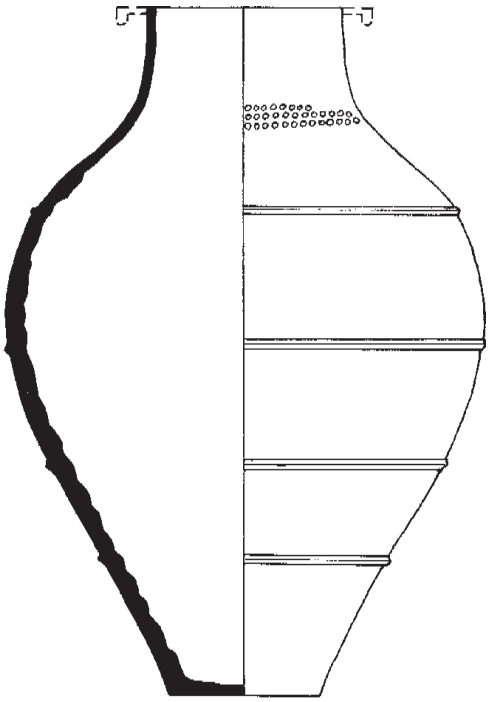

Обр. 9. Делва I тип. М 1:8.

№ 2 – (втори стр. период), от най-късния хоризонт на Дядово и датира във втората половина на XII в.

Тип II – Д-II

Втори тип (Д-II) е представен от средновисока гърневидна делва със средновисоко, средношироко гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Цялото тяло, заедно с шийката е заето от хоризонтално врязани линии, които достигат до горната половина на придънната част (обр. 10, кат. № 4). Този тип делви се различават от гърнетата само по големите си размери. Във височина те достигат до 45 см. Изработени са от аналогична на гърнетата глина. Не е изключено делвите да са били използвани за приготвяне на храна, подобно на съдовете от Ранното средновековие (*Дончева-Петкова Л.* 1977: 104).

Д-II е работена на ръчно колело и произхожда от жилище № 1 от най-късния хоризонт в Знаменосец, датирано в първата половина на XII в. с монета на Йоан II Комнин (1118-1143).

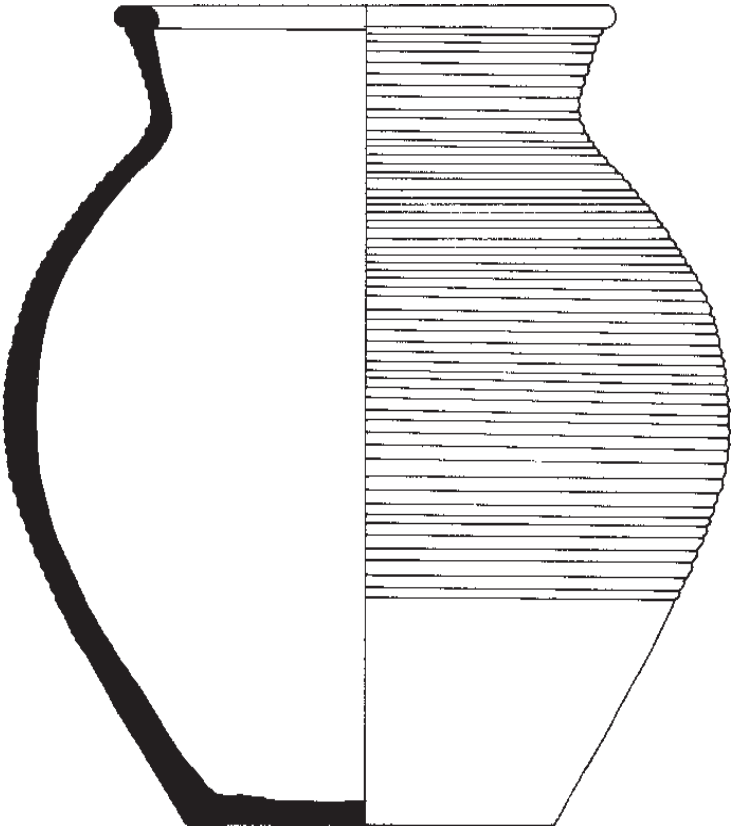

Обр. 10. Делва II тип. М 1:4

КУХНЕНСКА КЕРАМИКА

Към групата на кухненската керамика се отнасят съдовете, свързани с приготвянето на храната – гърнета, котли с вътрешни уши, тенджери и гювечи.

ГЪРНЕТА

Гърнетата са най-широко разпространената категория съдове. Те заемат 40 % от броя на целите (табл. 2) и 72.82 % от фрагментираните съдове (табл. 3). В различните проучени селища, те показват различни стойности, но при всички случаи, без изключение, са най-широко разпространената категория съдове. По данни от ТФМ гърнетата са представени най-слабо в сондажно проученото селище край с. Гипсово, където заемат едва 57.14 %. В Любимец те достигат 63.72 %, в селището до с. Полски Градец – 68.12 %, а в крепостта край с. Искрица – 68.65 %. В цялостно проученото сезонно селище Гледачево-1 делът на гърнетата се доближава плътно до средния за района – 73.93 %. В селището край с. Крум те заемат 76.35 %, в Знаменосец – 78.09 %, в Караново – 78.53 %, а в цялостно проученото селище до с. Дядово делът им е 79.27 %, за да достигне в Асеновец до 84.35 % (табл. 3). Посочените тук и подолу проценти отразяват данните от проучванията досега. Съвсем естествено е, че при продължаване на теренните проучвания на някои от средновековните селища те биха се променили до известна степен, но промяната в никакъв случай не би се отразила на общите тенденции в развитието на керамиката за района като цяло.

Селище / Категория	Знаменосец	Искрица	П. Градец	Дядово	Гипсово	Асеновец	Караново	Любимец	Гледачево	Крум	СРЕДНО
Гърнета	78,09	68,65	68,12	79,27	57,14	84,35	78,53	63,72	73,93	76,35	72,82
Паници	6,12	18,59	14,31	3,13	3,57	-	3,14	24,39	1,92	10,14	8,53
Стомни	2,45	3,97	2,02	1,72	3,57	0,87	0,72	0,91	2,14	4,73	2,31
Кани	3,43	4,58	4,82	3,92	21,43	9,56	8,92	2,74	6,83	4,05	7,03
Амф. съдове	5,87	3,47	5,13	6,60	10,71	3,48	4,69	4,57	6,20	1,35	5,21
Свещници	4,04	0,74	5,60	5,36	3,57	1,74	4,00	3,66	8,97	3,36	4,10

Табл. 3. Процентно разпределение на категориите съдове от ТФМ по селища

Разнообразието на гърнетата е голямо. В ТЦС се различават 36 типа.

Тип I – Г-I

Средновисоки гърнета с ниски широки гърла, силно профилирана шийка, сплескано тяло с ниски слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Украсата се състои от по-тесни или по-широки врязани линии и е съсредоточена върху раменете. Всички съдове с изключение на един са без дръжки (обр. 11, кат. №№ 5-9). Профилите на устията на Г-I по ТЦС отговарят на Г-1 $Б_2$ и Г-1 $В_1$, които на базата на фрагментарния материал от десетте селища – Дядово, Караново, Асеновец, Знаменосец, Гипсово, Гледачево-1, П. Градец, Любимец, Искрица и Крум показват средни стойности за района на Югоизточна България съответно – 1.3 % и 0.99 % (табл. 4). Следователно съдовете от първи тип са сравнително слабо разпространени.

Три от гърнетата са намерени в жилище № 1 в "Хисаря" – Хасково, датирано с монети на Василий II в края на X и началото на XI в. Произходи да си типът води още от Ранното средновековие. Той отговаря на тип I, вариант Д по типологията на Л. Дончева-Петкова. Съдовете от него са широко разпространени във втората половина на X в. в селищата на територията на днешна Североизточна България (*Дончева-Петкова Л.* 1977:47). Очевидно в Югоизточна България те се срещат и през първата половина на XI в.

Тип II – Г-II

Типът е представен от едно единствено средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло с ниски, слабоизпъкнали рамене и широко дъно (обр. 12 а, кат. № 10). Типът води произхода си още от Ранното средновековие, когато бележи широко разпространение (*Дончева-Петкова Л.* 1977:40). Според ТФМ то отговаря на Г-1 $В_1$, които са много слабо представени и заемат средно за района 0.99 % (табл. 4). Веднага обаче трябва да се изтъкне, че те се срещат най-вече в най-ранни-

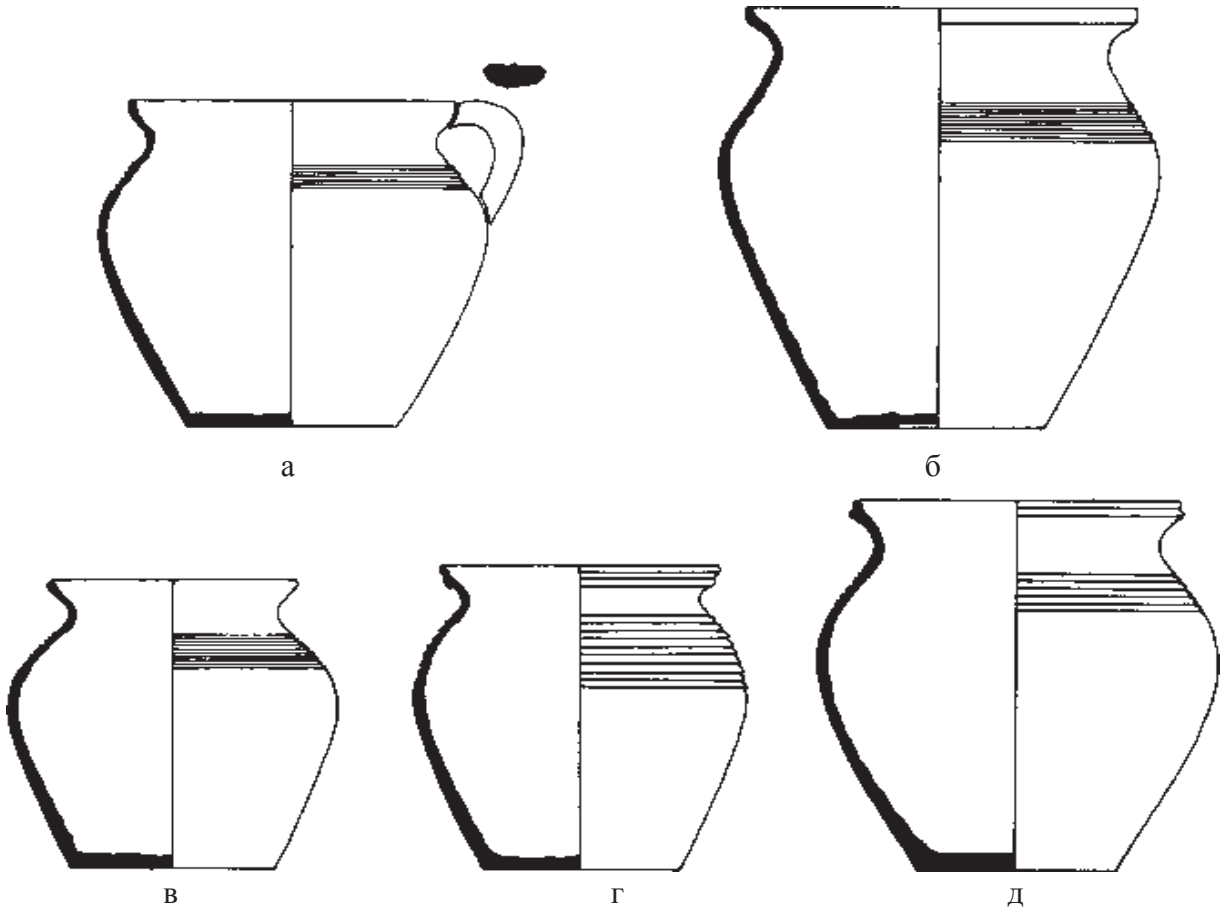

Обр. 11. Гърнета - Г-I. М 1:4

те хоризонти на възникналите още през XI в. селища – Знаменосец (2.35 %), Искрица (5.78 %), П. Градец (1.61 %) и в сектор I на селището край с. Караново (0,15 %). В Дядово, което възниква около средата на XI в. този тип липсва. Не го откриваме и сред гърнетата от възникналите през втората половина на XII в. селища край селата Гипсово, Гледачево-1, Асеновец и Крум. Следователно типът трябва да се отнесе към края на X и първата половина на XI в., след което очевидно излиза от употреба.

Тип III – Г-III

Средновисоки гърнета със съвсем ниски широки гърла с много силно профилирана шийка, закръглено тяло с ниски слабоизпъкнали рамене и средношироки дъна (обр. 12 б-г, кат. №№ 11-13). Украсата е врязана, под формата най-вече на прави хоризонтални, по-рядко на вълнообразни линии и ямички. Обикновено тя е разположена по раменете, но при някои екземпляри обхваща и средната част на тялото. Профилите на Г-III по ТЦС отговарят на Г-1 $А_4$, Г-1 $Б_3$ и Г-1 $Б_4$ по ТФМ и показват средни стойности съответно: 0.51 % , 1 % и 0.5 %, което и тук е свидетелство за слабо разпространение. Интересно е да се отбележи, че съдовете Г-1 $Б_4$ са регистрирани в Искрица, П. Градец, Караново и Крум, а в останалите шест селища напълно липсват (табл. 4).

Съдовете Г-III са по-нататъшно развитие на разпространените през IX–X в. гърнета (*Дончева-Петкова Л.* 1977:44-46). В селищата от територията на Югоизточна България те битуват през периода XI–XII в., както свидетелстват съдовете от Дядово. Първият от тях произхожда от I хоризонт (втората половина на XI в.), а вторият е намерен в жилище № 4 – от последния, най-късен хоризонт – втората половина на XII в. Следователно датировката на типа трябва да се отнесе към XI–XII в.

Тип IV – Г-IV

Средновисоки гърнета със съвсем ниско, широко гърло, със среднопрофилирани шийки, закръглени тела, с ниски слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Украсата по правило е врязана, под формата на прави, хоризонтални линии, които са разположени върху раменете (обр. 12 д-е, кат. №№ 14-15). При съда от Констанция врязаната украса заема почти цялото тяло и достига до дъното.

Тип	Вариант		Знаменосец			Искрица			Любимец			Дядово			П. Градец			Гипсово			Асеновец			Караново			Гледачево			Крум			Средно		
I	А	1	10,82	23,67	44,05	2,19	6,88	32,87	6,25	13,46	26,82	7,01	15,66	25,75	2,53	8,75	24,86	-	12,50	18,75	1,03	10,30	17,51	2,12	6,07	8,03	0,58	2,31	3,47	-	-	1,76	3,25	9,95	20,40
		2	6,58			3,07			5,29			5,02			4,84			6,25			3,09			2,45			1,44			-			3,80		
		3	3,92			1,26			1,44			1,82			0,46			6,25			2,06			0,84			0,29			-			1,83		
		4	0,63			0,18			0,48			1,34			-			-			2,06			0,37			-			-			0,51		
		5	1,72			0,18			-			0,47			0,92			-			2,06			0,29			-			-			0,56		
	Б	1	7,52	13,79		8,30	15,34		10,58	12,50		6,30	7,98		6,45	11,74		-	-		4,12	7,21		0,84	1,39		0,58	0,87		-	1,76		4,47	7,27	
		2	4,55			1,44			1,44			1,01			2,30			-			2,06			0,15			-			-			1,30		
		3	1,72			1,81			0,48			0,67			2,76			-			1,03			0,33			0,29			0,88			1,00		
		4	-			3,79			-			-			0,23			-			-			0,07			-			0,88			0,50		
	В	1	2,35	2,82		5,78	5,78		-	-		-	-		1,61	2,07		-	-		-	-		0,15	0,33		-	-		-	-		0,99	1,10	
		2	-			-			-			-			0,46			-			-			0,11			-			-			0,06		
		3	0,47			-			-			-			-			-			-			0,07			-			-			0,05		
	Г	1	0,63	1,73		0,36	1,62		-	0,48		-	2,11		-	0,92		-	6,25		-	-		0,00	0,14		-	-		-	-		0,10	1,33	
		2	0,47			0,72			0,48			1,18			0,23			6,25			-			0,07			-			-			0,94		
		3	0,63			0,54			-			0,93			0,69			-			-			0,07			-			-			0,29		
	Д	1	0,16	2,04		0,36	3,25		-	0,38		-	-		-	1,38		-	-		-	-		0,03	0,10		-	0,29		-	-		0,06	0,75	
		2	1,88			2,89			0,38			-			1,38			-			-			0,07			0,29			-			0,69		
II	А	1	8,93	11,91	54,85	9,57	11,01	66,77	8,17	9,13	73,07	14,84	20,95	74,15	10,14	16,13	75,10	12,50	31,25	81,25	15,46	29,90	82,46	31,21	37,66	91,61	28,03	40,75	96,53	30,09	32,74	98,20	16,89	24,14	79,42
		2	0,47			-			-			0,68			1,61			-			-			0,26			3,47			-			0,65		
		3	2,04			1,08			0,96			5,43			3,92			18,75			8,25			5,68			8,96			2,65			5,77		
		4	0,47			0,36			-			-			0,46			-			6,19			0,51			0,29			-			0,83		
	Б	1	3,13	17,87		7,58	39,89		17,31	56,26		4,63	29,50		14,06	41,71		12,50	37,50		9,28	27,83		14,87	36,28		15,60	39,59		16,81	53,97		11,58	38,05	
		2	5,49			7,76			24,04			13,90			15,21			25,00			15,46			17,17			18,50			21,24			16,38		
		3	7,21			8,84			11,06			6,58			7,60			-			3,09			3,11			3,76			5,31			5,66		
		4	1,57			2,53			3,85			4,39			4,15			-			-			0,95			1,73			9,73			2,89		
		5	0,47			13,00			-			-			0,69			-			-			0,15			-			-			1,43		
		6	-			0,18			-			-			-			-			-			0,03			-			0,88			0,11		
	В	1	2,19	7,67		1,44	5,24		2,40	4,32		1,38	9,21		3,92	10,59		-	-		4,12	5,15		2,16	4,65		2,89	6,94		2,65	5,30		2,32	5,91	
		2	1,41			1,62			0,96			2,00			2,53			-			-			1,13			1,73			0,88			1,23		
		3	1,88			0,92			0,48			2,41			2,30			-			-			0,37			1,16			-			0,95		
		4	2,19			1,26			-			2,48			1,15			-			-			0,26			0,87			-			0,82		
		5	-			-			0,48			0,94			0,69			-			1,03			0,73			0,29			1,77			0,59		
	Г	1	0,16	13,95		1,08	5,94		-	2,88		0,31	13,19		0,23	2,99		-	6,25		-	17,52		0,11	11,79		-	8,67		-	1,77		0,19	8,50	
		2	0,78			1,44			0,48			1,84			1,15			6,25			7,22			7,14			5,49			-			3,18		
		3	0,47			0,90			-			1,84			-			-			-			0,15			-			-			0,34		
		4	3,45			0,72			-			2,22			0,23			-			2,06			0,95			0,87			-			1,05		
		5	1,72			-			2,40			1,75			0,46			-			3,09			0,11			1,44			1,77			1,27		
		6	2,04			0,36			-			1,60			0,23			-			-			0,07			0,29			-			0,46		
		7	5,33			1,44			-			3,63			0,69			-			5,15			3,26			0,58			-			2,01		
	Д	1	0,16	3,45		1,99	4,69		-	0,48		-	1,30		0,46	3,68		-	6,25		-	2,06		0,07	1,23		0,58	0,58		0,88	4,42		0,41	2,82	
		2	3,13			1,62			0,48			0,76			2,07			6,25			2,06			1,13			-			1,77			1,93		
		3	0,16			-			-			0,54			-			-			-			0,00			-			1,77			0,25		
		4	-			1,08			-			-			1,15			-			-			0,03			-			-			0,23		

Табл. 4 Количествени стойности на типовете, подтиповете и вариантите гърнета в селищата от Югоизточна България

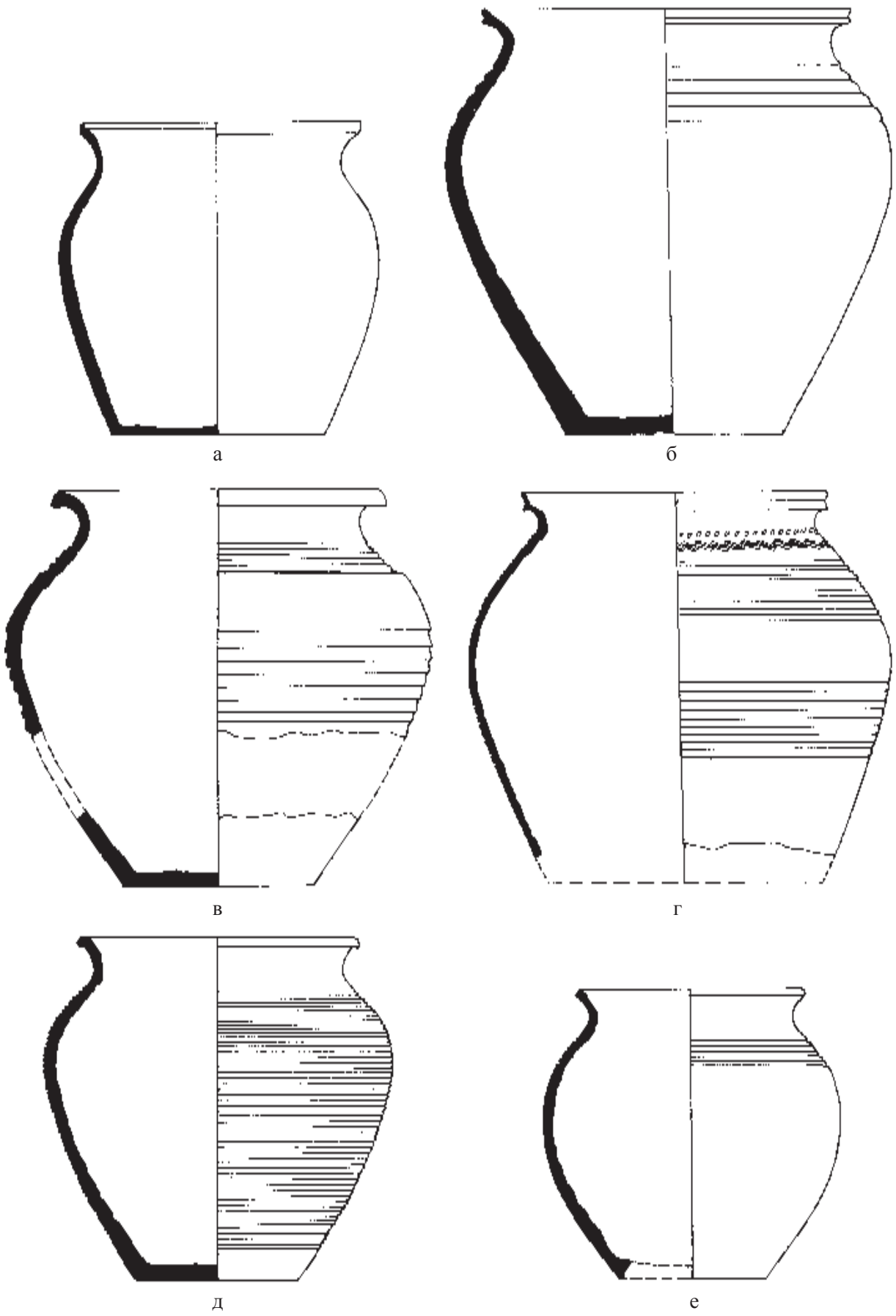

Обр. 12. Гърнета, а - Г-II, б-г - Г-III, д-е - Г-IV. М 1:4

Типът отново води произхода си от Ранното средновековие (тип XIII по Л. Дончева-Петкова), когато през IX–X в. отбелязва широко разпространение (*Дончева-Петкова* Л. 1977: 60-62, обр. $14_{174, 188}$). През XI и особено през XII в. Г-IV постепенно намаляват своя дял, за което свидетелстват и данните от ТФМ. Те показват, че профилите на Г-IV отговарят на Г-1 $А_5$ и Г-1 $Б_1$. Първият от тях има много ниска средна стойност – 0.56 %. В отделните селища Г-1 $А_5$ се движи от 0.18 % в Искрица до 2.06 % в Асеновец, а в Любимец, Гипсово, Гледачево-1 и Крум напълно липсва. Г-1 $Б_1$ е със значително по-голям среден за района дял – 4.47 %, който в отделните селища варира в доста широки граници – от 0.58 %, в Гледачево-1 – до 10.58 % в Любимец (табл. 4). Данните от ТФМ показват явна тенденция на спад на този тип от XI към XII в., който е изразен особено във възникналите през втората половина на XII в. селища – Асеновец, Караново, Гледачево-1 и най-вече Гипсово и Крум, където напълно липсва.

Тип V – Г-V

Средновисоки гърнета с широки гърла, среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Украсата е бедна и се състои от пояси от хоризонтално врязани линии върху раменете (обр. 13 а-в, кат. №№ 16-18). В зависимост от височината на гърлото се различават три подтипа:

Г-V А – гърне със съвсем ниско гърло. Съдът произхожда от жилище № 3 от третия (най-ранен) хоризонт на Знаменосец, което лежи стратиграфски под датираното с монета на Йоан II Комнин (1118-1143) жилище № 1 от първи хоризонт. Следователно Г-V А трябва да се отнесе към втората половина на X в. (обр. 13 а).

Г-V Б е представен с едно гърне с ниско гърло (обр. 13 б).

По профил на устията Г-V А и Г-V Б съответстват на Г-1 $В_1$ по ТФМ, които са застъпени най-вече в ранните хоризонти на селищата, възникнали и обитавани през втората половина на X и началото на XI в. – Караново – 0.15 %, П. Градец – 1.61 %, Знаменосец – 2.35 %, за да достигне в Искрица до 5.78 %. В останалите селища – Любимец, Дядово, Гипсово, Асеновец, Гледачево-1 и Крум, Г-1 $В_1$ напълно липсват (табл. 4).

Г-V В – е представен също от един съд със средновисоко гърло. Той произхожда от "Хисаря" в Хасково и профила му не се среща сред тези в ТФМ (обр. 13 в).

Съдовете от последните два подтипа произхождат от жилище № 1 в крепостта "Хисаря" в Хасково и са намерени заедно с гърнета кат. №№ 5, 24, 50, 61, паница кат. № 234, чаши №№ 466-469 и 486 и монета на Василий II, която спомага за датировката им към самия край на X и началото на XI в.

Тип VI – Г-VI

Средновисоки гърнета с широки гърла, със силнопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна (обр. 13 г-к, кат. №№ 19-25). Всички съдове са работени на ръчно колело, с изключение на едно гърне от Минерални бани (обр. 13 к). Украсата отново е съсредоточена върху раменете, но при някои екземпляри тя обхваща и средната част на тялото. Най-често се срещат пояси от хоризонтално врязани, а по-рядко и единични вълнообразни линии. Изключение прави отново съдът от Минерални бани, при който придънната част е украсена с тесни излъскани ивици.

В зависимост от височината на гърлото се различават два подтипа:

Г-VI А – гърне с ниско гърло (обр. 13 г) и

Г-VI Б – гърнета със средновисоки гърла.

Профилите на Г-VI съответстват на Г-1 $А_1$ и Г-1 $Б_1$ по ТФМ и показват малко по-високи средни стойности съответно от 3.25 % и 4,47 %. В покъсните селища – Гипсово и Крум те липсват, а в останалите варират в доста широки граници, които при Г-1 $А_1$ се движат от 0.58 % в Гледачево-1, през 1.03 % в Асеновец, 2.12 % в Караново, 2.19 % – в Искрица, за да заемат 6.25 % от дела на гърнетата в Любимец, 7.01 % в Дядово и да достигнат до 10.82 % в Знаменосец. Г-1 $Б_1$ се движи от 0.58 % в Гледачево-1 до 10.58 % в Любимец (табл. 4).

Гърнетата от Дядово са изработени от бяла глина и намират най-точни паралели сред керамичните находки от Волжска България. Според С. Плетньова технологическите признаци, формите и орнаментацията на керамиката от този вид е лесостепен вариант на салтово-маяцката култура, докато Т. Хлебникова счита, че тя е със салтово-маяцки произход (*Хлебникова Т.* 1984:126-128). Разбира се гърнетата от Дядово едва ли могат да се свържат пряко с посочената култура. По-скоро те са местно развитие на по-рано копирани образци, наложени сред керамиката в Североизточна Тракия.

Що се отнася до датировката на Г-VI, то трябва да се отбележи, че съдът от Хасково е от същото датирано с монети на Василий II жилище, а този от Карасура е намерен с колективна монетна находка от края на X и първата половина на XI в. Останалите съдове са от Дядово и произхождат от хоризонт, датиран в първата половина на XII в. Следователно Г-VI са битували

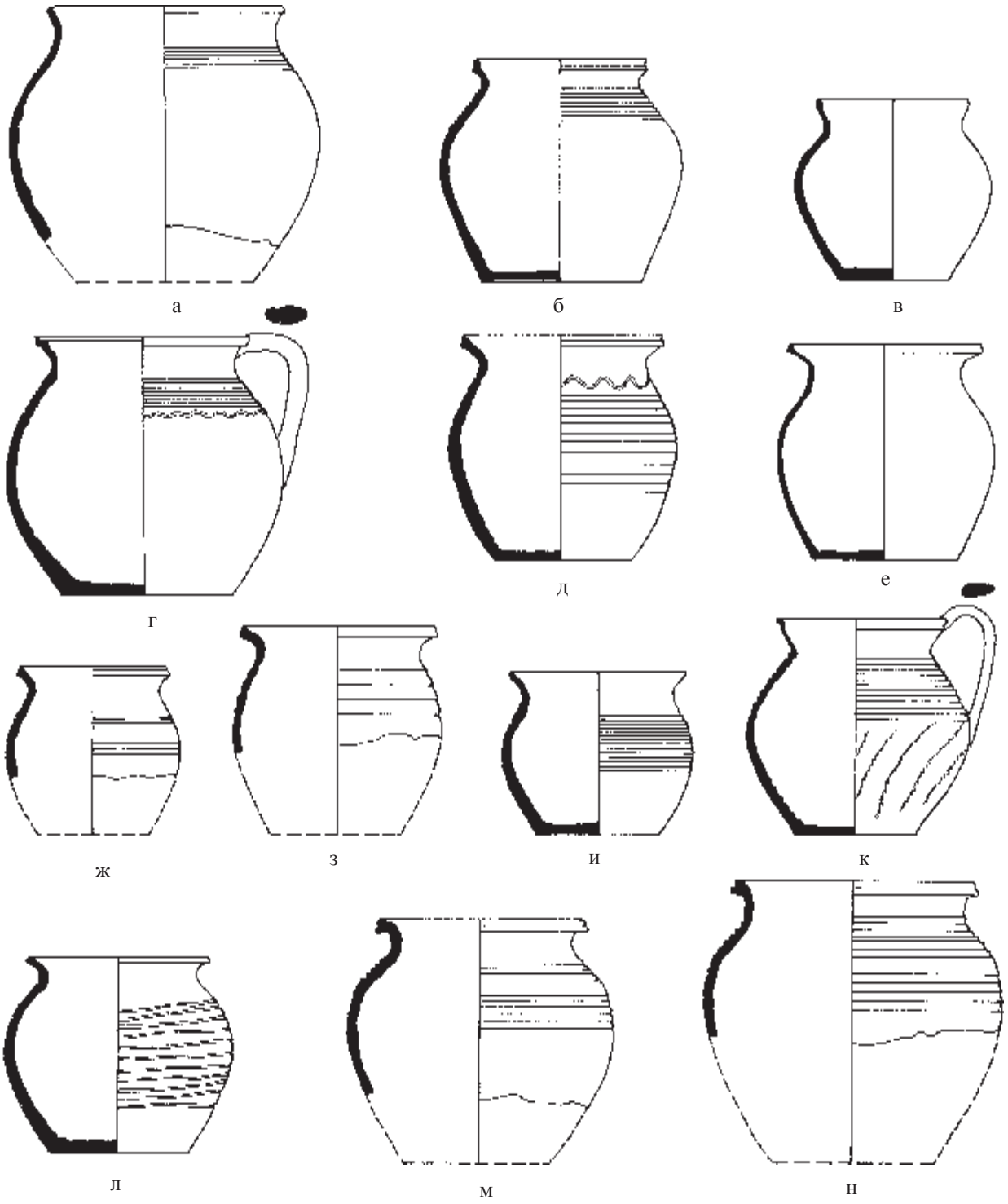

Обр. 13. Гърнета - V - VII тип, а - Г-V А, б - Г-V Б, в - Г-V В, г - Г-VI А, д - к - Г-VI Б, л - н - Г-VII. М 1:4

от края на X до първата половина на XII в.

Тип VII – Г-VII

Средновисоки гърнета със съвсем ниски широки гърла, с много силно профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Украсата се състои от единични или пояси от хоризонтално врязани линии, които заемат раменете, а понякога и цялата средна част на тялото (обр. 13 л-н, кат. №№ 26-28). Профилите на Г-VII съответстват на Г-1 $А_4$ и Г-1 $Б_2$, които показват средни за района стойности от 0.51 % и 1.30 %. В Крум, Гледачево-1, Гипсово и П. Градец Г-1 $А_4$ липсват, а в останалите варират в сравнително тесни граници от 0.18 % в Искрица през 0.37 % в Караново, 0.48 % в Любимец, до 1.34 % в Дядово и 2.06 % в Асеновец. Същото важи и за Г-1 $Б_2$, които липсват отново в същите селища и варират от 0.15 % в Караново, през 1.44 % в Искрица и Любимец, 2.30 % в П. Градец

и достигат до 4.55 % в Знаменосец (табл. 4).

Гърнетата от този тип водят произхода си от Ранното средновековие – тип VIII Б по Л. Дончева (*Дончева-Петкова Л.* 1977:55, обр. 12_{151}). В Югоизточна България Г-VII се срещат през целия период на византийското владичество в българските земи (XI–XII в.). Свидетелство за това са резултатите от разкопките на селището до с. Дядово, където Г-VII са намерени във всеки един от трите хоризонта.

Тип VIII – Г-VIII

Средновисоки гърнета със съвсем ниски широки гърла с много силно профилирани шийки и закръглени тела, със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. По-голямата част от съдовете са украсени с единични или с гребен врязани линии, заемащи раменете (обр. 14, кат. №№ 29-37). Произходът на типа отново се свързва с Ранното средновековие, когато бележи значително разпространение през IX и особено през X в. (*Дончева-Петкова Л.* 1977:51-53, обр. 12_{131}). През XI–XII в., обаче се наблюдава ясно изразен спад на съдовете от Г-VIII, от началото към края на периода. Според профила на устието Г-VIII отговарят на Г-1 $А_1$, Г-1 $А_2$, Г-1 $А_4$ и Г-1 $А_5$ по ТФМ и имат средни стойности съответно: 3.25 %, 3.80 %, 0.51 % и 0.56 %. (табл. 4). Във всички селища с ясно изразена стратиграфия се наблюдава спад на Г-1 А от началото към края им. В селището до с. Дядово гърнетата Г-1 А намаляват от 23.55 % в началото до 14.93 % края на селището (табл. 5). Абсолютно същата тенденция се наблюдава и в останалите две селища с точно датирани хоризонти – Знаменосец и Искрица. В първото Г-1 А намаляват от 26.96 % в началото до 21.57 % в края на селището (табл. 6), а във второто спадът е още по-категоричен – от 10.09 % до 5.88 % (табл. 7). Особено силно изразен спад показват Г-1 $А_1$ в Дядово – от 11.22 % до 6.45 % и Г-1 $А_2$ в Знаменосец – от 10.67 % на 5.26 %. Това съвсем ясно показва, че типът е разпространен през XI–XII в., доказателство за което са и целите съдове, срещащи се в почти всички проучвани селища – Дядово, "Хисарлъка" до Сливен и Карасура.

Тип IX – Г-IX

Типът е представен от средновисоки гърнета с широко гърло със силно профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно (обр. 15). В зависимост от височината на гърлото се различават два подтипа:

Г-IX А е представен от два съда със съвсем ниски гърла. И двете гърнета са работени на крачно колело, но са без дръжки, подобно на гърнетата, работени на ръчно. В същото време, обаче придънната част на съда от П. Градец е украсена с косо разположени излъскани ивици, които са характерна украса за гърнетата на крачно колело (обр. 15 б, кат. № 39). Гърнето от Дядово е украсено с плитки хоризонтални канелюри, които заемат 2/3 от тялото му (обр. 15 а, кат. № 38).

Г-IX Б е представен от гърнета с ниски гърла. Тук всички съдове, с изключение на този от Крум са работени на ръчно колело. Първите три от тях имат дръжки, подобно на съдовете на крачно колело, а останалите два са без дръжки. Украсата е сравнително бедна и се състои от пояси от хоризонтални или единично врязани линии, които са разположени най-вече по раменете. По дъната на някои съдове се наблюдават релефни знаци (обр. 15 в-ж, кат. №№ 40-44).

От типологическата характеристика на съдовете Г-IX става ясно, че при тях е налице смесване от характерните черти на гърнетата, работени на крачно и на ръчно колело. От една страна се запазва конфигурацията на по-тромавата форма, съвсем ниската силно профилирана шийка, липсата на дръжка, а така също и украсата, заемаща почти цялото тяло и релефните знаци по дъната, характерни за съдовете на ръчно колело, а в същото време се появяват дръжки, излъскана украса, рязаните и допълнително заглаждани дъна, които пък са характерни за гърнетата на крачно колело. Следователно в Г-IX се съчетават белези, характерни за Г-1 и Г-2 по ТФМ в един – трети – Г-3. Според ТФМ Г-IX отговарят на профилите на Г-1 $А_1$ и Г-1 $Б_3$, които показват средни стойности от 3.25 % и 1 % (табл. 4).

Що се отнася до датировката на съдовете от Г-IX, три от тях произхождат от "Хисаря" в Хасково, която загива при печенежките нашествия към края на първата половина на XI в. Гърнето от Дядово е намерено в сметна яма от първи хоризонт и датира във втората половина на XI в. Горната граница на типа определя съдът от Крум, който е намерен в жилище № 1 и датира във втората половина на XII в. Следователно Г-IX битуват през целия период XI–XII в.

Тип X – Г-X

Средновисоки гърнета с широки гърла със среднопрофилирана шийка, закръглени тела, със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Украсата се състои от единични или на пояс врязани хоризонтално линии, разположени върху раменете. Две от гърнетата от Карасура са покрити със златиста ангоба (обр. 16 в, г, кат. №№ 47-48). В зависимост от височината на гър-

Сбор		Тип	Подтип	Вариант	Хоризонт			Сбор	
за типа	за подтипа				I	II	III	за типа	за подтипа
35,32	23,55	I	А	1	11,22	6,95	6,45	14,93	22,79
				2	7,01	4,14	3,63		
				3	2,38	1,95	2,02		
				4	2,52	1,26	2,02		
				5	0,42	0,98	0,81		
	9,81		Б	1	7,01	7,13	5,44	6,45	
				2	1,12	1,95	1,01		
				3	1,68	1,09	-		
				4	-	-	-		
	0,00		В	1	-	-	-	0	
				2	-	-	-		
				3	-	-	-		
	1,96		Г	1	-	-	-	1,41	
				2	-	0,98	1,01		
				3	1,96	0,69	0,40		
	0,00		Д	1	-	-	-	0	
				2	-	-	-		
64,68	14,61	II	А	1	11,36	14,94	16,73	22,98	77,21
				2	1,29	0,86	0,40		
				3	1,96	4,37	5,85		
				4	-	-	-		
	28,04		Б	1	7,85	3,22	7,26	28,63	
				2	12,06	15,46	10,28		
				3	6,17	4,47	5,24		
				4	1,96	3,85	5,85		
				5	-	-	-		
	7,14		В	1	-	1,66	2,02	11,69	
				2	0,42	3,16	2,02		
				3	1,96	2,36	4,23		
				4	2,66	1,26	3,22		
				5	2,10	0,98	0,20		
	11,50		Г	1	0,42	-	-	12,3	
				2	0,84	2,47	2,22		
				3	1,96	0,52	0,81		
				4	0,28	4,20	3,43		
				5	2,81	0,40	0,20		
				6	0,42	1,95	3,02		
				7	4,77	3,28	2,62		
	2,94		Д	1	-	-	-	1,61	
				2	0,98	0,11	1,21		
				3	1,96	0,29	0,40		

Табл. 5. Стойности на гърнетата по ТФМ в трите строителни хоризонта на селището до с. Дядово, в %

Сбор		Тип	Подтип	Вариант	Хоризонт			Сбор	
за типа	за подтипа				I	II	III	за типа	за подтипа
56,18	26,96	I	А	1	8,43	12,59	10,53	21,57	36,83
				2	10,67	4,85	5,26		
				3	4,49	4,07	3,16		
				4	0,56	-	1,57		
				5	2,81	1,48	1,05		
	21,35		Б	1	14,04	4,85	5,26	11,05	
				2	5,06	4,07	7,74		
				3	2,25	1,85	1,05		
				4	-	-	-		
	3,37		В	1	2,25	3,33	1,05	1,58	
				2	-	-	-		
				3	1,12	-	0,53		
	2,25		Г	1	-	1,11	0,53	1,06	
				2	0,56	0,37	0,53		
				3	1,63	0,37	-		
	2,25		Д	1	-	0,37	-	1,57	
				2	2,25	1,85	1,57		
42,71	6,74	II	А	1	5,06	8,89	12,63	15,78	62,64
				2	-	0,74	0,53		
				3	1,12	2,96	1,57		
				4	0,56	-	1,05		
	12,92		Б	1	1,69	4,81	2,11	23,7	
				2	4,49	4,81	7,37		
				3	5,06	5,19	12,11		
				4	1,12	1,85	1,58		
				5	0,56	0,37	0,53		
	5,06		В	1	1,69	1,11	4,21	8,42	
				2	0,56	1,48	2,11		
				3	1,12	2,96	1,05		
				4	1,69	3,33	1,05		
				5	-	-	-		
	13,50		Г	1	-	0,37	-	12,64	
				2	1,12	0,74	0,53		
				3	1,69	-	-		
				4	2,25	3,70	4,21		
				5	1,69	2,22	1,05		
				6	1,69	3,33	0,53		
				7	5,06	4,81	6,23		
	4,49		Д	1	-	-	0,53	2,1	
				2	3,93	3,70	1,57		
				3	0,56	-	-		

Табл. 6. Стойности на гърнетата по ТФМ в трите строителни хоризонта на селището край с. Знаменосец, в %

Сбор		Тип	Подтип	Вариант	Хоризонт			Сбор	
за типа	за подтипа				I	II	III	за типа	за подтипа
55,06	10,09	I	А	1	1,83	2,94	2,94	5,88	21,73
				2	2,75	6,47	2,20		
				3	4,59	0,59	0,74		
				4	0,92	-	-		
				5	-	0,59	-		
	29,36		Б	1	11,01	11,18	7,35	10,3	
				2	2,75	1,76	0,74		
				3	3,67	2,94	0,74		
				4	11,93	3,53	1,47		
	8,26		В	1	8,26	7,06	4,41	4,41	
				2	-	-	-		
				3	-	-	-		
	1,84		Г	1	-	1,18	-	-	
				2	0,92	-	-		
				3	0,92	1,18	-		
	5,51		Д	1	0,92	-	-	0,74	
				2	4,59	3,53	0,74		
44,94	11,00	II	А	1	9,17	8,82	12,50	13,97	77,94
				2	-	-	-		
				3	1,83	-	1,47		
				4	-	0,59	-		
	22,93		Б	1	6,42	4,71	10,29	44,85	
				2	3,67	5,88	8,09		
				3	2,75	8,82	11,76		
				4	3,67	1,18	1,47		
				5	6,42	10,59	13,24		
	6,42		В	1	3,67	1,18	0,74	4,42	
				2	1,83	1,76	2,20		
				3	0,92	1,76	0,74		
				4	-	1,76	0,74		
				5	-	-	-		
	3,67		Г	1	-	-	-	11,02	
				2	0,92	1,76	1,47		
				3	1,83	-	2,20		
				4	0,92	0,59	1,47		
				5	-	-	-		
				6	-	-	3,68		
				7	-	2,35	2,20		
	0,92		Д	1	-	2,94	-	3,68	
				2	0,92	0,59	3,68		
				3	-	-	-		

Табл. 7. Стойности на гърнетата по ТФМ в трите строителни хоризонта на крепостта край с. Искрица, в %

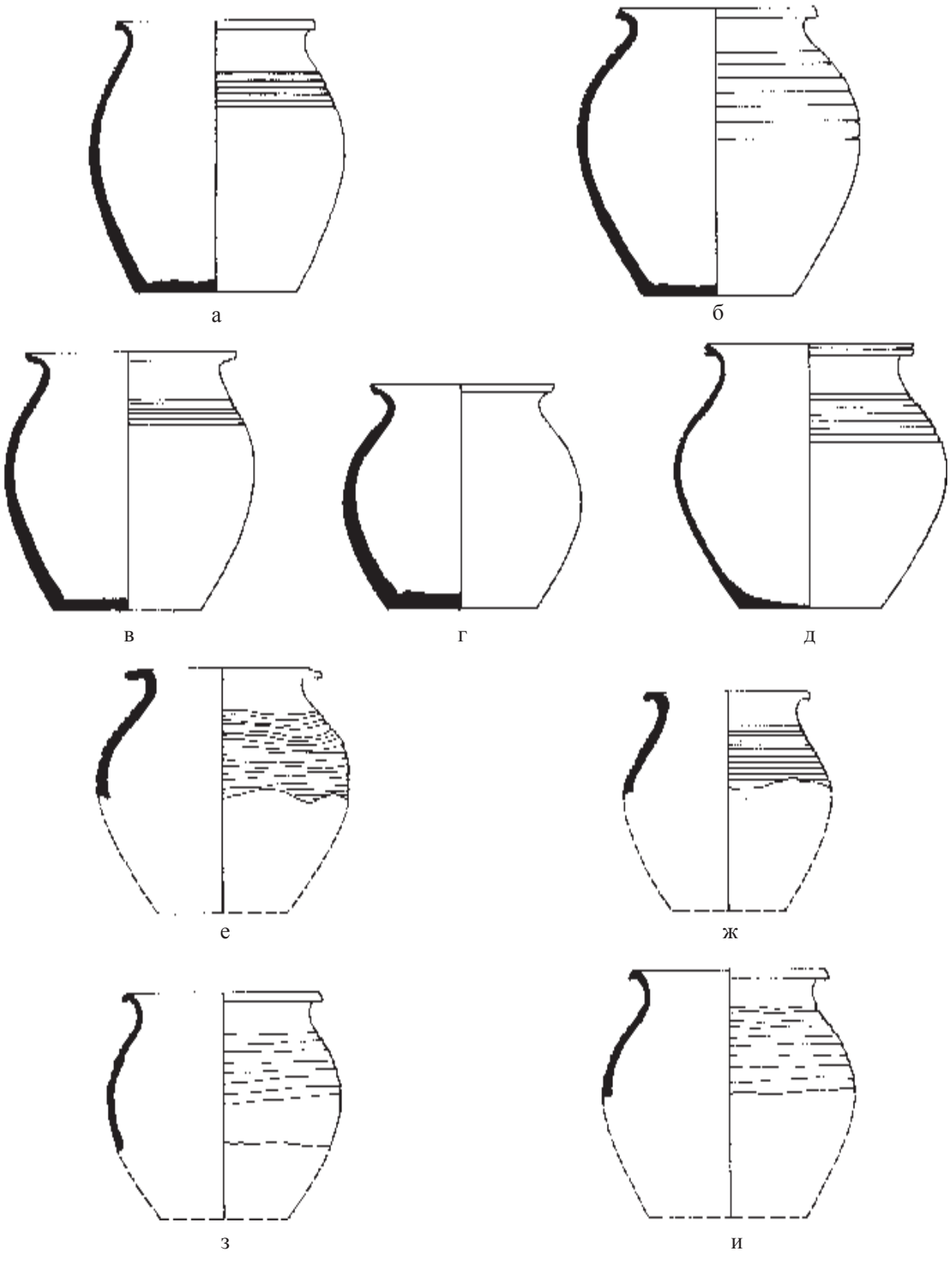

Обр. 14. Гърнета Г-VIII. М 1:4

лото се различават три подтипа:

Г-Х А – е представен от едно гърне от "Хисаря" в Хасково със съвсем ниско гърло (обр. 16 а, кат. № 45). Профилът на устието му отговаря на Г-1Б$_3$, който показва сравнително ниска средна стойност – 1 %, а в отделните селища варира от 0 в Гипсово през 0.29 % в Гледачево, 0.33 % в Карановo, 0.67 % в Дядово, за да достигне до 1.72 % в Знаменосец и 1.81 % в Искрица (табл. 4).

Г-Х Б – гърнета с ниски гърла (обр. 16 б-д,

№№ 46-49). Профилите им отговарят на Г-1 $Д_2$ и са сравнително рядко разпространени. В Дядово, Гипсово, Асеновец и Крум напълно липсват, а в останалите селища варират от 0.07 % в Караново до 2.89 % в Искрица, при средна стойност за района – 0.69%. (табл. 4).

Г-Х В – е представен от едно гърне със средно високо гърло от "Хисаря" в Хасково, което е без аналогии в ТФМ (обр. 16 е, кат. № 50).

Гърнетата от Х тип са известни още от Ранното средновековие. По форма те са най-близки до тип XIII, вариант Г по типологията на Л. Дончева (*Дончева-Петкова Л.* 1977:62-63). През XI–XII в. те са разпространени и в селищата по течението на Средния (*Поповић М., В. Иванишевић*. 1988: 147, сл. 156) и Долния Дунав (*Диакону П.* 1961: 492, fig. 62).

Г-Х А и В произхождат "Хисаря" в Хасково, като второто е намерено в жилище № 1 заедно с много други съдове и монета на Василий II, което ги отнася към първата половина на XI в. С XI в. трябва да се свържат и съдовете от Карасура. Към същото време насочват и резултатите от обработката на фрагментарния керамичен материал, които показват, че Г-Х трябва да се свърже по-скоро с XI в.

Тип XI – Г-XI

Типът е представен от едно средновисоко гърне със съвсем ниско, средношироко гърло, с много силно профилирана шийка, със закръглено тяло, със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Горната част на съда до основата на раменете е украсена с ямички, прави и вълнообразни линии, а долната половина до самото дъно – с гъсто разположени вертикални излъскани ивици (обр. 17 а, кат. № 51). Профилът му отговаря на Г-1 $Б_2$ по ТФМ, които показва средна стойност 1.30 %, а в отделните селища варира в доста широки граници от 0 в Гипсово, Гледачево-1 и Крум, до 1.01 % в Дядово, 2.3 % в П. Градец и 4.55 % в Знаменосец (табл. 4).

Гърнето е намерено в датиран в XI в. пласт на селището над античната Карасура (*Wendel M.* 1992:279, abb. 10_8).

Тип XII – Г-XII

Представен е също от едно средновисоко гърне с ниско, широко гърло, среднопрофилирана шийка, сплескано тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украсено е с широк пояс от врязани линии, разположени по средата на плещите (обр. 17 б, кат. № 52). Работено е на ръчно колело от обилно примесена с пясък глина, получила червен цвят след изпичането. Дебелината на стените му достига 1.2 см. Дъното е подсипвано с пясък.

Съдът е намерен в Дядово в хоризонт от първата половина на XII в. По профил той отговаря отново на Г-1 $Б_1$ по ТФМ, който е най-широко разпространен сред гърнетата от Г-1, но приземистата му форма с прекалено дебелите му стени засега са без аналогии.

Тип XIII – Г-XIII

Средновисоко гърне със съвсем ниско, широко гърло, със силно профилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно (обр. 17 в, кат. № 53). Работено е на ръчно колело. По стените му личат неравности. В центъра на дъното има ниска релефна окръжност. По профил Г-XIII отговаря на Г-1 $Б_2$ по ТФМ, който има средна за района стойност 1.30 % (табл. 4).

По всяка вероятност формата на Г-XIII произлиза от тази на тип II от типологията на Л. Дончева, отнасяща се за Ранното средновековие (*Дончева-Петкова Л.* 1977:48-51). Подобни гърнета са известни и от територията на Сърбия (*Bajalović-Hadži-Pešić* 1981:42, fig. III_5).

Гърнето от XIII тип произхожда от Хасково и се отнася към началото на XI в.

Тип XIV – Г-XIV

Представя средновисоки гърнета със съвсем ниски, широки гърла, с много силно профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Всички съдове без изключение са снабдени с по една, най-често с плоско сечение дръжка, която излиза от ръба на устието и завършва в най-издутата част на тялото. Всички съдове са работени на крачно колело, за разлика от гърнетата от горните типове. Най-често срещащата се украса по Г-XIV е поясът от хоризонтални линии върху раменете и косо разположените излъскани ивици, които винаги заемат придънната част на съдовете (обр. 18 а-г, кат. №№ 54-57).

По отношение на профила съдовете Г-XIV съответстват на Г-1 А във всичките му подварианти, които имат среден за Югоизточна България коефициент на разпространение – 9.95 % (табл. 4). Веднага обаче трябва да се отбележи, че Г-XIV в случая повтаря профилите на съдове, работени на ръчно грънчарско колело с всички произтичащи от това характеристики. В същото време при гърнетата се наблюдават редица белези, срещащи се само при съдовете на крачно колело – рязаните и допълнително излъскани дъна, дръжките, а и излъсканата под формата на ивици украса. Следователно тук отново, както при Г-IX е нали-

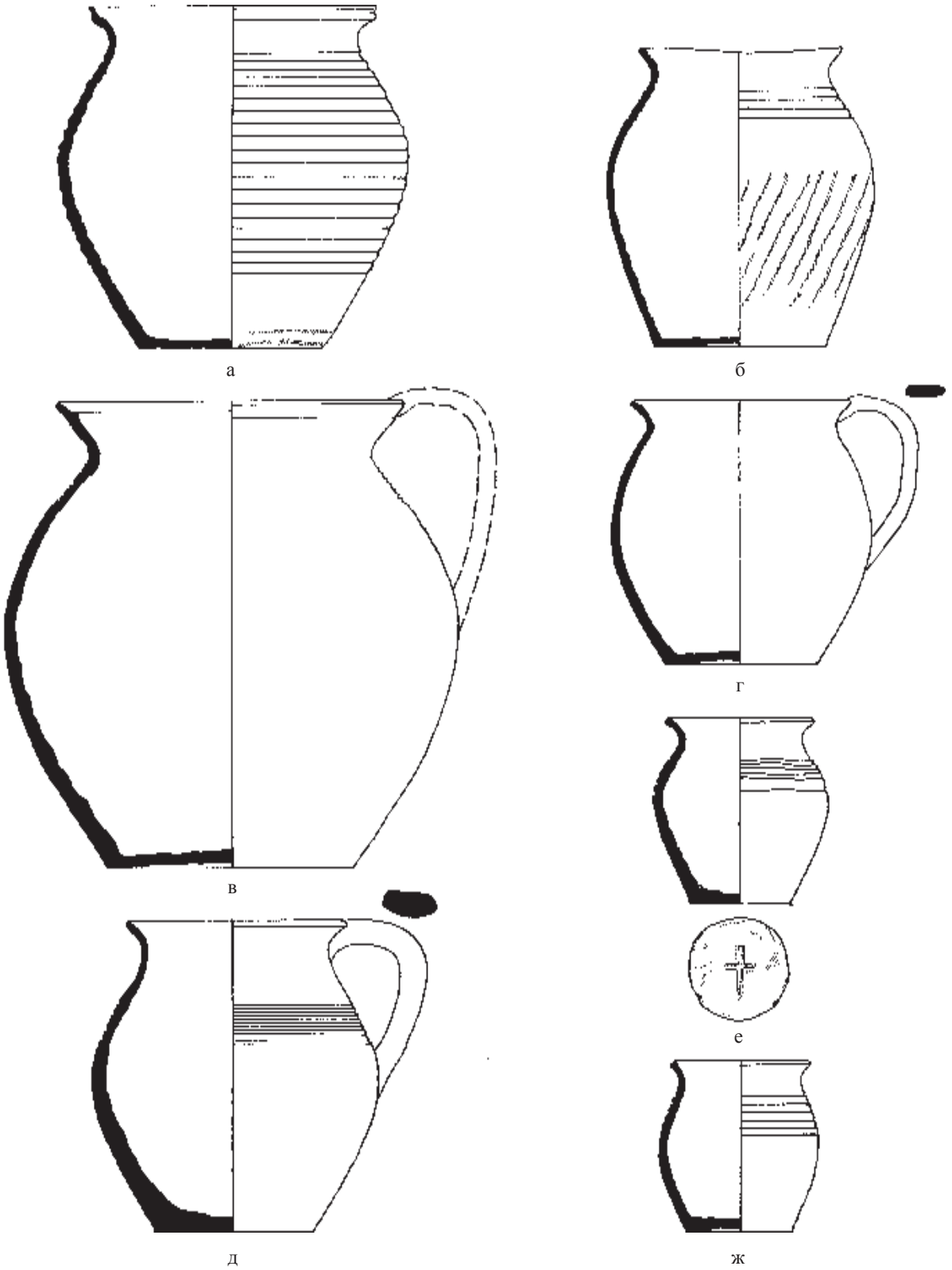

Обр. 15. Гърнета, а - б - Г-IX А, в - ж - Г-IX Б. М 1:4

це смесване на два различни типа производство – на ръчно и крачно колело. Ето защо считаме, че този, както и следващият тип са "преходни", и са битували около смяната на ръчния с крачния грънчарски кръг. По ТФМ съответстват на Г-3.

Съдовете Г-XIV произхождат от Дядово и Знаменосец и се датират най-общо в периода XI–XII в. Подобни съдове са намерени и при разкопките на селището от XII в. край с. Ковачево (*Гатев П.* 1985: 83, обр. 15).

Тип XV – Г-XV

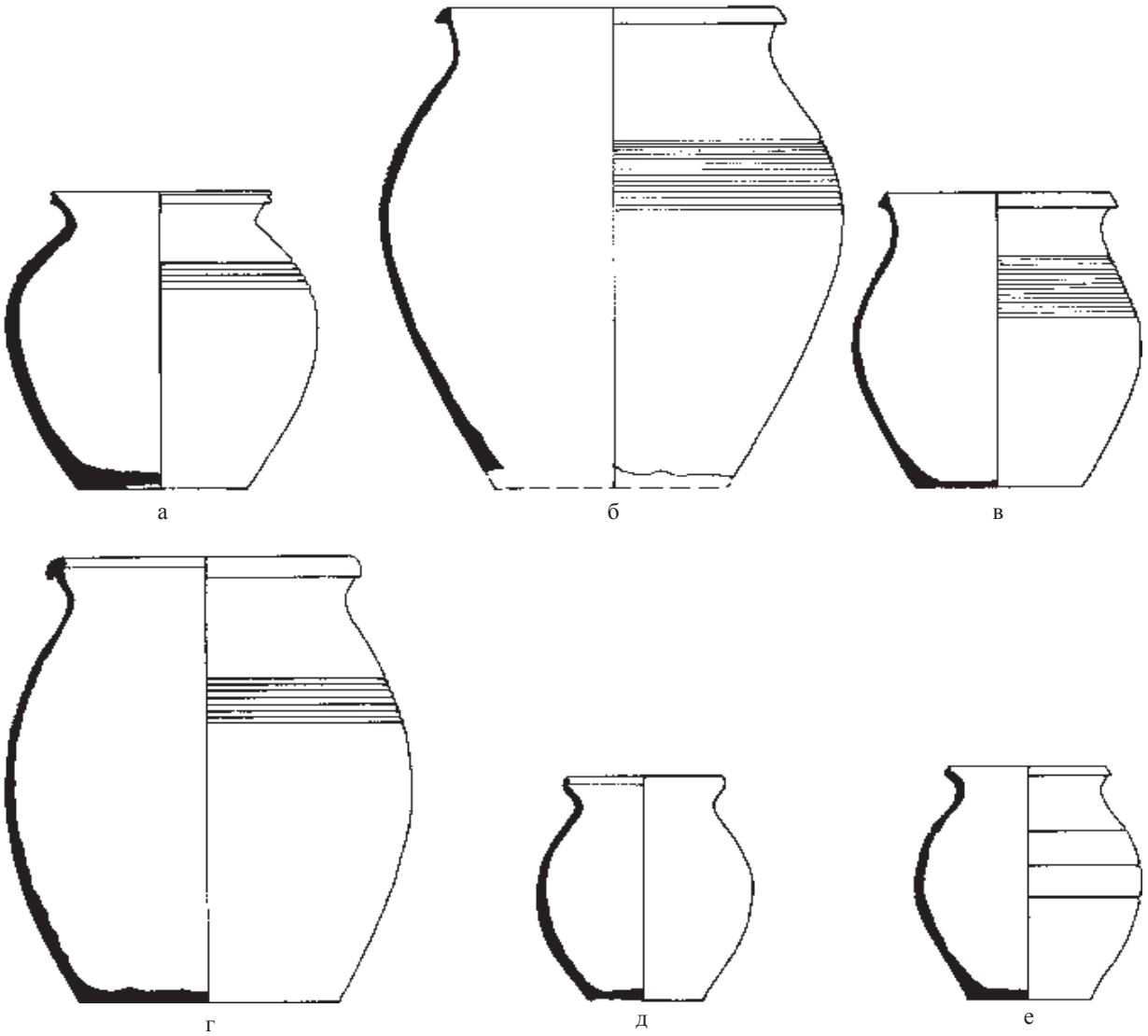

Обр. 16. Гърнета, а - Г-Х А, б - д - Г-Х Б, е - Г-Х В. М 1:4

Съдове много близки по форма до тези от предходния тип. В характеристиката им влизат средновисоките форми, със средновисоки, широки гърла със средно профилирана шийка, заоблено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Някои от гърнетата са работени на ръчно (обр. 18 д, кат. № 58), а други на крачно колело (обр. 18 е-ж, кат. № 59-60). При последните е налице съчетание на врязана и излъскана украса, подобно на тази при Г-XIV. Появата в Г-XV на съдове на крачно и на ръчно колело, съчетаващи характерните белези и на двата вида в едни и същи екземпляри, доказва още веднъж преходния характер на типа.

Гърнетата от XV тип произхождат от Берое, "Калето" до Димитровград и Дядово. Първите две от тях са с неизяснена стратиграфска позиция, докато съдът от Дядово произхожда от II строителен хоризонт и датира в първата половина на XII в. Ето защо датираме Г-XV към втората половина на XI–XII в.

Тип XVI – Г-XVI

Типът е представен от едно средновисоко гърне със средновисоко, средношироко гърло, със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От основата на шийката излизат две симетрично разположени малки Г-образни дръжки, които достигат до горната половина на раменете. Гърнето е украсено с единично врязани линии, които не са успоредни помежду си (обр. 18 з, кат. № 61). Съдът е работен на ръчно колело от добре пречистена глина със сивочерен цвят и излъскана, матова повърхност. По стените отвътре личат неравности. В ТФМ този тип няма аналогии.

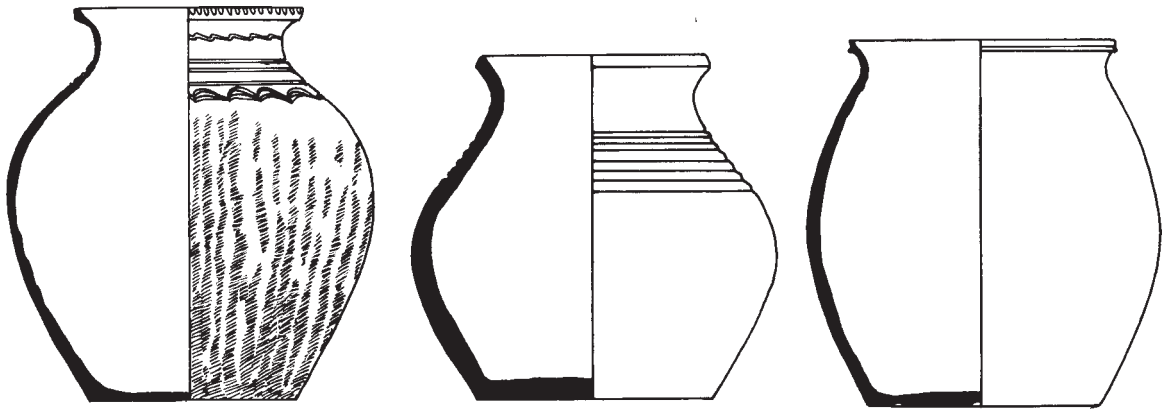

а б в

Обр. 17. Гърнета а - Г-XI, б - Г-XII, в - Г-XIII. М 1:4

Повечето от изследвачите свързват сивата керамика с излъскана матова повърхност с прабългарите. Намереното в жилище № 1 на Хисаря в Хасково, датирано с монета на Василий II гърне, по всяка вероятност е по-късно развитие на гърнетата от тип IX Г по Л. Дончева (*Дончева-Петкова Л.* 1977:58). Според нас датираното в началото на XI в. гърне от Хасково бележи най-късната дата в развитието на този вид керамика в южнобългарските земи.

Разгледаните до тук типове гърнета са работени на ръчно грънчарско колело. Изключение от това са типове IX, XIV и XV, които определихме като преходни, тъй като при някои от гърнетата са налице смесване на характерните черти за ръчното и крачно грънчарско производство. Следващите типове гърнета са работени на крачно колело, а някои от тях и на калъп.

Тип XVII – Г-XVII

Представен е от едно средновисоко гърне със съвсем ниско, широко гърло със силно профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Три широки хоризонтални канелюра украсяват раменете. От ръба на устието излиза широка плоска дръжка, която достига до долната половина на придънната част (обр. 18 и, кат. № 62). Съдът е изработен от бяла, каолинова глина, примесена със слюда и шамот. Профилът на гърнето е най-близък до Г-1 $А_2$, който е типичен за съдовете работени на ръчно колело. Г-XVII са характерни за константинополската кухненска керамика от X–XI в. (*Μπακιρτζησ Χ.* 1985:37, πιν. 33) и са слабо разпространени на Балканите. Разгледаното гърне произхожда от I строителен хоризонт на Дядово – от втората половина на XI в. и вероятно е внос от Константинопол.

Тип XVIII – Г-XVIII

Типът е представен от едно единствено ниско гърне, със съвсем ниско, широко гърло със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От ръба на устието му е излизала плоска дръжка, от която сега са запазени само леглата. Придънната част е украсена с косо разположени излъскани ивици (обр. 19 а, кат. № 63). Работено е на калъп от обилно примесена с шамот керемидено-червена след изпичането глина. Профилът на Г-XVIII отговаря на Г-2 $Б_1$, който се нарежда на второ място по разпространение сред гърнетата по ТФМ и има среден коефициент за района – 11.58 % Той е представен във всяко едно от десетте селища без изключение, а относителният му дял варира от 3.13 % в Знаменосец до 17.31 % в селището край Любимец (табл. 4).

Г-XVIII произхожда от селището над тракийския град Кабиле и е датирано в доста широките граници на периода XII–XIV в. (*Танчева-Василева Н.* 1991:94).

Тип XIX – Г-XIX

Представен е от едно гърне от Дядово. То е средновисоко, с ниско широко гърло, със силнопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно (обр. 19 б, кат. № 64). По профил Г-XIX съответства на Г-2 $Б_3$ по ТФМ и има средна стойност 5.66 %. Последният не е регистриран само в сондажно проученото селище край с. Гипсово, а в останалите варира от 3.09 % в Асеновец, 3.11 % в Карановo, 3.76 % в Гледачево-1, 5.31 % в Крум и достига значително по-високи стойности в Дядово – 6.58 %, Знаменосец – 7.21 %, П. Градец – 7.60, Искрица – 8.84 % и Любимец – 11.06 % (табл. 4).

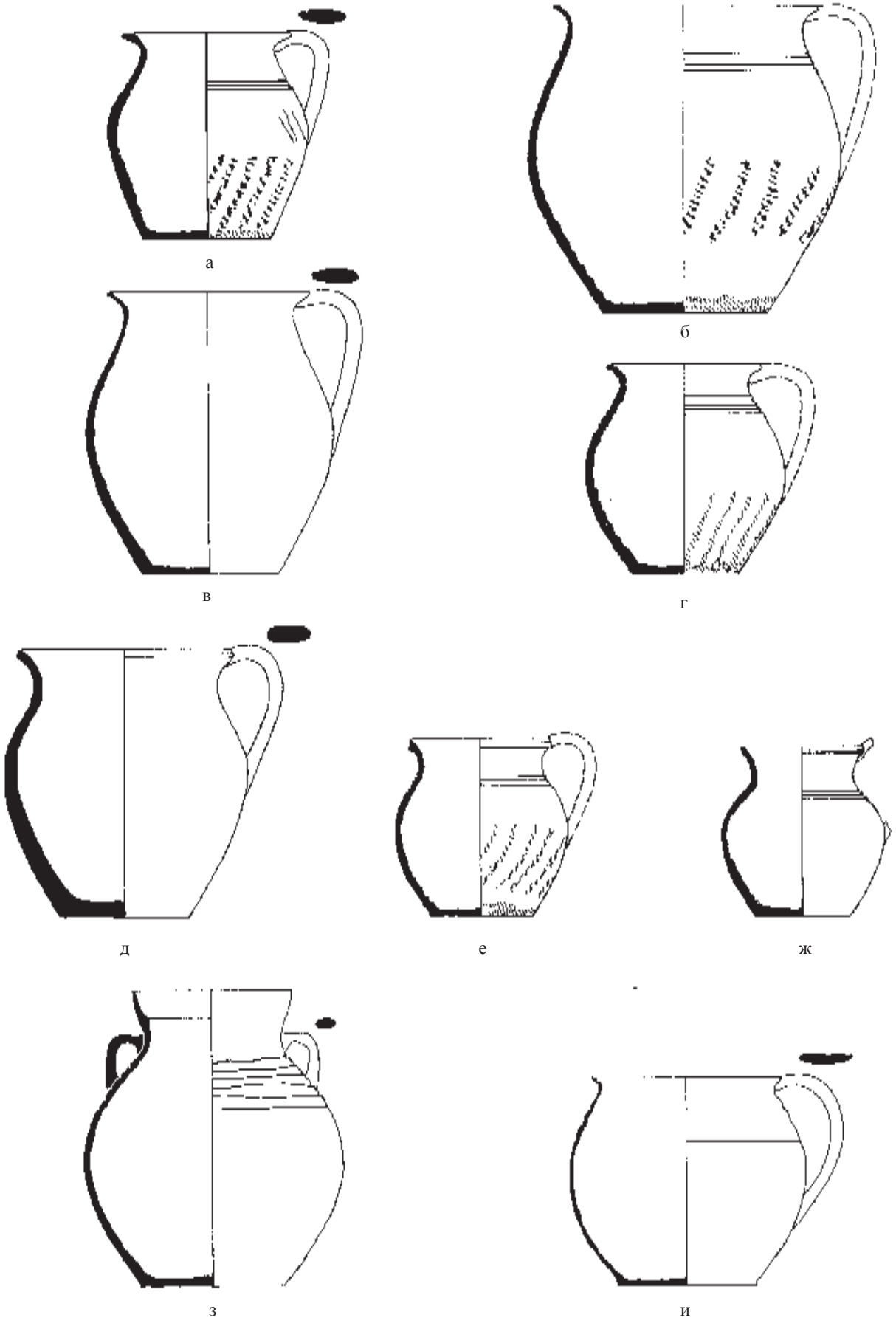

Обр. 18. Гърнета, а - г - Г-XIV, д - ж - Г-XV, з - Г-XVI, и - Г- XVII. М 1:4

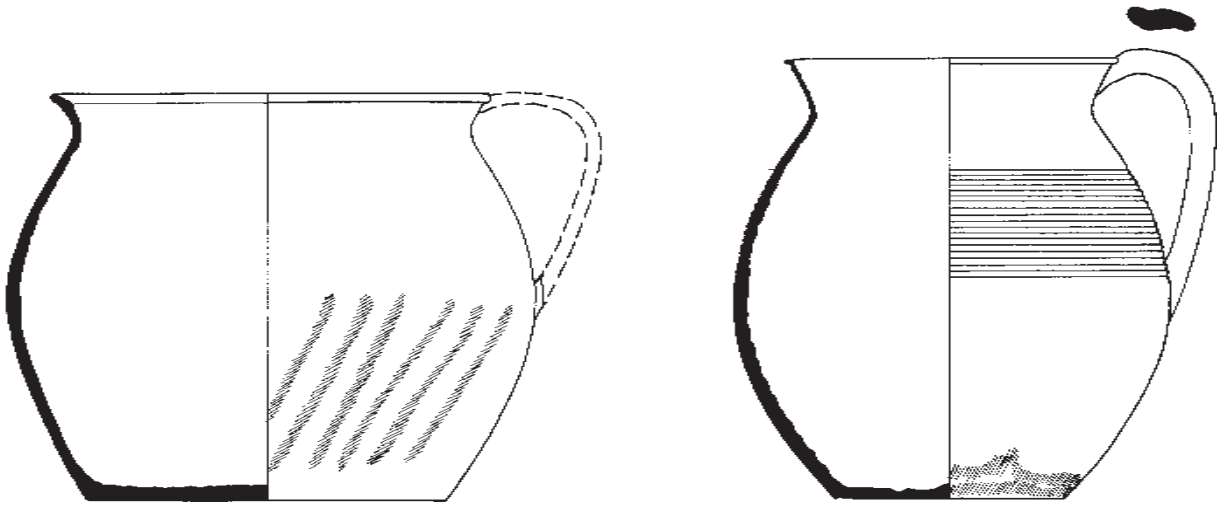

а б

Обр. 19. Гърнета, а - Г-XVIII, б - Г-XIX. М 1:4

Съдът произхожда от последния хоризонт на Дядово и датира във втората половина на XII в.

Тип XX – Г-XX

И този тип е представен от едно единствено средновисоко гърне. То има съвсем ниско, средношироко гърло със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и средношироко дъно. От ръба на устието излиза плоска дръжка, която се свързва с тялото в най-издутата му част (обр. 20, кат. № 65). Работено е на крачно колело. Профилът на Г-XX съответства отново на Г-2 $Б_2$, както на Г-XVIII, с което са намерени заедно в селището над Кабиле и имат еднаква датировка т. е. XII–XIV в.

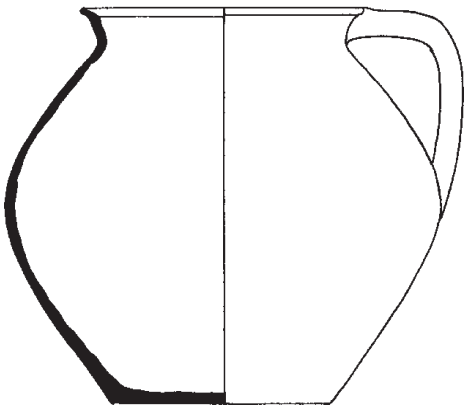

Обр. 20. Гърне, Г-XX. М 1:4

Тип XXI – Г- XXI

Гърнета с широки гърла със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Снабдени са с по една плоска дръжка, която излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Украсата им се състои най-често от хоризонтално врязани линии по раменете и излъскани ивици по придънната част и достига завършения си вид при екземплярите от Берое и Асеновец, където орнаментацията покрива целите съдове (обр. 21, кат. №№ 66-81). Г-XXI са работени на крачно колело с изключение на две гърнета от Берое (обр. 21 г-д). Според профила на устието Г-XXI отговарят на Г-2 $А_1$, Г-2 $А_3$, Г-2 $Б_2$ и Г-2 $Г_7$, някои от които бележат върхови стойности в разпространението си. Най-слабо застъпени са Г-2 $Г_7$ със среден за района коефициент 2.01 %, докато Г-2 $Б_2$ се нареждат на второ място с 16.38 %, а Г-2 $А_1$ е най-широко разпространения тип сред фрагментарния материал – 16.89 % (табл. 4).

Според височината на гърлото в типа се различават три подтипа:

Г-XXI А е представен от едно гърне с ниско гърло (обр. 21 а). Съдът произхожда от жилище 3 на крепостта до с. Минерални бани, Хасковско и е намерен заедно с гърнета кат. №№ 186, 202, паници №№ 286, 288 и 314 и стомна – № 388. Датировката най-общо се отнася към XI–XII в.

Г-XXI Б – съдове със средновисоки гърла (обр. 21 б-м). Подтипът е представен от гърнета от Берое (5 бр.), Езеро (2), Дядово (2), Асеновец (1) и Ямбол (1). Данните от стратиграфска обработка по ФМТ показват значително увеличение на относителния дял на съдовете от XI към XII в.

Г-XXI В е представен от съдове с високи гърла. Три от тях са намерени в средновековната крепост край с. Искрица (обр. 22 а-в, кат. №№ 78-

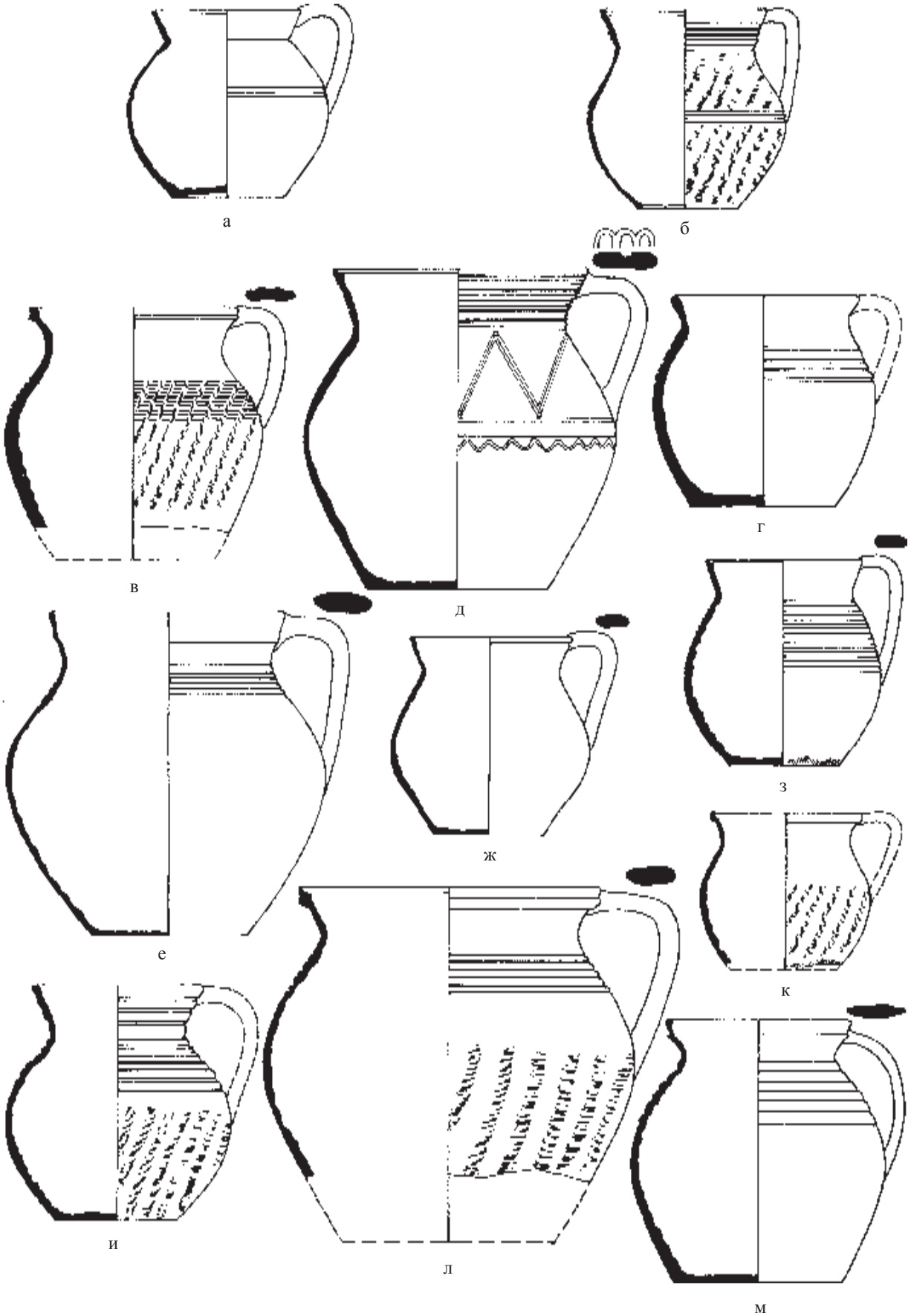

Обр. 21. Гърнета, а - Г-XXI А, б - м - Г-XXI Б. М 1:4

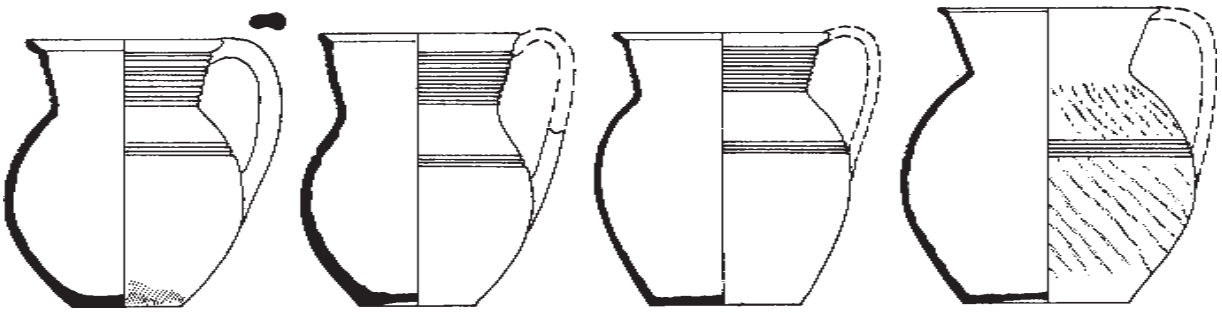

а б в г

Обр. 22. Гърнета, Г-XXI В. М 1:4

80), а четвъртото – от селището до с. П. Градец (обр. 22 г, кат. № 81). Интерес представлява фактът, че съдът с кат. № 80 е намерен в датираната в първата половина на XII в. пещ за изпичане на глинени съдове.

От приведените примери се налага изводът, че датировката на Г-XXI като цяло трябва да се свърже с широките граници на XI–XII в.

Тип XXII – Г-XXII

Г-XXII е представен с 34 средновисоки гърнета с широки гърла със слабопрофилирана шийка, сплескани тела със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Всички съдове имат по една плоска дръжка, свързваща ръба на устието с най-издутата част на тялото (обр. 23-27, кат. №№ 82-112). Украсата е типична за съдовете, работени на крачно колело, т. е. врязана по раменете и шийката и излъскана в придънната част, но подобно на Г-XXI и тук се срещат екземпляри украсени от устието до дъното (обр. 25 д). Интересно е да се отбележи, че съдовете от Дядово са украсени предимно с плитки канелюри (обр. 24 а-е). Според височината на гърлото се различават три подтипа:

Г-XXII А е представен от две гърнета с ниски гърла (обр. 23). По профил съдовете съответстват на Г-2 $Б_2$ по ТФМ и се нареждат на второ място по разпространение в Югоизточна България след Г-2 $А_1$ с 16.38 % (табл. 4). И двата съда са намерени в затворени комплекси – първият – в сметна яма от II хоризонт на селището до с. Дядово (първата половина на XII в.), а вторият – в яма от втората половина на XII и нача-

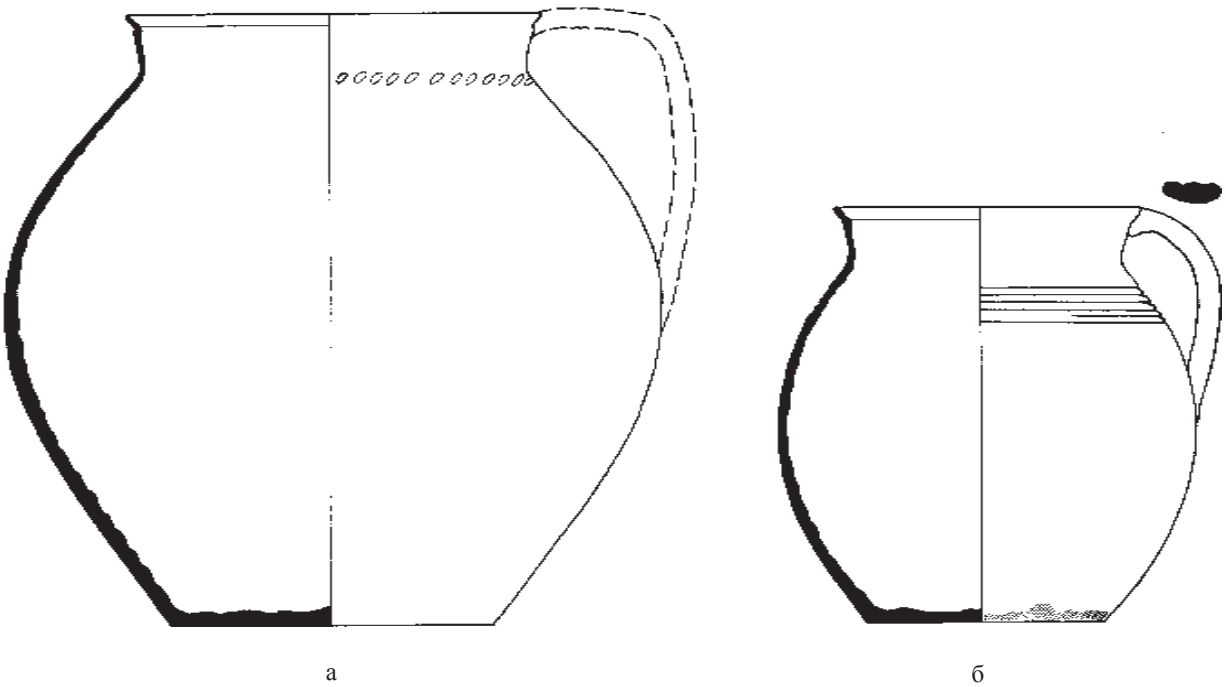

а б

Обр. 23. Гърнета, Г-XXII А. М 1:4

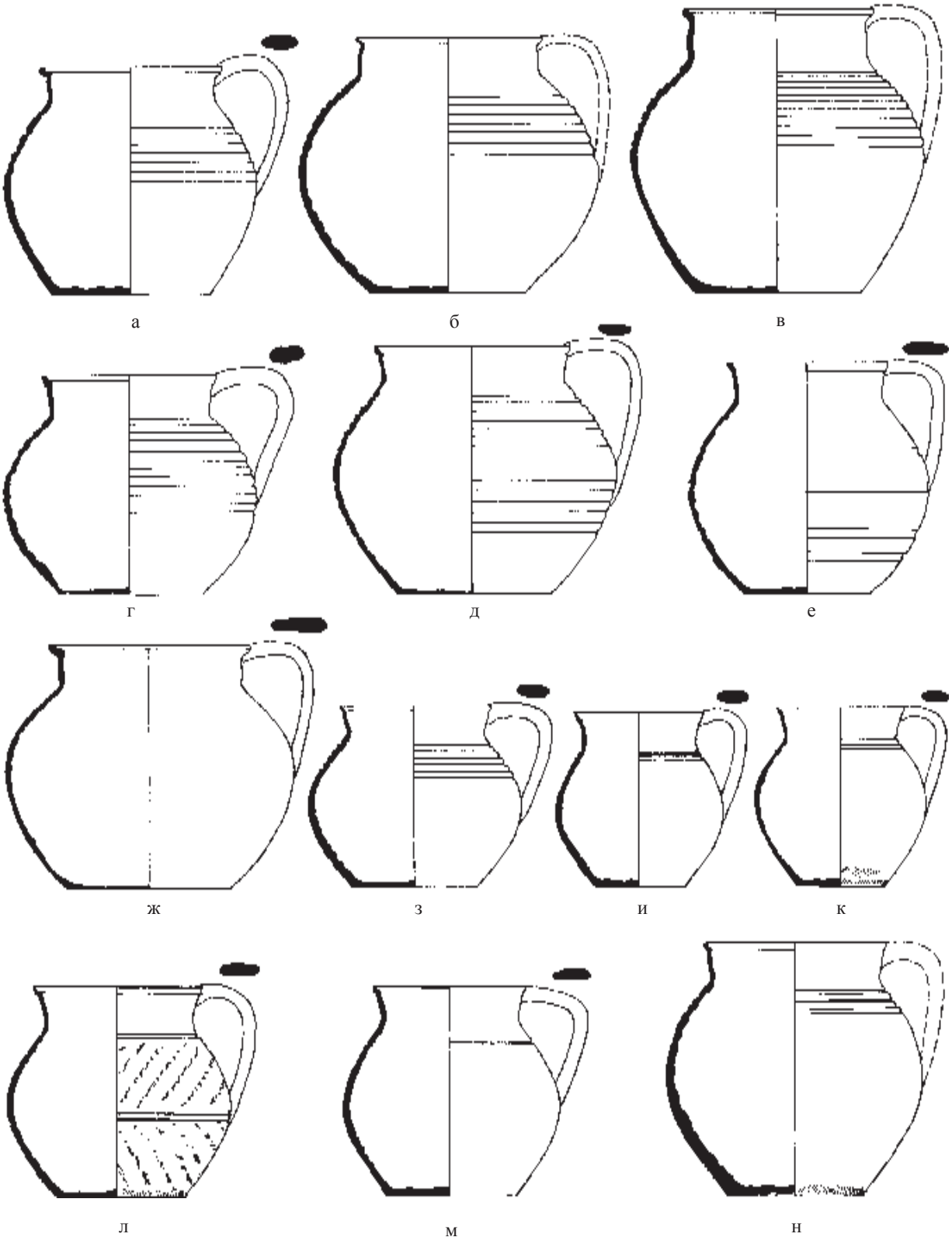

Обр. 24. Гърнета, Г-XXII Б. М 1:4

лото на XIII в. на селището край Караново.

Г-XXII Б – съдове със средновисоки гърла (обр. 24-25). Те са най-многобройни в типа – 23 бр. Разнообразието на профилите при целите съдове е голямо. Срещат се Г-2 $Г_2$ – 3.18 %, Г-2 $Г_6$ – 0.46 %, но най-често разпространени са Г-2 $Б_3$ – 5.66 %. Що се отнася до ареала на разпространение, трябва да се отбележи, че Г-2 $Г_6$ липсва в редица от проучените селища – Любимец, Гипсово, Асеновец и Крум. Останалите два типа по ТФМ – Г-2 $Г_2$ и Г-2 $Б_3$ са значително по-широко разпространени, като първият липсва само в Крум, а вторият – в

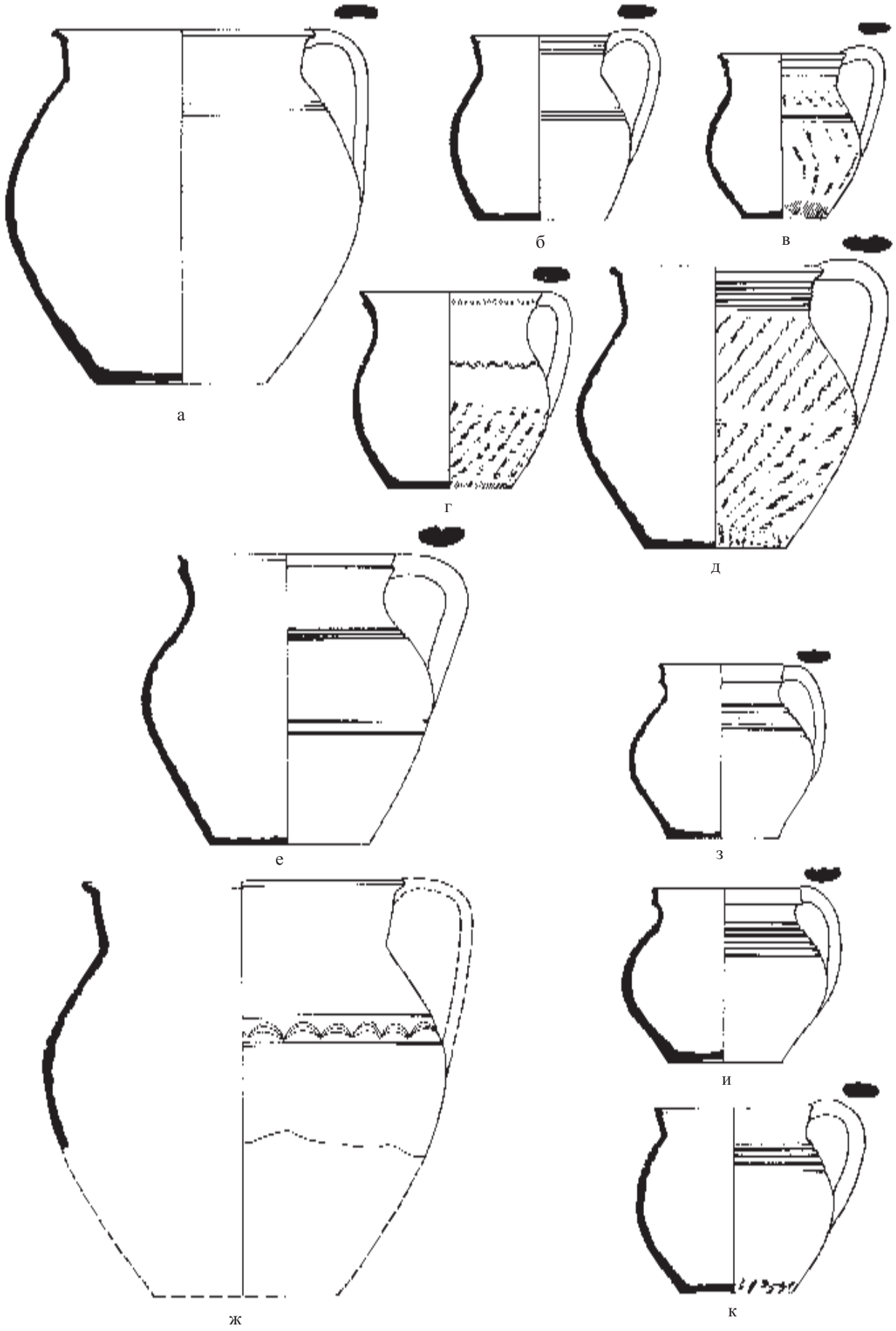

Обр. 25. Гърнета, Г-XXII Б. М 1:4

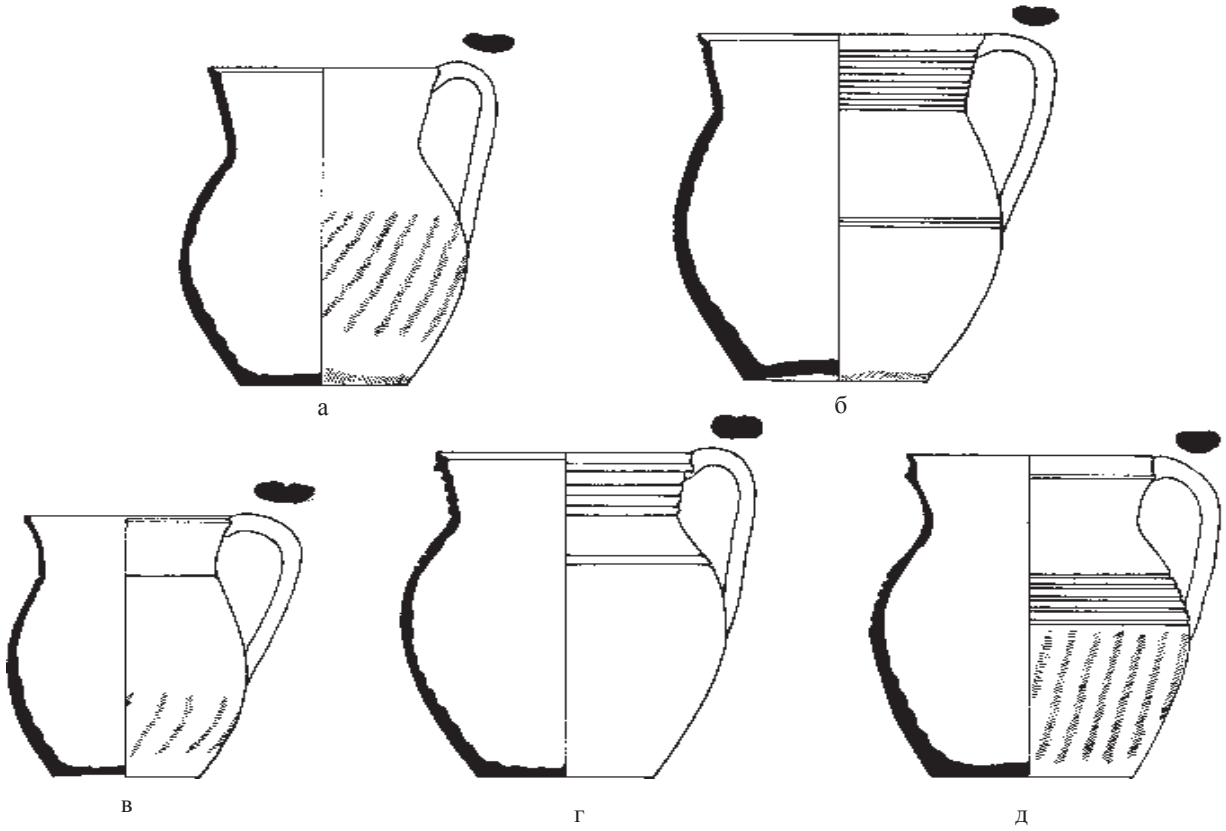

Обр. 26. Гърнета, Г-XXIII $В_1$. М 1:4

Гипсово (табл. 4).

Особено внимание заслужава една група гърнета от Дядово (8 бр.), които са работени на калъп от много добре пречистена глина с обилен примес от шамот. Последният е използван вероятно като опоснител и е придавал по-голяма термоустойчивост на съдовете (*Пеев В., И. Иванова* 1965:120). Профилите и на осемте съда отговарят на Г-2 $Б_4$ по ТФМ, които заемат средно 2.89 %. В някои селища (Гипсово и Асеновец) този тип гърнета липсват, а в останалите техният дял варира в широките граници от 0.95 % в Караново до 9.73 % в Крум (табл. 4). Гърнетата от Дядово са толкова близки по форма, състав, цвят на глината и размери, че някои от тях се различават много трудно едно от друго. Всичко това говори за известна стандартизация в производството им. Очевидно те са произлезли от едно и също грънчарско ателие, а най-вероятно от едни и същи ръце. Фактът, че всички съдове са намерени в Дядово, а от останалите селища не е известен подобен показва, че те са произведени в керамичната работилница на селището, която е функционирала през втората половина на XII в.

Обр. 27. Гърне, тип XXIII, подтип В, вариант 2 (Г-XXIII $В_2$). М 1:4

Останалите Г-XXII Б произхождат от Караново (4 бр.) Дядово (4), Езеро (2), Каравелово (2), Берое (1), Асеновец (1) и Ямбол (1) и датират в XII – първата половина на XIII в.

Г-XXII В – гърнета с високо гърло. По профила на устието съдовете съответстват на Г-2 $В_1$ и Г-2 $Г_7$ по ТФМ и заемат съответно 2.32 % и 2.01%. По отношение на географския ареал на разпространението им трябва да се отбележи, че първият тип липсва единствено в сондажно проученото селище в землището на с. Гипсово, докато Г-2 $Г_7$ не е регистриран в селищата край Любимец, Гипсово и Крум (табл. 4). Според стойностите на широчинния показател за дъно в Г-XXIII В се различават два варианта:

Г-XXII $В_1$ – гърнета с широки дъна (обр. 26)

Г-XXII $В_2$ – гърне със средношироко дъно (обр. 27).

Гърнетата от Г-XXII В произхождат от Дядово – 4 бр., Берое – 1 и Искрица – 1. Два от съдовете от Дядово са намерени в I строителен хоризонт (втората половина на XI в.), а останалите 2 – от II хоризонт (първата половина на XII в.).

Като цяло Г-XXII датират в границите на XI–XII в.

Тип XXIII – Г-XXIII

Представен е от едно единствено средновисоко гърне със средновисоко широко гърло със слабопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, много слабо изпъкнали рамене и широко дъно. Подобно на гърнетата, работени на крачно колело и тук е налице плоска дръжка. Съдът е украсен с широк пояс от хоризонтални линии, заемащ целите рамене (обр. 28 а, кат. № 113). По профил Г-XXIII е най-близък до Г-2 $А_4$, който е сравнително слабо разпространен и има средна стойност – 0.83 %. В Асеновец обаче относителният му дял достига доста високата стойност от 6.19 % (табл. 4). За отбелязване е, че фрагменти от гърнета от този тип се срещат най-често в пластове от самия край на XII и началото на XIII в.

Тип XXIV – Г- XXIV

Средновисоки гърнета с високи широки гърла със съвсем слабо профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Дръжката повтаря тази от горния тип. Украсата е изключително врязана и обхваща шийката и раменете (обр. 28 б-в, кат. №№ 114-115). По профил Г-XXIV съответстват на Г-2 $Б_3$ по ТФМ, чиято средна стойност е с 5.66 %. В Гипсово типът отново липсва, докато във всички останали селища относителният му дял варира в доста широки граници – от 3.09 % в Асеновец, до 11.06 в Любимец (табл. 4).

Първият Г-XXIV произхожда от I хоризонт в Дядово и датира във втората половина на XI в., докато вторият е от Мъдрец, но е без ясна археологическа среда, поради което датираме типа най-общо в XI–XII в.

Тип XXV – Г- XXV

Г-XXV е представен от едно средновисоко гърне с високо широко гърло, със слабо профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене, широко дъно и една плоска дръжка. Украсата е врязана в горната половина на раменете и шийката и излъскана в придънната част (обр. 29, кат. № 116). Профилът му съответства на Г-2 $Б_1$, който се нарежда на второ място по разпространение в ТФМ с 11.58 % (табл. 4). Същият е регистриран във всички селища без изключение като навсякъде показва сравнително високи стойности: най-нисък е делът му в Знаменосец – 3.13 %, 4.63 % в Дядово, 7.58 % в Искрица, 9.28 % в Асеновец, 12.50 % в Гипсово, 14.06 % в П. Градец, 14.87 % в Карановo, 15.60 % в Гледачево-1 и достига най-високият дял в Крум – 16.81 %.

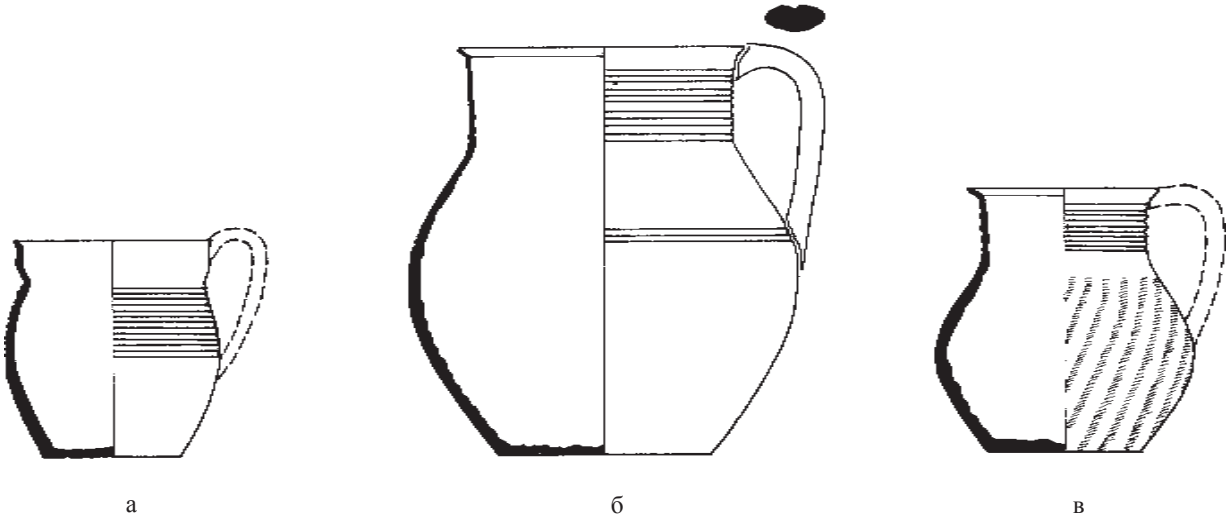

Обр. 28. Гърнета, а - Г-XXIII, б - в - Г-XXIV. М 1:4

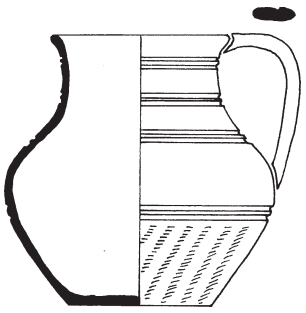

Обр. 29. Гърне, Г-XXV. М 1:4

Гърнето от XXV тип е намерено в Берое и е без напълно изяснена стратиграфска позиция, поради което го отнасяме към периода XI–XIII в.

Тип XXVI – Г-XXVI

Средновисоки гърнета с широки гърла, със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене, широки дъна и една плоска дръжка. Украсата е доста разнообразна и варира от един пояс от врязани линии по раменете до редуващи се пояси от врязани линии с полета от коси излъскани ивици (обр. 30-34, кат. №№ 117-147). С изключение на един (обр. 31 д), всички съдове са работени на крачно колело. Според височината на гърлото се различават четири подтипа:

Г-XXVI А – Представен е от едно гърне със съвсем ниско гърло (обр. 30) с профил на Г-2 $В_1$, чиято средна стойност за района е 2.32 % (табл. 4). Типът отново е регистриран във всички селища с изключение на Гипсово.

Г-XXVI А произхожда от сметна яма от II хоризонт в Дядово и датира в първата половина на XII в.

Г-XXVI Б – гърнета с ниски гърла, чиито профили отговарят на Г-2 $В_1$ – 2.32 % и Г-2 $В_2$ – 1.23% (обр. 31). Съдовете произхождат от Дядово – 2 бр., Караново, Берое – 1 бр., Севтополис – 1 бр., Ямбол – 1 и Малево, Хасковско – 1 бр. Най-ранен е кат. № 121 от I хоризонт на Дядово (втората половина на XI в.), а най-късен – съдът от Караново (обр. 31 а, кат. № 118), който е намерен в сметна яма от втората половина на XII и началото на XIII в.

Г-XXVI В – гърнета със средновисоко гърло (обр. 32). Съдовете са най-често с профили на Г-2 $Б_1$ и Г-2 $Б_5$. Първият е изключително широко разпространен и достига до 11.58 % средно, докато вторият заема едва 1.43%, обаче той напълно липсва в Любимец, Дядово, Асеновец, Гледачево-1 и Крум. В Знаменосец делът на Г-2 $Б_5$ е сравнително малък – 0.47 %, в Искрица обаче той достига до 13 %. Тук трябва да се отбележи, че всички бракувани гърнета, намерени в пещта за изпичане на глинени съдове, без изключение са със същия профил. В случая местното им производство не буди никакво съмнение. Нещо повече в съседното селище до с. П. Градец намерените фрагменти Г-2 $Б_5$ (0.69 %) са произлезли от същата пещ от Искрица. Това впрочем бе доказано и от направените химически, петрографски и рентгеноструктурни анализи. От тук следва, че керамиката, произведена в крепостта в Искрица е била предмет на търговия и говори вече за високата степен на развитие на грънчарството, което е произвеждало и за пазара.

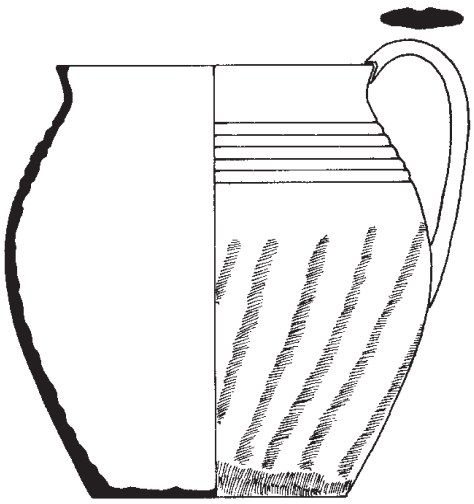

Обр. 30. Гърне, Г-XXVI А. М 1:4

Г-XXVI В от Искрица датират в първата половина на XII в., докато тези от сезонното селище Гледачево-1 – към третата четвърт на XII в. Гърнето от П. Градец е без точно датирана среда. Като се вземе предвид и разпространението на съдовете по ТФМ, то датировката би трябвало да се заключи около средата на XI – края на третата четвърт на XII в.

Г-XXVI Г – съдове с високо гърло (обр. 33-34). Най-често срещаният профил е Г-2 $А_1$ по ТФМ, който е най-широко разпространен в района и заема 16.89 % от дела на фрагментираните гърнета (табл. 4). Данните от обработката на фрагментарния материал показват тенденция към увеличаване на дела на типа от XI към първата половина на XIII в. Това ясно се вижда от селищата, обитавани особено в началото на XIII в. – Асеновец и Караново, където той достига до 15.46 % и 31.21 %. За широкото разпространение на Г-2 $А_1$ свидетелстват и целите съдове, които се разпределят по селища, както следва: Дядово – 7 броя, Карасура – 3, Берое – 2, Караново – 2, Асеновец – 1 и Знаменосец – 1.

За датировката на съдовете Г-XXVI Г разполагаме с няколко опорни точки. Долната хронологическа граница на типа фиксира един съд от сметна яма от най-ранния хоризонт в Дядово – втората половина на XI в. (обр. 34 г), а горната – съдовете, намерени съответно в жилища №№ 3 и 4 (обр. 33 в-г) от най-късния хоризонт, отново в Дядово, както и два съда от Караново, намерени в яма и жилище от датиран във втората половина на XII и началото на XIII в. хоризонт (обр. 33 а, д). Следователно Г-XXVI Г датира в периода – втората половина на XI – началото на XIII в.

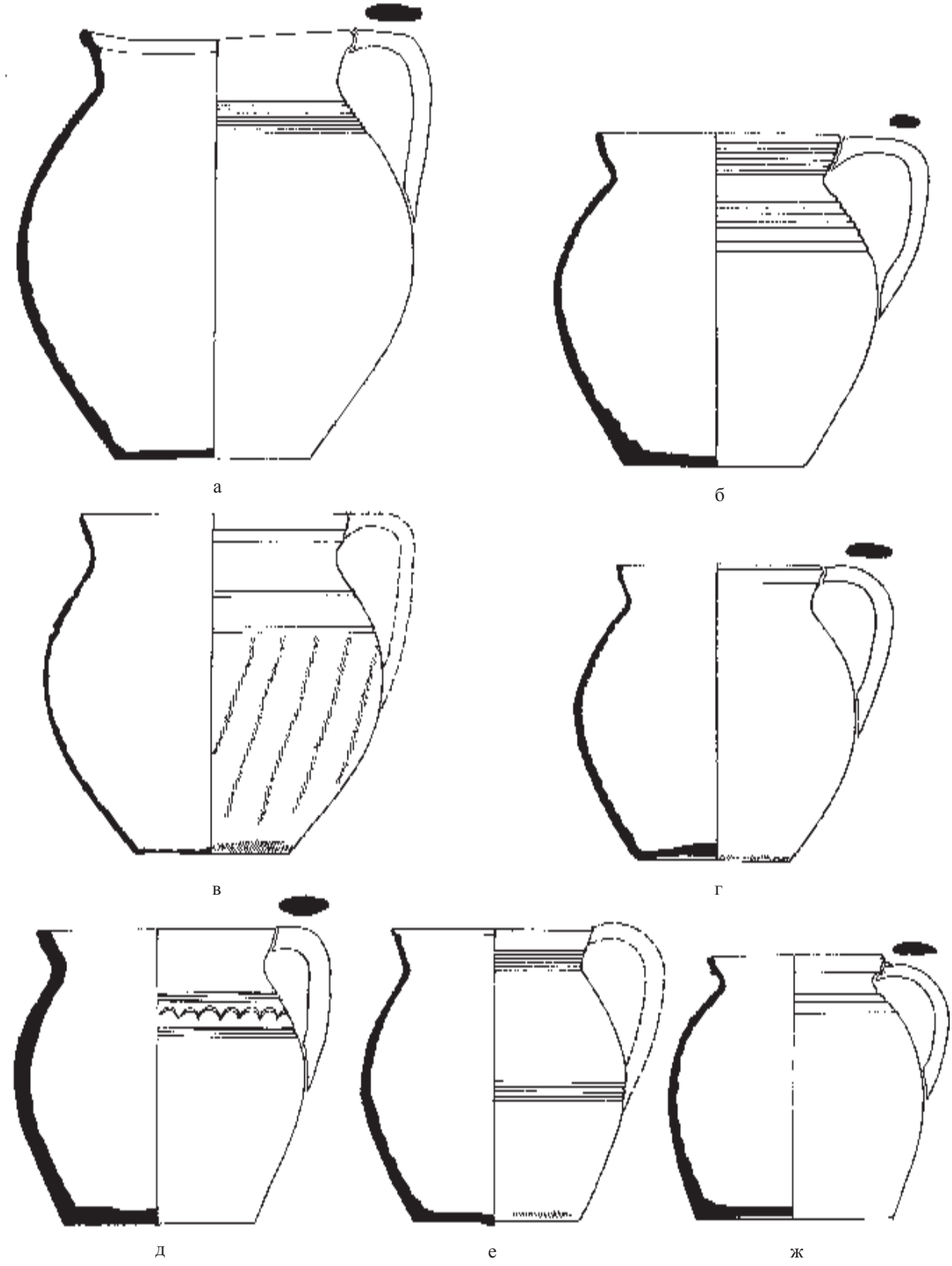

Обр. 31. Гърнета, Г-XXVI Б. М 1:4

Тип XXVII – Г-XXVII

Това е най-многобройният тип. Представен е от 39 средновисоки гърнета с широки гърла, слабопрофилирана шийка, закръглени тела със средновисоки, слабоизпъкнали рамене, широки дъна и една плоска в сечение дръжка. Украсата варира от един пояс от хоризонтални линии върху раменете до пълно орнаментиране на цялото тяло

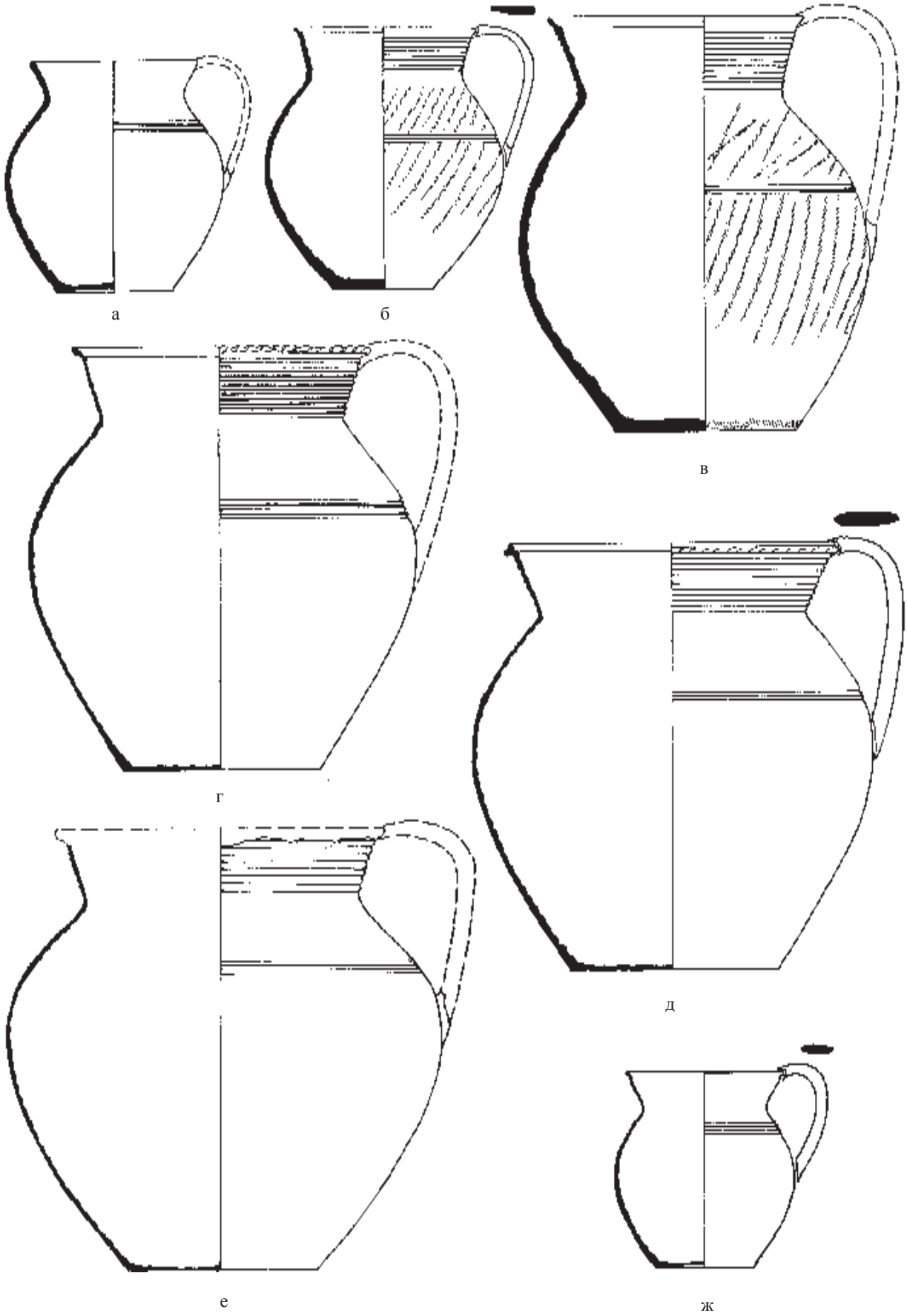

Обр. 32. Гърнета, Г-XXVI В. М 1:4

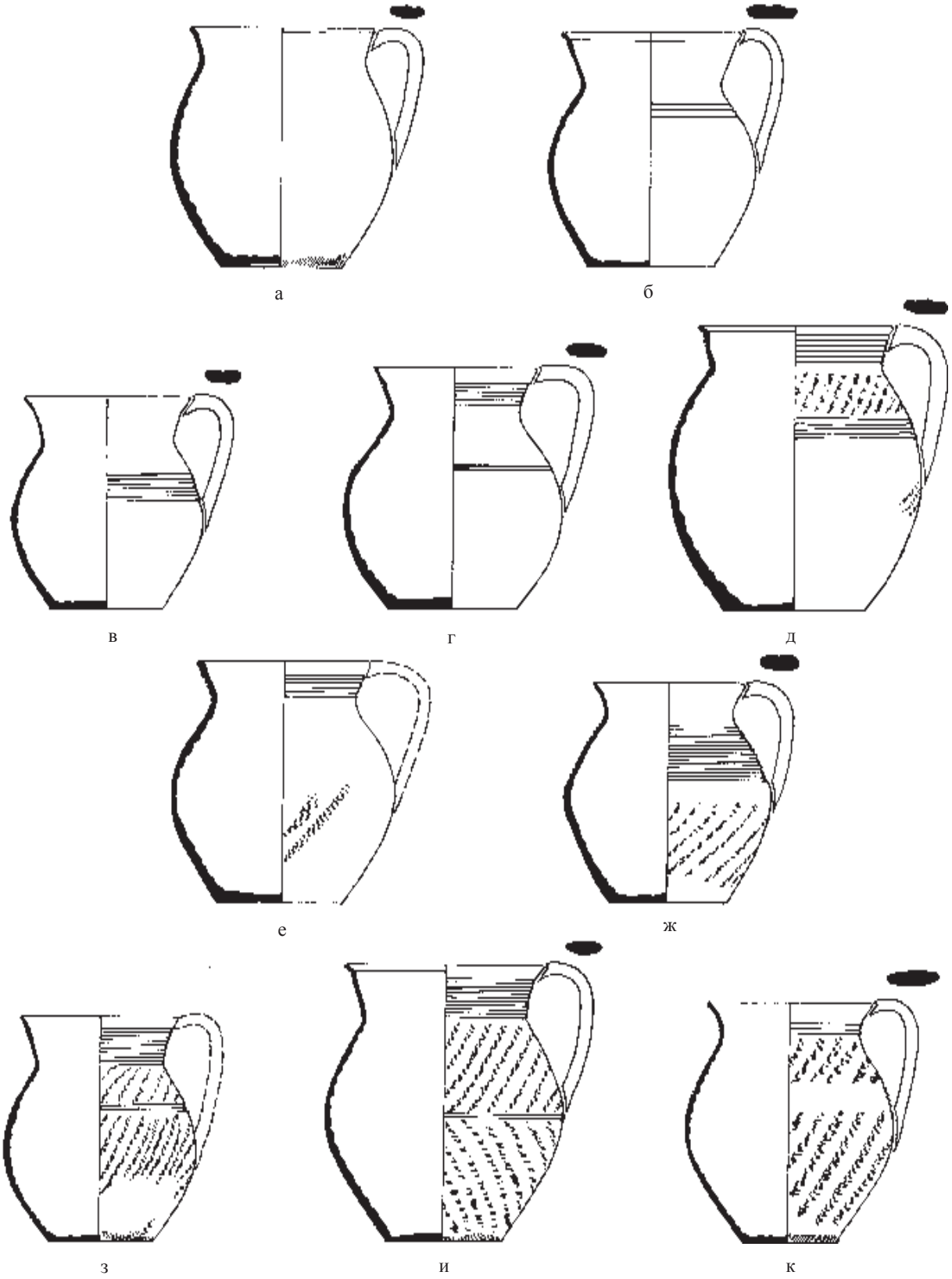

Обр. 33. Гърнета, Г-XXVI Г. М 1:4

(обр. 35-38, кат. №№ 148-186). Всички гърнета без изключение са работени на крачно колело. Според височината на гърлото се различават два подтипа:

Г-XXVII А – съдове със средновисоко гърло (обр. 35-37) и профили най-близки до Г-2 $А_1$, Г-2 $А_3$ и Г-2 $Б_3$ по ТФМ. Безспорно най-широко разпространени са гърнетата от първия, който не само е засвидетелстван във всичките десет селища, но и показва най-големия относителен дял – 16.89 %. Във

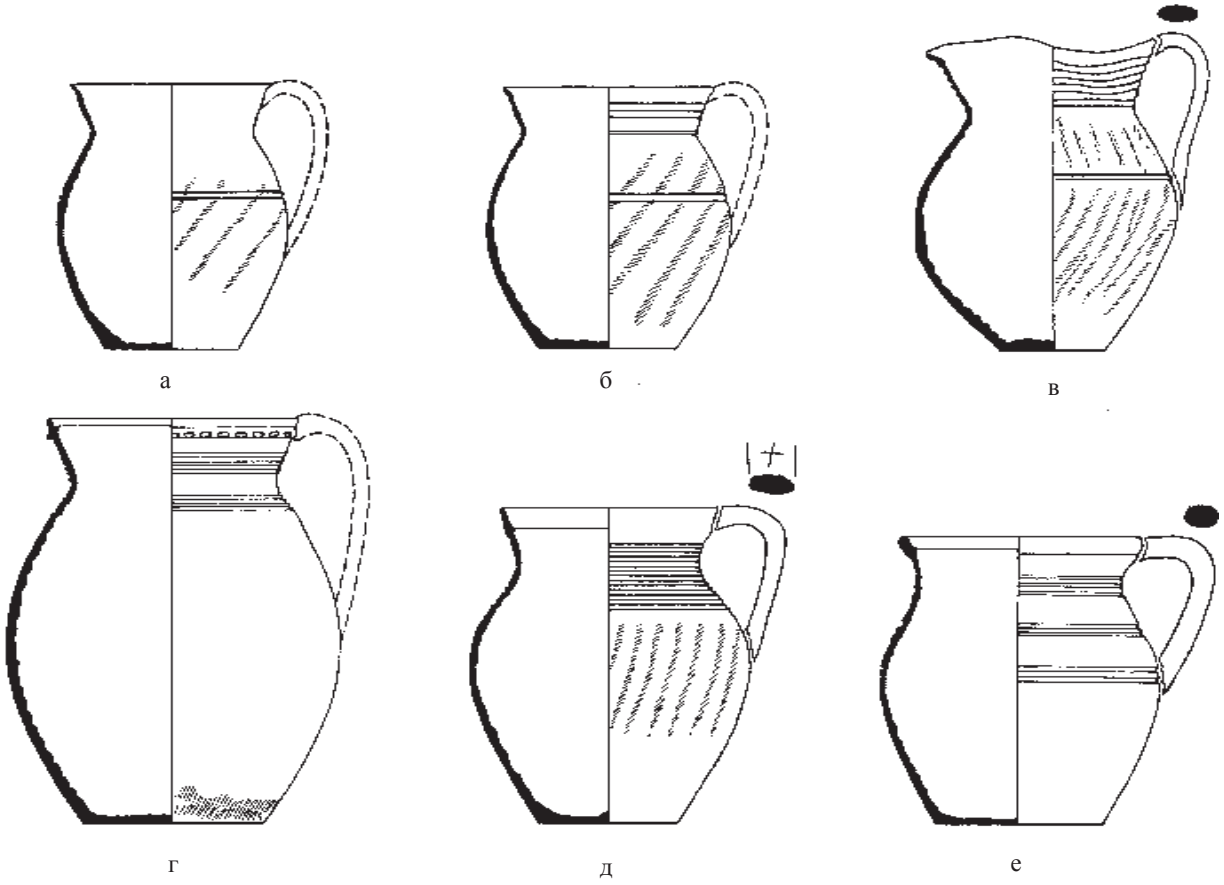

Обр. 34. Гърнета, Г-XXVI Г. М 1:4

всички селища присъстват и останалите два типа макар, че показват доста по-малки стойности, съответно 5.77 % и 5.66 % (табл. 4). Подтипът е представен от съдове, произхождащи от Дядово 10 броя, Берое 6, "Хисарлъка" – Сливен 3 (*Радева М.* 1988:47, табл. $I_{3, 4}$, фиг 2 б), Карановo 4, Езеро 4, Севтополис 2, П. Градец 1, Кабиле 1 и Асеновец 1.

Г-XXVII Б – гърнета с високо гърло (обр. 38). В общи линии и тук преобладават профилите на Г-2 $А_1$ и Г-2 $Б_1$, които са най-широко разпространените по данни от ТФМ. Съдовете произхождат от Дядово – 3 броя, Карановo – 2, Берое – 1 и Хасковските минерални бани – 1.

За датирането на Г-XXVII спомагат няколко съда от затворени комплекси. Най-ранно е едно гърне от първия хоризонт в Дядово – втората половина на XI в. (обр. 36 г). Към края на XI и началото на XII в. се датира намереното в Дядово с монета на Алексий I Комнин (1081-1118) гърне (обр. 35 а). Горната граница на типа бележат съдовете от Карановo, намерени в сметна яма от края на XII и началото на XIII в. Гърнето от Кабиле е датирано доста късно – в широките граници на XII–XIV в. Ако може да се вярва на авторката, Г-XXVII е продължил развитието си през периода на Второто българско царство. Следователно датировката на Г-XXVII трябва да се отнесе към периода XI–XIV в.

Тип XXVIII – Г-XXVIII

Средновисоки гърнета с високо, широко гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабо изпъкнали рамене, с широки дъна и една елипсовидна в сечение дръжка. Орнаментацията е предимно от врязани на пояси хоризонтални линии (обр. 39, кат. №№ 187-189). Профилите на целите съдове са най-близки до Г-2 $А_4$ по ТФМ и са сравнително слабо разпространени – 0.83 % (табл. 4). В цялостно проученото селище до с. Дядово, което загива през 1190 г., по време на Третия кръстоносен поход този тип липсва. Не го откриваме още в Любимец, Гипсово и Крум. Всичко това навежда на мисълта за една малко по-късна датировка – след третата четвърт на XII в., т. е. в самия му край и в началото на XIII в. Това се доказва и от археологическата среда на целите съдове. Единият от тях произхожда от последния хоризонт на Дядово (втората половина на XII в.), а останалите два са

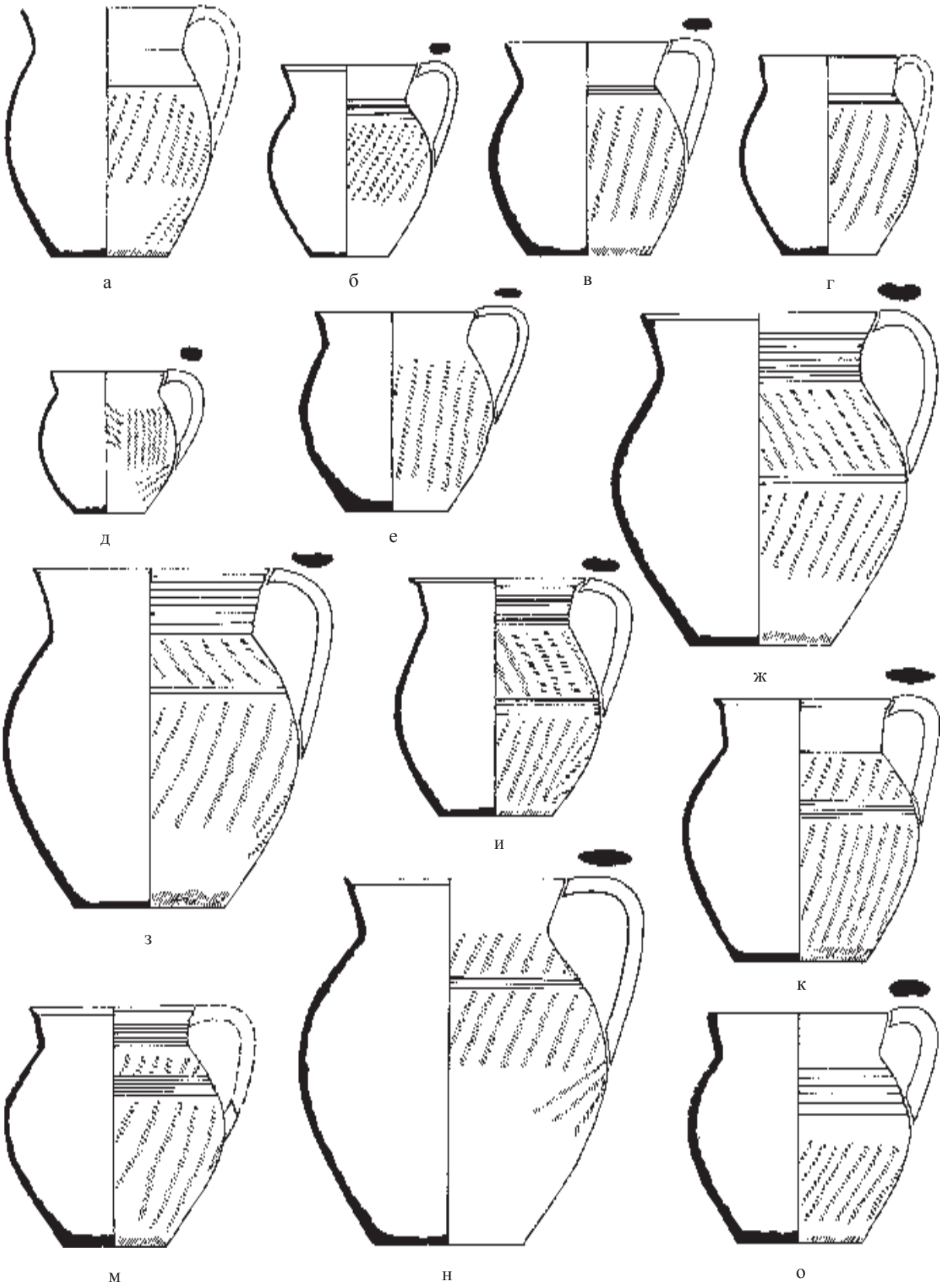

Обр. 35. Гърнета, Г-XXVII А. М 1:4

намерени в Асеновец в пласт от втората половина на XII и началото на XIII в. Следователно Г-XXVIII датират в периода – втората половина на XII – началото на XIII в.

Тип XXIX – Г-XXIX

Типът е представен от едно средновисоко гърне със средновисоко, средношироко гърло със силно профилирана шийка, закръглено тяло с ниски,

Обр. 36. Гърнета, Г-XXVII А. М 1:4

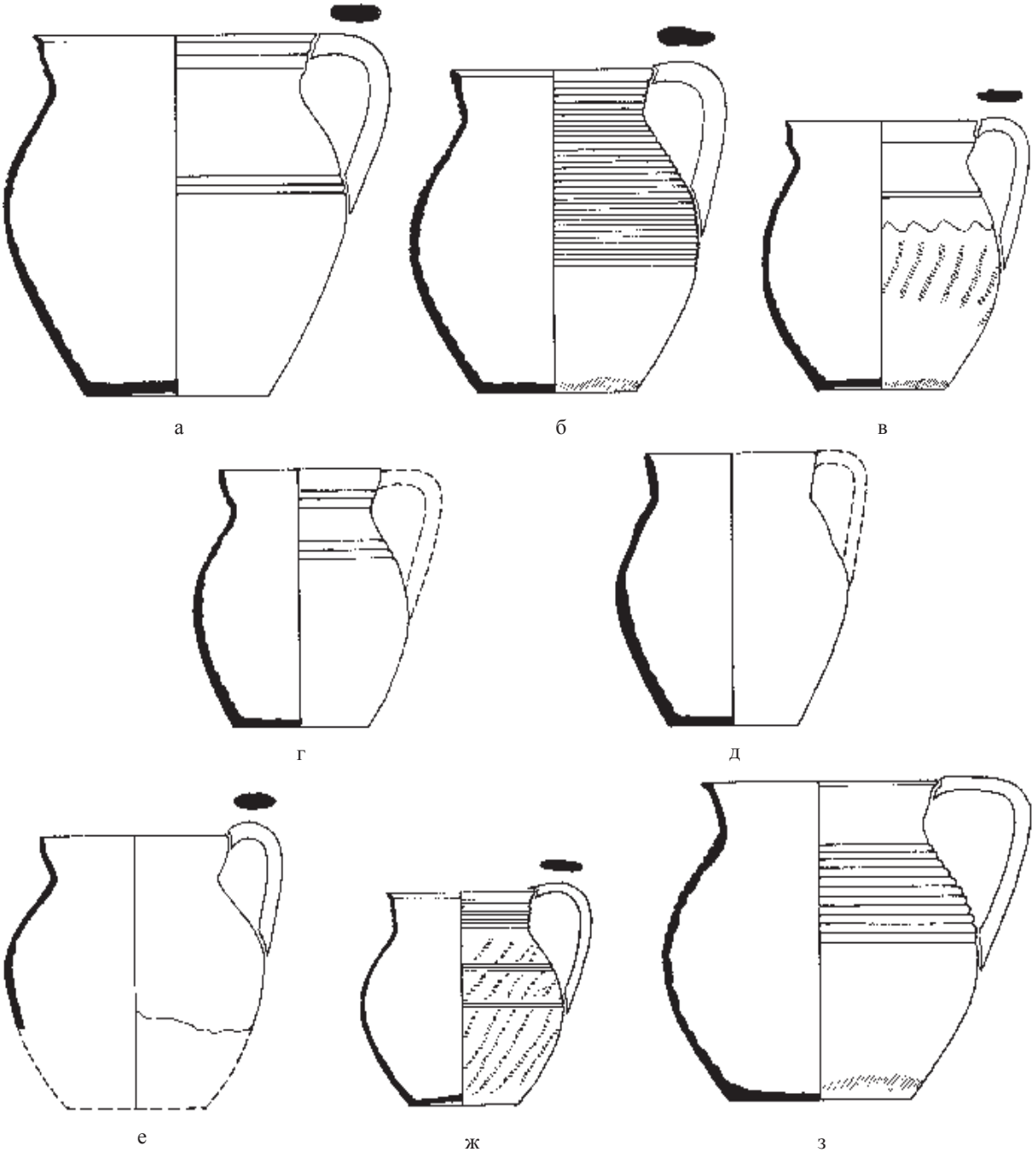

Обр. 37. Гърнета, Г-XXVII А. М 1:4

средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, която е излизала от ръба на устието е отчупена. Украса от единично врязани вълнообразни линии е разположена върху шийката, а по ръба на устието са врязани резки "рибена кост" (обр. 40, кат. № 190).

Съдовете от този тип се срещат изключително рядко не само сред целите, но и сред фрагментираните гърнета. Засега по данни на ТФМ той съответства на Г-2 $Б_6$, и е регистриран само в Караново – 0.3 %, Крум – 0.88 % и Искрица – 0.18 %. Г-XXIX датира в XI–XII в.

Тип XXX – Г-XXX

Г-XXX е представен също от едно средновисоко гърне със средновисоко средношироко гърло, със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката е както при горните типове. В основата на шийката и в най-издутата част на тялото са нанесени пояси от хоризонтално врязани линии (обр. 41, кат. № 191). По профил отговаря на Г-2 $Г_7$, който има средна за района стойност 2.01 % (табл. 4). Съдът произхож-

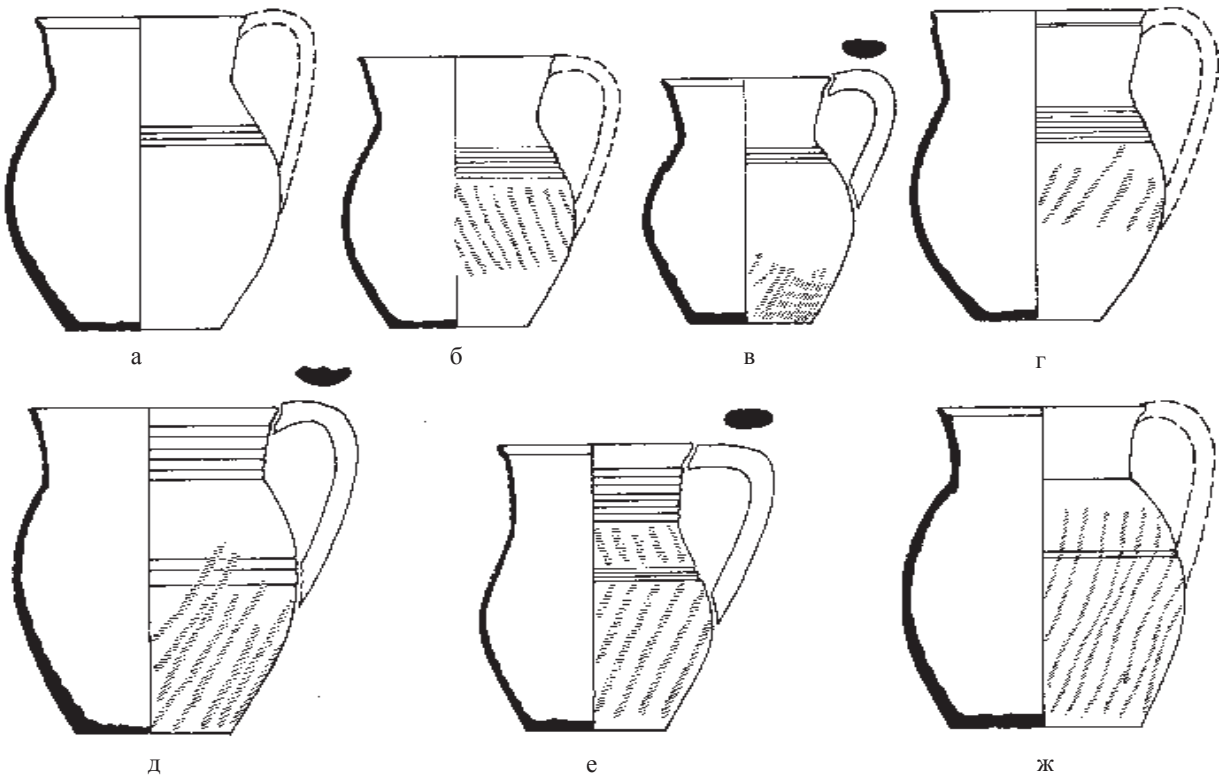

Обр. 38. Гърнета, Г-XXVII Б. М 1:4

Обр. 39. Гърнета, Г-XXVIII. М 1:4

да от разкопките на средновековния Берое, и се отнася към периода XI–XIII в.

Тип XXXI – Г-XXXI

Представен е от 18 високи гърнета с широки гърла, със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки слабоизпъкнали рамене, широки дъна и една плоска или елипсовидна в сечение дръжка (обр. 42-44, кат. №№ 192-209). Украсата е традиционна за съдовете на крачно колело и достига завършения си вид при две гърнета от Дядово (обр. 42 а-б). При профилите на целите съдове се наблюдава голямо еднообразие. Застъпени са само двата най-широко разпространени Г-2 $А_1$ – 16.89 % и Г-2 $Б_2$ – 16.38 % (табл. 4). Тук трябва да се отбележи още, че те се срещат във всички селища без изключение. При първия – Г-2 $А_1$ стойностите се движат в широки граници като започват от 8.17 % в Любимец, преминават през 14.84 % в цялостно изследваните Дядово и Гледачево-1, – 28.03 % и достигат до върховата си стойност в Крум – 30.09 %. При Г-2 $Б_2$ стойностите се движат от 5.49 % в Знаменосец до 25 % в Гипсово. Голямо е еднообразието и по отношение на форми и размери, което отново свидетелства за постигната стандартизация, а от тук и за произхода на съдовете. Всичко това, заедно с факта, че 14 от всички 18 съда, са намерени в Дядово е вече достатъчно сигурно доказателство за местния им произход. В потвърждение на това са и двата съда от пещта в Искрица, които имат профил на Г-2 $Б_5$. Както вече отбелязахме по-горе той се среща изключително рядко и е засвидетелстван само в Караново с нищожните 0.15 %, в П. Градец показва 0.69 %, а в Искрица достига до значимите 13 %.

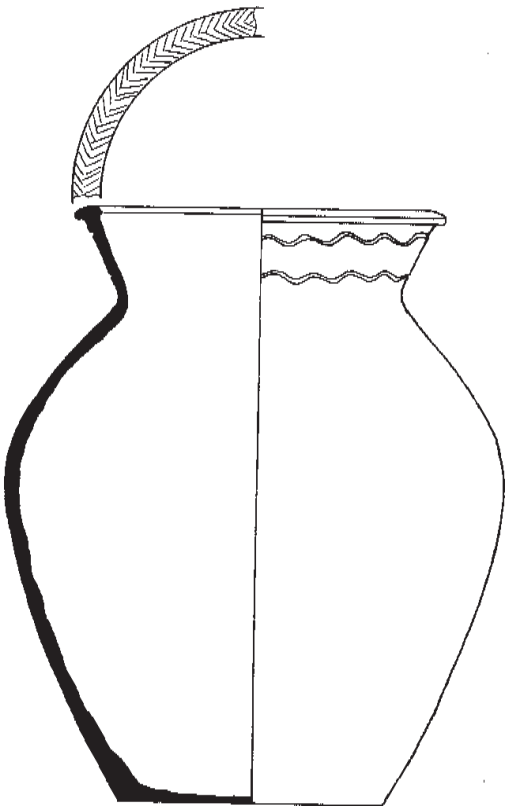

Обр. 40. Гърне, Г-XXIX. М 1:4

Тук отново ще добавим, че в П. Градец съдовете са от същата пещ в Искрица.

В зависимост от височината на гърлото се наблюдават два подтипа:

Г-XXXI А – гърнета със средновисоки гърла (обр. 42-43) и

Г-XXXI Б – гърнета с високи гърла (обр. 44).

По отношение на датировката данните от ТФМ за Дядово показват, че съдовете от този

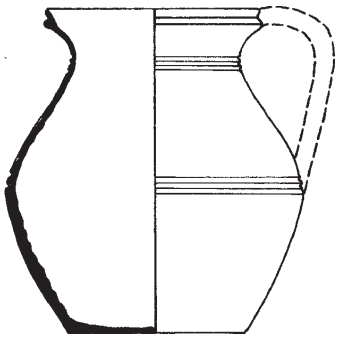

Обр. 41. Гърне, Г-XXX. М 1:4

тип са широко разпространени през цялото съществуване на селището, т. е. датират от втората половина на XI до края на XII в. На тази дата не противоречат и двата съда от датираната в първата половина на XII в. пещ в Искрица.

Тип XXXII – Г-XXXII

Високи гърнета с широки гърла със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене, широки дъна и една плоска дръжка. Украсата е както при Г-XXXI (обр. 45-47, кат. №№ 210-224). Според профилите на целите съдове те съответстват на широко разпространените Г-2 $А_1$ (16.89 %) и Г-2 $Б_1$ (11.58 %) по ТФМ, а така също и на рядко срещащите се Г-2 $Г_3$ (0.34 %) и Г-2 $Г_4$ (1.05 %). В зависимост от височината на гърлото в типа се различават три подтипа:

Г-XXXII А – гърнета с ниски гърла (обр. 45),

Г-XXXII Б – гърнета със средновисоки гърла (обр. 46) и

Г-XXXII В – гърнета с високи гърла (обр. 47).

Съдовете Г-XXXII са широко разпространени през XI–XII в. в селищата на територията на Югоизточна България. Доказателство за това са гърнетата от Дядово, които произхождат от трите строителни хоризонта (средата на XI – края на XII в.). Откриването им в затворените комплекси на Асеновец и Караново, които достигат и до началото на XIII в. доказва, че типът продължава разпространението си и по това време.

Тип XXXIII – Г-XXXIII

Типът е представен от едно високо гърне със средновисоко широко гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи слабоизпъкнали рамене, широко дъно и една дръжка. В долната половина на шийката му са врязани три единични хоризонтални линии (обр. 48, кат. № 225). Съдът отговаря на Г-2 $А_1$ и произхожда от втория хоризонт в Дядово – първата половина на XII в.

Тип Г- XXXIV – Г-XXXIV

Г-XXXIV представя високи гърнета с широки гърла, средно профилирани шийки с издължени тела със средновисоки, слабоизпъкнали рамене, широки дъна и една плоска дръжка. Съдовете са слабо украсени (обр. 49, кат. №№ 226-227). Профилите на целите съдове съответстват на Г-2 $А_1$ и Г-2 $Б_1$, които са най-широко разпространени.

Според височината на гърлото в типа се различават два подтипа:

Г-XXXIV А – гърне с ниско гърло (обр. 49 а).

Г-XXXIV Б – гърне със средновисоко гърло (обр. 49 б).

Що се отнася до датировката на съдовете трябва да се отбележи, че Г-XXXIV Б произхожда от жилище № 2 (I стр. период) от втория хоризонт в Дядово, т. е. датира в първата половина на

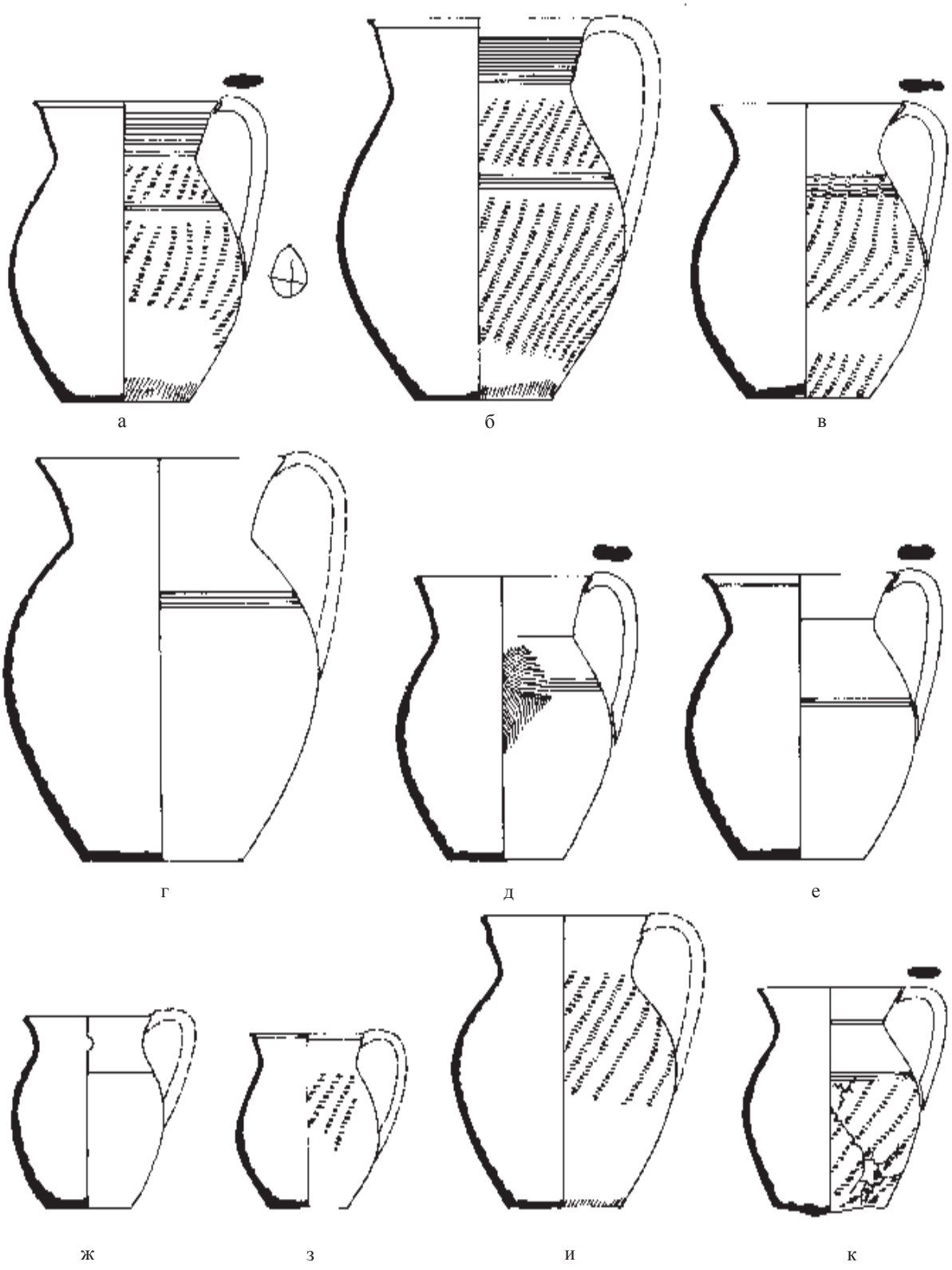

Обр. 42. Гърнета, Г-XXXI А. М 1:4

XII в. Към същото време трябва да се отнесе и Г-XXXIV А, което произхожда от сметна яма отново от II строителен хоризонт. Следователно засега Г-XXXIV датира в първата половина на XII в.

Тип XXXV – Г-XXXV

Типът е представен от едно високо гърне със съвсем ниско широко гърло със слабопрофилира-

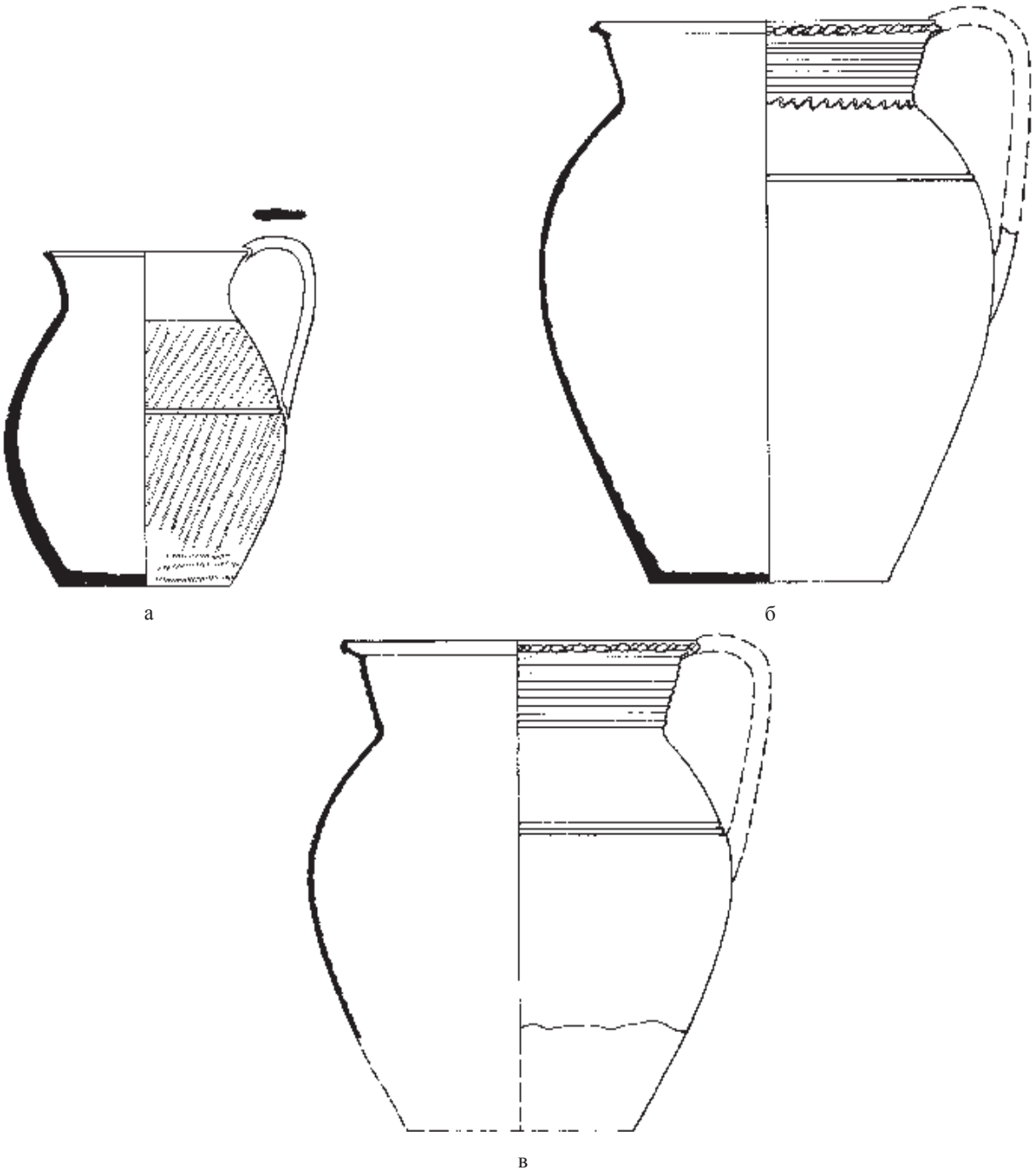

Обр. 43. Гърнета, Г-XXXI А. М 1:4

на шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Съдът е снабден с една плоска дръжка. Украсата е от редуващи се отгоре надолу пояси от хоризонтални линии и полета от коси излъскани ивици (обр. 50, кат. № 228). Профилът му отговаря на Г-2 $А_3$ по ТФМ, които са регистрирани във всичките 10 изследвани селища и показват средна стойност 5.66 % (табл. 4).

Гърнето произхожда от пласт Н на Карасура, който датира от средата на XI до края на XII в., т. е. синхронен е със съществуването на Дядово.

*

* *

От типологическата характеристика на гърнетата се вижда, че съдовете Г-I – Г-VIII, Г-X – Г-XIII и Г-XVI = Г-1 са работени на ръчно колело, Г-IX, Г-XV – на ръчно и крачно, а останалите – Г-XIV, Г-XVII – Г-XXXV = Г-2 – на крачно колело.

Първата група гърнета (Г-I – Г-VIII, Г-X – Г-XIII и Г-XVI) по ТЦС = Г-1 по ТФМ имат ти-

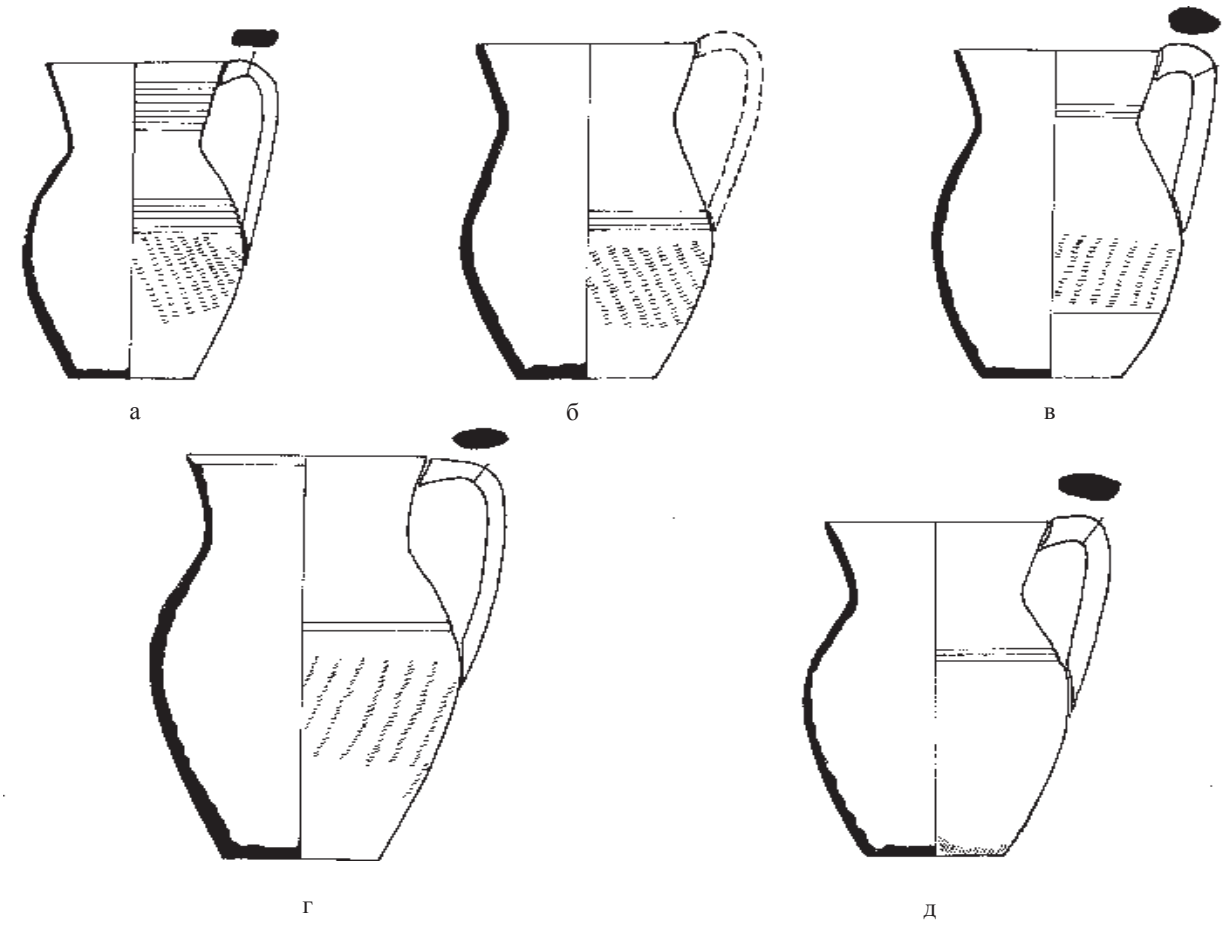

Обр. 44. Гърнета, Г-XXXI Б. М 1:4

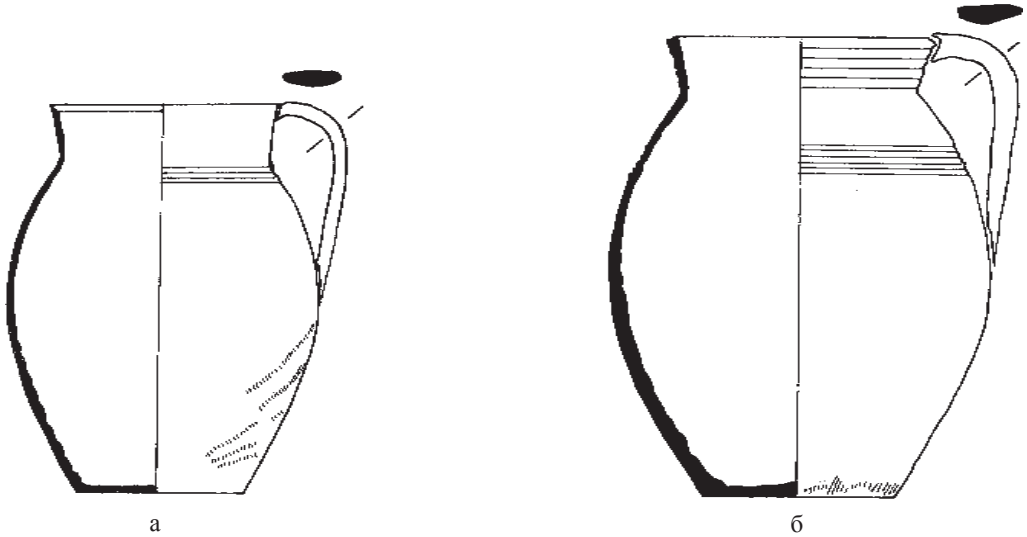

Обр. 45. Гърнета, Г-XXXII А. М 1:4

пичните за старобългарската керамика характерни черти и са нейно по-нататъшно развитие – работени са на ръчно колело, имат по-тромави пропорции, глината е примесена в различна степен с дребен пясък, а понякога и с фина слюда. След изпичането тя е добила кремаво-жълт, розово-червен, керемидено-червен, червен, червено-кафяв, сив или сиво-черен цвят. Съдовете се отличават с дебелостенност, която в отделни екземпляри достига до 1 см. Много често от вътрешната

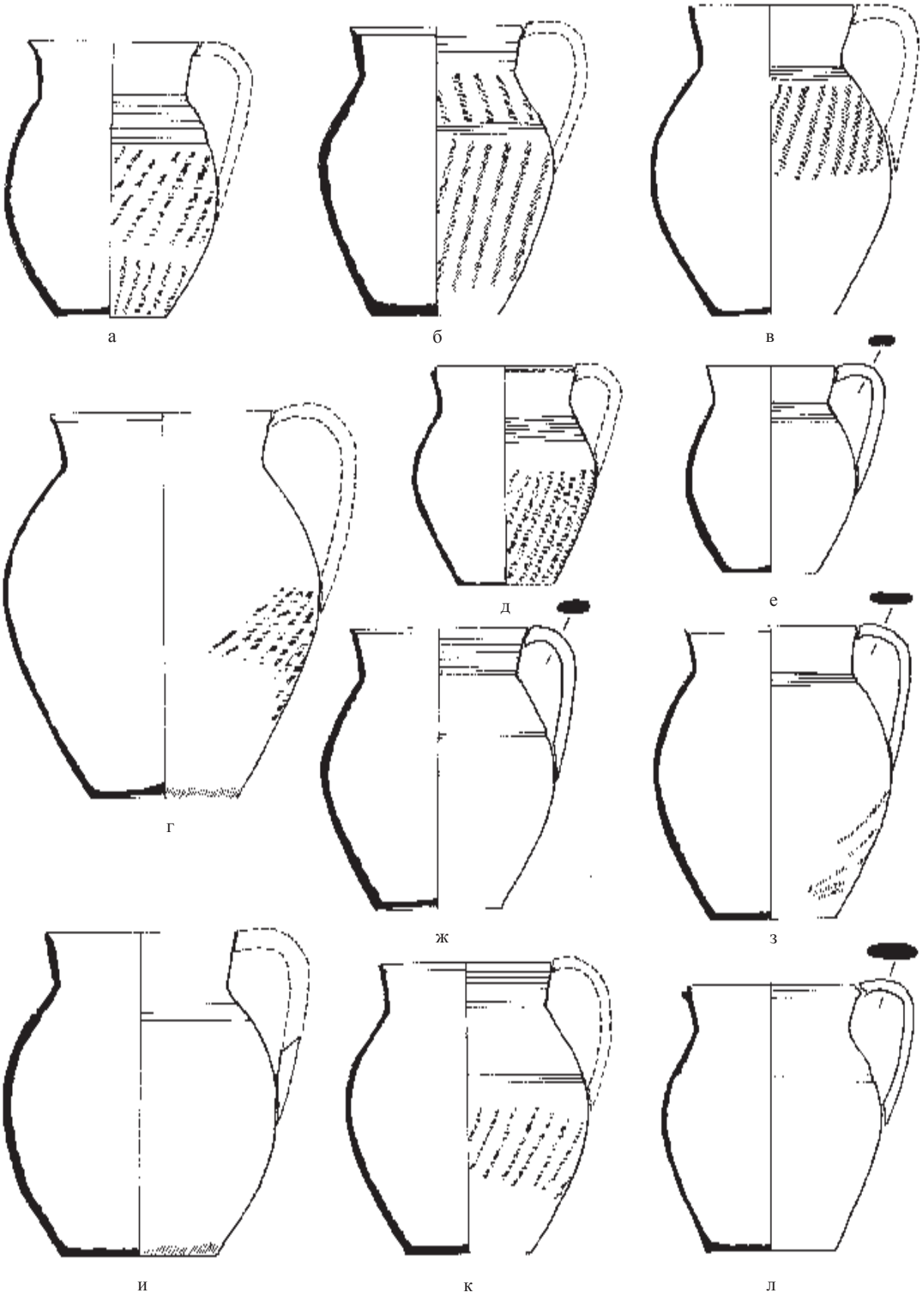

Обр. 46. Гърнета, Г-XXXII Б. М 1:4

страна на стените личат неравности, вследствие на бавното въртене на колелото. Дъната са подсипвани с пясък, а макар и рядко по тях личат релефни окръжности или други знаци. В същото време обаче е налице и тенденция към поява и разпространение на типичните за керамиката от

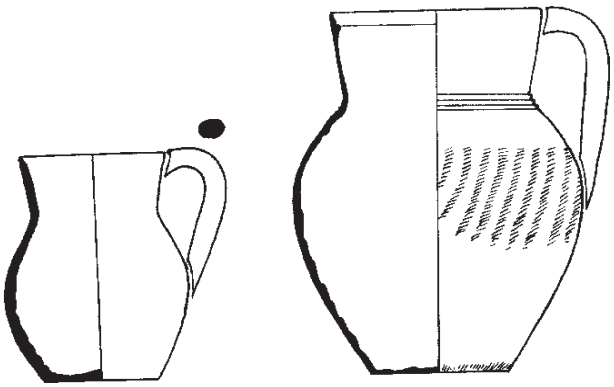

а б

Обр. 47. Гърнета,Г-XXXII В. М 1:4

периода на византийското владичество в българските земи черти, които се изразяват в постепенното съсредоточване на украсата само върху раменете на съдовете, намаляване на релефните знаци по дъната, изтъняване на стените, известно изправяне на шийката, добре изразено при Г-1 В, Г, Д и други.

Подобни по форма и украса гърнета са широко разпространени и в останалите райони на българските земи. Аналогични съдове са намерени при разкопките на селището край с. Ковачево, Пазарджишко (*Гатев П.* 1985:11-81, обр. 6-11), Пернишката крепост (*Чангова Й.* 1992:77-79, обр. 63-64$_{1-2}$), Преслав (*Николова Я.* 1968-1969:169, обр. 1 а-е), Царевец във В. Търново (*Георгиева С.* 1974:9, обр. 1), Скала (*Йотов В., Г. Атанасов* 1998:69) и много други.

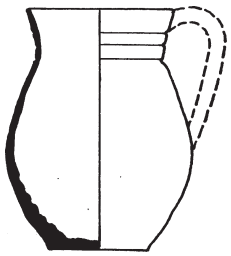

Обр. 48. Гърне, Г-XXXIII. М 1:4

Един обстоен преглед на керамиката от Балканите показва следната картина. Във Византия, на територията на днешните Гърция и Турция подобни гърнета не се срещат. Съдове с аналогични форми липсват сред керамиката от Големия дворец в Константинопол (*Rice D. T.* 1958:111). Намерените тук гърнета се различават значително от съдовете от първа група (Г-I – Г-VIII, Г-X – Г-XIII и Г-XVI = Г-1). Те са изработени най-чес-

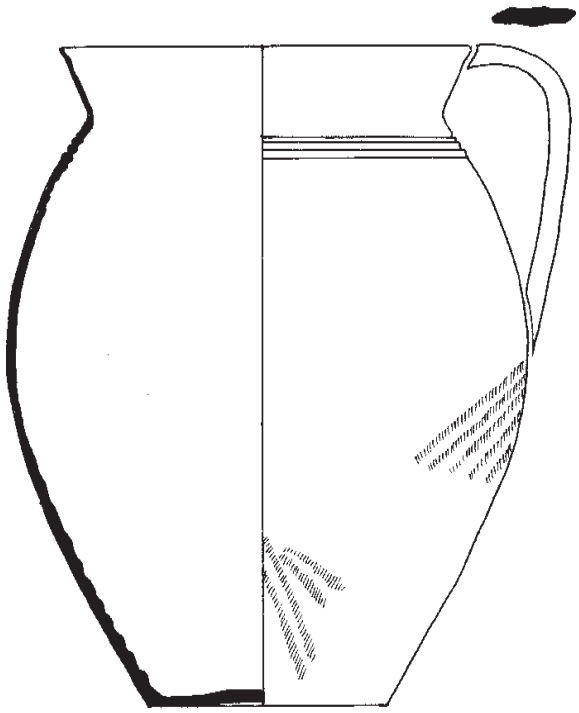

а

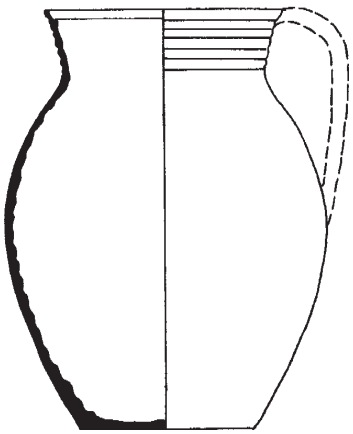

б

Обр. 49. Гърнета, Г-XXXIV. М 1:4

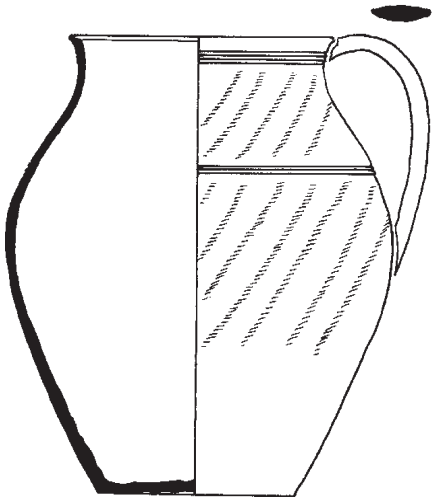

Обр. 50. Гърне, Г-XXXV. М 1:4

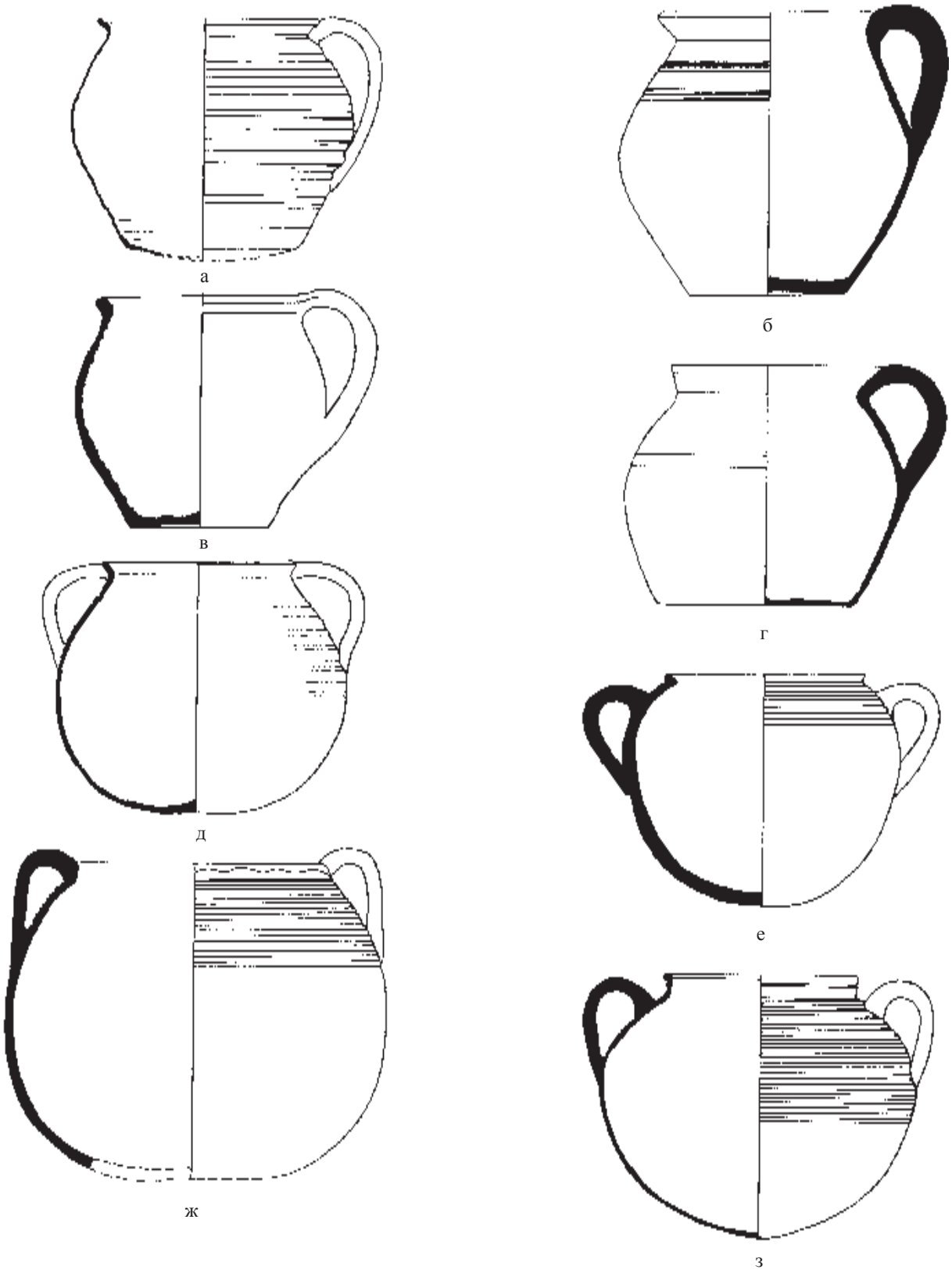

Обр. 51. Гърнета от Византия, а, в, д - Константинопол (по D. Rice), б - Пергамон (по J.-M. Spieser), г - Тасос (по Χ. Μπακιρτζησ), е - ж - Коринт (по T. MacKay), з - Аргос (по Χ. Μπακιρτζησ). М 1:4

то на крачно колело, понякога на калъп и имат съвсем различна от нашите съдове типологическа характеристика (обр. 51 а-в). Съвсем различни са и гърнетата, битуващи през XI–XII в. във византийския център Коринт (обр. 51 е-ж), (*MacKay T.* 1967:272-279, figs. 4-5). Техните форми са по-късно развитие на известните и широко разпространени през VI–VII в. ранновизантийски

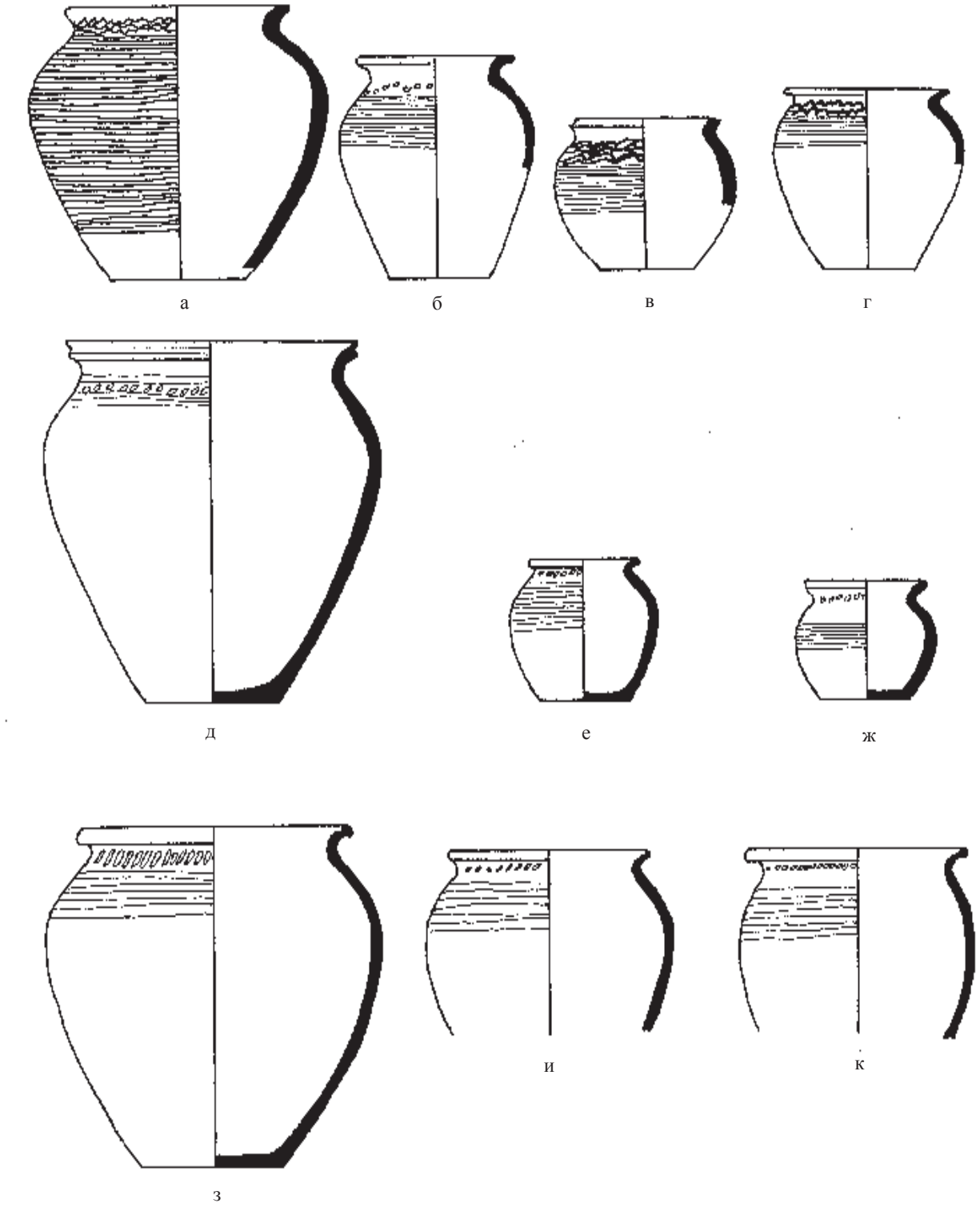

Обр. 52. Гърнета от Сърбия, а - г - Велики град (по М. Јанковић), д - ж - Рудине - Браничево (по М. Поповић и В. Иванишевић), з - к - Светлина - Браничево (по М. Поповић и В. Иванишевић). М 1:6

гърнета. Подобни на съдовете от първа група липсват и сред керамиката от останалите византийски селища (Μπακιρτζησ Χ. 1989:37, πιν. 33).

Съвсем различна е картината в Сърбия. Тук обикновената керамика е работена на ръчно колело, а най-често разпространената категория гърнета носят същите технологически и типологически характеристики, както на гърнетата от Г-I – Г-VIII, Г-X – Г-XIII и Г-XVI от Югоизточна България. В пласта от XI в. на селището на Велики град са установени 8 типа гърнета (обр. 52 а-г), които повтарят характеристиката на съдовете от всички типове от първа група (*Јанковић М.* 1981:51-52, сл. 24). В датирания с монети

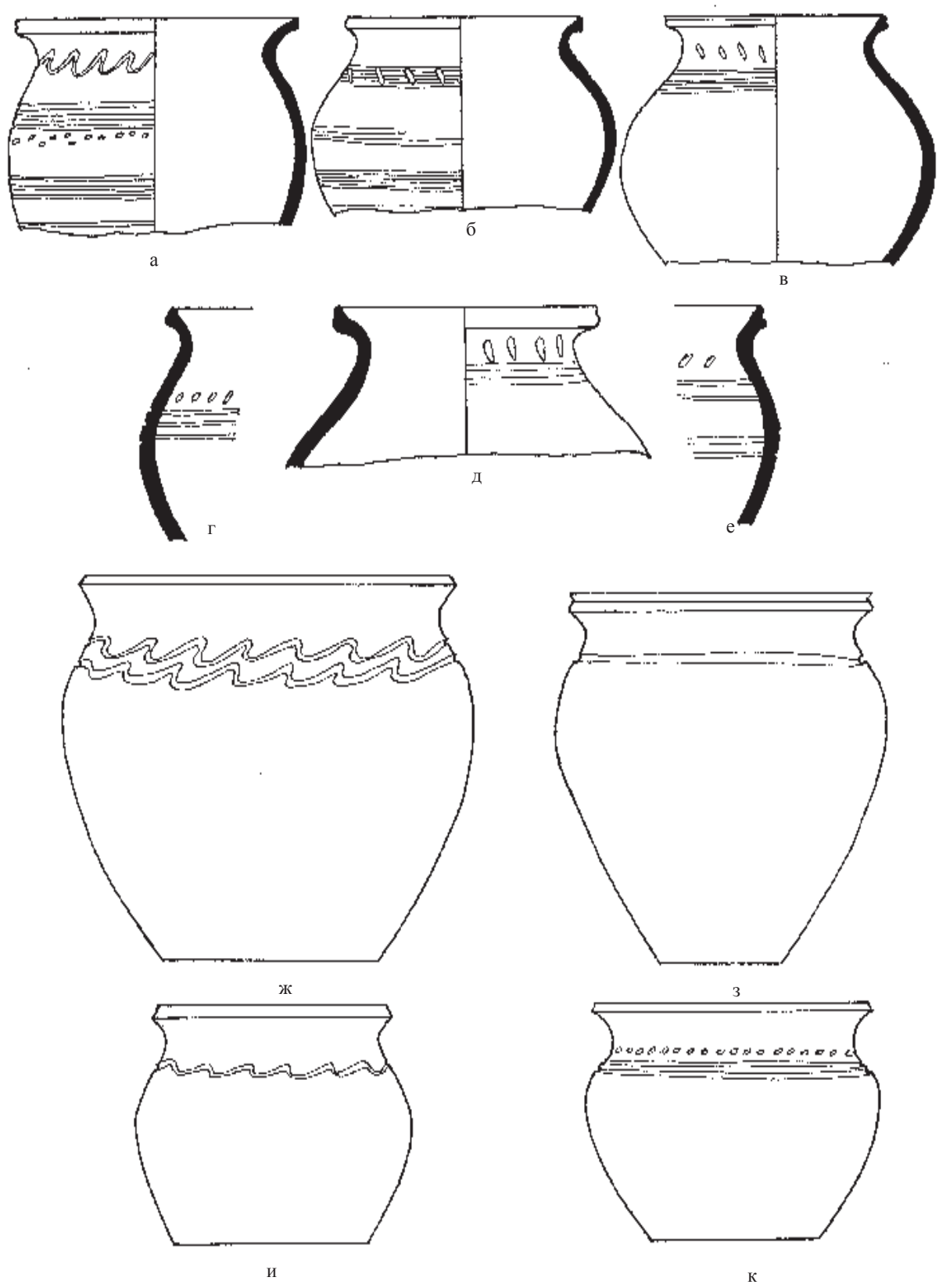

Обр. 53. Гърнета от Сърбия, а - е - Поповица (по З. и Л. Жеравица), ж - к - Рибница (по D. Minić). М 1:4

на Йоан II и Мануил I Комнини пласт В на селището Рудине, гърнетата представляват 93.3 %. Те са напълно аналогични по форма и украса на нашите съдове (обр. 52 д-ж). Подобна е и картината в селището Светлина на Браничево (обр. 52 з-к), датирано в края на XII и първото десетиле-

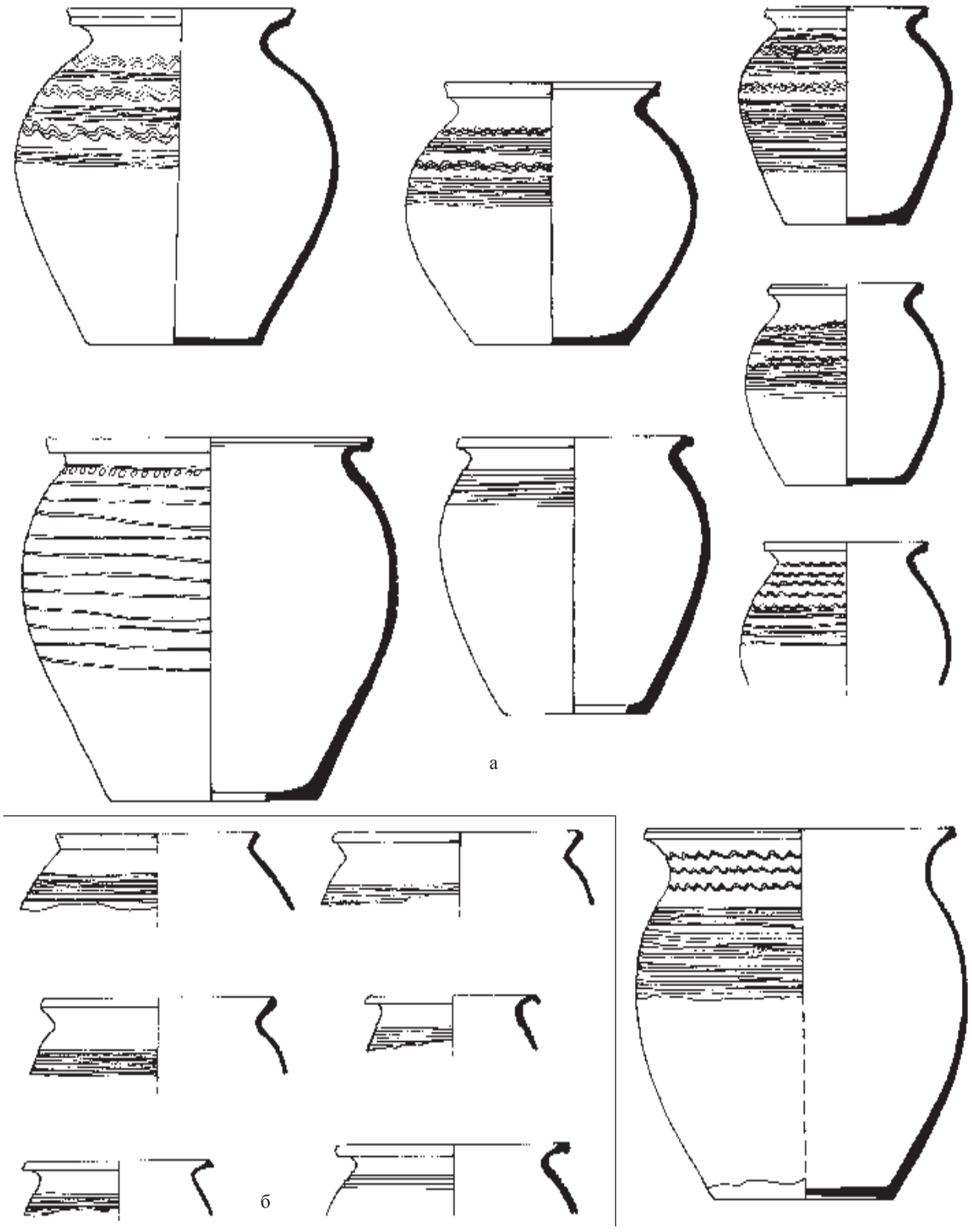

Обр. 54. Гърнета от Сърбия - Крепостта Рас, а - местни гърнета, б - вносни гърнета (по М. Поповић). М 1:4

тие на XIII в. (*Поповић М., В. Иванишевић*. 1988:130-160).

В селището край Поповица гърнетата (обр. 53 а-е) са работени на ръчно колело и се делят на два основни типа. Първият от тях датира от XI в., а вторият е отнесен към края на XII в., на базата на колективна монетна находка. При него се наблюдава характерното за керамиката от Югоизточна България съсредоточване на врязаната украса върху раменете и горната част на тялото. (*Жеравица З. и Л. Жеравица* 1977-1978:203-261). Въз основа на типологическата характеристика и на сравнителния анализ на керамиката от Северна България и Румъния авторът отнася съдо-

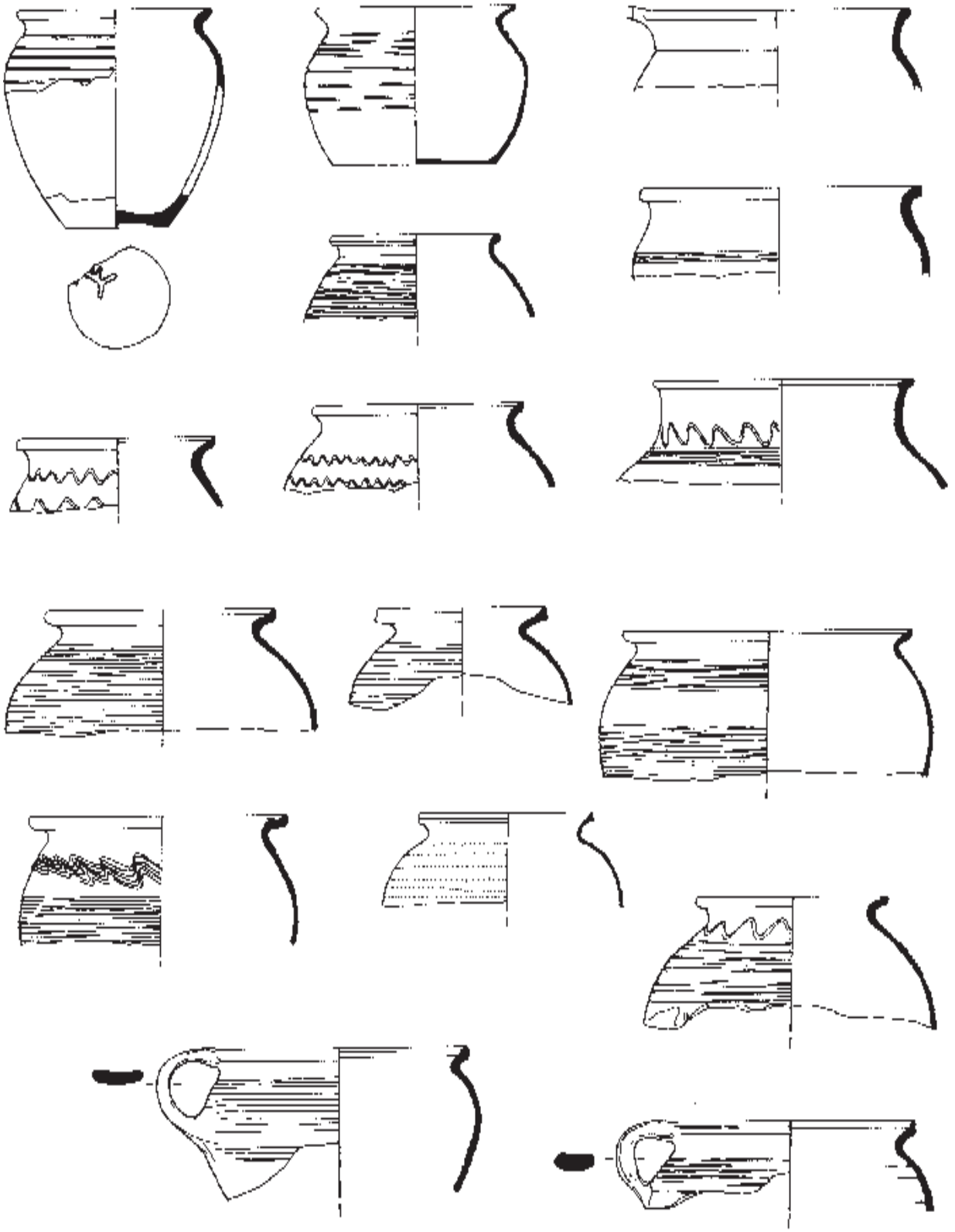

Обр. 55. Гърнета от Сърбия - Белградската крепост (по В. Бикић). М 1:5

вете от Булино гнездо към славянската керамика от времето на развития феодализъм (*Žeravica Ž.* 1974:121-153).

В ранните хоризонти на селището в Рибница, датирани съответно в XI и XII в., керамиката е работена също на ръчно колело. И тук основната категория са гърнетата, които в типологическо отношение повтарят формите на съдовете от гор-

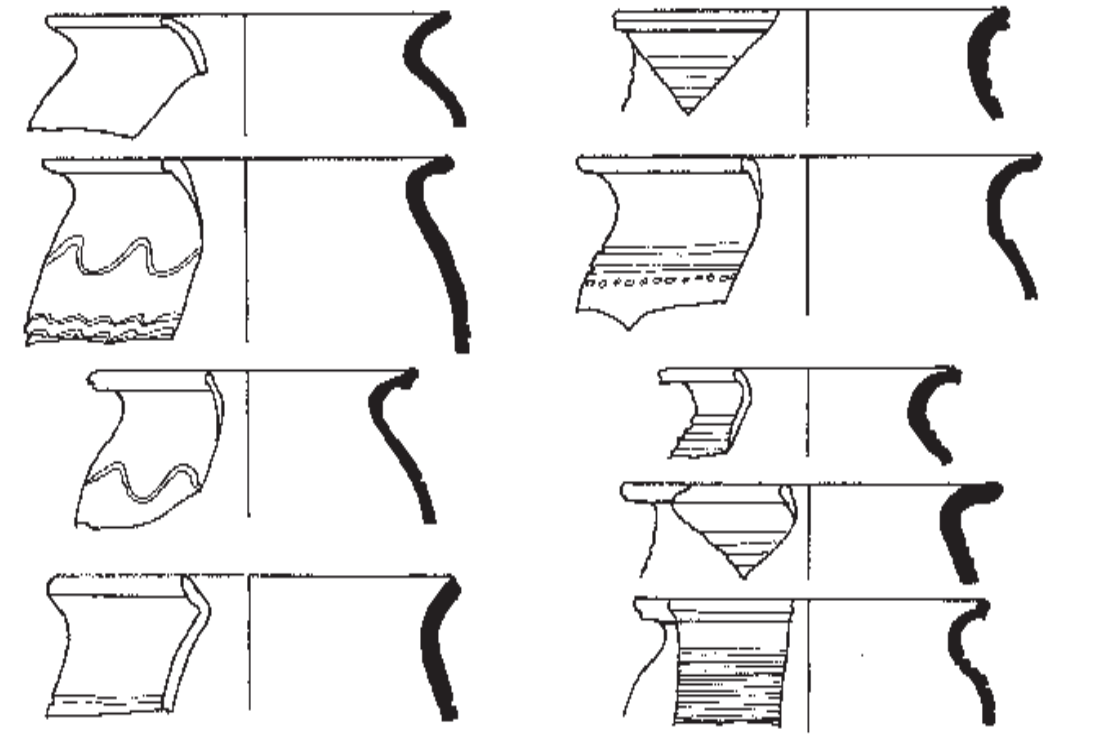

а

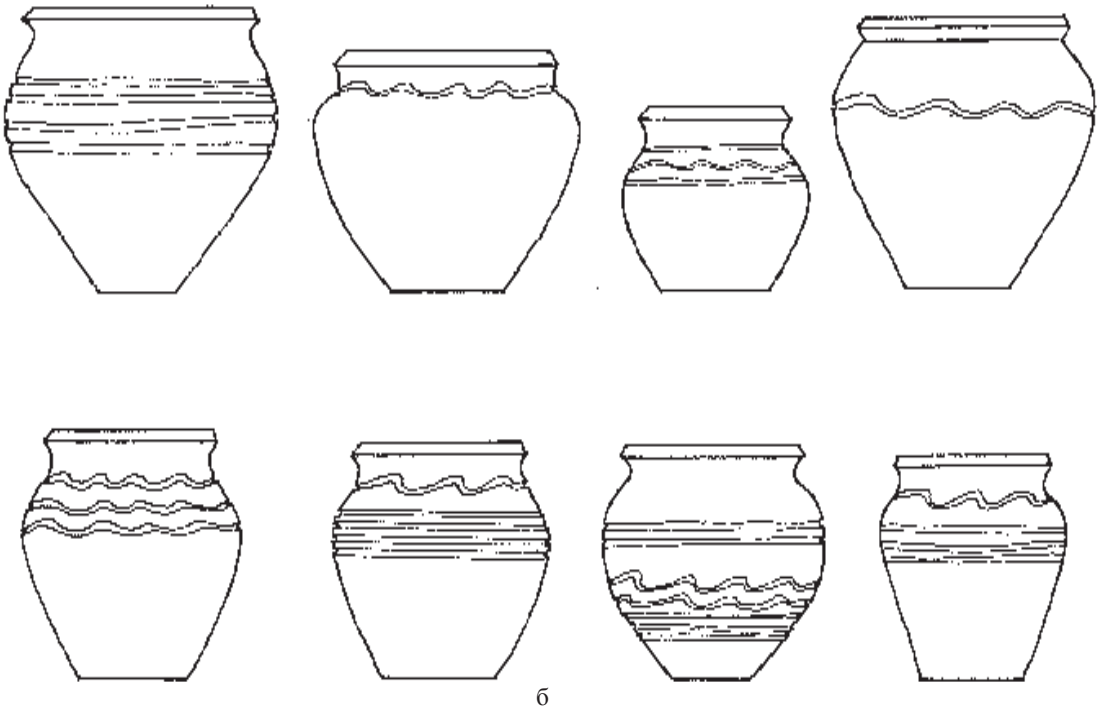

б

Обр. 56. Гърнета от Македония, а - Прилеп (по Б. Бабиќ), М 1:5, б - Охрид (по Б. Алексова). М 1:6

ните селища (обр. 53 ж-к). Авторката търси аналогии на керамиката в селищата от Северна България и Южна Румъния, което не е лишено от основание и показва етнокултурно единство на тази част от Балканския полуостров (*MinićD.* 1974:59-73).

В крепостта Рас гърнетата са изключително разнообразни и отново са работени на ръчно колело. Авторът обособява две групи – местни и вносни съдове. И за двете са характерни ръчно колело, липса на дръжки и по-тромави форми. Докато при местните съдове обаче украсата като по правило заема по-голямата част от тялото (обр. 54 а), то при вносните тя вече се съсредоточва изключително по раменете (обр. 54 б), което е

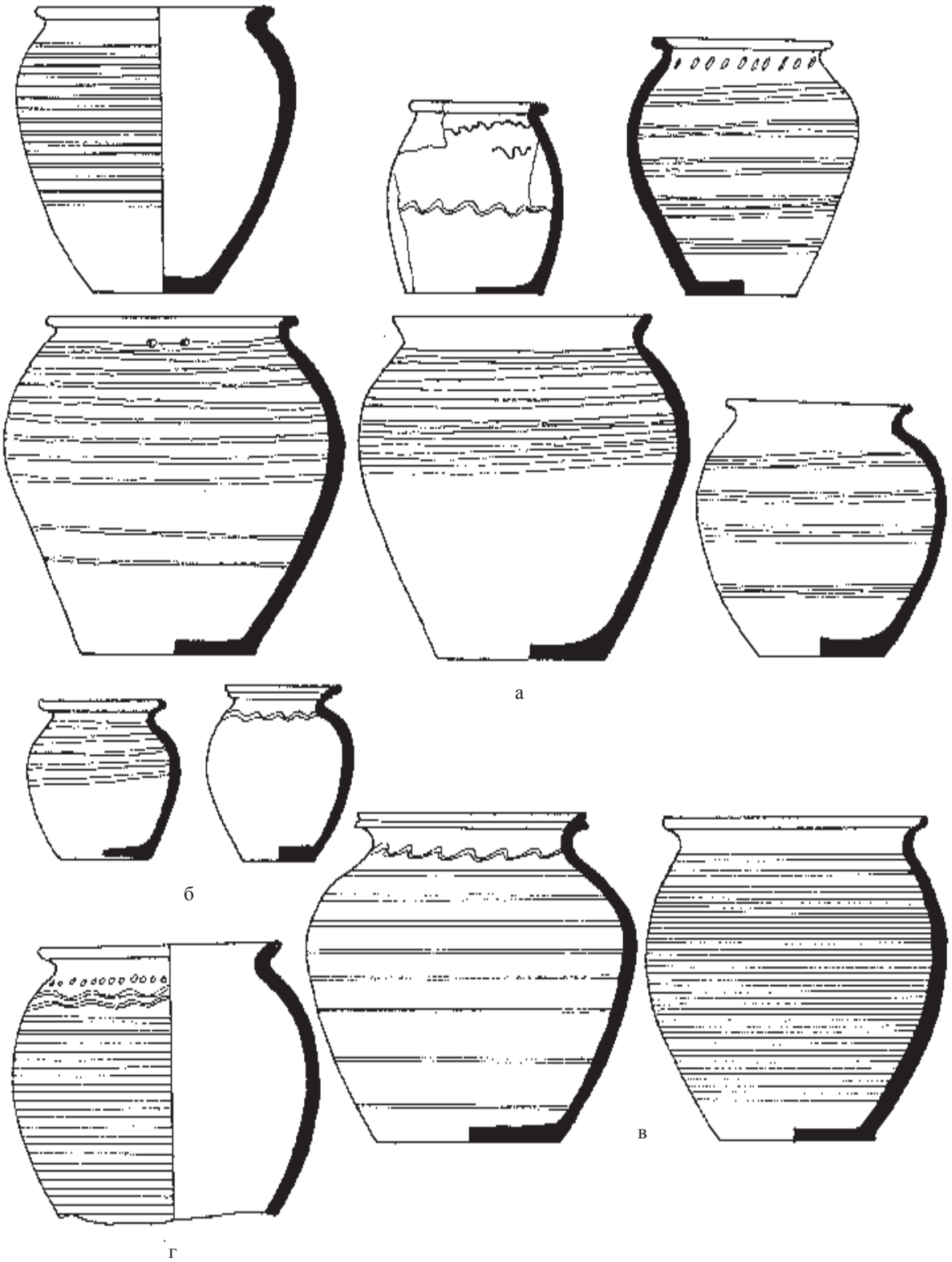

Обр. 57. Гърнета от Румъния, а - Диногеция (по M. Comşa), б - Морещ (по D. Prodan et all.). в - Пакуйул луй Соаре (по P. Diaconu, D. Vilceanu), г - Капидава (по R. Florescu). М 1:4

характерно и за съдовете от Югоизточна България (*Popović M.* 1999:223-229, sl. 177, 181-186).

Абсолютно същата картина се наблюдава и сред гърнетата от Белградската крепост от края на XI до началото на XIII в. Обособени са три групи, но при всяка от тях, подобно на местната керамика от Рас украсата заема по-голямата част от тялото. Появяват се и дръжки, които обаче все още се срещат изключително рядко (обр. 55). Според авторката след средата на XII в. се

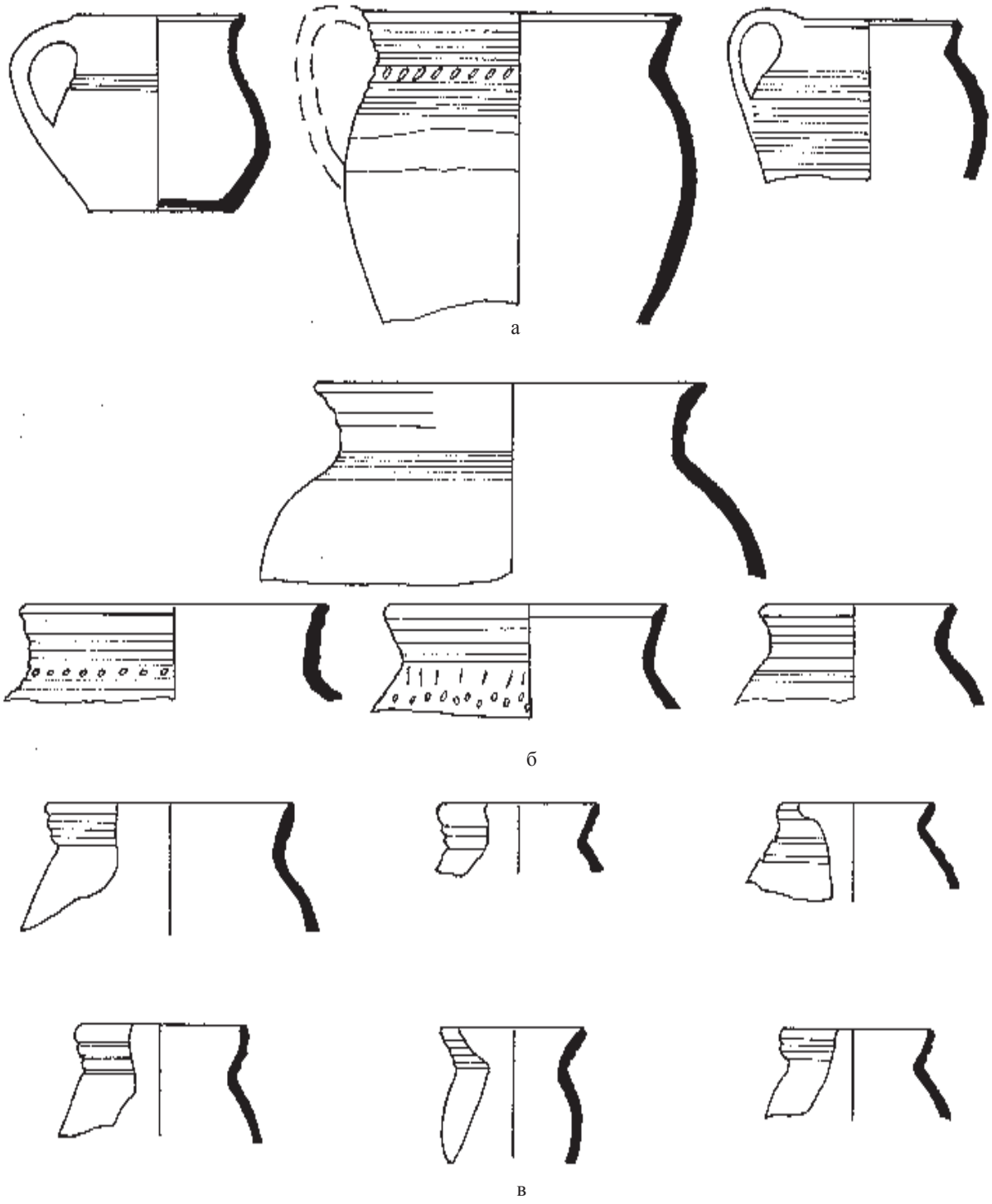

Обр. 58. Гърнета от Сърбия и Македония, а - Мали град - Браничево, б - Светлина - Браничево (по М. Поповић и В. Иванишевић). М 1:4, в - "Вароша" - Прилеп (по Б. Бабиќ). М 1:5

появява тенденция към лека промяна във формата на гърнетата (*Бикић В.* 1994:47-50, сл. 17-18).

Подобно е положението и в Македония. Така гърнетата от XI–XII в. от Прилеп се характеризират с липса на дръжки, работени са на ръчно колело, а формите са напълно аналогични на съдовете от Сърбия и Югоизточна България (обр. 56 а). Учудващо, е обаче твърдението на автора, според което от една страна формите на гърнетата имали византийски произход, чийто корени той търси още в елинистическата епоха, а от друга страна счита, че съдовете от XI–XII в. генетически продължават развитието на тези от X в. (*Бабиќ Б.* 1986:287, црт. 68-73). Очевидно тук е налице противоречие. Според нас съдовете не могат да имат византийски произход, тъй като направеният по-горе преглед на керамиката от византийските селища и центрове показва коренно

Обр. 59. Гърнета от Румъния, а - Капидава (по R. Florescu), б - в - Диногеция (по I. Barnea). М 1:4

различни технологии, форми и украса. Следователно произходът на гърнетата от XI–XII в. трябва да се търси не във византийската, а в старобългарската керамика от IX–X в.

Абсолютно аналогични форми (обр. 56 б) откриваме и сред керамиката от седма група от разкопките на църквата "Св. София" в Охрид (*Алексова Б.* 1960:199-217, табл. 3).

Точни паралели на гърнетата от първа група се откриват и сред керамиката от Румъния. В Диногеция местната керамика от групи IV, V и VI носи същата характеристика на формите и украсата (обр. 57 а). И тук съдовете са работени на ръчно колело, без дръжки, а устията са силно завити навън, заоблени или профилирани (*Comşa M.* 1967:170-229, figs. 105-126).

Аналогични са и гърнетата от по-късния хоризонт на селището до Морещ (обр. 57 б), намерени в затворени комплекси, датиращи от XI и началото на XII в. (*Prodan D. et all*. 1954:220, fig.10).

Напълно подобни са и гърнетата от разкопките на селището край Новиодунум, макар и във фрагментарен вид. Те произхождат от пласт, датиран с монети от XI–XII в. (*Barnea I. et all*. 1957: 167, fig. 14).

Еднакви по технология, форми и украса са и гърнетата от втория хоризонт на Пакуйул луй Соаре, който датира във втората половина на XI в. (обр. 57 в). Сравнението на керамиката от Югоизточна България и Румъния показва съвсем ясно, че първата се отличава с по-изчистена укра-

са, съсредоточена изключително върху плещите, докато при гърнета от територията на Румъния, често врязаната украса обхваща и средната част на тялото, което е характерно за керамиката от предходните векове (*Diaconu P., D. Vilceanu* 1972:71-89, figs. 22-23).

Не на последно място подобни по форма и украса гърнета откриваме и сред керамиката от Капидава (обр. 57 г). Тук обаче горната граница на селището не надхвърля XI в. (*Florescu R.* 1958: 153-226, fig. 197).

Аналогични гърнетата през XI–XII в. се срещат и сред паметниците на т. н. Балкано-дунавска култура на територията на Молдавия (*Хынку И.* 1974:135-139).

От прегледа на керамиката на Балканския полуостров се вижда, че гърнетата от първа група са широко разпространени. Нещо повече, на територите на Сърбия, Македония, Румъния и Молдова те са основния и почти единствен вид гърнета. Не така стои, обаче въпросът с Югоизточна България. Тук най-разпространени са съдовете от втора група Г-XIV – Г – XXXV = Г-2.

За разлика от гърнетата на първа група, които представляват по-късно развитие на старобългарската керамика, тези от втора са характерни изключително за периода на византийското владичество в българските земи (XI–XII в.). Те са работени на крачно колело, имат по-стройни и тънкостенни тела, по вътрешната страна на които личат следи от бързо въртене, снабдени са с по една дръжка. Дъната са винаги рязани и допълнително излъскани, а в някои случаи по тях личат следи от ексцентрични окръжности от отрязването. Глината е много добре пречистена с червен, керемидено-червен, червено-кафяв или сиво-черен цвят. Появили се в началото на XI, а може би още през втората половина на X в., съдовете от втора група бележат широко разпространение и достигат 79.42% спрямо общия брой на гърнетата, по данни от ТФМ. По-късно, по времето на Втората българска държава (XIII–XIV в.) те се налагат като основен тип в кухненския бит.

Напълно аналогични гърнета са известни от разкопките на средновековното селище край с. Ковачево (*Гатев П.* 1985:89, обр. 17-18), Пловдив (*Джамбов И.* 1978:70, обр. 1), Преслав (*Иванова В.* 1959:159, обр. 18), Враца (*Георгиева С., Д. Бучински* 1959:350, обр. 7), Перник (*Чангова Й.* 1992:79-80, обр. 643-6, 65) и Скала (*Йотов В., Г. Атанасов* 1998:70-72, обр. 56-57, табл. LVI–LIX).

От характеристиката на гърнетата от втора група (Г-XIV, Г-XVIII–Г-XXXV = Г-2) се вижда, че в случая става дума за една нова, неизвестна сред керамиката от периода IX–X в. форма. Следователно тук изниква въпросът за произхода на съдовете от втора група. За да се отговори правилно на този въпрос е необходимо да направим отново преглед на керамиката от Балканския полуостров. На първо място трябва да се посочат съдовете от остров Тасос (Μπακιρτζησ Χ. 1989:35-40 πιν. 316), които показват някои общи черти с гърнетата от втора група (обр. 51 г). Три гърнета с подобни форми, с по една дръжка, са намерени и при разкопките на друг византийски център – Пергамон (обр. 51 б). Тук обаче съдовете са със силно издути тела, а гърлата им са съвсем ниски и със силно профилирани шийки, което е характерно за нашите гърнета от преходните типове Г-IX, Г-XV = Г-3 по ТФМ (*Spieser J.-M.* 1996:44, kat. №№ 418-420, Taf. 41). От столицата Константинопол са известни няколко съда, работени на крачно колело от добре пречистена глина, с бъчвовидни или сферични тела, съвсем ниски шийки и завит навън ръб на устието. Гърнетата са с плоски, леко конкавни, а във някои случаи и с обли дъна (обр. 51 а, в, д). Най-често срещаната украса по съдовете от Константинопол са хоризонтално разположените по тялото бразди (Μπακιρτζησ Χ. 1989:35-40 πιν. 31-4). На пръв поглед гърнетата от Тасос, Пергамон и Константинопол са доста близки по форма до съдовете от втора група от Югоизточна България. Между тях обаче има две съществени разлики. Първата се състои в това, че при гърнетата от Византия съотношението между максималния диаметър и височината е винаги в полза на първия, което придава известна тромавост на формата, подобно на съдовете от първа група. В същото време при гърнетата от втора група от Югоизточна България е налице съвсем ясно изразена тенденция на преобладаване на височината пред диаметъра. Тази тенденция е много трайна и е една от най-характерните черти на гърнетата от втора група. На второ място съдовете от Тасос и Константинопол са със съвсем ниски шийки, докато тези от изследвания район се характеризират със средновисоки, или високи, добре изразени конусовидни шийки.

Аналогични на нашите гърнета липсват, както в другия голям византийски център – Коринт (*MacKay T.* 1967:273-274, figs. 4-5), така и в останалите византийски селища. Следователно произходът на гърнетата от втора група не може да се свърже с византийската керамика.

В селищата от съседна Сърбия съдове с подобна форма и украса на тези от втора група се срещат изключително рядко. Така от всички изброени по-горе средновековни селища в Сърбия, единствено в селището до Рибница, в пласта от

края на XI и XII в. е намерено едно гърне, напълно подобно на тези от втора група от Югоизточна България (*Minić D.* 1974:68, fig. IV$_5$). Авторката обаче с пълно право отбелязва, че подобни съдове са изкзлючение в кухненската керамика от Рибница.

Само три са и гърнета, работени на крачно колело от крепостта Рас. Те са отнесени правилно към вносната керамика, но неясно защо са разглеждани като кани (*Popoivić M.* 1999:237, sl. 194$^{5-7}$). И трите гърнета повтарят характеристиката на съдовете от втора група и според нас са внесени в средновековната крепост през XI или XII в. точно от земите на днешна Югоизточна България.

Известно, макар и минимално количество фрагментирани гърнета (обр. 58 а) с типологическата характеристика на съдовете от втора група са намерени в датиран с печат на Йоан Коматир в края на XII в. пласт в Мали град на Браничево (*Поповић М., В. Иванишевић*. 1988:130, сл. 3). Абсолютно аналогични съдове са открити и в селището Светлина в Браничево (обр. 58 б), но и там са датирани едва в края на XII и първото десетилетие на XIII в. (*Поповић М., В. Иванишевић*. 1988:130, сл. 28$^{9-12}$).

В споменатите находища гърнетата с аналогични на съдовете от втора група форми са все още сравнително слабо разпространени. Това естествено се дължи главно на обстоятелството, че до самия край на XII в. крачното грънчарско колело все още не е навлязло в керамичното производство. Нещо повече изследванията показват, че крачният кръг навлиза в грънчарството на територията на Сърбия едва в края на XIII в. (*Bajalović-Hadži-Pešić* M. 1981:43).

Същото важи и за керамиката от селищата в Македония. И тук липсва масово разпространение на гърнетата, работени на крачно колело. В някои селища се срещат отделни, обикновено единични съдове, които показват аналогични форми на гърнетата от втора група. Подобни са случаите с керамиката от Маркови кули на Водно (*Микулчиќ И., Н. Никулска* 1978:143-147, сл. 23, 25), а така също и от Щипския Хисар (*Белдедовски З.* 1977: 204, сл. 6, црт. 3, 8-10). Трябва обаче, да се има предвид, че и в двете селища материалите са с твърде дълга хронология – XII–XIII или XI–XIV в.

Сравнително по-точно датирани – в XI–XII в. са гърнетата от църквата "Св. Атанас" на Ва-

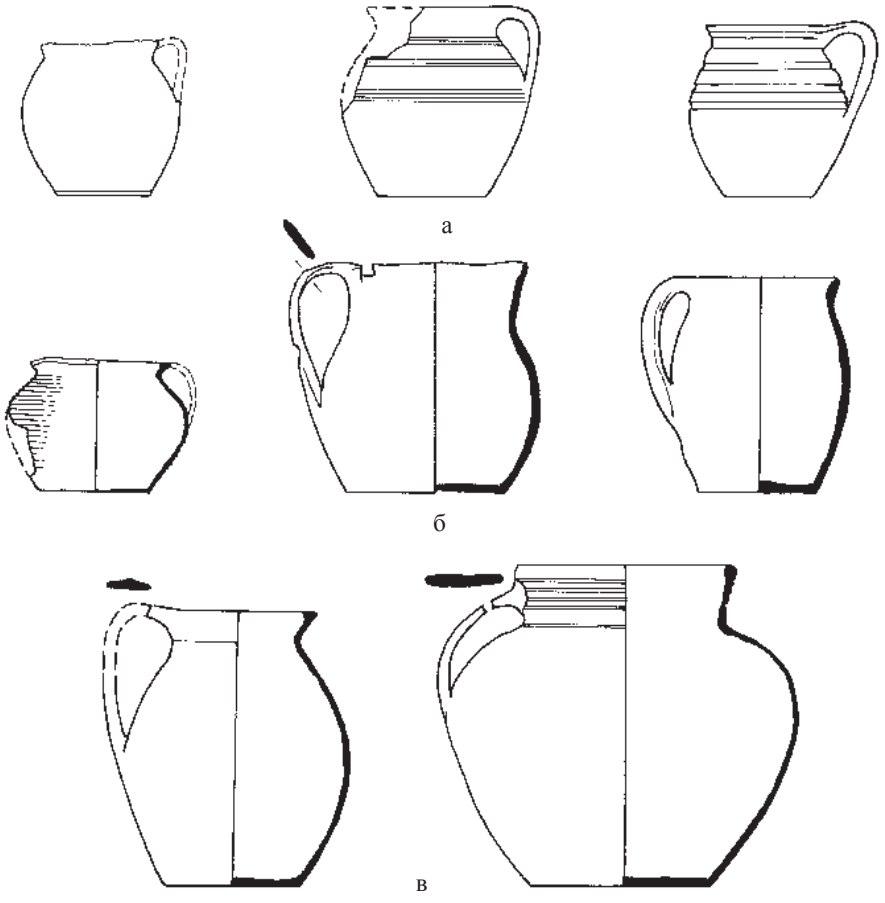

Обр. 60. Гърнета от Кримския полуостров, а - Херсонес (по А. Якобсон), б - Партенит (по Е. Паршина), в - Судак (по И. Баранов).

роша в Прилеп (обр. 58 в), които показват по-близки до тези от Югоизточна България форми (*Бабиќ Б.* 1986:287, сл. 73).

Прегледът на керамиката от XI–XII в. от територите на Сърбия и Македония показва ясно, че произходът на гърнетата от втора група не може да се търси и в западните региони на Полуострова.

Сред кухненската керамика от Румъния също не откриваме масово разпространение на гърнета, работени на крачно колело. Нещо повече те се срещат изключително рядко, а понякога и в единични случаи. Така в жилище № 7 на сектор 5 в Капидава е намерено едно гърне (обр. 59 а), датирано в XI в., което е работено на крачно колело

от втора група не се откриват и сред кухненската керамика от XI–XII в. на територията на Молдова. Това се дължи на обстоятелството, че крачното грънчарско колело навлиза в производството едва в края на XIV в. (*Хынку И.* 1969:11). Следователно произходът на гърнетата на крачно колело не бива да се търси и в северните части на Балканите.

Единствено сред кухненската керамика от Южните части на Кримския полуостров, наред със съдовете с форми, подобни на гърнетата от първа група се срещат и такива от втора. Относно произхода на последните обаче в руската и украинска наука мненията са противоположни.

Според А. Якобсон намерените в Херсон гър-

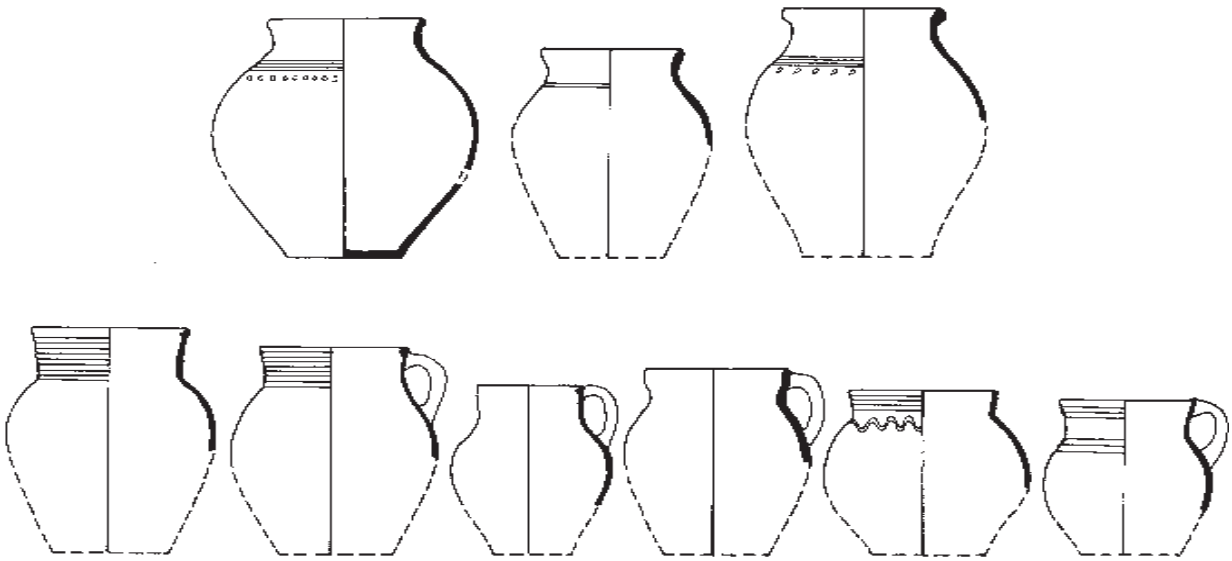

Обр. 61. Гърнета от Волжска България (по Т. Хлебникова)

и има форма аналогична на тези от Югоизточна България (*Florescu R.* 1958:209, fig. 111).

Малко по-различна е картината в Диногеция. Тук сред образците на местната керамика от група V b се срещат гърнета с подобна на съдовете от втори тип форма. Авторката, обаче категорично подчертава, че съдовете от тази група представляват подражание на византийски форми (*Comşa M.* 1967:186, fig. 120), които се отличават с грубата си изработка.

Значително по-различно е положението сред находките от вносна керамика (обр. 59 б-в), които представят вече напълно аналогични форми не само при кухненската, но и при трапезната керамика (*Barnea I.* 1967:272-274, figs. 163-164).

По-малобройни са и гърнетата, работени на крачно колело от разкопките на Пакуйул луй Соаре (*Diaconu P. D. Vilceanu* 1972:110, fig. 48).

На последно място аналогични на гърнетата

нета с ниски гърла, с по една плътна дръжка и врязана украса в горната половина (обр. 60 а) водят произхода си от предходната епоха (IX–X в), (*Якобсон А.* 1979:117). На друго мнение са Е. Паршина и И. Баранов. Анализирайки керамиката от тържището в Партенит първата авторка обособява една група тънкостенни гърнета, с една дръжка и с много слюда в плътния череп (обр. 60 б), които не са характерни за керамиката от Крим (*Паршина Е.* 1991:81). Според втория пък гърнетата с високо гърло, със силно профилиран венец и една дръжка от Судак (обр. 60 в), не се срещат никъде другаде на Крим и напомнят на съдовете от т. н. "балкано-дунавска" култура (*Баранов И.* 1991:108), която всъщност не е нищо друго освен старобългарска.

В този смисъл трябва да се посочи и типологическата близост на гърнетата от първа и втора група от Югоизточна България с тези от първа

група на селищата от Волжска България (обр. 61). Те са датирани в XII и началото на XIII в. (*Хлебникова Т.* 1984:186-187, рис. 94-95). Без съмнение съдовете от двете местонаходища имат общ генетичен корен.

В последно време на базата на типологическия анализ В. Майко изтъкна близостта на керамичните комплекси на Таврика и България. Според него гърнетата нямат генетична подоснова в кухненската керамика на кримския вариант на салтово-маяцката култура. В тях той вижда редица черти, характерни за номадската керамика – съдовете са работени от добре пречистена глина, на крачно колело, имат яйцевидни или валчести тела, къси шийки, слабо профилиран навън ръб на устието и една плоска дръжка. Като отличителни черти авторът изтъква още рязаните и излъскани дъна, с ивица около тях и свързва тази керамика със севернокавказките и каспийски тюрки, които се заселили в Таврика (*Майко В.* 1997:111-116).

*

* *

От типологическата характеристика на гърнетата от втора група и направения преглед на кухненската керамика от Балканския и Кримския полуостров от XI–XII в. се налагат няколко извода.

На първо място керамичното производство в западните (Сърбия и Македония) и северните части (Румъния и Молдова) на Балканите се основава изключително на ръчното грънчарско колело. Изключение правят само централните и южни райони (България и Византия), където наред с ръчното се развива и крачно грънчарско производство. Следователно произходът на гърнетата от тази група трябва да се търси точно в тези части на Полуострова.

От друга страна вече отбелязахме, че Византия не е родина на гърнетата от втора група. От тук следва да приемем, че те са се появили на базата на местната старобългарска грънчарска традиция под силното византийско влияние именно, на територията на Югоизточна България, където крачното грънчарско колело навлиза най-рано. Доказателство за това е и фактът, че Г-XVIII, Г-XX – Г-XXV запазват сплесканото тяло, характерно за съдовете от първа група. Появили се тук още през втората половина на X или около началото на XI в., гърнетата от втора група получават широко разпространение и се налагат като основен тип в кухненската керамика през XII в. Именно от тук заедно с крачното грънчарско колело те проникват постепенно и в останалите части на Балканите. Това се потвърждава и от следните примери. В Югоизточна България относителният дял на крачното грънчарско производство достига 79.42 % срещу 20.4 % за керамиката на ръчно колело. Следователно съотношението на керамиката на крачно към тази на ръчно колело е 3.89:1. В същото време движейки се на запад картината постепенно се променя. Така в селището до с. Ковачево, Пазарджишко съотношението на керамиката, работена на крачно към тази на ръчно колело е вече 4:1 в полза на последната (*Гатев П.* 1985: 11). Още по на запад – в Пернишката крепост делът на керамиката на крачно колело намалява още по осезаемо (*Щерева И.* 1979), за да достигнем до западните части на Полуострова (Сърбия и Македония), където крачното грънчарско колело навлиза едва в края на XIII в.

Сравнението на данните от обработката на масовия керамичен материал от селищата в Югоизточна България с ТФМ дава прекрасна възможност за точно определяне на хронологическия им обхват и последователност, а от тук и за точното датиране на отделните типове, подтипове и варианти. Това е от голямо значение, тъй като превръща керамиката в датиращ материал.

Данните от статистическата обработка на керамиката с ТФМ от точно датираните с монети хоризонти на Знаменосец, Дядово, Караново и Гледачево-1 използваме като база за хронологическа синхронизация на отделните селища в Югоизточна България.

Преди обаче да пристъпим към анализа на данните от обработването на масовия керамичен материал с ТФМ, за да определим хронологическата позиция на всяко едно от десетте селища трябва да припомним, че в селището край с. Знаменосец са установени три строителни хоризонта. Първият от тях е датиран с анонимни монети от клас А-2 – във втората половина на X в., вторият – с монети от класове В, F, Н и I – в XI в., а третият – с монети на Йоан и Мануил Комнини – в XII в. (*Борисов Б.* 1991:228-230). Значително по-тесни хронологически граници имат трите хоризонта на селището до с. Дядово. Тук най-ранният от тях е датиран с анонимни монети от клас F, монети на Константин X Дука и предреформени монети на Алексий I Комнин – във втората половина на XI в. Вторият хоризонт е датиран със скифати на Алексий I и Йоан II Комнини – в първата половина на XII в., а третият – с монети на Мануил I и Андроник I Комнини и Исак II Ангел – във втората половина на XII в. (*Borisov B.* 1989:369-379).

В селището край с. Караново е проучен еднослоен квартал, датиран с монети на Мануил I Комнин, Алексий III Ангел и латински имитации – във втората половина на XII и началото на XIII в. (*Борисов Б.* 1994:101-106).

Тук трябва да се спомене и лятното сезонно селище на подвижни скотовъди – Гледачево-1, което е датирано към края на третата и началото на последната четвърт на XII в. с тетартерон и скифат на Мануил I Комнин.

От изключително важно значение за датирането на различните селища на базата на масовата керамиката, обработена с ТФМ е прецизирането на датировката не само на отделните типове, но и на подтиповете и вариантите в тях. В този смисъл стратиграфското обработване на масовия керамичен материал дава добра възможност.

При Г-1 например се наблюдава спад от началото към края на селищата, който в отделните обекти има различни стойности. В селището край с. Знаменосец спадът се движи от 56.18 % до 36.83 % (*Борисов Б.* 1991:228-229). В крепостта край Искрица спадът на Г-1 е още по-ясно изразен – от 55.06 % до 21.73 % (*Борисов Б.* 1993:138). Малко по-слабо е изразен спадът при Г-1 в Дядово – от 35.32 % до 22.79 % (*Borisov B.* 1989:167-175). Същите тенденции на спад показват и отделните подтипове в Г-1. В Знаменосец и Искрица спадът е изразен най-силно при Г-1 Б – съответно от 21.35 % до 11.05 % в първото (табл. 6) и от 29.36 % до 10.3 % във второто (табл. 7). В селището до с. Дядово най-силно изразен спад показват съдовете от Г-1 А – от 23.55 % до 14.93 % (табл. 5). В последното и Знаменосец тенденцията на спад е трайна при всички подтипове, докато в Искрица се наблюдава известна колебливост при Г-1 Г, които в началото на крепостта имат стойност 1.84 %, около средата, т. е. към края на XI и първата половина на XII в. достигат 2.36 %, след което, в края напълно изчезват. От важно значение за прецизирането на датировката на отделните подтипове в Г-1 по ТФМ е обстоятелството, че в една част от селищата някои подтипове са застъпени, а в други – напълно липсват. Така Г-1 В присъства в селищата край Знаменосец, Искрица, П. Градец и Караново, възникнали съответно във втората половина на X и първата половина на XI в., а напълно липсва в по-късните – Дядово, Гипсово, Асеновец, Гледачево-1 и Крум, датиращи от средата на XI в. Следователно Г-1 В излиза от употреба преди средата на XI в., което е от голяма важност при датирането на отделните селища. Тук веднага трябва да се поясни, че огромната част от фрагментарния керамичен материал от Караново произхожда от т. н. сектор II, където е проучен изцяло един квартал от селището, обитаван през втората половина на XII и началото на XIII в., от тук и съотношенията между двете групи гърнета (8.03:91.62 %) са по-близки до тези на късните селища. В същото време, от сектор I е налице макар и малко количество материал, който показва и по-ранна дата. Поради това данните от ТФМ от Караново показват обитаване на селището като цяло в сравнително дълъг хронологически период – от XI до началото на XIII в.

При съдовете Г-2 се наблюдава точно обратната тенденция, която обаче за разлика от Г-1 в никакъв случай не е трайна за всички подтипове. Растежът от началото към края на селищата е изразен най-добре в крепостта край с. Искрица – от 44.94 % до 77.94 %. В Знаменосец Г-2 нарастват от 42.71 % в началото до 62.64 % в края, а в Дядово – от 64.68 % до 77.21 %. Вътре в типа, при подтипове А и Б се наблюдава трайност на тенденцията към покачване на относителния дял на съдовете във всички селища. При Г-2 В обаче в Искрица е налице известно спадане от 6.42 % на 4.42 %, подобно на съдовете от Г-1. Колебливост се наблюдава и при съдовете Г-2 Г в Знаменосец, където спадът е в границите от 13.50 % до 12.64 %. В същото време в останалите селища Искрица и Дядово Г-2 Г нарастват съответно от 3.67 % до 7.36 % и от 11.50 % до 12.30 %. Докато съдовете Г-2 В и Г-2 Г показват колебливост в тенденцията при отделните селища в Югоизточна България, то Г-2 Д показват отново трайна тенденция на спад от началото към края на селищата. Така в Дядово Г-2 Д намалява от 2.94 % до 1.61 %, а в Знаменосец – от 4.49 % до 2.10 %. Колебливостта на тенденциите в различните селища се дължи най-вероятно на локалните особености в керамичното производство и показва ниски стойности, които в никакъв случай не променят цялостната тенденция на покачване на относителния дял на Г-2 по ТФМ от началото към края на селищата. Колкото се отнася до Г-2 Д, наблюденията показват, че вариантите му представят съдове с профили на преходния Г-3 по ТФМ, които битуват около смяната на ръчния с крачния грънчарски кръг. Съвсем естествено е в този момент да се появят преходни форми, които за известно време показват тенденция на развитие, след което постепенно отстъпват място на трайно налагащите се белези на новото производство.

Въз основа на горното и на получените данни от обработването на керамиката с ТФМ от проучените 10 селища от Югоизточна България, стигаме до извода, че най-рано е възникнало селището край с. Знаменосец. Тук съотношението на гърнетата на ръчно и крачно колело е 44.05:54.85 % (обр. 62). В Дядово съотношението между двата основни типа е вече 25.75:74.15 %, в Караново –

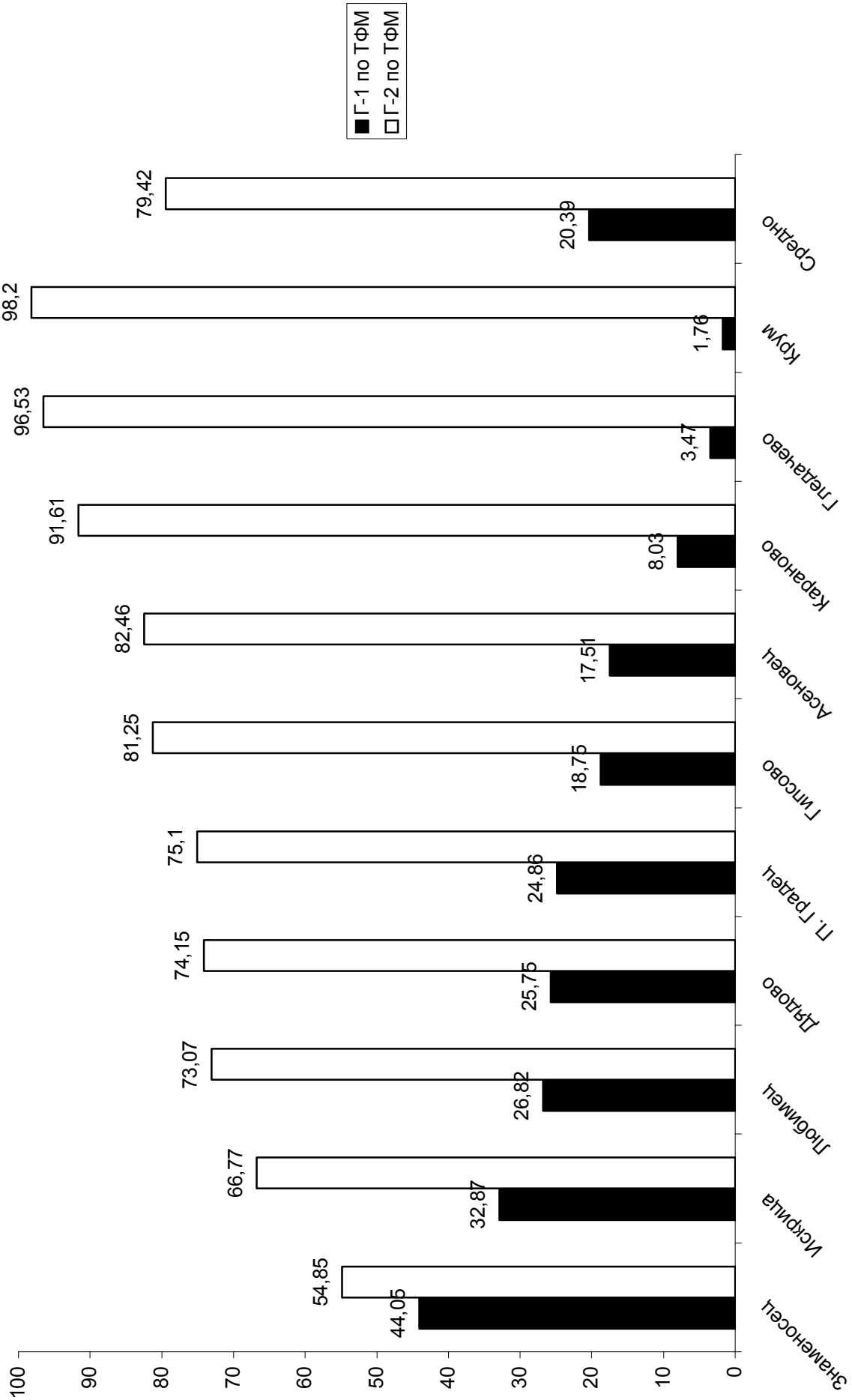

Обр. 62. Съотношение на Г-1 и Г-2 по ТФМ в отделните селища от Югоизточна България

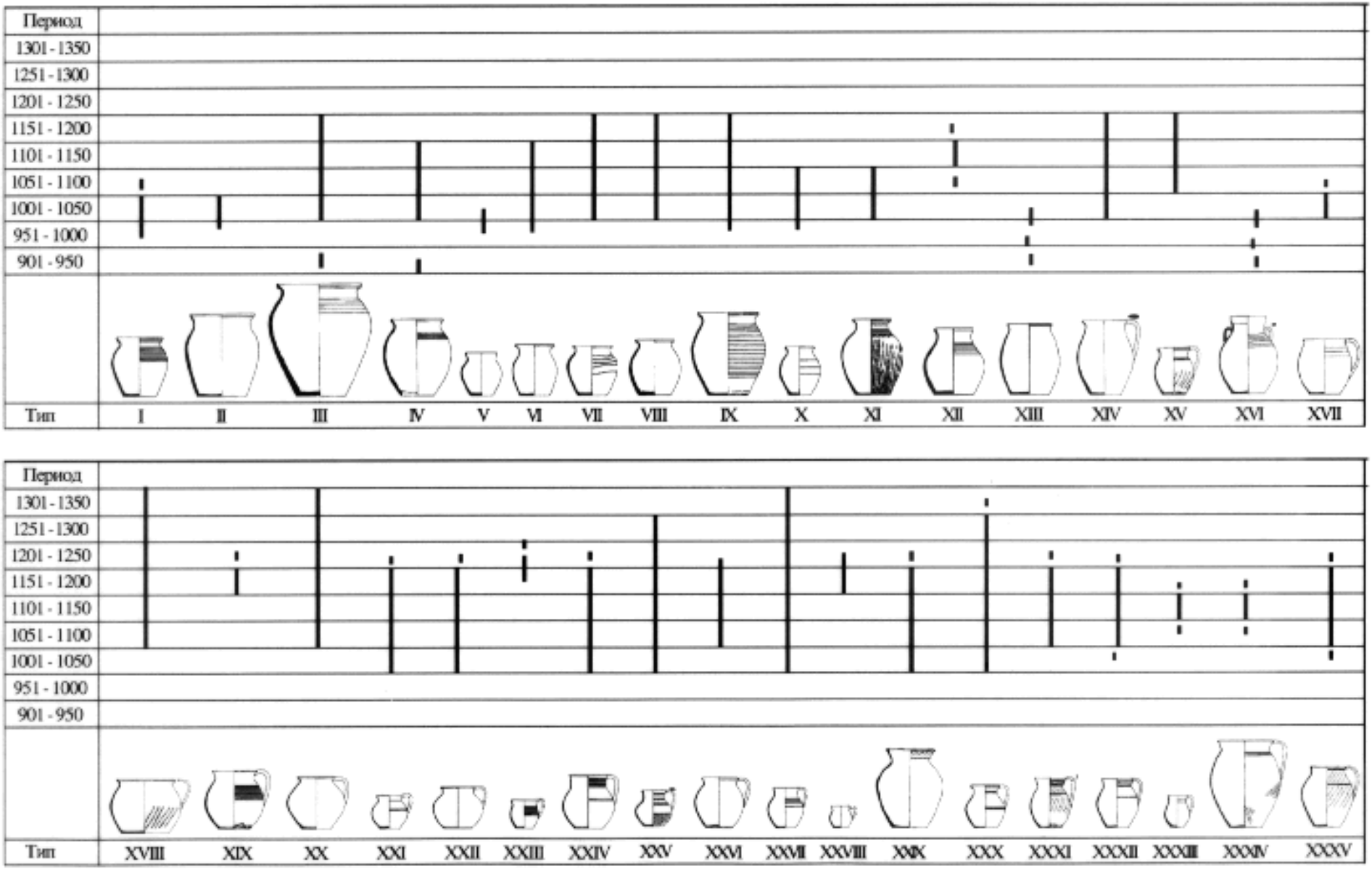

Обр. 63. Хронология на типовете гърнета.

8.03:91.62 %, за да достигне във възникналото в края на третата четвърт на XII в. селище Гледачево-1 3.47:96.53 %. В крепостта край с. Искрица съотношението между двете групи гърнета е 32.87:66.77 %, а в селището край Любимец достига до 26.82:73.07 %. Следователно в хронологическо отношение последните две селища попадат между Знаменосец и Дядово. В селището до с. П. Градец съотношението на двете групи гърнета е съвсем близко до това в Дядово – 24.86:75.10 %. В двете селища край Гипсово и Асеновец съотношенията между Г-1 и Г-2 са съответно 18.75:81.25 % и 17.51:82.46 %. В последното селище край с. Крум съотношението достига до 1.76:98.20 %. От казаното дотук следва, че синхронизацията на десетте селища от Югоизточна България на базата от данните от ТФМ изглежда по следния начин: най-рано е възникнало селището край с. Знаменосец – във втората половина на X в. След него се нареждат крепостта край Искрица и селищата край Любимец, Дядово и П. Градец – през първата половина и около средата на XI в. Значително по-късно възникват селищата край Гипсово, Асеновец и Караново – около средата и през втората половина на XII в. Най-късно се появява лятното сезонно селище Гледачево-1 – към края на третата четвърт на XII в. Вероятно по това време е възниквало и селището край с. Крум.

Въз основа на данните от обработването на керамиката с ТФМ могат да се синхронизират и отделните хоризонти в многослойните селища. В този смисъл най-ранен е първият хоризонт на селището край с. Знаменосец, който се отнася към втората половина на X в.

Първите хоризонти на крепостта край Искрица и Дядово, които датират от края на първата половина и средата на XI в. се синхронизират с втората фаза на втория хоризонт в Знаменосец, и началото на селищата край П. Градец и Любимец.

Третият хоризонт в Знаменосец, който обхваща почти целия XII в. е синхронен с втория и трети хоризонти на крепостта край Искрица и селището до с. Дядово.

Последните (най-късни) хоризонти в Дядово и Искрица, датиращи във втората половина на XII в. са синхронни с втората фаза на третия хоризонт на Знаменосец, еднослойният квартал на селището край с. Караново и селищата край Асеновец, Гипсово, сезонното селище Гледачево-1 и Крум (*Borisov B.* 2001:144-147).

От всичко това става ясно, че на територията на днешна Югоизточна България през XI–XII в. е налице силно развито керамично производство, основаващо се на ръчното и крачно грънчарско колело в седмия стадий от развитието на функциите му (*Бобрински А.* 1978:27).

По отношение на хронологическото развитие на отделните типове гърнета трябва да се отбележи, че една част от тях продължават развитието си от Ранното средновековие – Г-I – Г-VIII, и Г-XVI други се появяват през XI–XII в. – Г-XIV – Г-XV, Г-XXI – Г-XXII, Г-XXIV, Г-XXIX, Г-XXXI – Г-XXXII и Г-XXXV. Трети достигат до първата половина на XIII в. – Г-IX, Г-XXIII, Г-XXV – Г-XXVI, Г-XXVIII, Г-XXX, а има и такива, които продължават развитието си и по времето на Второто българско царство – Г-XVIII, Г-XX, Г-XXVII. Срещат се и типове със значително по-кратък период на разпространение – Г-X, Г-XI, Г-XIII, Г-XVII, които не надхвърлят средата на XI в., а други – Г-XII, Г-XIX, Г-XXXIII – Г-XXXIV не слизат по-долу от началото на XII в. (обр. 63).

КОТЕЛ С ВЪТРЕШНИ УШИ

Котлите са втората категория съдове от кухненската керамика. Очевидно те са много слабо разпространени, след като от Югоизточна България досега е намерен само един единствен съд от разкопките на "Хисарлъка" в Сливен (обр. 64, кат. № 229), (*Радева М.* 1988:47-48, фиг. 3 б, табл. II_3, кат № 12). Изработен е на ръчно колело от обилно примесена с дребен пясък глина. Устието

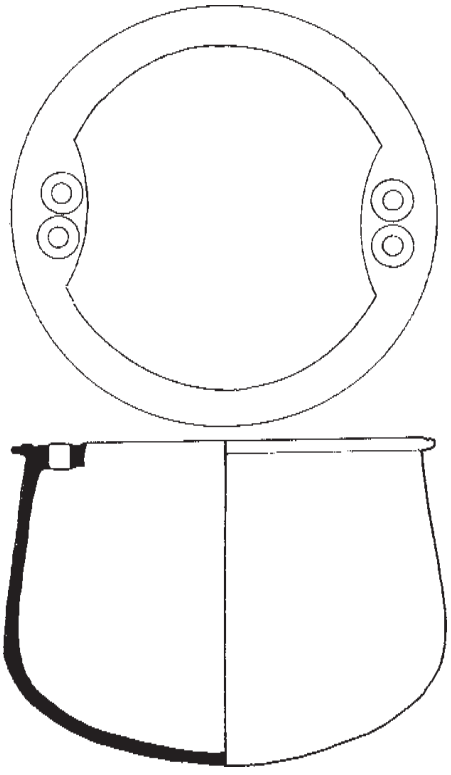

Обр. 64. Котел. М 1:4

му е увенчано от широка хоризонтална периферия, от вътрешната страна на която са оформени т. н. "уши". Подобно на останалите съдове от тази категория и тук дъното е обло.

Съдът принадлежи към тип II от типологията на Л. Дончева-Петкова (*Дончева-Петкова Л.* 1971:34). Тази категория съдове са широко разпространени в селищата от Североизточна България, където са намерени с монети от XI в. (*Станчев С.* 1955:197, обр. 151). По въпроса за произхода им съществуват различни мнения. Някои автори ги свързват с куманите, други със славяните (*Teodor D.* 1962:728, figs. 6, 7-9), а трети с печенегите (*Диакону П.* 1964:249). Въпреки различните мнения относно произхода им, почти всички изследвачи ги свързват с номадските племена, залели Балканите през XI в.

Котелът от Сливен бележи най-южната точка в разпространението на тази категория съдове на територията на България, а произходът му трябва да се свърже наистина с печенегите. За това свидетелстват и историческите извори. Така според Йоан Скилица в края на 40^те^ години на XI в. печенегите се устроили за известно време на лагер около средновековния Авли – град не напълно локализиран засега, но при всички случаи в околностите на Сливен (*Златарски В.* 1972: 98). Намереният в "Хисарлъка" съд заедно с фрагменти от други подобни са археологическо доказателство за печенежкото присъствие през първата половина на XI в. (*Борисов Б., Г. Шейлева* 2000:247-248, обр. 1 а).

ТЕНДЖЕРА

Към категорията тенджери отнасяме един съд, намерени също при разкопките на "Хисарлъка" в Сливен. За съжаление той е реставриран от малки фрагменти, които не нарушават характеристиката на тялото, но не дават достатъчно ясна информация по отношение на дръжките. От запазените от последните легла все пак може да се допусне, че съдът е имал две симетрично разположени дръжки, подобно на днешните тенджери.

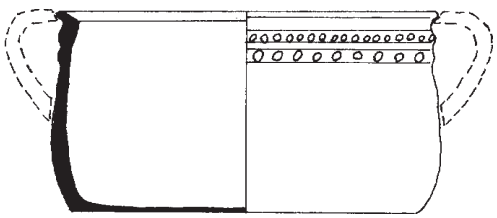

Обр. 65. Тенджера, Т-I. М 1:4

Тип I – Т-I

Дълбока тенджера с почти цилиндрично тяло с конвексен профил на стените, слабо профилиран навън ръб на устието и плоско широко дъно със заоблен преход. Украсена е с два релефни ръба, прекъснати с ямички (обр. 65, кат. № 230).

ГЮВЕЧИ

Гювечите са последната категория от кухненската керамика. Те представляват големи отворени съдове, характеризиращи се само с два показателя: дълбочинен, които е валиден за паниците и широчинен показател за дъно. В зависимост от стойностите им се различават три типа съдове:

Тип I – Гв-I

Дълбоки конусовидни гювечи със средно широко дъно и две симетрично разположени масивни дръжки, които излизат от ръба на устието и се свързват със стените по средата на тялото. Типът е представен от един съд (обр. 66 а, кат. № 231).

Аналогични съдове от достъпната ни литература не са ни известни, но фрагменти от подобни се срещат в културните пластове на всяко едно от десетте селища от Югоизточна България, което показва, че те са били разпространени в този район.

Гювечът от I тип е намерен в сметна яма от най-ранния хоризонт в Дядово, което го датира във втората половина на XI в.

Тип II – Гв-II

Среднодълбок гювеч със средношироко дъно, с две симетрично разположени хоризонтални дръжки с обло сечение (обр. 66 б, кат. № 232). Представен е също от един съд.

Гв-II произхожда от разрушената пещ за изпичане на битова керамика от Дядово и се отнася към последния му хоризонт – втората половина на XII в. Подобно на Гв-I и Гв -II няма засега аналогии, но фрагменти от подобни съдове са намерени при разкопките на селищата в изследвания район.

Тип III – Гв-III

Представен е от един плитък гювеч със средношироко плоско дъно и две симетрични дръжки, подобни на тези от Гв-I (обр. 66 в, кат. № 233). Технологическата му характеристика не се различава от тази на горните два типа. Същото се отнася и за разпространението му.

Гв-III датира най-общо към втората половина на XI и XII в., които са хронологическите рамки на селището до Дядово, където е намерен.

Обр. 66. Гювечи, а - Гв-I, б - Гв-II, в - Гв-III. М 1:4

ТРАПЕЗНА КЕРАМИКА

Групата на трапезната керамика включва категориите паници, кани, стомни, амфоровидни съдове, бъклици и чаши.

ПАНИЦИ

По разпространение паниците се нареждат на второ място след гърнетата с относителен дял според ТЦС – 15.18 % (табл. 2). Трябва да се има предвид обаче, че тук влизат и всички паници от керамиката със златиста и червена ангоба, а така също и художествено украсените с глазура, рисуваните и сграфито паниците. В същото време според ТФМ, която обхваща само съдовете от обикновената керамика, паниците заемат 8.53 % (табл. 3). Ниски са стойностите им и в отделните селища – 1.92 % в Гледачево-1 – 3.13 % в Дядово, 3.14 % в Караново, 3.57 % в Гипсово, 6.12 % в Знаменосец. В останалите делът на фрагментираните паници е значително по-голям 10.14 % в Крум, 14.31 % в П. Градец, 18.59 % в Искрица, а в Любимец достигат до 24.39 % (табл. 3).

Паниците са широко отворени съдове, при голяма част, от които максималния диаметър много често съвпада с този на устието (обр. 4 и-л). В тези случаи съдовете се състоят само от придънни части, поради което определянето на типологическата им принадлежност става на базата само на два показателя. Освен това използването на показателя за височина на тялото при "затворените" категории съдове е неудачно при паниците, тъй като дори и най-дълбоките съдове ще покажат стойности на съвсем ниски. Ето защо при "отворените" категории използваме т. н. дълбочинен показател.

В зависимост от стойностите на възможните съотношения на отделните детайли в конструкцията на паниците, определящи формата им, се различават 37 типа.

Тип I – П-I

Дълбоки конусовидни паници с широко дъно

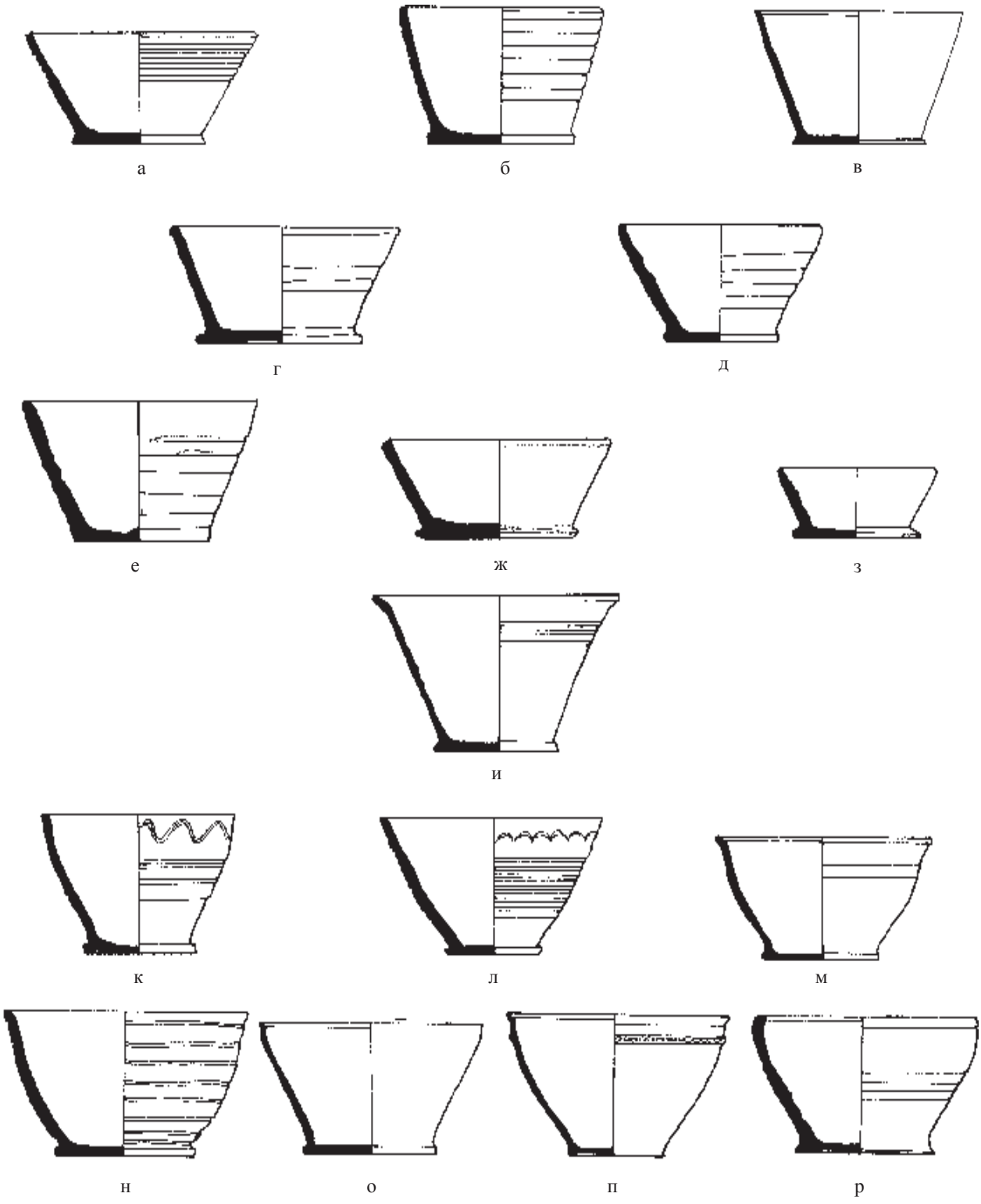

Обр. 67. Паници, а - з - П-I А, и - П-I Б, к - р - П-I В. М 1:4

върху ниско, плътно, конусовидно столче. Някои от екземплярите са без украса, други са украсени с хоризонтално и вълнообразно врязани линии, а трети – с гладки или прекъснати с ямички релефни ръбове (обр. 67, кат. №№ 234-246). Според профила на стените в П-I се различават три подтипа:

П-I А – съдове с прави стени, завършващи с прав хоризонтално или косо отрязан ръб на устието (обр. 67 а-з). Всички съдове, без изключение са работени на ръчно колело от сиво-черна или черна след изпичането глина. Подтипът е представен от 8 съда, два от които от "Хисарлъка" в Сливен, а останалите – от крепостта "Хисаря" в Хасково.

П-I Б – паница със съвсем леко конкавен про-

фил на стените и завит навън ръб на устието (обр. 67 и). Работена е на крачно колело от охраво-сива след изпичането, примесена с пясък глина. Съдът произхожда от "Хисарлъка" в Сливен (*Щерева И., М. Радева* 2001:269, табл I[3]).

П-I В – паници с леко издути навън стени с прав, хоризонтално отрязан или съвсем слабо профилиран ръб на устието. Работени са както на ръчно, така и на крачно колело (обр. 67 к-р). Към този подтип се отнасят 7 паници, три от които са отново от "Хисарлъка" в Сливен (*Щерева И., М. Радева* 2001:269, табл I) и по една от Берое, Знаменосец, Хасковските минерални бани и Дядово.

П-I са широко разпространени още през Ранното средновековие, за което свидетелстват данните от разкопките на голям брой селища на територията на България (*Дончева-Петкова Л.* 1977:97-98). Според типологията на Л. Дончева-Петкова те се отнасят към III тип. П-I са широко разпространени и на територииите на съседните Румъния и Сърбия. Съдовете от Диногеция принадлежат към групи V а и VI а, които хронологически попадат в рамките на XI и първата половина на XII в. (*Comşa M.* 1967:186-204). В същото време са датирани и паниците от останалите селища в Румъния. (*Кишваси-Комша М*. 1957:320-322, табл. IV1-2). В XI в. са датирани паниците от Велики град в Сърбия (*Јанковић М.* 1981:54, сл. 226). В Поповица обаче, съдовете от същия тип имат по-широки хронологически граници, в които се включва и XII в. (*Žeravica Z.* 1974:131, taf. IX–X). Към XI–XII в. са отнесени и съдовете от Рибница (*Minić D.* 1974:62, 69, Pl. III[1-5], V[1-4]). В XII в. са датирани еднотипните съдове и от крепостта Рас (*Popović M.* 1999:220-221, sl. 176[1-6]). Същият тип паници бележи широко разпространение и в Белградската крепост през периода на византийското владичество (XI – началото на XIII в.), (*Бикић В.* 1994:44-47, сл. 16$_{1-3}$).

Що се отнася до хронологията на П-I от Югоизточна България, най-ранен е съдът от Хасково, намерен заедно с голям брой гърнета в жилище № 1, датирано с монета на Василий II в началото на XI в. Паниците от "Хисарлъка" в Сливен са от пласт от XI–XII в., а тази от Дядово е намерена в сметна яма от II хоризонт – първата половина на XII в. Следователно в Югоизточна България П-I са разпространени през целия период на византийското владичество – XI–XII в.

Тип II – П-II

П-II са по-нататъшно развитие на П-I и по-конкретно на П-I В. Съдовете са дълбоки, с много ниски, едва доловими, съвсем слабо изпъкнали рамене и широки дъна върху ниски, плътни конусовидни столчета. Една част от П-II са без украса, а други са украсени с хоризонтално врязани линии (обр. 68 а-д, кат. №№ 247-250).

Паниците от тип II имат същия ареал на разпространение и хронологически обхват, както и тези от П-I. Съдовете от ТЦС произхождат от "Хисарлъка" в Сливен (2 бр.), Дядово (2) и Берое (1).

Тип III – П-III

Паниците от тип III продължават развитието на преходния П-II. Те запазват ниското конусовидно столче. В същото време обаче формата постепено се "затваря" като се обособяват рамене. П-III представя дълбоки паници с ниски, слабо изпъкнали рамене, средноширок дъна и ниски конусовидни столчета. Работени са както на ръчно, така и на крачно колело (обр. 68 е-ж, кат. № 251).

П-III са сравнително слабо разпространени, макар че единични екземпляри се срещат в доста широк географски ареал. Представители на типа откриваме, както сред керамиката на група II а, вариант g в Пакуйул луй Соаре на територията на Румъния (*Diaconu P., D. Vilceanu* 1972:82, fig. 29[15]), така и в Поповица – Булино гнездо в Сърбия (*Јанковић М. и Ђ.* 1990:107). И на двете места П-III са от пластове от XI–XII в. Към това време се отнасят и нашите съдове. Първият от тях е намерен във II хоризонт на Дядово, който датира в първата половина на XII в., докато втората паница произхожда от "Хисарлъка" в Сливен от пласт от XI–XII в.

В зависимост от формата на раменната част се различават два подтипа:

П-III А – паница с конусовидна раменна част и изтънен, слабо профилиран навън ръб на устието (обр. 68 е).

П-III Б – паница с почти цилиндрична раменна част и профилиран навън ръб на устието (обр. 68 ж, кат. № 251).

Тип IV – П-IV

Дълбока паничка с ниски, много слабо изпъкнали рамене, със слабо профилиран навън ръб на устието и средноширок плоско дъно. Различава се от следващия П-V само по широчинния показател за дъното (обр. 68 з, кат. № 252).

Паничката произхожда от Ямбол и датира в твърде широките граници на периода XII–XIV в.

Тип V – П-V

Дълбоки биконични паници с ниски, слабо или много слабо изпъкнали рамене и средноширок плоски дъна. Работени са на крачно колело. По някои екземпляри се наблюдава украса от хо-

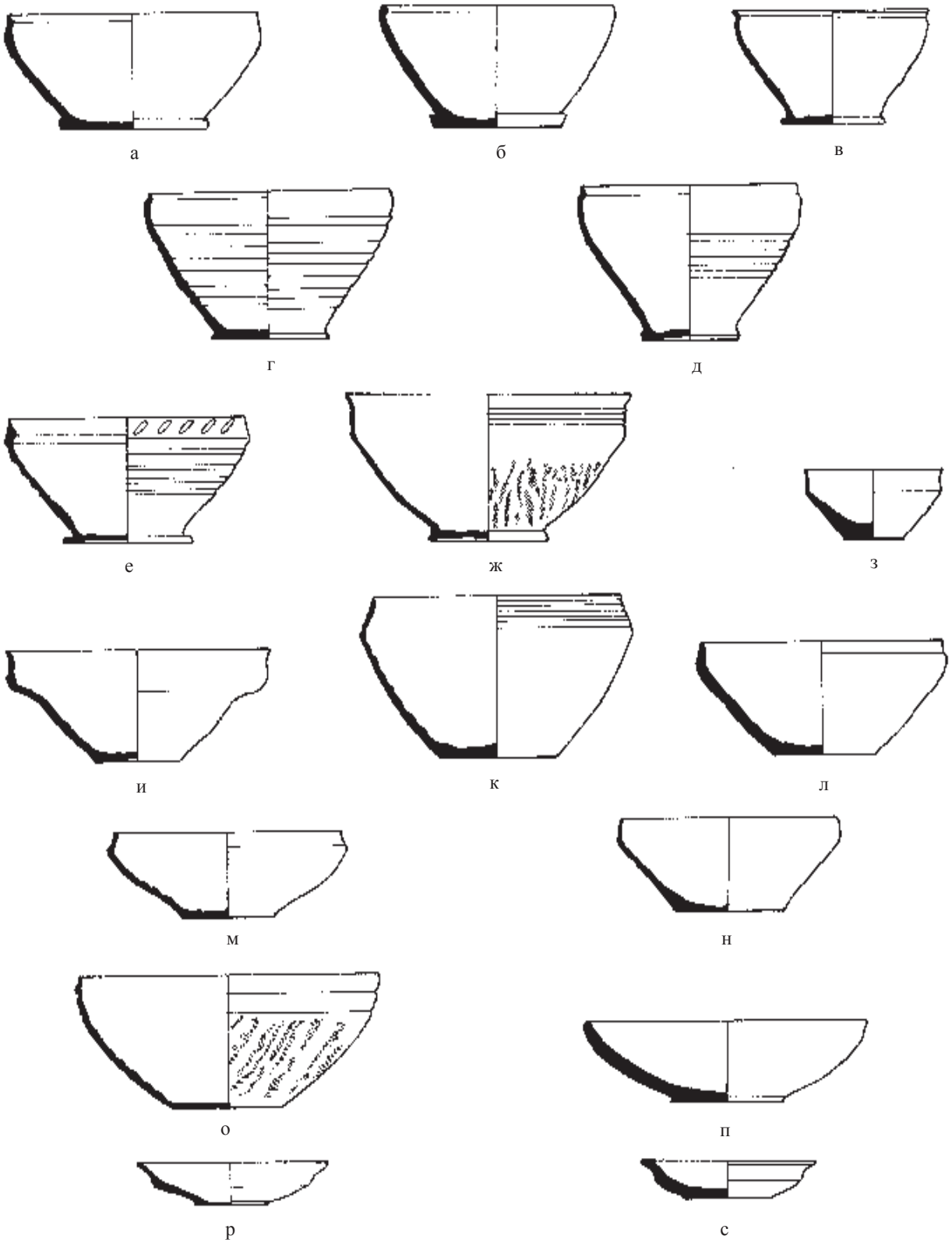

Обр. 68. Паници, а - д - П-II, е - П-III А, ж - П-III Б, з - П-IV, и - П-V А, к - л - П-V Б, м - н - П-VI, о - П-VII, п - П-VIII, р - с - П-IX. М 1:4

ризонтално врязани линии.

Според височината на раменете в типа се различават два подтипа:

П-V А – паница с ниски, много слабо изпъкнали ремене (обр. 68 и, кат. № 253).

П-V Б – паници с ниски, слабоизпъкнали ремене (обр. 68 к-л, кат. №№ 254-255).

Паниците от тип V произхождат от Дядово и датират от втората половина на XI и XII в. Най-точно е датиран един съд, намерен в сметна яма от втората половина на XII в., заедно с голямо количество бракувана керамика (обр. 68 к).

Тип VI – П-VI

П-VI се различават от П-V само по по-плиткото си тяло. Те са среднодълбоки, с ниски, много слабо изпъкнали рамене и широки плоски дъна. Работени са на крачно колело от червена след изпичането глина, примесена с дребен пясък (обр. 68 м-н, кат. №№ 256-257).

И двете паници са намерени в Дядово, първата в III, а втората в I строителен хоризонт. Следователно те датират във втората половина на XI–XII в.

Формите на П-IV, П-V и П-VI не се срещат сред керамиката от Ранното средновековие. Очевидно те се появяват през периода XI–XII в. Същите типове паници откриваме по това време и сред керамиката от Константинопол, където се срещат наред с ефектните бяло и червеноглинени глазирани съдове (*Peschlow U.* 1977-1978:389-402, abb. 5_{45}, 15_{96}). По-късно през XIII–XIV в. типът бележи разпространение, за което свидетелстват съдовете от Шуменската крепост (*Антонова В.* 1978:17, табл. III_{13}). Същите форми откриваме и сред керамиката от територите на Русия (*Розенфельдт Р.* 1968:10, табл. I_4) и Румъния (*Константинеску Н.* 1962:337, рис. 6_7).

Тип VII – П-VII

П-VII е представен от една паница от Караново, типологическата принадлежност на която се определя само от два показателя. Съдът представлява дълбока полусферична паница, със средношироко дъно. Горната част на тялото отвън е украсена с две хоризонтални линии, а долната – с косо разположени излъскани ивици (обр. 68 о, кат. № 258). Съдът е тънкостенен и на места дебелината на стените е едва 0.2 см.

П-VII отново липсва сред ранносредновековната керамика. По всяка вероятност произходът на формата трябва да се търси във византийската глазирана керамика. Съдове с аналогични форми, но с ниски пръстеновидни столчета са известни от Коринт (*MacKay T.* 1967:258-259, fig. 1_{28}) и Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:75, taf. 26_{326}). Следователно произходът на П-VII трябва да се свърже с XI–XII в. През следващите XIII–XIV в. типът продължава развитието си (*Антонова В.* 1978:18, табл. III_9).

Тип VIII – П-VIII

Плитка полусферична паница с тясно дъно, върху ниско цилиндрично плътно столче. Целият съд е покрит с тънък слой златиста ангоба (обр. 68 п, кат. № 259). Паницата произхожда от "Хисарлъка" в Сливен и датира от XI–XII в (*Радева М.* 1988:53, табл. IV_6, кат № 32). По всяка вероятност формата е заимствана от византийската червеноглинена глазирана керамика от края на XI в. (*Morgan Ch.* 1942:84-85, fig. 63 b).

Тип IX – П-IX

Малки разлати панички – чинии с тесни дъна върху ниски плътни столчета. Работени са на крачно колело от много добре пречистена глина (обр. 68 р-с, кат. № 260).

Типът е представен с две съдчета. Първата паничка е от "Хисарлъка" в Сливен, и е покрита със златиста ангоба (*Щерева И., М. Радева* 2001:270, табл. I_{11}), втората – от П. Градец. П-IX се отнасят към XI–XII в. Произходът на формата отново трябва да се търси във византийската глазирана керамика. От голям интерес е обстоятелството, че сред паниците със златиста ангоба, известни от средновековните селища, подобни форми не са познати, което навежда на мисълта, че съдовете са били произведени в Сливенския "Хисарлък".

Тип X – П-X

Среднодълбоки, полусферични паници със средношироки дъна, върху ниски кухи конусовидни столчета. Две от паниците от Дядово са без украса и принадлежат към групата на обикновената трапезна керамика (обр. 69 а-б, кат. №№ 261-262). От останалите два съда, единият произхожда от "Хисарлъка" в Сливен и е покрит с петниста кафява глазура (обр. 69 в), а другият е със сграфито украса (обр. 69 г, кат. № 263) и е намерен отново в Дядово.

П-X намира своите паралели сред византийската глазирана и сграфито керамика от края на XI и началото на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:125, fig. 102). Следователно появата и разпространението на типа трябва да се отнесе не по-рано от тази дата.

Тип XI – П-XI

Среднодълбоки паници със средновисоки, цилиндрични рамене и средношироки плоски дъна (обр. 69 д-е, кат. №№ 264-265). Украсени са отвън по раменете с прави и вълнообразно врязани линии. При по-големия съд орнаментацията обхваща и вътрешността като имитира сграфито. Работени са на крачно колело от добре пречистена, червена след изпичането глина.

И двете П-XI произхождат от втория хоризонт на Дядово и датират в първата половина на XII в. Същата форма е разпространена и по времето на Второто българско царство (*Антонова В.* 1978:18, табл. $III_{1, 4}$). В XIII в. са датирани и

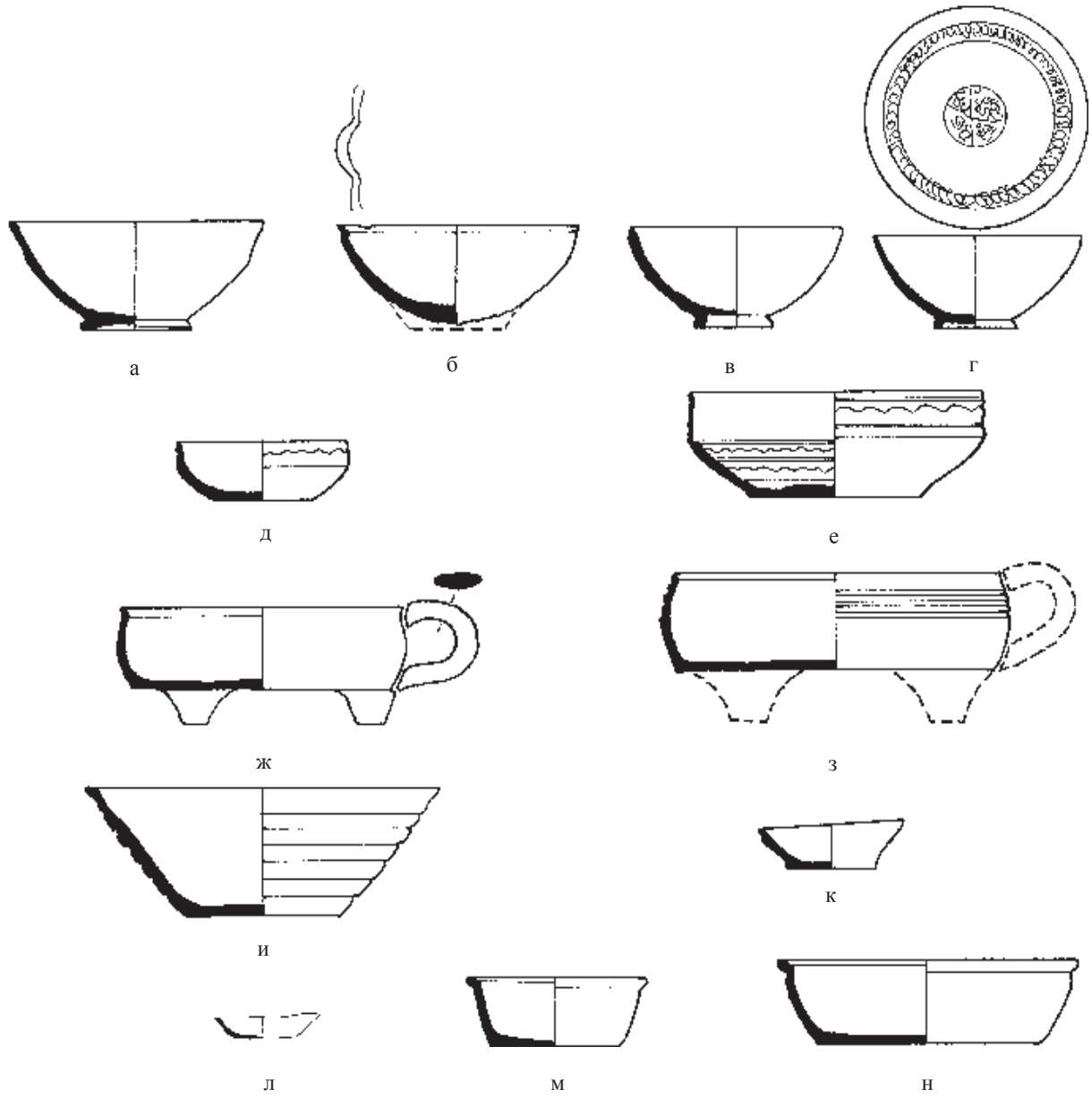

Обр. 69. Паници, а - г - П-X, д - е - П-XI, ж - з - П-XII, и - к - П-XIII, л - П-XIV, м - н - П-XV. М 1:4

еднотипните съдове от Исакча (Румъния), (*Niculescu C.* 1959:82, fig. 5).

Тип XII – П-XII

Плитки паници с високи, много слабо изпъкнали рамене, много широки дъна върху три много високи плътни конусовидни крачета. Снабдени са с по една елипсовидна в сечение дръжка, която излиза от устието и достига до дъното (обр. 69 ж-з, кат. №№ 266-267).

Съдовете П-XII не се срещат в българските селища от VIII–X в. Липсват и сред керамиката от Югоизточна България. Съвсем аналогични съдове, обаче откриваме сред керамиката от Волжска България. Т. Хлебникова свързва произхода на трикраките паници с влиянието на Средна Азия и ги датира към X–XI в., а С. Плетньова – с печенеги и узи (*Хлебникова Т.* 1984:150-151, рис. 61_9). Х. Бакирдзис определя съдове с подобни форми, но без крачета и с дълги дръжки като тигани и посочва примери от Константинопол, датирани в X–XI в. (*Μπακιρτζησ Χ.* 1989:48, πιν. 10_{1-3}) Същият привежда пример с един съд с три крачета, подобни на П-XII, но с дълга дръжка от Молдавия. Съдът обаче е твърде късен и датира от XV–XVI в. (*Μπακιρτζησ Χ.* 1989:48, πιν. 10_4).

При това положение е много трудно да се определи произхода на П-XII, намерени в Дядово в II и III хоризонт, т. е. датиращи в XII в. Все пак, като че ли най-приемливо е мнението на С. Плетньова, макар че, ако П-XII имат печенежки произход, то те биха задължително присъствали

сред керамиката от "Хисарлъка" в Сливен, където има открити и котли с вътрешни уши. Такива обаче засега не са известни, поне сред целите съдове. Поради това въпросът с произхода на П-XII засега остава открит, макар че би могъл да се търси отговор и в застъпената от Т. Хлебникова теза.

Тип XIII – П-XIII

Тип XIII е представен от две среднодълбоки, конусовидни паници със средношироки дъна. Стените на едната от тях са украсени с хоризонтално врязани линии (обр. 69 и, кат. № 268). Втората П-XIII е миниатюрна, несиметрична и по всичко изглежда работена на ръка (обр. 68 к, кат. № 269).

Ако се съди по паницата от Караново, произхождаща от пласт от втората половина на XII и началото на XIII в., то появата на П-XIII трябва да се търси по това време.

Тип XIV – П-XIV

Типът е представен от една съвсем плитка конусовидна паничка със средношироко, плоско дъно. Работена е на крачно колело от добре пречистена, червена след изпичането глина (обр. 69 л, кат № 270). Съдчето е леко деформирано при изпичането.

Формата на П-XIV не се среща сред ранносредновековната трапезна керамика. По всяка вероятност произходът и трябва да се свърже отново с византийската керамика.

П-XIV е намерена в Караново и датира най-общо в периода XI – началото на XIII в.

Тип XV – П-XV

Плитки конусовидни панички с широки плоски дъна (обр. 69 м-н, кат. № 271). Работени са на крачно колело. Дъното на едната от тях е с релефна окръжност по периферията.

Паници аналогични на П-XV са открити и в редица селища на територията на съседна Румъния. В Диногеция те принадлежат към керамиката от група V а, която датира във втората половина на XI и първата половина на XII в. (*Comşa M.* 1967:180, fig. 116_5). Към същото време се отнасят и паниците от група IV а от Пакуйул луй Соаре (*Diaconu P., D Vilceanu* 1972:82, fig. 30_{3-4}). По същото време би трябвало да се отнесат и П-XV, намерени в "Хисарлъка" в Сливен (*Щерева И., М. Радева* 2001:271, табл. I_{16}). По времето на Второто българско царство типът продължава развитието си (*Антонова В.* 1978:18, табл. II_{21}).

Тип XVI – П-XVI

Дълбоки конусовидни паници със средношироко дъно върху средновисоко кухо конусовидно столче. Два от съдовете са покрити отвън и отвътре с кремаво-жълта ангоба, а върху нея отвътре е нанесена кафява петниста глазура (обр. 70 а-б, кат. №№ 272-273). Третата и четвъртата паници са покрити с бяла ангоба отвътре и отвън около устието. Украсата им е в сграфито техника (обр. 70 в-г, кат. №№ 274-275).

П-XVI са работени на крачно колело от розова и кремаво-розова, след изпичането, много добре пречистена глина.

Типът произхожда от византийската глазирана червеноглинена керамика. Формата е засвидетелствана най-рано в Пелагония – още в края на XI и началото на XII в., където е датирана с монети на Алексий I Комнин (*Ioannidaki-Dostoglou E.* 1989:161-162, fig. 6-7). В Коринт сграфито паници със същата форма са датирани с монети от Алексий I до Мануил I Комнини в първата половина на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:85, fig. 63 c). Към същия период се отнасят и паниците от Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:77, Taf. 33_{358}, $34_{360-364}$).

С XII в. трябва да се свържат и съдовете П-XVI.

Тип XVII – П-XVII

Плитки, конусовидни паници с тесни дъна. Всички съдове са работени на крачно колело от много добре пречистена розова, червена или охраво-червена, след изпичането глина. В зависимост от височината на столчето в типа се различават два подтипа:

П-XVII А – паница с ниско пръстеновидно столче. Единственият представител на подтипа е един съд с червена ангоба. От вътрешната му страна са врязани двойки пояси от концентрични прави линии, а между тях – по една вълнообразна. Украсата имитира сграфито техника (обр. 71 а, кат. № 276).

П-XVII Б – паници със средновисоки кухи конусовидни столчета. Първите два съда са от групата на сграфито керамиката (обр. 71 б-в, кат. № 277), а третият е покрит със златиста ангоба. От вътрешната страна на последния са врязани концентрични окръжности, имитиращи сграфито украса (обр. 71 г).

Произходът и на този тип трябва да се свърже с византийската глазирана и сграфито керамика от XII в. Същите форми са познати от Константинопол (*Peschlow U.* 1977-1978:380, Abb. 3_1), Коринт (*Morgan Ch.* 1942:100, 128, figs. 75 b, 103 h) и Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:76, fig. 32_{348}).

П-XVII А с червена ангоба е намерена в сред-

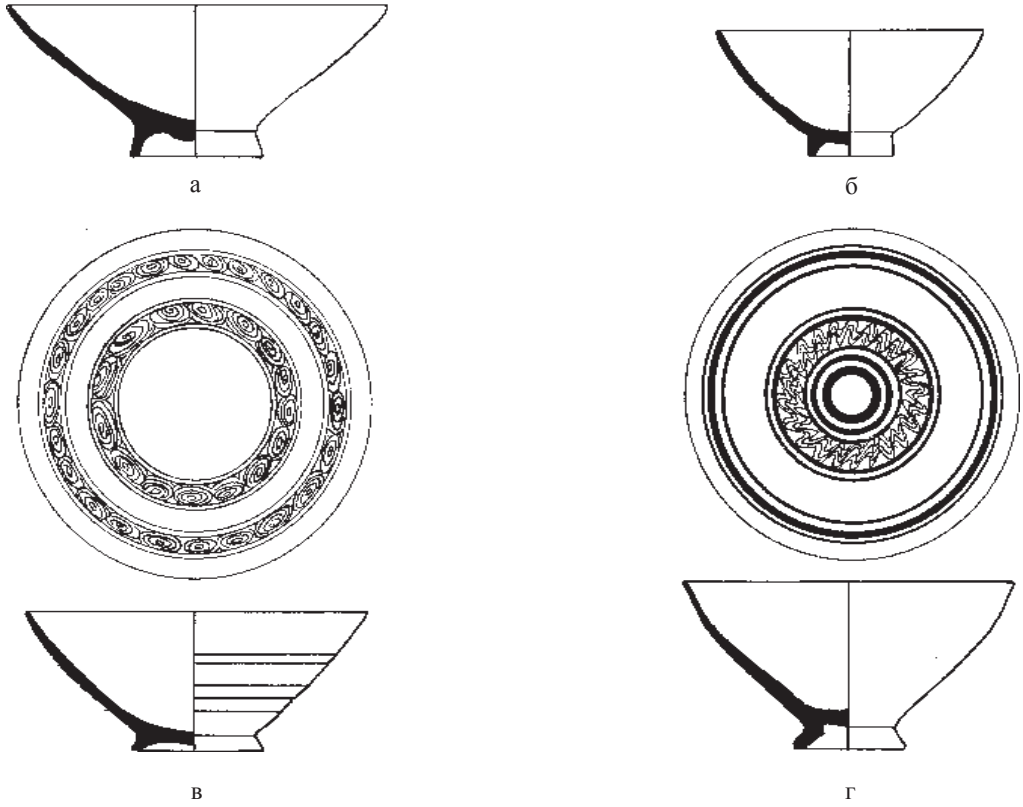

Обр. 70. Паници, П-XVI. М 1:4

новековното селище над античната пътна станция Карасура, а останалите три (П-XVII Б) – на "Хисарлъка" в Сливен и трябва да се отнесат към XII в., или по-точно към втората му половина, особено що се отнася до сграфито паниците (*Радева М.* 1988:54, табл. V_2, кат № 36; *Щерева И., Радева М.* 2001:270, табл. II_1, IV_1)

Тип XVIII – П-XVIII

Малка, среднодълбока цилиндрична паничка с широк бордюр и широко дъно, върху ниско, съвсем леко конкавно столче. Снабдена е с малка хоризонтална плоска дръжчица, сега отчупена (обр. 72, кат. № 278). Тялото е украсено с широки хоризонтални канелюри. Работена е на крачно колело. Формата на П-XVIII е без аналогии в битовата керамика, както на територията на България, така и на останалия византийски културен кръг. Произхожда от втория хоризонт на Дядово, т. е. датира в първата половина на XII в.

Тип XIX – П-XIX

Плитки разлати паници – чинии, със средновисоки пръстеновидни или кухи конусовидни столчета. От вътрешната страна устието е увенчано с широка периферия. Работени са на крачно колело от много добре пречистена розова, след изпичането глина с вариращи оттенъци от кремаво до жълто. Според височината на столчето се различават два подтипа:

П-XIX А – паници със средновисоко пръстеновидно дъно или кухо конусовидно столче. Според широчината на дъното подтипът се дели на два варианта:

П-XIX A_1 – съдове със съвсем тясно дъно. Вариантът е представен от една покрита с кафява глазура (обр. 73 а, кат. № 279) и две сграфито паници (обр. 73 б-в, кат. №№ 280-281).

П-XIX A_2 – сграфито паници, с тясно дъно, върху средновисоко кухо, конусовидно столче. Първата паница е от Дядово (обр. 73 г, кат. № 282), а втората – от Знаменосец (обр. 73 д, кат. № 283).

Формата на П-XIX А е много типична за византийската сграфито керамика от XII в. и е широко разпространена във целия византийския свят – от Константинопол (*Peschlow U.* 1977-1978:386, Abb. 5_{31}), Коринт (*Morgan Ch.* 1942:120, fig. 95 c), Атина (*Frantz M. A.* 1938:430, fig. 33 A_{16}), Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:76, Taf. $30_{344-345}$, 31_{346}), Маронея (*Papanicola-Bakirtzi D.* 1999:36, fig. 17), Ефес (*Parman E.* 1989:280, fig. 2 a), Серес (*Bakirtzis Ch.* 1992:41, Pl. 1) и Троя (*Bųlendorf B.* 1997:424, taf. 20125), до Диногеция (*Barnea I.* 1967: 245, fig. 152_9) и Херсонес (*Якобсон А.* 1979:118, рис. 72_3) и от

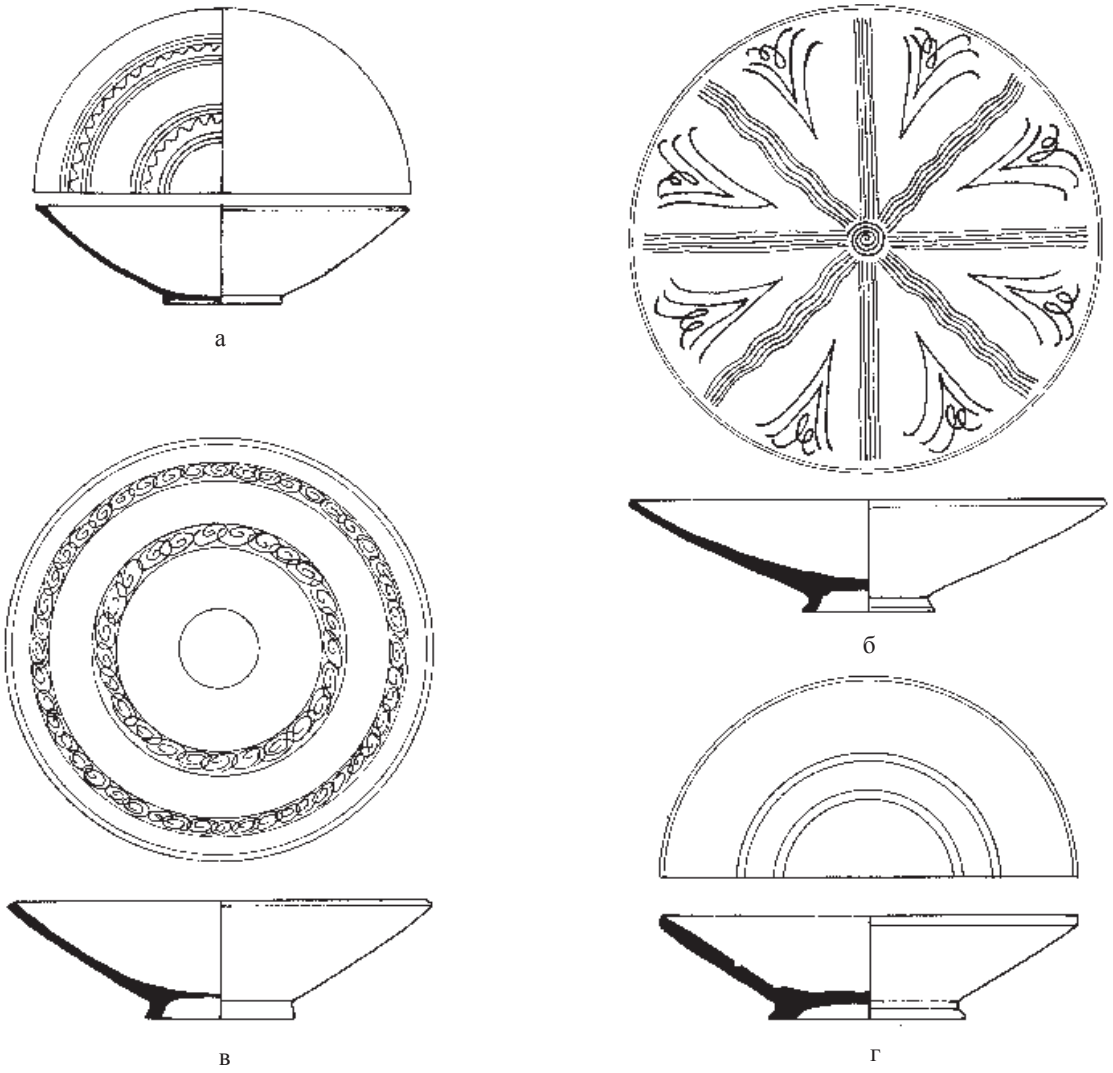

Обр. 71. Паници, а - П-XVII А, б - г - П-XVII Б. М 1:4

там до Рас (*Popović M.* 1989:122, fig. 3), Скопие (*Babić B.* 1971:45-49, fig. 2_6) и Пиза (*Berti G., S. Gelichi* 1997:90-91, fig. 10_3).

Паниците от Воден и Ямбол са без напълно изяснена археологическа среда. Съдът от Дядово произхожда от жилище № 15 от втория хоризонт и датира в първата половина на XII в., а този от Знаменосец – от третия хоризонт – XII в. Към същото време се отнася и глазираната паница от П. Градец. Това ни дава основание да датираме П-XIX А в XII в.

Обр. 72. Паница - П-XVIII. М 1:4

П-XIX Б – Съвсем плитка, разлата паница – чиния с много тясно дъно върху високо, кухо конусовидно столче. Покрита е с плътна червена ангоба (обр 73 е, кат. № 284). По всяка вероятност формата на П-XIX Б трябва да се свърже отново с византийската глазирана керамика, ако се съди по известните съдове от Атина (*Frantz M. A*. 1938:431, fig. 33 A_{43}), Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:76, Taf. 29_{340}) и Коринт (*Sanders G.* 1995:124, fig. 21_{112}).

П-XIX Б произхожда от средновековното селище над античната Карасура и датира най-общо в XI–XII в.

Тип XX – П-XX

Плитки паници с широк хоризонтален бордюр при устието, със съвсем тясно дъно върху средновисоко кухо конусовидно столче. Стените имат изразен конвексен профил, който при някои от съдовете е леко пречупен около средната част на тялото. Паницата от Карановo е украсена с концентрично врязани линии отвътре, имитиращи

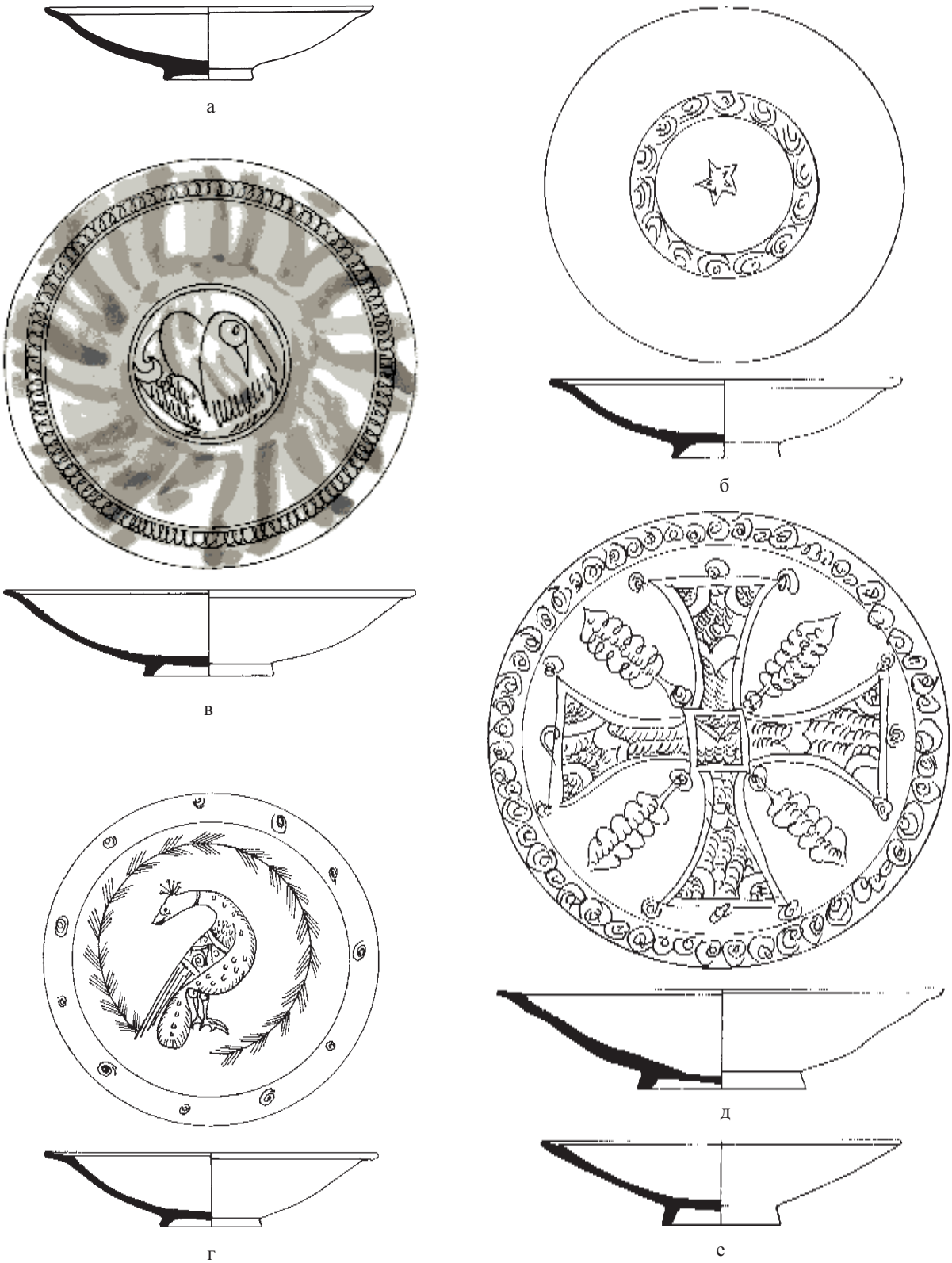

Обр. 73. Паници, тип XIX, а - в - П-XIX $А_1$, г - д - П-XIX $А_2$, е - П-XIX Б. М 1:4

сграфито и хоризонтален канелюр отвън (обр. 74 а, кат. № 285). С плътна червена ангоба е покрита паницата от Минерални бани. Под дъното и е врязан кръстовиден графит (обр. 74 б, кат. № 286). Последният съд от П-XX е украсен в сграфито техника. Върху бялата ангоба, която покрива вътрешността и горната половина от тялото отвън е нанесена плътна безцветна глазура. В центъра са врязани концентрични кръгове, които се повтарят и по бордюра (обр. 74 в, кат. № 287).

Формата на П-XX намира многобройни паралели сред византийската глазирана и сграфито керамика.

Паниците от Минерални бани са намерени в

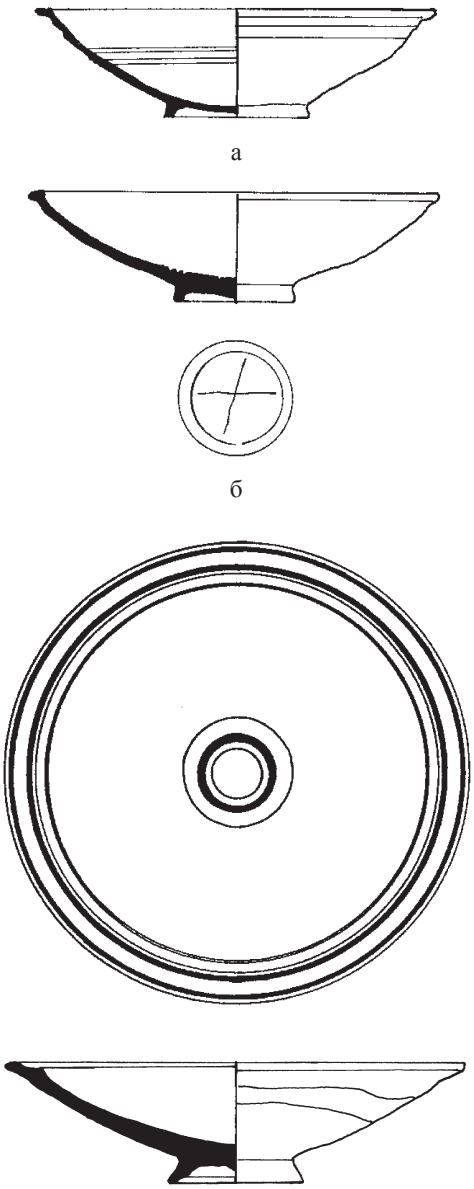

а

б

в

Обр. 74. Паници, П-XX. М 1:4

в пласт от XII в. Съдът от Караново е датиран във втората половина на XII и началото на XIII в. Следователно П-XX датират в периода XII – началото на XIII в.

Тип XXI – П-XXI

Силно разлати сграфито паници – чинии с широк бордюр и много тясно дъно. Работени са на крачно колело от много добре пречистена керемидено или охраво-червена глина. В зависимост от височината на столчето се различават два подтипа:

П-XXI А – паница със средновисоко кухо конусовидно столче. Ръбът на устието е фестониран (обр. 75, кат. № 288).

П-XXI Б – паница с много високо кухо конусовидно столче (обр. 76, кат. № 289).

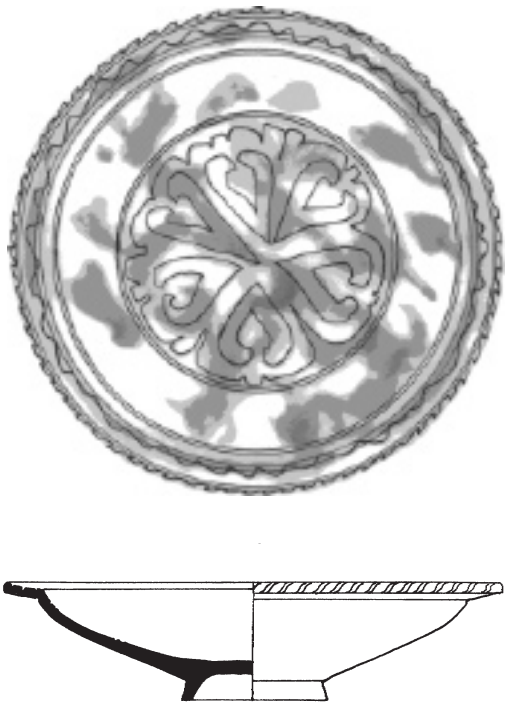

Обр. 75. Паница, П-XXI А. М 1:4

Формата на типа е широко разпространена сред византийската керамика от XII в. подобно на предходния П-XX. Паници с абсолютно еднакви форми са известни както от Атина (*Frantz M. A.* 1938:442, fig. 33 A16) и Коринт (*Morgan Ch.* 1942:151, fig. 128 d), така и от Скопското кале (Македония), (*Babić B.* 1971:17, fig. 2$_9$) и Отранто (Италия), (*Patterson H., D. Whitehouse* 1992:167, fig. 6:27$_{728}$).

Обр. 76. Паница, П-XXI Б. М 1:4

Паницата от Дядово е намерена в жилище № 14 от втори строителен хоризонт и датира в първата половина на XII в. Към XII в. трябва да се отнесе и съдът от Минерални бани, намерен в жилище № 3, заедно с много други съдове.

Тип XXII – П-XXII

Среднодълбоки паници с тясно дъно върху конусовидно столче. Всички съдове са работени на крачно колело от добре пречистена глина. Паниците от Сливен, без изключение, са покрити със златиста ангоба (обр. 77 а-б, кат. № 290), а тези от Дядово и Асеновец – с кремаво-розова ангоба, върху която отвътре е нанесена светло-зелена (обр. 77 в, д, кат. №№ 291, 293) или кафява петниста глазура (обр. 77 г, кат. № 292).

В зависимост от височината на столчето се различават два подтипа:

П-XXII А – паници с ниско столче (обр. 77 а-в).

П-XXII Б – паници със средновисоко столче (обр. 77 г-д).

Произходът на формата отново идва от византийската глазирана керамика, която е широко разпространена на Балканите през XII в. Абсолютно аналогични паници са намерени в Константинопол (*Peschlow U.* 1977-1978:389, Abb. 5_{43}), Коринт (*Morgan Ch.* 1942:84-85, fig. 63 d), Атина (*Frantz M. A.* 1938:461, figs. 25 c_1, 33 c_1), Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:78, fig. 35_{371}) и Евбея (*Papanikola-Bakirtzis D.* 1999:42, fig. 26).

Към XII в. трябва се отнесат и паниците от П-XXII от Югоизточна България.

Съдовете от Дядово, Гледачево-1 и Крум принадлежат към вносната керамика със златиста ангоба (*Борисов Б.* 1992:190-192).

Според височината на столчето в П-XXIII се различават два подтипа:

П-XXIII А – паници с ниско конусовидно столче (обр. 78 а-в)

П-XXIII Б – паници със средновисоко кухо конусовидно столче (обр. 78 г).

По отношение на датировката на типа разполагаме с няколко сигурни опорни точки. Съдовете от Дядово произхождат от I и III строителни хоризонти, т. е. датират съответно във втората половина на XI и втората половина на XII в. Паницата от Крум е намерена в жилище 1, което датира от втората половина на XII в. Към края на третата четвърт на XII в. се отнася и съдът от Гледачево-1, който е намерен в сметна яма № 26. Следователно съдовете от П-XXIII са разпространени от втората половина на XI до края XII в.

Тип XXIV – П-XXIV

Дълбоки биконични паници с ниски, много слабо изпъкнали рамене и тясно дъно с кухо столче. Един от съдовете е покрит с безцветна глазура (обр. 79 а, кат. № 298), а останалите са със сграфито украса (обр. 79 б-г, кат. №№ 299-300). Според височината на столчето се различават два подтипа:

П-XXIV А – паници с ниско столче (обр. 79 а-в)

П-XXIV Б – паници със средно високо столче (обр. 79 г).

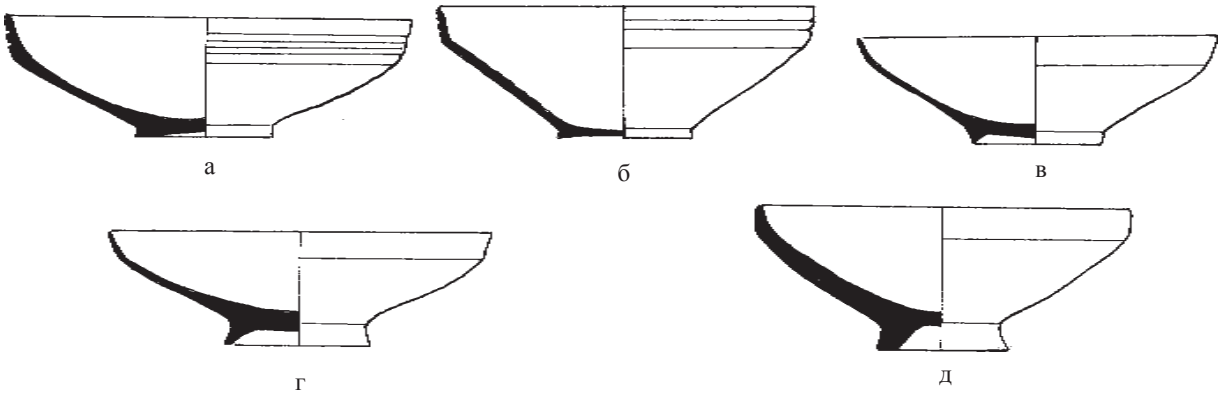

Обр. 77. Паници, а - в - П-XXII А, г - д - П-XXII Б. М 1:4

Тип XXIII – П-XXIII

Среднодълбоки паници, със средновисоки цилиндрични рамене и много тясно дъно с кухо конусовидно столче. Всички съдове, с изключение на един, са покрити със златиста ангоба (обр. 78 а-б, г, кат. №№ 294-295, 297). Последната паница е с червена ангоба (обр. 78 в, кат. № 296). Съдо-

Формата е широко разпространена сред византийската керамика, както показват резултатите от разкопките на редица градски центрове – Атина (*Papanicola-Bakirtzis D.* 1999:41, fig. 25), Коринт (*Morgan Ch.* 1942:98, fig. 95 c), Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:74, Taf. 24_{316}). Същите форми присъстват и сред вносната византийска керамика от XII в. от средновековния Херсонес (*Якоб-*

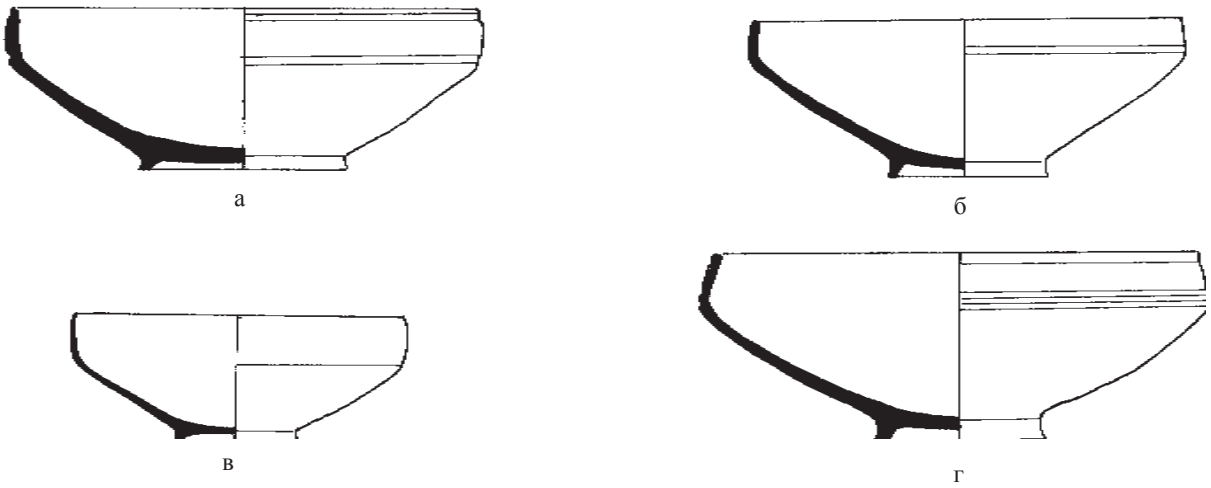

Обр. 78. Паници, а - в - П-XXIII А, г - П-XXIII Б. М 1:4

сон А. 1979:126, рис. 78_2) и Нуфъру (*Baraschi S., O. Damian* 1993:260, fig. 10_{371}).

Що се отнася до датировката на типа, то долната граница ни дава глазираната паница от Дядово, която е от втория хоризонт – първата половина на XII в. Горната граница бележи сграфито паницата пак от Дядово, която е от трети хоризонт – втората половина на XII в. В същите хронологически рамки попадат и останалите съдове. Следователно П-XXIV се отнасят към XII в.

Тип XXV – П-XXV

Дълбоки паници с долна конусовидна и горна цилиндрична част, със средношироко дъно върху средновисоко кухо конусовидно столче. Паницата от "Хисарлъка" в Сливен е със сграфито украса (обр. 80 а, кат. № 301), а втория съд – от П. Градец – с рисувана (обр. 80 б). Последните две паници са в сграфито техника (обр. 80 в-г, кат. №№ 303-304).

Формата е известна от византийската сграфито керамика от първата половина и средата на XII в. (*Papanicola-Bakirtzis D.* 1999:27, fig. 3, p. 29, fig. 5). Към същия период се отнасят и П-XXV, които са намерени в пластове от XII в.

Тип XXVI – П-XXVI

Плитки разлати паници със средновисоки цилиндрични рамене и много тесни дъна с кухи конусовидни столчета. И трите съда са представители на групата на сграфито керамиката. Според височината на столчето се различават два подтипа:

П-XXVI А – паници със средновисоки столчета (обр. 81 а-б, кат. №№ 305-306).

П-XXVI Б – паници с високи столчета (обр. 81 в, кат. № 307).

Подобно на съдовете от предходните типове и П-XXVI са типични за византийската сграфито керамика от XII в. Най-ранни са паниците от Евбея и Коринт, датирани в средата на века. (*Papanicola-Bakirtzis D.* 1999:33, 42, fig. 14, 26). Съдът от Коринт се отнася към т. н. "рисувано сграфито", подобно на двата съда от Дядово. Друга паница, отново от Коринт е намерена в пласт, датиран в периода 1150-1180 г. (*Papanicola-Bakirtzis D*. 1999: 42, fig. 27). Към същото време трябва да се отнесат и съдовете от Дядово, които произхождат от втория и трети хоризонт, т. е. датират в XII в.

Тип XXVII – П-XXVII

Дълбоки паници с ниски, много слабо изпъкнали рамене и тясно дъно с кухо конусовидно столче. Първата е покрита с тъмнозелена петниста глазура (обр. 81 г), а втората е украсена в сграфито техника (обр. 81 д).

В зависимост от височината на столчето в типа се различават два подтипа:

П-XXVII А – Паници със средновисоко столче (обр. 81 г, кат. № 308).

П-XXVII Б – Паници с високо столче (обр. 81 д, кат. № 309).

Същите форми са характерни за византийската трапезна керамика след първата четвърт на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:151-152, fig. 128 g). Следователно съдовете от П-XXVII трябва да се отнесат след тази дата, на която не противоречи и археологическата им среда. Паницата от Стара Загора е без точно изразена хронологическа позиция, докато тази от Дядово е намерена в датирания с монети във втората половина на XII в. трети хоризонт.

Тип XXVIII – П-XXVIII

Дълбоки глазирани паници със средновисоки,

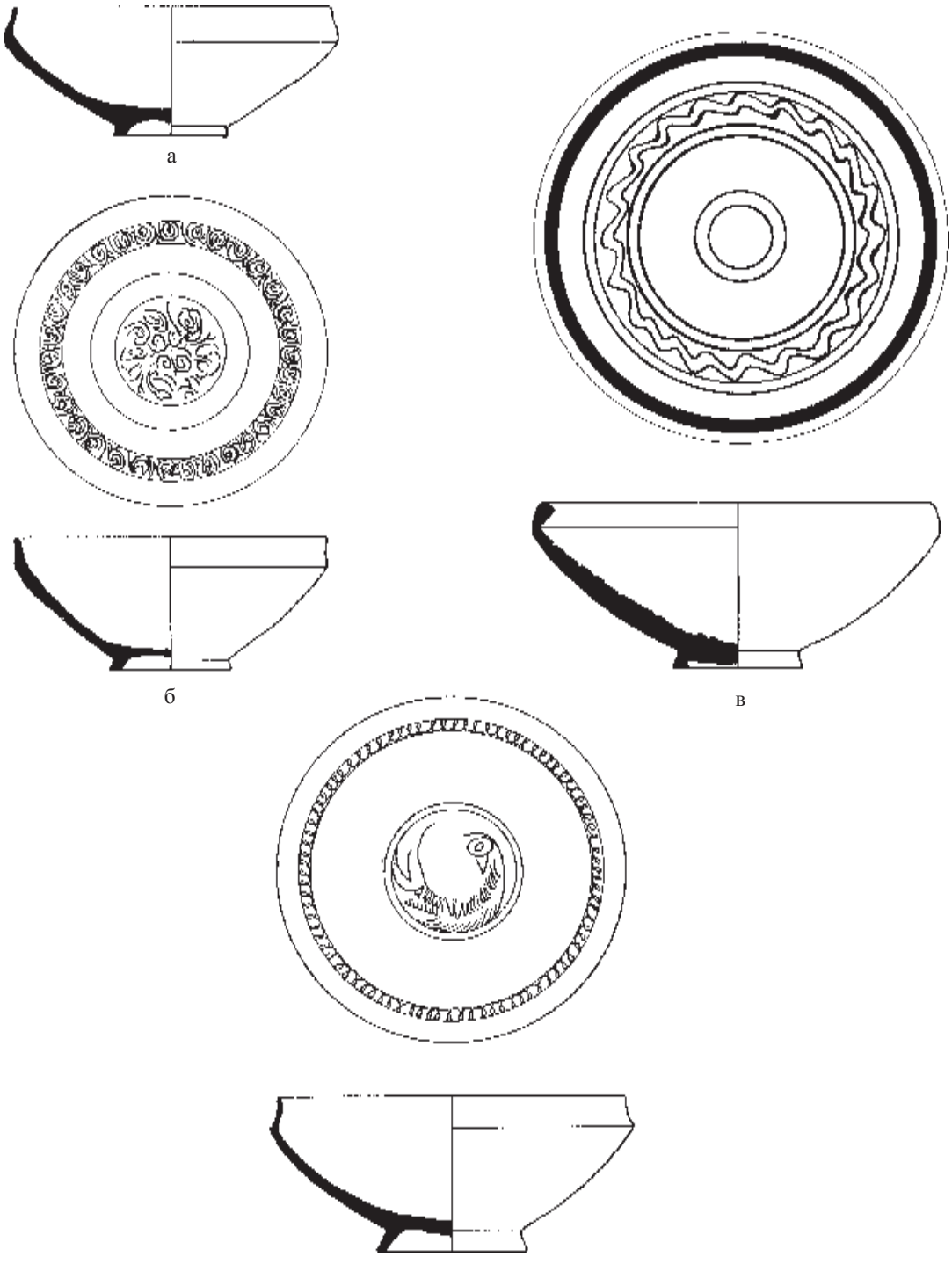

Обр. 79. Паници, а - в - П-XXIV А, г - П-XXIV Б. М 1:4

много слабо изпъкнали рамене, с много тесни дъна, върху високи кухи конусовидни столчета. Отвътре и отвън до средния ръб е нанесена бледокремава ангоба, а върху нея – безцветна глазура. Паницата от Каравелово е покрита отвън под средния ръб с бледозелена глеч (обр. 82 а, кат. № 310), а при тази от Ямбол – отвън на равни интервали са нанесени петна от зелена глеч, а по дъното – от безцветна глазура (обр. 82 б, кат. № 311).

Един преглед на византийската художествена трапезна керамика показва, че тази форма се появява малко по-късно от разгледаните дотук. Най-ранните образци датират от края на XIII в. (*Papanicola-Bakirtzis D.* 1999:80, fig. 85). В края на XIII и началото на XIV в. е датирана една паница от Солун (*Papanicola-Bakirtzis D*. 1999:238, fig. 281). Формата е разпространена широко през XIV в. в Серес и Солун (*Papanicola-Bakirtzis D*.

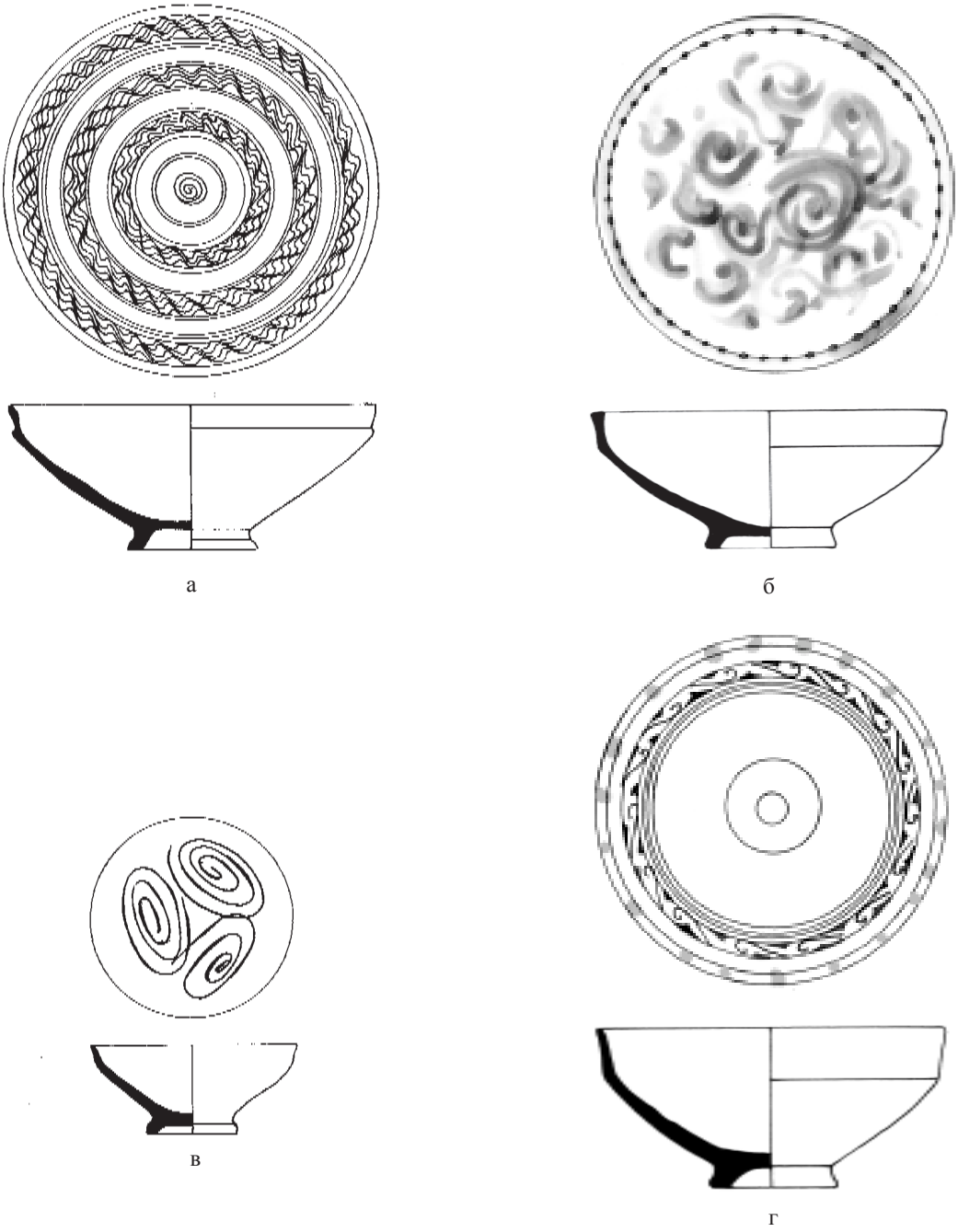

Обр. 80. Паници, П-XXV. М 1:4

1999:84, 94, fig. 92, 109). Към XIII–XIV в. се отнасят и П-XXVIII.

Тип XXIX – П-XXIX

Представен е от една дълбока полусферична паница – купа със средношироко дъно, с високо кухо конусовидно столче. Ръбът на устието е фестониран. Съдът е покрит отвън и отвътре с кремава ангоба, а отвътре с петниста кафява глазура (обр. 83 а, кат. № 312). Във византийския център Коринт съдовете от този тип са отнесени към втората четвърт на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:77, fig. 56 c).

П-XXIX е намерена в сметна яма от първи хоризонт на селището до Дядово и датира във втората половина на XI в.

Тип XXX – П-XXX

С една белоглинена дълбока конусовидна паничка със средношироко дъно върху средновисоко конусовидно кухо столче е представен следващият XXX тип. Съдчето е покрито с кремава ангоба, върху която с четка са нанесени ленти от зелена и кафява глазура (обр. 83 б). П-XXX произхожда от Сливен (*Щерева И., М. Радева* 2001:271, табл. III_4) и принадлежи към групата на рисуваната в зелено и кафяво белоглинена глазирана керамика от края на X и XI в. (*Morgan Ch.*

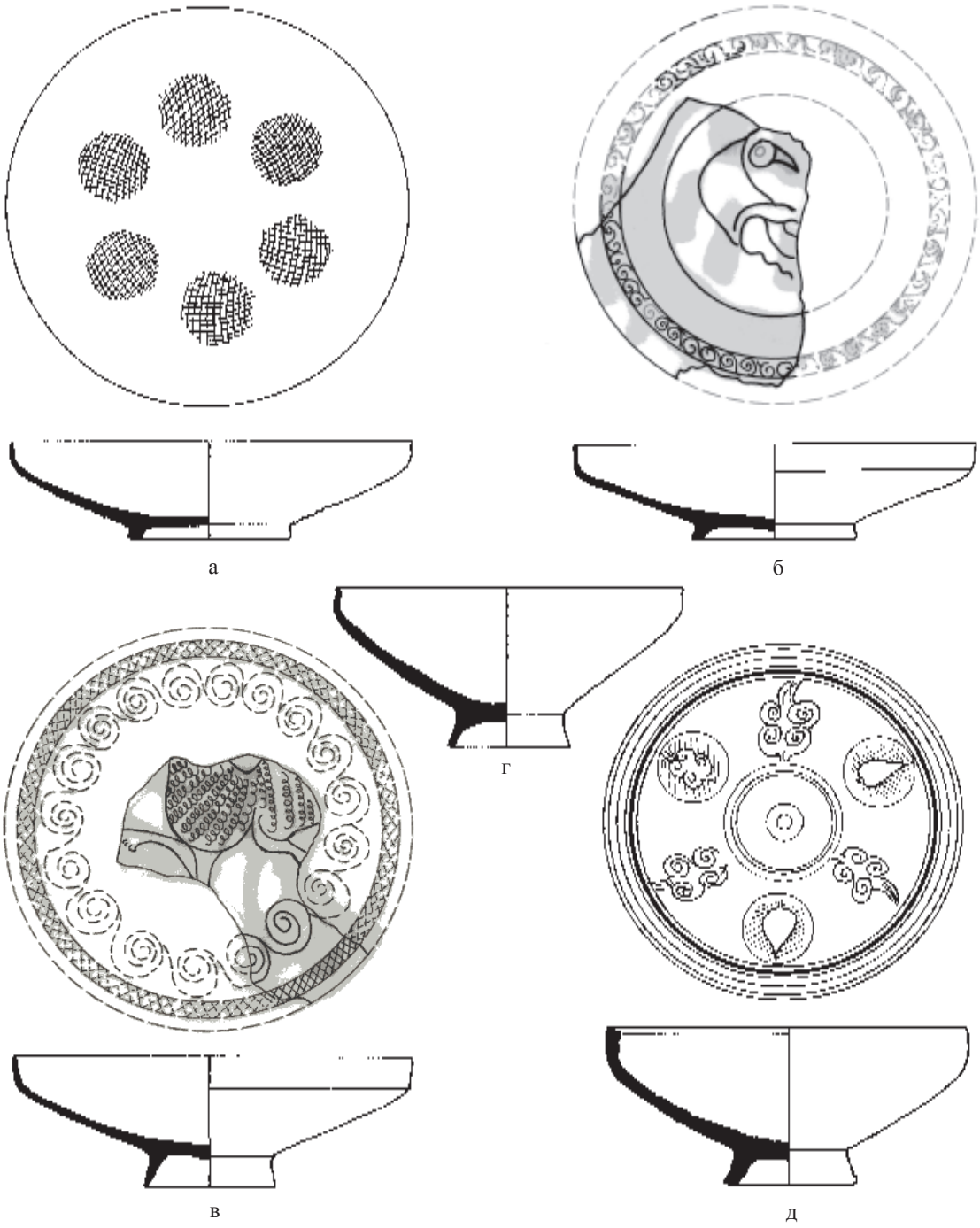

Обр. 81. Паници, а - б - П-XXVI А, в - П-XXVI Б, г - П-XXVII А, д - П-XXVII Б . М 1:4

1942:72-73, fig. 51 a).

Обр. 82. Паници, П-XXVIII. М 1:4

Тип XXXI – П-XXXI

Дълбока паничка – купа с високо, широко кухо конусовидно столче. Отвътре и отвън до ръба е покрита с бяла ангоба, а върху нея е положена безцветна глазура. Непосредствено под ръба на устието отвън са нанесени петна от зелена глеч. На дъното отвътре личат следи от тринога (обр. 83 в, кат. № 313).

Формата се появява сравнително късно сред византийската глазирана керамика. Най-ранните представители на типа са намерени в Солун и датират от средата и втората половина на XIV в. (*Papanicola-Bakirtzis D*. 1999:205, 219, fig. 234,254). По-късно – през късно византийския период типът продължава развитието си, (*Papanicola-Bakirtzis D*. 1999:99, 251, fig. 114, 294).

Към XIV в. трябва да се отнесе и П-XXXI,

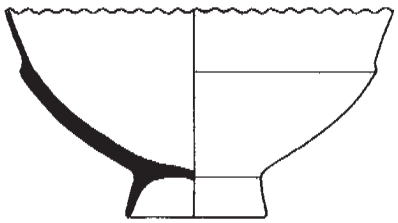

а

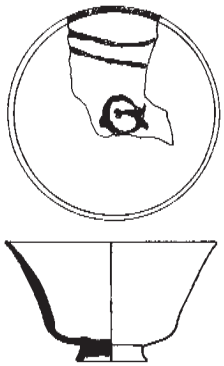

б

в

Обр. 83. Паници, а - П-XXIX, б - П-XXX (по Щерева И., М. Радева), в - П-XXXI. М 1:4

която е намерена в Ямболската крепост.

Тип XXXII – П-XXXII

Типът е представен от една дълбока конусовидна паница с тясно дъно и средновисоко кухо конусовидно столче. В горната половина на тялото стените рязко завиват нагоре и образуват ръб, който е украсен с косо разположени елипсовидни ямички. Съдът се отнася към групата на рисуваната керамика (обр. 84 а), (*Щерева И., М. Радева* 2001:271, табл. III_6). Ръбът на устието отвън е насечен с ямички.

Най-ранните представители на типа принадлежат към групите на червеноглинената изцяло глазирана и на рисуваната керамика и датират от края на XI и началото на XII в. Те са открити в Коринт в пластове, датирани с монети на Алексий I Комнин (1081-1118), (*Morgan Ch.* 1942:58, 84-85, fig. 40 в, 63 d). Същите форми се срещат и по-късно – в средата и втората половина на XII в. и сред рисуваното сграфито от Аргос и Солун (*Papanicola-Bakirtzis D*. 1999:37-38, figs. 19, 21).

П-XXXII произхожда от "Хисарлъка" в Сливен и датира в XII в.

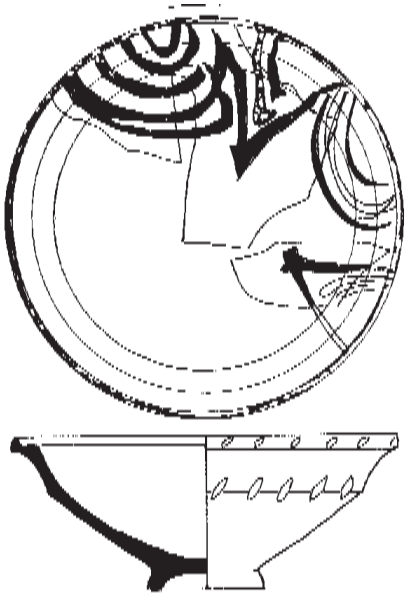

а

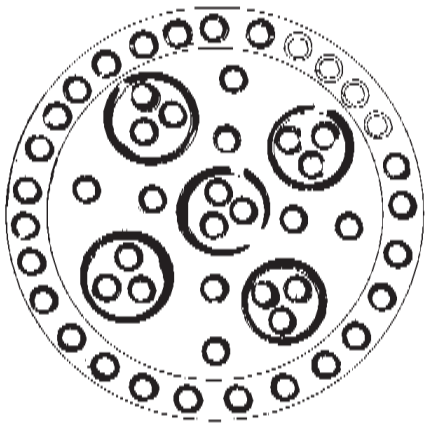

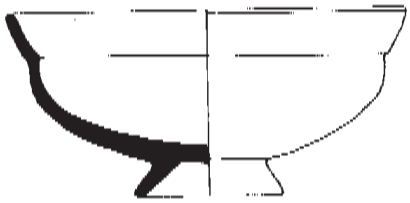

б

Обр. 84. Паници, а - П-XXXII (по Щерева И., М. Радева), б - П-XXXIII. М 1:4

Тип XXXIII – П-XXXIII

Дълбока рисувана паница – купа, с полусферична форма, със средношироко дъно, върху средновисоко кухо конусовидно столче. В горната част стените са леко прищипнати навътре. Отвътре и

отвън около ръба на устието. Вътрешността е рисувана с бяла ангоба – "Slip painted ware" (обр. 84 б, кат. № 314).

Формата на П-XXXIII е засвидетелствана сред керамиката от Константинопол (*Harrison R., N. Firatli* 1966:237, fig. G_2) и Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:40, Taf. $21_{302-303}$) още в XII в. Към втората половина на XII и началото на XIII в. тя е засвидетелствана и в Троя (*Bölendorf B.* 1997:388, taf. 647). По-късно – към края на XIII и през XIV в. тя продължава да битува сред керамиката от Солун и Филипи (*Papanicola-Bakirtzis D.* 1999:202, 220, 240, figs. 230, 256 и 284). Същата форма откриваме и сред произведената през втората половина на XIV в. сграфито керамика в крепостта Алустон на Кримския полуостров (*Тесленко И.* 1998:182, рис. 1).

П-XXXIII е намерена в жилище 3 в Минерални бани, Хасковско, заедно с още много други съдове и трябва да се свърже с периода XI–XII в.

Тип XXXIV – П-XXXIV

Дълбока сграфито паница – купа, със средноширок дъно върху средновисоко, кухо конусовидно столче. Снабдена е с две симетрично разположени, вертикални обли в сечение дръжчици (обр. 85 а, кат. № 315).

Произходът на формата трябва да се свърже с византийската сграфито керамика от средата и втората половина на XII в. Аналогични паници, но без дръжки са намерени в Коринт (*Papanicola-Bakirtzis D*. 1999:25, fig. 1) и Пергамон (*Spieser J.-M*. 1996:38, Abb. 3_{304}). Същите форми откриваме и сред вносната сграфито керамика от края на XI и началото на XII в. от крепостта Рас (*Popović M.* 1989:122, fig. 2_{1-2}). Докато формата на П-XXXIV намира близки паралели сред византийската сграфито керамика, то не така стои въпросът с украсата. Досега от достъпната ни литература не е известен нито един цял съд с подобна украса от врязани в пояс, с гребен, вълнообразни линии, при които с глазура да е покрит само врязания орнамент, а останала част от тялото на съда да е само с ангоба.

Що се отнася до датировката П-XXXIV произхожда от сметна яма № 17 на обитаваното през третата четвърт на XII в. сезонно селище край с. Гледачево.

Тип XXXV – П-XXXV

Съвсем плитка (разлата) паница – чиния с много тясно дъно, със средновисоко пръстеновидно столче. Вътрешната страна е покрита със сграфито украса под формата на редуващи се в кръг окръжности и листовидни орнаменти (обр. 85 б, кат. № 316). Формата е типична за византийската сграфито керамика от средата и втората половина на XII в. и е засвидетелствана в Коринт (*Morgan Ch.* 1942:128, fig. 103 d;), Тебес и Неа Анхиалос (*Papanicola-Bakirtzis D*. 1999:58, figs. 142, 162).

П-XXXV е намерена в сметна яма от втори строителен хоризонт на Дядово и се отнася към първата половина на XII в. Следователно датата на типа като цяло трябва да се свърже с целия XII в.

Тип XXXVI – П-XXXVI

Типът е представен от една съвсем плитка паница, с високи съвсем слабоизпъкнали рамене и широко дъно, с ниско пръстеновидно столче (обр. 85 в, кат. № 317). Формата и украсата на паницата я отнасят към финия стил във византийската сграфито керамика. В Коринт паниците от този тип датират в края на XI и началото на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:217, fig. 91 b). В Атина съдовете с форма на П-XXXVI датират от средата на XII в. (*Papanicola-Bakirtzis D*. 1999:31, fig. 10), а в Аргос и Тебес – във втората половина на XII в. (*Papanicola-Bakirtzis D*. 1999:30, 57, fig. 7, 48).

Съдът от Дядово произхожда от първия хоризонт. Следователно той датира във втората половина на XI в.

Тип XXXVII – П-XXXVII

Последният XXXVII тип е представен също от една съвсем плитка сграфито паница с ниско пръстеновидно дъно (обр. 85 г, кат. № 318). Съдът се отнася отново към "Fine style" и намира паралели в посочените по-горе находища.

П-XXXVII е намерен в Искрица и в общи линии повтаря датата на П-XXXVI.

*

* *

От типологическата характеристика на паниците се вижда, че една част от формите продължават развитието си от Ранното средновековие, като запазват силата на традицията – П-I и производните му П-II и П-III. Други се появяват през XI–XII в. и представляват развитие на по-ранни форми – П-IV. Едновременно с това се появяват и получават широко разпространение нови форми, свързани с керамиката със златиста и червена ангоба, а и с художествените – глазирани, рисувани и сграфито съдове, които постепенно изместват от употреба паниците от обикновената керамика (обр. 86). Това твърдение намира пълна подкрепа от резултатите от разкопките на късносредновековните градове Търново, (*Георгиева С.* 1974:39-

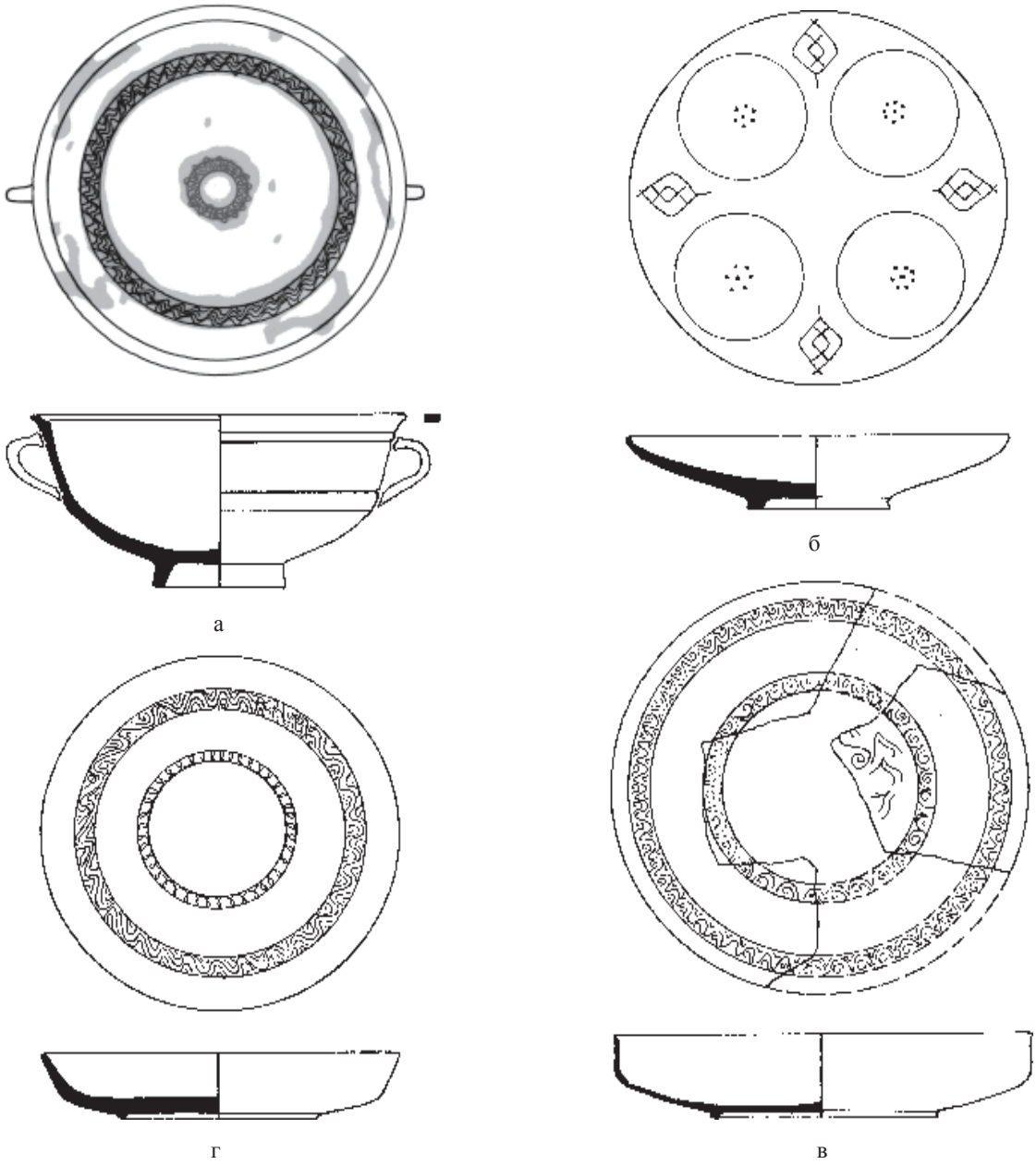

Обр. 85. Паници, а - П-XXXIV, б - П-XXXV, в - П-XXXVI, г - П-XXXVII). М 1:4

на подкрепа от резултатите от разкопките на късносредновековните градове Търново, (*Георгиева С.* 1974:39-40), Шумен (*Антонова В.* 1978:17-18), Червен (*Георгиева С.* 1985:135-136) и Мелник (*Цветков Б.* 1989:125).

Подобно на гърнетата, различните типове паници имат различен хронологически обхват. Някои типове битуват в дълъг период – от XI до XIV в. (П-IV). Други са с по-тесни хронологически граници – XII–XIV в. (П-IV, П-XI). Трета, голяма група се срещат през по-къс период – XI–XII в. (П-VIII – П-X, П-XII, П-XIV, П-XVIII и П-XIX) или XIII–XIV в. (П-XXVIII). Срещат се и такива типове, които датират в периода от втората половина на XI до края на XII в. (П-V – П-VI, П-XXIII). В края на X и в XI в. датират съдовете П-XXX. В рамките само на един век датират типове П-XVI, П-XXII, П-XXIV – П-XXVIII, П-XXXII и П-XXXV – XII в., а П-XXXI – в XIV в. Редица типове имат още по-точна хронология, което ги прави по-надеждни за датиране. Тук се отнасят П-XIII и П-XX – втората половина на XII – началото на XIII в. С още по-тесни хронологически рамки – във втората половина на XI в. са П-XXXVI и П-XXXVII и П-XVII, П-XVIII и П-XXIX – във втората половина на XII в. С най-тесни граници е и П-XXXIV, която обхваща само третата четвърт на XII в. Определянето на точните хронологичес-

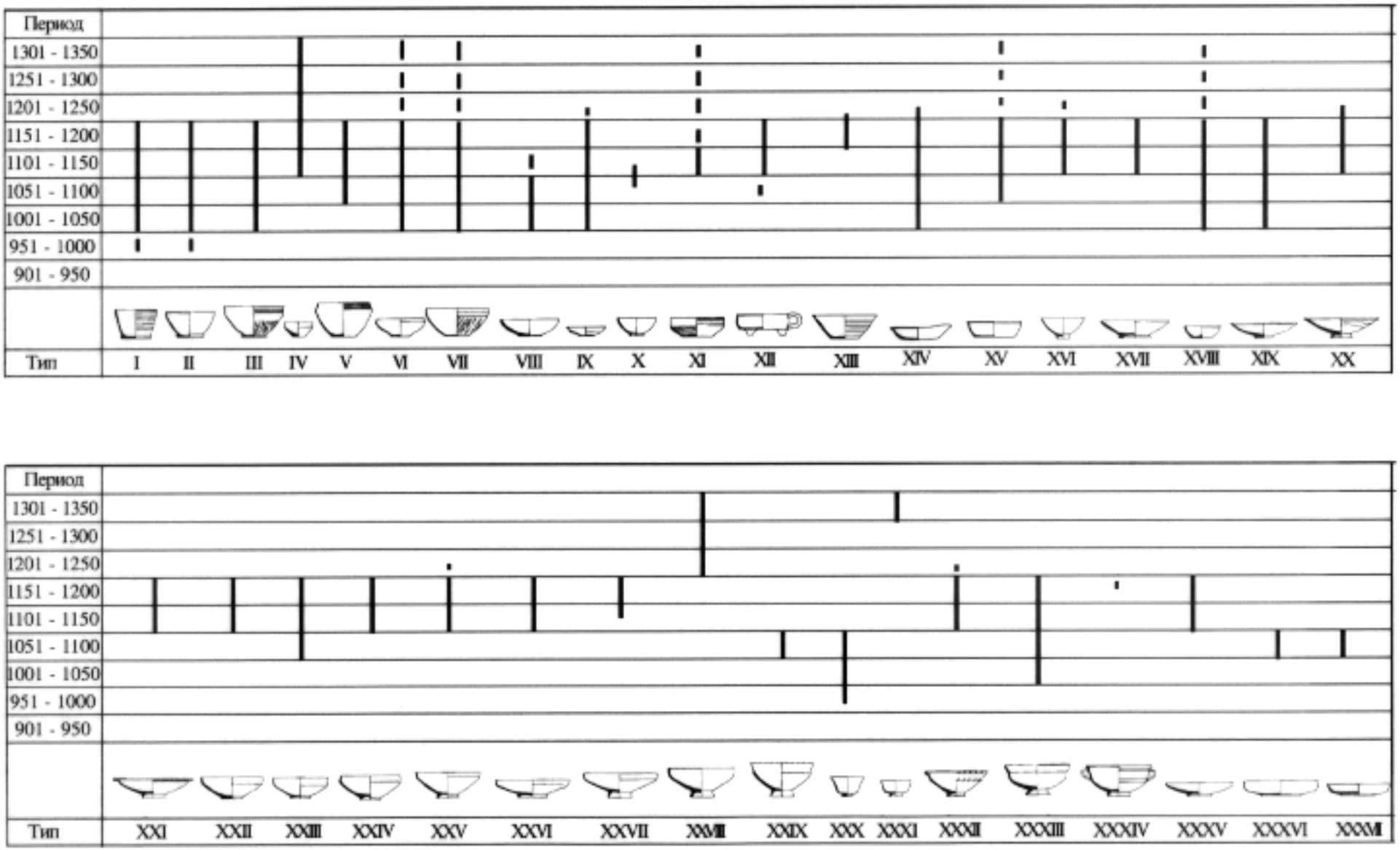

Обр. 86. Хронология на типовете паници

ки граници на типовете спомага за превръщането на керамиката в датиращ материал.

КАНИ

Според ТЦС каните заемат 9.46 % от общия брой на целите съдове (табл. 2), което е близко и до средната за Югоизточна България стойност и по ТФМ – 7.02 % (табл. 3).

Каните са "затворени" съдове и за определяне на типологическата им принадлежност се използват същите показатели, както и при гърнетата. При съдовете със столчета под дъната използваме и показателя за определяне на височината на столчето. Една част от съдовете имат широки гърла, както при гърнетата, а други – тесни, доближаващи ги до стомните. Разбира се между тях има и редица преходни форми. В зависимост от стойностите на отделните показатели в категорията са установени 31 типа.

Тип I – К-I

е представен от една средновисока, гърневидна кана със средновисоко, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Облата в напречно сечение, масивна дръжка, излиза от ръба на устието и се свързва с тялото в най-издутата му част. К-I се различава от гърнетата само по силно изпъкналите рамене, по състава на глината, дебелината на стените, както и по резкия преход от раменете към шийката. Последната е украсена с хоризонтално врязани линии, а раменете и придънната част – с косо излъскани ивици (обр. 87 а, кат. № 319).

Формата на К-I не е характерна за трапезната керамика от византийския културен кръг. Съвсем не е случаен и фактът, че от достъпната ни литература са известни само две местонаходища на гърневидни кани, формата на които обаче няма нищо общо с тази на К-I. Първият съд произхожда от Западна Антиохия (*Djobadze W.* 1986:181, fig. LVIII b). Други три съда са намерени в крепостта Рас, които са отнесени към групата на вносната трапезна керамика и са определени като кани (*Popović M.* 1999:237, fig. 194$_{5\text{-}7}$). Според нас съдовете са безспорно вносни, само че би трябвало да се от несат към кухненската керамика, т. е. въпросните три съда са типични гърнета и са били внесени в горната крепост точно от територията на днешната Югоизточна България.

К-I произхожда от втория строителен хоризонт на Дядово и датира в първата половина на XII в.

Тип II – К-II

Средновисоки гърневидни кани със средновисоко, широко гърло, среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Снабдени са с една дръжка с елипсовидно сечение и симетрично разположен срещу нея чучур. Съдовете са украсени с хоризонтално и вълнообразно врязани линии, разположени върху раменете (обр. 87 б-в, кат. №№ 320-321). Втората от каните е покрита със златиста ангоба.

Кана с абсолютно същата форма, с чучур и златиста ангоба е намерена в средновековния Перник (*Чангова Й.* 1992:107, обр. 100). Авторката дава паралели със съдове от Коринт и Херсонес, но съдовете от последните местонаходища имат само чучури, но не и същата форма.

К-II произхождат от горните два хоризонта на Дядово и датират в XII в.

Тип III – К-III

Представен е от една средновисока гърневидна кана с ниско, широко гърло, със слабопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене, широко дъно, плоска дръжка и цилиндричен чучур. Целият съд е покрит с плътна червена ангоба, върху която по шийката и раменете са врязани хоризонтални линии. В горната част на дръжката са набодени точици, очертаващи кръст. (обр. 87 г, кат. № 322).

К-III произхожда от средновековния Берое, но е без изяснена среда, поради което я отнасяме към XI–XII в.

Тип IV – К-IV

Високи гърневидни кани с високи, широки гърла, слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Всички съдове са снабдени с косо разположен чучур. При някои екземпляри дъната стъпват върху конусовидни плътни столчета. По-голямата част от съдовете са с по три дръжки. От вътрешната страна на устието при някои кани е оформен дълбок жлеб за капак. Украсата е врязана – прави и вълнообразни линии по раменете и чучурите, излъскана – коси ивици по раменете и в придънната част и релефна, под формата на пъпки – по дръжките. В зависимост от височината на столчето и броя на дръжките в типа се различават три подтипа:

К-IV А – кана без столче, с три дръжки (обр. 88 а, кат. № 323).

К-IV Б – кани със съвсем ниско столче и три дръжки (обр. 88 б-в, кат. № 324-325). При едини-

ят от съдовете дръжките са украсени с релефни пъпки.

К-IV В – кана с ниско плътно столче и една плоска дръжка (обр. 88 г, кат. № 326).

Най-ранният съд от К-IV произхожда от втория хоризонт на Дядово и датира в първата половина на XII в. Останалите три са намерени в Асеновец, в жилище, датирано във втората половина на XII и началото на XIII в. Следователно датата на типа трябва да се търси в границите на XII – началото на XIII в. По-късно каните с три дръжки и чучур търпят развитие и получават широко разпространение сред трапезната керамика от Царевец (*Ангелов Н.* 1980:141, обр. 136) и Шуменската крепост (*Антонова В.* 1978:14, табл. II_{16}) по времето на Второто българско царство. Същите форми се срещат през XIV в. и в селищата на територията на днешна Македония (*Бабиќ Б.* 1986:257, црт. 93_2).

Тип V – К-V

Много високи канички с много тясно гърло, с много слабо профилирана шийка, силно издължено тяло, със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и много широки дъна. В горната си част раменете преминават в кухо, биконично тяло, което на върха е увенчано с пъпка. Гърлото е косо разположено, непосредствено под ръба на устието излиза обла в сечение дръжка, която се свързва с тялото в най-издутата му част и завършва с релефен израстък. Срещу дръжката симетрично излиза чучур. Непосредствено над дъното стените завиват вертикално надолу и оформят почти цилиндрично столче. Целите съдове са покрити с плътна червена ангоба. Всички канички са украсени по абсолютно един и същи начин, които се състои в следното: в основата на пъпката на биконичното тяло е врязана права линия, под която следва поле от излъскани ивици. Непосредствено над средния ръб на тялото минава хоризонтален ред от врязани кръгчета. Втори подобен пояс минава и по средата на долната половина на биконичното тяло. Под него следва широко поле от хоризонтални излъскани ивици. В горната част на раменете са врязани две хоризонтални, а между тях – вълнообразна линия. Под тях следва широко, почти до дъното поле от тройки вертикални излъскани ивици, които се редуват с косо разположени къси ивици, оформящи "рибена кост". Основата на гърлото е обрамчена от ред врязани

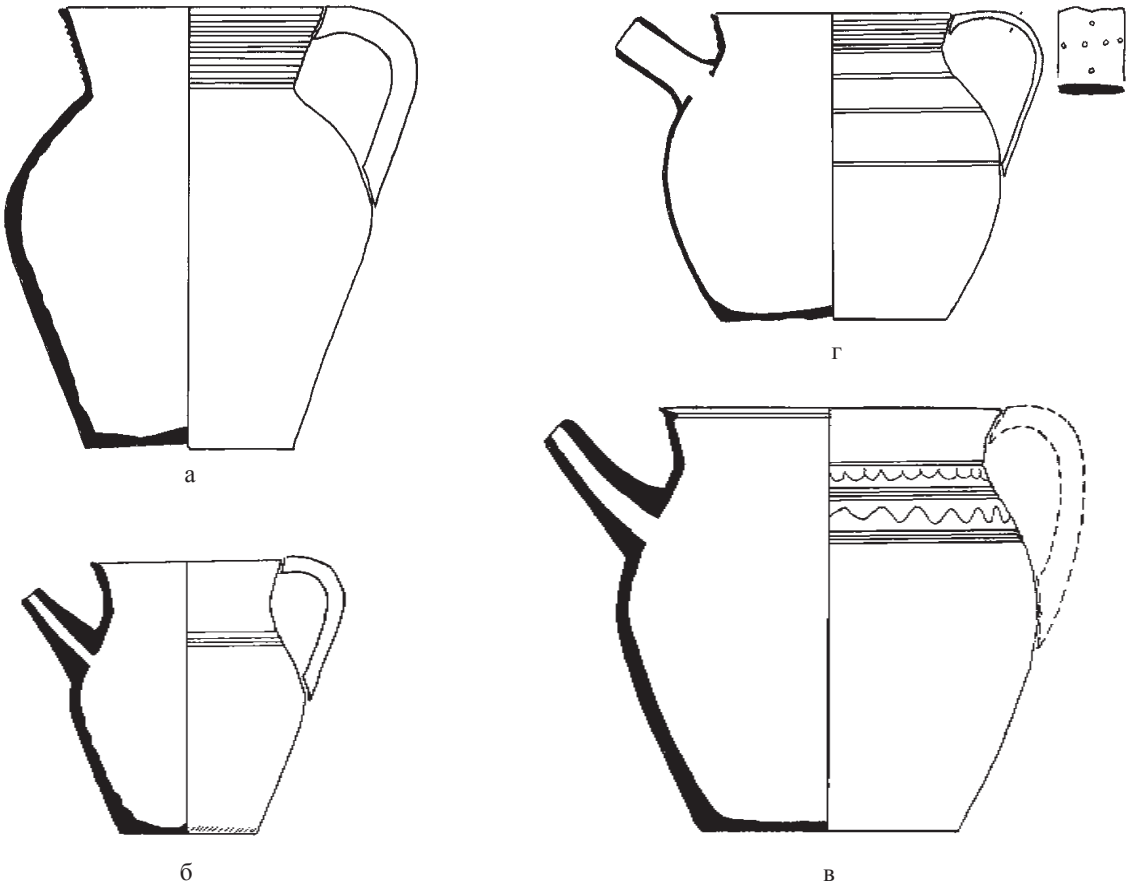

Обр. 87. Кани, а - К-I, б - в - К-II, г - К-III. М 1:4

кръгчета. Всички съдчета са работени на крачно колело от много добре пречистена охраво-кафява след изпичането глина (обр. 89, кат. №№ 327-332).

К-V е част от голяма колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба и е намерена в непосредствена близост със средновековното селище над античната пътна станция Карасура. Според М. Вендел находката датира в XII в. (*Wendel M.* 1997:123-124). Еднаквите форми и украса на съдовете показва, без съмнение, че всички те са произлезли от една и съща грънчарска работилница, а много вероятно и от едни и същи ръце.

Съдовете К-II–К-V са снабдени с чучури. Наблюденията показват, че те се появяват още през XI в., а през следващите векове постепенно увеличават присъствието си сред трапезната керамика. Кани с чучури от XII в. са известни както от столицата на Византийската империя Константинопол (*Peschlow U.* 1977-1978:407, Abb. 17_{113}), така и от отдалечените Перник (*Чангова Й.* 1992: 107, обр. 100, 102-103), Херсонес (*Якобсон А.* 1979:117, рис. 72 $А_8$) и Рас (*Popović M.* 1999:237, fig. $194_{2, 4}$). В първата половина на XIII в. е датирана една кана с чучур, от жилище № 5 в селището Рудине, край Костолац (Сърбия), (*Јанковић М и Ђ.* 1990:99, црт. 65_5). От времето на Второто българско царство са каните от Червен (*Георгиева С.* 1985:152, обр. 54) и Шуменската крепост. Последните, освен с чучур са и с по три дръжки, украсени с релефни пъпки (*Антонова В.* 1978:14, табл. II_{16}). В XIII–XIV в. е датирана и една кана с абсолютно същата форма от Прилеп (*Bajalović-Hadži-Pešić M.* 1981:63, сл. 56 a-b).

Тип VI – К-VI

Представен е от една много висока гърневидна кана със средновисоко, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно върху средновисоко конусовидно столче. Дръжката излиза под ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Срещу нея устието е прищипнато и оформя улей. В горната половина на раменете и в придънната част, непосредстве-

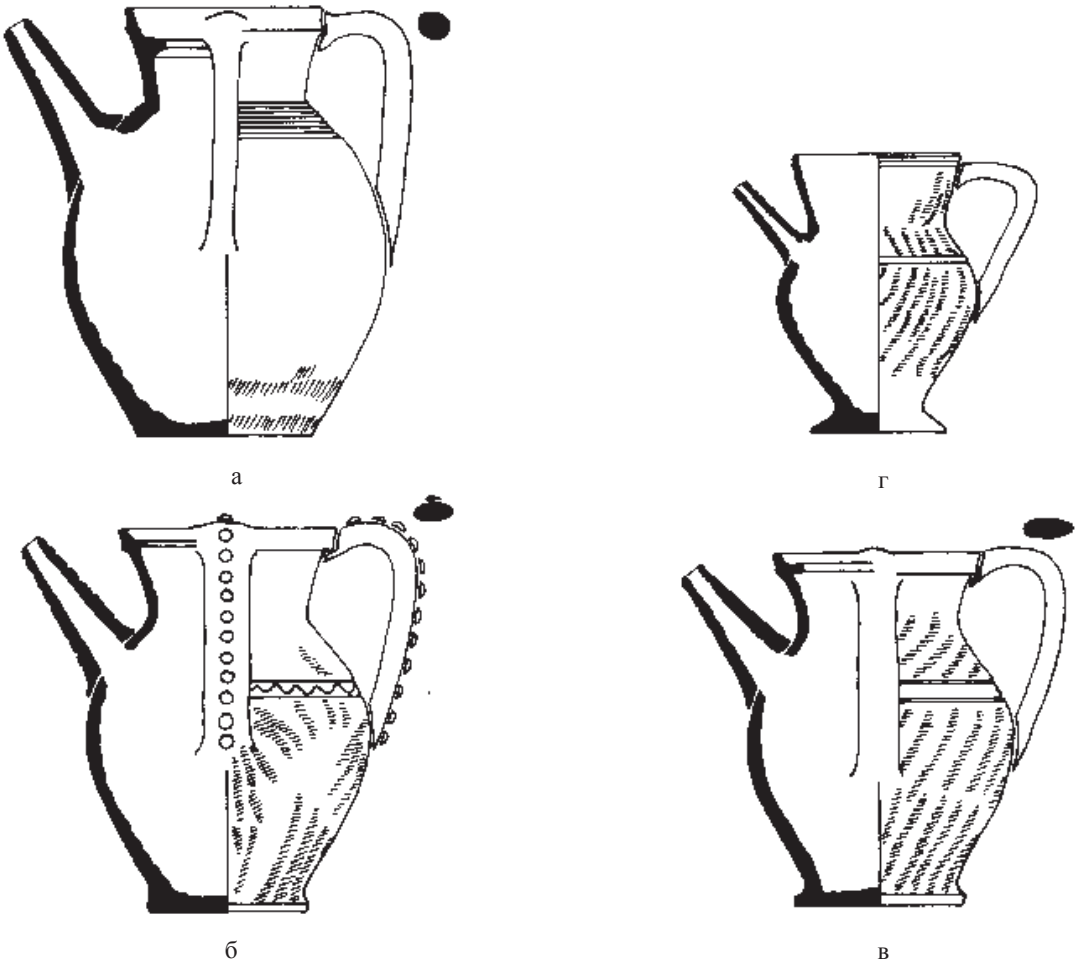

Обр. 88. Кани, а - К-IV А, б - в - К-IV Б, г - К-IV В. М 1:4

но над столчето е нанесена украса от широки, хоризонтални канелюри. По устието, отвътре и на отделни места отвън, направо върху глината са положени петна от безцветна глазура (обр. 90 а, кат. № 333).

Абсолютно еднаква, по форма и украса кана, е намерена при разкопките на ранносредновековното селище край с. Стърмен. Авторът я датира в XI–XII в. (*Джингов Г.* 1982:45, обр. 46). К-VI произхожда от Ямбол и е без ясна стратиграфска позиция, поради което не можем да се ангажираме с по-точна дата, особено като имаме в предвид останалите съдове от Ямболската крепост. Ето защо го отнасяме към XI–XIV в. Към по-късна дата насочват и няколко кани с много близка форма, намерени в Сталач, на територията на Сърбия, които са датирани в XIV–XV в. (*Bajalović-Hadži-Pešić M*. 1981:65, сл. $XXII_{1, 4}$).

Тип VII – К-VII

Една висока гърневидна кана представя и седми тип. Тя е с високо, средношироко гърло, със слабопрофилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко плоско дъно. Дръжката е излизала от ръба на устието и е достигала до най-издутата част на тялото. Работена е на ръчно колело. Стените са несиметрични и с неравности от вътрешната страна. Върху дъното има релефна окръжност по периферията (обр. 90 б, кат. № 334).

Кана с подобна форма, но с трилистно устие е намерена в Антиохия (*Djobadze W.* 1986:181, fig. LVIII, № 25). К-VII произхожда от Минерални бани, Хасковско и трябва да се свърже най-общо с периода XI–XII в.

Тип VIII – К-VIII

Представен е от една средновисока кана със средновисоко, средношироко гърло, слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Снабдена е с дръжка, която излиза от основата на гърлото и достига до най-издутата част на тялото. Шийката е украсена с вълнообразна, а раменете – с пояс от хоризонтално врязани линии (обр. 90 в, кат. № 335). Работена е на ръчно колело (*Радева М.,*

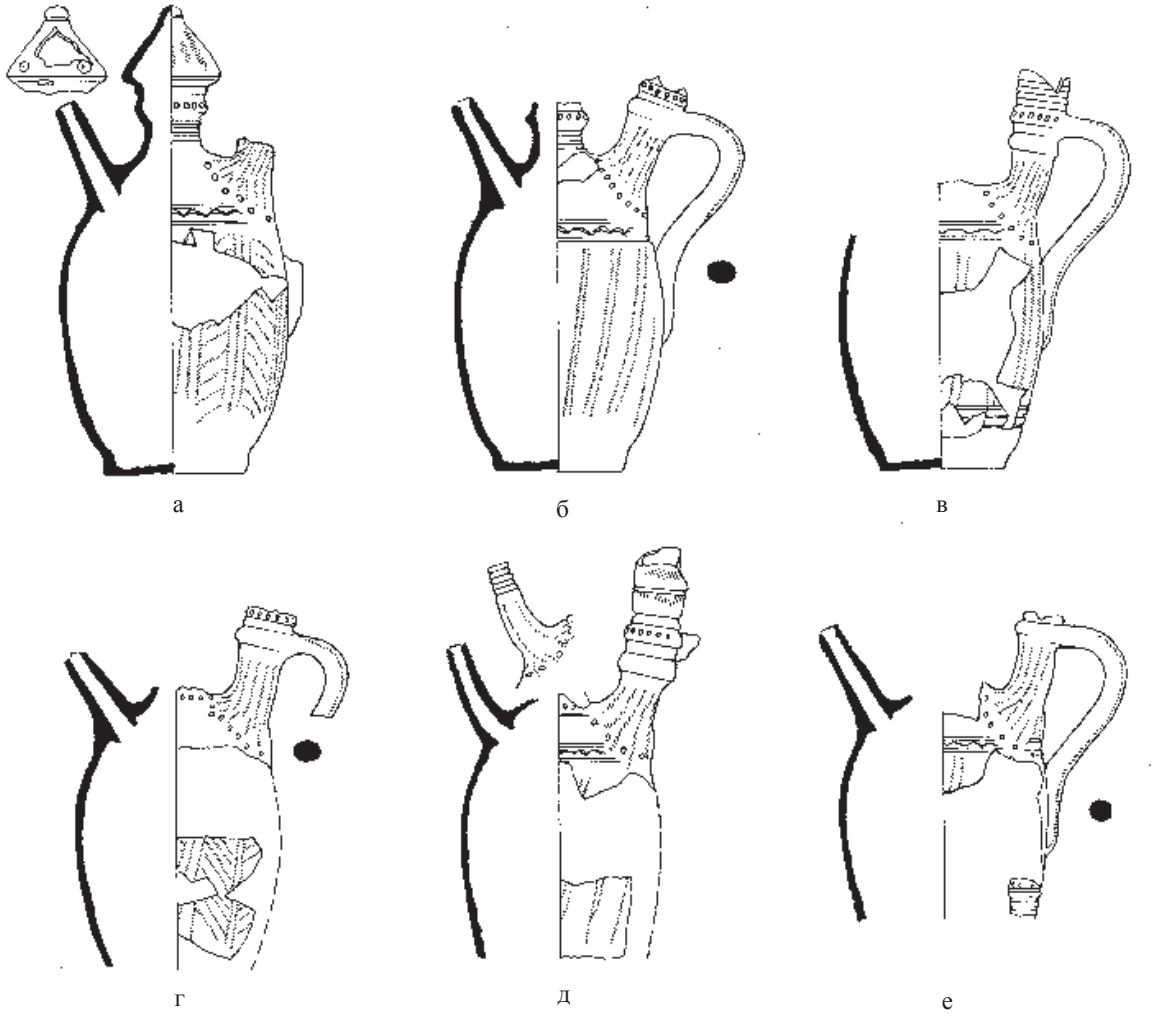

Обр. 89. Кани, К-V. М 1:4

1988:51, табл. III[1], кат № 17; *Щерева И., М. Радева* 2001:273, табл. V[5]).

Формата на К-VIII е слабо разпространена. Не я откриваме сред каните от Ранното средновековие. Следователно тя се е появила през XI–XII в., а през следващите XIII–XIV в. продължава да се среща, макар и по-рядко (*Bajalović-Hadži-Pešić M.* 1981:60, fig. XX[3]).

Тип IX – К-IX

Висока гърневидна кана с високо, широко четирилистно гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки слабоизпъкнали рамене, широко дъно и дръжка, свързваща ръба на устието с най-издутата част на тялото (обр. 90 г, кат. № 336).

К-IX произхожда от средновековното селище до Комунални услуги в Нова Загора и датира в XI–XII в.

Тип X – К-X

С една кана с четирилистно устие е представен и следващият X тип. Съдът е средновисок, с много високо широко гърло, среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене, широко дъно и елипсовидна в сечение дръжка, която започва от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото (обр. 90 д, кат. № 337). Каната е работена на крачно колело.

К-X е намерена в средновековното селище край с. Асеновец.

Каните с четирилистни гърла не се срещат през Ранното средновековие. Сравнително рядко са разпространени и през XI–XII в. Засега най-много съдове с четирилистни устия, покрити със златиста ангоба и рисувани с червена боя са намерени в Перник (*Щерева И.* 1977:11, обр. 3). Една каничка с подобно устие е намерена и в средновековната Диногеция, като е отнесена към група V b, която датира във втората половина на XI и първата половина на XII в. (*Comşa M.* 1967:186, fig. 120[8]) През XIII–XIV в. формата отново липсва.

Тип XI – К-XI

С една единствена средновисока кана е представен и XI тип. Тя е с високо, широко, прищипнато трилистно гърло със слабо профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене, широко дъно и една дръжка с обло сечение, която излиза под ръба на устието и по правило се свързва с тялото в най-издутата му част. Украсата е врязана и набодена и е разположена върху раменете (обр. 90 е, кат. № 338).

К-XI е намерена в средновековното селище над Севтополис, което е датирано в твърде широки граници – XI–XIV в. (*Чангова Й.* 1972:61-63). Доста по-точно е датирана една кана от музея в Атина, намерена заедно с монетно съкровище от първата четвърт на XIII в. (Μπακιρζησ Χ. 1982:74, Εικ. 3). От тук следва, че хронологията на К-XI трябва да се постави в XII–XIV в.

Тип XII – К-XII

Висока кана с високо средношироко гърло с трилистно устие със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки средноизпъкнали рамене и широко дъно. И тук дръжката излиза под ръба на устието (обр. 90 ж, кат. № 339). Тялото е украсено с тесни пояси от хоризонтални линии в основата на шийката и раменете и излъскани ивици в придънната част.

К-XII е намерена във втория хоризонт на Дядово и датира в първата половина на XII в. Точни аналогии на съда от достъпната ни литература засега не са ни известни.

Тип XIII – К-XIII

Високи кани с тесни трилистни гърла, много слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене, широки дъна и една дръжка, която излиза от средата на шийката. Украсата е врязана, под формата на хоризонтални линии.

В зависимост от височината на гърлото се различават два подтипа:

К-XIII А – кани с високи гърла (обр. 90 з, кат. № 340).

К-XIII Б – кани с много високи гърла (обр. 90 и, кат. № 341).

К-XIII бележи известно разпространение сред керамиката от византийския културен кръг. Аналогични съдове от XII в. са намерени в Пергамон (*Spieser J-M.* 1996:82, Taf. 46[429]) и Солун (Σωτηριου Γ. και Μ. 1952:240, πιν. 97[4]). Същата форма се среща и сред трапезната керамика от XIII–XIV в. (*Антонова В.* 1978:14, табл. II[7]).

Първата кана е намерена в Севтополис, т. е. датира от XI–XIV в., а втората – в Знаменосец, но е без стратиграфски данни, поради което датираме К-XIII най-общо в периода XI–XIV в.

Тип XIV – К-XIV

Висока кана с високо, тясно трилистно гърло, със среднопрофилирана шийка, издължено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката е с елипсовидно напречно сечение и излиза от гладък релефен ръб в основата на шийката като достига до долната част на раменете. Съдът е покрит със златиста ангоба. В долната половина

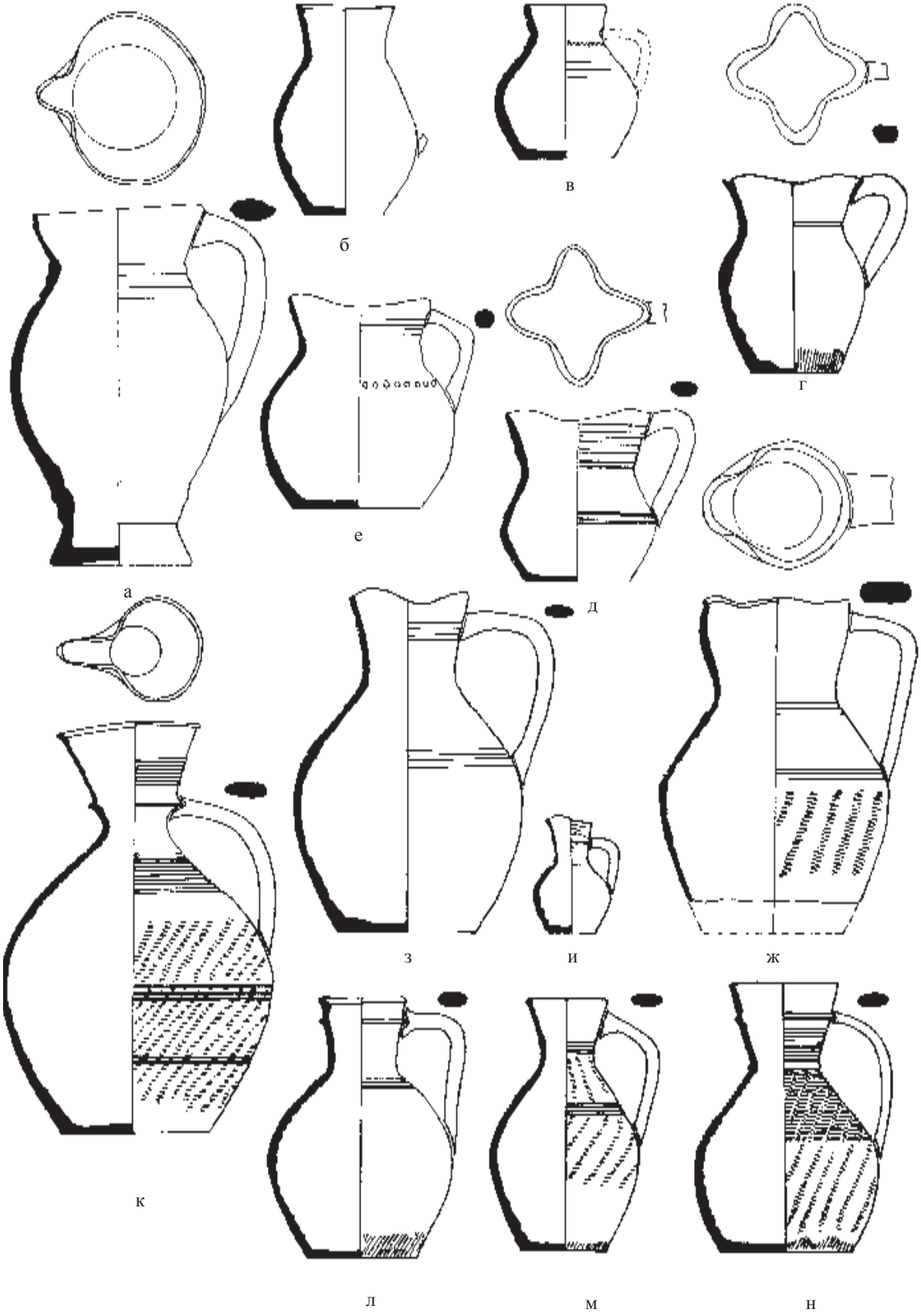

Обр. 90. Кани, а - K-VI, б - K-VII, в - K-VIII, г - K-IX, д - K-X, е - K-XI, ж - K-XII, з - и - K-XIII, к - K-XIV, л - K-XV,

на шийката и на три места по тялото са врязани по-тесни или по-широки пояси от хоризонтални линии. Цялата придънна част е по-крита с коси излъскани ивици. Работена е на крачно колело (обр. 90 к, кат. № 342).

Прототипът на К-XIV откриваме още в прабългарската керамика от VIII в. (*Дончева-Петкова Л.* 1977:72-73, табл. XV_{223}). По-късно през XI–XII в. тази форма търпи широко разпространение. Срещаме я в трапезната керамика от Перник (*Чангова Й.* 1992:84, обр. 71_2) Константинопол, Херсонес (*Якобсон А.* 1950:112, рис. 78_2) и Диногеция (*Barnea I.* 1967:270, fig. 165_{10}). През XIII–XIV в. К-XIV продължава развитието си, за което свидетелстват съдовете от Шуменската крепост (*Антонова В.* 1978:14, табл. II_{10}) и Крушевац (*Bajalović-Hadži-Pešić M.* 1981:63, Табл. XXII_6).

Тип XV – К-XV

Една висока кана представя и XV тип. Тя е с високо тясно гърло, с много слабо профилирана, почти цилиндрична шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Под ръба на устието минава гладък релефен ръб, от който излиза елипсовидна в сечение дръжка. В горната част на раменете е врязан пояс от хоризонтални линии (обр. 90 л, кат. № 343).

Формата К-XV се появява в периода XI–XII в. и получава широко разпространение през следващите XIII–XIV в. (*Антонова В.* 1978:14-15, табл. II_{15}; *Bajaloviж-Hadћi-Reљiж M.* 1981:60, Табл. XX_4).

Съдът произхожда от Асеновец и датира от втората половина на XII и първата половина на XIII в.

Тип XVI – К-XVI

Висока кана с високо, тясно гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от средата на гърлото. В основата на шийката и по раменете са врязани прави успоредни линии, а между и под тях са нанесени коси излъскани ивици (обр. 90 м, кат. № 344).

К-XVI произхожда от втория хоризонт на Дядово и датира в първата половина на XII в.

Тип XVII – К-XVII

Типът е представен от един съд, различаващ се от предходния само по по-късите пропорции на тялото, което в случая е заоблено, докато при К-XVI е издължено. Дръжката е както при предходния тип. Долната половина на шийката и целите рамене са покрити с гъсто врязани тънки хоризонтални линии. На границата между шийката и раменете минава релефен ръб, насечен с ямички. Цялото тяло е покрито с коси излъскани ивици, достигащи до дъното (обр. 90 н, кат. № 345).

К-XVII произхожда от селището върху могилата до с. Езеро и е с неизяснена археологическа среда, поради което го отнасяме най-общо към XI–XII в.

Тип XVIII – К-XVIII

Висока кана с високо, тясно гърло със слабо профилирана шийка, закръглено тяло, с високи средноизпъкнали рамене и широко дъно. Разликата с предходния тип е само по показателя за изпъкналост на раменете. Дръжката отново излиза от средата на шийката, но тук липсва гладкия релефен ръб, характерен за К-XVII. Цялата шийка и горната половина на тялото са покрити с хоризонтално врязани линии (обр. 91 а, кат. № 346).

Каната е намерена в Ямболската крепост и датира най-общо в периода от втората половина на XII до края на XIV в.

Тип XIX – К-XIX

Високи кани с високо, тясно трилистно гърло, със слабо профилирана шийка, издължено тяло, високи слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Дръжката излиза от гладък релефен ръб, а украсата е врязана – хоризонтални линии и излъскана – коси ивици, както при предходните два типа (обр. 91 б-е, кат. №№ 347-351).

Типът е широко разпространен през XI–XII в. на територията на огромната Византийска империя. Негови представители се срещат както в столицата Константинопол (*Peschlow U.* 1977-1978:407, Abb. 17_{109}), така и в отдалечените Диногеция (*Nicolescu C.* 1959:81, fig. 1 I), Пакуйул луй Соаре (*Diaconu P., D. Vîlceanu* 1972:108, fig. 46_{5-7}) и Белградската крепост (*Бикић В.* 1994:54, сл. 20_1). Този тип кани са широко разпространени и в средновековното селище край с. Ковачево, Пазарджишко (*Гатев П.* 1985:94, обр. 28). С известно развитие типът се среща и през XIII–XIV в. (*Георгиева С.* 1985:135-136, обр. 10).

К-XIX произхождат от втория и трети хоризонт на Дядово и се отнасят към XII в.

Тип XX – К-XX

Много високи кани със средновисоко, тясно трилистно гърло, слабопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Дръжката по правило излиза от гладък релефен ръб, минаващ по-долу или по-горе по шийката. Украсата е врязана, а понякога и излъскана (обр. 91 ж-и, кат. №№ 352-354).

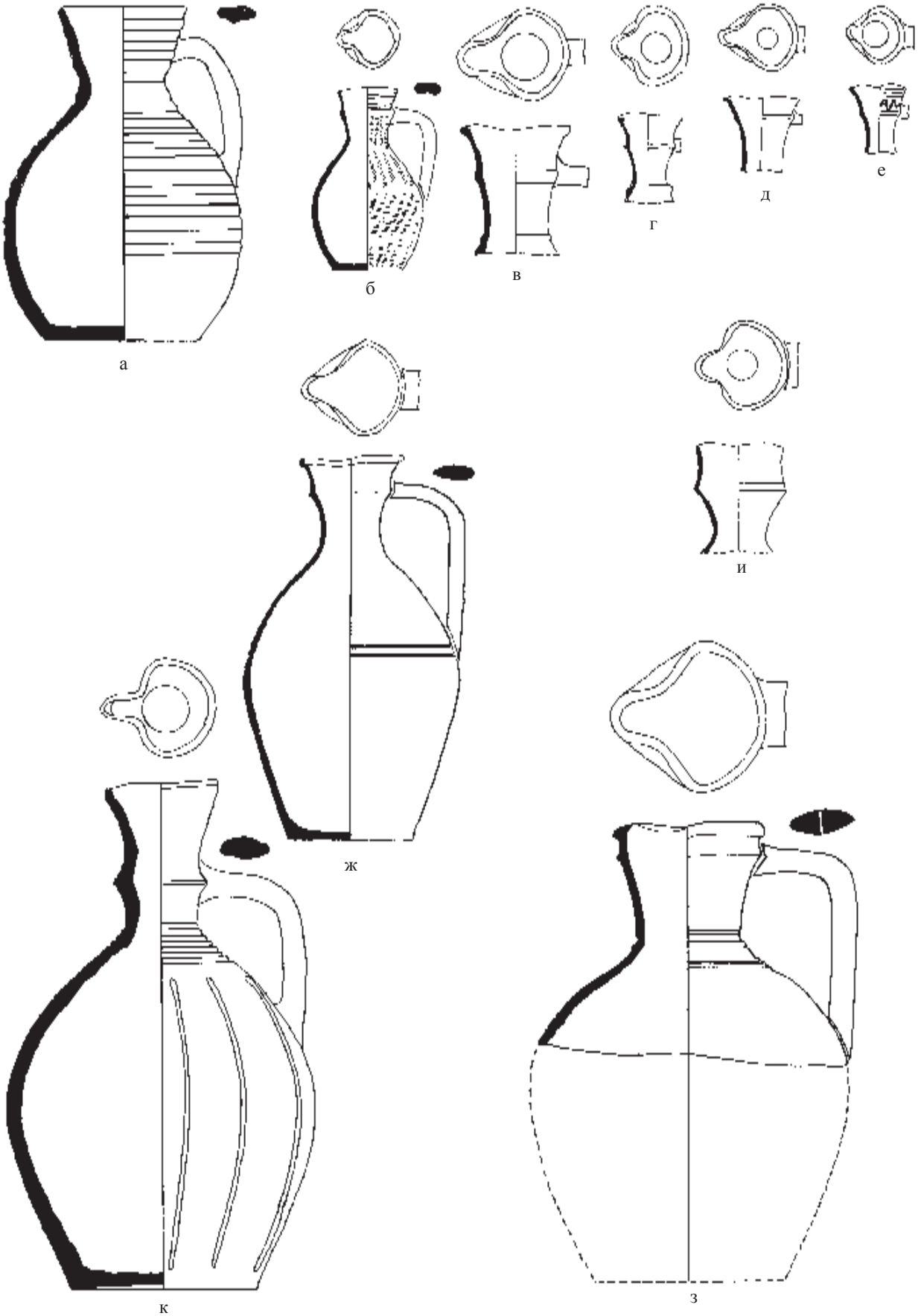

Обр. 91. Кани, а - К-XVIII, б - е - К-XIX, ж - и - К-XX, к - К-XXI. М 1:4

Резултатите от обработката на масовия керамичен материал показват широко разпространение на типа във всички селища на Югоизточна България. Подобни съдове са намерени още в селището от XII в. край с. Ковачево (*Гатев П.* 1985: 94, обр. 27) и в Солун (Σωτηριου Γ. και Μ. 1952:240 πιν. 97$_2$).

К-XX произхождат от Дядово и Асеновец и следва да се отнесат към XII и първата половина на XIII в.

Тип XXI – К-XXI

На пръв поглед К-XXI е много близка до предходния К-XX. Двата типа обаче се различават по цели четири показателя – височинните показатели за гърло, рамене и тяло, както и по показателя за изпъкналост на раменете. К-XXI е представен от една много висока кана с високо, много тясно трилистно гърло със слабопрофилирана шийка, силно издължено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Елипсовидната в напречно сечение дръжка излиза от гладък релефен ръб от долната половина на шийката. В горната част на раменете е врязан пояс от хоризонтални линии. Под него по тялото са врязани вертикални канелюри (обр. 91 к, кат. № 355). Работена е на ръчно колело. Съдът е много груб, с неравномерно дебели стени.

Еднотипни кани, датирани в XI–XII в. са известни от с. Ковачево (*Гатев П.* 1985:94, обр. 27) и Диногеция (*Barnea I.* 1967:272, fig. 165$_8$). Към същия период се отнася и К-XXI, която е намерена в кула № 3 в Хасковските минерални бани.

Тип XXII – К-XXII

Много висока каничка с високо, тясно трилистно гърло със слабопрофилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и много широко дъно. Дръжката е с кръгло напречно сечение и отново излиза от средата на шийката от нисък гладък релефен ръб. От двете и страни симетрично излизат два вертикални езичести израстъка – "уши". Шийката е украсена с врязани прави и вълнообразна линия. В основата и минава хоризонтален ред от врязани кръгчета. По средата на раменете е врязана друга хоризонтална линия, а под нея са нанесени вертикални, тесни излъскани ивици. Целият съд е покрит с плътна червена ангоба. Работена е на крачно колело (обр. 92 а, кат. № 356).

К-XXII е част от голямата колективна находка от околностите на Карасура, която датира от XII в. (*Wendel M.* 1997,110, Taf. 3$_3$).

Тип XXIII – К-XXIII

Представен е от една много висока кана с много високо, тясно трилистно гърло, слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката отново излиза под ръба на устието от гладък релефен ръб. Украсата е врязана по раменете и излъскана в придънната част (обр. 92 б, кат. № 357).

К-XXIII е намерена в жилище № 5 от втори хоризонт в Дядово и датира в първата половина на XII в.

Тип XXIV – К-XXIV

С един съд от Дядово е представен и тип XXIV. Каната е много висока, с високо тясно трилистно гърло, слабо профилирана шийка, силно издължено тяло с ниски, слабоизпъкнали рамене и много широко дъно. Дръжката е както при предходните типове. По средата на раменете е врязана хоризонтална линия. Придънната част е покрита с две широки полета от косо разположени излъскани ивици (обр. 92 в, кат. № 358). Каната е силно напукана и деформирана при изпичането и е бракувана продукция. Намерена е заедно с голямо количество бракувани съдове от грънчарската работилница на селището в сметна яма от трети хоризонт, т. е. датира във втората половина на XII в.

Подобни форми са известни от вносната керамика в Диногеция (*Barnea I.* 1967:239, fig. 1465).

Тип XXV – К-XXV

Представен е също от една много висока каничка с много високо, тясно трилистно гърло, с много слабо профилирана шийка, издължено тяло с много високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката е излизала, непосредствено под ръба на устието. Украсата е врязана в основата на шийката и излъскана по тялото (обр. 92 г, кат. № 359).

Подобна форма от достъпната ни литература не е известна.

К-XXV произхожда от Берое и датира в XI–XII в.

Тип XXVI – К-XXVI

Много високи кани с много високи тесни, трилистни гърла, със слабо профилирана шийка, издължено тяло, с много ниски, силноизпъкнали рамене и много широки дъна. Дръжката с елипсовидно сечение излиза под ръба на устието или от средата на шийката и достига до най-издутата част на тялото (обр. 92 д-е, кат. №№ 360-361).

Интерес предизвиква съдчето от Асеновец.

От вътрешната страна на дъното му има плътен, конусовиден израстък, действуващ против лесно обръщане, подобно на т. н. "оловни войничета".

Произходът на този тип кани трябва да се търси още в керамиката от римската епоха. Съвсем аналогични форми са намерени в Коринт, както в пластове от VI в. (*Wiseman J.* 1867:37, Pl. 15 b_3), така и от XI–XII в. (*Morgan Ch.* 1942:58-59, 72, figs. 41 c, 52 d).

К-XXVI произхождат от Асеновец и "Хисарлъка" в Сливен (*Радева М.* 1988:52, табл. III[4], кат. № 20) и трябва да се отнесат към XII и началото на XIII в.

Тип XXVII – К-XXVII

Малки, силно издължени канички с високо, широко трилистно гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло с много високи слабо изпъкнали рамене, широки дъна със средновисоки конусовидни столчета. Снабдени са с по една дръжка, от ръба на устието до най-издутата част на тялото (обр. 92 ж-к, кат. №№ 362-365). Някои съдчета са рисувани с бяла ангоба и зелена глазура (обр. 92 и).

Този вид канички бележи широко разпространение сред керамиката от XI–XII в. Фрагменти от подобни са намерени във всички селища от Югоизточна България. Откриването на К-XXVII в средновековни некрополи е дало основание на някои автори да свържат предназначението им с погребалния обред, (*Аладжов Д., Д. Балабанян* 1972:120, обр. 17), което не е лишено от основание, особено като се има предвид съвсем малката им вместимост. Подобна каничка, покрита със зелена глазура е намерена край с. Глуфишево, Сливенско, датирана с монети в края на XII и началото на XIII в. (*Герасимов Т.* 1955:591-593, обр. 4_3). Същите съдчета откриваме и в средновековните пластове на византийския център Коринт (*Morgan Ch.* 1942:58-59, fig. 41 a), Диногеция (*Barnea I.* 1967:230, fig. 142_{2-3}) и Нуфъру (*Baraschi S., O. Damian* 1993:256, fig. 4_{251}).

К-XXVII произхождат без изключение от Дядово, намерени са в трите хоризонта, поради което датират във втората половина на XI и XII в.

Тип XXVIII – К-XXVIII

Тип XXVIII е представен с едно съдче, което имитира формата на К-XXVII. То е много високо, със средновисоко, широко гърло с трилистно устие, среднопрофилирана шийка, силноиздължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене, много широко дъно с ниско конусовидно столче. Дръжката е както при К-XXVII (обр. 92 л, кат. № 366).

К-XXVIII е намерена в средновековния пласт на Азмашката селищна могила край Стара Загора и се отнася към XI–XII в., подобно на съдовете от предходния тип.

Тип XXIX – К-XXIX

Много високи кани с много високи, тесни трилистни гърла със слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи средноизпъкнали рамене и много широки дъна. Дръжката излиза от шийката и достига до най-издутата част на тялото. В зависимост от оформянето на дъното се различават два подтипа:

К- XXIX А – кани с плоско дъно (обр. 92 м, кат. № 367).

К-XXIX Б – кани със съвсем ниско конусовидно плътно столче (обр. 92 н, кат. № 368). Каната е украсена с релефни пъпки и е покрита с кафява глазура.

Аналогични на К-XXIX форми са известни от образците на вносната керамика в Диногеция (*Barnea I.* 1967:239, fig. 146_{17}) и Коринт (*Morgan Ch.* 1942:54-55, Pl. XI c).

Съдовете от Югоизточна България са намерени в Караново и "Хисарлъка" (*Радева М.* 1988:52, табл. III[5], кат. №21; *Щерева И., М. Радева* 2001: 274, табл. III[10]) и се датират в XI–XII в.

Тип XXX – К-XXX

Много висока каничка с много високо средношироко трилистно гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло със средновисоки слабоизпъкнали рамене, с много широко дъно и съвсем ниско плътно конусовидно столче. Дръжката свързва устието с най-издутата част на тялото (обр. 92 о, кат. № 369). По всяка вероятност формата е копирана от византийската керамика, макар че е произлязла от местно ателие.

Съдът е намерен заедно с К-XXVIII в Азмашката могила и се датира към същото време – XI–XII в.

Тип XXXI – К-XXXI

Последният XXXI тип е представен от две миниатюрни високи съдчета с много високо тясно, трилистно гърло със слабопрофилирана шийка, сплескано тяло с високи средноизпъкнали рамене, средношироко дъно и средновисоко конусовидно столче и една дръжка. Първото съдче е рисувано с петна от кафява глеч (обр. 92 п, кат. № 370), а второто е белоглинено и покрито с маслено-зелена глазура (обр. 92 р, кат. № 371).

Формата на К-XXXI е позната от византийската белоглинена глазирана керамика от края на X–XI в. (*Morgan Ch.* 1942: 72-73, fig. 52 e).

И двете К-XXXI са намерени в най-ранния

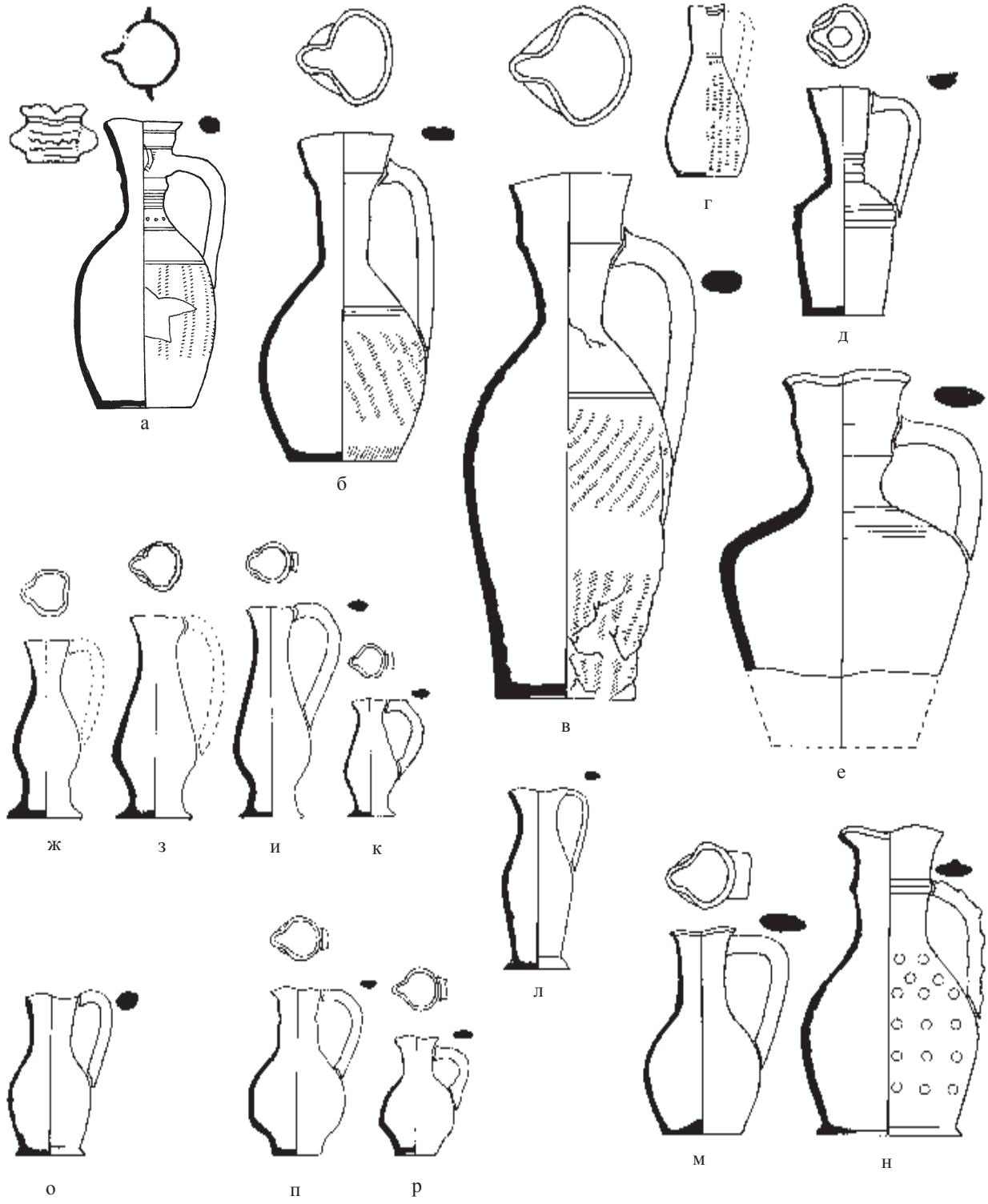

Обр. 92. Кани, а - К-XXII, б - К-XXIII, в - К-XXIV, г - К-XXV, д - е - К-XXVI, ж - к - К-XXVII, л - К-XXVIII, м - н - К-XXIX, о - К-XXX, п - р - К-XXXI. М 1:4

хоризонт на Дядово, т. е. датират във втората половина на XI в.

*

* *

От типологическата характеристика на каните от Североизточна Тракия се вижда, че по отношение на формите разнообразието при тях е изключително голямо. Достатъчно красноречиво доказателство за това е, че всичките 53 цели съда се разпределят в 31 типа. Значително място от тях заемат широкогърлените гърневидни кани – К-I – К-XI. Най-слабо са представени съдовете със средношироки гърла само четири типа – К-XII, КXXVII – К-XXIII и К-XXX, а най-широко разпрос-

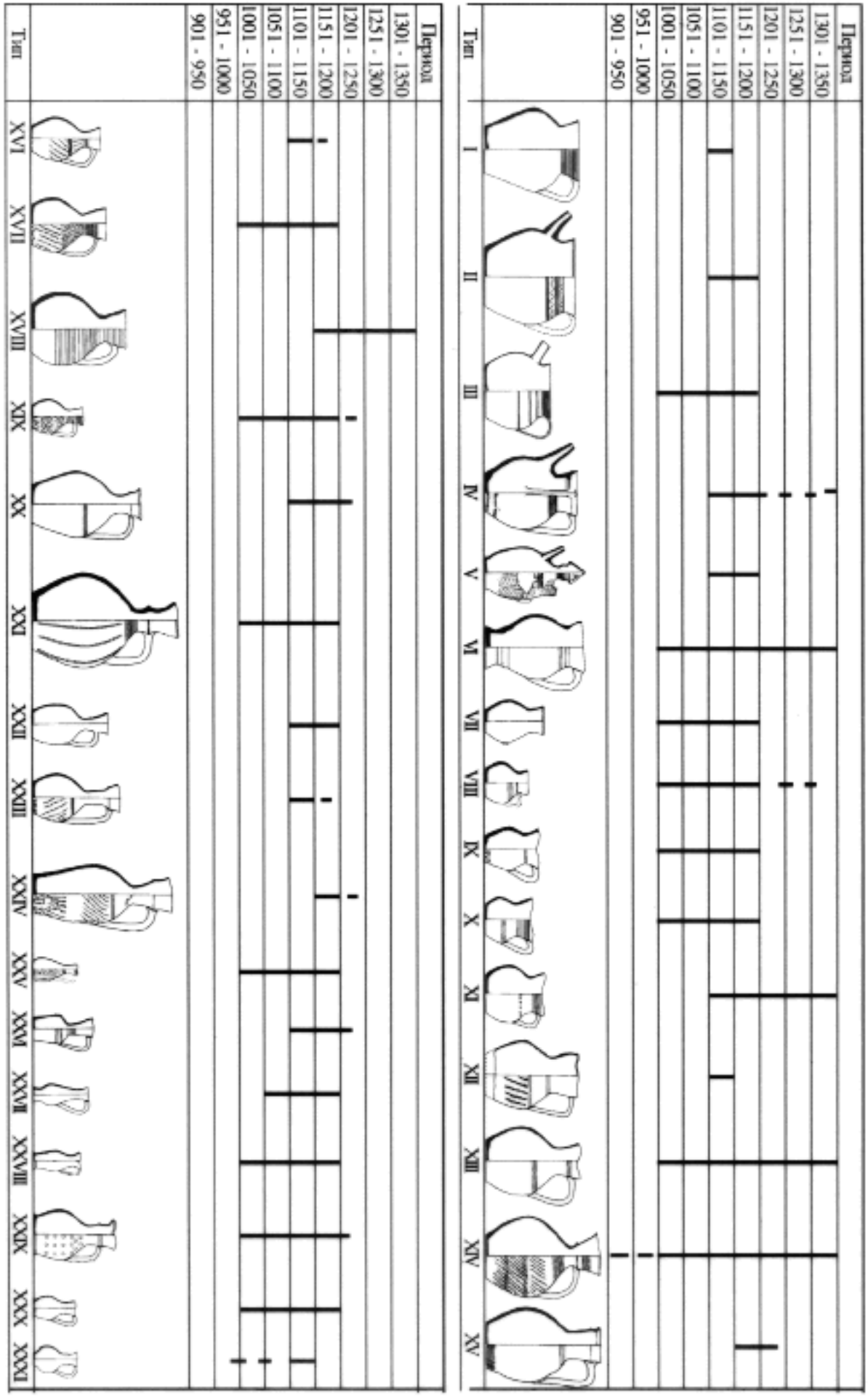

Обр. 93. Хронология на типовте кани.

транени са тесногърлените кани – К-XIII – К-XXVI, К-XXIX и К-XXXI.

Впечатлява обстоятелството, че докато при гърнетата и паниците една част от формите са развитие на типове от Ранното средновековие, то при каните по-голямата част са форми, които се появяват в XI–XII в. Някои от тях продължават развитието си и през Късното средновековие – типове XI, XIII, XIV, XVIII. Други се срещат само в периода на византийското владичество – XI–XII в. – III, VII – X, XVII, XXI, XXV и XXVIII – XXX. Има и съдове, които битуват в по-кратък период – втората половина на XI–XII в. или XII–началото на XIII в. – IV, XV, XX, XXVI. Срещат се и типове, които не излизат от рамките на един век – II, V, VI, XIX, XXII. С най-тесни хронологически рамки са типове I, XII, XVI, XXIII – XXIV и XXXI, които битуват само във втората половина на XI или втората половина на XII в. (обр. 93), което е от важно значение за датирането не само на керамиката, а и на останалите археологически материали.

СТОМНИ

Стомните се отнасят към "затворените" категории съдове, от където, следва че при определяне на типологическата им характеристика се използват същите показатели, както при каните. За разлика от последните обаче, които са пряко свързани с изливане на течности и са снабдени с приспособления за това – чучури, улеи (четирилистни или трилистни устия), то стомните са съдове с кръгли гърла. Някои типове, обаче се отличават с доста широки устия, които ги доближават до тези на някои типове кани. Не е изключено и смесване на функциите им в бита.

Стомните са слабо разпространена категория. При целите съдове те заемат 7,32 % (табл. 2), а по ТФМ – 2.31 % (табл. 3).

В зависимост от стойностите на типоопределящите показатели в категорията се различават 14 типа.

Тип I – С-I

Много високи стомни с високи тесни гърла, слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи слабоизпъкнали рамене. Снабдени са с една елипсовидна в сечение дръжка. При някои съдове тя излиза от средата или горната половина на шийката, а при други – от гладък релефен ръб и се свързва с тялото в най-издутата му част. Украсата е основно врязана, под формата на хоризонтални линии и канелюри и по-рядко излъскана, във вид на коси ивици. Тя е съсредоточена главно върху шийката и раменете. Всички съдове без изключение са работени на крачно колело. В зависимост от широчината на дъното в типа се различават два подтипа:

С-I А – стомни с широки дъна (обр. 94 а-в, кат. №№ 372-374) и

С-I Б – стомни с много широки дъна (обр. 94 г, кат. № 375).

По данни от ТФМ типът бележи широко разпространение сред трапезната керамика от територията на днешна Югоизточна България по времето на византийското владичество. Абсолютно аналогични стомни, покрити със златиста ангоба, датирани XI–XII в. са намерени и в Перник (*Чангова Й.* 1992:103, обр. 94_{1-2}). Формата на С-I се среща по същото време и в Западна Антиохия (*Djobadze W.* 1986:183, fig. LVII, № IV_{22}).

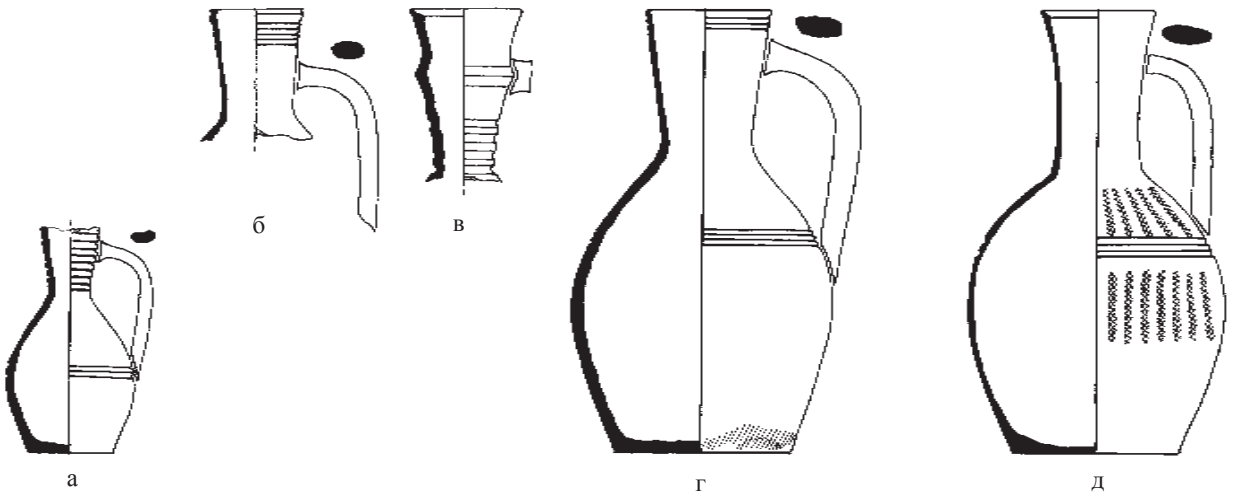

Обр. 94. Стомни, а - в - С-I А, г - С-I Б, д - С-II. М 1:4

С-I са намерени в Минерални бани и Дядово, където се срещат във всички хоризонти. Следователно те датират във втората половина на XI–XII в.

Тип II – С-II

Тип II е представен от една стомна, много близка типологически до С-I. Тя е много висока, с много високо тясно гърло с много слабо профилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза отново от горната част на шийката, но се свързва с тялото по средата на раменете. Целият съд е покрит със златиста ангоба, върху която с червена боя са нарисувани вертикални ивици (обр. 94 д, кат. № 376).

С-II е намерена при разкопките на селището върху селищната могила до с. Езеро и за археологическата и среда липсват конкретни данни, поради което я отнасяме към XI–XII в. От същия период е и една стомна, без златиста ангоба от Пернишката крепост (*Чангова Й.* 1992:83, обр. 71_1).

Тип III – С-III

Много високи стомни с много високи, много тесни гърла, с много слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи средноизпъкнали рамене и широки дъна. Снабдени са с по една обла или елипсовидна в напречно сечение дръжка, която излиза винаги от долната половина на шийката и достига до долната половина на раменете. Два от всички 12 съда са украсени с врязани хоризонтални и вълнообразни линии и излъскани ивици и са без покритие (обр. 95 а, м, кат. 377, 388). Други два съда (обр. 95 г-д, кат. 380-381) са със златиста ангоба и рисувани с червена боя. Останалите стомнички са покрити с плътна червена ангоба, върху която са врязани прави и вълнообразни линии, плитки ямички и фини излъскани ивици (обр. 95 б-в, е-л, кат. №№ 378-379, 382-387). Съдовете, без изключение са работени на крачно колело.

Всички стомни със златиста и червена ангоба, с изключение на едно съдче от Дядово са част от колективна находка от 38 съдчета от Карасура и без никакво съмнение са произлезли от едно и също грънчарско ателие. Цялата находка е датирана в XII в. (*Wendel M.* 1997:124). От същото ателие може би е произлязло и съдчето от жилище № 5 в Дядово, което е от втори хоризонт, т. е. датира в първата половина на XII в. Следователно С-III трябва да се отнесе към XII в.

Тип IV – С-IV

Много високи стомни с високи тесни гърла, със слабо профилирана шийка със слабо изразен конкавен профил, издължено тяло с високи, слабо изпъкнали рамене, широки дъна и съвсем ниско плътно цилиндрично столче. Работени са на крачно колело. Украсата е врязана, излъскана и релефна (обр. 96 а-в, кат. №№ 389-390). Дръжката е както при С-I. Някои екземпляри са покрити със златиста ангоба.

С-IV са намерени в градището до П. Градец, Дядово и "Хисарлъка" в Сливен (*Щерева И., М. Радева* 2001:273-274, табл. V[11]) и датират в XI–XII в. Към това време са отнесени и стомните със златиста ангоба от Перник (*Чангова Й.* 1992:105, обр. 97_1).

Тип V – С-V

Много високи стомнички с високо, тясно гърло, със слабопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката е с елипсовидно напречно сечение и излиза от средата на шийката. Всички съдчета са работени на крачно колело и покрити с плътна червена ангоба, върху която са врязани хоризонтални линии и плитки ямички. По шийката и придънните части са нанесени фини, косо разположени излъскани ивици (обр. 97, кат. №№ 391-401).

С-V са част от голямата колективна находка от околностите на средновековното селище върху античната пътна станция Карасура, която датира в XII в. (*Wendel M.* 1997:124). Засега паралели сред достъпната ни литература не са известни.

Тип VI – С-VI

Високи стомни, с високи тесни гърла с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широки дъна с плътни столчета. Дръжката обикновено излиза от горната част на шийката и достига до най-издутата част на тялото. Украсата е врязана, под формата на хоризонтални линии и излъскана – косо разположени ивици, очертаващи мрежест орнамент.

В зависимост от височината на столчето се различават два подтипа:

С-VI А – стомна с ниско столче (обр. 98 а, кат. № 402).

С-VI Б – стомна със съвсем ниско столче (обр. 98 б, кат. № 403).

Единият от съдовете произхожда от средновековното селище върху Севтополис и е датиран в широките граници XI–XIV в., макар че копира по-ранни форми – от XI–XII в. Втората стомничка е от П. Градец и датира също в XI–XII в.

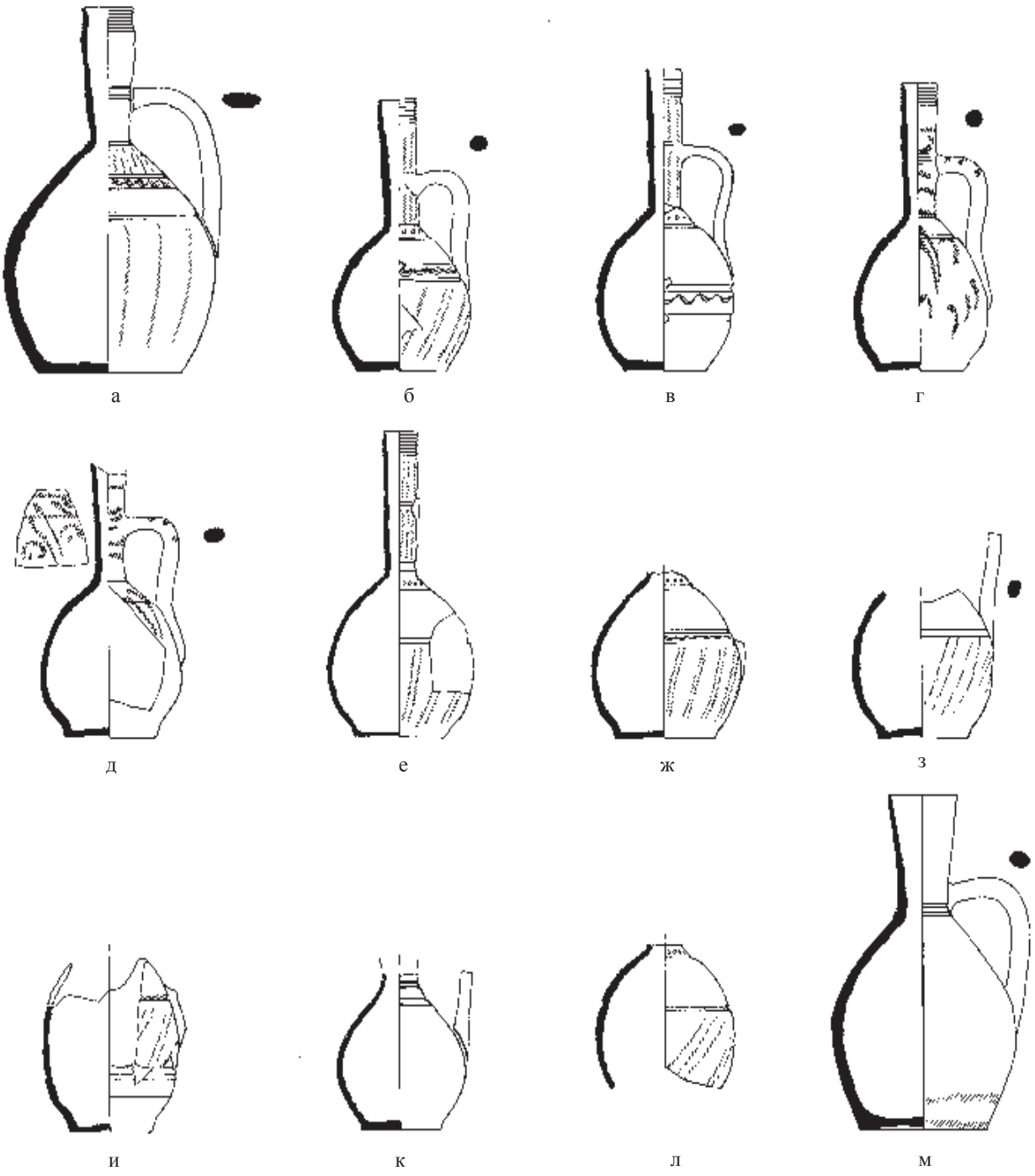

Обр. 95. Стомни, С-III. М 1:4

Тип VII – С-VII

Типът е представен от една много висока стомна с много високо тясно гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи средноизпъкнали рамене, много широко дъно със съвсем ниско плътно конусовидно столче. Мястото на дръжката не личи. Украсата е врязана и е разположена върху раменете. Целият съд е покрит с маслено-зелена глазура (обр. 98 в, кат. № 404).

Стомни с подобни форми не са характерни за керамиката от българските земи и не случайно досега от България е известен само един подобен екземпляр, за който авторите съвсем правилно считат, че е внесен от източните византийски провинции (*Чангова Й.* 1992:102-103, обр. 93_2; *Щерева И*. 1979). Буди недоумение обаче фактът, че Й. Чангова от една страна твърди, че формата няма паралели сред византийската керамика. От друга страна я свързва генетично с каните от пра-

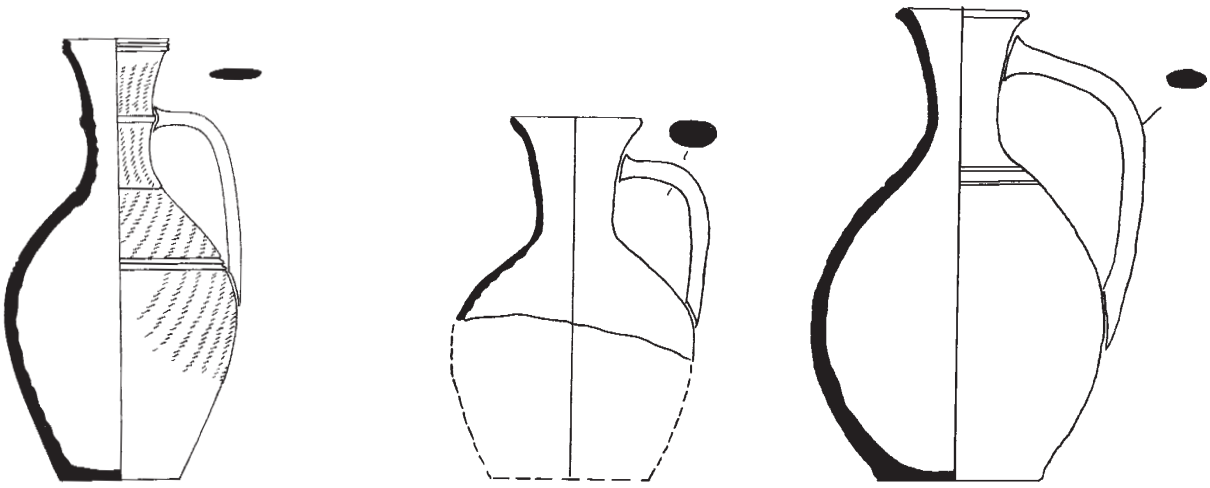

а б в

Обр. 96. Стомни, С-IV. М 1:4

българските некрополи от Нови Пазар, Бдинци и Кюлевча и най-вече с кана № 6 от съкровището от Наги сент Миклош, като отбелязва, че в пернишката кана са налице две взаимнопроникващи художествени традиции – източна и византийска. Накрая тя заключава, че според цветът на глината, техниката и цветовете на глазурата каната трябва да се свърже с местното грънчарско производство (*Чангова Й.* 1992:103). Напълно аналогични по форма съдове, при които шийката завършва с четирилистно гърло са намерени още в Пафос – Саранда Колонес (*Megaw A.* 1989:264, fig. 5 e) и Херсонес (*Якобсон А.* 1979:126, рис. 78_4). Абсолютно еднаква с посочените е и една стомна от Баку (*Исмизаде О.* 1968:290, рис. 1_5). Всички посочени съдове са датирани в XII в. Към втората половина на XII в. се отнася и съдът от Дядово, който е намерен в сметна яма от третия хоризонт на селището, заедно с медни съдове и други находки. С-VII е много близка до тези от Перник, Херсон, Пафос и Баку, но само по форма. Така орнаментът на последните три намира най-точни паралели в керамиката от източните византийски провинции (Персия), за които е характерна полихромна глазура с петна от различни по цвят глечи. Освен това вертикално врязаните S-овидни спирали под глазурата на посочените съдове не се срещат в орнаментацията на средновековната керамика в българските земи. Напротив, орнаментът от вълнообразни и право врязани линии на стомната от Дядово е много характерен за българската керамика още през Ранното средновековие. Същото важи и за монохромната маслено-зелена глазура. Всичко това навежда на мисълта, че съдът от Дядово е изработен в местна работилница по подобие на внесен от Изтока съд.

Тип VIII – С-VIII

Миниатюрна много висока стомничка с много високо средношироко гърло, много слабопрофилирана шийка, издължено тяло с много високи, слабоизпъкнали рамене, средношироко дъно със средновисоко конусовидно плътно столче. Дръжката по правило излиза под ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото (обр. 98 г). Цялото съдче е покрито отвън с плътна бяла ангоба и светлозелена глазура.

С-VIII имитира формата на К-XXVII, с които по всяка вероятност са имали едно и също предназначение. Намерена е в Сливен и се отнася към XI–XII в.

Тип IX – С- IX

С-IX е представен също от една миниатюрна, много висока стомничка с много високо, средно-широко гърло, слабо профилирана шийка с издължено тяло, много високи слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Снабдена е с една плоска дръжка. Цялото тяло е покрито с вертикални излъскани ивици (обр. 98 д, кат. № 405).

Функцията на С-IX едва ли се е различавала от тази на предходните С-VIII. Същата форма е регистрирана и сред керамиката, рисувана с червена боя от Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:44, Taf, 46_{427}). Съдчето произхожда от втория хоризонт на Дядово – и се отнася към първата половина на XII в.

Тип X – С-X

Много висока стомничка с високо, тясно гърло, със слабо завита навътре, почти цилиндрична шийка, силноиздължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Почти кръглата в сечение дръжка излиза от ръба на устието и се

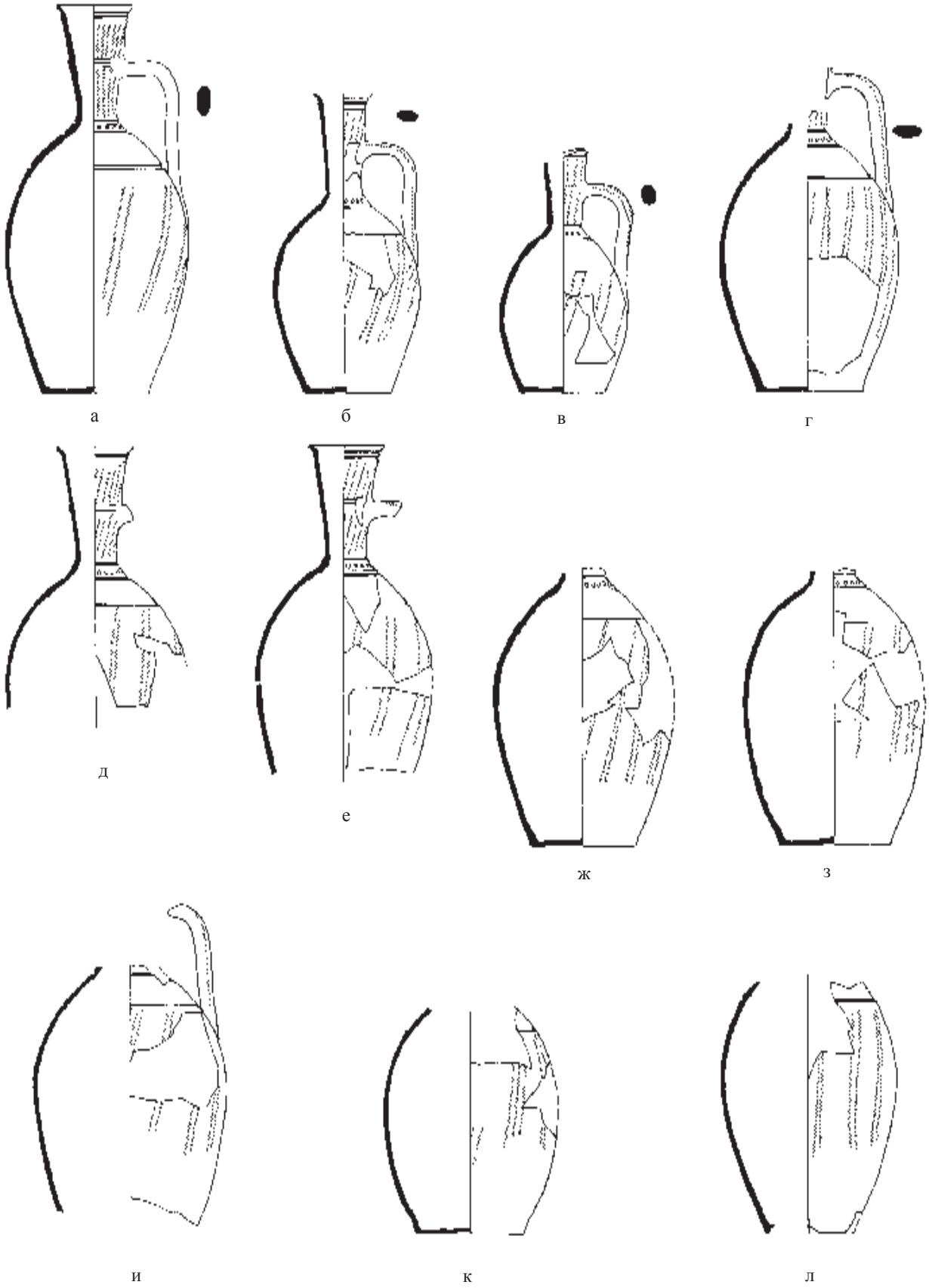

Обр. 97. Стомни, С-V. М 1:4

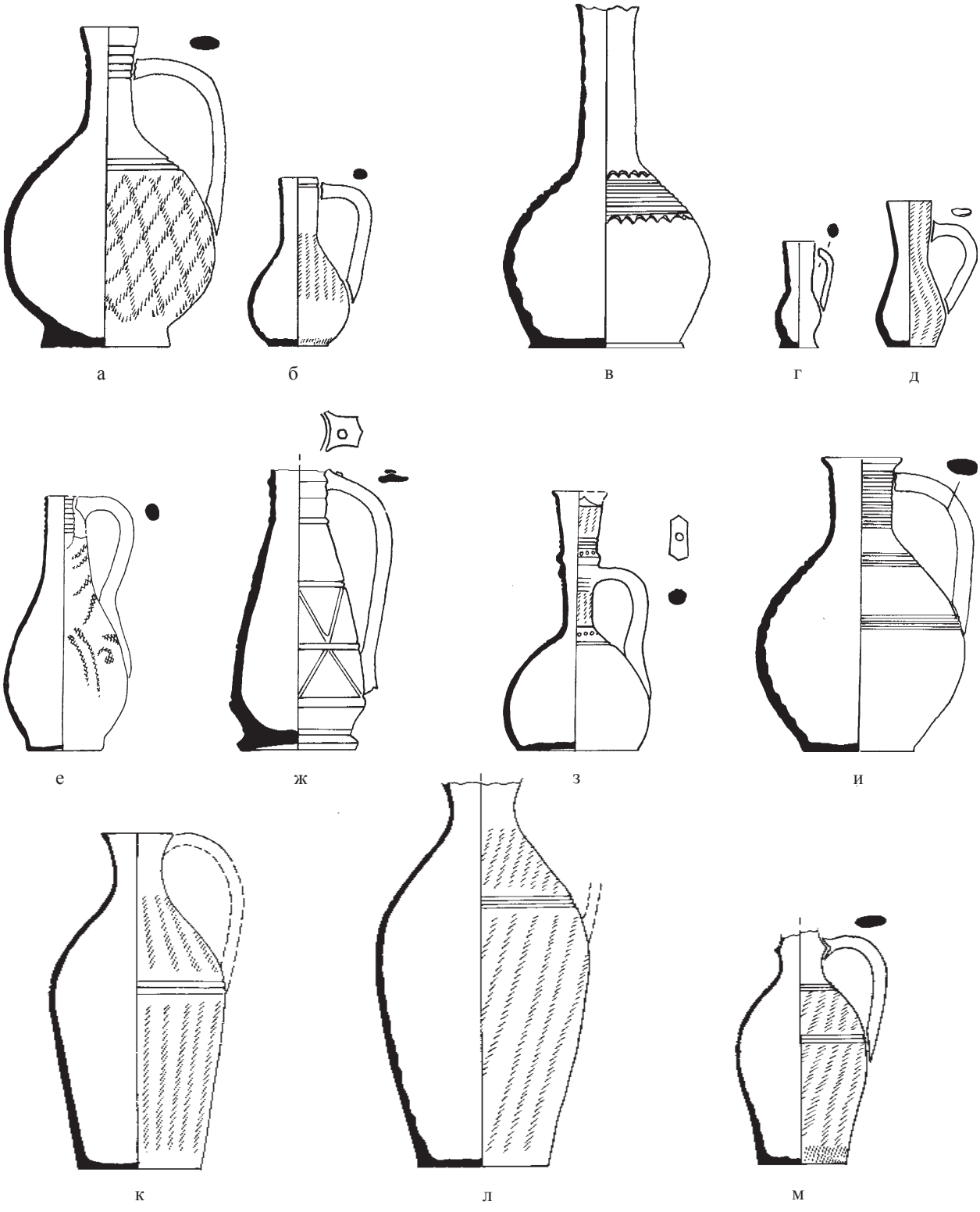

Обр. 98. Стомни, а - С-VI А, б - С-VI Б, в - С-VII, г - С-VIII, д - С-IX, е - С-X, ж - С-XI, з - С-XII, и - С-XIII, к - м - С-XIV. М 1:4

свързва с горната половина на раменете, като завършва с релефен израстък. Цялото съдче е покрито със златиста ангоба и рисувано с червена боя (обр. 98 е, кат. № 406).

Засега формата на С-Х е без паралели, а произходът и по всяка вероятност трябва да се търси в източните византийски провинции. Съдчето е част от колективната находка от Карасура и датира в XII в. (*Wendel M.* 1997:124).

Тип XI – С-XI

Много висока стомничка със средновисоко,

тясно гърло, с цилиндрична шийка, силно издължено тяло с много високи, много слабоизпъкнали рамене и средношироко дъно, върху средновисоко плътно конусовидно столче. Дръжката излиза от ръба на устието и достига до най-долната част на раменете. В горния и долния и край има релефни пъпки. В горната половина на раменете минава нисък релефен ръб, насечен с ямички. Долната им половина е украсена с двойки хоризонтално врязани линии, между които са очертани свързани с върховете си триъгълници. Цялото съдче е покрито със светла маслено-зелена глазура (обр. 98 ж, кат. № 407).

С-XI е засега без паралели сред византийската трапезна керамика. Намерена е в средновековната крепост край с. Каравелово, Ямболско и датира в XI в.

Тип XII – С-XII

Много висока стомничка с много високо, много тясно гърло с много слабопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Облата в напречно сечение дръжка излиза от нисък гладък релефен ръб от средата на шийката и се свързва с долната половина на раменете. В горния край е украсена с релефна пъпка. Цялото съдче е покрито с плътна червена ангоба, върху която са врязани хоризонтални линии, ямички и са нанесени фини излъскани ивици (обр. 98 з, кат. № 408).

С-XII принадлежи към находката от Карасура и датира в XII в. (*Wendel M.* 1997:124).

Тип XIII – С-XIII

Много висока стомна с високо тясно гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза под ръба на устието и се свързва с тялото в най-издутата му част. Украсата е врязана (обр. 98 и, кат. № 409).

Съдът произхожда от последния пласт на "Хисарлъка" в Сливен и датира в XI–XII в.

Тип XIV – С-XIV

Последният XIV тип е представен от много високи стомни с ниски тесни гърла със средно профилирана шийка, силно издължено тяло със средновисоки, слабо изпъкнали рамене и много широки дъна. Дръжките отново излизат под ръба на устието и достигат до най-издутата част на тялото (обр. 98 к-м, кат. №№ 410-412). Украсата е врязана и излъскана.

С-XIV са намерени в Дядово (II хоризонт) и Карасура и датират в XII в.

Стомни с аналогични форми са известни и от селищата в западните български земи (*Щерева И.* 1977:7, обр. 2). Същите откриваме и сред вносната керамика в Диногеция (*Barnea I.* 1967:230, fig. 142). Аналогични съдове са известни и от византийските центрове Солун (Σωτηριου Γ. και Μ. 1952:240, πιν. 97_2) и Атина (Μπακιρτζησ Χ. 1989:73, Εικ. 1).

*

* *

Подобно на някои типове от предходните категории съдове – гърнета, паници и кани, които показват тесни хронологически граници, така и при стомните са налице типове, които могат да се използват като датиращ материал. Разбира се и тук се срещат такива с доста дълга хронология – от XI до XIV в. (С-VI). Голяма част от стомните битуват през целия период XI–XII в. (С-II, С-IV, С-VIII и С-XIII). Други имат малко по-къси хронологически рамки – XI – първата половина на XII в. (С-III) и втората половина на XI–XII в. (С-I). Тип С-V не излиза от рамките на XI в., а С-VII, С-X–С-XII и С-XIV – от XII в. С най-тесни хронологически граници е С-IX, който битува само през първата половина на XII в. (обр. 99).

АМФОРОВИДНИ СЪДОВЕ

Амфоровидните съдове са слабо разпространени. По ТЦС те заемат 3.39 % (табл. 2), а по ТФМ – 5.20 % (табл. 3).

Формата на амфоровидните съдове е нова и произходът и трябва да се свърже с XI–XII в. Всички съдове са работени на крачно колело от много добре пречистена глина, най-често с различни оттенъци на червения цвят. Украсата е врязана и излъскана под формата на коси ивици. Амфоровидните съдове са също "затворена" категория и за определяне на типологическата им принадлежност се използват същите показатели както за гърнета, кани и стомни. В зависимост от стойностите на отделните детайли в конструкцията на съдовете се различават 7 типа:

Тип I – АС-I

Много високи съдове с много високи тесни гърла, слабо профилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабо изпъкнали рамене и широки дъна. Всички съдове без изключение са снабдени с по две симетрично разположени дръжки, които по правило излизат под ръба на устието от гладък релефен ръб и достигат до най-издутата част на тялото (обр. 100, кат. №№ 413-419). Украсата е най-често врязана, която заема шийката и раменете, а по-рядко и излъскана – по раменете и придънната част. При един екземпляр

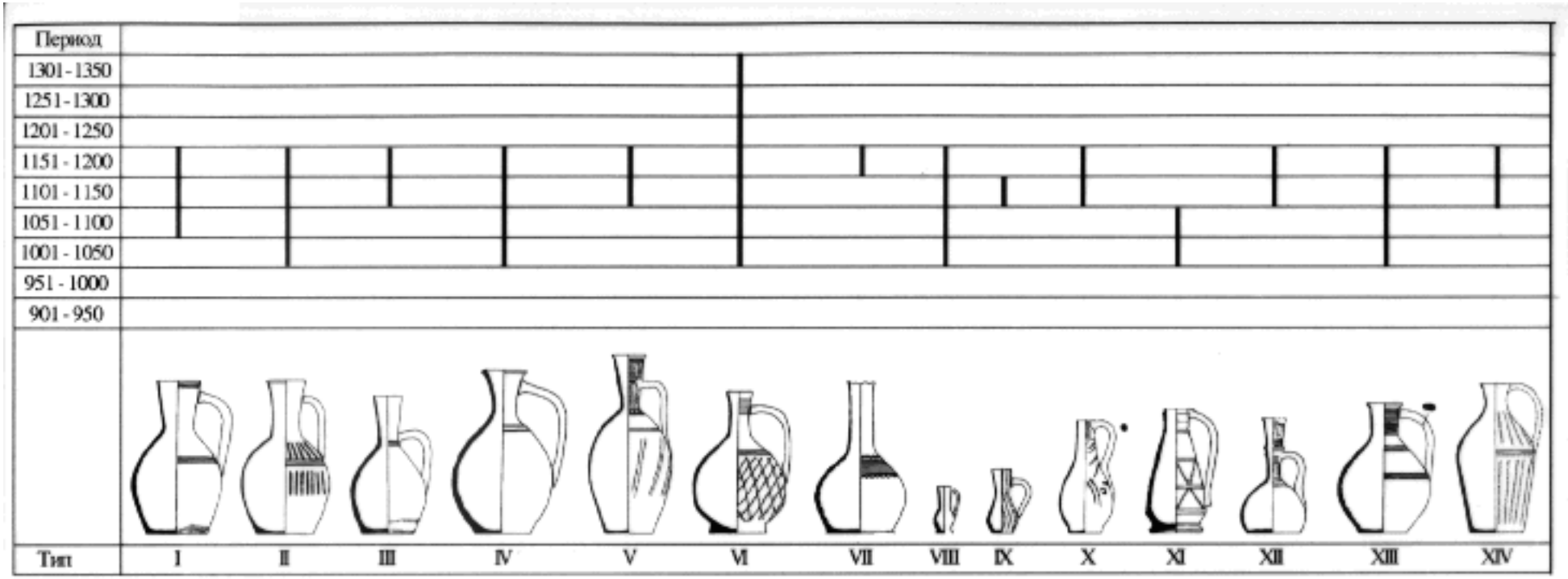

Обр. 99 Хронология на типовете стомни.

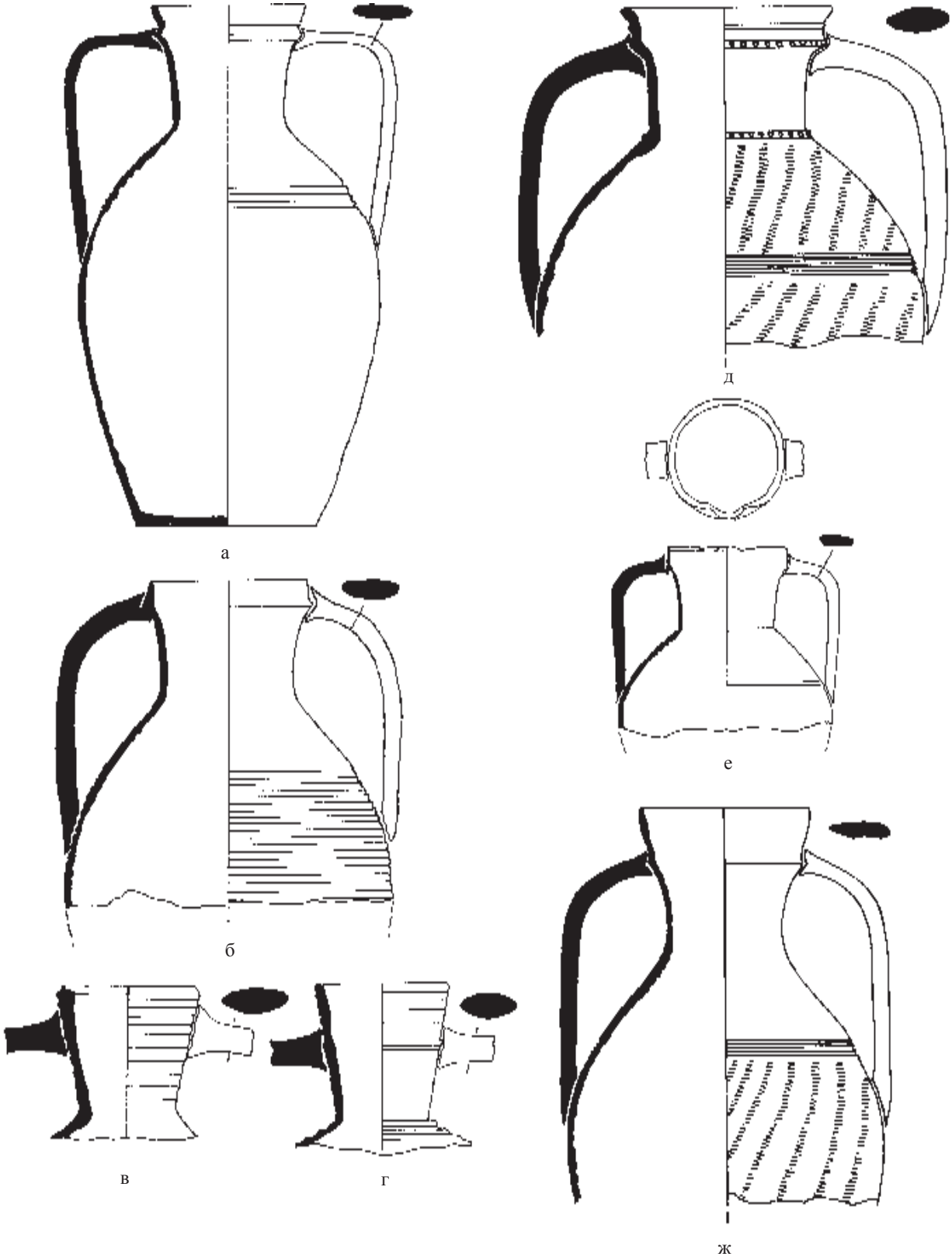

Обр. 100. Амфоровидни съдове, АС-I. М 1:4

от Дядово на устието е оформен улей (обр. 100 е).

Най-точно са датирани съдовете от Дядово, които произхождат от затворени комплекси (жилище № 9 и сметни ями) от първи хоризонт и датират във втората половина на XI в. (обр. 100 б-г, е). Останалите АС-I от Берое и Езеро са без ясна хронологическа позиция и се отнасят към XI–XII в.

Тип II – АС-II

Високи съдове с високо тясно гърло, слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Плоските дръжки излизат, както и тези от АС-I от релефни ръбове, разположени на различна височи-

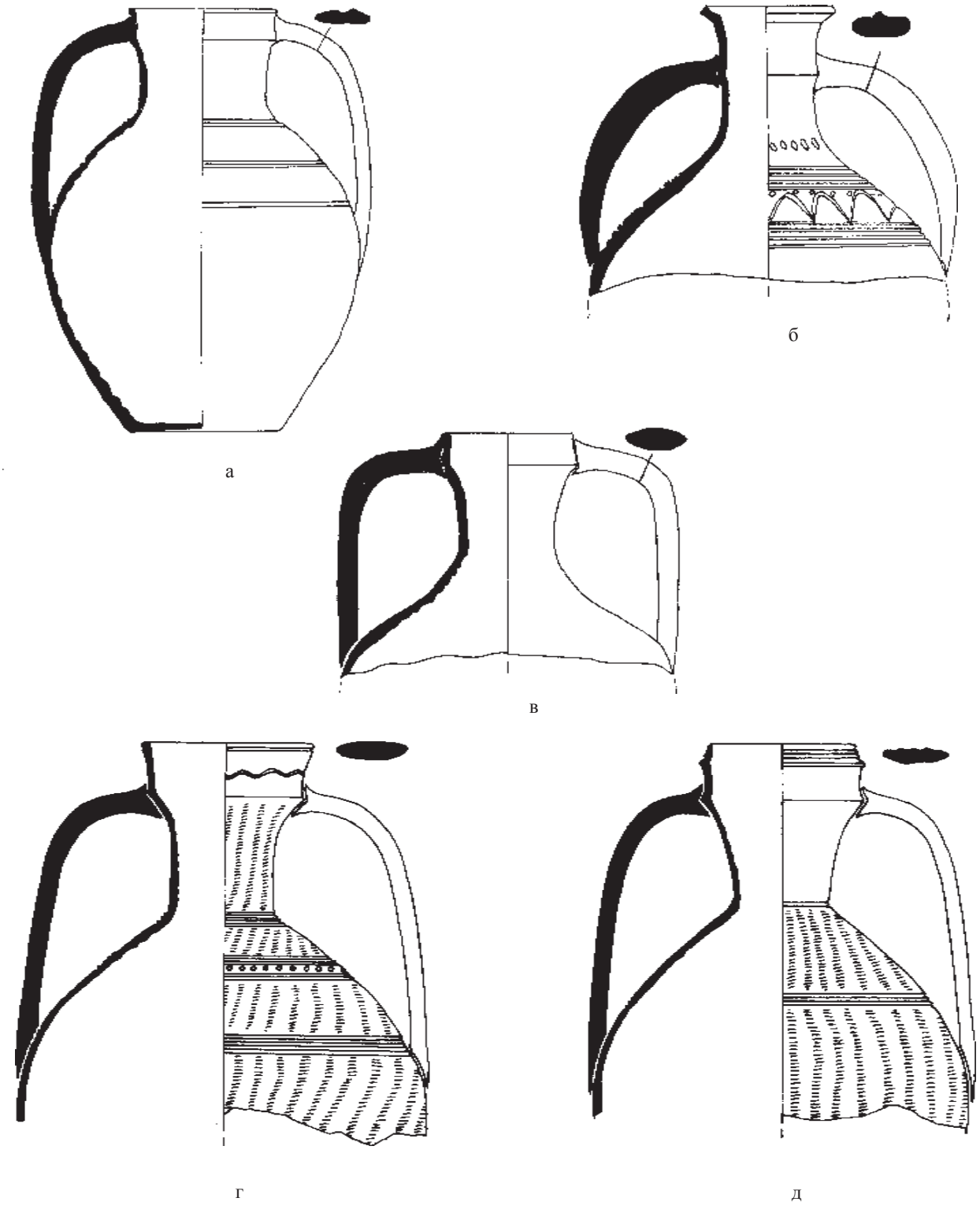

Обр. 101. Амфоровидни съдове, АС-II. М 1:4

на по шийката. И тук украсата се състои най-често от хоризонтално, по-рядко от вълнообразно врязани линии, а още по-рядко от ямички. Срещат се и излъскани ивици, които обикновено заемат раменете и придънната част, а по-рядко и шийката (обр. 101, кат. №№ 420-423).

Датировката на АС-II се определя от двата съда от Дядово, които са от първи и втори хоризонт, т. е датират във втората половина на XI и първата половина на XII в. Съдът от Гледачево-1 произхожда от сметна яма № 16 и се отнася към третата четвърт на XII в. Следователно АС-II датират в периода – втората половина на XI–XII в.

Тип III – АС-III

Много високи съдове с високи, тесни гърла

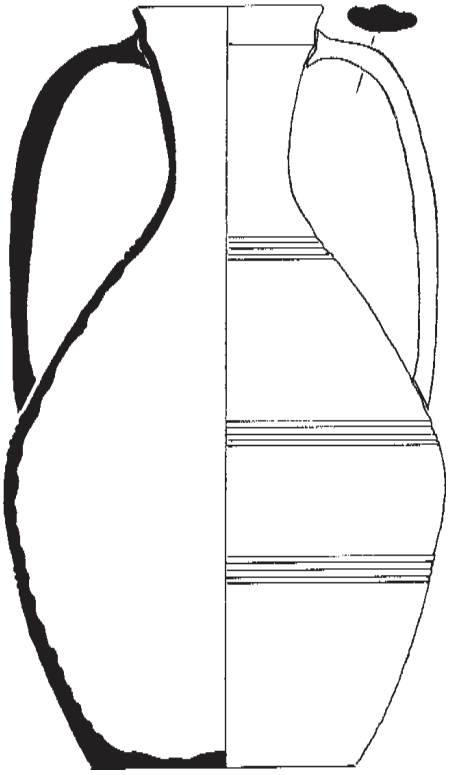

а

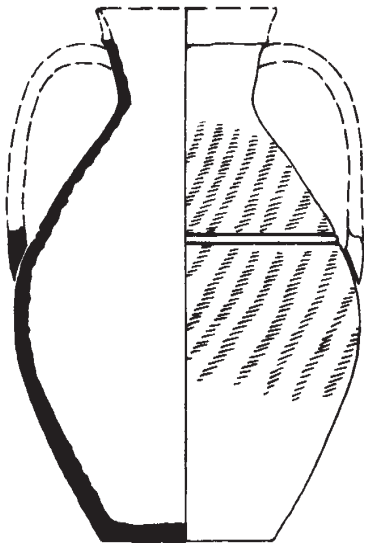

б

Обр. 102. Амфоровидни съдове, АС-III. М 1:4

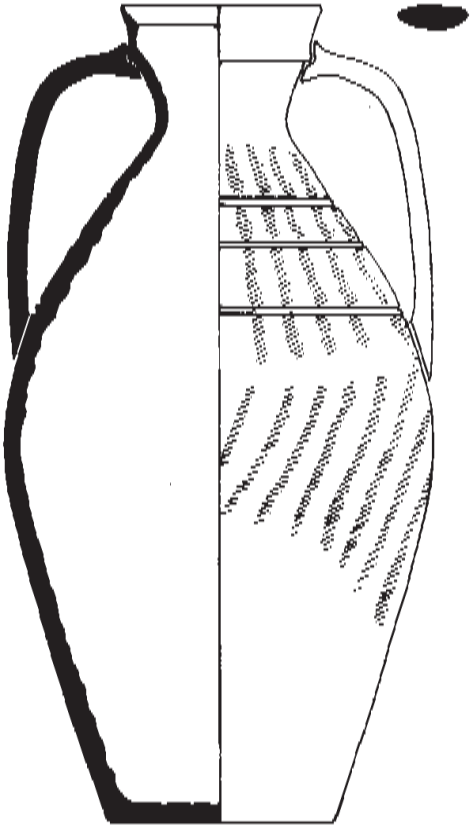

а

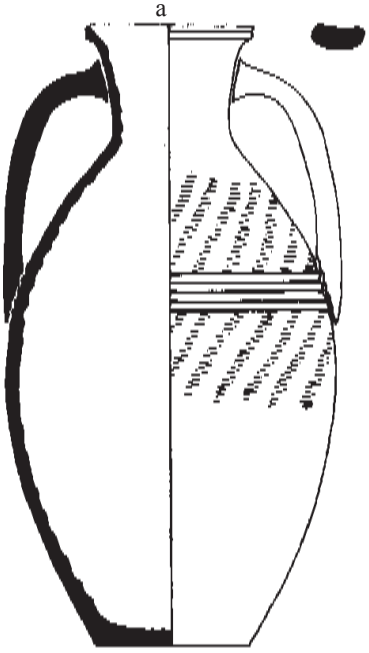

б

Обр. 103. Амфоровидни съдове, АС-IV. М 1:4

със слабопрофилирани шийки, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. Украсата се състои от хоризонтално врязани линии и косо разположени излъскани ивици. Дръжките на някои съдове са украсени с вертикално ребро (обр. 102 а-б, кат. №№ 424-425).

Съдът от Дядово датира във втората половина на XII в. (сметна яма от III хоризонт), а този от Берое е без ясна стратиграфия, поради което датираме типа в XI–XII в.

Тип IV – АС-IV

Много високи съдове със средновисоки, тесни гърла, слабопрофилирани шийки, издължено тяло със средновисоки слабоизпъкнали рамене и широки дъна. При някои съдове дръжките изли-

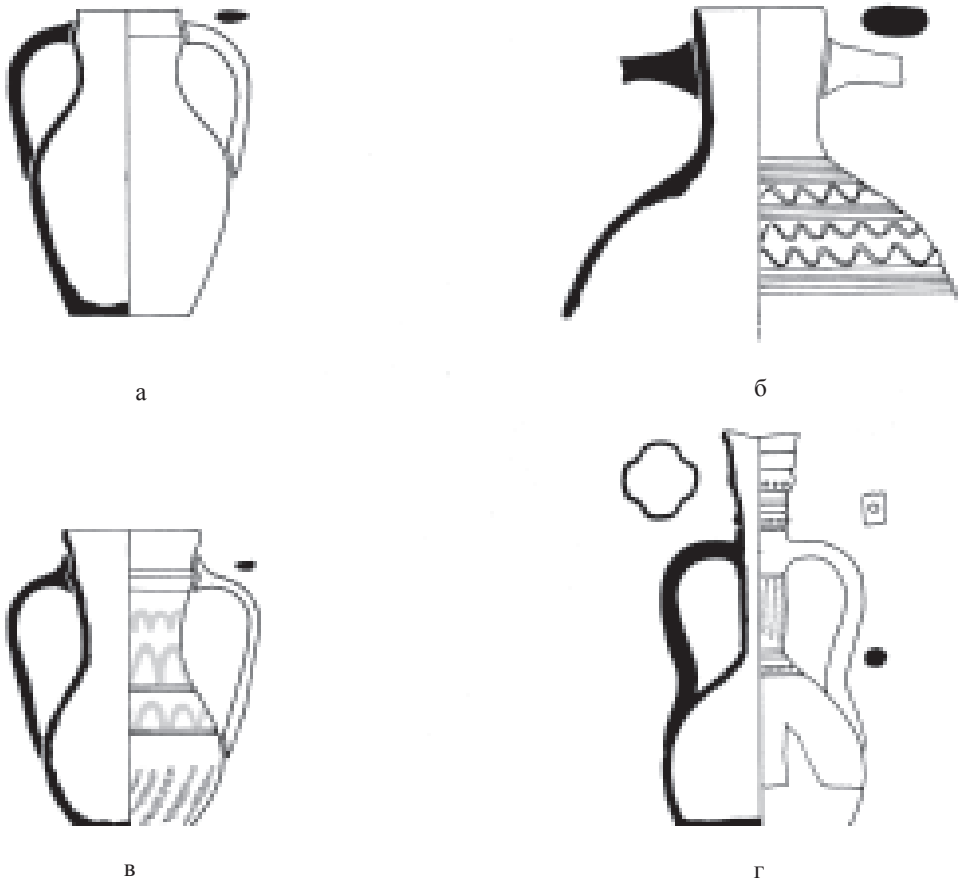

а б в г

Обр. 104. Амфоровидни съдове, а - б - АС-V, в - АС-VI, г - АС-VII. М 1:4

зат от релефен ръб, а при други – направо от шийката. Украсата е както при предходния тип (обр. 103, кат. №№ 426-427).

Съдовете произхождат от трети хоризонт на Дядово и датират във втората половина на XII в. Първият от тях (обр. 103 а) е намерен в жилище № 4, а вторият – в сметна яма.

Тип V – АС-V

Представен е от високи съдове с високи, средношироки гърла, с много слабо профилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широки дъна. АС-V са с малки размери (обр. 104 а-б , кат. №№ 428-429).

Съдовете произхождат от първи и трети хоризонт на Дядово и датират във втората половина на XI–XII в.

Тип VI – АС-VI

Много високо амфоровидно съдче с много високо, средношироко гърло, със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжките отново излизат от гладък релефен ръб от средата на шийката. Раменете са украсени с рисувани с бяла ангоба, залепени с основите си дъги, а придънната част – с излъскани ивици. Декорацията имитира рисуваната с червена боя украса по съдовете със златиста ангоба (обр. 104 в, кат. № 430).

АС-VI е намерен в сметна яма № 26 на селището край с. Караново и датира във втората половина на XII и началото на XIII в.

Тип VII – АС-VII

Последният тип е представен от една много висока амфоровидна кана с много високо, много тясно четирилистно гърло с много слабопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и много широко дъно. Облите дръжки излизат от средата на шийката и са украсени с пъпки в горния край. Целият съд е покрит с плътна червена ангоба, върху която са врязани хоризонтални линии и плитки ямички и нанесени фини излъскани ивици (обр. 104 г, кат. № 431).

АС-VII е част от колективната находка от околностите на Карасура и датира в XII в. (*Wendel M.* 1997:124).

*

* *

От характеристиката на амфоровидните съдове се вижда, че основните показатели, характеризиращи категорията са твърде близки при по-

вечето типове. Така всички съдове са много високи, имат тесни гърла, издължено тяло и широки дъна. Близките стойности на отделните показатели при различните типове, показва стандартизация в производството на тази категория.

Подобни съдове са известни от селището край с. Ковачево (*Гатев П.* 1985:96, обр. 30-31), Пернишката крепост (*Щерева И.* 1979), Търговище (*Чангова Й.* 1959:258, обр. 14) и Скала (*Йотов В., Г. Атанасов* 1998:72, табл. LX). По късно през XIII–XIV в. амфоровидните съдове се срещат често сред битовата керамика на късносредновековните селища.

През XI–XII в. амфоровидните съдове са широко разпространени във целия византийския културен кръг. Срещат се както в центровете Атина (*Leslie S. T.* 1984:55, Pl. 16 f), Солун (Σωτηριου Γ. και Μ. 1952:240, πιν. 97_{1}) Коринт (*MacKay T.* 1967:278, 283, Pl. 66_{58}, 67_{76}) и Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:44, taf. 46_{426}), така и в селищата в Северна Добруджа (*Constantinescu N.* 1964:274, fig. 6; *Barnea I.* 1967:230-275, fig. 163_{1}; *Barnea I., St. Stefanescu* 1971:269, fig. 89_{6}), Северното Причерноморие (*Якобсон А.* 1950:2102, рис. 48) и по Средния Дунав (*Бикић В.* 1994:58-59, сл. 22_{1}; *Popović M.* 1999:237, fig. 194_{1-2}).

ЧАШИ

Чашите заемат 10.89 % от целите съдове от Югоизточна България (табл. 2). В зависимост от формата в категорията се различават осем типа:

Тип I – Ч-I

По-голямата част от тях повтарят формите на гърнетата, работени на крачно колело – Г-XIV и Г-XVIII – Г-XXXV, от които се различават само по размери. Ето защо всички чаши от този вид обозначаваме като гърневидни и обособяваме в един тип – Ч-I. В противен случай рискуваме да повторим типологическата характеристика на гърнетата от посочените типове. Този тип чаши са широко разпространени. Достатъчно красноречиво за това говори фактът, че от всички 67 съда от Югоизточна България само 9 принадлежат на типове, различни от гърневидните – 13.43 %. Ч-I запазват и украсата на гърнетата (обр. 105-106, кат. №№ 432-485). Типът е известен още от Ранното средновековие (*Дончева-Петкова Л.* 1977:92, обр. $26_{330-332}$). По-късно – по време на византийското владичество и на Второто българско царство той получава широко разпространение (*Георгиева С.* 1974:34-39, обр. 22).

Тип II – Ч-II

Дълбока чаша със сферична форма. Шийка и дръжка липсват. По средата на раменете е врязан пояс от хоризонтални канелюри. Работена е на ръчно колело (обр. 107 а, кат. № 486).

Намерена е в жилище № 1 в "Хисаря" в Хасково, заедно с голям брой други съдове и монета на Василий II, което я датира в началото на XI в.

Тип III – Ч-III

Среднодълбоки чаши с широко дъно и една миниатюрна дръжка (обр. 107 б-в, кат. № 487). Работени са на ръчно колело. Първата произхожда от "Хисарлъка" в Сливен, а втората – от "Хисаря" в Хасково. Аналогии на формата сред керамиката от българските земи не са известни. Прототипът и откриваме във византийската бяло и червеноглинена неглазирана керамика от края на X – началото на XI в. (*Morgan Ch.* 1942:58, fig. 40 d). Към XI в. се отнасят и Ч-III.

Тип IV – Ч-IV

С една дълбока, конусовидна чаша със златиста ангоба е представен IV тип (обр. 107 г, кат. № 488). Формата се среща сред керамиката от XI–XII в. и засега е регистрирана в Перник (*Чангова Й.* 1992:91, обр. 80) и Мелник (*Цветков Б.* 1989:129, обр. 5 в). По всяка вероятност от този тип са произлезли широко разпространените през XIII–XIV в. бокали.

Ч-IV произхожда от Караново и се отнася към втората половина на XII и началото на XIII в.

Тип V – Ч-V

Ч-V е представен също от една миниатюрна чашка с лалеевидна форма и малка дръжчица. В устието е оформен улей. Работена е на ръка и е съвсем груба (обр. 107 д, кат. № 489). Съдчето произхожда от втория хоризонт в Дядово и датира в първата половина на XII в.

Тип VI – Ч-VI

Тип VI е представен също от една малка дълбока цилиндрична чаша с една дръжка (обр. 107 е, кат. № 490). И този съд е без аналогии и е работен на ръка. Намерен е в сметна яма в селището край с. Караново и датира във втората половина на XII и началото на XIII в.

Тип VII – Ч-VII

Дълбока конусовидна чаша с косо отрязано устие. Дръжката е отчупена. Работена е на ръка (обр. 107 ж, кат. № 491).

Ч-VII произхожда от Кабиле.

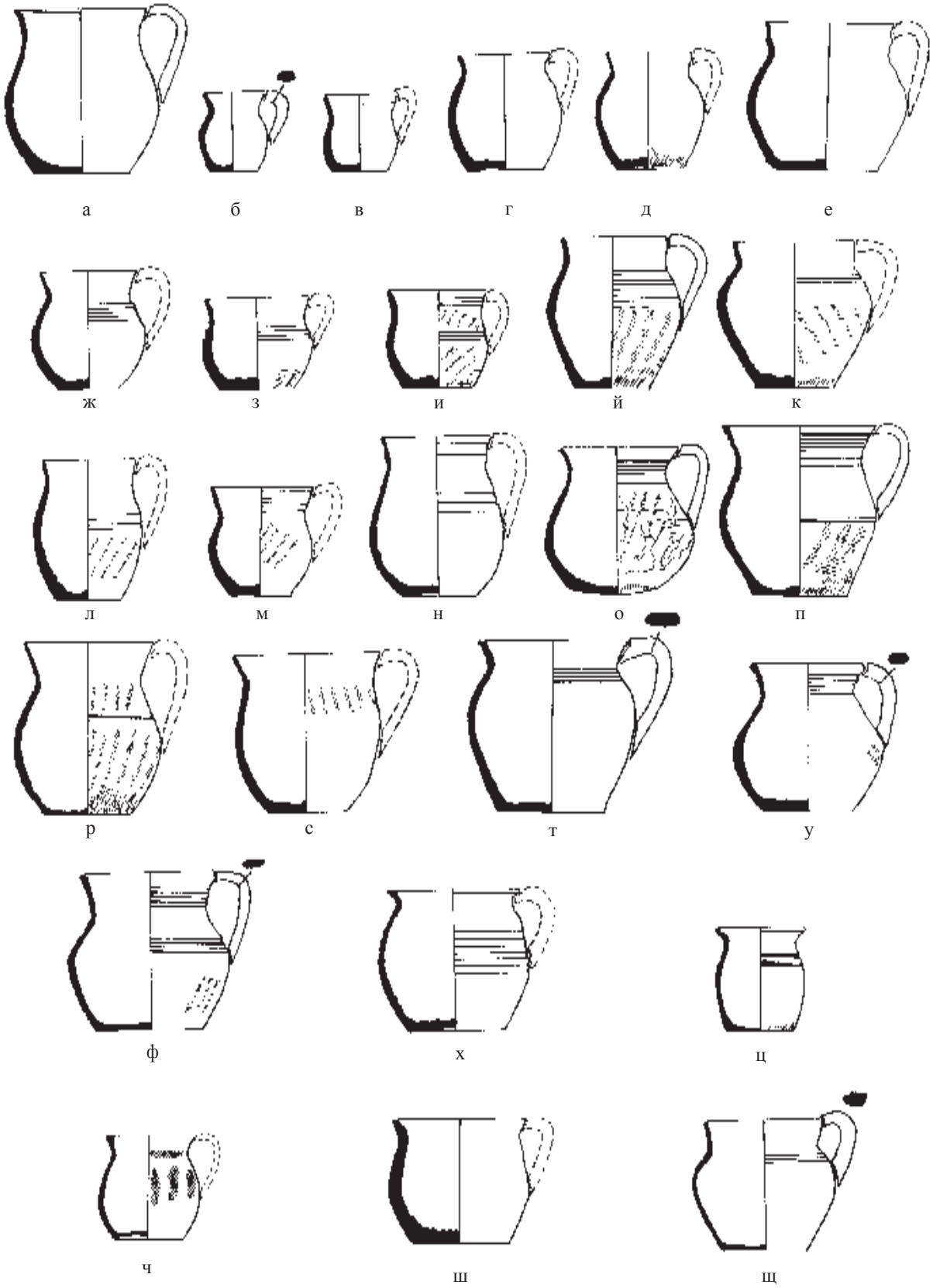

Обр. 105. Чаши, Ч-I. М 1:4

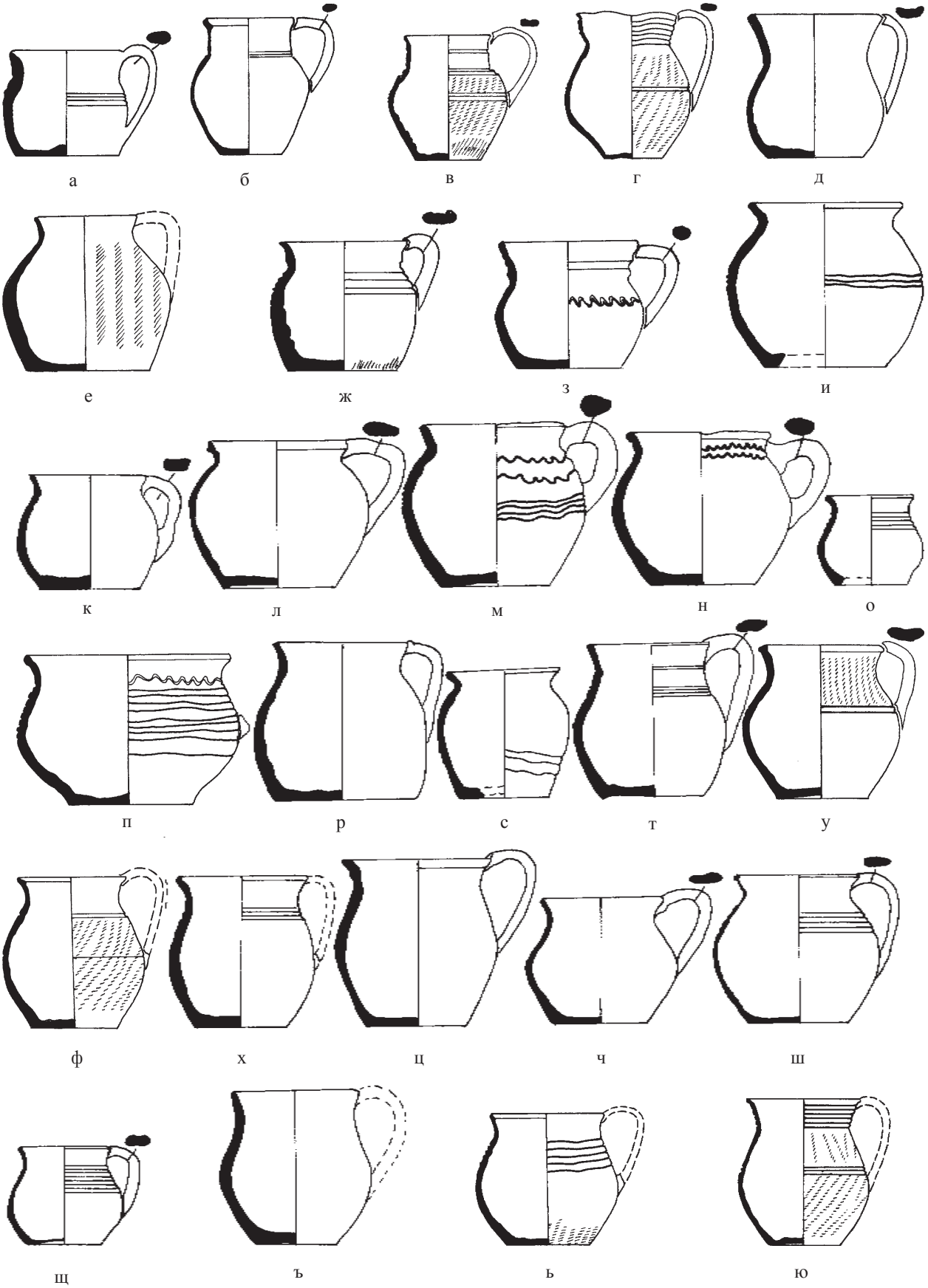

Обр. 106. Чаши, Ч-I. М 1:4

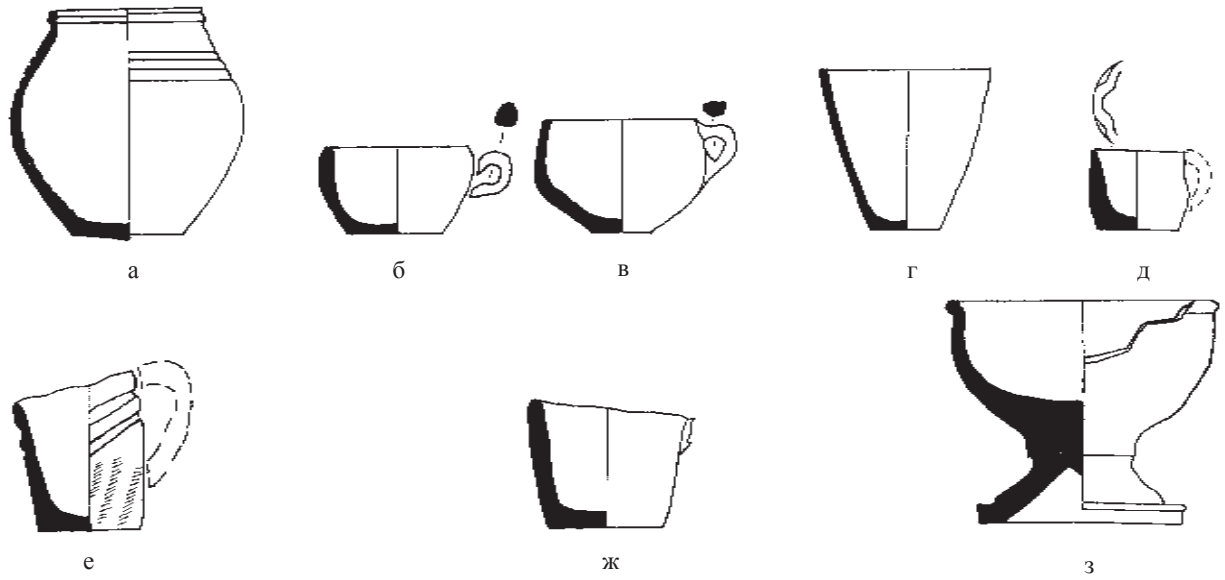

Обр. 107. Чаши, а - Ч-II, б - в - Ч-III, г - Ч-IV, д - Ч-V, е - Ч-VI, ж - Ч-VII, з - Ч-VIII. М 1:4

Тип VIII – Ч-VIII

Дълбока полусферична белоглинена чашка с широко дъно върху високо кухо конусовидно столче. Отвън и отвътре е покрита с плътна, силно повредена от вторично горене, синя глазура, (обр. 107 з, кат. № 492).

Напълно еднаква чашка е намерена при разкопките на Коринт. Ч. Морган я свързва с персийската керамика и датира съдчето в средата и втората половина на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:177, fig. 160 c). Към същото време отнасяме и Ч-IX, която е намерена в средновековната крепост край с. Искрица (*Шейлева Г.* 1995: 247, обр. 15 а).

*

* *

По-голямата част от разгледаните типове Ч-I–Ч-VII водят произхода си още от ранносредновековната керамика от края на X в., (*Дончева-Петкова Л.* 1977:92-94, обр. $26_{330,\ 332\text{-}334}$). Същите форми са засвидетелствани и сред керамиката от крепостта Скала (X–XI в), (*Йотов В., Г. Атанасов* 1998:73, табл. $LXII_{1\text{-}2,\ 5}$). По-късно през периода на византийското владичество в българските земи посочените типове чаши бележат широко разпространение, за което свидетелстват керамичните находки от Перник (*Чангова Й.* 1992: 91, обр. 79) и Мелник (*Цветков Б.* 1989:127, обр. 5 г).

Към XI–XII в. се отнася произходът на последния тип Ч-VIII, който е свързан с византийската и персийската трапезна керамика.

С втората половина на XI и първата половина на XII в. са свързани и чашите от група V a и b от средновековната Диогеция (*Сотєа М.* 1967:186, fig. $120_{1,\ 7}$). Към XII в. са отнесени и чашите от крепостите Рас (*Popoviж М.* 1999:231, sl. 190) и Белград (*Бикић В.* 1994:51, сл. 19).

По-късно – по времето на Второто българско царство – XIII–XIV в. голяма част от типовете чаши търпят развитие и разпространение, особено що се отнася до гърневидните форми и т. н. бокали. Откриваме ги както в столицата Търнов (*Георгиева С.* 1974:34-38, обр. 22-23; *Ангелов Н.* 1980: 142, обр. 138), така и в Червен (*Георгиева С.* 1985: 137, обр. 13-16) и Шуменската крепост (*Антонова В.* 1978:14, табл. $V_{19\text{-}31}$).

БЪКЛИЦИ

Бъклиците са една от най-слабо разпространените категории. Те заемат едва 0.36 % от целите съдове (табл. 2), колкото и амфорите. Докато обаче амфорите са широко застъпени във фрагментарния материал, бъклиците липсват и там. Достатъчно категорично за това говори и фактът, че в цялостно проученото Дядово е намерен един единствен фрагмент от глазирана бъклица.

От изследвания район са известни два сравнително добре запазени съда, първият от П. Градец, а вторият – от Хасково (обр. 108, кат. №№ 493-494). Те са еднотипни и имат сферично, едностранно сплескано тяло и дръжки, които излизат под ръба на устието и достигат до средата на раменете.

Макар, че се срещат изключително рядко сред керамичните находки, бъклиците имат широк географски и хронологически ареал на разпространение. Те се срещат от Средна Азия (IV–

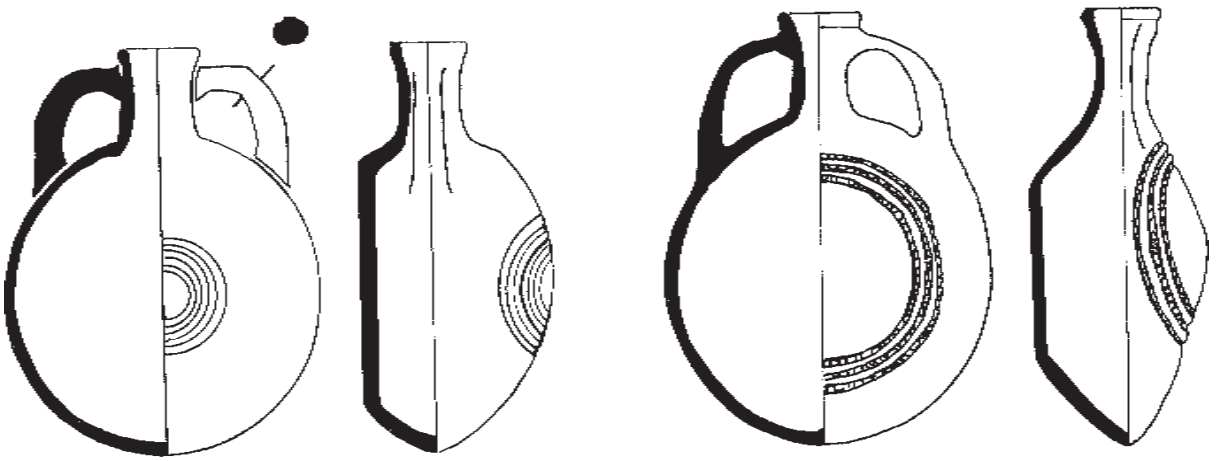

а б

Обр. 108. Бъклици. М 1:4

III в. пр. Хр.), (*Гайдукевич В.* 1952:342, рис. 11_1) до Западна Европа (*Stampfuss R.* 1940:290, tabl. 97). Съществуват различни мнения относно произхода и предназначението им. В. Хруби свързва тази категория съдове с византийската керамика от IX в. (*Hruby V.* 1955:460, tab. 68_8). Според Й. Хампел пък бъклиците имат античен произход (*Hampel J.* 1905:105, figs. 171-172).

В българската археологическа литература съществуват две мнения относно предназначението на съдовете. Според Л. Дончева бъклиците се отнасят към групата на трапезната керамика (*Дончева-Петкова* Л. 1970:19-20, обр. 4 а). Р. Рашев приема това мнение и го допълва. Като изхожда от едната плоска страна на съдовете, той допуща, че те са служели и като амбалажни съдове за индивидуални нужди (*Рашев Р.* 1979:207). По-друго мнение застъпва П. Славчев. Изхождайки от особената форма на бъклиците без крачета, той предполага, че те са били елемент от снаряжението на конника, обосновавайки се с едната плоска страна, добре прилепваща към тялото на конника или коня. Като много по-късен прототип на предназначението на бъклиците, авторът изтъква асиметричната форма на войнишката манерка (*Славчев П.* 1978:51).

От наличния материал е много трудно да се определи действителното предназначение на тази рядко срещаща се категория съдове. Ако допуснем, че бъклиците имат номадски произход, то би следвало през XI и първата половина на XII в. – време на много чести номадски нашествия, броят им да е много по-голям, особено в онези райони, където според писмените извори има трайно заселване на номади от страна на византийската власт. Засилване на присъствието на бъклиците през този период, обаче не се наблюдава. Ето защо сме по-склонни да ги приемем като трапезни съдове.

Що се отнася до датировката на бъклиците от Югоизточна България, то тази от Хасково е датирана в края на X и началото на XI в. (*Аладжов Д.* 1961:15), а бъклицата от П. Градец е намерена върху подово ниво от втората половина на XII в.

КЕРАМИКА СЪС СПЕЦИАЛНО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ

Към последната група от битовата керамика се отнасят категориите: капаци, осветителни тела, култова керамика (кадилници) и съдове за филтриране.

КАПАЦИ

По принцип капаците би следвало да се отнесат към съответната категория, към която са били използвани. Поради незначителния им брой обаче е почти невъзможно свързването им с точно определена категория съдове. Ето защо съвсем условно ги причисляваме към керамиката със специално предназначение.

На територията на Югоизточна България капаците са изключително слабо разпространени – 1.79 % по ТЦС. Според формата си те се разделят в четири типа:

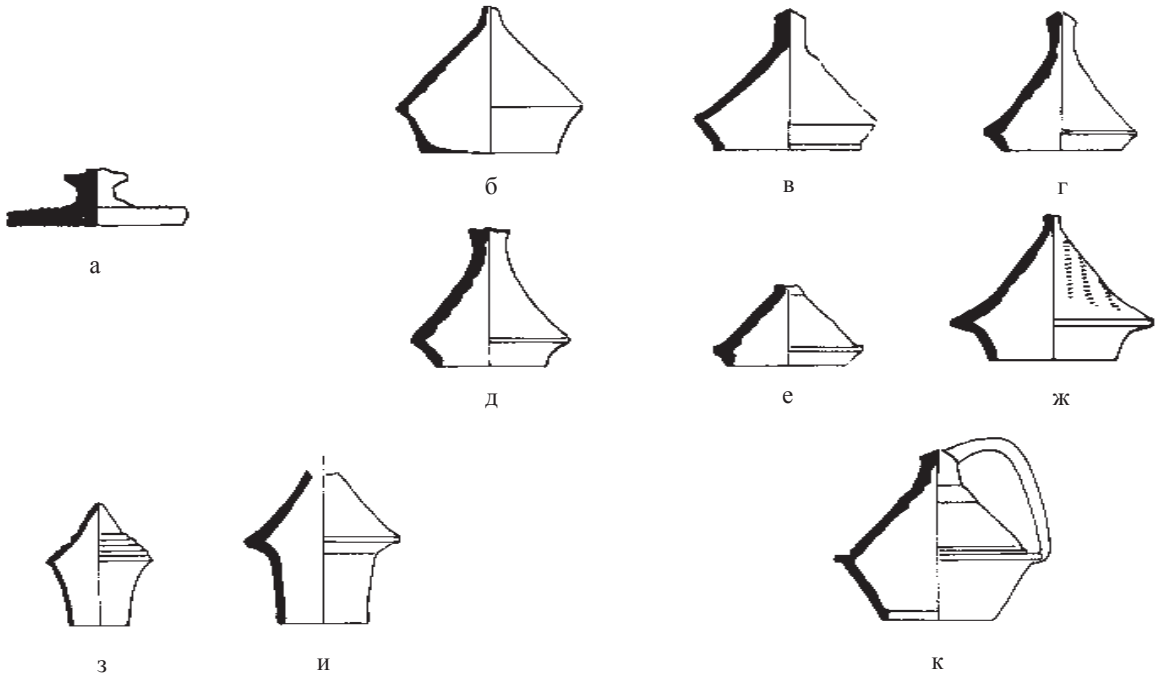

Обр. 109. Капаци, а - Кп-I, б - ж - Кп-II, з - и - Кп-III, к - Кп-IV. М 1:4

Тип I -Кп-I

Тип I е представен от един плосък капак с плътна ниска дръжка, около която са врязани концентрични окръжности (обр. 109 а, кат. № 495). Малкият диаметър на капака показва, че той е затварял съд с тясно гърло – най-вероятно кана или амфоровиден съд.

Кп-I е намерен в сметна яма от първи хоризонт на селището до с. Дядово и датира във втората половина на XI в.

Тип II – Кп-II

Тип II е най-многоброен и е представен от 6 капака с биконична форма и ниска плътна цилиндрична дръжка (обр. 109 б-ж, кат. №№ 496-501). Долната част на тези капаци е лягала в предварително оформено легло в гърлото на съответната категория съдове, което е придавало много по-голяма стабилност на капака, за разлика от този от I тип. И тези капаци имат малък диаметър и са затваряли тесни гърла – на амфоровидни съдове или кани.

Четири от капаците произхождат от "Хисаря" в Хасково и датират в началото на XI в., петият – е намерен в пласт от XI–XII в. в П. Градец, а последният – в сметна яма с голямо количество бракувана керамична продукция от III хоризонт в Дядово, което го отнася към втората половина на XII в. Всички капаци от този тип са изработени на крачно грънчарско колело и произходът им очевидно трябва да се свърже с XI–XII в. Това мнение намира подкрепа и във факта, че типът липсва сред ранносредновековната керамика (*Дончева-Петкова Л.* 1977:63-64). Еднотипни, биконични капаци са намерени в Перник (*Чангова Й.* 1992:82-83, обр. 69_{2-3}). По-късно – през XIII–XIV в. типът бележи широко разпространение, както показват находките от Шуменската крепост (*Антонова В.* 1978:16, табл. III_{16-21}) и Царевец (*Георгиева С.* 1974:41, обр. 30).

Тип III – Кп-III

Трети тип е представен от два капака, който са развитие на предходния II тип. Формата е отново биконична, но долната част, лягаща в леглото е много по-висока (обр. 109 з-и, кат. №№ 502-503). По всяка вероятност капаците са затваряли стомни или бъклици.

Единият от Кп-III произхожда от Карановo, където е намерен в пласт от XI–XII в., а вторият – от сметна яма № 17 на Гледачево-1, която датира в третата четвърт на XII в.

Тип IV – Кп-IV

Биконичен капак с висока долна част и дръжка, свързваща пъпката със средния ръб. Горната

половина е украсена с хоризонтално врязани линии (обр. 109 к, кат. № 504).

Кп-IV е намерен в Ямбол и обстоятелствата около археологическата му среда не са изяснени, поради което го датираме в периода XI–XIV в.

Малкият брой капаци показва от една страна слабото им разпространение през XI–XII в., а от друга – свидетелства, че по-голямата част от съдовете или не са имали капаци, или пък ако са имали, то те са били изработени от нетраен материал – най-вероятно от дърво, поради което не са достигнали до нас.

ОСВЕТИТЕЛНИ ТЕЛА

Осветителните тела са представени от т. н. "свещници" и светилници.

Свещниците са широко разпространени и заемат 9.11 %, спрямо общия брой на целите съдове и 4.1 % по ТФМ (табл. 3).

Те имат конусовидно (обр. 110, 111 а-к, кат. №№ 505-536,) или камбановидно тяло (обр. 111 л-х, 112, кат. №№ 537-555) с по-тясна или по-широка периферия. В горната част те завършват с пъпка с ямичка или с дупка за прикрепяне на свещта. Всички свещници без изключение са работени на крачно колело. Снабдени са с една дръжка, която излиза от периферията и се свързва с тялото в горната му половина. Украсата е най-често врязана и излъскана. Срещат се и свещници със златиста ангоба (обр. 110 з, м-н).

Сред керамиката от Ранното средновековие (VI–X в.) свещници липсват. Според нас те са се появили през XI в. с налагането на крачното колело в грънчарското производство (*Borisov B.* 1989:200-201, figs. 231). Това мнение намира своето доказателство в керамиката от крепостта Скала, обитавана през X–XI в., в която свещниците вече са се появили (*Йотов В., Г. Атанасов* 1998: 73, обр. 60). По-късно по времето на Второто царство те продължават своето развитие и разпространение, когато периферията им се разширява и завива леко нагоре, както показват находките от Царевец (*Георгиева С.* 1974:44, обр. 34-35), Червен (*Георгиева С.* 1985:137-139, обр. 23) и Мелник (*Цветков Б.* 1989:129-131, обр. 8).

Свещници от XI–XII в. са намерени във всички обекти, обитавани по това време – с. Ковачево, Пазарджишко (*Гатев П.* 1985:97), Ракитово (*Чангова Й., А. Шопова* 1969:200, обр. 28) и Перник (*Чангова Й.* 1992:115, обр. 109).

В археологическата литература съществуват различни мнения относно предназначението на тази керамична категория. Някои изследвачи ги приемат за свещници (*Георгиева С.* 1974:44; *Цветков Б.* 1989:129-131; *Чангова Й.* 1992:115; *Borisov B*. 1989:200; *Йотов В., Г. Атанасов* 1998: 73), а други – за капаци (*Джамбов И.* 1983:15-17; *Бабиќ Б*. 1986:295, сл. 94; *Bajalović-Hadži-Pešić M*. 1981:51-52, сл. XII). Ако се допусне, че тази категория съдове са използвани за капаци, изниква въпросът за каква категория съдове са предназначени. По-голямата част от характерните за периода съдове са с тесни устия (някои типове кани, стомни, амфоровидни съдове, чаши и бъклици). Следователно е изключено те да са били използвани при тях. Остават гърнетата и паниците, но последните са твърде широки и диаметрите им не съответстват на разглежданите съдове. От друга страна по-голямата част от гърнетата са с високи шийки и устия без жлебове за капаци, от където следва, че те не са захлупвани. Освен това със своята широка периферия конусовидните съдове са твърде неудобни и нефункционални, за да бъдат използвани като капаци. При това на повечето от тях дръжките излизат извън рамките на периферията, което ги прави още по-нестабилни при поставяне върху друг съд. На последно място биконичните капаци от II и III тип биха подхождали повече и на по-широкогърлените съдове с оформени легла в устието. Следователно разгледаните конусовидни съдове не са били използвани като капаци, а са играели роля на осветителни тела, които с течение на времето достигнали широко разпространение.

СВЕТИЛНИЦИ (ЛАМПИ)

За разлика от свещниците, светилниците са много слабо разпространени. Достатъчно красноречиво доказателство за това са данните от обработването на керамичния материал от всички находища от Югоизточна България, откъдето досега са намерени един цял и два фрагментирани екземпляра.

Светилниците имат плитка или среднодълбока паничка с оформен улей за изливане на мазнината и много високо кухо конусовидно столче. От средата му излиза дръжка, която се свързва с основата на столчето. Улеите на светилниците са опушени от фитила (обр. 113, кат. №№ 556-558). Единият от тях е покрит с петна от виолетово-кафява и зелена глеч (обр. 113 в).

Този вид лампи (светилници) се появяват във византийската керамика доста рано. В Константинопол например неглазирани лампи с много високи кухи столчета се срещат още в X в. (*Peschlow U.* 1977-1978:376, Abb. 17_{119}). Почти по същото време – във втората половина на X и първата половина на XI в. са датирани еднотип-

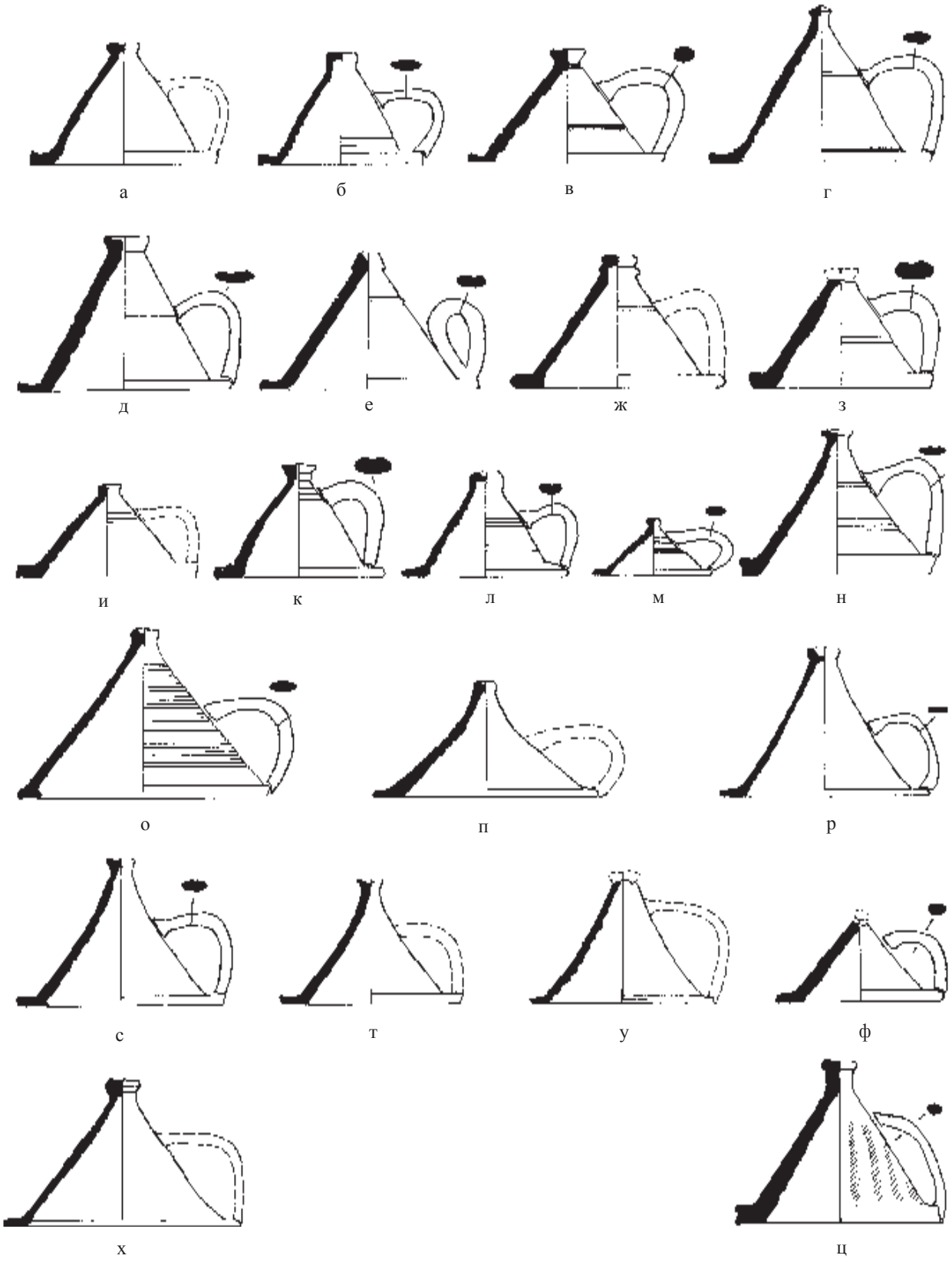

Обр. 110. Свещници. М 1:4

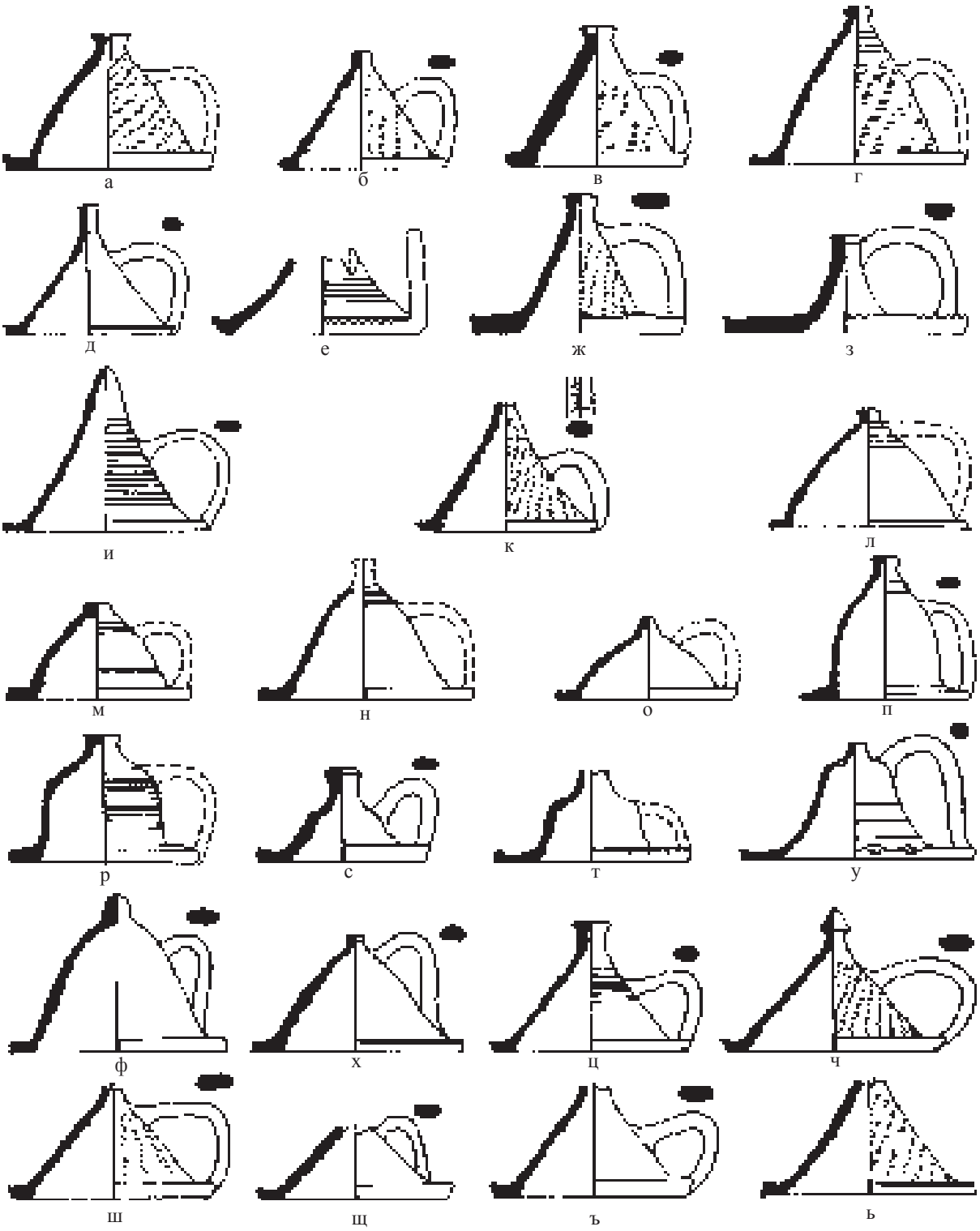

Обр. 111. Свещници. М 1:4

ните лампи от Коринт (*MacKay T.* 1967:302, Pl. 69 $L_{4090,}$ L_{4158}). В Атина еднотипна по форма, но глазирана лампа е намерена в северната част на Одеона, в пласт с монета на Йоан II Комнин (1118-1143), т. е. датира в първата половина на XII в. (*Frantz A. M.* 1938: 435, fig. 27). Макар и да не получават широко разпространение този вид лампи се срещат в Сърбия и в късните XIV (*Бирташевић М.* 1970:72, сл. 45) и XV в. (*Bajaloviж-Hadћi-Рељиж* 1981:73, Т. XXVIII).

Лампите от Югоизточна България са намерени в пластове от XI–XII в. на селищата до П. Градец и Дядово.

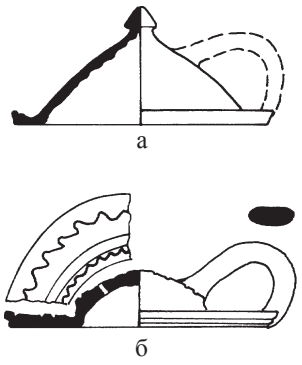

Обр. 112. Свещници. М 1:4

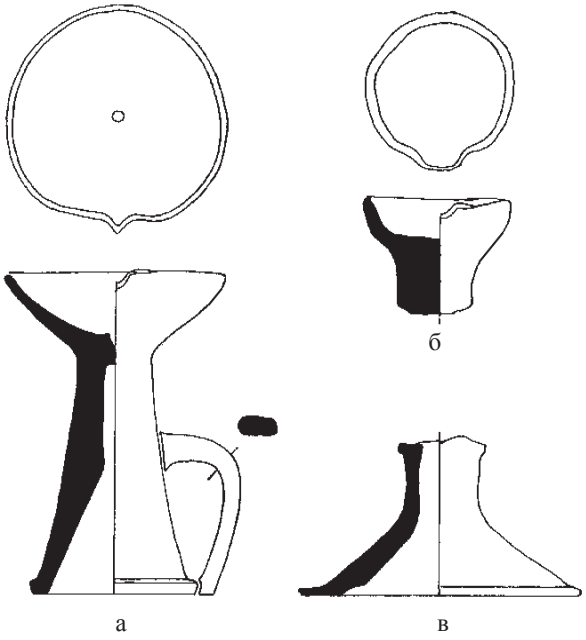

Обр. 113. Светилници М 1:4

КУЛТОВА КЕРАМИКА (КАДИЛНИЦА)

Културата керамика е представена от една единствена кадилница, намерена в насипа на гроб № 144 от некропола Дядово I. Тя има лалеевидно тяло с ниско, плътно конусовидно столче. Кадилницата е снабдена с три вертикални езичести дръжчици с дупки за окачване, подобно на бронзовите кадилници (обр. 114, кат. № 559).

От достъпната ни наша и чужда литература подобен съд не ни е известен.

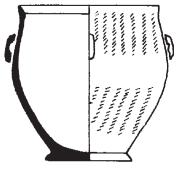

Обр. 114. Кадилница. М 1:4

СЪД ЗА УТАЯВАНЕ НА ТЕЧНОСТИ

Съдовете за утаяване на течности се срещат изключително рядко сред керамичния материал от Югоизточна България. Единствените засега екземпляри от тази група произхождат от Дядово и са представени от един добре запазен и фрагменти от дръжки на други три съда (обр. 155, кат. № 560).

По отношение на предназначението на тази категория съдове в литературата съществуват различни мнения. Според Ив. Крайчев, намереният в Ямболската крепост съд от XIII–XIV в. е служел за дозиране на течности. М. Малевская счита, че тези съдове са служели за някакви алхимически цели, или пък са играели роля на "палячовски съдове", използвани при пирове от знатните (*Малевская М*. 1969:198, рис. 1_{25-28}). Съвсем различно мнение застъпва Н. Зикос, който счита съдовете за свещници (Ζηκος N. 1990:286, πιν. 123 b). В последно време по-сериозно внимание на този вид съдове обърна Й. Алексиев. Обобщавайки мнението на различните автори, той стига до извода, че тази категория принадлежи към т. н. аламбици или ламбици, свързани с дестилацията, т. е. с процеса на получаване на алкохол, който е бил познат и на средновековния българин (*Алексиев Й.* 1992:199-203).

Без да отричаме напълно мнението на Й. Алексиев, ще си позволим да изтъкнем няколко аргумента, които не ни дават пълното основание да го приемем. На първо място всички съдове от тази група са с много малък обем, което автоматически ги прави безкрайно непродуктивни в процеса на производството. На второ място, както е много добре известно, дестилацията е свързана със задължително охлаждане, което в случая с разглежданите съдове е невъзможно. Ето защо считаме, че по всяка вероятност тези съдове са били използвани по-скоро за утаяване на течности, като утайката е падала на дъното, а утаената течност е заемала горната част на съда, откъдето се е изливала през кухата дръжка.

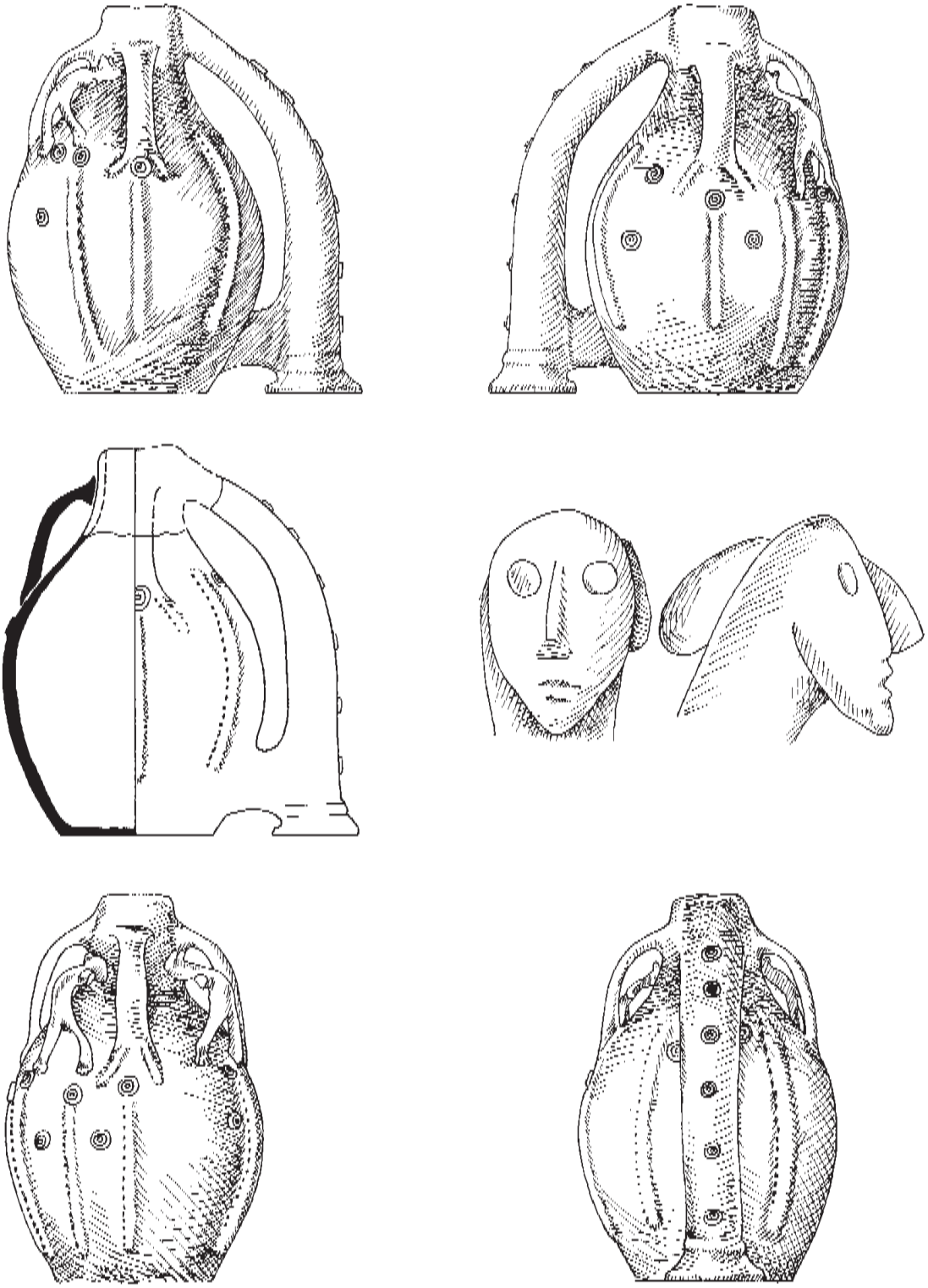

Обр. 115. Съд за утаяване на течности. М 1:4

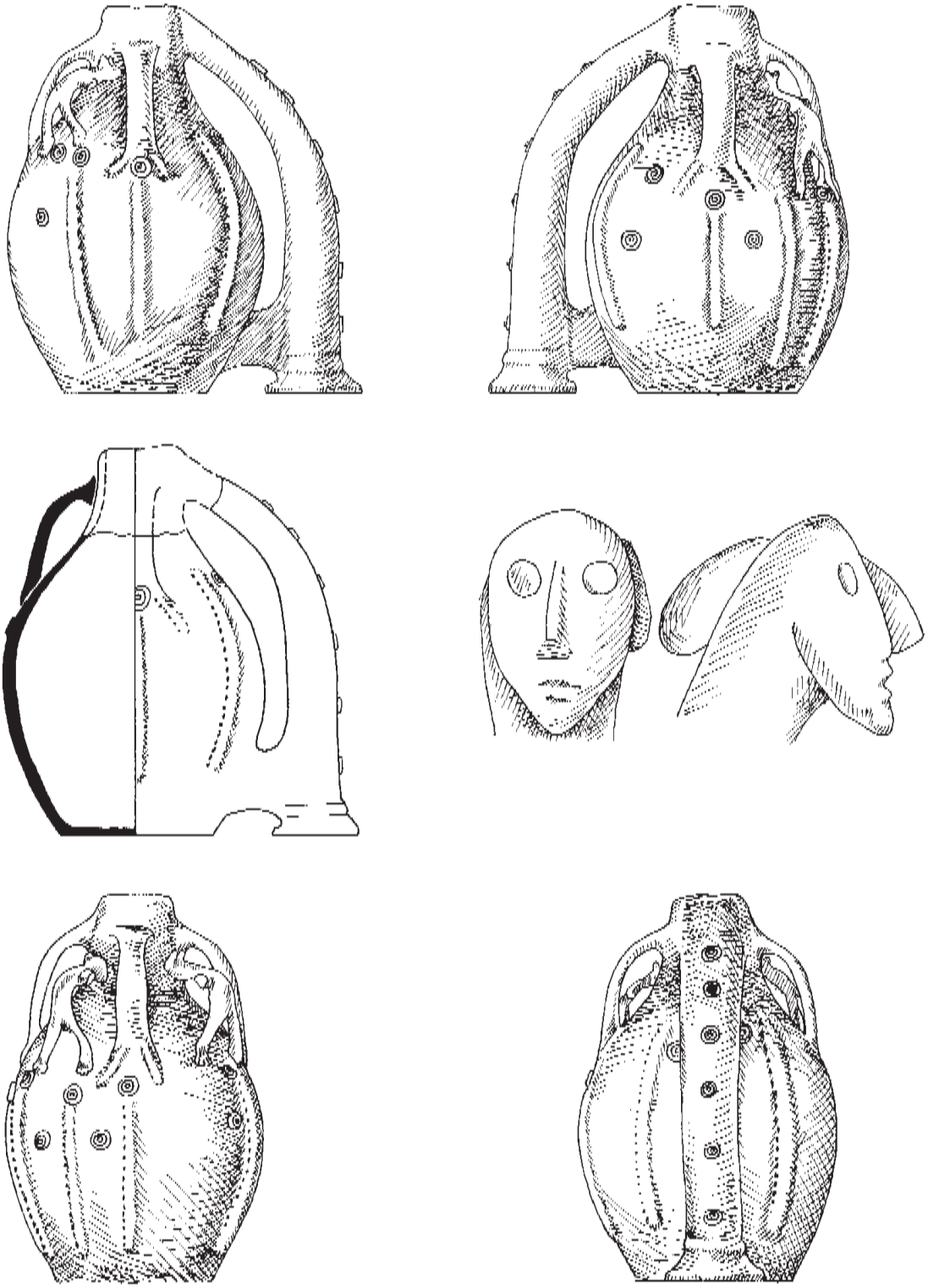

Обр. 115. Съд за утаяване на течности. М 1:4

УКРАСА

Проучването на украсата на керамиката от XI–XII в. е от важно значение, тъй като заедно с формата тя се явява отличителен белег, по който се различава, както от керамиката от Ранното, така и от Късното средновековие.

Детайлното изследване на украсата дава възможност за свързването на определен вид или отделни съчетания на орнаменти с конкретна категория, тип, че даже и подтип. Така например ВУ-20, ВУ-29 и ВУ-36 се срещат само при дебелостенните съдове за храни и течности, ВУ-34 – само при най-ранните типове гърнета. От голям интерес е обстоятелството, че ВУ-32 се среща единствено при Г-1 $Г_3$, което е засвидетелствано в Знаменосец, Искрица, Дядово, П. Градец и Карановo.

Обработването на керамиката с ТЦС и ТФМ показва, че в района са били използвани различни технологически способи за постигането на художествени ефекти по керамиката. Според вида на покритието пък се наблюдават керамика без покритие – обикновена, керамика със златиста ангоба, с червена ангоба, глазирана, рисувана и сграфито керамика. Понякога съчетания на едни и същи орнаменти се откриват, както при обикновената, така и при керамиката със златиста и червена ангоба.

ОБИКНОВЕНА КЕРАМИКА

С ТФМ са обработени 34885 фрагмента с орнамент от групата на обикновената керамика, които произхождат от: Дядово – 21959 фрагмента, Карановo – 3978, Знаменосец – 2664, Искрица – 1802, Полски Градец – 1513, Гледачево-1 – 1501, Любимец – 861, Гипсово – 273, Крум – 213 и Асеновец – 121 фрагмента.

При обикновената керамика се различават врязана (ВУ), излъскана (ИУ), релефна (РУ) и щемпелувана украса (ЩУ).

ВРЯЗАНА УКРАСА

Най-широко разпространена сред керамиката от Югоизточна България е врязаната украса (ВУ), която заема 53.820 % (табл. 8). В отделните селища обаче процентното съдържание на тази украса се движи в широки граници като е застъпена най-слабо в сондажно проученото селище край с. Гипсово – 17.22 %, а най-силно в Искрица – 78.63 %. В цялостно проученото селище до с. Дядово стойността се доближава плътно до средната за района – 53.91 %, т. е. разликата между двете е само 0.1 % (табл. 8). Във второто цялостно проучено селище – Гледачево-1 стойността на врязаната украса е под средната за района – 40.32 %. По-ниски стойности врязаната украса заема и в селищата край Любимец – 28.23 %, Знаменосец – 33.26 % и П. Градец – 47.87 %, а по-високи от средната – в селищата край Асеновец – 66.12 %, Карановo – 69.51 % и Крум – 77.93 % (табл. 8).

Врязаната украса от своя страна се разделя на три подтипа: линейна, ямички и канелюри, между които са засвидетелствани 46 съчетания (обр. 116-117).

На първо място по разпространение сред врязаната украса се нарежда поясът от хоризонтални линии (ВУ-2), който заема 32.243 % средно за района по данни от ТФМ. На второ място по разпространение с 6.742 % се нарежда ВУ-4, която е представена от хоризонтално врязани линии, обхващащи цяла част от съда – цялата шийка, цели-

Украса	Тип	Знаменосец		Искрица		Любимец		Дядово		П. Градец		Гипсово		Асеновец		Караново		Гледачево		Крум		ЮИ България	
		брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
ВУ	1	32	1,20	69	3,81	5	0,58	487	2,21	51	3,37	4	1,46	6	4,96	376	9,45	7	0,47	29	13,61	1066	3,056
	2	342	12,84	621	34,46	99	11,50	7649	34,83	276	18,24	24	8,79	41	33,88	1767	44,41	322	21,45	107	50,23	11248	32,243
	3	25	0,94	42	2,33	6	0,69	305	1,38	28	1,85	1	0,37	4	3,31	37	0,93	13	0,87	4	1,88	465	1,333
	4	243	9,13	270	14,97	97	11,27	1058	4,81	182	12,03	12	4,40	15	12,40	313	7,86	158	10,53	4	1,88	2352	6,742
	5	143	5,37	263	14,59	28	3,25	1548	7,04	104	6,87	6	2,20	13	10,74	156	3,92	63	4,20	22	10,33	2346	6,725
	6	10	0,38	53	2,94	1	0,12	125	0,57	11	0,73	-	-	-	-	17	0,42	18	1,20	-	-	235	0,674
	7	5	0,19	16	0,89	-	-	40	0,17	1	0,07	-	-	-	-	12	0,30	-	-	-	-	74	0,212
	8	2	0,07	4	0,22	-	-	22	0,10	2	0,13	-	-	-	-	3	0,08	3	0,20	-	-	36	0,103
	9	2	0,07	3	0,17	-	-	33	0,15	3	0,20	-	-	-	-	4	0,10	3	0,20	-	-	48	0,138
	10	14	0,53	3	0,17	-	-	77	0,35	6	0,40	-	-	-	-	14	0,35	-	-	-	-	114	0,327
	11	5	0,19	1	0,06	-	-	26	0,11	2	0,13	-	-	-	-	4	0,10	-	-	-	-	38	0,109
	12	1	0,04	15	0,83	-	-	79	0,36	1	0,07	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	96	0,275
	13	-	-	1	0,06	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	2	0,05	-	-	-	-	4	0,011
	14	-	-	1	0,06	-	-	11	0,05	-	-	-	-	-	-	4	0,10	1	0,07	-	-	17	0,049
	15	-	-	1	0,06	-	-	81	0,36	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	83	0,238
	16	7	0,26	-	-	-	-	1	0,01	2	0,13	-	-	-	-	5	0,12	3	0,20	-	-	18	0,052
	17	5	0,19	3	0,17	-	-	48	0,21	10	0,66	-	-	-	-	7	0,17	2	0,13	-	-	75	0,215
	18	1	0,04	-	-	1	0,12	13	0,06	26	1,72	-	-	-	-	2	0,05	-	-	-	-	43	0,123
	19	1	0,04	-	-	-	-	13	0,06	-	-	-	-	-	-	7	0,17	-	-	-	-	21	0,060
	20	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	21	6	0,23	7	0,39	2	0,23	64	0,29	6	0,40	-	-	-	-	8	0,20	3	0,20	-	-	96	0,275
	22	17	0,64	25	1,39	2	0,23	55	0,25	2	0,13	-	-	1	0,83	10	0,25	2	0,13	-	-	114	0,327
	23	5	0,19	2	0,11	-	-	7	0,03	-	-	-	-	-	-	6	0,15	2	0,13	-	-	22	0,063
	24	6	0,23	5	0,28	-	-	40	0,18	1	0,07	-	-	-	-	2	0,05	1	0,07	-	-	55	0,158
	25	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	26	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	27	-	-	-	-	-	-	11	0,05	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	0,032
	28	1	0,04	-	-	-	-	4	0,02	-	-	-	-	-	-	1	0,03	1	0,07	-	-	7	0,020
	29	-	-	1	0,06	1	0,12	1	0,01	1	0,07	-	-	-	-	2	0,05	-	-	-	-	6	0,017
	30	-	-	-	-	-	-	9	0,04	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	0,026
	31	-	-	2	0,11	-	-	4	0,02	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	0,017
	32	-	-	-	-	-	-	4	0,02	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	0,011
	33	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	34	2	0,07	4	0,22	-	-	4	0,02	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	0,029
	35	1	0,04	-	-	-	-	7	0,03	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,20	-	-	11	0,032
	36	7	0,26	5	0,28	1	0,12	7	0,03	6	0,40	-	-	-	-	2	0,05	-	-	-	-	28	0,080
	37	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	38	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	39	-	-	-	-	-	-	1	0,01	1	0,07	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,006
	40	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	41	1	0,04	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	42	1	0,04	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	2	0,006
	43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	1	0,003
	44	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,006
	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	1	0,003
	46	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	1	0,003
Общо	**46**	**885**	**33,26**	**1417**	**78,63**	**243**	**28,23**	**11842**	**53,91**	**724**	**47,87**	**47**	**17,22**	**80**	**66,12**	**2766**	**69,51**	**605**	**40,32**	**166**	**77,93**	**18775**	**53,820**
ИУ	1	1415	53,13	287	15,92	538	62,48	7407	33,73	586	38,73	178	65,20	20	16,53	860	21,61	634	42,24	28	13,15	11953	34,264
	2	189	7,09	47	2,61	43	4,99	1524	6,94	105	6,94	22	8,06	6	4,96	196	4,92	134	8,93	12	5,63	2278	6,530
	3	72	2,70	25	1,38	27	3,14	575	2,61	56	3,70	25	9,16	7	5,79	89	2,24	118	7,86	2	0,94	996	2,855
	4	1	0,04	1	0,06	1	0,12	88	0,40	-	-	1	0,37	-	-	11	0,28	1	0,07	-	-	104	0,298
	5	1	0,04	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	2	0,05	-	-	-	-	4	0,011
	6	1	0,04	-	-	-	-	11	0,05	1	0,07	-	-	-	-	3	0,08	2	0,13	-	-	18	0,052
	7	2	0,07	-	-	-	-	18	0,08	-	-	-	-	-	-	3	0,08	-	-	-	-	23	0,066
	8	1	0,04	-	-	-	-	13	0,06	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	0,040
	9	35	1,31	3	0,17	1	0,12	180	0,81	8	0,53	-	-	1	0,83	6	0,15	3	0,02	-	-	237	0,679
	10	1	0,04	3	0,17	-		1	0,01	2	0,13	-	-	-	-	3	0,08	3	0,20	-	-	13	0,037
	11	-	-	-	-	-	-	1	0,01	1	0,07	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	3	0,009
	12	1	0,04	-	-	-	-	4	0,02	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	6	0,017
	13	2	0,07	-	-	-	-	1	0,01	1	0,07	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	5	0,014
	14	2	0,07	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	1	0,07	-	-	4	0,011
	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	1	0,003
	16	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,07	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	1	0,003
	18	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,006
	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,05	-	-	-	-	2	0,006
	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	1	0,003
	21	1	0,04	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,006
Общо	**21**	**1724**	**64,72**	**366**	**20,31**	**610**	**70,85**	**9825**	**44,75**	**763**	**50,44**	**226**	**82,79**	**34**	**28,11**	**1182**	**29,75**	**896**	**59,52**	**42**	**19,72**	**15668**	**44,913**
РУ	1	45	1,69	15	0,83	6	0,69	253	1,15	20	1,32	-	-	7	5,79	22	0,55	-	-	5	2,35	373	1,069
	2	1	0,04	4	0,22	2	0,33	29	0,13	5	0,33	-	-	-	-	5	0,29	-	-	-	-	46	0,132
	3	3	0,07	-	-	-	-	4	0,02	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	0,020
	4	1	0,04	-	-	-	-	4	0,02	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	6	0,017
	5	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	2	0,006
	6	3	0,11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,009
	7	2	0,07	-	-	-	-	-	-	1	0,07	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,009
Общо	**7**	**55**	**2,02**	**19**	**1,05**	**8**	**1,02**	**291**	**1,33**	**26**	**1,72**	**-**	**-**	**7**	**5,79**	**29**	**0,90**	**-**	**-**	**5**	**2,35**	**440**	**1,261**
ЩУ	1	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,003
	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	1	0,003
Общо	**2**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**1**	**0,01**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**1**	**0,03**	**-**	**-**	**-**	**-**	**2**	**0,006**
СБОР	**76**	**2664**	**100**	**1802**	**100**	**861**	**100**	**21959**	**100**	**1513**	**100**	**273**	**100**	**121**	**100**	**3978**	**100**	**1501**	**99,8**	**213**	**100**	**34885**	**100**

Табл. 8. Количествени стойности на типовете украса по ТФМ в селищата от Югоизточна България.

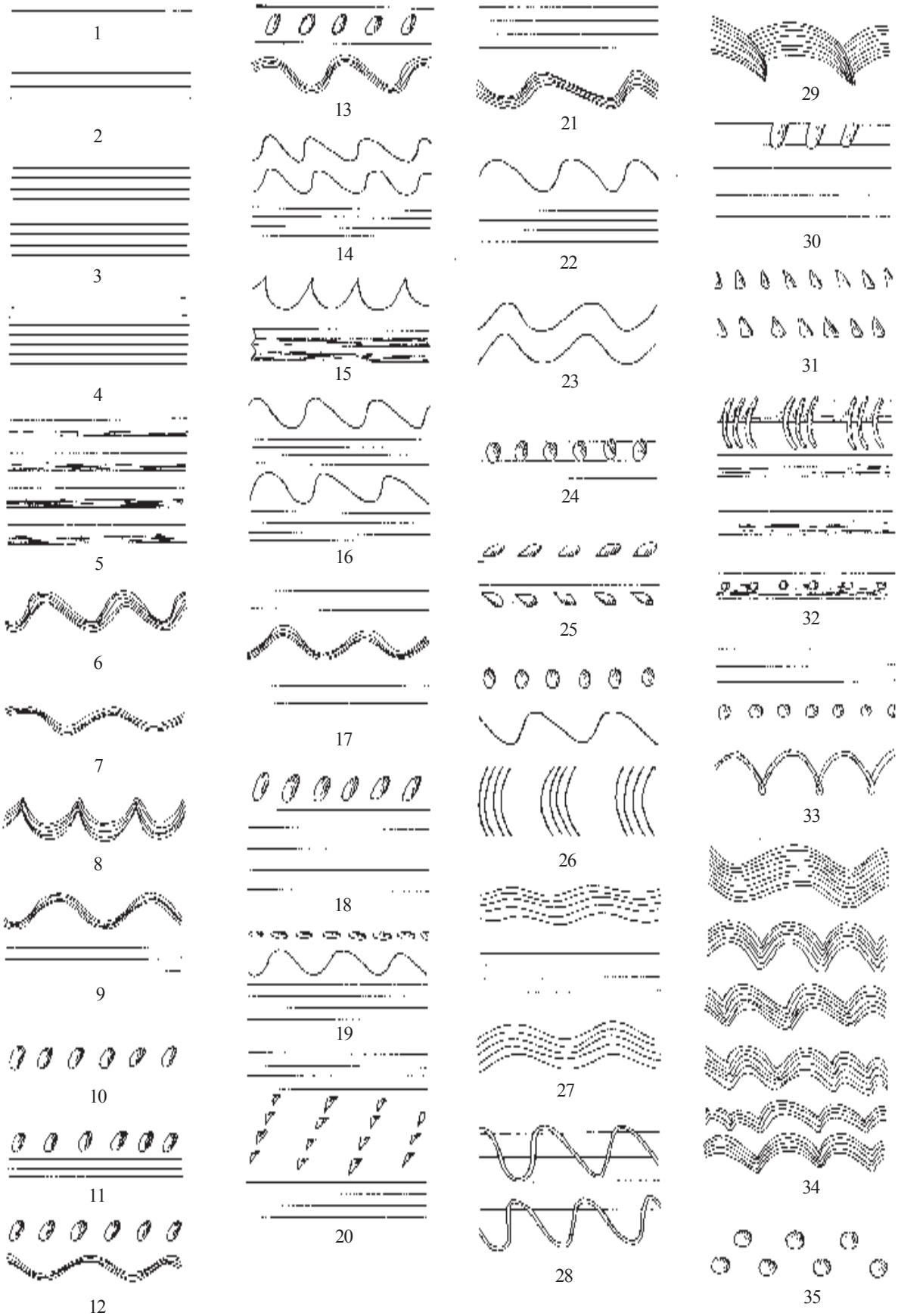

Обр. 116. Орнаментални мотиви от врязана украса

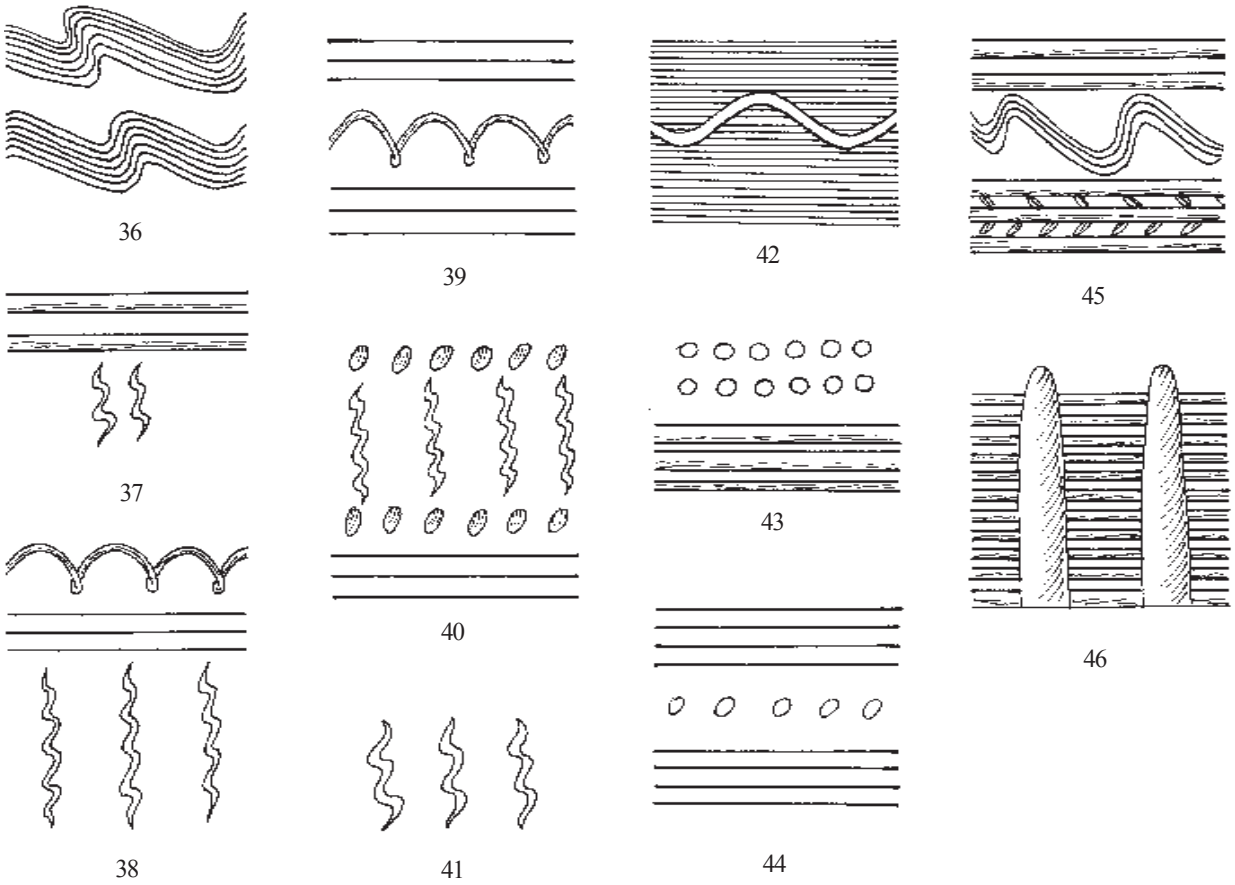

Обр. 117. Орнаментални мотиви от врязана украса

те рамене или тяло. Трета по разпространение е ВУ-5 – 6.725 %, която е представена от хоризонтални канелюри. С 3.056 % е представена ВУ-1, която представлява единично врязана хоризонтална линия. 1.333 % (табл. 8) е делът на ВУ-3, при която се наблюдава съчетание от два и по-вече пояса от хоризонтални линии.

Всички останали съчетания са сравнително слабо застъпени и стойностите им варират от 0.003 % (ВУ-25-26, ВУ-33, ВУ-37-38, ВУ-40-41, ВУ-43, ВУ-45-46) до 0.674 % при ВУ-6. Нещо повече, десет от съчетанията са представени от по един единствен фрагмент, което от една страна ги прави уникални, а от друга – поставя въпроса за производството им в съответното селище.

ИЗЛЪСКАНА УКРАСА

Излъсканата украса се нарежда на второ място по разпространение със средна стойност – 44.913 % (табл. 8). В отделните селища тя се движи също в широки граници от 20.31 % в Искрица до 82.79 % в Гипсово и отново най-близко до средната стойност за района е Дядово – 44.75 %. При излъсканата украса се наблюдават 21 съчетания на орнаменти (обр. 118), от които най-разпространен е мотивът от косо разположени ивици – ИУ-1. Той заема 34.264 % и се нарежда на първо място сред всички съчетания на мотиви в четирите типа украси. На второ място в излъсканата украса се нарежда съчетанието на пояс от хоризонтално врязани линии и коси излъскани ивици под него – ИУ-2 – 6.530 %, а на трето – ИУ-3, представяща съчетание на полета от коси излъскани ивици с пояс от хоризонтални линии между тях – 2.855 % (табл. 8). Останалите съчетания при излъсканата украса, подобно на тези при врязаната, показват много ниски стойности, които варират в рамките от 0.003 % при засвидетелстваните с единични екземпляри ИУ-15-17 и ИУ-20, до 0.679 % при ИУ-9.

РЕЛЕФНА УКРАСА

Релефната украса е слабо разпространена и заема едва 1.261 % по ТФМ. Малка е и разликата в отделните селища, където се движи от 0 в Гипсово до 5.79 % в Асеновец. Веднага обаче трябва да се отбележи, че това са двете най-слабо проучени селища, докато в останалите – про-

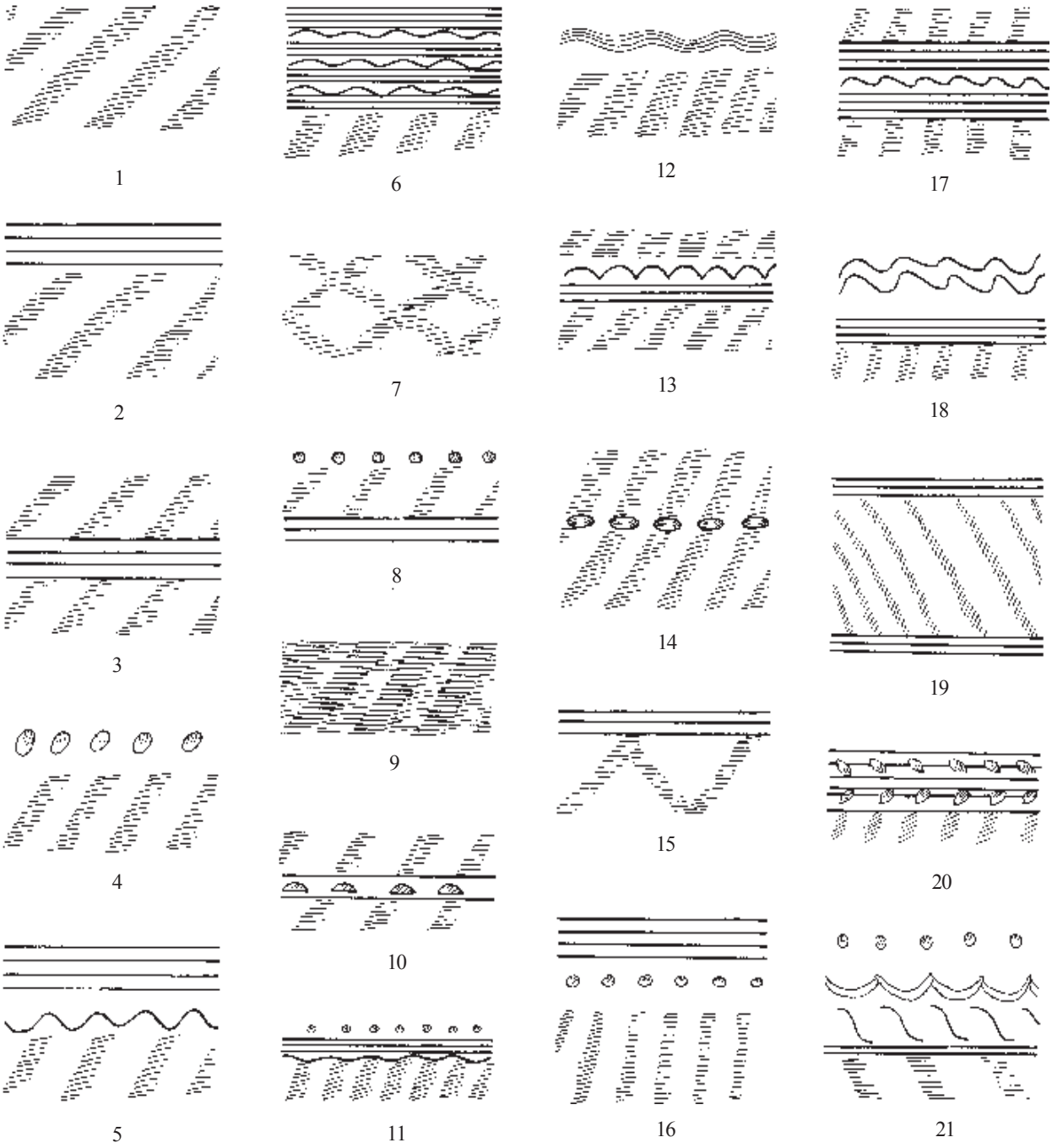

Обр. 118. Орнаментални мотиви от излъскана украса.

центното съдържание на украсата е в границите на 1.02 % (Любимец) – 2.35 % (Крум), (табл. 8). В релефната украса се наблюдават 7 съчетания на орнаментални мотиви, от които най-разпространен е гладкият ръб – РУ-1, който е представен с 1.069 % (обр. 119). Останалите шест съчетания на релефната украса показват много ниски стойности – от 0.006 % (РУ-5) – до 0.132 % (РУ-2).

ЩЕМПЕЛУВАНА УКРАСА

На последно място по разпространение се нарежда щемпелуваната украса – с 0.006 % – която е регистрирана единствено в селищата до с. Дядово и Карановo, като е представена само с две съчетания (обр. 120).

*

* *

От характеристиката на основните видове украса става ясно, че както през Ранното средновековие (края на VI–X в.), така и през XI–XII в. най-широко разпространена е врязаната украса. Това се потвърждава не само от керамичния материал от изследвания район, но и от остана-

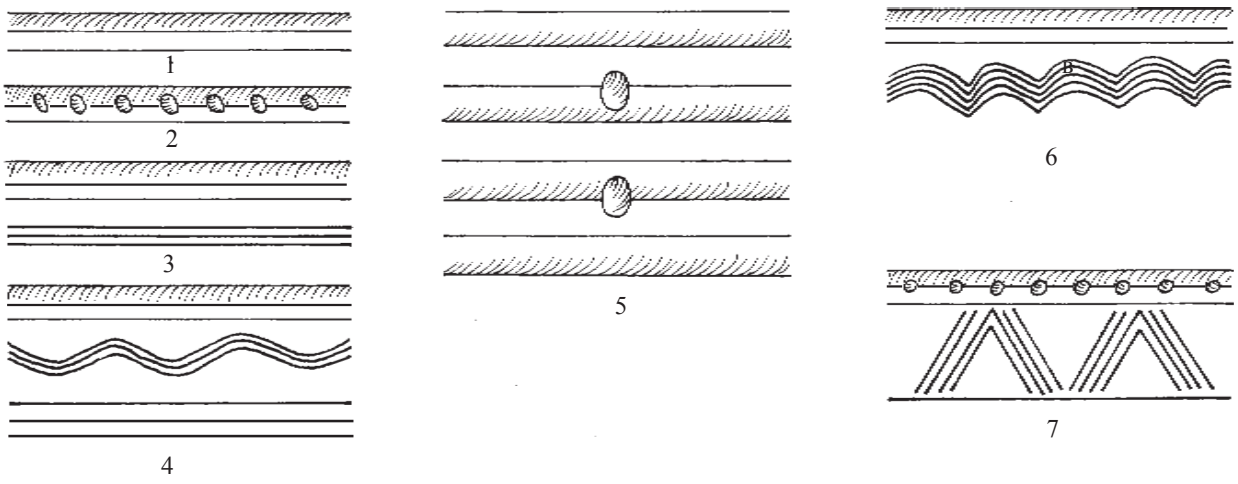

Обр. 119. Орнаментални мотиви от релефна украса.

лите селища на територията на България – Ковачево (*Гатев П.* 1985:14-68), Севтополис (*Чангова Й.* 1972:50-64) и Перник (*Чангова Й.* 1992:65-115).

Към края на X или в началото на XI в. се появява и бързо налага крачното грънчарско колело и свързаната с него излъскана украса. Същата става една от основните украси на съдовете от периода на Втората българска държава (*Георгиева С.* 1974:16-23, обр. 5-11).

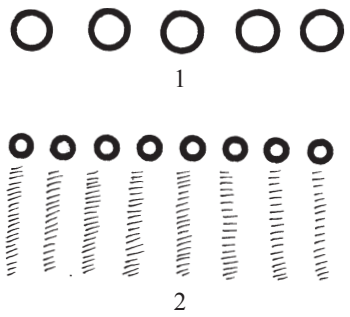

Обр. 120. Орнаментални мотиви от щемпелувана украса.

Врязаната украса е разположена най-често върху горната половина на съдовете като обхваща най-вече плещите, а по-рядко и шийката. Излъсканата украса заема по правило долната половина на тялото, много рядко се среща по раменете и почти никога – по шийките.

Освен по телата и шийките украса се среща, макар и рядко и по дръжките. Най-често те са украсени с успоредни, надлъжни, а понякога и напречни излъскани ивици (обр. 121 а). Някои дръжки са украсени с набодени точки, ямички или резки (обр. 121 б). По всяка вероятност тази украса е имала и технологическо предназначение като дълбоко врязаните ямички и резки са спомагали за по-лесното изпаряване на влагата при сушенето на съдовете. Някои от тях са имали и канелирани дръжки, подобно на широко разпространените през късната античност (обр. 122 а). Много рядко се срещат и дръжки, украсени с релефни пъпки и знаци (обр. 122 б). Изключително рядко върху някои дръжки след изпичането са врязани графити, най-вече под формата на кръстове (обр. 122 в), а при други са врязани една или няколко букви, често в лигатура, които по всяка вероятност са били знаци за собственост (обр. 122 г). Общо взето графитите се срещат много рядко по съдовете от Югоизточна България, което подкрепя напълно тезата на Л. Дончева, според която с налагането на крачното колело врязаните и релефни знаци по съдовете постепенно изчезват (*Дончева-Петкова Л.* 1980:49).

Подобна украса имат и дръжките на съдовете от Ковачево, Севтополис, Перник и др.

Най-голям разцвет украсата по дръжките достига по времето на Второто българско царство (*Георгиева С.* 1974:32-33, обр. 19-20).

Докато при дъната на съдовете от Ранното средновековие се срещат много често релефни знаци, то при керамиката от XI–XII в. те са много рядко. Такива се откриват само при съдовете, работени на ръчно колело. Обикновено релефните знаци представляват окръжности, разположени по периферията (обр. 124), но се срещат и дъна, при които знаците заемат центъра им (обр. 123, 125).

Напълно аналогични релефни знаци са известни от голям брой ранносредновековни съдове (*Дончева-Петкова Л.* 1980:40-49, табл. XXXIX).

По дъната на съдовете, работени на крачно колело знаци липсват. Изключение прави само едно гърне, намерено в жилище № 4 в Дядово, вър-

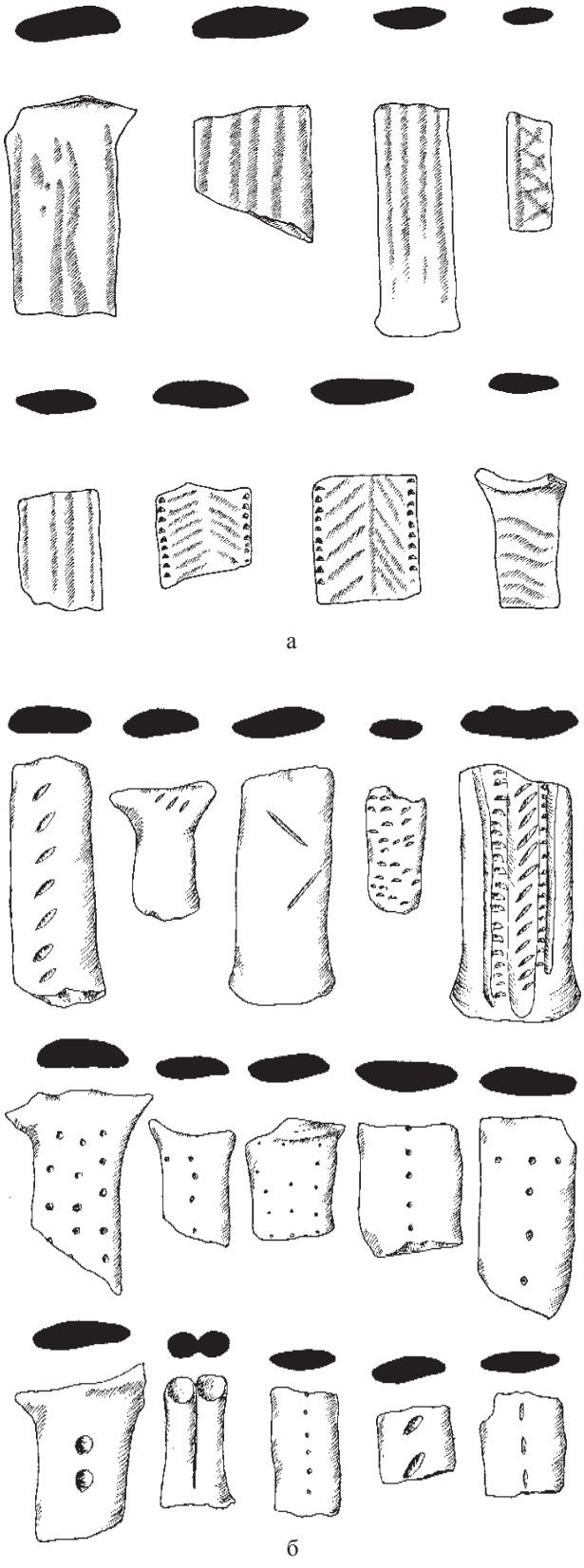

Обр. 121. Дръжки от съдове с излъскана и врязана украса. М 1:2

ху дъното на което след изпичането е врязан графит – пентаграма (обр. 126).

Съдове с релефни или врязани пентаграми се срещат често през Ранното средновековие (*Станчев С.* 1949:237, обр. 3$_{28}$.; *Станчев С.* 1949:143, обр. 15.; *Дончева-Петкова Л.* 1980:90, табл. XXXIX). Врязани пентаграми откриваме и върху каменни блокове (*Михайлов С.* 1955:255, обр. 17$_2$), а така също и върху пръстени (*Вължарова Ж.* 1976:244, обр. 151). Горните примери показват, че пентаграмата е често срещан елемент още през Ранното средновековие. Наличието и върху дъното на гърнето от Дядово е явно традиция от времето на Първата българска държава.

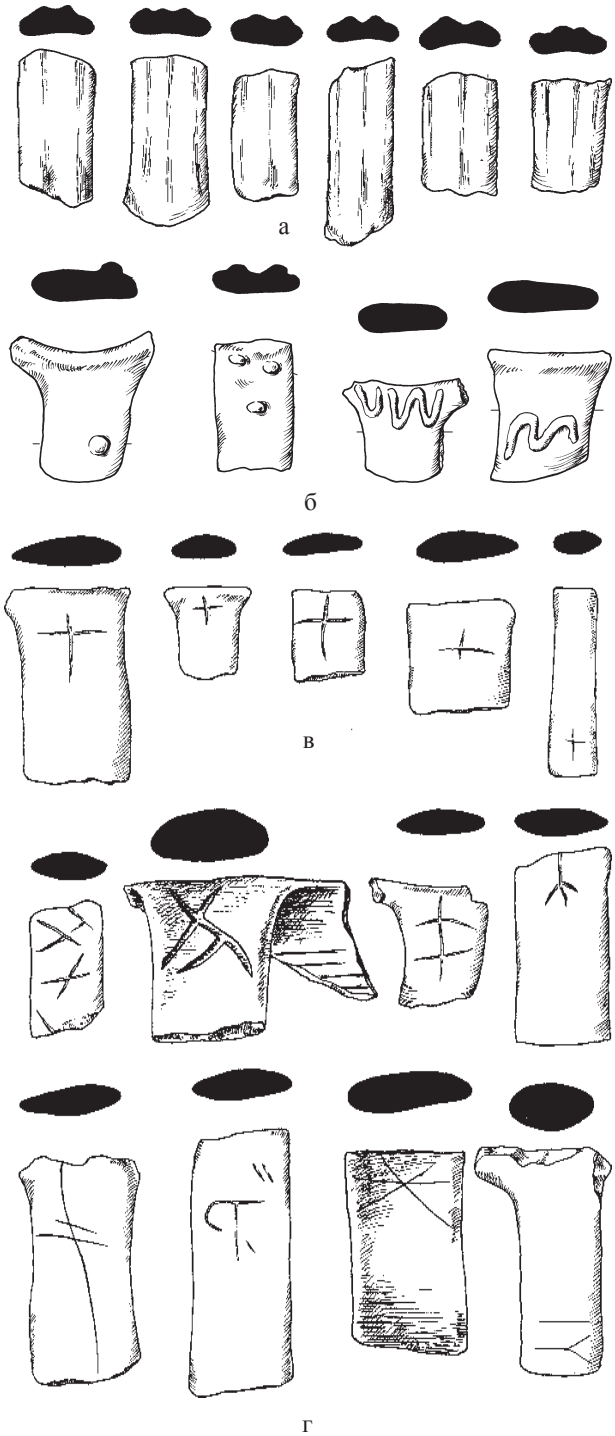

Обр. 122. Дръжки от съдове, а - с украса от надлъжни канелюри и бразди, б - с релефна украса, в - с врязани кръстове, г - с врязани знаци за собственост. М 1:2

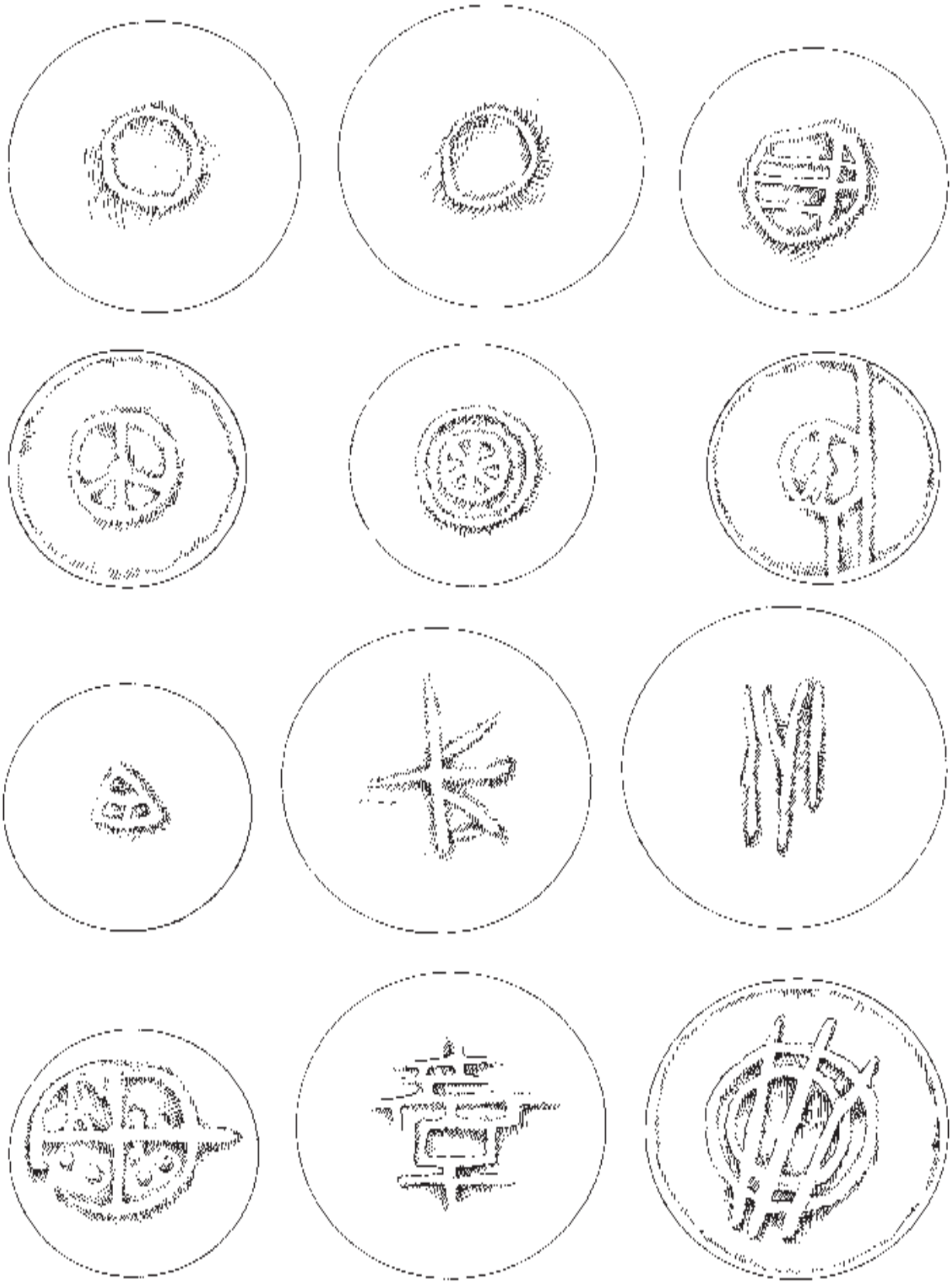

Обр. 123. Релефни знаци по дъна на съдове. М 1:2

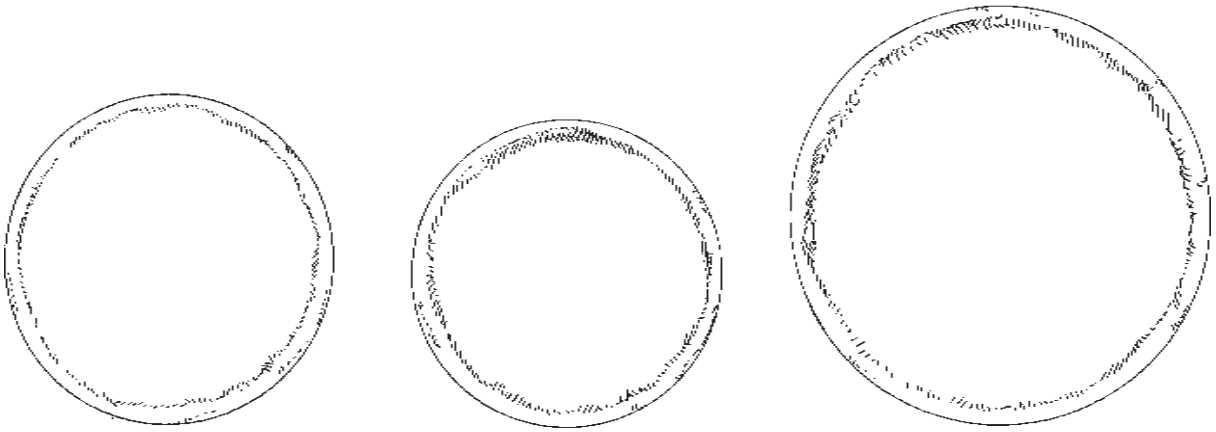

Обр. 124. Релефни окръжности по периферията на дъна. М 1:2

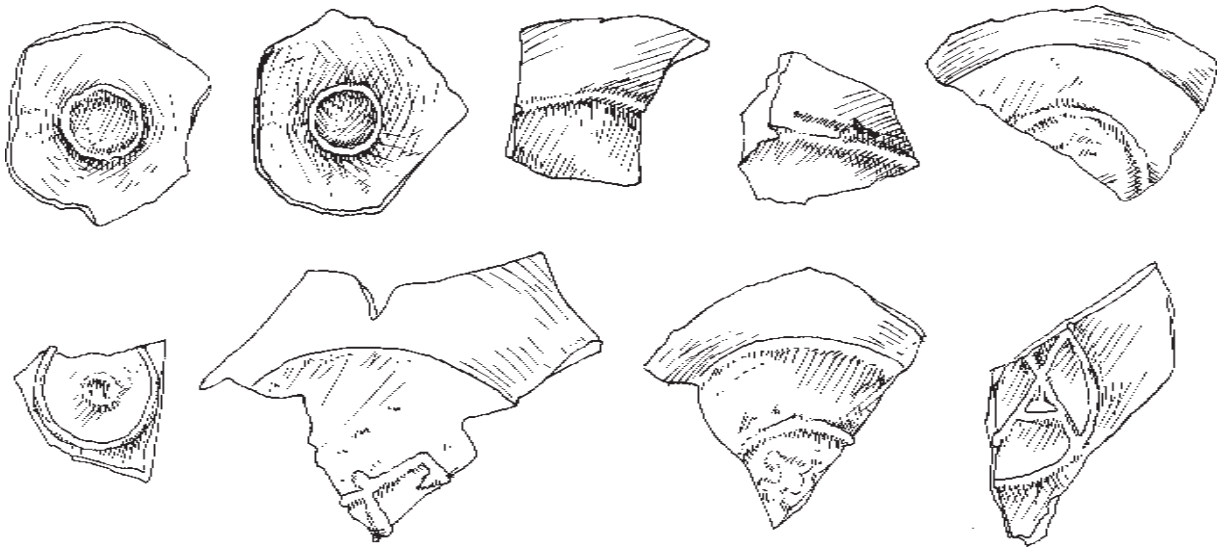

Обр. 125. Фрагменти от дъна с релефни знаци. М 1:2

От всичко казано дотук за украсата на обикновената керамика се налага изводът, че тя се явява пряко продължение и развитие на украсата на керамиката от IX–X в. Широко разпространение получава излъсканата орнаментация, която е тясно свързана с появата на крачното колело. За разлика от врязаната украса през по-ранния период, през XI–XII в. правите и вълнообразни линии са врязани с по-тъп предмет и са по-плитки, което ги отличава съществено от тези от Ранното средновековие и ги доближава по-скоро до керамиката от Второто българско царство.

КЕРАМИКА СЪС ЗЛАТИСТА АНГОБА

През XI–XII в. керамиката със златиста ангоба получава широко разпространение. У нас тя се открива не само в големите градски центрове –

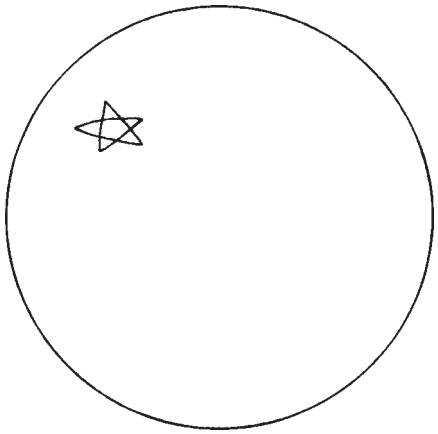

Обр. 126. Дъно на съд с врязана пентаграма. М 1:2

вен, но и в най-обикновените неукрепени селища (*Борисов Б.* 1992:188).

Керамика със златиста ангоба се среща и в средновековните селища на територите на Румъния (*Florescu R.* 1958:209; *Comşa M.* 1967:164, fig. 100-101.; *Diaconu P., D. Vilceanu* 1972:115, fig. 40, 50), и Сърбия (*Žeravica Ž.* 1974:138, T. XII_5, $XX_{4, 6}$; *Бикић В*. 1990:63-68; *Popović M*. 1999:237-238, fig. 194_{1-2}). Въпреки, че количеството на този вид керамика нарасна, особено в последните години, проучването и има все още кратка история. Всички изследвачи са единодушни по отношение на хронологическите и граници, които обхващат XI–XII в.

Без да се впущаме отново в типологическа характеристика на отделните категории съдове, покрити със златиста ангоба ще спомена, че в селищата от изследвания район златиста ангоба е била нанасяна върху всички категории съдове. В отделните селища обаче се очертава преобладаване на една пред други категории, без ясно изразена за района закономерност. Така в Дядово от всички застъпени категории златиста ангоба не се среща единствено при амфоровидните съдове, а най-широко разпространени са паниците. В Знаменосец липсват гърнета и стомни със златиста ангоба, в селището над Карасура преобладават гърнетата (обр. 16 в-г), а в "Хисарлъка" в Сливен – паниците пред останалите категории.

Внимателният преглед на керамиката със златиста ангоба показва, че основната част от съдовете са работени на крачно колело, подобно на тези от групата на обикновената керамика, което е отличителна черта за керамичното производство на района. Според състава на глината, степента на изпичане и плътността на златистата ангоба, керамиката се разделя на две групи.

Първата група се характеризира с много добре пречистена глина с незабележими с просто око примеси, кремаво-розов цвят, без сива ивица в черепа и фина плътна ангоба. Най-често срещаната форма са паниците (обр. 78). При по-голямата част от съдовете от тази група липсват рисунки с червена боя.

Втората група е представена от съдове, изработени от добре пречистена глина, със слаби примеси от дребни кварцови частици, както обикновената керамика, по която липсва златисто покритие. Често в резултат на неравномерното изпичане в черепа се наблюдава сива ивица, а златистата ангоба се отличава с нееднаквата си плътност и нехомогенна структура. В тази група освен паници се срещат и всички останали категории, характерни и за обикновената керамика. Често върху златистата ангоба са нанесени рисунки с червена боя (обр. 127-128, фиг. 1а), чиято цялостна композиция е много трудно установима, поради фрагментарния вид на материала. Въпреки това от достигналите до нас, макар и дребни фрагменти става ясно, че са били рисувани с четка най-вече хоризонтални, коси или вертикални, прави или вълнообразни линии, триъгълници, квадрати, кръгове, запълнени с точки, елховидни орнаменти, точици, волути и др.

Керамика със златиста ангоба, рисувана с червена боя е известна от всички изброени по-горе находища на територията на България, Румъния и Сърбия. Рисунки с червена боя се срещат и сред съдовете от византийските центрове Солун и Коринт, но там те са нанесени върху обикновена керамика, без покритие от златиста ангоба (*MacKay T.* 1967:280-284, Pl. 66_{62-63}, 67-68). Обикновена керамика, рисувана с червена боя се среща, макар и много рядко и в Югоизточна България. Доказателство за това са находките от селището до с. П. Градец (обр. 129). Следователно идеята за рисунките с червена боя не е чужда на византийската керамика.

През последните години разкопките на "Хисарлъка" в Сливен дадоха редица преки и косвени данни за производството на този вид керамика. На първо място впечатлява фактът, че при намерените съдове преобладават паниците, изработени на крачно колело, които имат същата технологическа характеристика с обикновената местна керамика. Освен това формите на намерените паници със златиста ангоба са без аналогии, както сред съдовете от другите селища, така и сред тези от обикновената керамика. В същото време обаче някои от тях имитират формите на вносните глазирани и сграфито съдове, с които имат много често една и съща формално-типологическа принадлежност. Това навежда на мисълта, че тези паници, пък и други категории съдове са се произвеждали именно в посоченото селище в Сливен.

Абсолютно сигурни данни за производството на керамика със златиста ангоба се съдържат и в намерената бракувана керамична продукция. Нещо повече, сред образците се откроява една паница, намерена в сметна яма, заедно с други фрагменти от повредени в хода на производствения цикъл съдове. Тя има типичната за керамиката от втора група технологическа характеристика. Цялата паница е покрита отвън с тънък слой златиста ангоба, а отвътре – с кафява глазура, положена направо върху глината, без подложка от ангоба. Освен това глазурата не само не покрива целия съд, но след нанасянето се е стекла и напластила към дъното, което е довело при изпичането до силното и напукване, а от там и до бракуване на съда

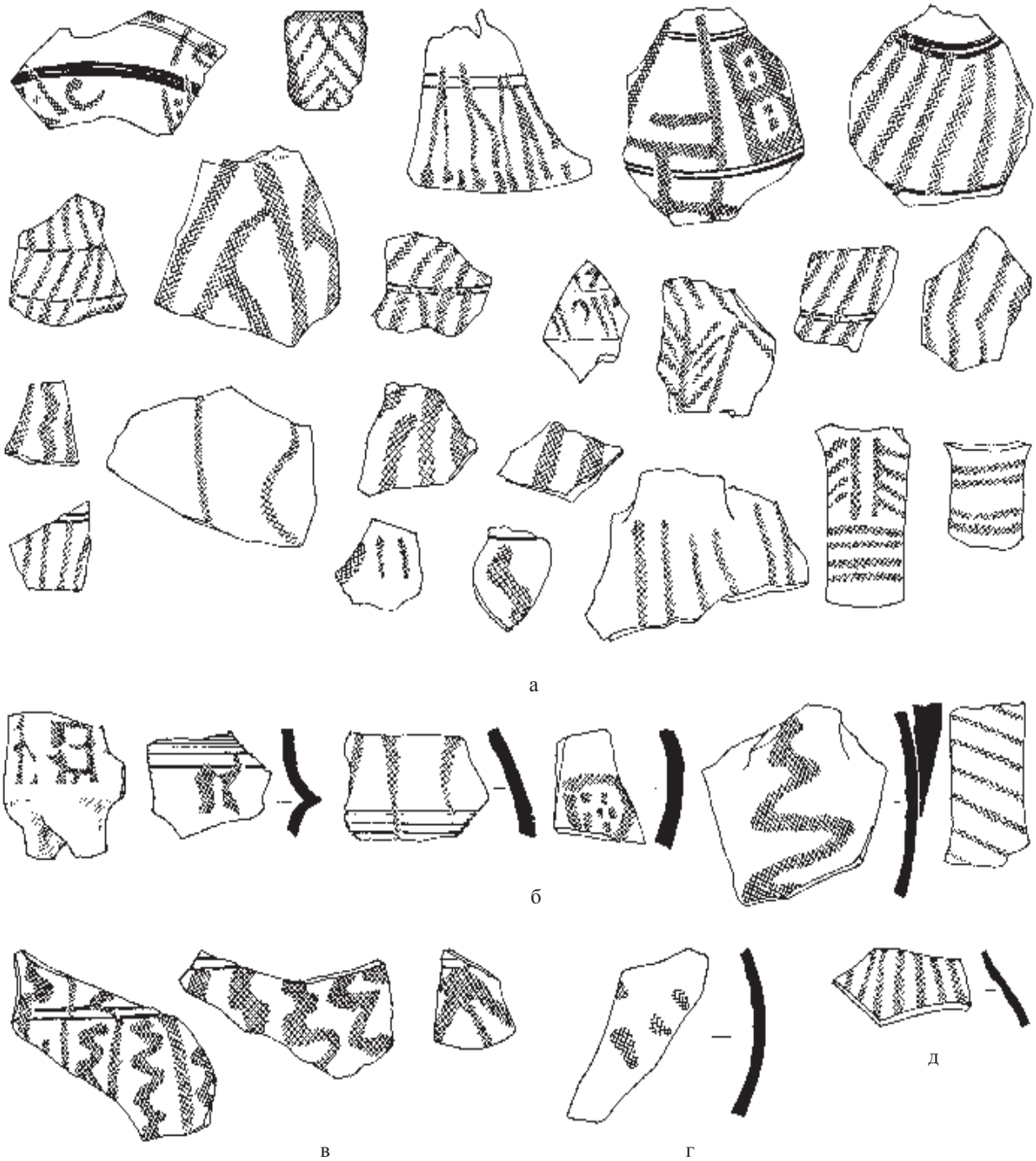

Обр. 127. Фрагменти от съдове със златиста ангоба, рисувани с червена боя, а - Дядово, б - Знаменосец, в - Искрица, г - Гипсово, д - Гледачево-1. М 1:2

рива целия съд, но след нанасянето се е стекла и напластила към дъното, което е довело при изпичането до силното и напукване, а от там и до бракуване на съда (обр. 130). Разгледаната паница е сигурно доказателство за производството не само на керамика със златиста ангоба, но и на глазирана керамика в посоченото селище. Данните от цялостната обработка на керамичния материал показват, че през XI–XII в. "Хисарлъка" в Сливен е един от най-големите центрове за производство на керамика на територията на днешна Югоизточна България (*Борисов Б.* 1992:189-193). Това се потвърждава и от резултатите от направените рентгеноструктурни, спектрални и химически анализи на керамични образци от XI–XII в. от различни селища в Югоизточна България. Анализите показват еднакъв състав на глината и примесите в нея, които се отличават от останалите видове керамика, а така също и от керамиката със златиста ангоба от другите селища в изследвания район. От тук се налага изводът, че производството на керамика със златиста ангоба в

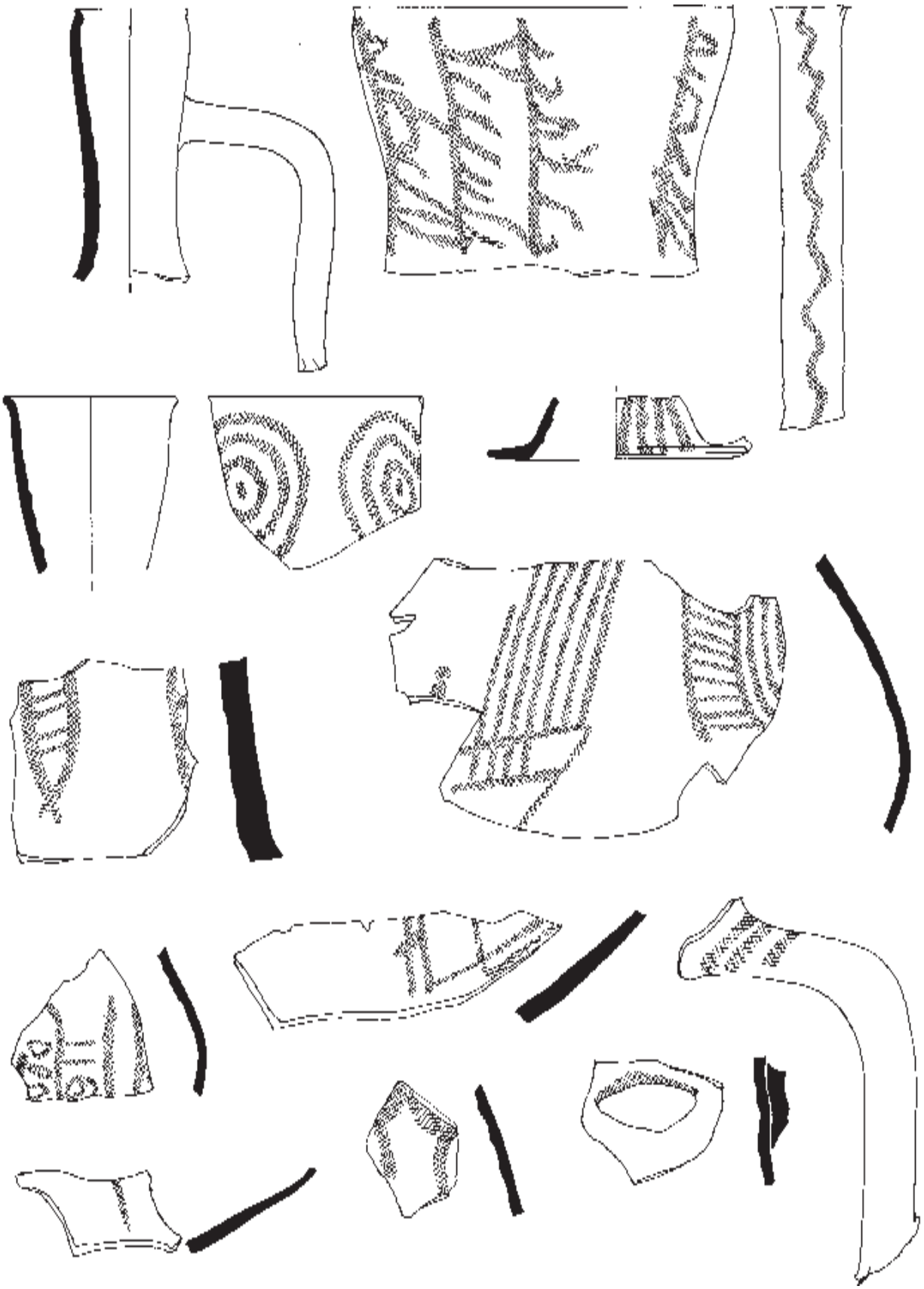

Обр. 128. Фрагменти от съдове със златиста ангоба, рисувани с червена боя - П. Градец. М 1:2

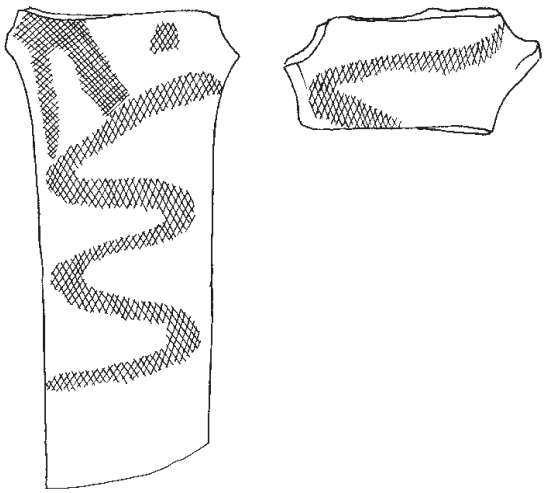

Обр. 129. Дръжки от съдове от обикновена керамика, рисувани с червена боя - П. Градец. М 1:2

"Хисарлъка" край Сливен не подлежи на съмнение (*Борисов Б.* 1992:192).

Що се отнася до произхода на този вид керамика, мненията на различните автори се различават. Първа Ир. Щерева локализира Перник като производствен център. Въз основа на анализа на находките от керамика със златиста ангоба и на липсата им в големите градове (Несебър, Варна), които са под влиянието на Константинопол, както и в Южна Русия, авторката стига до извода, че родината и трябва да се търси на юг от България – на територията на днешна Гърция

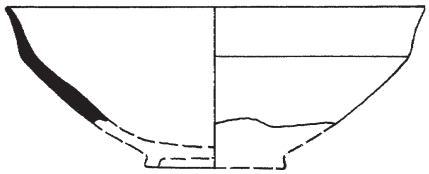

Обр. 130. Паница със златиста ангоба и глазура - "Хисарлъка" Сливен (по Б. Борисов). М 1:4

(*Щерева И.* 1977:17).

Анализирайки всички находки от Балканите румънската археоложка С. Барасхи стигна до извода, че родината на керамиката със златиста ангоба трябва да се търси в южните части на Балканския полуостров (*Barashi S.* 1989:198).

Изследвайки керамиката със златиста и сребриста ангоба от Белградската крепост и въз основа на находките от територията на Сърбия (Рибница, Браничево, Поповица, Рас и Гамзиград) В. Бикич твърди, че този вид съдове са внесени от Византия, без да се обвързва с конкретен производствен център (*Бикић В.* 1990:66).

В последно време сериозно внимание на керамиката със златисто и сребристо покритие обърна М. Манолова. Въз основа на анализа на керамичния материал тя локализира още един център за производство – в Пловдив (*Manolova M.* 1999:80), а по-късно в дисертационното си изследване авторката посочи още два производствени центъра на територията на днешна Южна България – в Кърджали и Мелник (*Манолова-Войкова* М. 2000 а:8). Относно произхода на тази вид керамика М. Манолова счита, че той трябва да се търси извън Балканите. Въз основа на анализа на украсата и формите авторката установява близост между керамичните съдове от България и Двин (Армения) и твърди, че технологията и украсата на керамиката със златиста ангоба е била донесена в днешните български земи от заселените в края на X и началото на XI в. павликяни, преобладаващ етнически елемент, сред които са заемали арменците. Именно те, според авторката, са били носител на нови идеи и технически умения, които били бързо възприети от местните грънчари (*Манолова-Войкова М*. 2000 а:9).

От всичко казано дотук се налага извода, че идеята за керамиката със златиста и сребриста ангоба може би е донесена наистина от Армения. Вероятно от там са внесени и споменатите съдове от първа група, които се отличават както по структурата на глината и ангобата, така и по специфичните форми, характерни за източната керамика. В същото време обаче на територията на днешна Южна България през XI–XII в. функционират най-малко пет големи производствени центъра. Те заливат с продукцията си керамичния пазар, и точно от тук, по търговски път, тя прониква и в селищата на териториите на днешните Северна България, Румъния, Сърбия и Македония.

Следователно родината на този вид керамика не трябва да се търси в южните части на Балканския полуостров, а на територията на днешна Южна България.

КЕРАМИКА С ЧЕРВЕНА АНГОБА

Резултатите от обработването на масовия керамичен материал показват, че това е най-слабо разпространения вид керамика през XI–XII в. на територията на Югоизточна България. Така в най-слабо проучените селища край Асеновец, Гипсово, Крум и Любимец, керамика с червена ангоба напълно липсва. Тя не се среща и сред масовия материал от цялостно проученото селище Гледачево-1. В крепостта край с. Искрица, която се про-

учва повече от 10 години, са намерени само 4 фрагмента. С 8 фрагмента, главно от дъна на паници, е представена и керамиката с червена ангоба от Караново. В Знаменосец са намерени 17 фрагмента, а в П. Градец – 19. Подобно е и положението в селището до с. Дядово. Тук наред с фрагментите са намерени и някои цели съдове, на базата на които е възможна по-скоро технологическа отколкото типологическа характеристика. Най-често керамиката с червена ангоба е представена от паници (обр. 78 в) и малки съдчета (канички и стомнички), (обр. 95 к). Изключение е една голяма гърневидна кана с чучур от средновековния Берое (обр. 87 г). С 38 миниатюрни съдчета е представена и най-голямата засега колективна находка от керамика с червена ангоба, намерена по трасето на автомагистрала "Тракия", в непосредствена близост със средновековното селище върху античната пътна станция "Карасура" (обр. 89, 92 а, 95 б-т, 97, 98 ж). Последната дава сравнително по-пълна представа за този рядък вид керамика (*Wendel M.* 1997:105-131).

Доскоро керамика с червена ангоба беше почти неизвестна за науката. Причината за това е може би голямата и прилика с червенолаковата керамика от римската епоха, поради което по-голямата част от изследвачите не са и обръщали сериозно внимание.

На пръв поглед средновековната керамика с червена ангоба не се различава от тази с червен лак от римската епоха. Формите на съдовете от едната и другата са много близки. И едните и другите са изработени на крачно колело от много добре пречистена глина, без примеси. Средновековните съдове са покрити с плътна червена или червено-кафява ангоба, която понякога се различава трудно от червения лак по римските паници. Ако обаче внимателно се разгледа структурата и орнаментацията на керамиката, се установяват редица отлики. На първо място трябва да се посочи, че в черепа на средновековната керамика винаги има тъмно сива ивица, която свидетелства за не много добро изпичане, докато при керамиката от римската епоха сивата ивица почти винаги липсва. Втората и най-съществена разлика е в начина на орнаментиране. Докато при керамиката от римската епоха червеният лак покрива врязания орнамент, то при средновековната, след формуването на грънчарското колело съдовете са били покривани с ангоба и едва след това върху нея е врязан самия орнамент. По този начин последният винаги остава непокрит от ангобата, подобно на врязания орнамент по сграфито керамиката (обр. 131, фиг 1 б).

На последно място при средновековната керамика след нанасянето на ангобата и врязването на орнамента в някои случаи има допълнително излъскване, подобно на излъскания орнамент по обикновената керамика, а в някои случаи и полиране на отделни участъци, което напълно липсва при червенолаковата римска керамика.

Що се отнася до датировката на керамиката от тази група, най-ранните съдове с червена ангоба са намерени при разкопките на ранносредновековни селища от втората половина на X в. (*Дончева-Петкова Л.* 1973:14-21, обр.1-2). В XII в. е датирана колективната находка от Карасура (*Wendel M.* 1997:124). Керамиката от Дядово се отнася към втората половина на XI–XII в. (*Borisov B.* 1989:220-221, fig. 254). Към същото време се отнасят и находките от Знаменосец (*Борисов Б.* 1991:235, обр. 23) и П. Градец. Тази датировка се подкрепя и от керамиката от селището край с. Ковачево, датирано в XII в. Според П. Гатев този вид керамика произхожда от източните византийски провинции, където е разпространена още през Ранното средновековие и начинът и на орнаментиране е оказал влияние на сграфито керамиката (*Гатев П.* 1985:96, фиг. 1-2). Тук обаче ще си позволим да припомним, че сграфито техниката се появява още през IX в., така че според нас е много трудно да се отговори на въпроса откъде точно е дошло влиянието – от керамиката с червена ангоба – на сграфитото или по-скоро обратното. Към XI–XII в. са отнесени и малобройните находки от керамика с червена ангоба от Стенимахос (*Морева-Арабова Р*. 1989:213-214, фиг. 3-4, табл. I). Авторката споменава, че подобна керамика, датирана отново в периода XI–XII в. е намерена и при разкопките на Трихълмието и Форумния комплекс в Пловдив, Асенова крепост и на крепостта Воден (*Морева-Арабова Р*. 1989: 214). Напълно подобна паница е намерена край с. Златовръх, Пловдивско, която авторът неоправдано е отнесъл в широките граници – от XI до XIV в. (*Детев П.* 1979:114). Керамика с червена ангоба е намерена и в средновековния Мелник, в пласт от края на XII и началото на XIII в. В подобен пласт е намерена и малобройната керамика от Караново.

От приведените примери става ясно, че керамиката с червена ангоба се среща най-често в периода – втората половина на X – началото на XIII в., в чиито рамки се вмества и материалът от територията на Югоизточна България.

В последно време специално внимание на керамиката с червена ангоба обърна М. Манолова-Войкова. В дисертационното си изследване, тя анализира около 80 цели и фрагментирани съда с

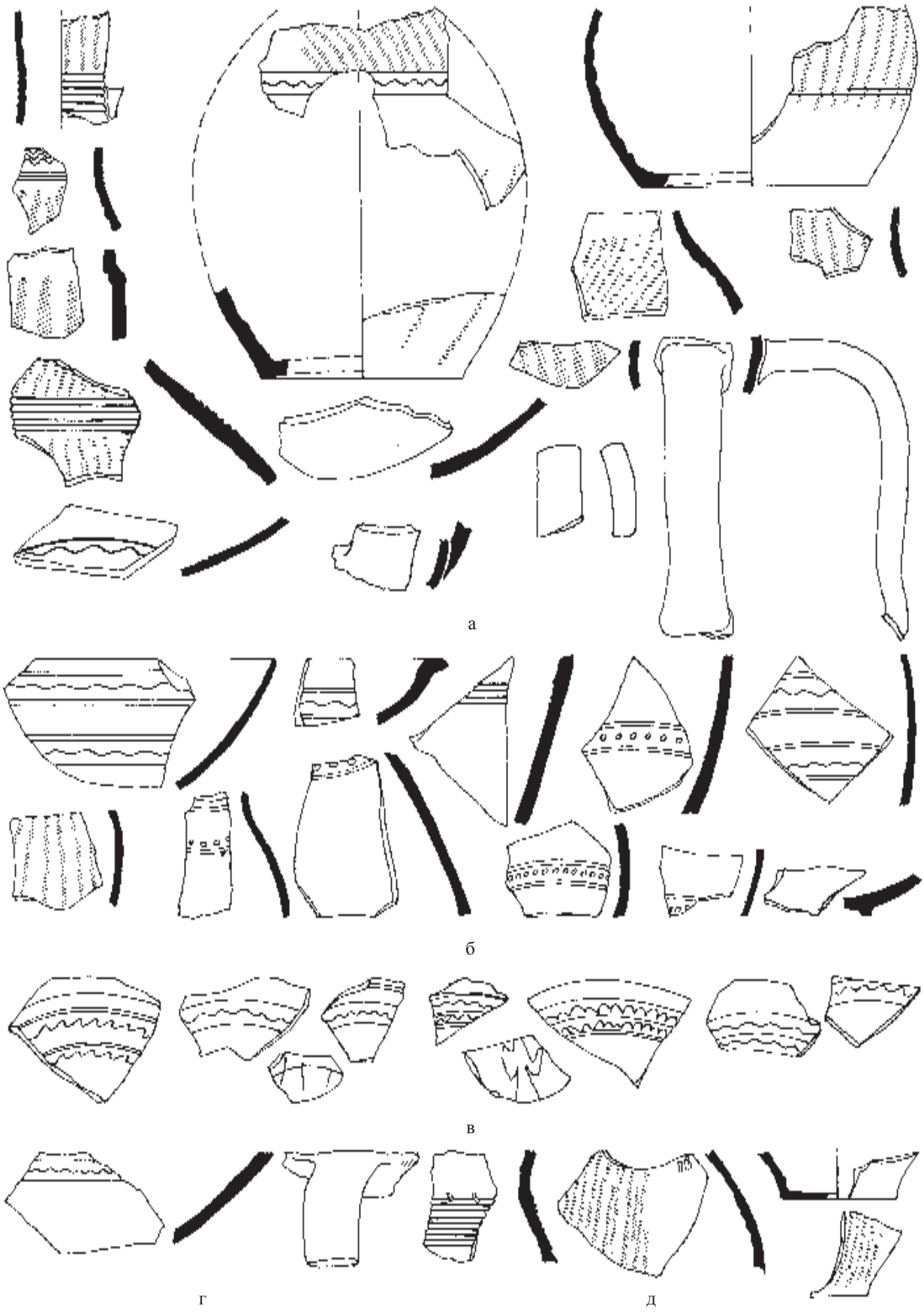

Обр. 131. Фрагменти от съдове с червена ангоба, а - Полски Градец, б - Знаменосец, в - Дядово, г - Карановo, д - Искрица. М 1:2

червена ангоба от територията на България като ги отнася към трапезната керамика. Приемайки това мнение ни се иска да го допълним, като посочим, че докато трапезния характер на паниците е абсолютно безспорен, то каничките и стомничките са с толкова малък обем, което изключва възможността от тях да са се наливали течности за много хора, подобно на каните от останалите групи керамика – обикновени, със златиста ангоба или глазирани. По-скоро те са били или строго индивидуални съдчета или пък са били използвани за наливане на концентрати или напитки, от които са се пиели минимални количества.

М. Манолова допуска най-малко два центъра за производство на керамика с червена ангоба на територията на България – Карасура и Мелник, без да приведе каквито и да е било доказателства за това (*Манолова-Войкова М*. 2000 а:11). Според нас засега липсват археологически данни за производство на керамика с червена ангоба на територията на днешна България. Досега никъде не са открити нито пещи, нито бракувана керамична продукция, нито в Карасура, нито в Мелник или пък където и да е другаде. Сама по себе си една единствена, макар и голяма колективна находка, все още не е доказателство за местен произход, нито пък дава достатъчно основания за локализацията на производствен център. В подкрепа на това ще си позволим да посочим, че една колективна монетна находка не е свидетелство за съществуването на монетарница в местонахождението и.

В последно време И. Щерева и М. Манолова свързаха произхода на този вид керамика със заселените от Азия, в днешните южнобългарски земи в последната четвърт на X в. павликяни, сред които преобладавали арменците (*Shtereva I, M. Manolova* 2001:60-61). Авторките посочват паралели с находките от Двин. Един по обстоен преглед на керамиката от същия средновековния град обаче показва по различна картина. От там наистина произхождат малки и по-големи съдове с тъмна, според автора, лъскава керамика (*Кафадарян К.* 1982:146, табл. $XVIII_{2,4-5}$), чиито форми обаче, нямат нищо общо със съдовете от Югоизточна България. Изключение прави само една кана, със зооморфна украса по устието, която е датирана в IX–XI в. (*Кафадарян К.* 1982:146, табл. XV). Ето защо считаме, че засега все още не са налице достатъчно сигурни данни за свързване произхода на керамиката с червена ангоба с Армения, и приемаме идеята на двете авторки за хипотетична, нещо което и самите те изтъкват (*Shtereva I, M. Manolova* 2001:63).

Въз основа на горното приемаме, че до намирането на сигурни доказателства за местно производство през XI–XII в. керамиката с червена ангоба е била внасяна в селищата на територията на Югоизточна България, най-вероятно от грънчарските ателиета на териториите на източните византийски провинции. Със сигурност от същите ателиета и била внасяна и керамиката със златиста ангоба, което се доказва безспорно от голямата колективна находка от околностите на Карасура.

ГЛАЗИРАНА КЕРАМИКА

Макар и по-рядко в селищата на Югоизточна България се среща и глазирана керамика. В зависимост от цвета на глината след изпичането, тя се дели на две групи: белоглинена и червеноглинена керамика.

БЕЛОГЛИНЕНА ГЛАЗИРАНА КЕРАМИКА

Белоглинената керамика се среща изключително рядко. От Дядово произхождат две миниатюрни канички, първата от които е покрита с маслено-зелена (обр. 92 р), а втората с жълта глазура (обр. 132 а). И двете се отнасят към I група от белоглинената керамика от Коринт, която датира от X до началото на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:53-54, Pl. XI). Към същата група се отнася и една фрагментирана каничка, покрита с маслено-зелена петниста глазура (обр. 132 б). И трите съдчета са намерени в най-ранния хоризонт на селището и датират във втората половина на XI в.

От Дядово произхождат и 4 фрагмента от дъна на белоглинени паници. При първите три от тях върху бялата глина са нанесени безформени петна от зелена и кафява глеч (обр. 132 в). Съдовете се отнасят към групата на рисуваната със зелено и кафяво глазирана керамика (Green and brown painted wares) от края на X и XI в. (*Morgan Ch.* 1942:71, Pl. XVIII a-e).

Четвъртият фрагмент (обр. 132 г) се отнася към първа група на полихромната глазирана керамика (Painted wares), която датира в периода от втората половина на X до края на XI в. (*Morgan Ch.* 1942:64-65, Pl. XV a-c). Белоглинена керамика с абсолютно същата украса е намерена и при разкопките на средновековната Диногеция (*Barnea I.* 1967: 241, fig. 147_{21}, 148_{16}) и Нуфъру (*Baraschi S., O. Damian* 1993:242, fig. 15_{198}, 21_{198}) на територията на Румъния.

Към групата на белоглинената керамика трябва да се отнесе и една малка паничка от "Хисарлъка" в Сливен (обр. 83 б). От вътрешната и страна с четка са нанесени ленти от кафява и зелена

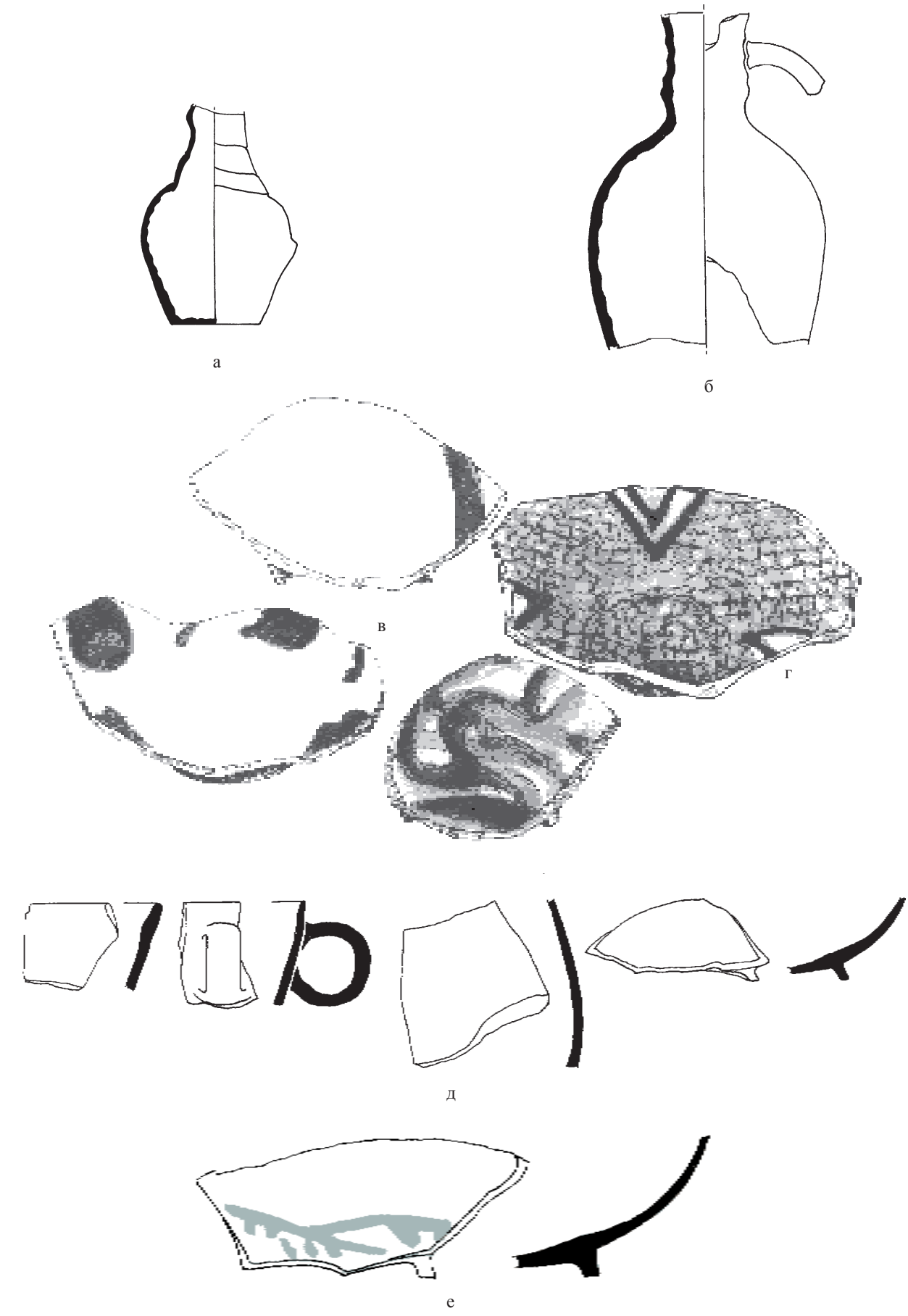

Обр. 132 Белоглинена керамика, а - б - Дядово - М 1:4, в - г - Дядово, д - е Знаменосец. М 1:2

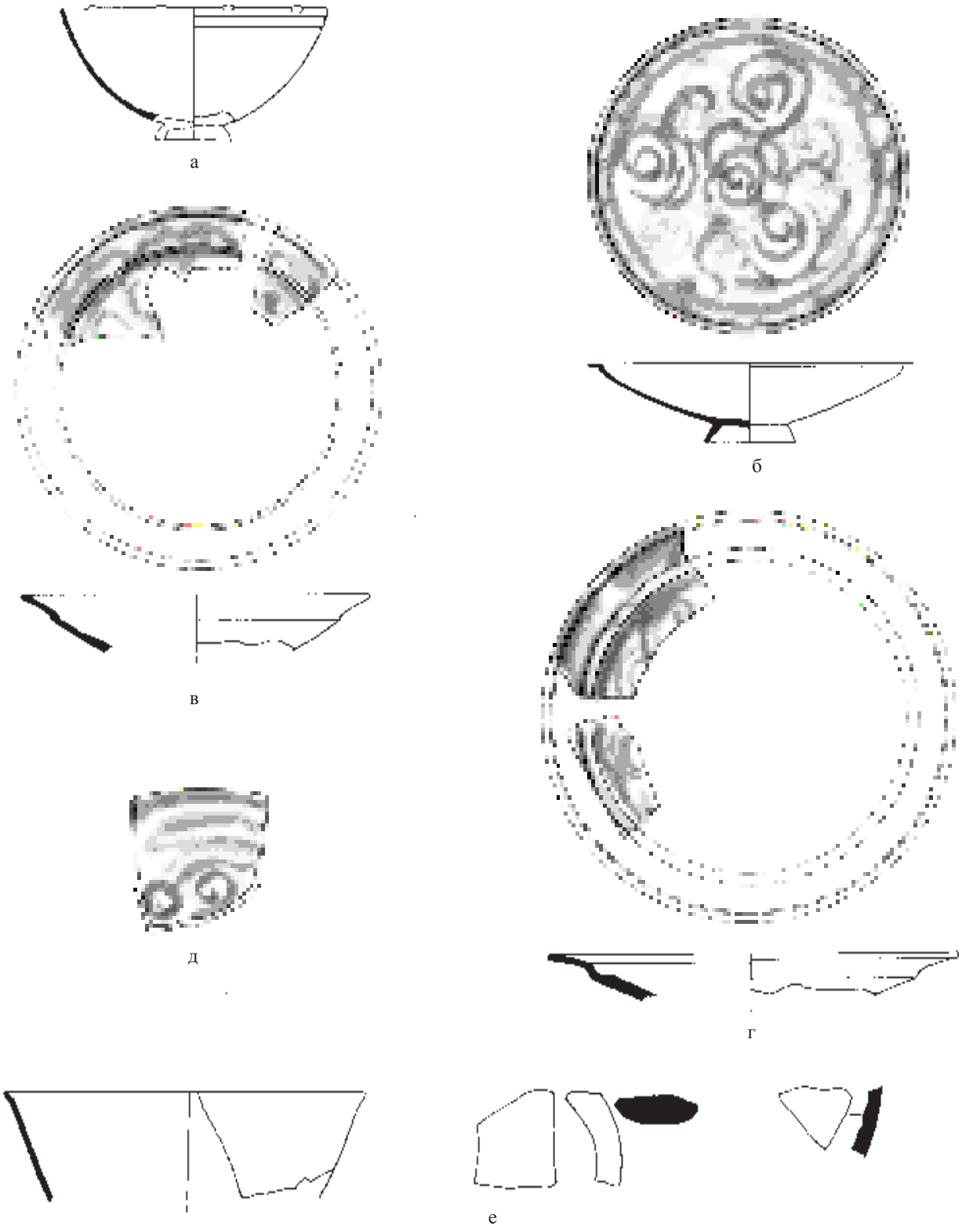

Обр. 133. Белоглинена керамика - а - д - Искрица (по Г. Шейлева), е - П. Градец. М 1:4

глеч, очертаващи розета, в центъра на която е изобразен листовиден орнамент. Съдчето принадлежи към група C (Green and brown painted wares) от рисуваната с кафява и зелена глеч керамика от Коринт (*Morgan Ch.* 1942:72, Pl. XVIII c, f).

Белоглинената керамика се среща изключително рядко и в селището край с. Знаменосец. От там произхождат само 9 фрагмента от паници и чашки, работени на крачно колело (обр. 132 д). От вътрешната им страна е нанесена бяла или бледокремава ангоба, а върху нея – безцветна глазура. Често рисунката е положена направо върху бялата глина. Върху един от по-едрите фрагменти от паница е запазена част от подглазурна

рисунка на животно със синя глеч (обр. 132 е, фиг. 2 а). Подобни белоглинени съдове са известни от Константинопол (*Ebersolt J.* 1910:29, fig. 28; *Rice D. T.* 1930:113, Pl. 12)). В Коринт този вид керамика се отнася към група D-4 (*Sanders G. D. R.* 1995:74, Pl. 15 b). Тя е засвидетелствана и сред вносната византийска керамика от XII в. в Херсонес (*Якобсон А.* 1979:144-145, рис. 92).

От средновековната крепост край с. Искрица произхожда известно количество белоглинена керамика, която процентно надвишава доста тази от Дядово и Знаменосец. Сред нея се различават две групи. Съдовете от първата група са изработени от светлорозова глина и са изключително фини. Дебелината на стените им не надминава 2-3 мм. Структурата на тестото е люспеста, а ломът е неравен и се дели на пластове. Групата е представена от една купа (обр. 133 а) и разлата паница (обр.133 б). Ангобата покрива цялата повърхност на съдовете, а върху нея е нанесена прозрачна бледо-жълтозелена глазура. На дъното на паницата са нанесени рисунки от кафява и зелена глеч (Green and brown painted wares).

Към втората група се отнасят две фрагментирани паници и един по-едър фрагмент от устие и стена на чашка, които са изработени от бяла глина с плътна структура и дебелина на стените от 3 до 7 мм (обр. 133 в-е), (*Шейлева Г.* 1995:247, обр. 15 б-е). И трите образеца са рисувани с редуващи се зелена и кафява глечи т. е. те се отнасят отново към групата Green and brown painted wares (*Morgan Ch.* 1942:70-71, fig. Pl. XVIII a-e).

Към вносната белоглинена керамика от Искрица се отнася и една цяла чашка, която е покрита отвътре и отвън с плътна синя глазура, силно повредена от вторично горене (107 з), (*Шейлева Г.* 1995:247, обр. 15 а). Абсолютно еднаква чашка е намерена в Коринт, в пласт, датиран с монети на Мануил I Комнин (*Morgan Ch.* 1942:177, fig. 160 c). Съдчето е внесено от Персия.

Освен разгледаните цели и фрагментирани белоглинени съдчета от селищата на Югоизточна България произхождат и съвсем дребни фрагменти, главно от паници или чашки, които са покрити с монохромна тъмна гладка или по-светла маслено-зелена петниста глазура (обр. 133 е).

Белоглинената керамика е внесена от Византия, където се появява още във втората половина на IX и се произвежда до XII в. (*Макарова Т.* 1967: 78-81). Подобна керамика е известна от Поморие (*Лазаров М.* 1969:16, обр. 7, 9), Несебър (*Čimbuleva J.* 1980:202-253), Плиска и Преслав (*Витлянов С.* 1983:160-167). През XI–XII в. белоглинена глазирана керамика е била внасяна и в средновековния Херсонес на територията на Кримския полуостров (*Якобсон А.* 1979:144-146), както и в Диногеция (*Barnea I.* 1967:241) и Нуфъру (*Baraschi S.,* O. Damian 1993:242) в Румъния.

ЧЕРВЕНОГЛИНЕНА ГЛАЗИРАНА КЕРАМИКА

Червеноглинената глазирана керамика е много по-широко разпространена. Наред с фрагментарния материал се срещат и редица цели съдове, които допълват представата за тази група от художествената керамика. В зависимост от цвета на глазурата червеноглинената керамика е монохромна и полихромна.

В монохромната глазирана керамика от Югоизточна България се различават най-малко три групи. Към първата група се отнасят 4 съда. Всички, без изключение, са работени на крачно колело от много добре пречистена сива след изпичането глина. Покрити са с жълто-кафява, по-светла или по-тъмна маслено-зелена глазура, която е нанесена направо върху глината, без подложка от ангоба.

С най-елементарна украса е една стомна, намерена в сметна яма от III строителен хоризонт в Дядово (втората половина на XII в.), (обр. 98 в). Формата на съда, както отбелязахме по-горе, има източен произход, а украсата – прави и вълнообразно врязани линии по раменете – български. Целият съд, без дъното, е покрит с тъмно маслено-зелена глазура, която е силно повредена от вторично горене.

Вторият съд е една кана от "Хисарлъка" в Сливен (обр. 92 н). Цялото и тяло е украсено с релефни пъпки и покрито с жълто-кафява глазура.

С пластична украса е и една стомничка от Каравелово, Ямболско (обр. 98 ж). Тялото и е украсено с релефни ръбове, пресечени с ямички и врязани линии, върху които е нанесена бледа маслено-зелена глазура.

Безспорно най-голям интерес предизвиква един съд със скулптурна антропоморфна украса, изобразяваща две извити в "мост" назад тела с разкрачени крака и подпиращи се върху съда ръце. Тялото на съда е украсено с 9 вертикално разположени гладки релефни ръба, в основата на които са врязани малки, плитки ямички. Между тях и по тръбовидната куха дръжка са прилепени релефни пъпки с врязани концентрични окръжности, подобни на "птичи очи". Съдът е покрит с плътна маслено-зелена глазура, повредена от вторично изпичане (обр. 115, кат. № 560 фиг. 2 б).

Впечатлява поразителната прилика на лицата на антропоморфните фигурки с изображението на един съд, намерен в църквата "Св. Дими-

тър Солунски" в Псковския кремъл, който според авторите е бил изработен през февруари 1138 г. (*Белецкий В., С. Белецкий* 1979:277, рис. 1-2).

Релефната украса на съда намира най-точни паралели с един съд от Свищов, датиран в XIII–XIV в. (*Стефанов С.* 1942:248, обр. 169). Същата украса откриваме и върху един съд от XIII в. от Херсон (*Якобсон А.* 1979:170). На последно място подобна украса се среща и по редица фрагментирани съдове от Коринт (*Morgan Ch.* 1942:58, Pl. II A a, c, Pl. XII A).

Глазираната керамика с пластична украса (Brawn glazed ware) се среща изключително рядко, (в единични екземпляри), на територията на днешна Южна България. Много по-широко разпространена е в земите на Северна и Южна Добруджа, за което свидетелстват находките от редица селища – Диногеция (*Barnea I.* 1967:230-238, figs. 142-145), Пакуйул луй Соаре (*Vilceanu D.* 1972:93-97, figs. 38-43$_2$), Нуфъру (*Barashi S., O. Damian* 1993:238-239, figs. 2-3), Оряхово, Русенско, Преслав (*Рашев Р.* 1998:174, рис. 1$_{8-9}$), Хума (*Рашев Р., С. Станилов* 1987:64-65, табл. XLIV$_5$), Силистра (*Angelova S.* 1987:100-101, figs. 1-2), Ветрен (*Атанасов Г., И. Йорданов* 1994:14-15, Табл. XII$_{107}$), Скала (*Йотов В., Г. Атанасов* 1998:76, табл. LXVII$_{10-11, 16}$), Плиска и др. (*Манолова-Войкова М.* 2000 а:14). Румънските изследвачи отнасят този вид керамика към периода XI–XII в. От друга страна находките от територията на България датират от втората половина на X–XI в. Важно е да се отбележи също, че през X в. в дворцовите работилници на Преслав се е произвеждала глазирана керамика с пластична (релефна) украса, което е безспорно доказано от намерената недовършена и бракувана продукция (*Манолова-Войкова М.* 2000 а:14). Според същата авторка след похода на Йоан Цимисхи през 971 г. и западането на Преслав майсторите-грънчари са се преместили в Дръстър, където са продължили производството на този вид глазирана керамика.

Не трябва обаче да се изпуща от внимание и фактът, че във византийските центрове Атина (*Frantz M. A.* 1938:434, fig. 24) и Коринт (*Morgan Ch.* 1942:41, Pl. II-III A) глазираната керамика с пластична украса е датирана с монети от Йоан Цимисхи – до Йоан II и Мануил I Комнини, т. е. в XI–XII в.

Във всеки случай производството на този вид керамика на територията на днешна Югоизточна България, се доказва и от една бракувана паница от "Хисарлъка" в Сливен (обр. 130), на която вече обърнахме внимание по-горе.

Към втората група глазирана керамика се отнасят главно паници. Изключение прави само една единствена миниатюрна стомничка от Хисарлъка в Сливен (обр. 98 г). Всички съдове са работени на крачно колело от много добре пречистена глина, добила кремаво-охрав до червен цвят след изпичането и имат подложка от бяла или бледокремава ангоба отвътре, която в някои случаи при паниците излиза и отвън около устието. Върху нея най-често е положена светлозелена или бледо-жълтеникава глазура (обр. 73 а, 77 б, 79 а, 82 а-б, фиг. 3 а).

Полихромната глазирана керамика е представена отново само от паници, при които върху ангобата са нанесени по-дребни или по-едри петна от зелена или кафява глеч, а върху тях е положена безцветна глазура. Те изглеждат твърде ефектни на фона на бледата ангоба (обр. 69 в, 77 в-г). В някои случаи петната са нанесени още на въртящото се колело, което е довело до преливането им като по този начин се е получил "мраморизирания" ефект, поради което този вид глазирана керамика е известна още като "мраморизирана". Интерес представлява и една дълбока, полусферична паница – купа от Дядово, при която върху бялата ангоба на още въртящото се колело са били нанесени редуващи се радиални петна от тъмно и по-светло зелена глеч, което е създало "мраморизиращ" ефект (обр. 81 г).

В други случаи петната от цветни глечи са били нанасяни с четка, при което се е получавала т. н. петниста глазура (обр. 70 а-б, 83 а, фиг. 3 б, 4).

Разпространението на т. н. "мраморизирана" керамика се ограничава на една част от територията на Югоизточна България, заключена между с. Асеновец на север и Кърджали на юг (*Овчаров Н., Д. Хаджиева*. 1992:75-76). Това е дало основание на М. Манолова да предположи, наличието на евентуален производствен център на този вид керамика през периода XI–XII в. Това си предположение авторка подкрепя с аргумента, че находките на "мраморизирана" керамика от Солун датират значително по-късно – в XIII–XIV в. (*Bakirtzis C., D. Bakirtzis* 1981:423, fig. 2). Освен това солунските съдове имат отпечатъци от триноги, които навлизат в грънчарското производство през XIII в. При съдовете от Югоизточна България, обаче никъде не са констатирани отпечатъци от триноги. От тук М. Манолова стига до извода, че "мраморизираната" керамика в Югоизточна България произхожда от нелокализиран все още местен керамичен център. Тук обаче авторката изпуща от внимание факта, че подобна "мраморизирана" керамика се среща в едни от най-големите византийски керамични центрове – столицата Константинопол (*Ebersolt J.* 1910:36, fig. 38) и Коринт (*Morgan Ch.* 1942:85-86, fig. 64), къ-

дето е датирана в края на XI и XII в. с монети на Алексий I и Мануил I Комнини. Ето защо до локализирането на местния център за производство на "мраморизирана" керамика на територията на Югоизточна България, считаме че е по-вероятно тя да е била внасяна от някои от големите византийски центрове, най-вероятно – от близкия Константинопол.

РИСУВАНА ГЛАЗИРАНА КЕРАМИКА

От селищата на Югоизточна България произхождат малък брой съдове и голямо количество фрагментиран материал, които представят групата на т. н. рисувана керамика. За разлика от глазираната монохромна керамика, макар и изключително рядко се срещат и съдове от "затворените" категории. Те са представени най-често от миниатюрни или с малки размери канички и стомнички. За съжаление те са достигнали до нас само във фрагментарен вид. Украсата им не се различава съществено от тази на отворените съдове и е представена от успоредни, редуващи се линии и петна от зелена и кафява глеч (обр. 134, фиг. 5 а).

В рисуваната керамика се различават три групи:

Към първата се отнася рисуваната с ангоба керамика, т. н. "Slip painted ware". Групата е представена от една единствена дълбока паница, работена на крачно колело. Отвътре и отвън около устието е покрита с бяла ангоба, върху която е нанесена кафява глеч. Върху последната отвътре с бяла ангоба са нарисувани с тънка четка пет окръжности, оформящи кръст. В тях са вписани по три по-малки кръгчета. Между раменете на кръста с подобни малки кръгчета е нарисуван втори кръст. Същата украса минава и непосредствено под ръба на устието (обр. 84 б).

Керамиката от клас "Slip painted ware" се среща изключително рядко на територията на България. Досега тя е регистрирана единствено в Созопол и Варна (*Манолова-Войкова М*. 2000 а:20). Същите резултати показват и разкопките на територията на съседната Румъния. В Диногеция (*Barnea I.* 1867:243, fig. $147_{6, 8\text{-}10, 13\text{-}15, 20}$) и Нуфъру (*Barashi S., O. Damian* 1993:242, fig. 20_{296}) са открити единични фрагменти. Очевидно този вид керамика е била внесена в съвсем малки коли-

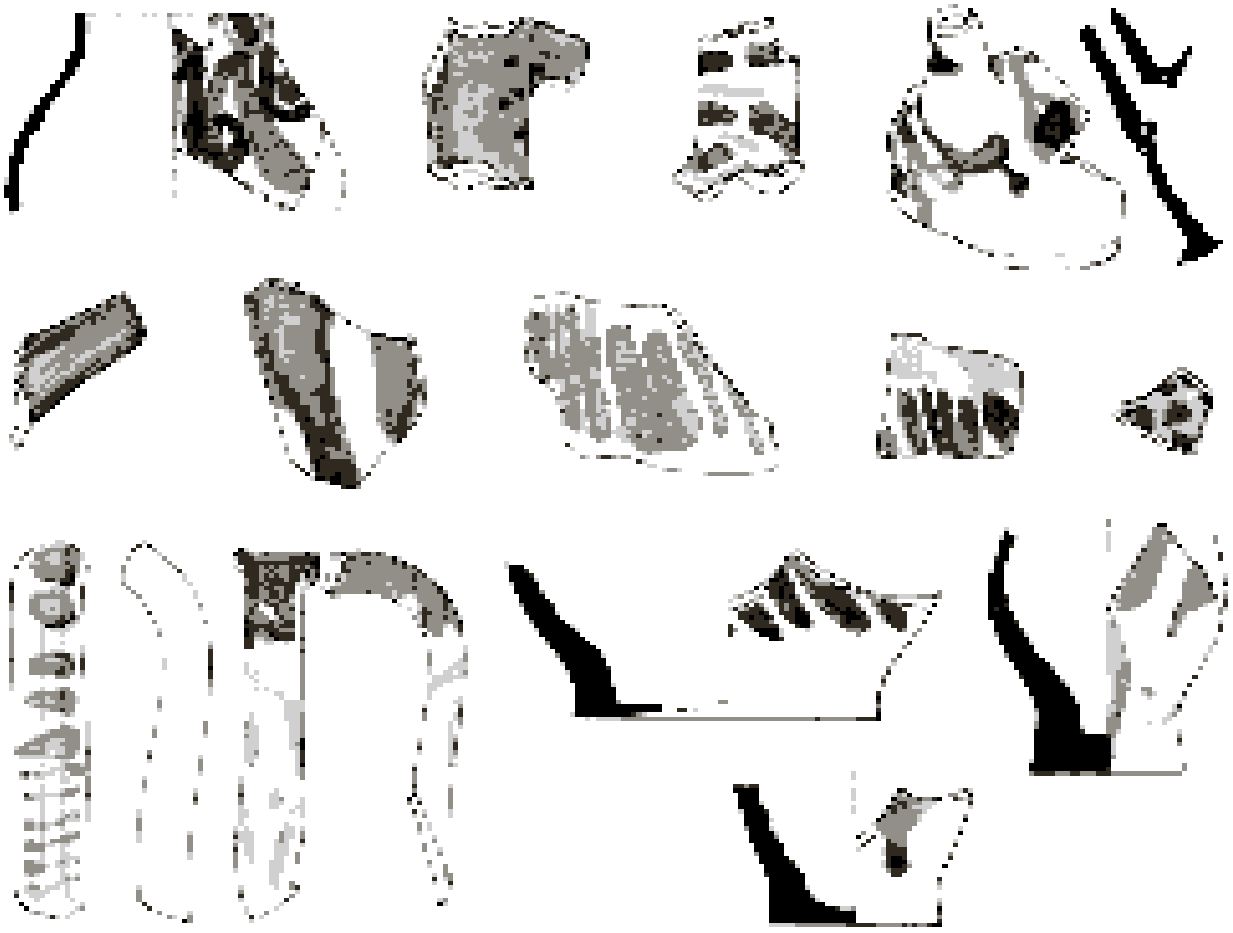

Обр. 134. Фрагменти от рисувани с глеч стомни и кани. М 1:2

Обр. 135. Фрагменти от рисувани паници със зелена и кафява глеч - Дядово, Карановo. М 1:2

чества и не е успяла да проникне в Централната и Северна част на Полуострова. Това естествено предполага и сравнително по-тесни хронологически граници. Подобни резултати показват и разкопките в средновековна Таврика, където рисуваната с ангоба глазирана керамика, се среща изключително рядко. Според А. Якобсон украсата на “Slip painted ware” е генетически свързана

Обр. 136. Фрагменти от рисувани със зелена и кафява глеч паници - П. Градец. М 1:2

с Близкия Изток и Закавказието. В Армения и Азърбайджан този стил се среща още през IX–X в., а оттам е проникнал постепенно през следващите векове и в Близкия изток и Византия (*Якобсон А.* 1979:144, рис. 91_2).

Във Византия "Slip painted ware" е широко разпространена, което се доказва от находките от Константинопол (*Ebersolt J.* 1910: 32, fig. 31), Коринт (*Morgan Ch.* 1942:95-103, Pl. XXIX–XXXII), Пергамон (*Spieser J.-M.* 1996:17-18, Taf. $19_{273,277-279,282}$), Палепафос (*Von Wartburg M.-L.* 1998: 133-135, Abb. 46-47, 49), Атина (*Frantz A. M.* 1938: 461), Пафос-Саранда Колонес (*Megaw A. H. S.* 1989:264, fig. 5 c-d), Спарта (*Dawkins R. M., J. P.* Droop 1910-1911:27, Pl. XVIII $_{66, 68}$), Енкоми (*Papanikola-Bakirtzis D.* 1989:244, fig. 8 a) и Ефес (*Parman E.* 1989:287, fig. 14). Относно датировката на "Slip painted ware" най-точни данни ни предоставя отново материалът от Коринт. Тук керамиката от "ранния линеарен стил" е датирана с монети към втората половина на XI и началото на XII в., а тази от "късния" – в първата половина на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:102-103). В периода X–XII в. е датирана керамиката от Ефес (*Parman*

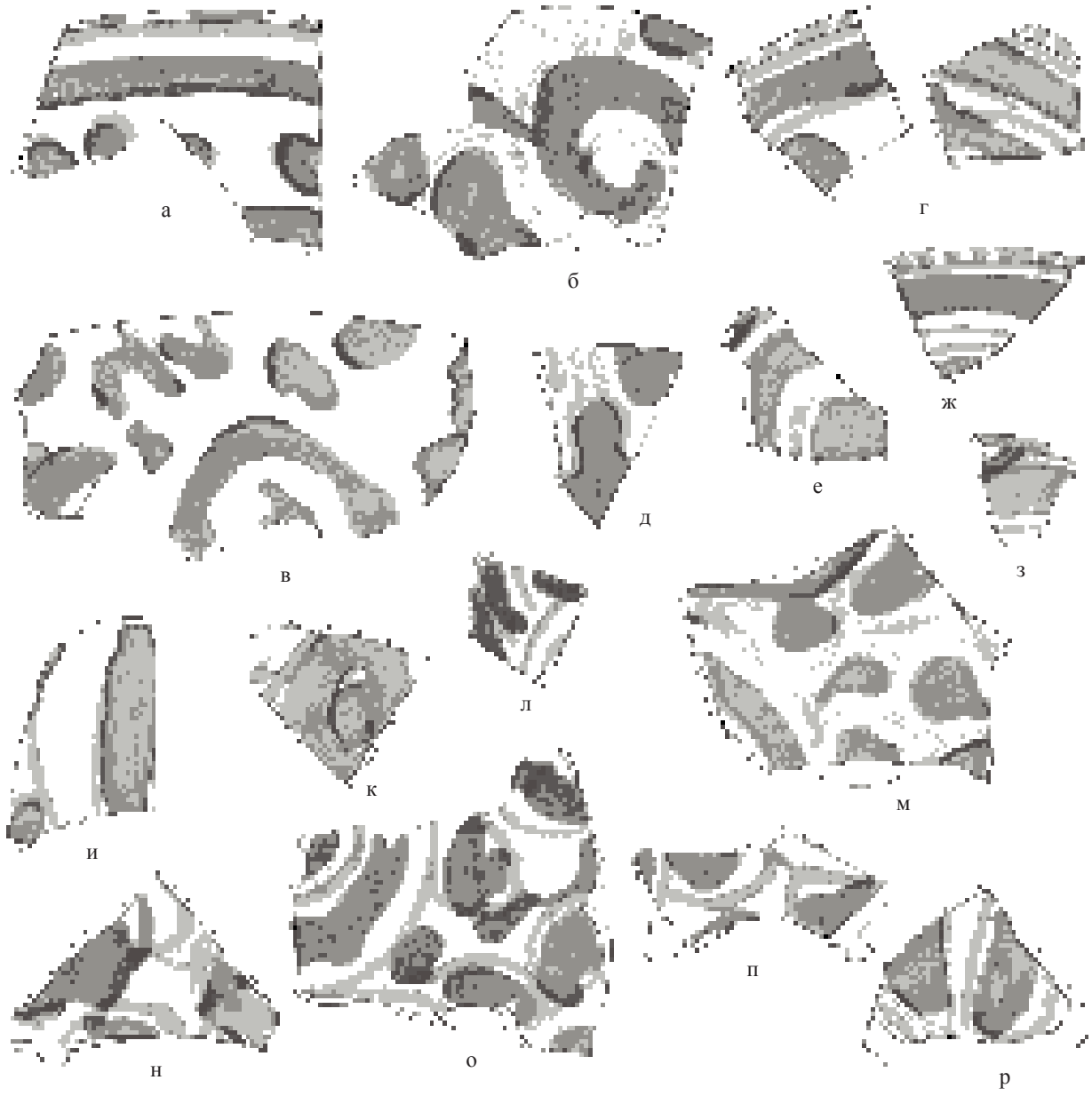

Обр. 137. Рисувана керамика, а, г-р - Дядово, б - Знаменосец, в - П. Градец. М 1:2

E. 1989:287). В XII–XIII в. са отнесени съдовете от Палепафос. В XI–XII в. е датирана и керамиката от Нуфъру (*Barashi S., O. Damian* 1993:242) и Диногеция (*Barnea I.* 1867:243) на територията на Румъния. Що се отнася до паницата от Хасковските минерални бани най-вероятната според нас дата е първата половина на XII в.

Втората група от рисуваната керамика е представена от съдове, украсени с кафява и зелена глеч (Green and brown painted wares).

От паниците най-широко разпространени са съдовете, при които от вътрешната страна с четка са рисувани различни орнаментални мотиви със зелена и кафява глеч, които на бледия фон изглеждат особено ефектни. Върху рисунките е нанесена безцветна глазура. От рисуваните мотиви най-често се срещат спирали, свързани дъговидни, прави и вълнообразни линии, мрежест орнамент, правилни и неправилни кръгчета (обр. 135-136, фиг. 5 б, 6). В центъра на едно дъно от паница, от селището до с. Полски Градец, е нарисувана четирилистна розета, вписана в окръжност (обр. 136 к). Абсолютно същата композиция е била представена и на друг фрагмент от същото селище (обр. 136 л). Без съмнение и двата съда са били произведени не само в едно и също ателие, а най-вероятно и от един и същи майстор и са били внесени в селището по едно и също време.

Прави впечатление обстоятелството, че при повечето от паниците рисунките с кафява глеч са с по-тънки линии, с ясно изразен контур, докато тези със зелена, в много случаи са с по-широки

а

б

Фиг. 1. а - Фрагменти от керамика със златиста ангоба, рисувана с червена боя, б - фрагменти от керамика с червена ангоба

а

б

Фиг. 2. а - Фрагменти от белоглинена глазирана керамика, б - глазиран съд

а

б

Фиг. 3. а - Паница със зелена глазура, б - паница с кафява петниста глазура

Фиг. 4. Фрагменти от паници с петниста глазура

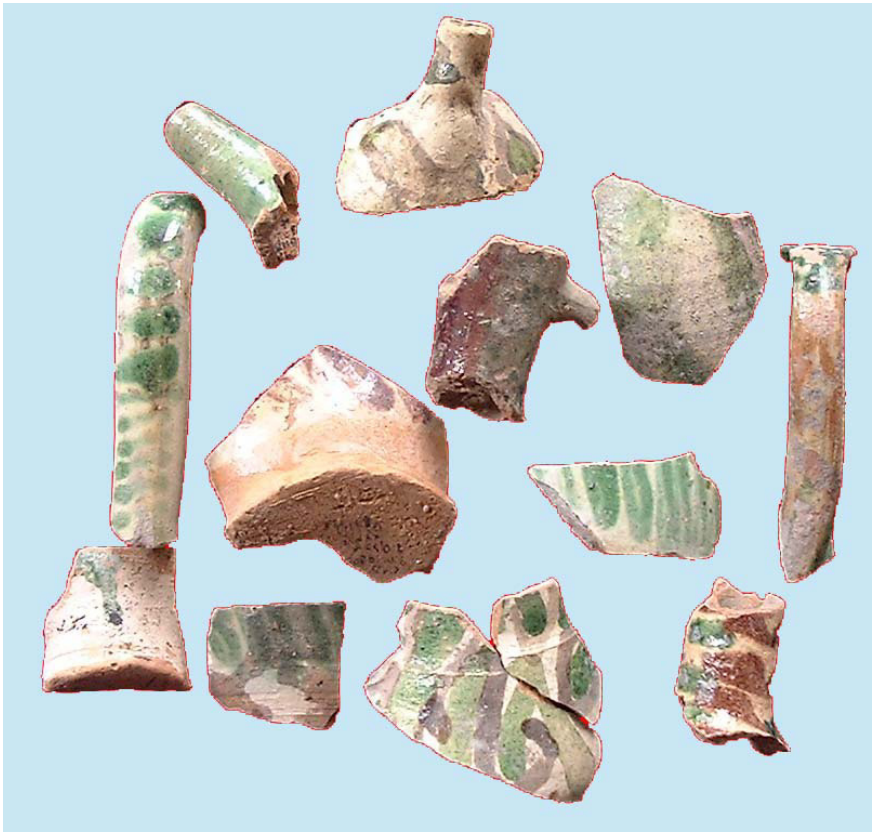

а

б

Фиг. 5. а - Фрагменти от рисувани стомни и кани, б - фрагменти от рисувани паници - П. Градец

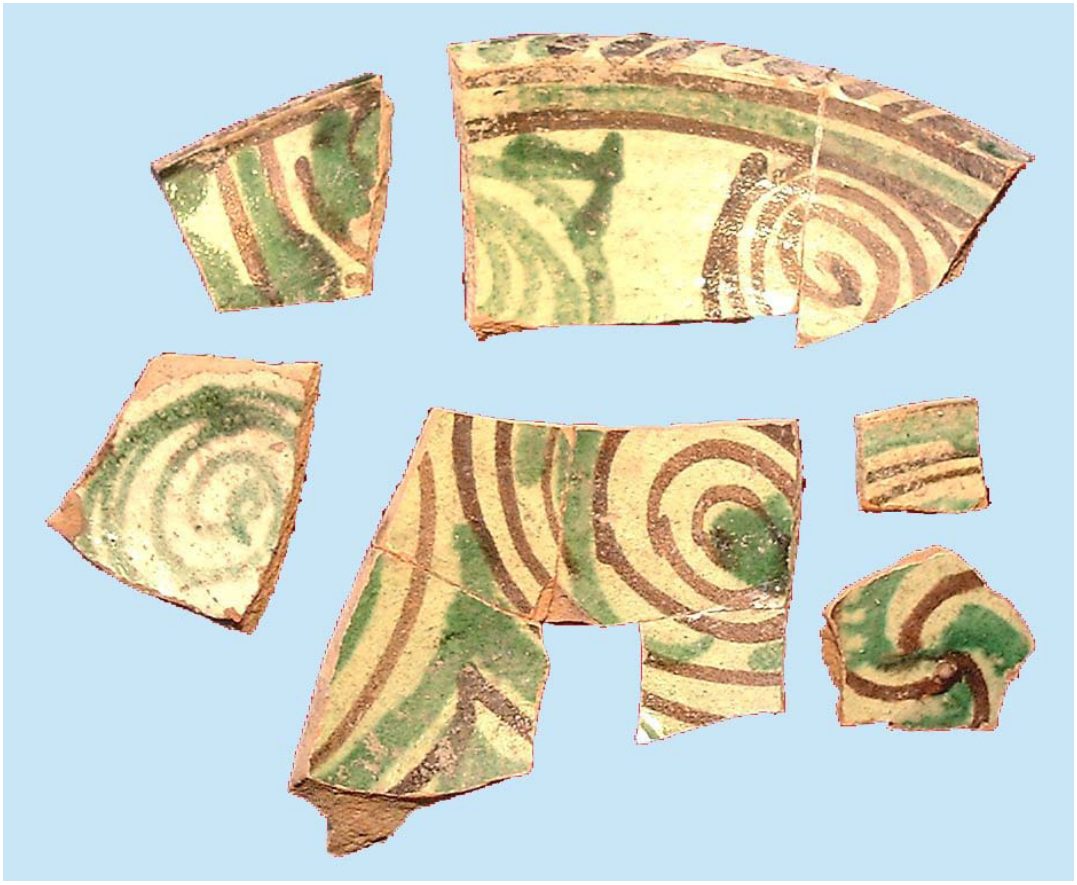

а

б

Фиг. 6. Фрагменти от рисувани със зелена и кафява глеч паници

а

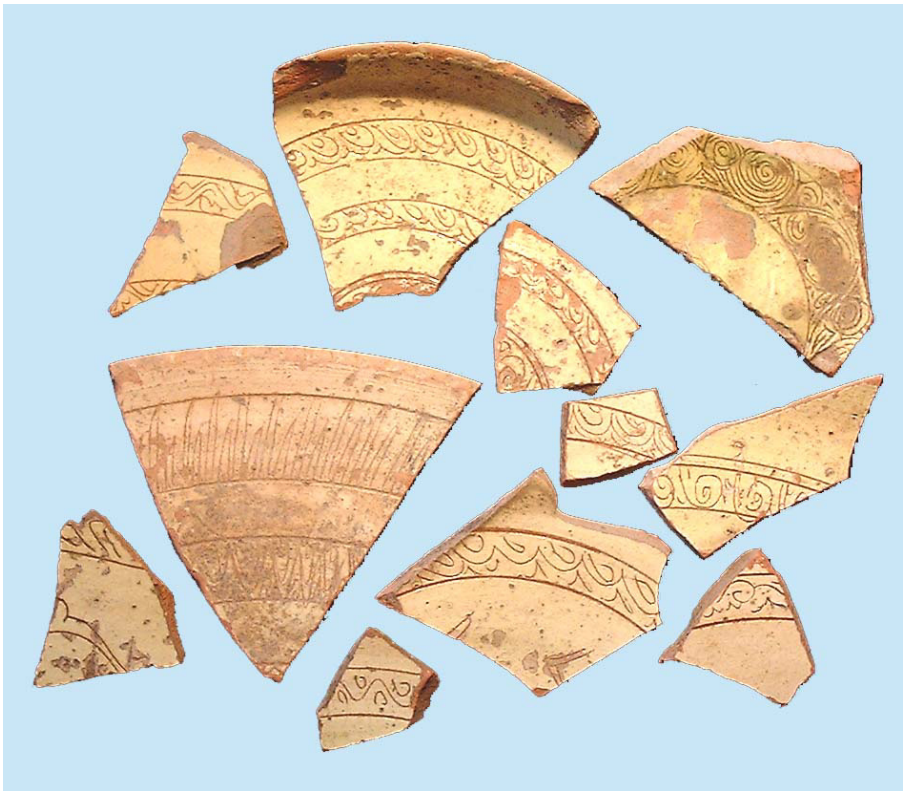

б

Фиг. 7. а - Фрагменти от местни рисувани паници, б - фрагменти от сграфито паници “Fine Style”

а

б

Фиг. 8. а - Фрагменти от сграфито паници “Spiral Style”, б - паница в “Spiral Style”

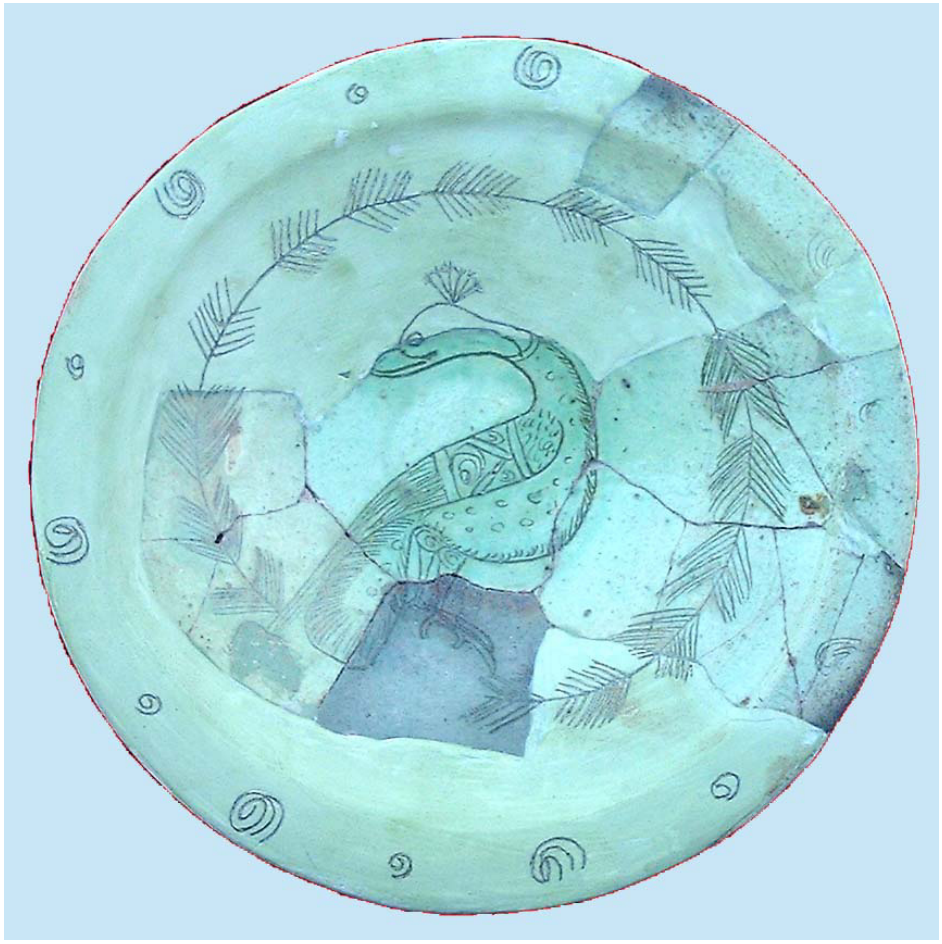

а

б

Фиг. 9. а - Сграфито паница в “Developed Style”, б - фрагменти от паници - “Painted Sgraffito”

а

б

Фиг. 10. Сграфито паница и фрагменти в “Champ levйe”

а

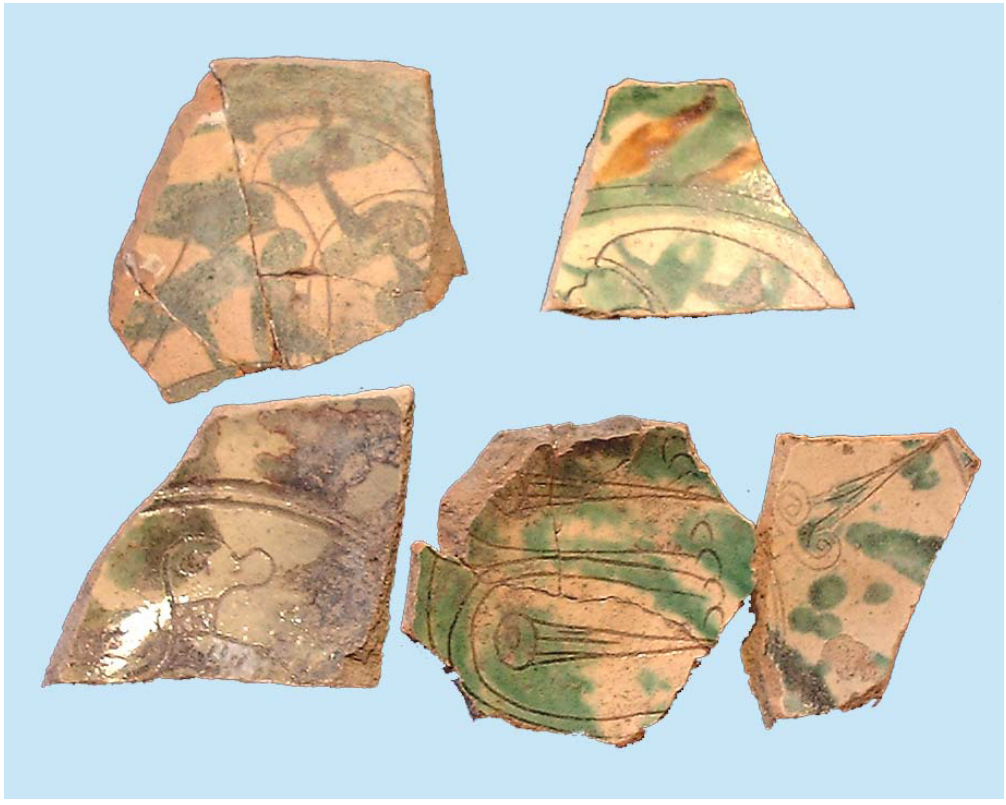

б

Фиг. 11. Фрагменти от сграфито паници с животинска украса

а

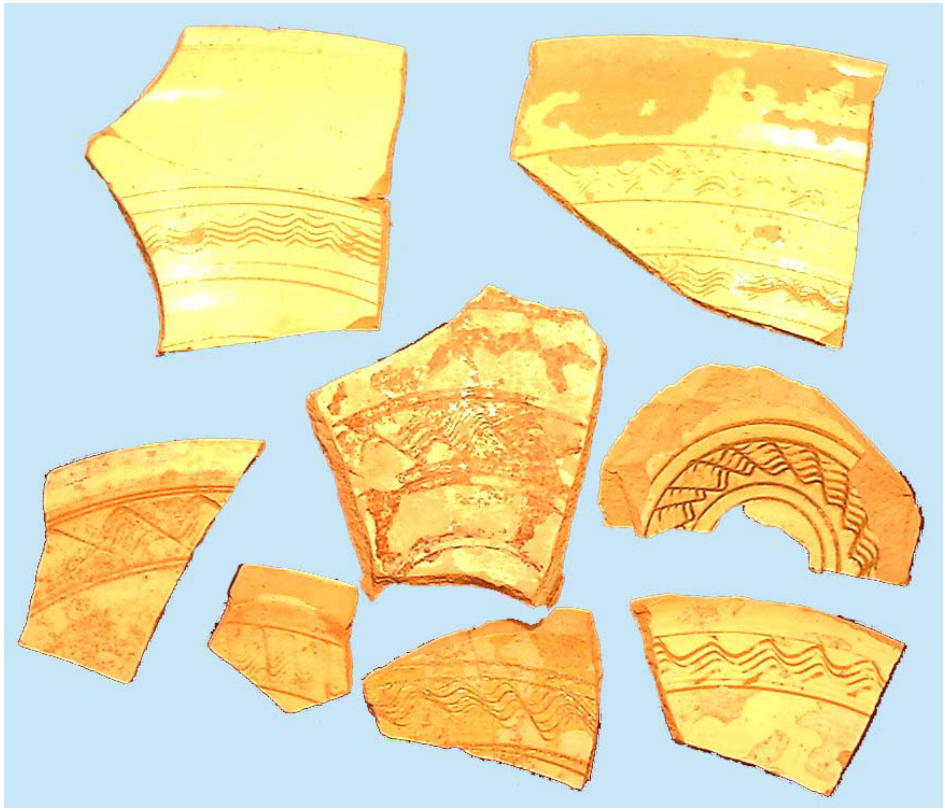

б

Фиг. 12. Паница и фрагменти “българско сграфито”

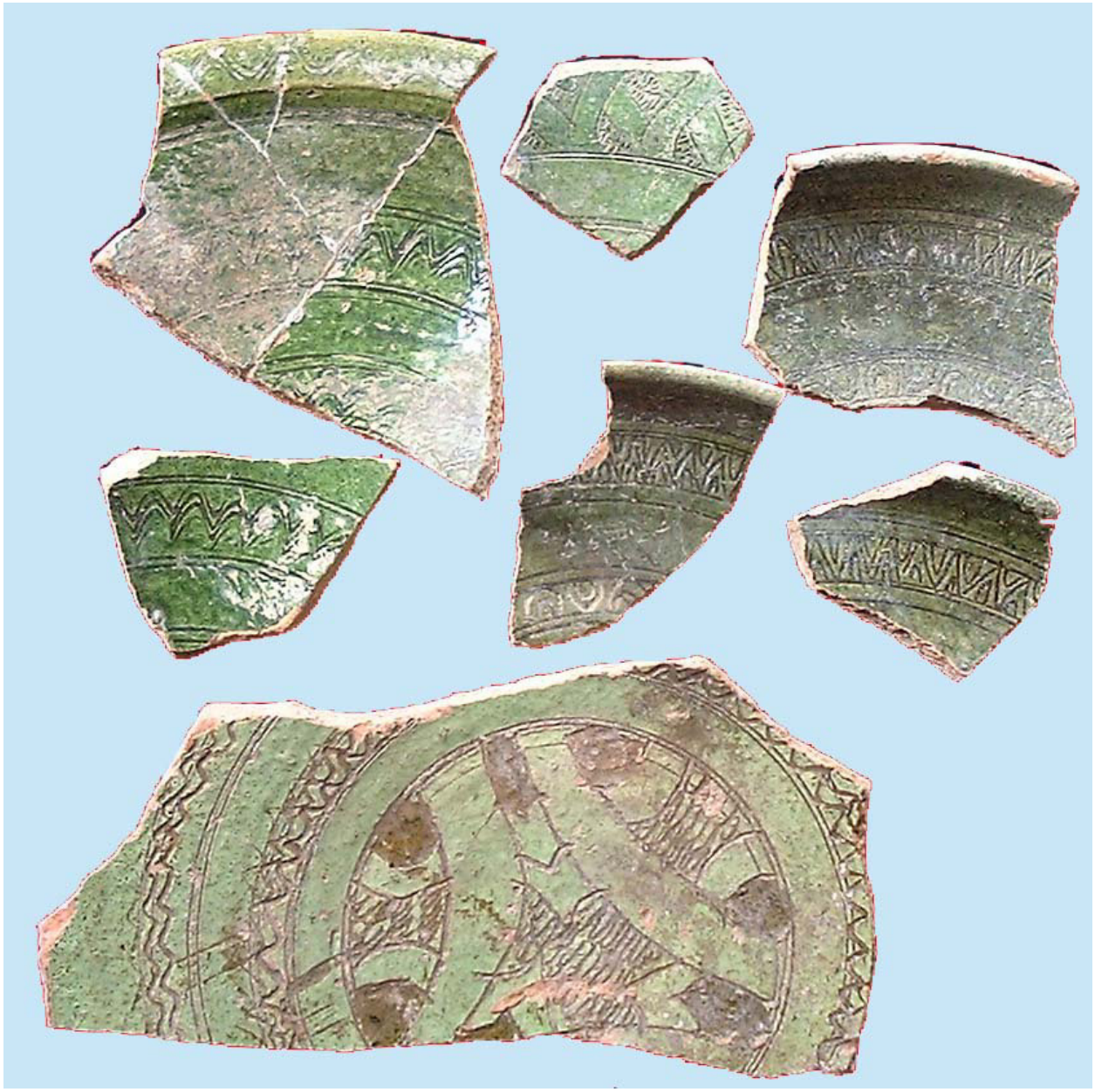

Фиг. 13. Фрагменти от “българско сграфито”

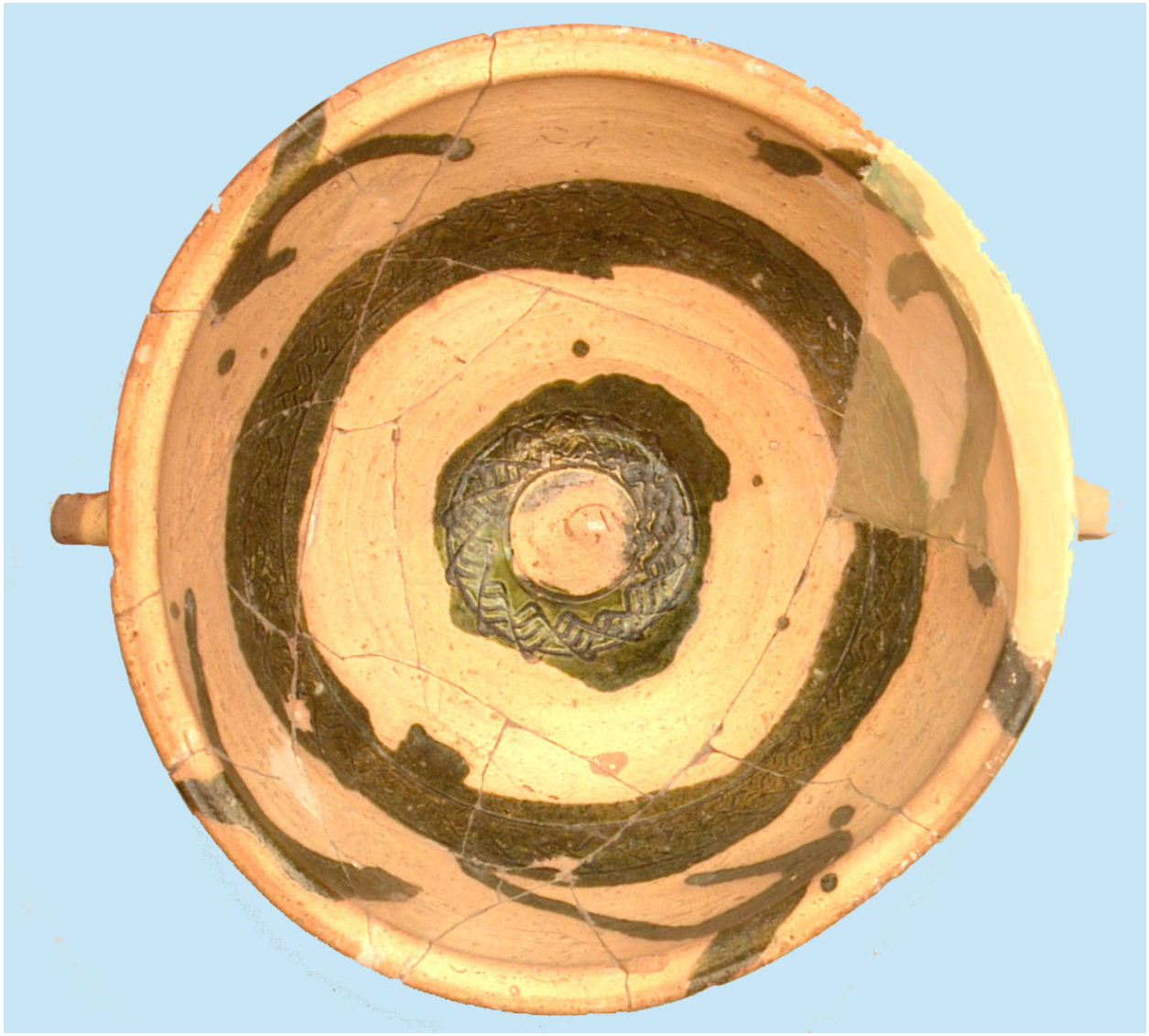

а

б

Фиг. 14. Паница и фрагменти от “българско” рисувано сграфито

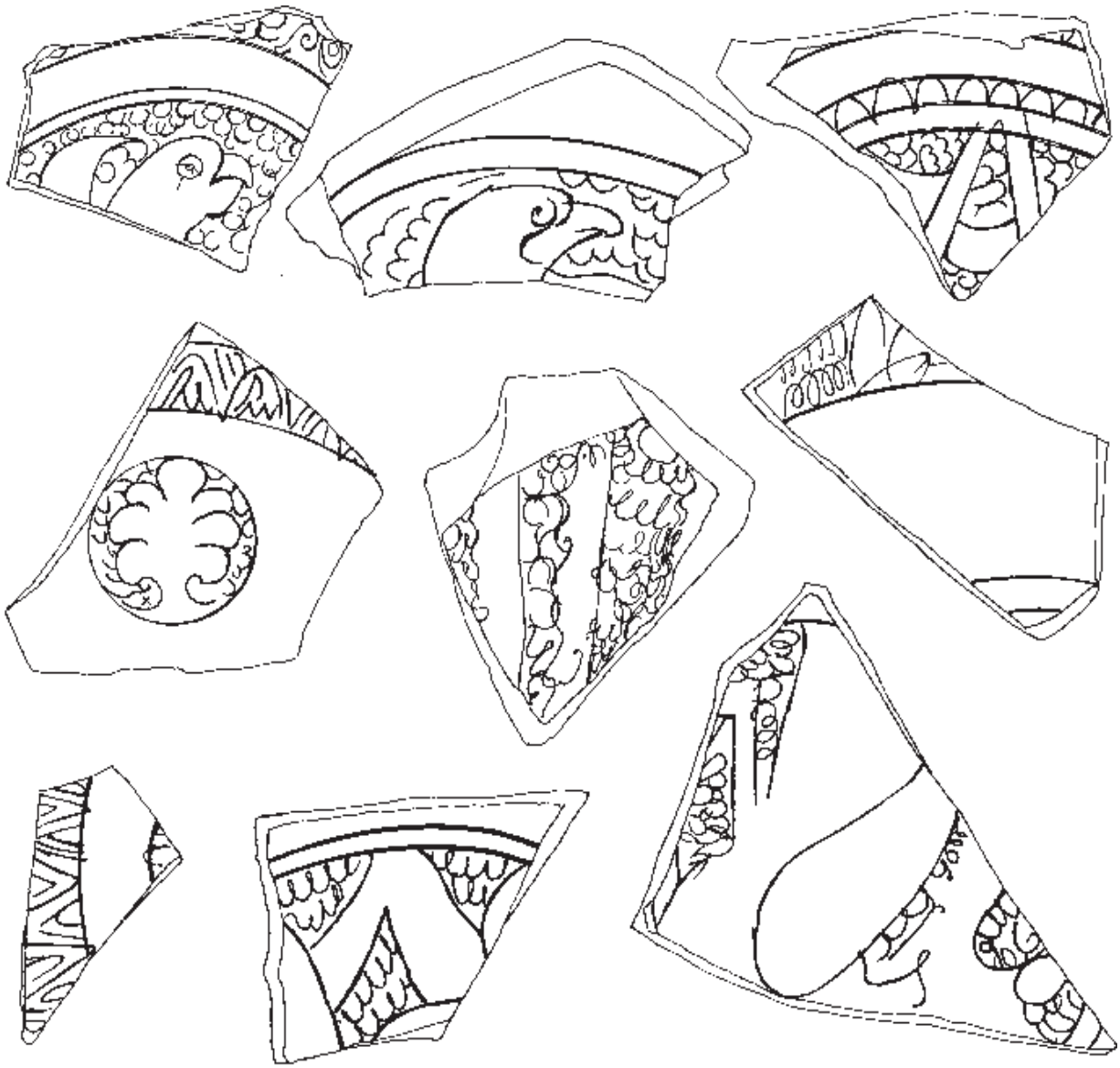

Обр. 138. Фрагменти от сграфито паници - “Fine Style”. М 1:1

линии, които създават впечатление, че глечта се е разляла (обр. 135 а-б, л, 136 д-ж, и). По всяка вероятност това се дължи на различният състав на двата вида глечи.

Керамиката от класа “Green and brown painted wares” е широко разпространена във византийските центрове Константинопол (*Stevenson R. B. K*. 1947:51, Pl. $25_{13\text{-}15}$), Атина (*Frantz M. A*. 1938: 442, fig. 5, $A_{16,22\text{-}23}$) Спарта (*Dawkins R. M., J. P. Droop* 1910-1911:27, Pl. $XVIII_{66\text{-}67,\ 75}$) и Ефес (*Parman E.* 1989:287, figs. 12-13). В Коринт находките от този вид се отнасят към II група и датират в първата четвърт на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:75-77, Pl. XX–XXI). Композициите на рисуваните орнаменти по съдовете от Коринт и Югоизточна България не се различават по нищо, което навежда на мисълта, че те са произлезли от един и същи производствен център, от който са се разпространили по търговски път на една значително голяма територия, достигаща на север до Диногеция (*Barnea I.* 1967:241-244, figs. $147_{4\text{-}5,\ 11\text{-}12,\ 16}$, $148_{3\text{-}4,\ 10,\ 17}$, $149_{1\text{-}8}$) и Нуфъру (*Barashi S., O. Damian* 1993:244, fig. 17_{280}, $18_{263,\ 268\text{-}270}$).

Като разновидност на рисуваната глазирана керамика се явява една група паници, при които върху бялата ангоба са нанесени рисунки от зелена и от кафява глеч, най-често под формата на спирали, волути или съвсем безформени петна. Върху останалата повърхност на съдовете липсва глазура (обр. 137, фиг. 7 а). По форма на съдовете, начин на изработка и най-вече по композицията на рисувания орнамент този вид керамика наподобява напълно византийската белоглинена керамика от Константинопол (*Stevenson R. B. K*.

1947:54-5) и Коринт (*Morgan Ch.* 1942:77-80), където е широко разпространена в края на XI и през целия XII в. По същото време рисуваната белоглинена керамика се среща макар и рядко и в средновековна Таврика (*Якобсон А.* 1979:144-146). Въпреки голямата прилика между двата вида керамика, тази от Югоизточна България е от червена глина.

Преди време, на базата на голямата прилика между двата посочени вида рисувана керамика, изказахме предположението, че съдовете от Югоизточна България са се произвеждали в местни грънчарски ателиета, по подобие на византийската белоглинена керамика. В последно време това наше мнение бе възприето и от М. Манолова (*Манолова-Войкова М*. 2000 а:21). Тук ще си позволим да посочим, че подобна керамика наистина липсва в почти всички византийски центрове. Досега единствено сред керамичните находки от Спарта са намерени само два фрагмента от паници, при които от вътрешната страна, върху бялата ангоба, са нанесени рисунки със зелена глеч, а останалата част е непокрита с глазура (*Dawkins R. M., J. P. Droop* 1910-1911:27, Pl. XVIII$_{68-69}$). Незначителният брой на находките от този вид от територията на Византия, засега не опровергава изказаното по-горе мнение, че този вид рисувана керамика се е произвеждала в някое от грънчарските ателиета на територията на днешна Югоизточна България. Това мнение намира подкрепа и от един вид местна сграфито керамика, при която глазура е нанасяна единствено върху врязания орнамент.

СГРАФИТО КЕРАМИКА

През XI и особено през XII в. широко разпространение на Балканите получава сграфито керамиката. Тя се среща в почти всички селища, обитавани през посочения период, както в изследвания район, така и на останалите части на Полуострова. През този период сграфито керамиката навлиза в бита не само на града, но и на обикновените села. Пряко свидетелство за това са и данните от разкопките на всички средновековни селища на територията на Югоизточна България.

Сграфито съдовете са изработени от много добре пречистена глина без примеси от кварцови частици. Всички без изключения са работени на крачно грънчарско колело. Най-широко разпространени са паниците. Срещат се както дълбоки

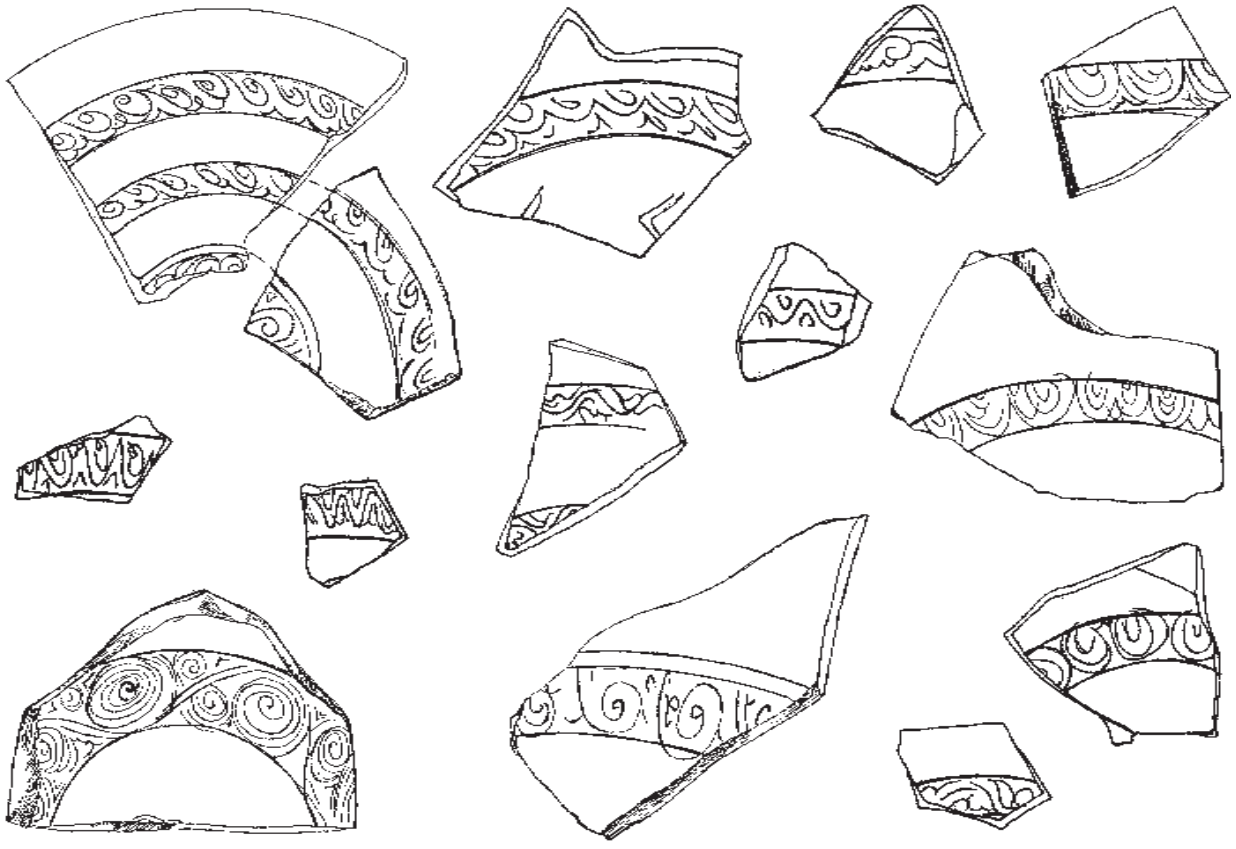

Обр. 139. Фрагменти от сграфито паници - “Spiral Style”. М 1:2

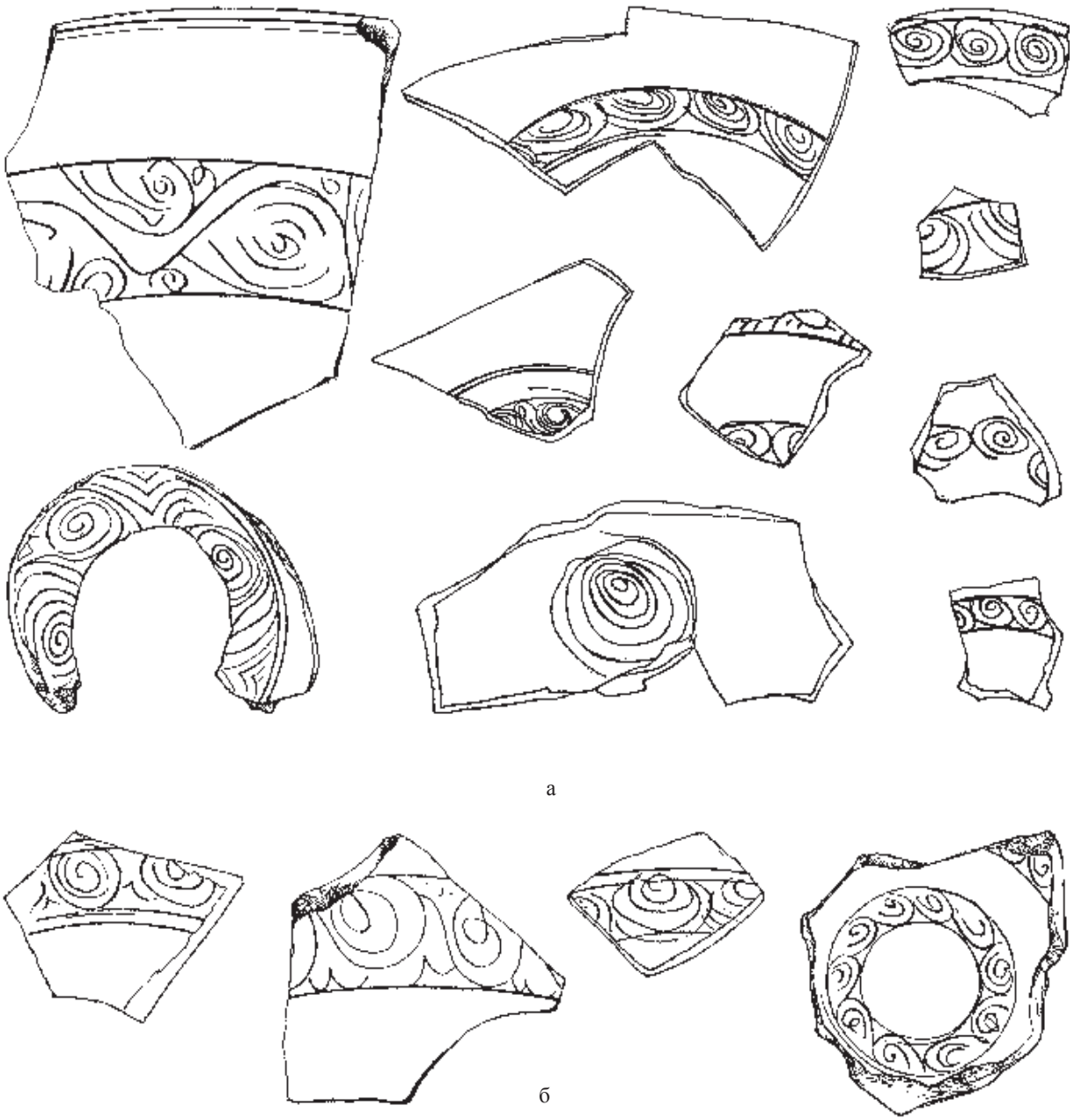

Обр. 140. Фрагменти от сграфито паници - “Spiral Style”, а - със светлозелена глазура, б - с бледожълта галзура. М 1:2

(типове X, XVI–XXIV, XXV и XXIII), плитки (XVII, XX и XXVI), така и силно разлати съдове (типове XX, XXI, XXXV, XXXVI и XXXVII). Профилите им не се различават от тези на червеноглинената глазирана керамика. Всички паници са с пръстеновидни дъна, по-ниски или по-високи кухи конусовидни столчета.

В селищата от територията на днешна Югоизточна България е засвидетелствана сграфито керамика от почти всички класове, разпространени и във византийските центрове. Това свидетелства за засилените търговски връзки между отделните провинции в рамките на все още обширната Византийска империя.

Финият стил “Fine Style” е представен от фрагменти от разлати паници със съвсем ниски, широки пръстеновидни дъна. Отвън и отвътре съдовете са покрити с плътна бяла ангоба. В центъра им, отвътре, с изящна линия са гравирани медальони (обр. 138, фиг. 7 б). При два от фрагментите, намерени в третия хоризонт на Знаменосец (XII в.) личат изображения на птичи глави, най-вероятно орли (обр. 138 а-б). След гравирането на изображението, целите съдове, отвътре и отвън са покрити с безцветна глазура, която на фона на бялата ангоба изглежда бледо-жълтени-

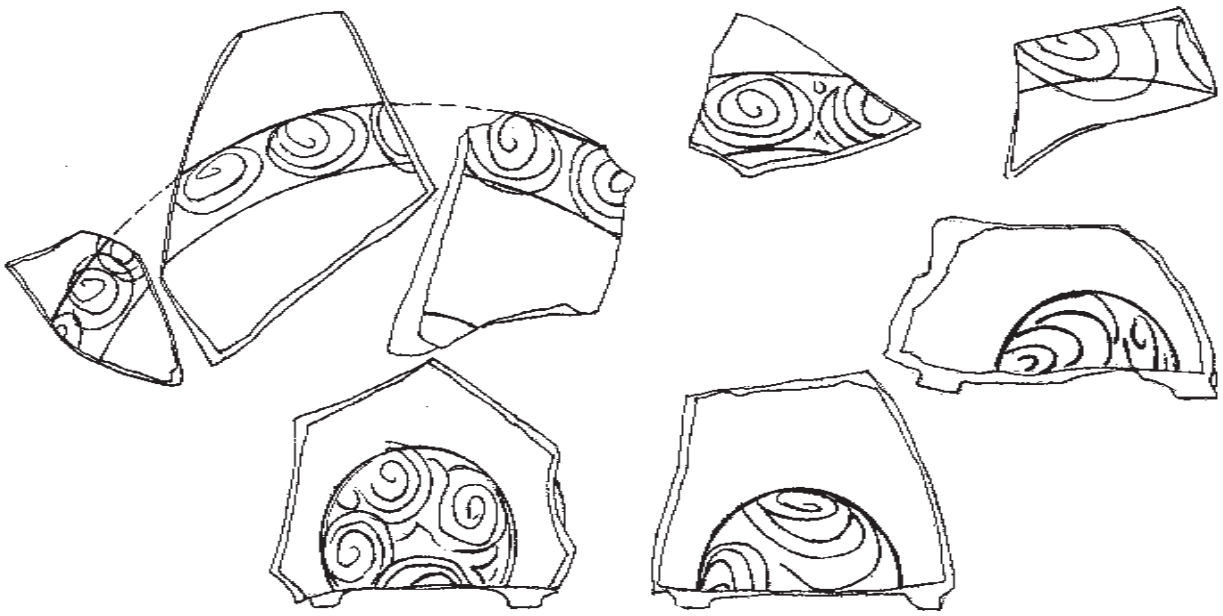

Обр. 141. Фрагменти от сграфито паници - "Spiral Style" със светлозелена, напукана глазура. М 1:2

кава. Една фрагментирана паница с напълно аналогично изображение е намерена сред находките от сграфито керамика от потъналия византийски кораб край о. Пелагонес-Алонес (*Ioannidaki-Dostoglou E*. 1989:167, fig. 24-25). Съдът е от времето на Мануил I Комнин, т. е. датира около средата на XII в. От същото време и от същата находка са и други две паници, в медальоните, на които са изобразени стилизирани растителни орнаменти (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:138, figs. 154-155). Два фрагмента от дъна на паници с аналогична украса са намерени и при разкопките на Големия дворец в Константинопол (*Rice D. T*. 1958:112, fig. 25 b, d).

В Коринт едностилните съдове са отнесени към първа група и датират към края на XI и началото на XII в. (*Morgan Ch.* 1942:117-120, figs. 93, Pl. XXXIX–XL). Към група D принадлежат съдовете от финия стил, намерени в Атина, където са датирани с монети на Йоан II Комнин в първата половина на XII в. (*Frantz M. A*. 1938:435, fig. 27 D_2). Към XII в. се отнася и една паница, намерена в ротондата "Св. Георги" в Солун (*Bakirtzis Ch., Papanikola-Bakirtzis D*. 1981:423, fig. 7). Д. Т. Райс свързва ранната сграфито керамика, от финия стил с група BI и изтъква, че спираловидния мотив е характерен за Средиземноморието и се среща още при римските фрески в Египет. Ето защо той счита, че спиралата е достигнала до византийското изкуство от Рим или от елинистическите градове в Азия, а не от Персия или мюсюлманския Изток (*Rice D. T*. 1930:71, Pl. XIII).

За широкото разпространение на сграфито керамиката от финия стил през XI и първата половина на XII в. свидетелстват и многобройните находки от далечните Диногеция (*Barnea I.* 1967: 244-245, fig. 150_{6-10}) и Херсонес (*Якобсон А*. 1979: 120, рис. 74_3).

Широко разпространени са и сграфито паниците с украса в спирален стил "Spiral Style". Тук наред с фрагментарния материал са запазени и 5 цели съда.

При първата паница (тип XXXVI) върху бялата ангоба, в центъра, с тънка, изящна линия е гравиран медальон с повредено изображение. Последният е обкантен с пояс от две концентрични окръжности, между които е изобразен спираловиден орнамент т. н. "развод". По периферията на съда минава втори подобен концентричен пояс. Върху гравираното изображение е нанесена безцветна глазура, която изглежда бледожълта (обр. 85 в). Паницата е намерена в първия хоризонт на Дядово и датира във втората половина на XI в.

Втората паница (тип XXXVII) е намерена в крепостта край с. Искрица. При нея са гравирани отново два концентрични пояса, вътрешният от които от единична спираловидна линия, а външният – с "развод". Паницата е покрита със светлозелена глазура (обр. 85 г).

При третата паница (тип XVI) в центъра отново е врязан медальон със спирали, а по периферията минава концентричен пояс със спираловиден орнамент. Съдът е покрит със светлозелена глазура (обр. 70 в). С подобна украса е и една паница от "Хисарлъка" в Сливен (П-XVII Б). При

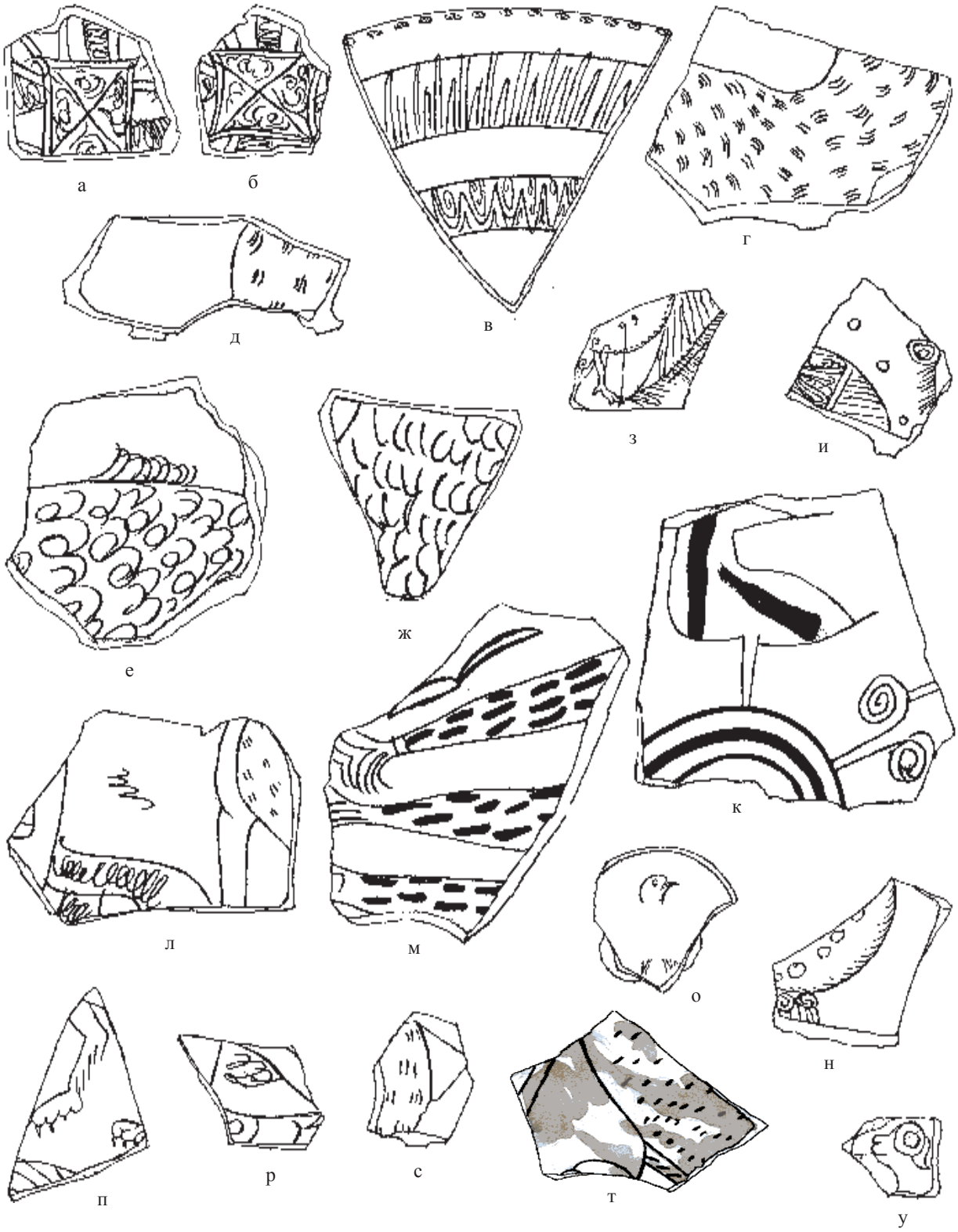

Обр. 142. Фрагменти от сграфито керамика - а, г - ж, и - л, н, п - р, у - Дядово, б, в, з, с - т - Знаменосец, м - П. Градец, о - Караново. М 1:2

нея изображението на медальона е повредено, а около него минават два концентрични пояса с прекъснати спирали. Глазурата е светлозелена (обр. 71 в).

При последната паница (П–Х) медальонът е разделен с врязан кръст на четири, а между раменете на кръста са врязани спирали. По периферията е врязан втори концентричен пояс от непрекъсната спираловидна линия. Съдът е покрит с бледожълта глазура (обр. 69 г).

Внимателният анализ на сграфито керамика-

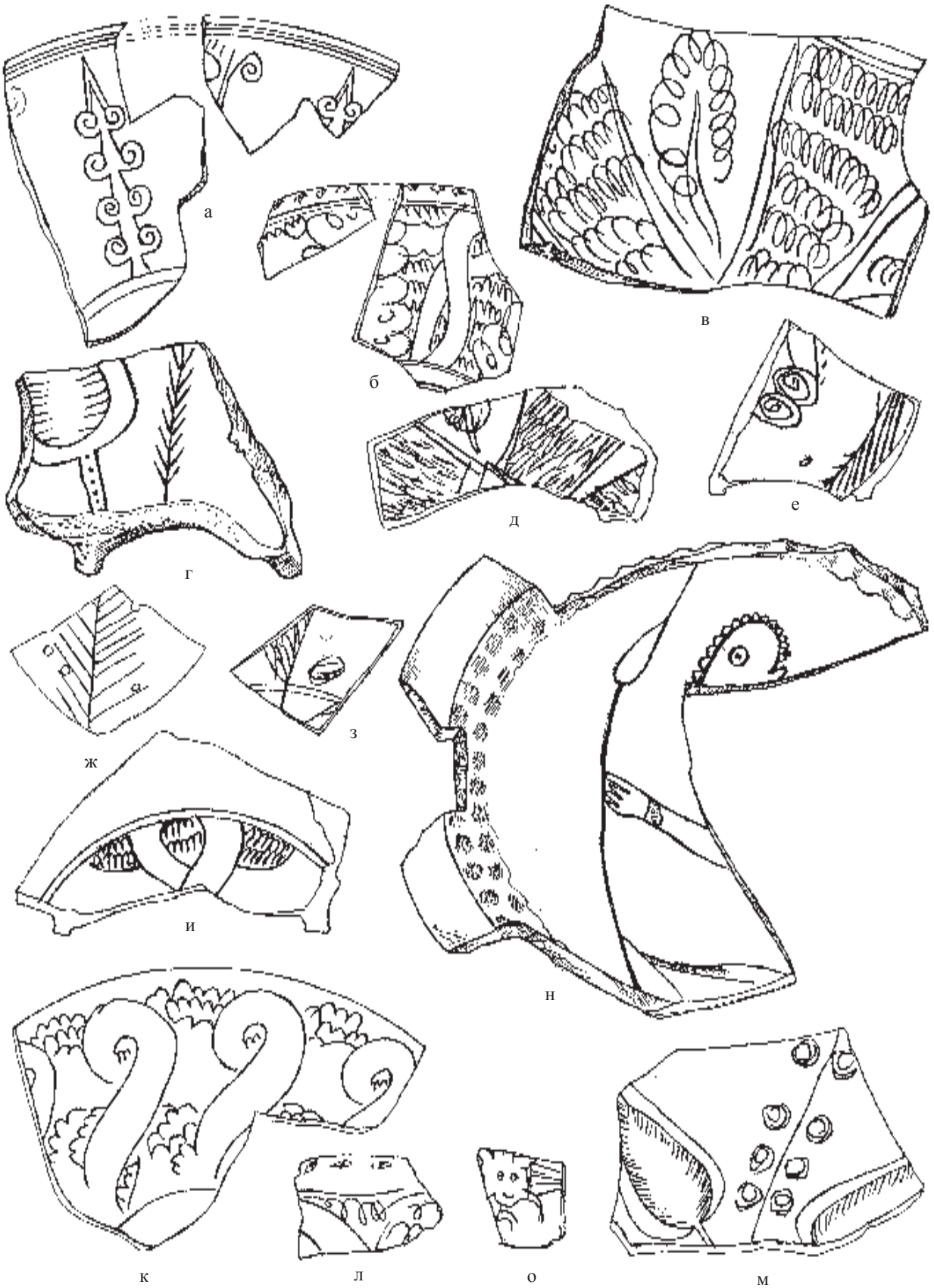

Обр. 143. Фрагменти от сграфито керамика с растителна и антропоморфна украса. а, в, и - о - Дядово, б, г, ж - з - Знаменосец, д - Полски Градец, е - Караново. М 1:2

та от спиралния стил показва, че тук се различават няколко подгрупи, които без съмнение са свързани с различни производствени центрове. Към първата група се отнасят съдовете с изящен рисунък на спираловидния мотив тип "развод" (обр. 139). Повечето екземпляри от тази група са покрити с безцветна глазура, която изглежда бледожълтеникава на фона на бледата ангоба. Изключение прави само паницата от Искрица, която е покрита със светлозелена глазура. Групата намира най-точни паралели сред ранната сграфито керамика от Атина – група А – втори период, датирана с монети на Алексий I и Мануил Комнини (*Frantz M. A*. 1938:432, fig. 8 A_{35}) и Спарта (*Dawkins R. M., J. P. Droop* 1910-1911:26, Pl. XV_{1-8}). В Коринт находките с напълно аналогична украса се отнасят към група II и датират в същия период (*Morgan Ch.* 1942:120-121, Pl. XLI a, h, l). Една паница със съвсем еднаква украса е намерена и сред находките от Алонесос (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:135, fig. 148). Разпространението на тази група съдове от спиралния стил достига на север до Диногеция (*Barnea I.* 1967:244, fig. 150_1), Нуфъру (*Baraschi S., N. Moghior* 1981-1982:80, fig. 7_2) и Таврика (*Якобсон А*. 1979:120, рис. $74_{2, 4}$).

Към втора група се отнасят съдове, при които спираловидните мотиви са врязани с по-плътна и неравномерно дебела линия. Тук липсва изящният рисунък и класическият орнамент "развод", характерни за първата група. Все пак, макар и много рядко, се среща имитация на "развод", но той е нанесен с груба, дебела линия и

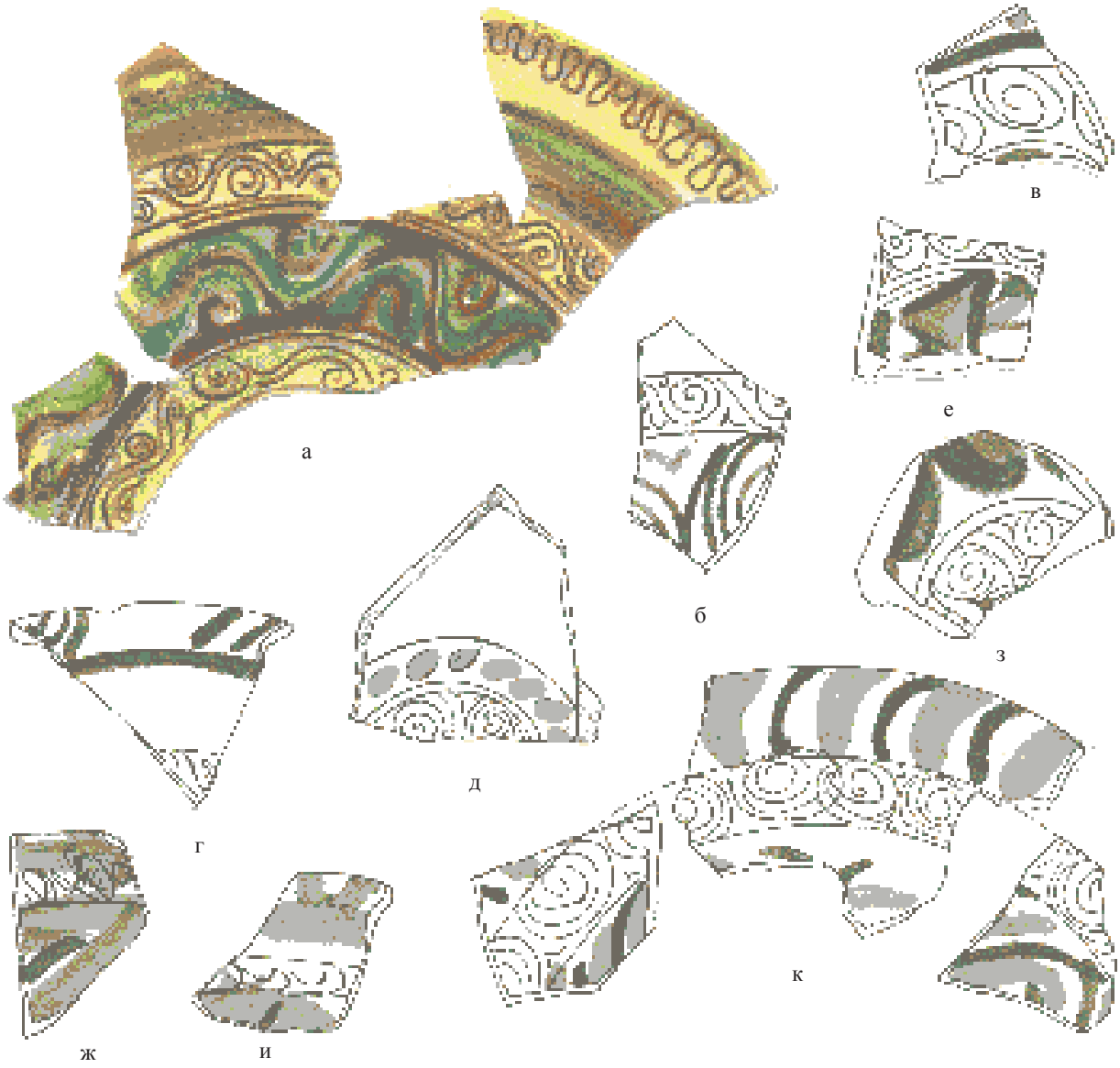

Обр. 144. Фрагменти от рисувана сграфито керамика (Painted Sgraffito). а - Искрица, б - г, ж - Знаменосец, д - е, з - к - Дядово. М 1:2

несигурна ръка. В повечето случаи медальоните и концентричните пояси около тях се състоят от вписани една в друга малки, ексцентрични елипси. Обикновено върху бялата ангоба е нанесена плътна светлозелена (обр. 140 а, фиг. 8 а.), а много по-рядко – бледожълтеникава глазура (обр. 140 б). Разликата в орнаментирането на двете групи на спиралния стил категорично свидетелства за най-малко две различни ателиета, в които са били произведени.

Третата група в спиралния стил включва съдове, които по украса не се различават принципно от първите две. Тук са използвани орнаменталните мотиви, които са характерни най-вече за втората група, макар че в повечето случаи гравирания орнамент е с тънка линия, но е нанесен отново с несигурна ръка. Характерна черта за тази група съдове е тънката бледо-зелена глазура, която при всички съдове, без нито едно изключение, след изпичането е леко напукана (обр. 141, фиг. 8 а), което придава известна грапавост на повърхността. Една паница от същия клас е намерена сред находките от потъналия кораб край Пелагонес-Алонес. Тя е датирана в средата на XII в. (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:142, fig. 162). Абсолютно същата по технология и украса паница е намерена и в Аргос, където е датирана във втората половина на XII в. (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:33, fig. 13). Без съмнение съдовете от трета група са произлезли от един и същи производствен център, заедно с посочените от Алонесос и Аргос.

Не по-слабо е представен и развитият стил "Developed Style". При него няма строго определена закономерност на изображението, което обикновено заема по-голямата част от вътрешността на съдовете. Наред с многобройните фрагменти до нас са достигнали и шест цели съда. При първия от тях е изобразен паун. Около него е врязан хвощ, а по периферията – спирали, т. е. тук е налице съчетание на геометрична, растителна и животинска украса (обр. 73 г, фиг. 9 а). Съдът е покрит със светлозелена монохромна глазура. Особен интерес представлява фактът, че в селището е намерен и един фрагмент от паница с абсолютно същото изображение и глазура (обр. 142 н). Това недвусмислено показва, че двете паници са произлезли от един и същ производствен център и са внесени в селището по едно и също време. Една паница със същото врязано изображение, но с бледожълта глазура е намерена сред вносната византийска керамика в Таманското градище. Авторката я датира в XI–XII в. и посочва, че този вид съдове са били внасяни по това време от керамичните центровете на територията на днешна Гърция в столицата Константинопол (*Макарова Т.* 1971:83, рис. 4).

Втората паница е намерена случайно при изкопни работи в селището край с. Знаменосец. Върху цялата и вътрешна повърхност е изобразен равнораменен кръст с очертан по средата квадрат. Между раменете на кръста са врязани стилизирани дървета, а по периферията – спирали. Върху врязаното изображение е нанесена безцветна глазура (обр. 73 д). Подобен кръст е бил изобразен и върху други две, по-малки съдчета, първото от третия хоризонт на Дядово (втората половина на XII в.), (обр. 142 а), а второто – от Знаменосец (обр. 142 б). От тях са запазени само дъната с очертания в центъра квадрат. Без съмнение паницата и двата фрагмента произхождат отново от едно и също ателие.

Третата паница от развития стил произхожда от "Хисарлъка" в Сливен. При нея в центъра е врязана малка спирала, от която излизат радиални лъчи от прави и вълнообразни линии, очертаващи отново кръстове. Между раменете им е врязан растителен орнамент. Съдът е покрит със светло-зелена глазура (обр. 71 б).

Четвъртата паница е намерена в Берое. При нея в центъра, върху бялата ангоба е изобразен медальон от концентрични окръжности, около който се редуват стилизирани дървета с насочен към периферията връх и вписан в окръжност листовиден орнамент. От голям интерес е обстоятелството, че в едната от окръжностите вместо листовиден орнамент художникът по грешка е изобразил стилизирано дърво с връх към центъра. Съдът е покрит с безцветна глазура (обр. 81 д). Абсолютно същата украса откриваме и при една паница от т. н. "Zeuxippus ware", намерена при разкопките на Германския археологически институт в Константинопол. Съдът е датиран във втората половина на XII в. (*Megaw A. H. S.* 1968:76, Pl. XVII a).

Петата паница е намерена в сметна яма от II хоризонт на Дядово (първата половина на XII в.). При нея, върху ангобата, са врязани редуващи се окръжности и бадемовиден орнамент. Паницата е горяла вторично, поради което цветът на глазурата не може да се определи (обр. 85 б).

При последната паничка от развития стил, намерена в Полски Градец са врязани три застъпващи се спирали с елипсовидна форма. Съдчето е покрито с безцветна глазура (обр. 80 в). Напълно идентична е и украсата на една паница от развития стил, намерена в Коринт (*Morgan Ch.* 1942: 130, fig. 104 a), която е датирана с монета на Йоан II Комнин в първата половина на XII в.

От многобройния фрагментарен материал,

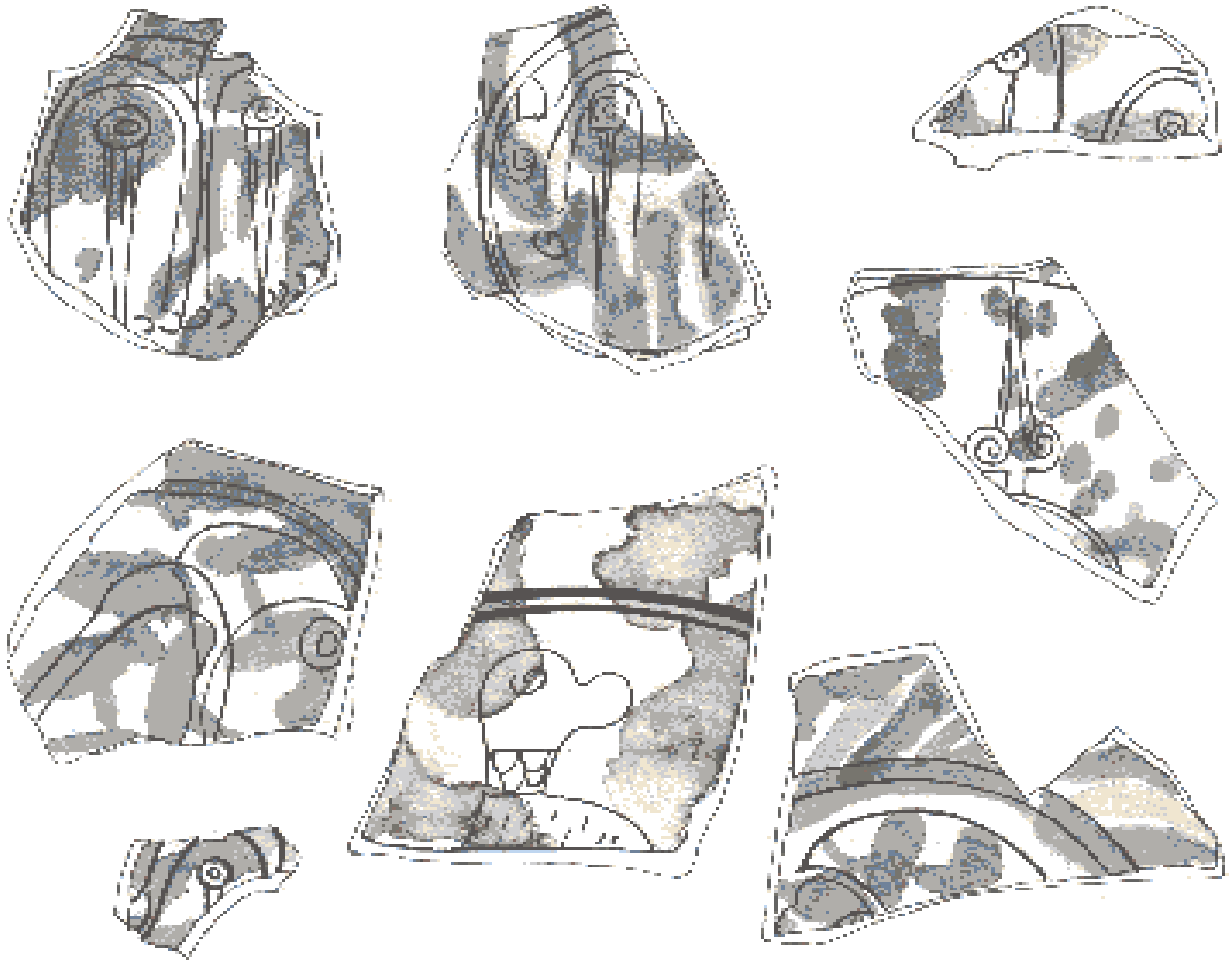

Обр. 145. Фрагменти от сграфито керамика с изображения на силно стилизирани птици, рисувани със зелена глеч - Дядово. М 1:2

принадлежащ към развития стил заслужава внимание един фрагмент от разлата паница, при която около централния медальон са изобразени пояси от спираловиден и геометричен орнамент. Съдът е покрит отново с безцветна глазура (обр. 142 в). Една паница, датирана в периода 1170-1200 г., с абсолютно същата украса е намерена в Коринт (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:45, fig. 30). От средата на XII в. датира и друга паница, намерена сред находките от потъналия край Пелагонесос кораб (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:46, fig. 31).

От останалите фрагменти от паници от развития стил преобладава животинската, (обр. 142 г-у) пред растителната украса (обр. 143 а-м). Изключително рядко се срещат и антропоморфни изображения (обр. 143 н-о).

Значително по-слабо е представена рисуваната сграфито керамика “Painted sgraffito ware”. Тук се различават най-малко две групи.

Към първата се отнасят вносни византийски съдове, при които врязаният орнамент е във фиия стил, а около него върху бялата ангоба са нанесени петна от светло или тъмно кафява глеч (обр. 144 а-ж, фиг. 9 б). Паници с абсолютно същата украса са намерени в Коринт, където са датирани в средата и в третата четвърт на XII в. (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:42-43, fig. 26-28). По същото време са отнесени и находките с напълно аналогична украса от Диногеция (*Barnea I.* 1967: 244, fig. 150_2). Срещат се и фрагменти от паници, при които с четка са нанесени рисунки от кафява и зелена глеч, а върху тях е положена светлозелена глазура (обр. 144 з-к). Същата рисувана украса е засвидетелствана по съдове от редица византийски находища. Най-рано – в средата на XII в. е датиран един съд от голямата колективна находка от Пелагонесос (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:142, fig. 163). Друга паница – от Солун е датирана във втората половина на XII в. (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:38, fig. 21). Към края на XII в. са отнесени две паници с аналогична украса от Пидна (*Papanikola-Bakirtzis D*. 1999:39, fig. 22-23).

Рисуваната сграфито керамика бележи ши-

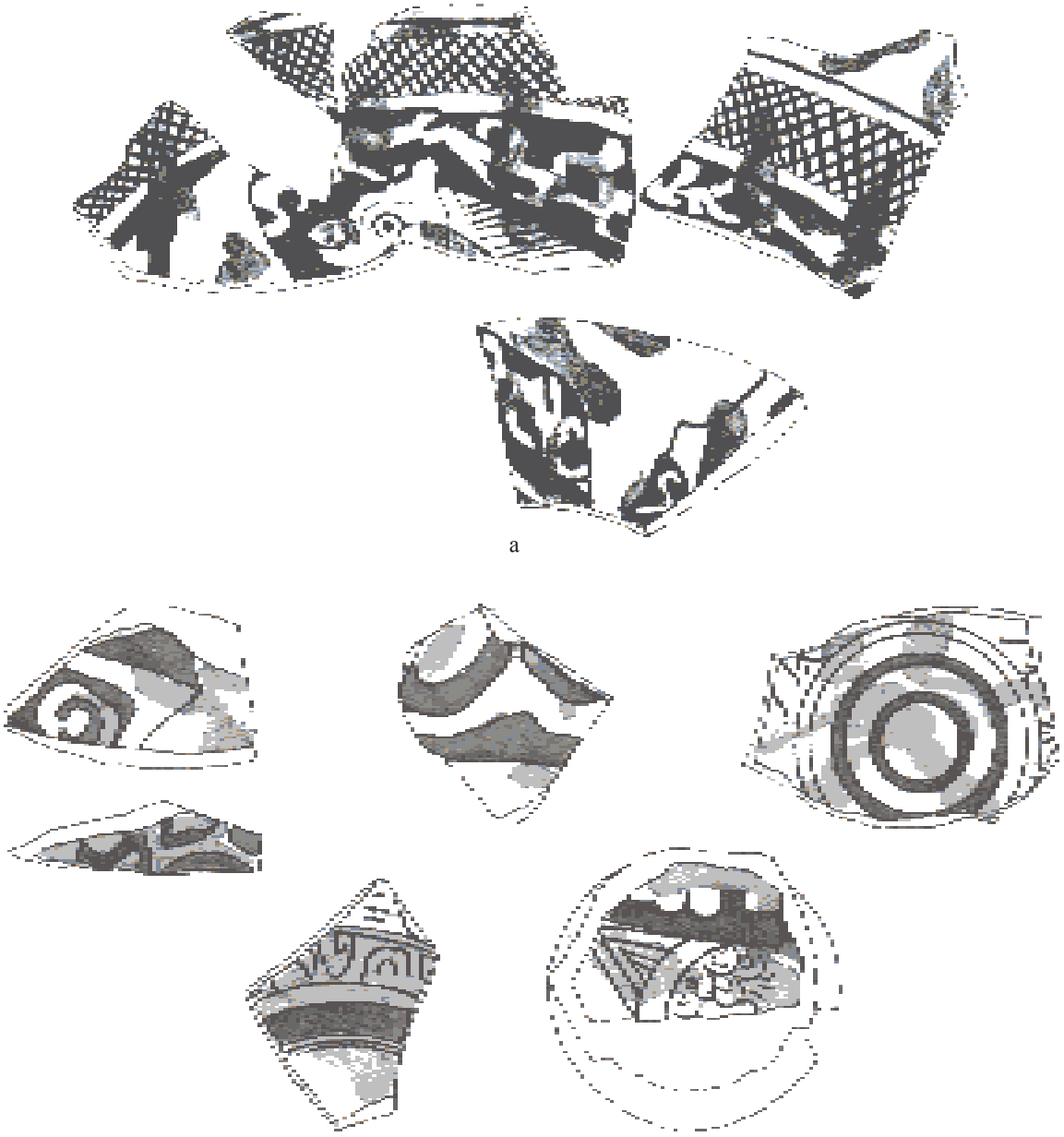

Обр. 146. Фрагменти от сграфито керамика “champ levée” - Дядово. М 1:2

роко разпространение през XII в. на Балканите и Русия. Свидетелство за това са находките от Ветрен (*Атанасов Г., И. Йорданов* 1994:16-17, табл. XXI д, XXII б) и Перник (*Чангова Й.* 1992:102, обр. $93_{1, 3}$) в България, крепостта Рас (*Popović M.* 1999:234, fig. 193_{5-6}) и Ниш (*Bajalović-Hadži-Pešić M.* 1981:118, sl. 145, 147, 149) на територията на Сърбия, Скопие (*Babić B.* 1971:17, Pl. V_{13}) и Прилеп (*Бабиќ Б.* 1986:296, табл. II2; *Bajalović-Hadži-Pešić M.* 1979:65, fig. 3) в Македония, Диногеция в Румъния (*Barnea I.* 1967:244, fig. 150_{11}) и Керч в Русия (*Макарова Т.* 1967:табл. 8_5).

Втората група от рисуваното сграфито е представена от четири реставрирани паници, три от които от Дядово, а четвъртата – от Ямбол. Към групата се отнасят и неголям брой фрагменти, които произхождат от Дядово и са намерени заедно с трите цели съда във втория и трети строителни хоризонти, т. е. те датират в XII в.

Три от паниците са с различна форма и се отнасят към различни типове. Украсата им обаче е абсолютно еднаква. Върху бялата ангоба, в центъра е врязан медальон, в който е изобразен легнал в гнездо гълъб. Около периферията на паниците са врязани две концентрични окръжности, а между тях – спираловидна линия. Върху грави-

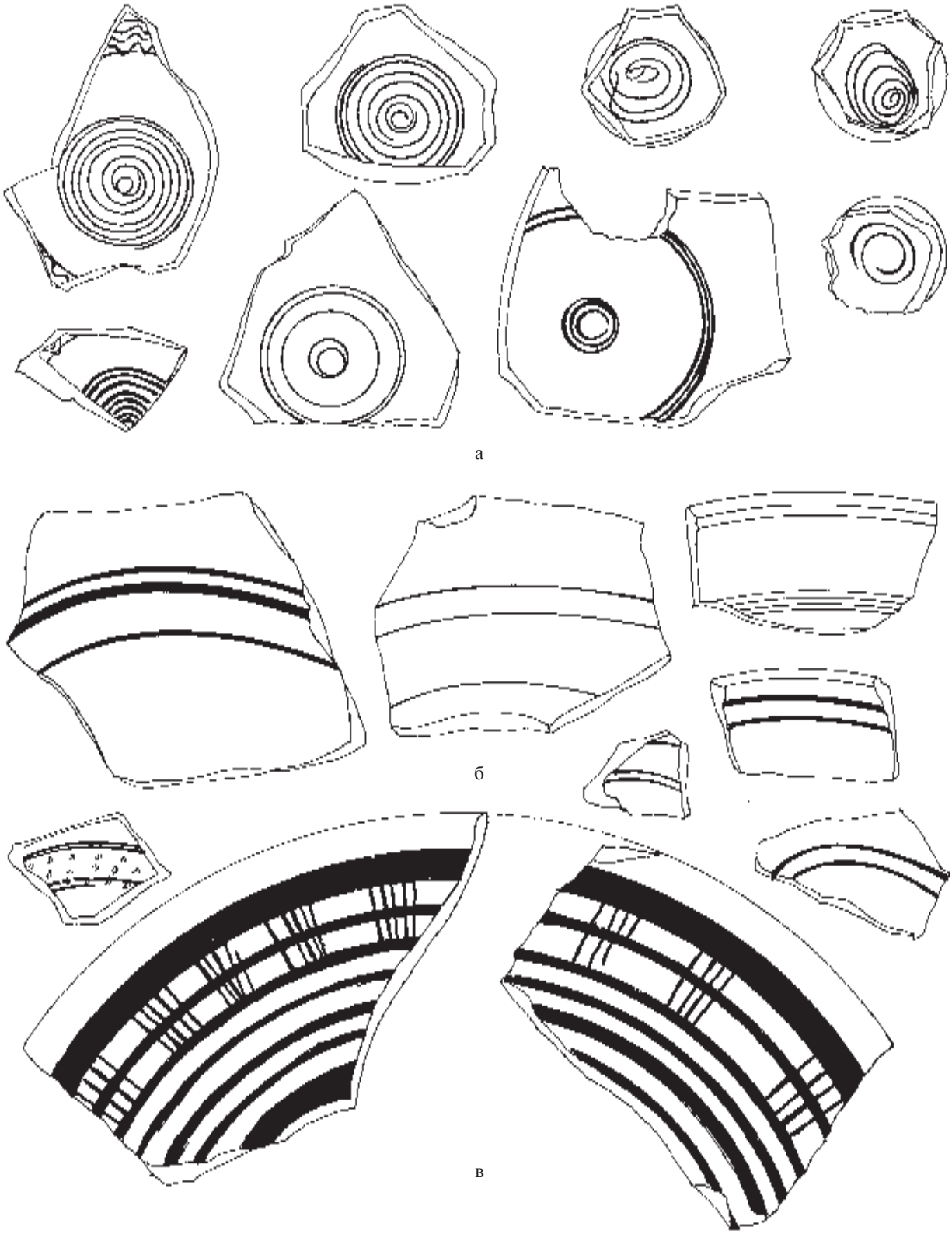

Обр. 147. Фрагменти от сграфито керамика с украса от концентрични и ексцентрични окръжности - Дядово и Знаменосец. М 1:2

раните изображения са положени редуващи се петна от зелена и кафява глеч, които излизат и отвън под устието. Съдовете са покрити с безцветна глазура (обр. 73 в, 79 г, 81 б).

Декорацията на четвъртата паница е близка до тази на горните три. При нея върху кремавата ангоба е врязано изображение на бягаща птица - щраус (?). Под периферията е врязан пояс от спирали, а около тях – две концентрични окръжности с мрежест орнамент между тях (обр. 81 в).

Фрагментите принадлежат на плитки паници. Върху бялата или бледокремава ангоба са врязани силно стилизирани, до схематичност, птици, а по периферията е изобразен мрежест орнамент. Върху вътрешната повърхност са нанесени безразборни петна от зелена глеч (обр. 145, фиг. 11 б). Съдовете от тази група се отличават с дебели и груби стени и сравнително по-слабо пречистена глина, в сравнение с вносните византийски съдове. Изображенията са врязани с груба, дебела линия и с несигурна ръка. Композицията на врязания им подглазурен орнамент не е регистрирана сред сграфито керамиката от византийските центрове. Засега тя се среща единствено сред керамичния материал от Перник (*Чангова Й.* 1992:101, обр. 91_{2-3}). Това е дало основание на М. Манолова да обособи тези сграфито съдове в отделна група, свързана с местни грънчарски работилници, които усвоили новата декоративна техника още преди края на XI в. (*Манолова-Войкова М.* 2000 а:24).

Най-слабо е представена групата на сграфито керамиката, при която изображението е предадено чрез отнемане на ангобата "champ levйe". Тази техниката се появява в кавказките работилници за художествена керамика, от където се разпространява в Персия и Мала Азия. Вероятно от там тя прониква във Византия, а през последната и в българските земи. Съдовете, изработени в "champ levйe" са най-често разпространени през XI и особено през XII в., когато окончателно се налага врязаната линия (*Якобсон А.* 1950:170).

Към тази група принадлежат две цели силно разлати паници, първата от Дядово, а втората от Хасковските минерални бани. Няколко фрагмента са намерени и в третия хоризонт на Дядово, които са лошо запазени и не дават възможност за изясняване на композицията на орнамента им (обр. 146 б, фиг. 10 б).

В центъра на първата паница е оформен медальон, в който в "champ levйe" е изобразено силно стилизирано митично животно и растителен орнамент. Около медальона са врязани концентрични окръжности, насечени с радиални резки. По периферията са врязани редуващи се спирали и коси резки. Съдът е покрит с плътна безцветна глазура (обр. 76). Паницата е намерена в жилище № 14, от втория хоризонт на Дядово и датира в първата половина на XII в. Най-близко до изображението от нашата паница е един фрагмент от дъно, с медальон, в който е изобразен пегас, намерен в Коринт (*Morgan Ch.* 1942:164, Pl. LXIII b). Близки са и изображенията на други две паници, първата от Акрефнио, а втората – от Верия (Халкидика). И двата съда датират в края на XII и началото на XIII в. (*Papanikola-Bakirtzis D.* 1999: 64-66, figs. 58, 62). Паница с подобно изображение е намерена и в Спарта (*Dawkins R. M., J. P. Droop* 1910-1911:27, Pl. XVII_{48}).

В центъра на втората паница е оформен отново медальон, в който в "champ levйe" е изобразена шестлистна розета. По периферията на съда е врязана вълнообразна линия. Върху розетата и из вътрешността на съда са нанесени неорганизирани петна от зелена глеч (обр. 75).

Заслужава внимание и част от една силно фрагментирана паница, върху цялата вътрешна повърхност на която, в "champ levйe" е изобразено животно, най-вероятно лъв. Около него минава растителен мотив, а по периферията – пояс от мрежест орнамент. Целият съд, отвътре и отвън, е покрит с безцветна глазура (обр. 146 а, фиг. 10 б).

Абсолютно същата украса откриваме и върху пет съда, намерени в кръглата кула на Скопското кале, в пласт, датиран с монети на Алексий III, в края на XII и началото на XIII в. (*Babic B.* 1971:47, Pl. 1-2). Изображенията на съдовете от Скопие и Дядово са толкова еднакви, че не оставят никакво съмнение за единния им производствен център.

Според композицията на врязаният подглазурен орнамент при сграфито керамиката се различават четири основни типа украса – геометрична, растителна, животинска и антропоморфна. В геометричната украса се наблюдават няколко основни мотива – концентрични кръгове, мрежест орнамент, триъгълници, квадрати, прави и вълнообразни линии и др.

Съдовете, украсени с концентрични или ексцентрични окръжности заемат значителна част от паниците, открити на територията на Югоизточна България. В повечето случаи те са врязани в центъра на съдовете и образуват медальон (обр. 147 а), а изключително рядко се срещат и по периферията (обр. 147 б). Срещат се и паници, при които врязаните кръгове заемат вътрешността на целия съд (обр. 147 в). Паниците с украса от концентрични или ексцентрични кръгове са монохромни. При тях преобладава бледо-жълтата, а по-рядко светлозелената глазура.

Рядко се срещат съдове, украсени с концентрични кръгове, между които е врязан мрежест орнамент (обр. 148 а). Интерес представлява обстоятелството, че всички съдове от тази група имат полихромна глазура. Обикновено върху ангобата са нанесени петна от зелена и кафява глеч. Във Византия монохромното сграфито се появява през втората половина на XI в., след което се разпространява и в останалите части на полуострова, а и извън него (*Borisov B.* 1989:231).

Малко са и паниците, украсени с врязани три-

ъгълници (обр. 148 б). Обикновено триъгълните полета са изпълнени с резки или волути, а глазурата е монохромна с тъмнозелен или светложълт цвят. Още по-рядко се срещат съдове, украсени с концентрични окръжности, между които са врязани "стригили" (обр. 148 в). Според А. Якобсон този орнамент има античен произход (*Якобсон А. Л.* 1950:170).

Изброените дотук съдове с орнаментални мотиви от геометрична украса намират своите паралели сред византийската сграфито керамика от XII в., която е широко разпространена на Балканския полуостров и в Северното Причерноморие (*Якобсон А.* 1950:170).

Врязаната геометрична украса по сграфито керамиката е много често в композиция с растителна и животинска украса, но поради фрагментарния характер на по-голямата част на материала е трудно да се установи някаква закономерност в съчетанията на различните видове украси.

Разнообразието в мотивите на растителната украса не отстъпва на геометричната. Най-широко разпространени са съдовете с т. нар. "развод" Този орнамент се среща най-вече по периферията, а по-рядко по дъната на съдовете (обр. 139-140).

Слабо разпространени са и паниците, украсени със силно стилизирани растителни мотиви – палмети, розети, хвощове и др., които са врязани с тънка линия и покрити с жълта, зелена или жълто-зелена монохромна глазура (обр. 143).

При сграфито паниците с животинска украса се наблюдава по-голямо разнообразие. Най-често се срещат съдове с врязани птици (обр. 142 з-к, н-о, р-т), риби (обр. 142 е-ж, м) или други животни (обр. 142 г-д, л, п, у). По-голямата част от паниците с животинска украса са монохромни – с жълта или зелена глазура, а по-рядко се срещат и полихромни съдове. Прави впечатление, че в повечето случаи животинската украса е в съчетание най-вече с растителна, а по-рядко с геометрична, което се потвърждава и от целите съдове от Дядово (обр. 73 г, 76).

Изключително рядко сред сграфито керамиката се срещат и съдове с човешки изображения (обр. 143 н-о).

Наред с образците на вносната византийска ранна сграфито керамика, която залива целия грънчарски пазар на Балканите, в селищата на

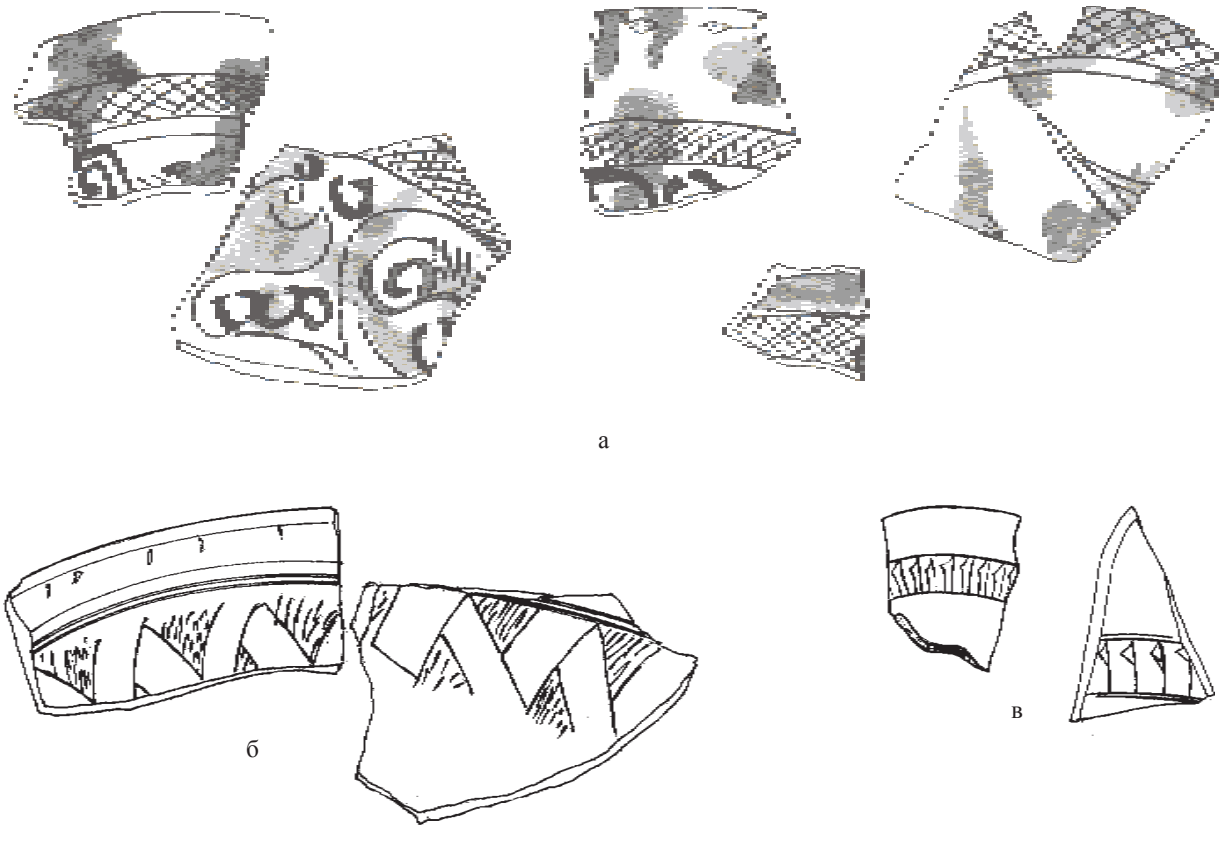

Обр. 148. Фрагменти от сграфито керамика, а - с мрежест орнамент - Дядово, б - с триъгълници - Дядово, в - със стригили - Дядово, Знаменосец. М 1:2

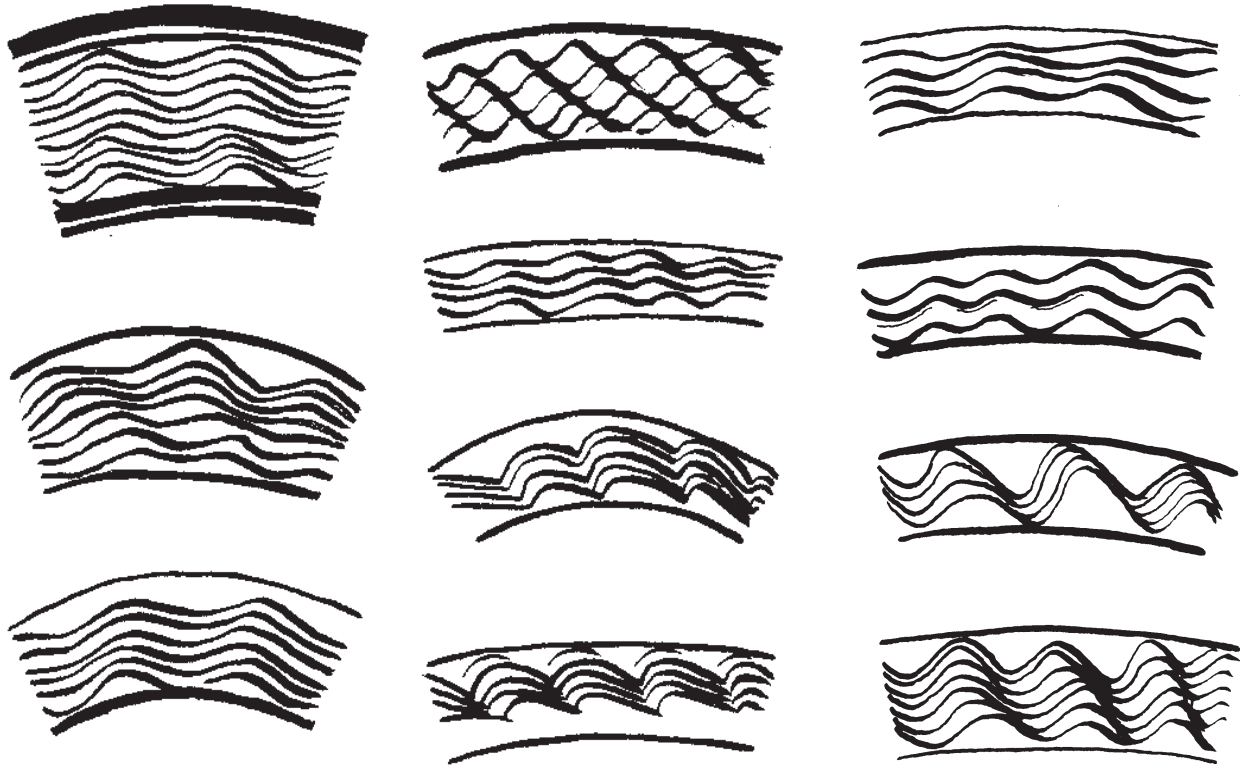

Обр. 149. Орнаментални мотиви по сграфито керамика от Югоизточна България

Югоизточна България се среща и един особен вид керамика, която се отличава от останалата по своята орнаментация. Става дума за керамиката, подглазурния орнамент, на която представлява врязани с гребен вълнообразни линии (обр. 149). Този орнамент изобилства сред обикновената старобългарска керамика още през IX–X в. Интересът към тази керамика се обуславя от липсата на подобна орнаментация сред находките, както на територията на Византия, така и в съседните страни. В това ни убеждава един преглед на сграфито керамиката от Балканския полуостров и Северното Причерноморие.

Във византийската столица Константинопол липсват сграфито паници с украса от врязани с гребен вълнообразни линии. Не откриваме такава нито сред керамичните находки от разкопките на Големия дворец (*Rice D. T*. 1958:110-113), нито от тези на Сарачхане (*Harrison M. R., N. Firatli* 1966: 237, figs. 39-40), нито от Хиподрума (*Megaw A. H. S*. 1968:67-88). Все пак сред находките от последния произхожда един фрагмент от паница, датирана в средата на XII в., по периферията на която са врязани две единични вълнообразни линии (обр. 150 а). От тук следва, че идеята за вълнообразната линия все пак не е чужда за византийската керамика, но липсва врязването с гребен, характерно за керамиката от Югоизточна България.

Не по-различно е и положението в останалите големи византийски центрове. От Атина, например засега е известен един единствен фрагмент от разлата паница (обр. 150 б), под периферията, на която е врязана двойна вълнообразна линия (*Frantz M. A*. 1938:249-267; *Megaw A. H. S., R. E. Jones* 1983:235-263, Pl. 28-3$_9$). В Коринт – един от най-големите центрове за производство на сграфито керамика досега е намерен един единствен фрагмент от разлата паница с широка периферия, върху която с гребен са врязани два концентрични пояса от вълнообразни линии (обр. 150 в). Съдът е украсен с петна от зелена глеч и покрит с жълта глазура (*Sanders G.* 1995:132). Съвсем очевидно, обаче този фрагмент по никакъв начин не доказва производството на този вид сграфито керамика в Коринт. В другите центрове Солун (*Bakirtzis C., D. Papanikola-Bakirtzis* 1981:421-436), Спарта (*Dawkins R. M., Y. P. Droop* 1910-1911:23-28), Серес (*Papanikola -Bakirtzis D*. 1992), Пергамон (*Spieser J.-M* 1996), Ефес (*Parman E*. 1989:275-289), Немея (*Miller S. G*. 1977:1-26), Родос (*Ορλανδου Α*. 1948:222-225) и Саламин (*Παλλα Δ.* 1948-1949:112-134), отново липсват съдове с врязани пояси от вълнообразни линии. Едва в Олинт сред многобройните керамични образци откриваме един фрагмент (*Xyndopoulos A*. 1933:285-292), при който се редуват врязани прави и единични, а не в пояси, вълнообразни линии

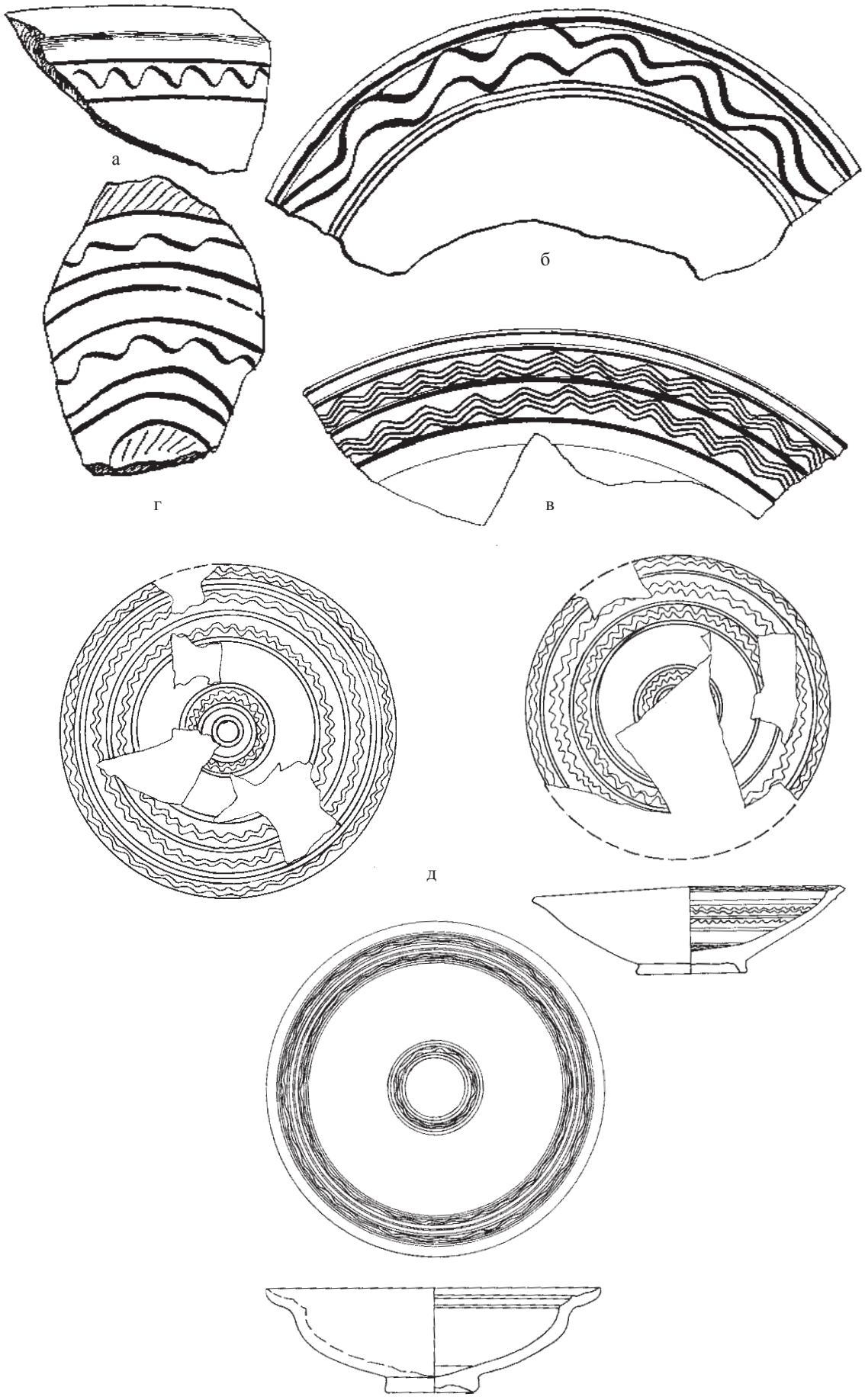

Обр. 150. Фрагменти от сграфито керамика от Византия, а - Константинопол (по A. Megaw), б - Атина (по M. A. Frantz), в - Олинт (по A. Xyndopoulos), г - Коринт (по G. Sanders), М 1:2, д - фаянсови паници от Херсонес (по А. Якобсон). М 1:4

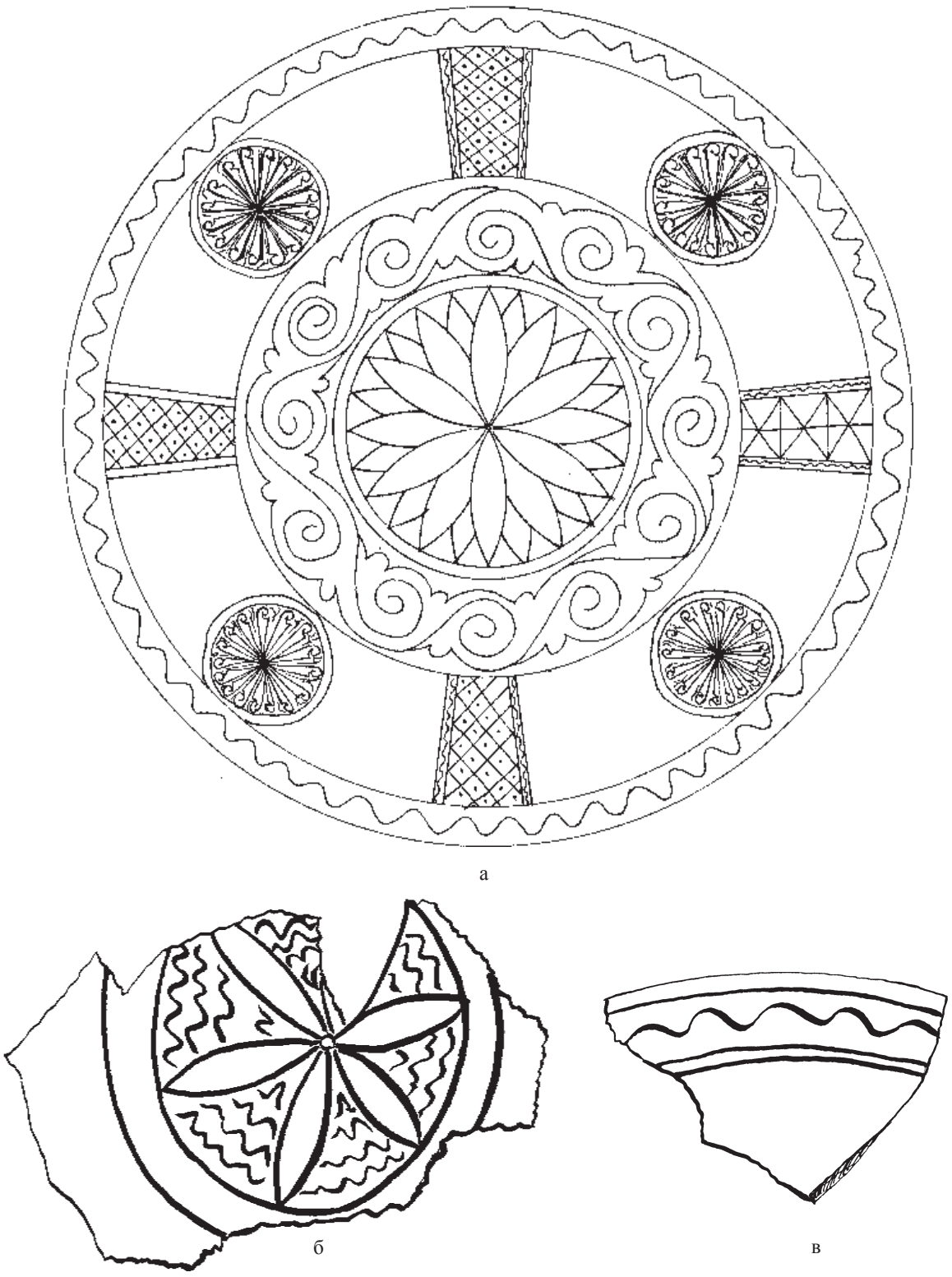

Обр. 151. Сграфито керамика от Сърбия и Румъния, а - Сталач, б - Крушевац (по M. Bajalović-Hadži-Pelić). в - Диногеция (по I. Barnea)

(обр. 150 г). При това той датира твърде късно – чак в XIVв.

От направения макар и съвсем бегъл преглед на сграфито керамиката от византийските центрове става ясно, че в украсата не се среща мотивът от врязани с гребен вълнообразни линии, който е характерен за керамиката от територията на съвременната Югоизточна България. Следователно родината на този вид керамика не може да се търси във Византия.

Разглеждайки керамиката от съседните на България страни се натъкваме на аналогични резултати. Така в Сърбия през XI–XII в. сграфито керамиката е изцяло внос от Византия, което об-

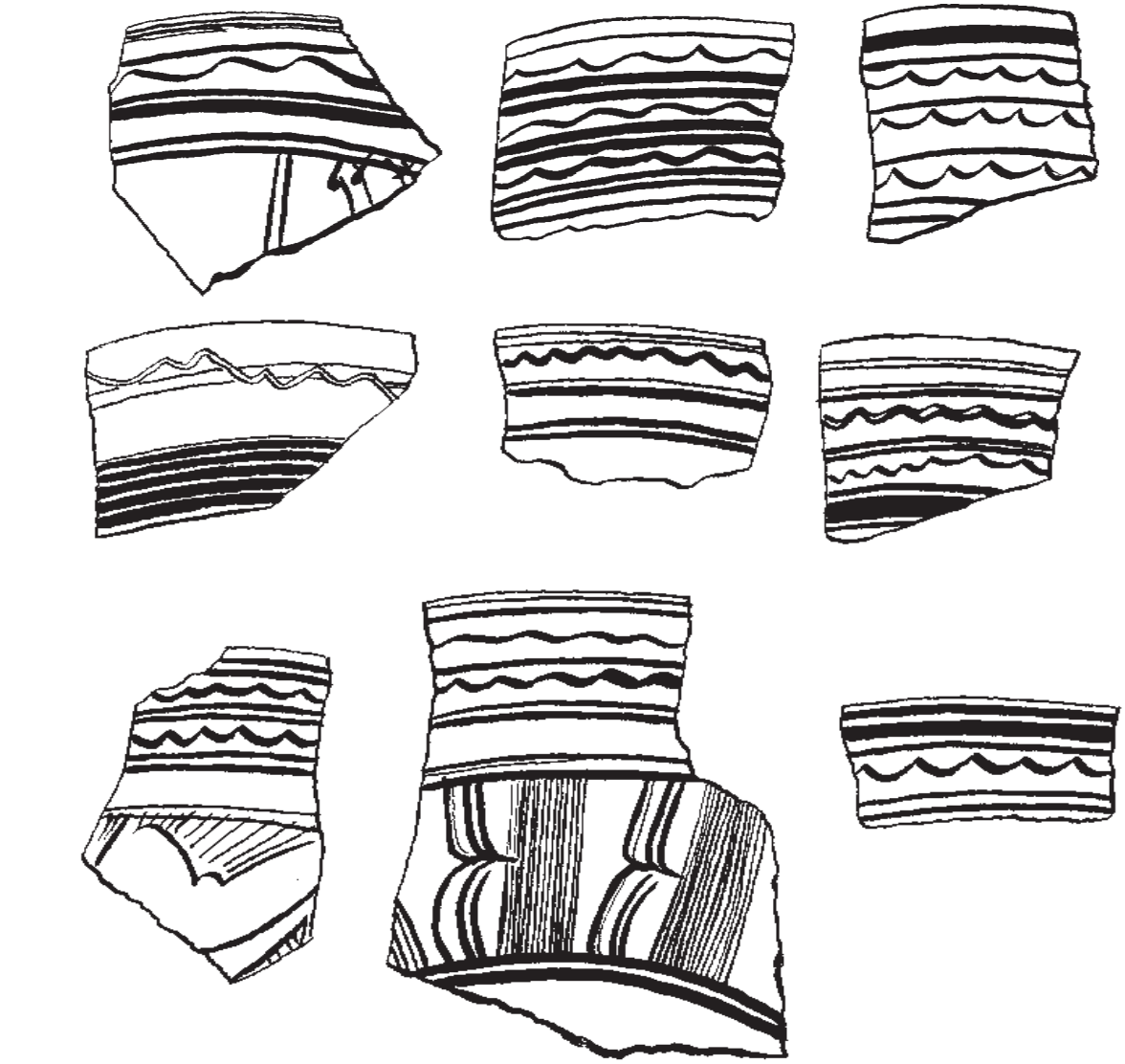

а

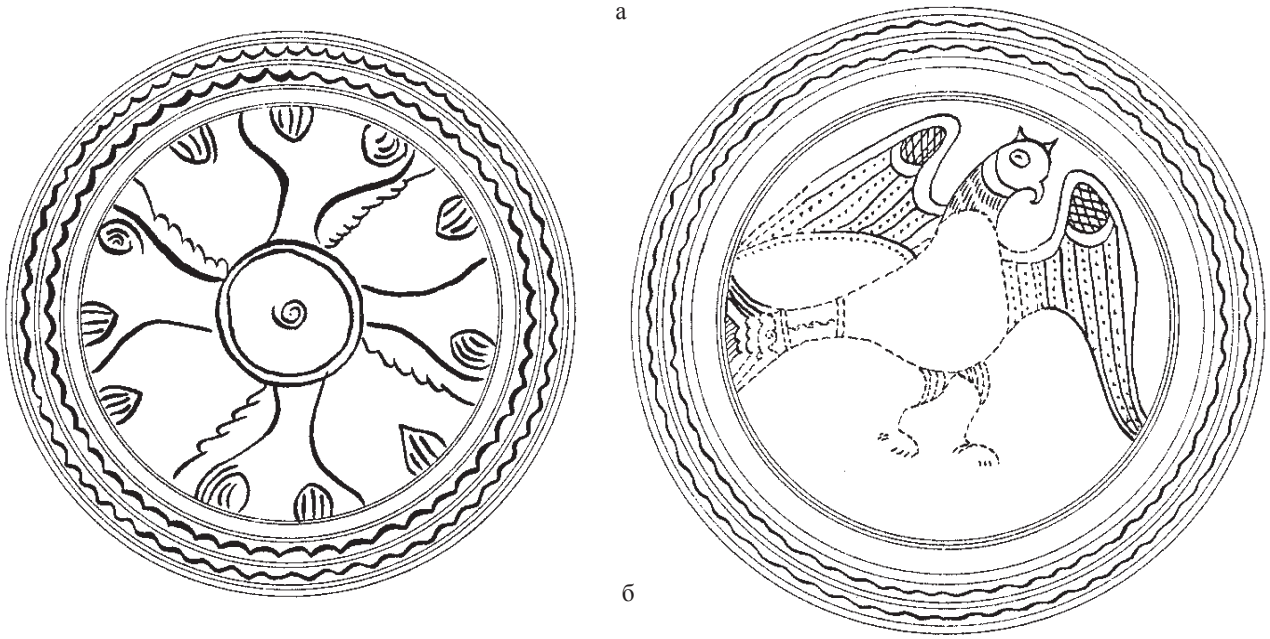

б

Обр. 152. Сграфито керамика от Царевец, а - по С. Георгиева, б - по П. Славчев

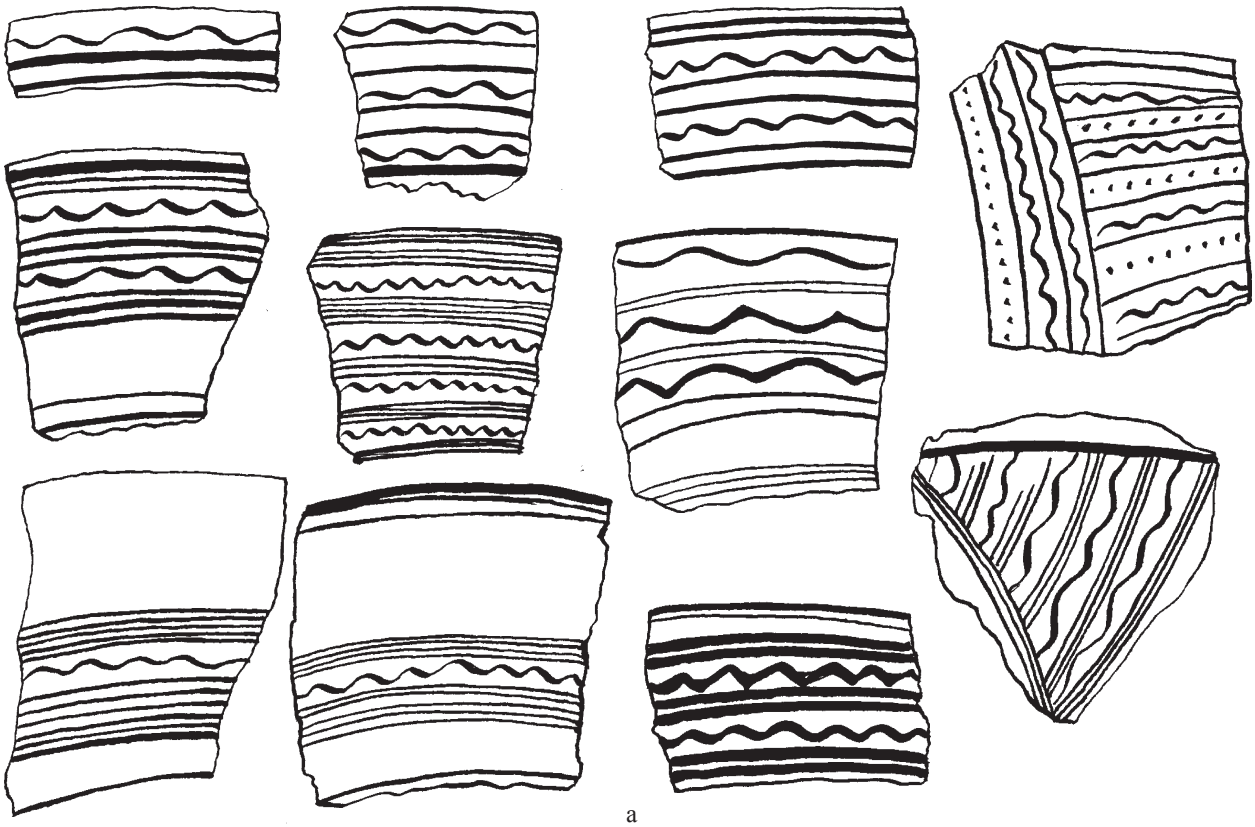

а

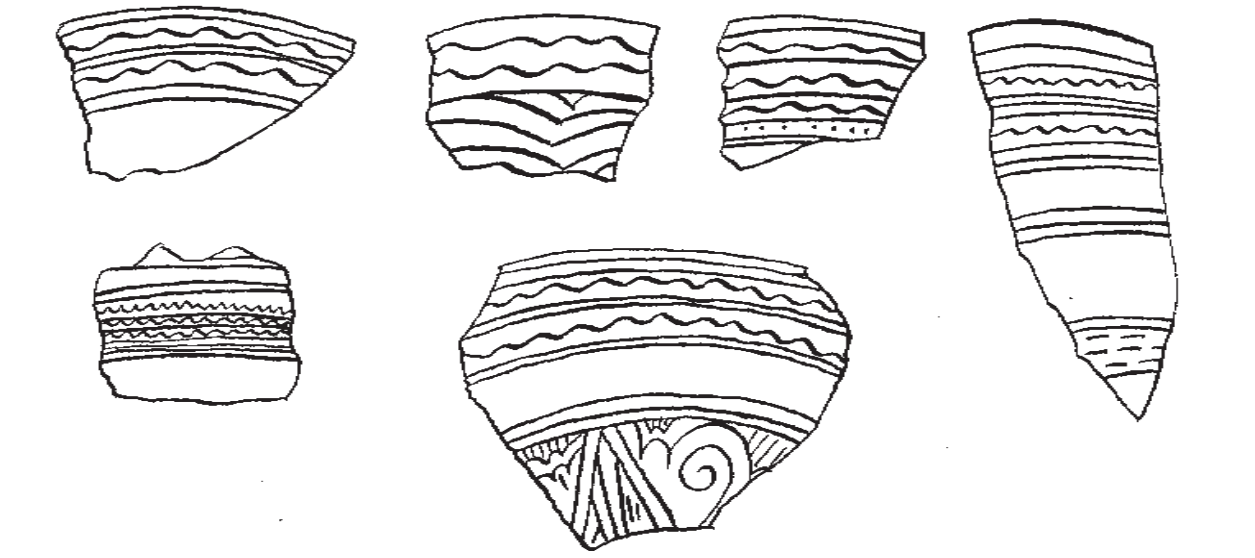

б

Обр. 153. Сграфито керамика, а - Шумен (по В. Антонова), б - Червен - (по С. Георгиева)

стоятелство обяснява липсата на интересуващата ни украса. При известните досега образци от Белград липсва украса от врязани с гребен пояси от вълнообразни линии (*Bajalović-Hadži-Pešić M*. 1981:75-110; *Tатић-Ђурић M.* 1960-1961:27-43; *Дредун Р.* 1971:135-145). Едва през XIII–XIV в. в сръбската сграфито керамика се появява единичната вълнообразно врязана линия, която откриваме при една паница от Сталач (обр. 151 а), датирана в XIV в. (*Bajalović-Hadži-Pešić M*. 1981:92, tab. XLIV). Малко по-късно – от XIV–XV в. е един фрагмент от паница, намерена в Крушевац. Върху дъното и е врязан медальон с вписана розета, между листата, на която са врязани отделни единични вълнообразни линии (обр. 151 б). Подобна украса липсва и сред сграфито съдовете от територията на Македония, където при разкопките в Прилеп и Скопие отново не се среща украса от вълнообразни линии, врязани с гребен (*Бабиќ Б.* 1986: 280-296; *Babić B*. 1971:45-53; *Ми-*

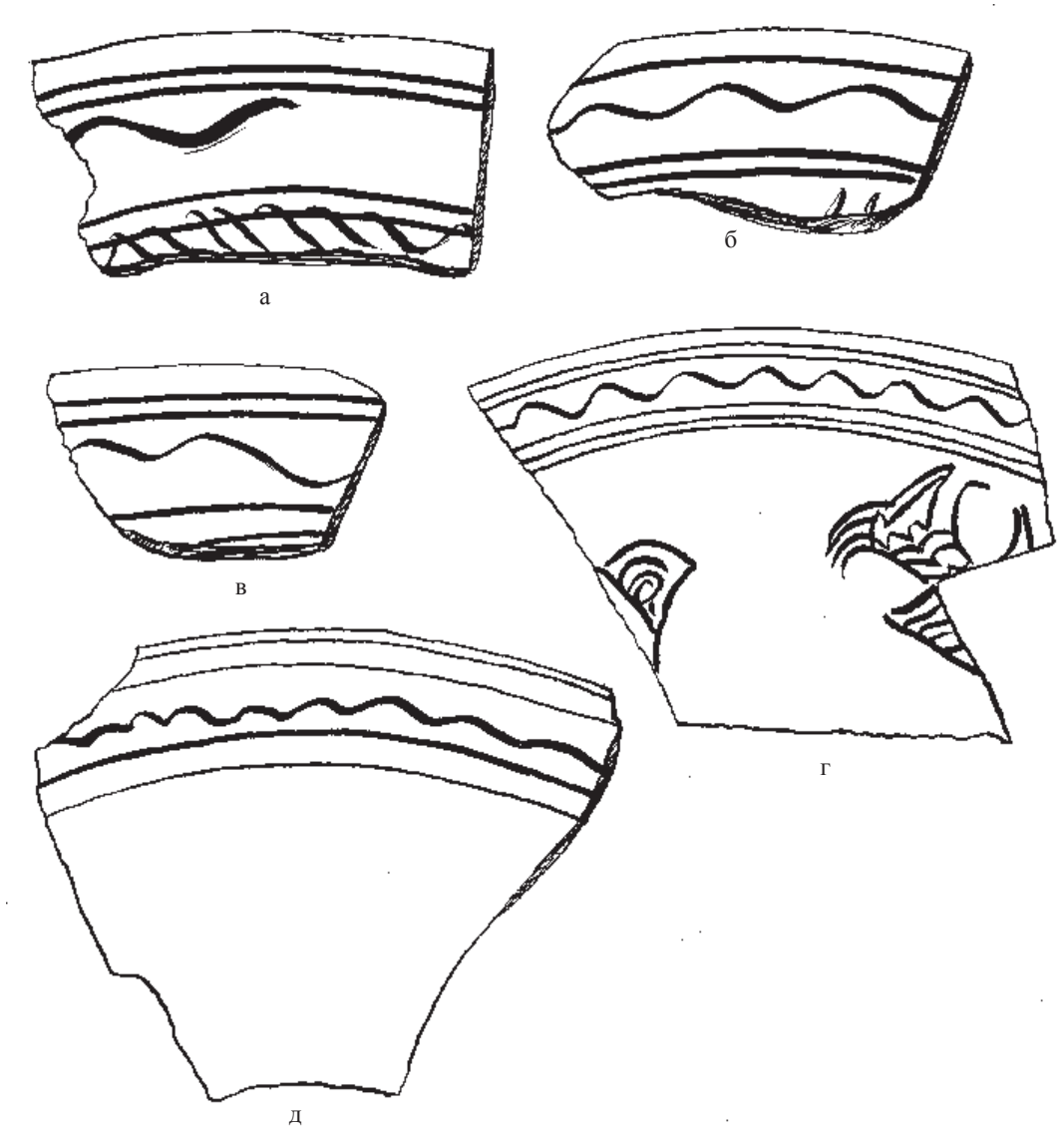

Обр. 154. Сграфито керамика, а - г - Каварна (по Л. Бобчева), д - Варна (по А. Кузев)

кулчик И., М. Билбија 1981-1982:229). От тук следва, че произходът на тази керамика не може да се търси и на запад от България.

Аналогична е картината и в северните части на Балканския полуостров. Така в цялостно проучената Диногеция, в Румъния сред многобройните керамични находки на сграфито съдове има само един фрагмент от паница (обр. 151 в), по периферията на която е врязана единична вълнообразна линия, между две прави (*Barnea I.* 1967: 229). Същото се отнася и за керамиката от останалите обекти от територията на Румъния (*Nicolesku C.* 1959:75-103).

Сред сграфито керамиката от територите на Русия и Украйна също не откриваме подобни образци с вълнообразни линии, врязани с гребен. Такава украса липсва в керамиката от Тмутаракан (*Макарова Т.* 1971: 94) и Таврика (*Якобсон А.* 1979:119-131). Все пак при разкопките в Херсонес са намерени три паници с напълно аналогична украса, които авторът сам признава, че били изпуснати в основната публикация (*Якобсон А. Л.* 1959:237-241, рис. 3-5). Тези паници са украсени с пояси от двойки вълнообразни линии, врязани между две прави (обр. 150 д). Според А. Якобсон това са паници изработени от фаянс и са датирани от втората половина на X-XI в. Той изтъква редкостта им и изказва предположението, че те са били внесени от Изтока – Закавказието или Мала Азия. Следователно родината на керамиката с разглежданата украса не може да се търси на територията на днешна Украйна (Кримския полуостров).

При това положение на нещата естествено единствената възможност остава родината на тази керамика да се търси в земите на днешните български земи.

В Северна България са проучени и публику-

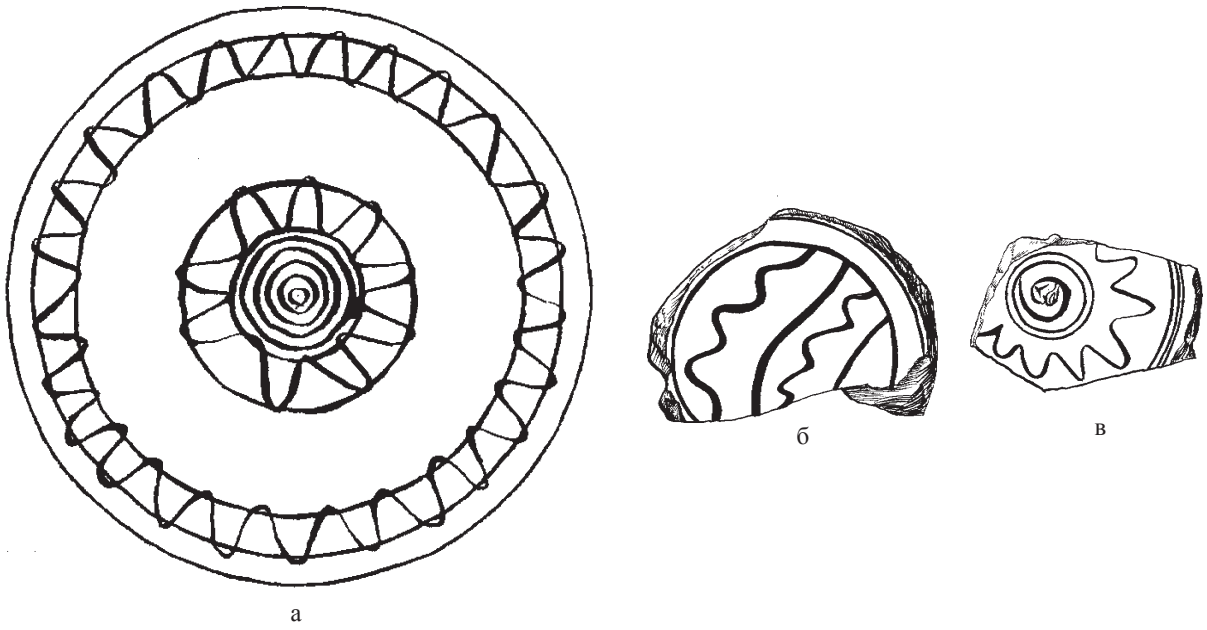

Обр. 155. Сграфито керамика, а - Дебелт (по Ц. Дражева), б - Севтополис (по Й. Чангова), в - Стенимахос (по Р. Морева). М 1:2

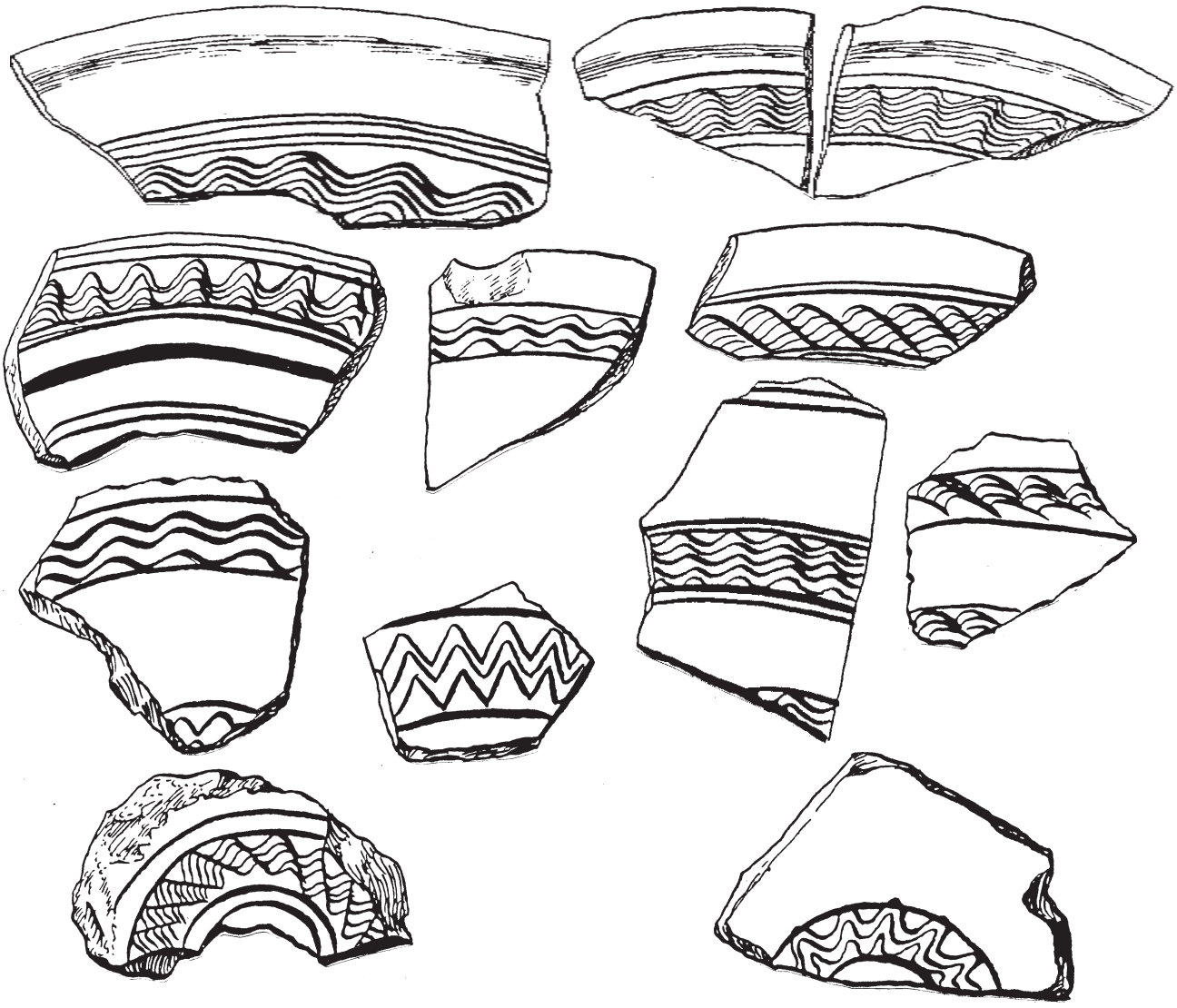

Обр. 156. Фрагменти от сграфито керамика - Дядово. М 1:2

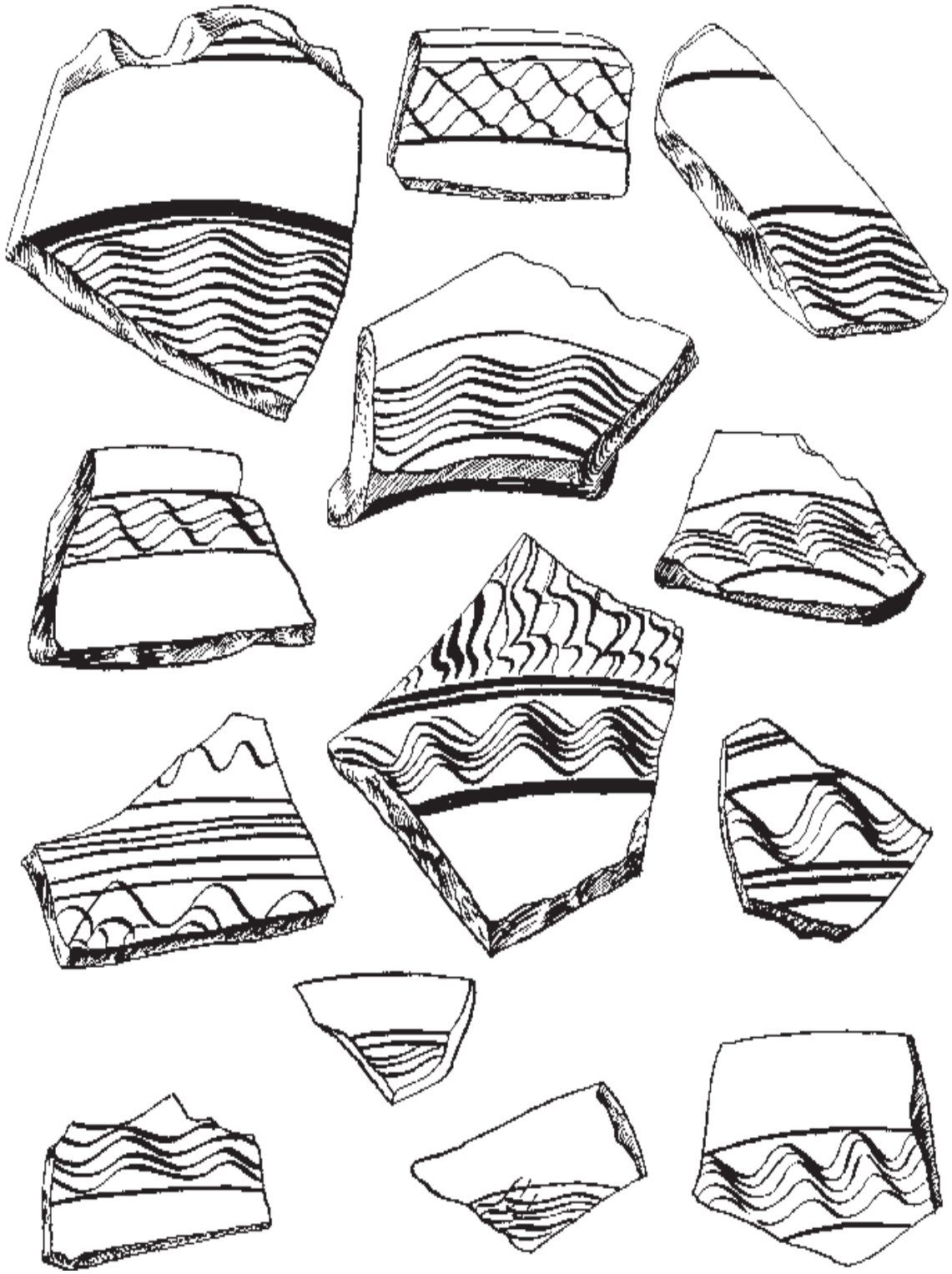

Обр. 157. Фрагменти от сграфито керамика - Знаменосец. М 1:2

вани значителен брой градове и селища. За съжаление обаче, сграфито керамиката от тях се отнася към по-късен период – XIII–XIV в. От тук съвсем естествено следва, че и тази част от територията на Балканите не може да бъде родина на сграфито керамиката с врязани с гребен вълнообразни линии.

От Търново например е известно огромно количество керамичен материал. Тук един от най-често срещаните мотиви в украсата на сграфито керамиката е единичната вълнообразна линия, редуваща се с прави (*Георгиева С.* 1974:57-186). Липсва обаче мотивът от пояси от вълнообразни линии, врязани с гребен (обр. 152).

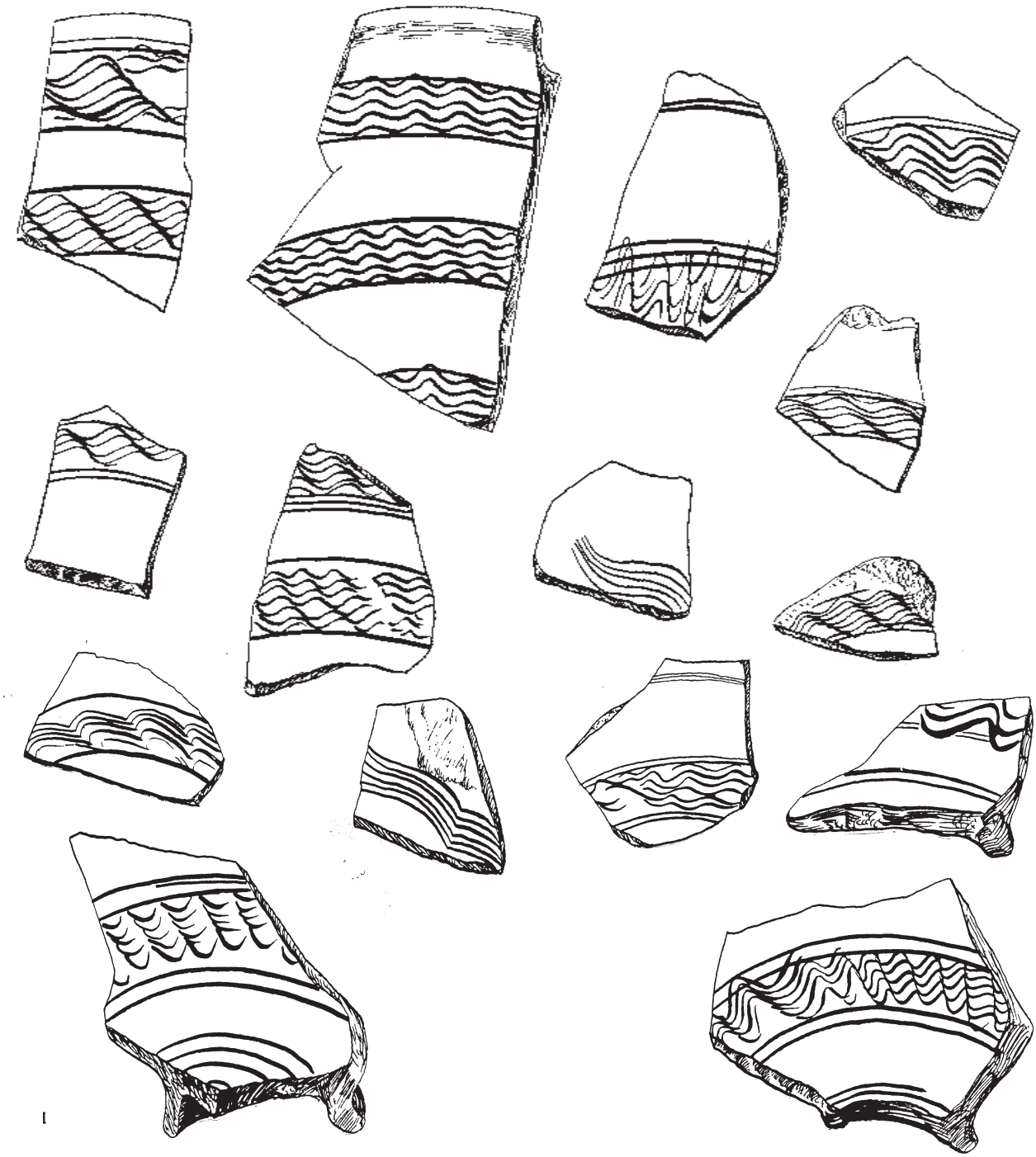

Обр. 158. Фрагменти от сграфито керамика - Искрица. М 1:2

Същите мотиви откриваме и в сграфито керамиката от Шуменската крепост (обр. 153 а), която датира от времето на Второто българско царство (*Антонова В.* 1977:38-64).

Същото се отнася и до сграфито керамиката от другия средновековен център – Червен (*Георгиева С.* 1985:140-164). Приликата с орнаментацията на керамиката от горните два града е толкова голяма, че поставя въпроса за един и същ производствен център (обр. 153 б). И тук обаче липсва разглежданият мотив.

Подобни резултати показват и наблюденията на керамичния материал от черноморските градове Калиакра (*Бобчева Л.* 1975:155-159) и Варна (*Кузев А.* 1975:140-164), (обр. 154).

От прегледа на публикуваната сграфито керамика от Северна България се налага изводът, че и този регион не е родината на сграфито керамиката с пояси от вълнообразни линии. При това положение остава да се проследи керамичния материал от Южна България, където за съжаление броят на публикациите е все още малък.

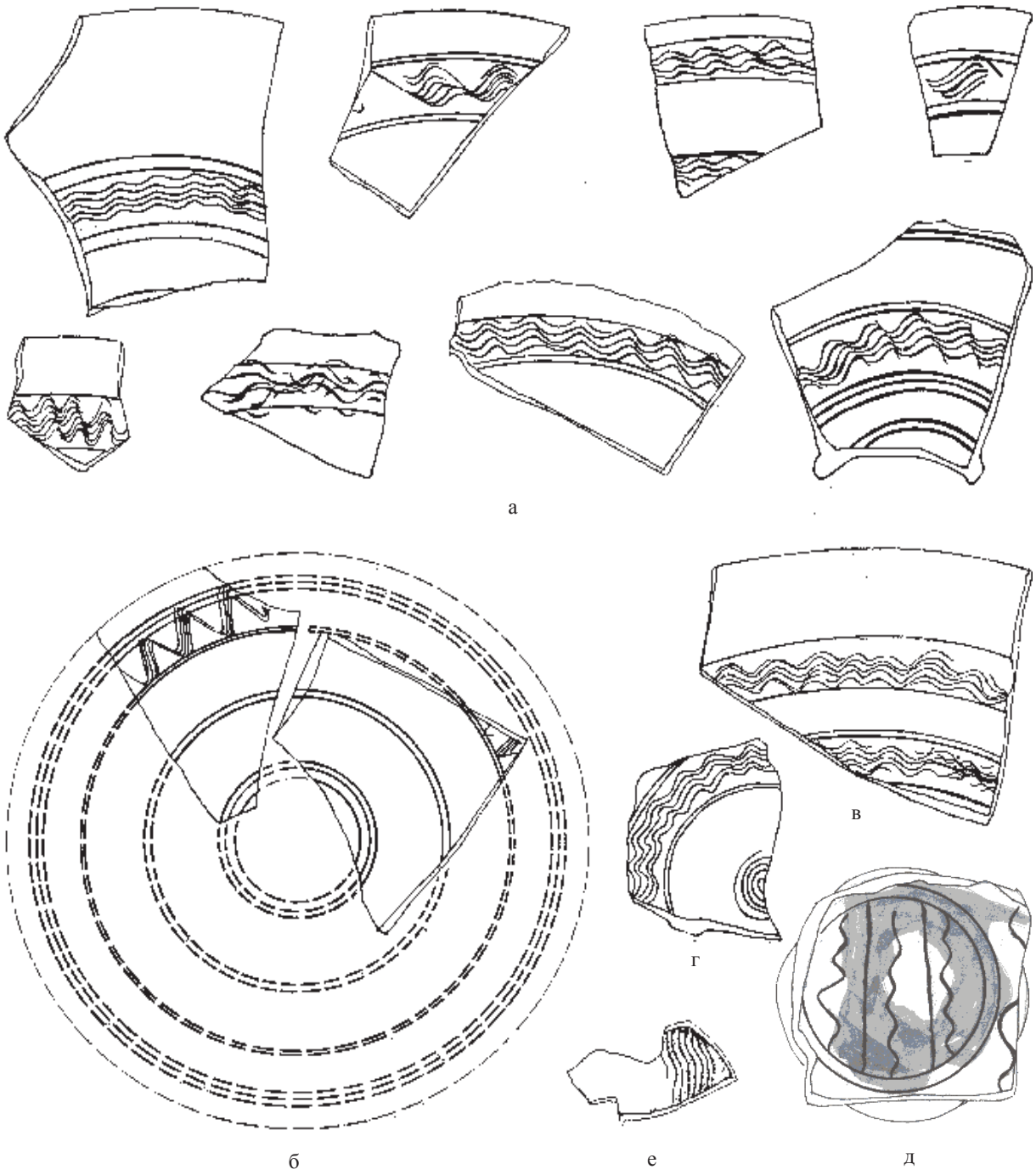

Обр. 159. Фрагменти от сграфито керамика, а - б - Полски Градец, в, д - Караново, г - Гипсово, е - Крум. М 1:2

От Дебелт произхожда една паница, датирана твърде общо в XII–XIV в. (обр. 155 а). Върху нея са врязани единични вълнообразни линии, около медальон с концентрични окръжности (*Дражева Ц.* 1984:94-98). Аналогична е и украсата върху един фрагмент от средновековния Стенимахос (обр. 155 в), който датира от същото време (*Морева-Арабова* Р. 1989:213-229).

От XIII–XIV в. е и един фрагмент от сграфито паница от селището над Севтополис (*Чангова Й.* 1972:67), в центъра на която е изобразен медальон с диаметрално разположени единични вълнообразни линии (обр. 155 б).

От същия период е и една паница от средновековната крепост край Сопот, върху периферията на която са врязани две единични успоредни вълнообразни линии (*Джамбов И.* 1991:77-78).

Коренно различна е обаче картината в цяла поредица от селища в Югоизточна България. Тук най-често срещащият се мотив в композицията

на подглазурния орнамент при сграфито керамиката е поясът от врязани с гребен вълнообразни линии.

На първо място трябва да се спомене керамиката от селището до с. Дядово. От там произхождат голямо количество фрагменти от съдове със споменатата украса (обр. 156). От голямо значение е обстоятелството, че фрагменти с такава украса се срещат в едни и същи комплекси заедно с керамика със златиста ангоба и ранна византийска, вносна сграфито керамика от XI – началото на XII в., което е от голяма важност за датировката на сграфито керамиката с врязани с гребен вълнообразни линии. Нещо повече, в Дядово този вид керамика не излиза извън рамките

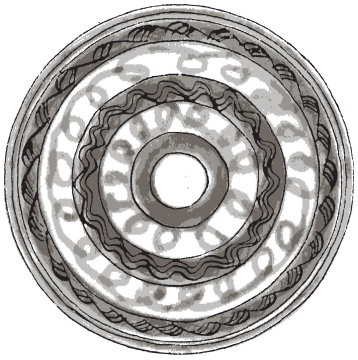

Обр. 160. Сграфито паница - Кърджали (по Н. Овчаров, Д. Хаджиева). М 1:4

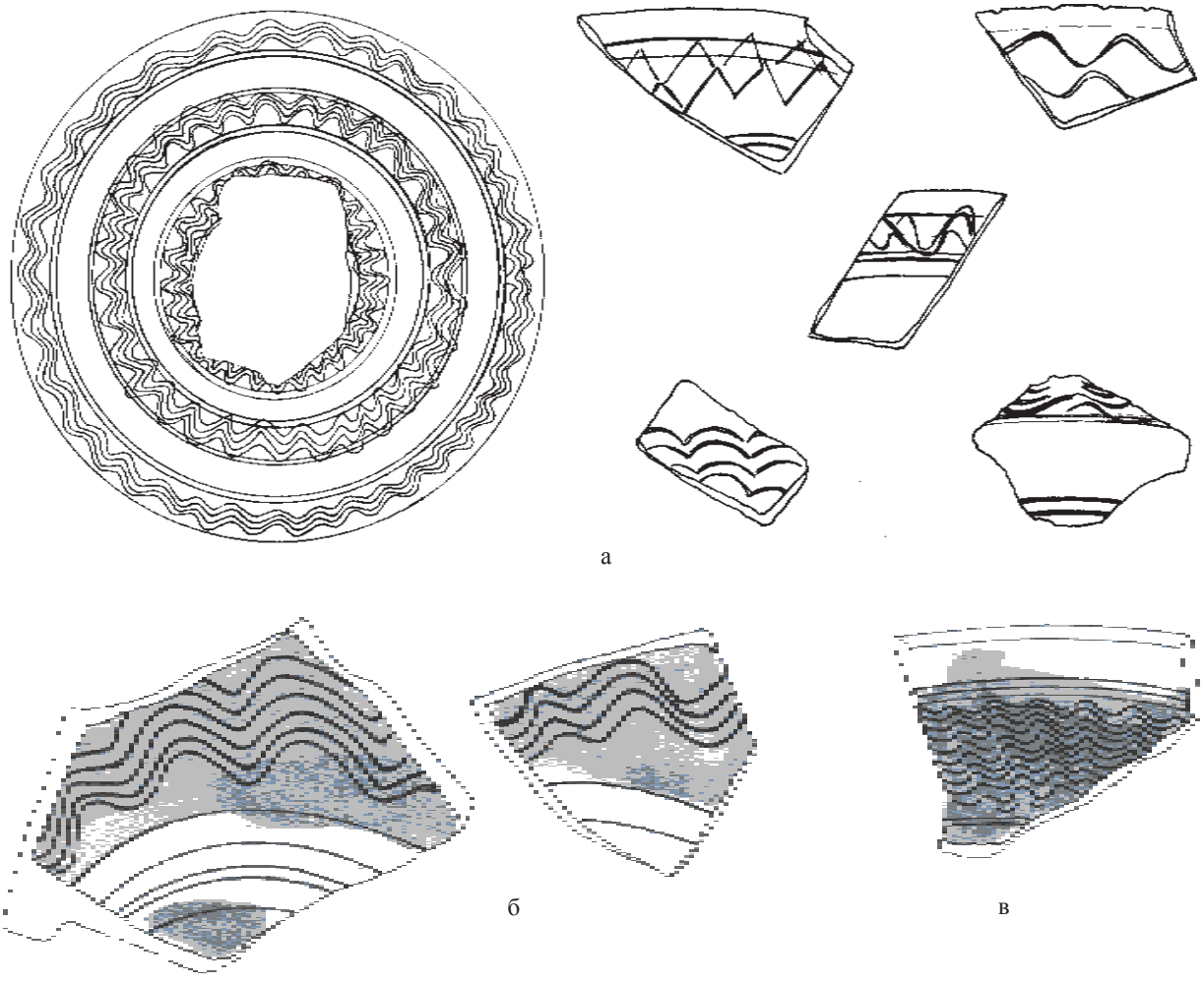

Обр. 161. Фрагменти от сграфито керамика, а , в - Гледачево-1, б - Знаменосец. М 1:2

на XII в., когато загива и самото селище. Следователно нейната най-ранна дата трябва да се постави още в края на XI или най-късно в началото на XII в. (*Борисов Б.* 1998:49).

Същите резултати показва и обработката на сграфито керамиката от селищата край Знаменосец (обр. 157, фиг. 14 б) и Искрица (обр. 158). Тя се открива сред материали от третия хоризонт

на първото селище и датира от началото до края на XII в. (*Борисов Б.* 1991:339-340, обр. 28).

Още по-голяма е концентрацията на разглеждания орнамент сред керамиката от селището до П. Градец (обр. 159 а, фиг. 12), чиято горна хронологична граница, подобно на Дядово, Знаменосец и Искрица достига отново края на XII в. – 1190 г. От тук произхожда и една реставрирана паница, при която в центъра са изобразени концентрични окръжности с плътни, дебели линии, някои от които в "champ levйe". Около централния медальон минава концентричен пояс от вълнообразно врязани с гребен линии, а под ръба на устието минава още един пояс от концентрични окръжности (обр. 70 г). Подобна е и украсата върху една фрагментирана паница от същото селище. Разликата между двете се състои само в мястото на пояса от врязани с гребен линии (обр. 159 б).

Аналогични резултати се наблюдават при други две селища – Карановo (обр. 159 в) и Асеновец, достигащи до началото на XIII в. И тук най-често разпространеният мотив сред украсата на сграфито керамиката е врязаният с гребен пояс от вълнообразни линии.

Въпросната сграфито керамика преобладава и сред керамиката от селището край Гипсово (обр. 159 г).

На последно място този орнамент е много разпространен и сред керамиката от "Хисарлъка" в Сливен. Наред с огромното количество фрагментарен материал от тук произхождат и редица цели съдове, които показват пълното развитие на врязания подглазурен елемент (обр. 79 в, 80 а). И тук датировката на керамиката не излиза извън рамките на XII в. (*Радева М.* 1988:54).

Най-южната точка в разпространението на сграфито керамиката с украса от вълнообразни линии, врязяни с гребен бележат съдовете от манастирския комплекс в квартал "Веселчани" на Кърджали, които се датират в периода XII–XIII в. (обр. 160), (*Овчаров Н., Хаджиева Д*. 1992:77-79).

Специален интерес предизвиква сграфито керамиката от цялостно проученото сезонно селище Гледачево-1, което датира към третата четвърт на XII в. (*Борисов Б.* 1997:139-140). Тук сред находките от сграфито керамика с врязани с гребен пояси от вълнообразни линии (обр. 161 а) се откроява една цяла паница, снабдена с две малки, симетрично разположени дръжчици (фиг. 14 а). Вътрешната повърхност на съда е покрита с бледокремава ангоба, която излиза и отвън около устието. В центъра на съда отвътре, между две концентрични прави линии е врязан пояс от вълнообразни линии. Втори подобен пояс е врязан по средата на стените. Върху врязания орнамент е нанесена тъмно маслено-зелена глазура, която не покрива цялата повърхност на паницата. Подобни петна са нанесени и под ръба на устието. Този цвят на глазурата няма аналогии нито във византийската, нито в която и да е друга глазирана, рисувана или сграфито керамика, с изключение на една група рисувани паници от Югоизточна България.

От сезонното селище Гледачево-1 произхождат и други фрагменти от паници със същата украса (обр. 161 в).

Интересно е да се отбележи, че фрагменти от паници с подобна сграфито украса, при която глазурата покрива само врязания орнамент са намерени и в близкото селище край с. Знаменосец (обр. 161 б). Съвсем очевидно тук става въпрос за една подгрупа сграфито керамика, която освен, че има местен произход, би могла да се локализира и в по-тесни граници. Изхождайки от обстоятелството, че досега подобна украса е регистрирана само в Знаменосец и Гледачево-1, които отстоят на разстояние не повече от 5-6 км, считаме, че въпросните съдове са произлезли от ателие в близката околност, а още по-вероятно в самия Знаменосец. Тук естествено изключваме селището Гледачево-1, поради сезонния му характер. В подкрепа на това мнение ще посочим и местната група рисувана керамика, при която между петната от зелена и кафява глеч не е нанесена глазура, а бялата ангоба е останала неглазирана. Накрая трябва да спомена и едно дъно от сграфито паница от селището край с. Карановo, в центъра на която е изобразен медальон, с врязани единични вълнообразни линии. Върху последните отново е нанесена зелена глеч, която не покрива цялата повърхност на съда (обр. 159 д). Абсолютно същата композиция откриваме и върху една паница от селището върху Севтополис (*Чангова Й* 1972:67, 54_2).

Прегледът на сграфито керамиката от Южна България ясно показва, че този мотив е разпространен в сравнително неголям по площ район, обхващащ Североизточна Тракия. От друга страна липсата на подобен вид украса в останалите балкански страни, както и в Северна България сочи, че произходът на сграфито керамиката с пояси от вълнообразни врязани с гребен линии трябва да се свърже с грънчарските ателиета на Югоизточна България. Разбира се, засега е трудно да се локализират центровете на производството и, но наблюденията показват, че един от най-вероятните е този на "Хисарлъка" в Сливен, където наред с обикновената кухненска керамика са се произвеждали още керамика със златиста

ангоба и глазирана керамика. Освен в "Хисарлъка" сграфито керамика с разглеждания орнамент вероятно е била произвеждана в ателиетата на някои от градските центрове, а може би и в някое от селските работилници, където не са липсвали високо квалифицирани художници-грънчари. Ето защо по-долу за този вид керамика ще използване термина "българско сграфито".

Макар, че местния произход на т. н. българско сграфито керамика от територията на днешна Югоизточна България не буди никакво съмнение, то прототипът и по всяка вероятност трябва да се търси във внесените в Херсонес от Закавказието фаянсови съдове, с които може би имат общ генетичен корен. Би могло да се допусне, че украсата по българското сграфито е заимствана от тази на керамиката донесена от българските земи от преселеното през втората половина на X в. павликянско (арменско и грузинско) население. Както бе отбелязано по-горе в българската археологическа наука вече е направен опит за свързване на произхода на керамиката със златиста и червена ангоба със същото население. Според нас обаче изказаните предположения се нуждаят от още допълнителни доказателства.

*

* *

Изображенията по сграфито керамиката от селищата на територията на Югоизточна България са гравирани с прецизна, тънка линия и покрити в повечето случаи с монохромна, а по-рядко и с полихромна глазура, което е характерно за ранната византийска сграфито керамика от XI–XII в. Напълно аналогична керамика е известна от всички византийски центрове Константинопол, Солун, Атина, Коринт, Спарта, Родос, Пергамон, Немея, Троя и др. През XI и най-вече през XII в. сграфито керамиката навлиза в бита и на българското население, за което свидетелстват, както материалите от селищата в Югоизточна България, така и на редица други извън нея – Перник (*Чангова Й.* 1992:94-103), Севтополис (*Чангова Й.* 1972:65-73, обр. 52-55), Несебър (*Миятев К.* 1929:349, обр. 12), и много др.

Анализът на сграфито керамиката от селищата на територията на днешна Югоизточна България води до редица изводи. На първо място откриването на цели и фрагментирани съдове с напълно еднакви композиции на врязания подглазурен орнамент и украса на огромна територия – от Коринт до Нуфъру и от Скопие и Прилеп до Кримския полуостров свидетелства от една страна за тесните търговски връзки между отделните византийски провинции. От друга страна серийното производство в грънчарските работилници е свидетелство, че в тях са работели високо квалифицирани художници-грънчари. Очевидно последните са били специализирани в извършването на строго определена дейност в производствения процес на художествената керамика. Това разделение на труда е водело неминуемо до увеличаване на производителността и намаляване на себестойността на продукцията, което пък е довело до наводняване на пазара на художествена керамика на огромна територия. Това е и причината за изобилието на сграфито керамика дори и в малките сезонни селца. В същото време обаче не трябва да се изпуща от внимание и обстоятелството, че сграфито керамиката е неравномерно разпределена в отделните селища от изследвания район. Причина за това е географският фактор, който е играел важна роля в разпространението на художествената керамика. Така в разположените на средновековните пътища селища до Дядово, Езеро, Знаменосец, Гледачево-1, П. Градец и Искрица, художествената керамика се среща в изобилие, докато в отдалечените – Караново и Асеновец, нейният дял и разнообразие са незначителни.

КЕРАМИЧНО ПРОИЗВОДСТВО

Данните от археологическите проучвания и обработката на керамичния материал от територията на Югоизточна България през XI–XII в. води категорично до извода, че наред с луксозните сграфито, рисувана, глазирана и керамика със златиста ангоба се е произвеждала и обикновена битова керамика. Наблюденията свидетелстват, че последната се е изработвала не само в градските занаятчийски центрове и в крепостите, но и в най-обикновените неукрепени селища – селата. Сигурно доказателство за това са откритите грънчарски работилници, пещи за изпичане на керамика, както и голямото количество бракувана керамична продукция, която се намира в почти всички проучени селища в изследвания район.

Керамична работилница с пещ за изпичане на глинени съдове е открита в третия строителен хоризонт на средновековното селище до с. Дядово. Тя е разположена на 150 м западно от селището и се състои от навес, в който съдовете са били формувани и сушени и пещ за изпичането им. Навесът има почти квадратна форма с размери: 3.30 х 3 м. Източната му стена е градена от ломени камъни, споени с кал и е с дебелина 0.60 м. Останалите три страни са били отворени, с което се е постигало по-бързо сушене на формуваната продукция. Те се маркират от дупки от дървени колове с диам. 0.12-0.18 м, чиято дълбочина достига до 0.42 м (обр. 162 а).

Пещта е разположена на 6 м северно от навеса. За съжаление от нея е запазена само долната камера, която има кръгла форма и диам. 1.27 м (обр. 162 б). Стените и подът и са градени от глина, която е силно изпечена от огъня и отухлена. Отворът на пещта е разположен от запад и е широк 0.80 м. Пред него е оформена предпещна площадка с кръгла форма и диам. 1.25 м. По този начин дължината на пещта, заедно с площадката достига 2.50 м. В северозападната част на долната камера е оставен отвор за допълнително вкарване на въздух. По средата на пещта е иззидана елипсовидна колонка с размери: 0.55 х 0.35 м и височина 0.30 м (обр. 162 в). Тя е поддържала скарата с отворите, върху които са били нареждани изсушените глинени съдове. При почистването на пещта са намерени голям брой отухлени късове от скарата. Непосредствено на юг от колонката са намерени две силно деформирали при изпичането гърнета и фрагментиран гювеч (обр. 163 а).

В типологическо отношение пещта от Дядово се отнася към двукамерните пещи, подсилени със свободна стена или стълб – вариант А по предложената от Й. Хеннинг класификация на грънчарските пещи от Първото хилядолетие сл. Хр. (*Henning J.* 1977:194, abb. 5). Пещи с аналогично устройство са известни още от римската епоха (*Николов Б.* 1961:51-52; *Митова-Джонова Д.* 1966:38-41; *Султов Б.* 1969:12-16). По-късно, през Средновековието, те получават широко разпространение в грънчарското производство. Подобни са открити в селището в м. "Джеджови лозя" край с. Попина, Силистренско (*Въжарова Ж.* 1965:88-89), в чашата на язовир "Винница (*Тотев Т.* 1973:58-61, обр. 56), Хотница, Великотърновско (*Алексиев Й.* 1977:55, обр. 1-2). Еднотипни пещи са широко разпространени и на територията на Волжка България (*Васильева И.* 1993:149, рис. 27_{1-2}).

Пряко свидетелство за производството на битова керамика в селището до с. Дядово са и ямите с голямо количество бракувана керамична продукция (обр. 163 б). Внимателният анализ на тези безспорно произведени в грънчарската работилница керамични изделия показва, че те са работени на крачно колело. Съдовете се отличават с рязаните си дъна, по които понякога личат ексцентрични окръжности (обр. 164 б-г), но най-често дъната са заглаждани допълнително, а около тях има неравномерно широки изгладени ивици. Гърнетата са изключително тънкостенни и в повечето случаи са украсени с врязана и излъскана украса.

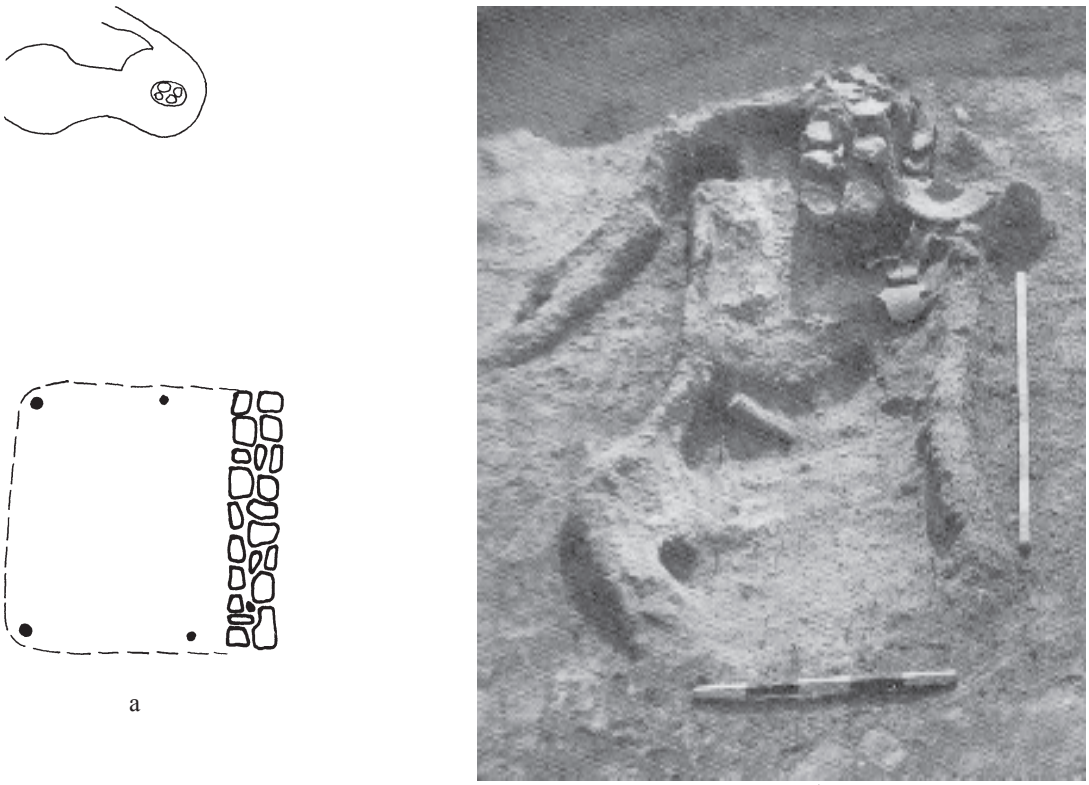

а

б

в

Обр. 162. Грънчарска работилница с пещ за изпичане на съдове - Дядово

Грънчарска пещ е открита и в средновековната крепост до с. Искрица (*Шейлева Г.* 1999:31-36). Тя е вкопана извън крепостните стени в леко наклонен на юг склон. Пещта е с кръгла форма и диам. 1.22 м. Запазена е на височина 0.90 м. Стените и подът и са измазани с глина, силно изпечена, от огъня до остъкляване. Върху основата на пещта от фрагментирани тухли, стени и дъна от бракувани съдове, са иззидани четири стълба с триъгълно напречно сечение с височина 0.35 м и широчина 0.35-0.40 м. Те са свързани два по два с ниски, почти хоризонтални сводове, с широчина 0.30 м и деб. 0.15 м. Четирите сектора (стълба) оформят два напречни канала, по които е циркулирал топлият въздух. Първият, с посока изток-запад е широк от 0.21 до 0.31 м, а вторият – север-юг, достига до 0.40 м и над него са прехвърлени двата свода. В северния свод е оставен елипсовиден отвор, за по-добра циркулация на горещия въздух. Глинените съдове са били подреж-

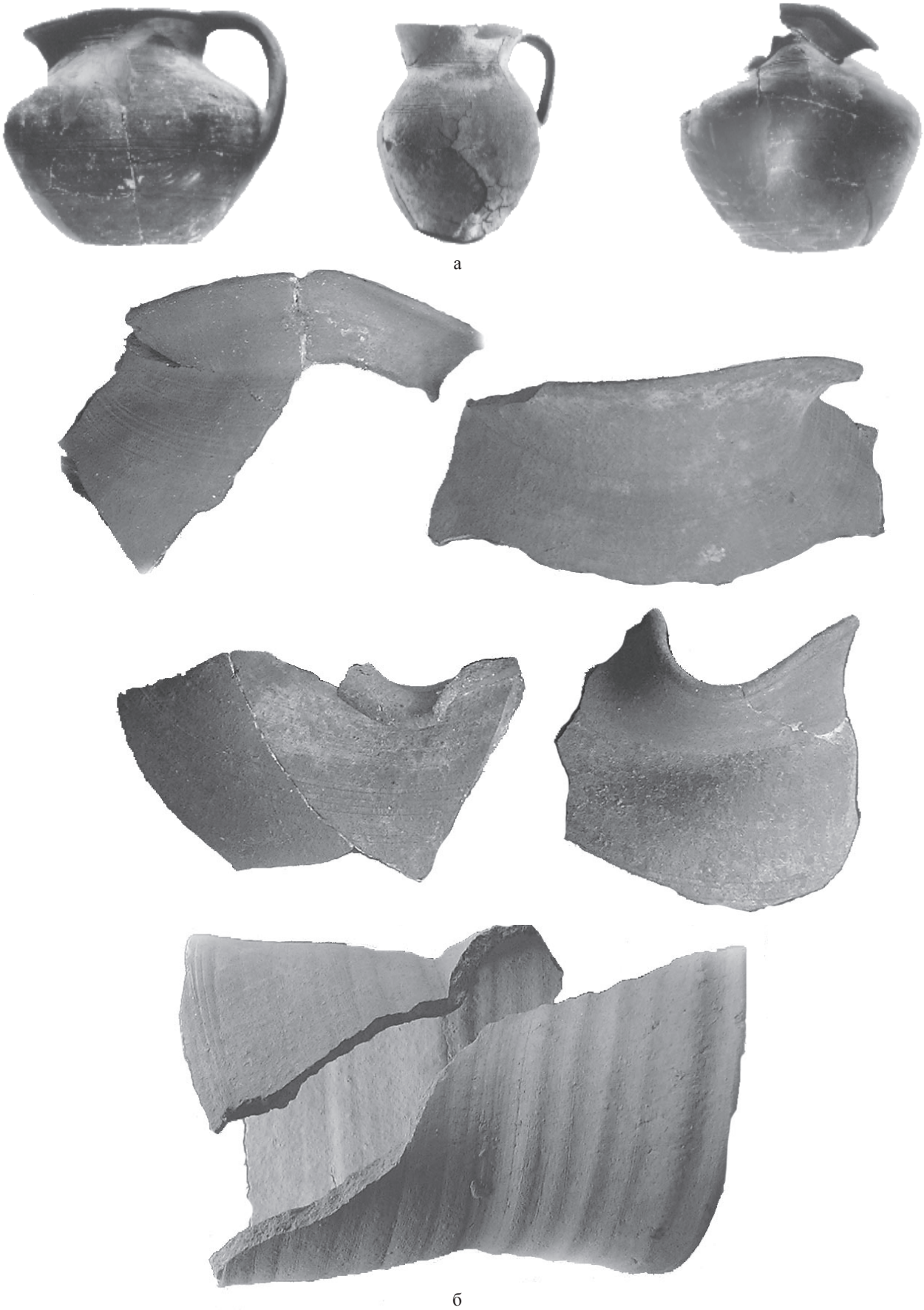

Обр. 163. Бракувана керамична продукция - Дядово

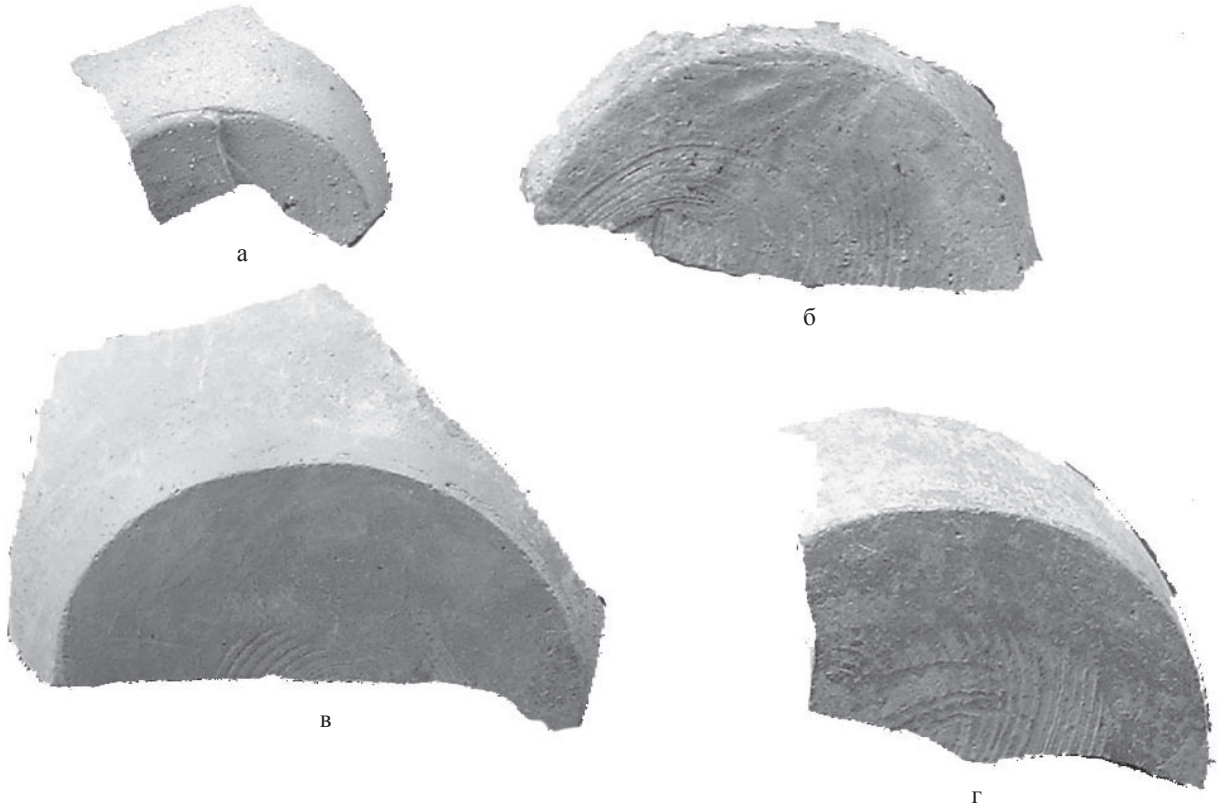

Обр. 164. Фрагменти от дъна с ексцентрични окръжности

дани непосредствено върху триъгълните стълбове и свързващите ги сводове. Отворът на пещта е от юг и е с широчина 0.50 м, дължина 0.60 м и височина 0.40 м. При проучването той бе зазидан с ломени камъни. На юг от горивната камера е оформена предпещна площадка с елипсовидна форма, с дължина 1.20 м. В южния и край е оформено стъпало с дължина 0.40 м и широчина 0.80 м (обр. 165).

В пещта са намерени голям брой глинени съдове, от които е запазена едната половина по вертикал, а самите съдове са "наредени" неестествено един в друг, което не съответствува на действителното им подреждане при изпичането. Това от своя страна поставя въпроса за начина, по който пещта е била изоставена. Впечатлява обстоятелството, че сред намерените в пещта съдове са застъпени само две категории – гърнета и амфоровидни съдове. Те са работени на крачно колело от много добре пречистена глина. Отличават се с много тънки стени. Дъната са рязани с конец, а понякога върху тях е полаган тънък слой глина, който е покривал ексцентричните окръжности от отрязването (обр. 164 а). Всички съдове са с почти еднакви форми, размери и украса, което говори за тясна специализация на майстора-грънчар.

Конструктивните особености на пещта от крепостта край с. Искрица ясно показва, че тя се отнася към един изключително рядък тип. От една страна в пещта няма скара, от където следва, че тя трябва да бъде отнесена към еднокамерните пещи. От друга страна, обаче ниските, почти хоризонтални сводове, свързващи стълбовете два по два, реално са играели роля на скара без отвори. Ето защо, според нас, пещта от Искрица се отнася към един нов, междинен тип между едно и двукамерните пещи. Вероятно тази вид конструкция е била доста неефективна, тъй като общата площ на четирите триъгълни стълба и сводовете е значително по-малка от тази на пещта. По този начин капацитетът и е бил доста по-малък от този на двукамерните пещи със скара със същия диаметър. Може би точно това е и причината за слабото разпространение на пещите с подобна конструкция. Съвсем не е случаен и факта, че от достъпната ни литература, досега е известна само една единствена пещ, открита във Вишеград-Варкерт. Тя има напълно аналогична конструкция и е датирана в XII в. (*Kovalovszki J.* 1995:225-229, Abb. 1-3).

За датирането на пещта и намерената в нея бракувана керамична продукция спомагат и стратиграфските наблюдения, които показват, че затварящото пещта жилище № 3 би могло да се свърже най-късно с последния период от съществу-

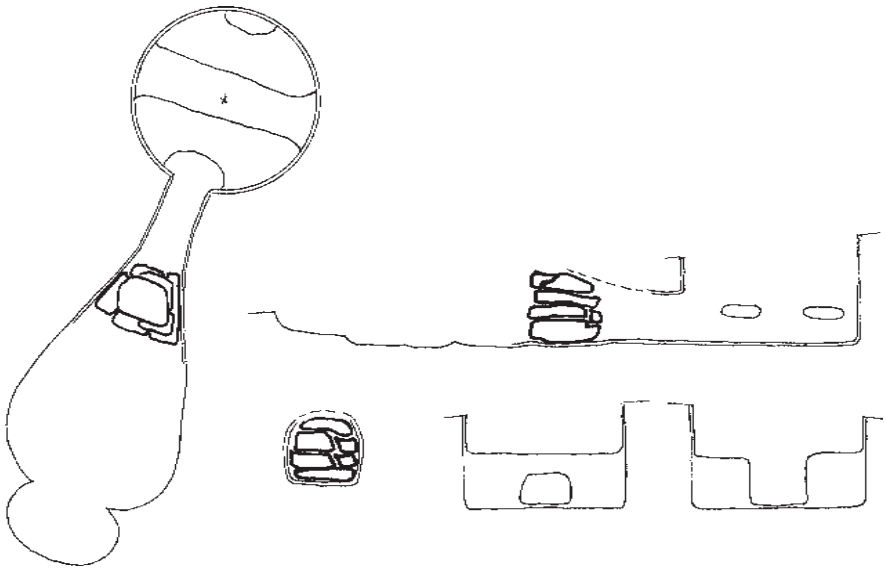

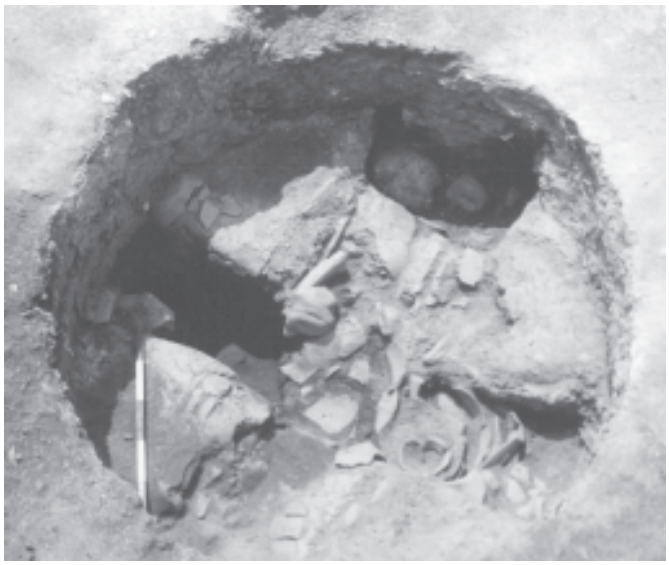

Обр. 165. Пещ за изпичане на глинени съдове - Искрица

ването на крепостта, т. е. с втората половина на XII в. Следователно горната граница на пещта може да достигне най-късно до средата на XII в. От друга страна данните от ТФМ, както и липсата на Г-1, работени на ръчно колело не дава основание за обвързване с XI в. Ето защо считаме, че пещта от крепостта край с. Искрица е функционирала през първата половина на XII в., която датировка бе напълно потвърдена и от археомагнитните изследвания (*Ковачева М, Е. Александрова* 1997:195).

Други две пещи за изпичане на обикновена битова керамика са проучени в неукрепеното селище край Любимец.

Първата от тях е открита в сондаж I и се намира на югоизток от селището. Пещта е с кръгла форма и диаметър при основата 0.94 м. Отворът и е насочен на югозапад и е с широчина 0.60 м. Запазената му дължина достига 0.94 м (обр. 166). В нея са намерени фрагментирани гърнета, една част от които са работени на ръчно, а друга на крачно колело (*Koleva R.* 1997:248, figs. 4-5).

Пещта се отнася към еднокамерните пещи и принадлежи към вариант D по класификацията на Й. Хеннинг. Грънчарски пещи с подобна, най-опростена конструкция, се срещат още през римската и ранновизантийската епоха. През Ранното средновековие те засилват присъствието си в керамичните центрове и работилници от двете страни на Дунава (*Henning J.* 1977, Abb. 8).

Въз основа на намерения керамичен материал авторката датира пещ № 1 от Любимец в XI–XII в., докато археомагнитните изследвания отнасят съоръжението към началото на XIII в. (*Ковачева М, Е. Александрова* 1997:195).

През 1994 г. по време на спасителни проучвания е открита и втората пещ в селището край Любимец. Тя не се различава по конструкция от първата и за съжаление е все още непубликувана. Въз основа на данните от ТФМ, с която бе обработен намерения в нея керамичен материал

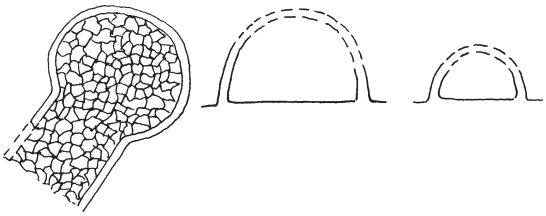

Обр. 166. Грънчарска пещ № 1 - Любимец

датирахме съоръжението в първата половина и средата на XI в. По-късно тази датировка бе напълно потвърдена от археомагнитните изследвания, които показаха, че пещта е била използвана за последен път в периода 1040-1060 г. (*Ковачева М, Е. Александрова* 1997:195).

Освен разгледаните грънчарски работилници и пещи обикновена битова керамика със сигурност се е произвеждала и в средновековното селище край с. Караново. Безспорно свидетелство за това е бракуваната керамична продукция, намерена по време на разкопките (обр. 167). Специално внимание заслужава един фрагмент от дъно на кана или стомна със златиста ангоба, силно деформирано при изпичането. По всяка вероятност деформацията се е получила вследствие на недостатъчно сушене, което е причина и за бракуването на съда (обр. 167 а). Наличието на този засега единствен фрагмент сред бракуваната продукция показва, че в селището край с. Караново наред с обикновена битова керамика се е произвеждала и керамика със златиста ангоба. Тук все още не са открити пещите за изпичане на керамичната продукция от Средновековието, но в непосредствена близост с проучения средновековен квартал, който е обитаван през втората половина на XII и началото на XIII в. са открити две грънчарски пещи от края на III и началото на IV в.

Важно доказателство за производството на обикновена битова керамика в селищата от територията на Югоизточна България е налагането на строго специфични белези в силуета или в състава и структурата на съдовете, което е свидетелство за тясна специализация на майсторите-грънчари, а от тук и за степента на развитие на грънчарското производство през XI–XII в. Така изработените на крачно колело гърнета в средновековния град на "Хисарлъка" в Сливен се отличават с лека конвексна извивка в профила на шийката, която не се среща сред нито едно от останалите селища (обр. 36 л, 37 а). За съдовете от Дядово са характерни фината глина и тънките стени. При тях се наблюдава тенденция към покриване с украса на цялото тяло – от устието до дъното. При керамиката от Караново се наблюдава значително по-груба глина. Същото е характерно и за гърнетата от пещта в Искрица, където липсва и допълнително заглаждане на дъната след отрязването им от грънчарското колело, характерно за съдовете от останалите селища. Излъсканите ивици, които са широко разпространени сред керамиката от другите селища, тук напълно липсват. Една от най-важните отличителни черти на гърнетата от пещта в Искрица е насичането на устието с коси резки, което не се среща в нито едно от останалите селища (обр. 32 г-е). Изброените примери са ясни свидетелства за достигнатата висока специализация в отделните керамични работилници, което се постига само при на-

Обр. 167. Бракувана керамична продукция - Карановo, а - керамика със златиста ангоба, б - ж - обикновена керамика

пълно обособен, самостоятелен занаят.

Археологическите данни за производството на керамика бяха подкрепени и от направените лабораторни анализи на керамични образци. Тези изследвания се проведоха на два етапа.

През първия бяха направени рентгеноструктурни, петрографски и неутронно-активационни анализи в лабораториите на Геолого-географския факултет на СУ “Св. Кл. Охридски” от екип под ръководството на ст. н. с. д-р Сребри Петров. Бя-

ха анализирани 97 образеца от битова керамика от средновековния град на "Хисарлъка" в Сливен, крепостта край с. Искрица и селищата до Дядово, Полски Градец, Знаменосец и Караново. Представените за анализи проби бяха разпределени в 14 класификационни групи:

I. Белоглинена глазирана керамика – 6 проби, №№ 55-57 (Знаменосец), 82 (Искрица), 87 ("Хисарлъка"- Сливен) и 92 (Дядово).

II. Ранна византийска монохромна сграфито керамика – 6 проби – №№ 51, 56 (Знаменосец), 73 (Караново), 84 ("Хисарлъка") и 89 (Дядово).

III. Рисувана византийска сграфито керамика – 2 проби – №№ 46 (Искрица) и 90 (Дядово).

IV. Белоглинена керамика със синя, плътна, лъскава глазура – 1 проба – № 39 (Знаменосец).

V. Съдове от много добре пречистена кремаво-розова глина – 5 проби – №№ 35-36 (Знаменосец), 40, 43 (Караново) и 80 (Искрица).

VI. Сграфито керамика с украса от врязани с гребен пояси от вълнообразни линии (българско сграфито) – 7 проби – №№ 34, 53 и 60 (Знаменосец), 74 (Караново), 79 (Искрица), 85 ("Хисарлъка") и 94 (Дядово).

VII. Вносна керамика със златиста ангоба – 5 проби – №№ 32 (П. Градец), 52-53 (Знаменосец), 78 (Искрица) и 93 (Дядово).

VIII. Местна (българска) керамика със златиста ангоба – 9 проби – №№ 19-20, 22-23 и 88 ("Хисарлъка"), 44 (Караново), 54 (Знаменосец), 77 (Искрица) и 95 (Дядово).

IX. Керамика с червена ангоба – 5 проби – №№ 8, 38, 58 и 61 (Знаменосец) и 70 (Караново).

X. Рисувана глазирана керамика – 5 проби – №№ 7 (Знаменосец), 71-72 (Караново), 81 (Искрица) и 96 (Дядово).

XI. Керамика с петниста зелена глазура – 5 проби – №№ 6 (Знаменосец), 69 (Караново), 76 (Искрица), 86 ("Хисарлъка") и 91 (Дядово).

XII. Амфори – 5 проби – №№ 5, 62 (Знаменосец), 68 (Караново), 75 (Искрица) и 97 (Дядово).

XIII. Обикновена керамика – гърнета, работени на ръчно колело – 10 проби – №№ 2, 37, 64 (Знаменосец), 9, 12 (Дядово), 18, 21, 24 ("Хисарлъка"), 28 (П. Градец), 48 (Искрица).

XIV. Обикновена керамика – гърнета, работени на кръчно колело – 26 проби – №№ 1, 3, 4 и 65 (Знаменосец), 10-11, 13-14 и 66-67 (Дядово), 15-17 и 25 ("Хисарлъка"), 26, 27, 29-31 и 33 (П. Градец), 41-42, 45 (Караново), 47, 49-50 (Искрица).

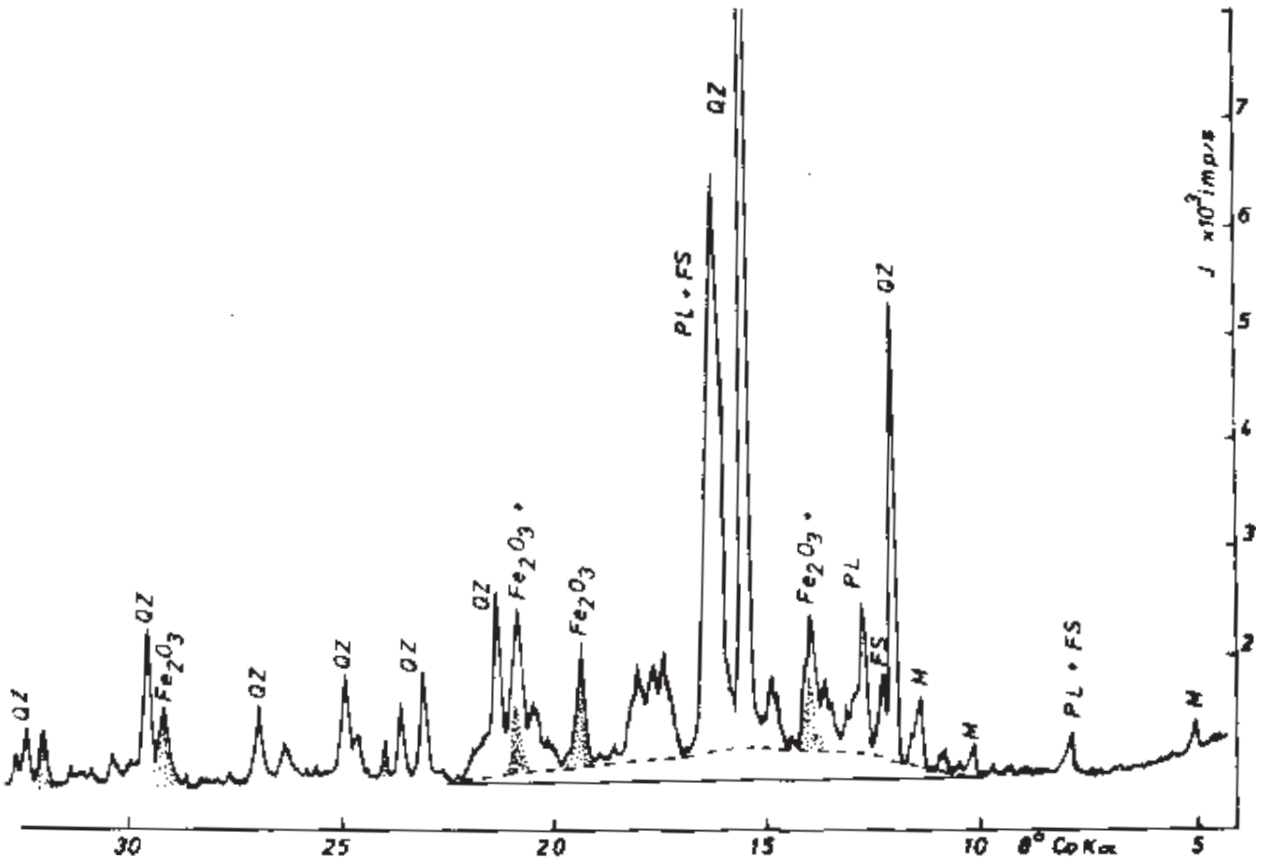

Обр. 168. Рентгенограма на образец № 73 (Караново). Отделните фази са обозначени с: PL - плагиоглази, FS - фелдшпати, M - слюди и QZ - кварц

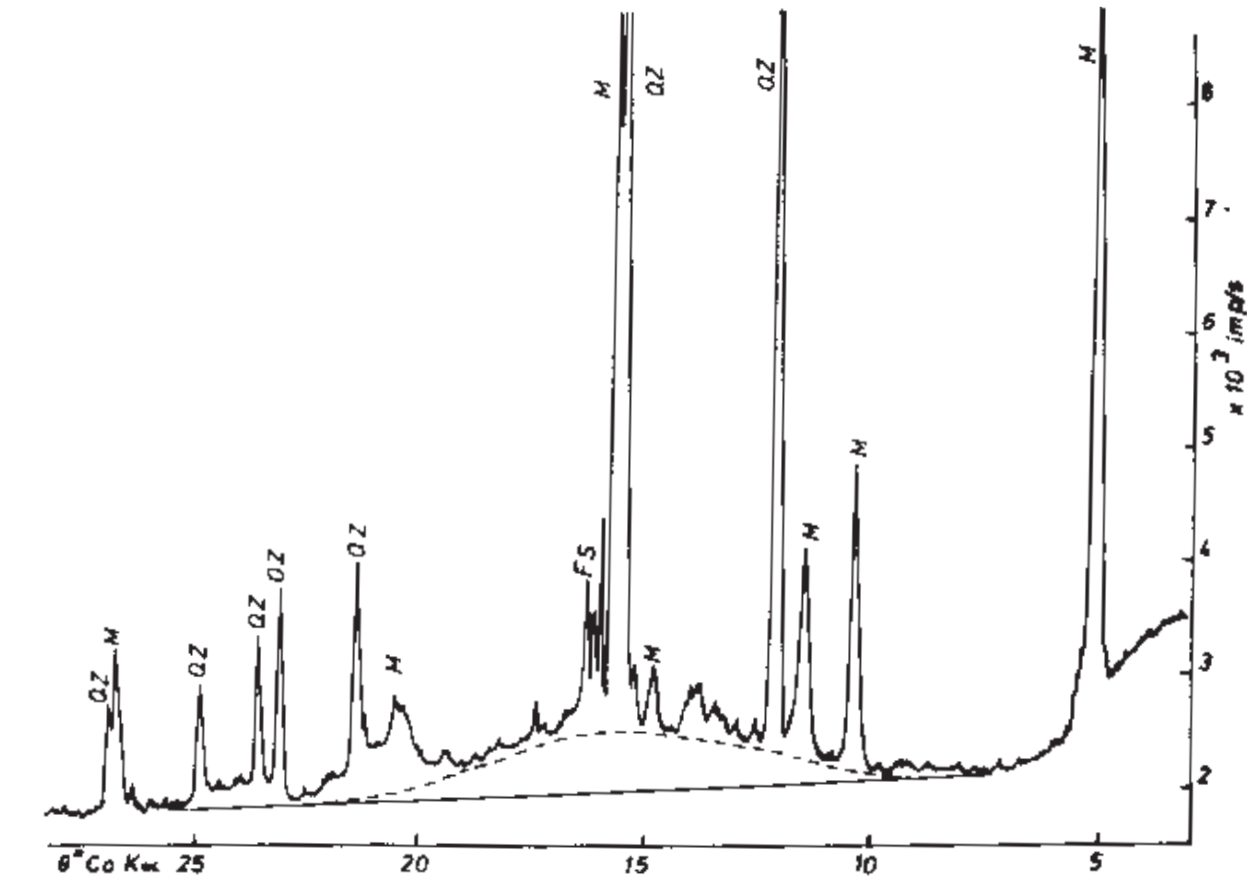

Обр. 169. Рентгенограма на образец № 32 (П. Градец). С пунктирана линия е означено присъствието на аморфната фаза.

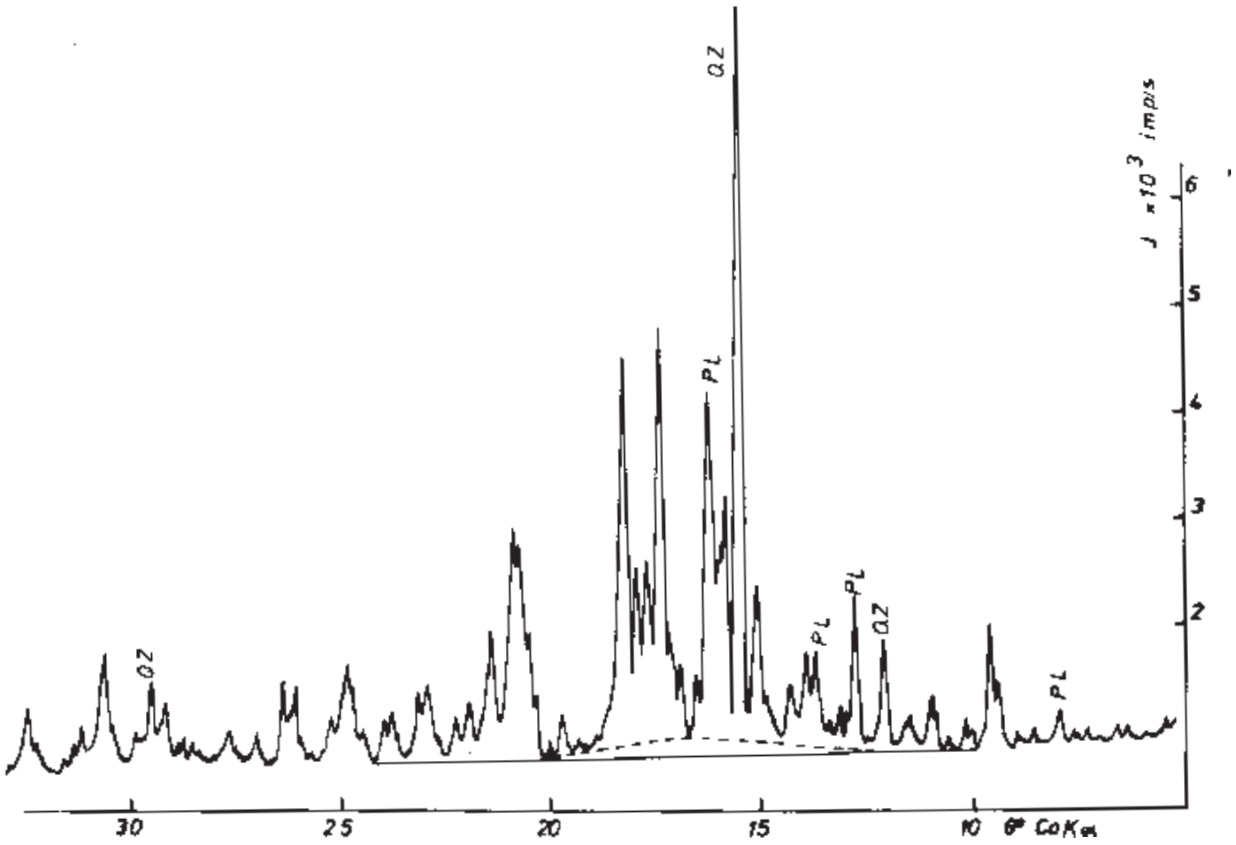

Обр. 170. Рентгенограма на образец № 67 (Дядово).

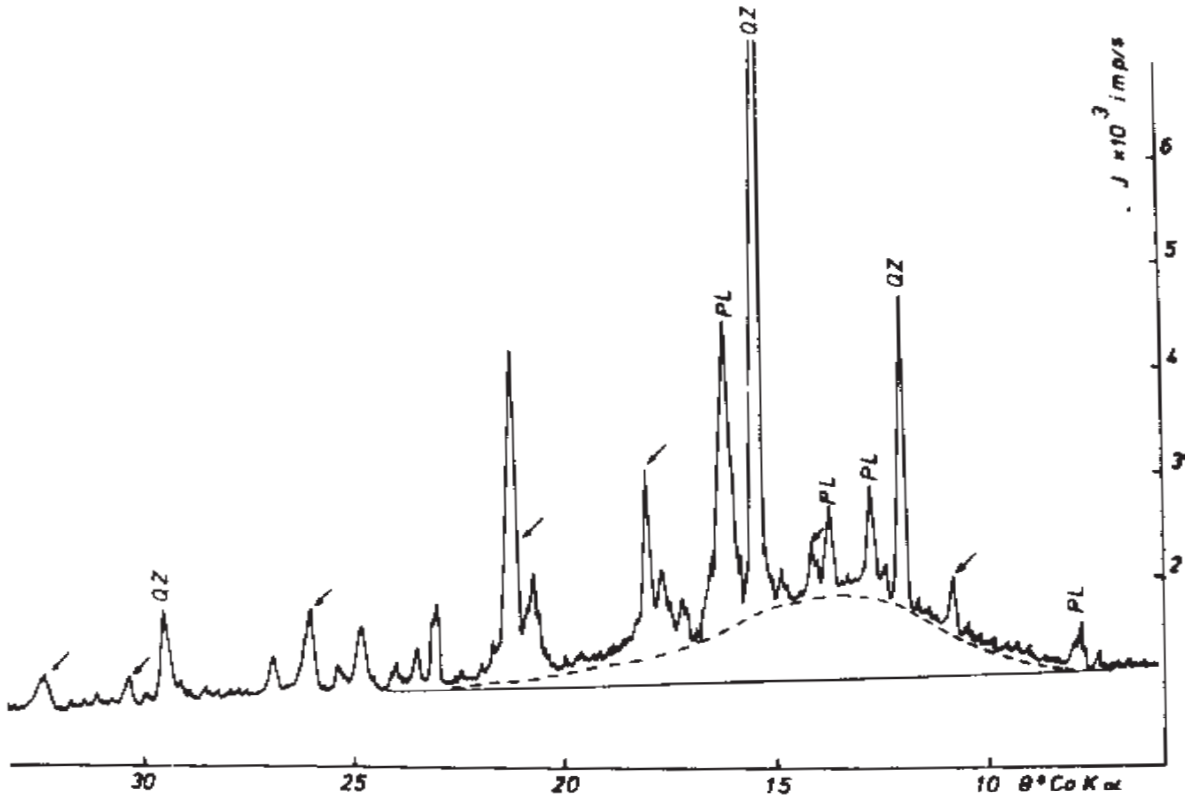

Обр. 171. Рентгенограма на образец № 66 (Дядово). Със стрелки са означени линиите на високо температурен минерал – калциево-магнезиев силикат с пироксенова структура.

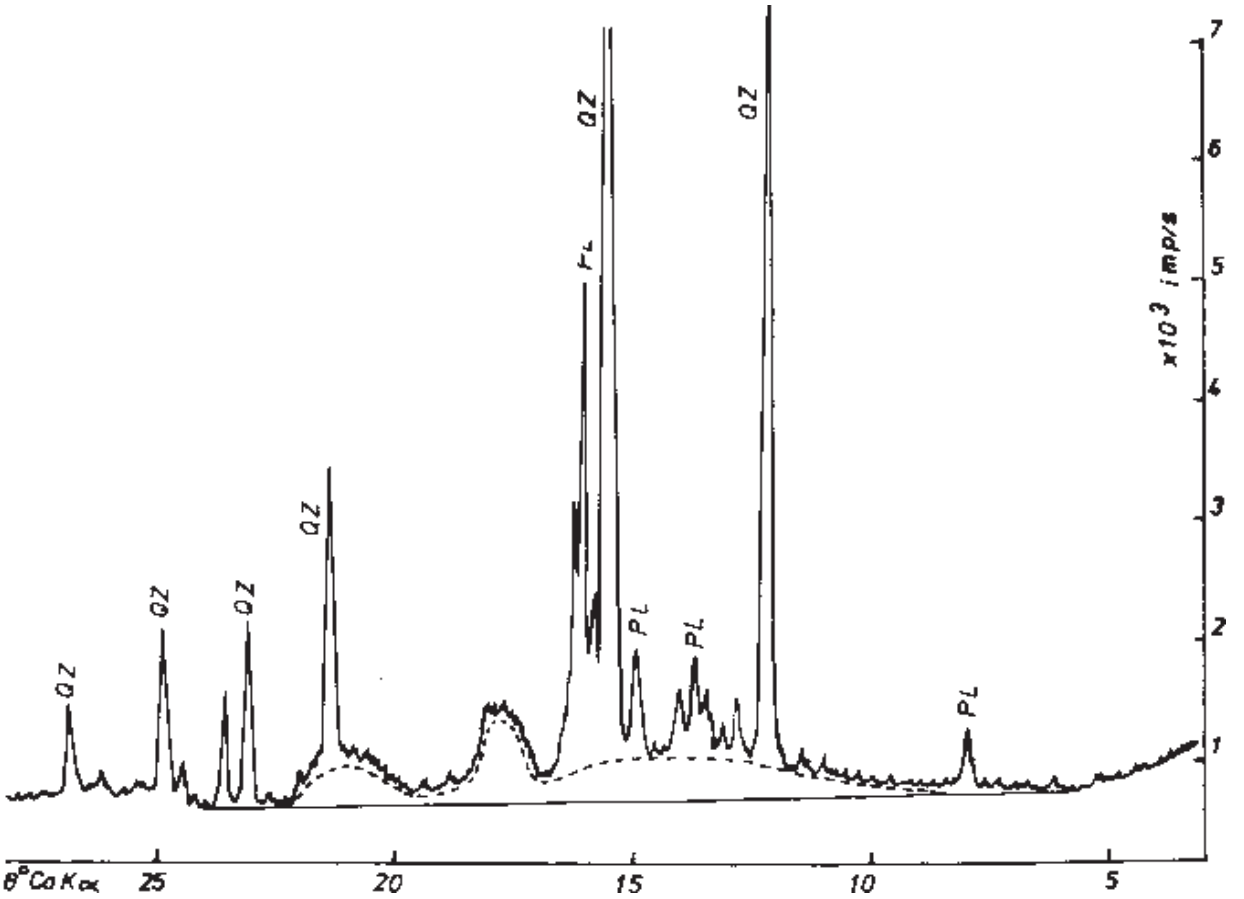

Обр. 172. Рентгенограма на образец № 15 (“Хисарлъка” - Сливен). С пунктир са означени областите на кристализация при изпичането.

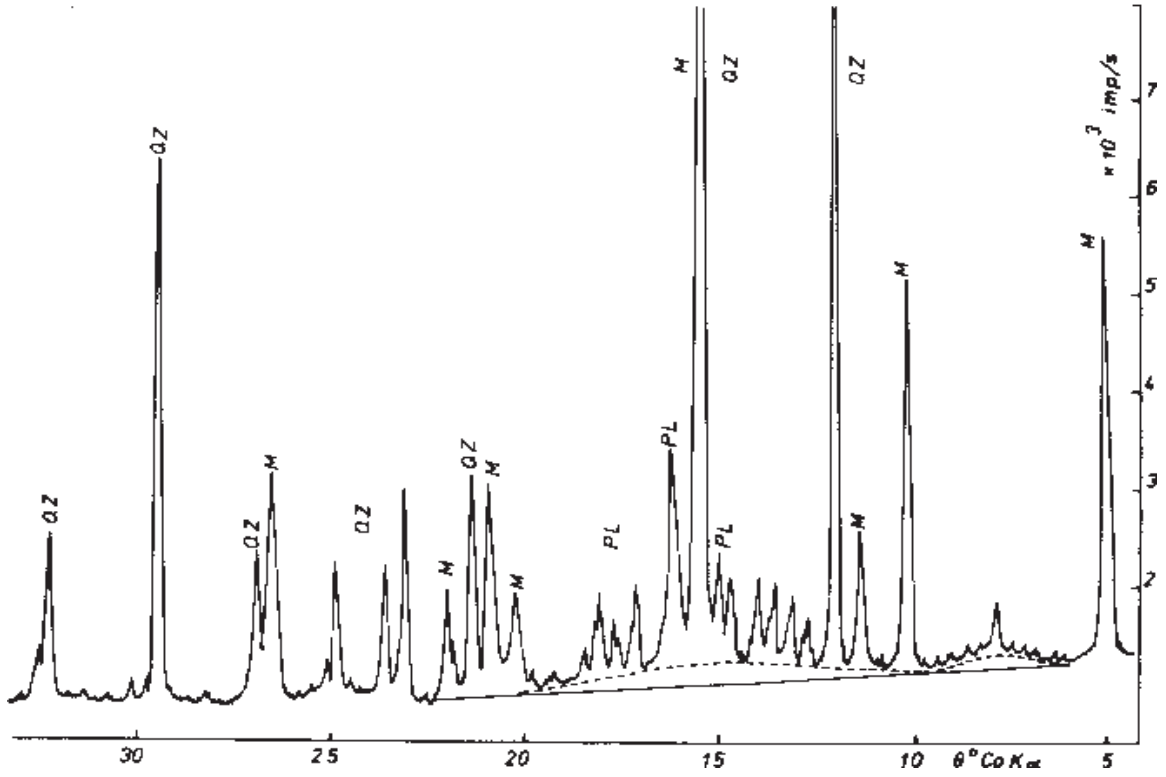

Обр. 173. Рентгенограма на образец № 48 (Искрица) - с непроменен минерален състав.

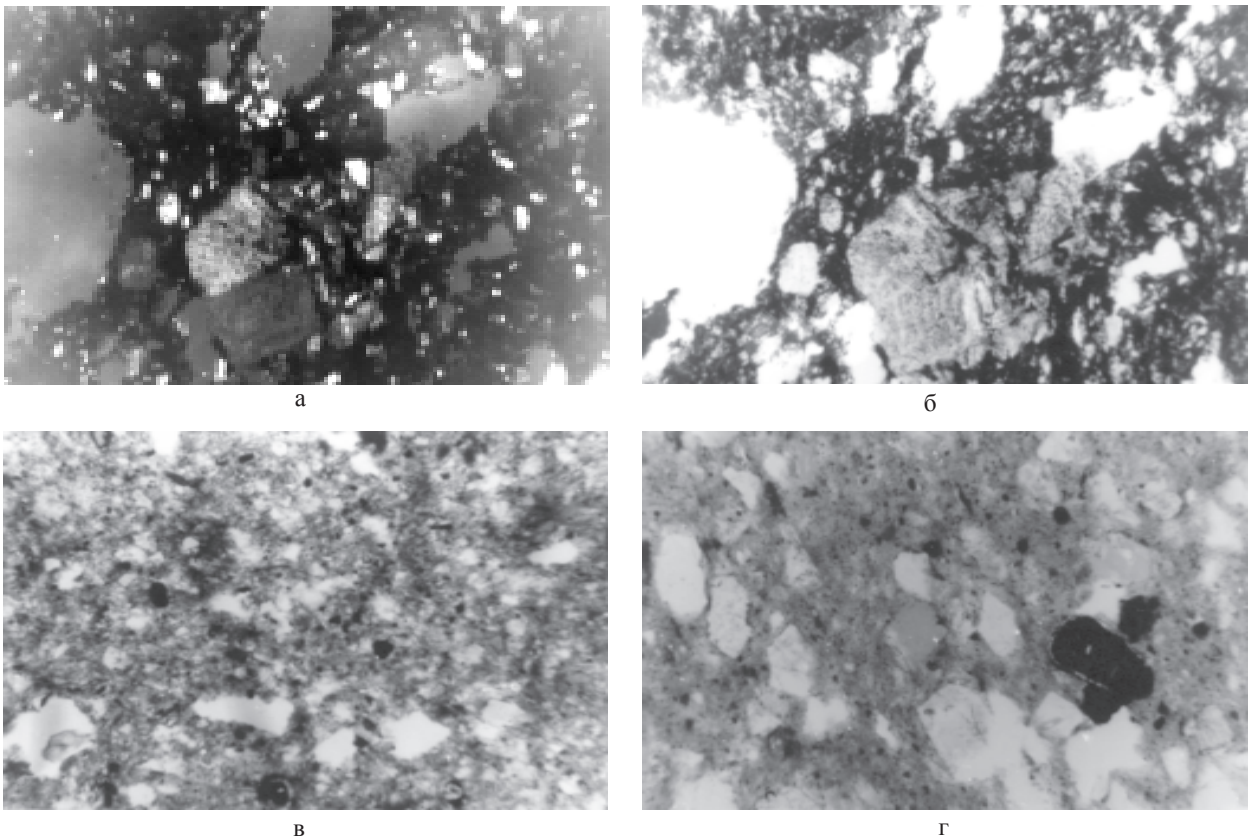

а б в г

Обр. 174. Микроснимки на керамични образци, а - б - XIV група - Карановo, в - XIV група - Знаменосец, г - II група - Знаменосец

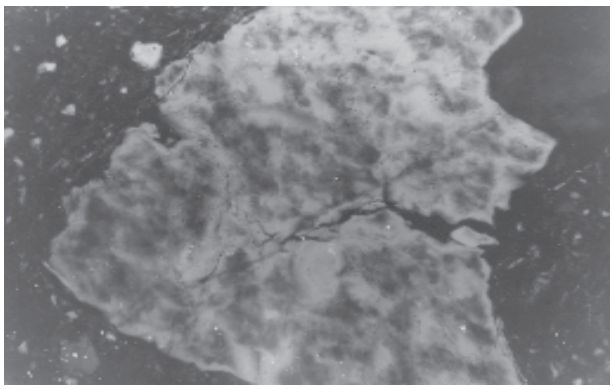

а

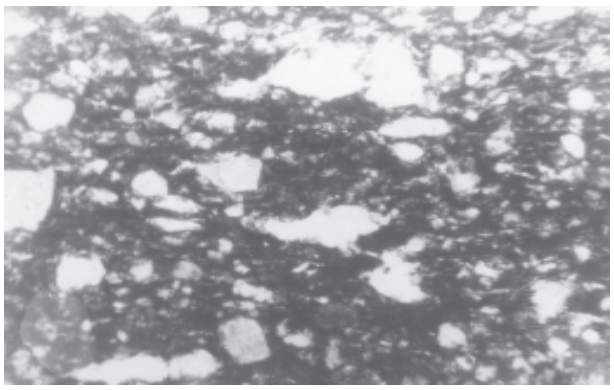

б

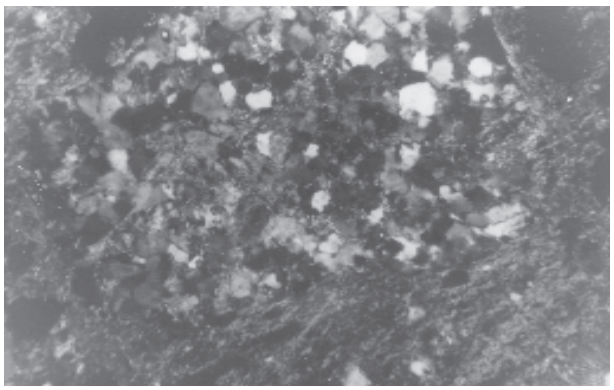

в

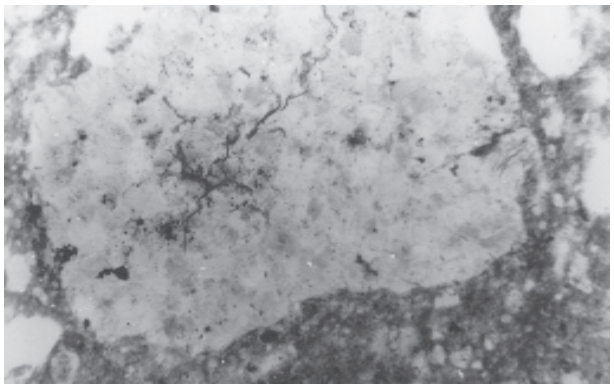

г

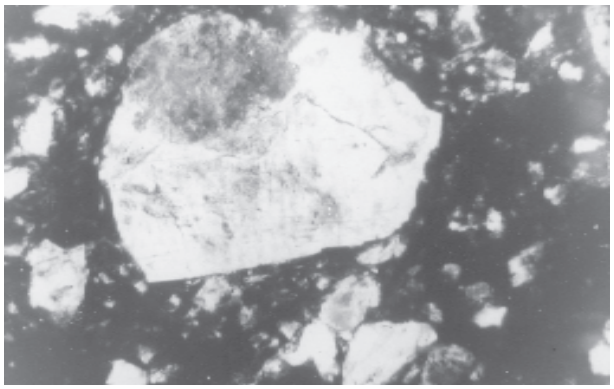

д

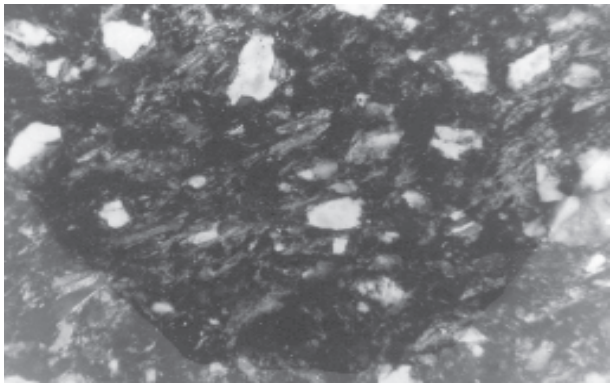

е

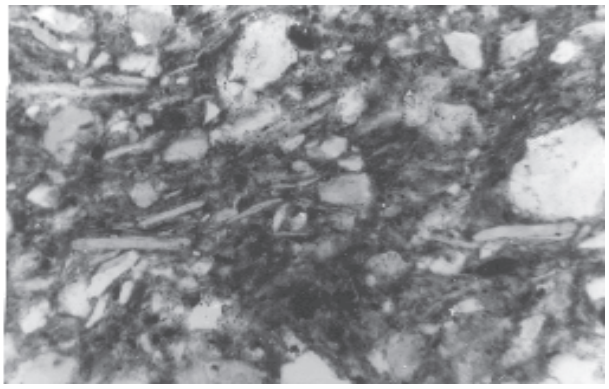

ж

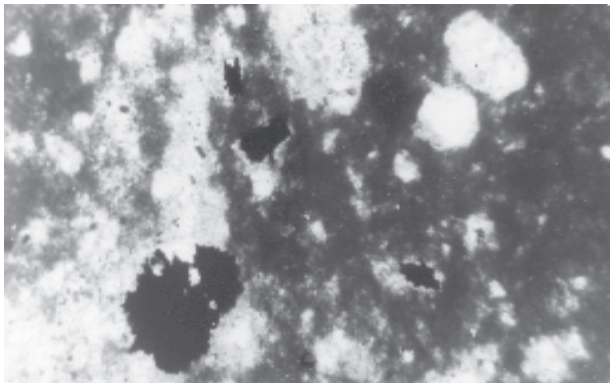

з

Обр. 175. Микроснимки на керамични образци, а - XVII група - П. Градец, б - XIV група - "Хисарлъка" - Сливен, в - г - VIII група - "Хисарлъка" - Сливен, д - XIII група - "Хисарлъка" - Сливен, е - ж - XIV група - Искрица, з - I група - Знаменосец

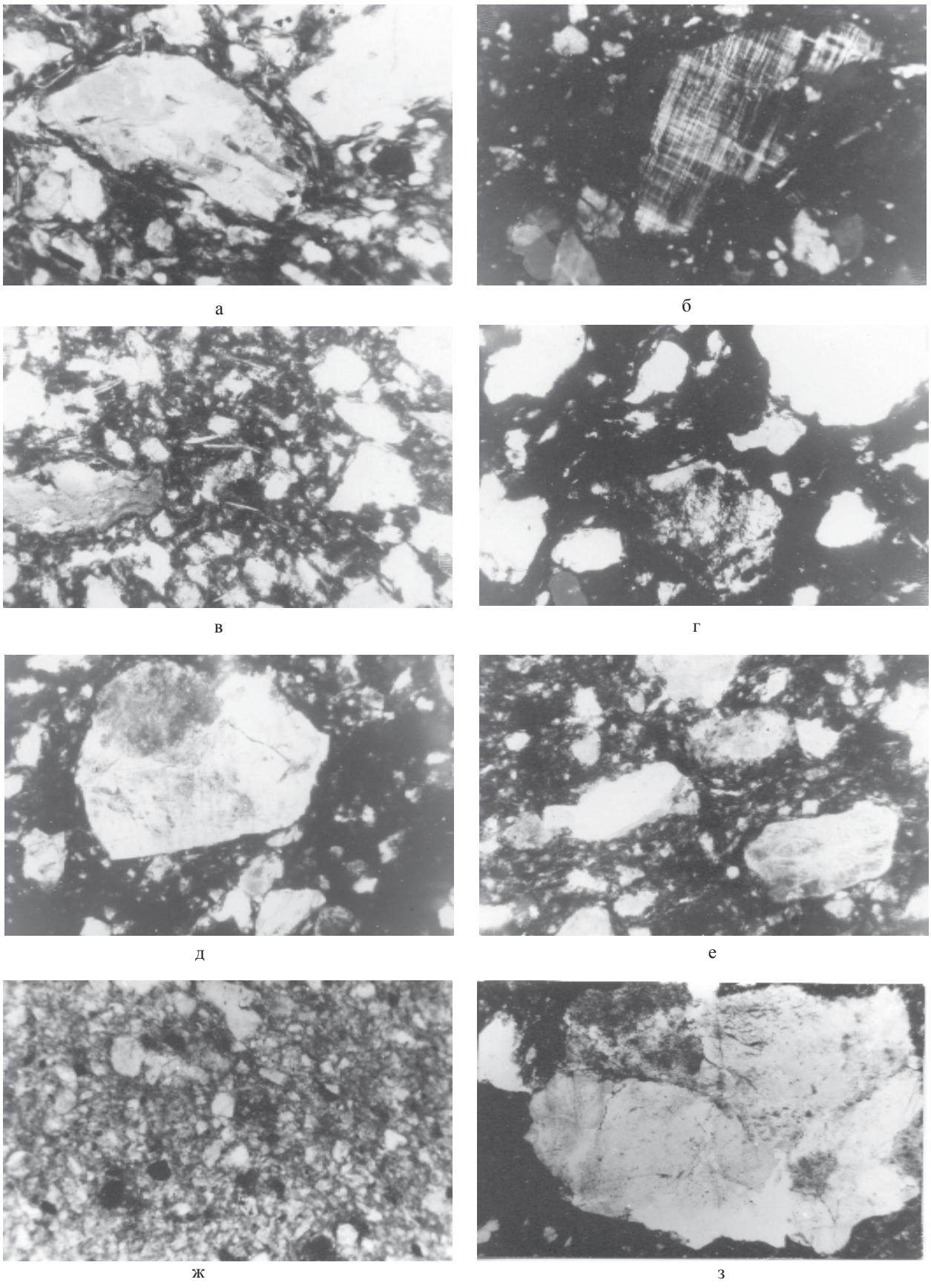

Обр. 176. Микроснимки на керамични образци, а - XIII група - Знаменосец, б - XIV група - Дядово, в - V група - Знаменосец, г - XIII група - Искрица, д - VIII група - "Хисарлъка" - Сливен, е - XIII група - "Хисарлъка" - Сливен, ж - XIV група - Искрица, з - XIV група - Дядово

Чрез рентгеноструктурните анализи е установен фазовия състав и съотношенията между отделните фази (обр. 168-173). На петрографски анализ са подложени 50 керамични фрагмента, диагностицирани са отделните минерални фази и са направени микроснимки. Определен е минералния състав и структурата на изследваните образци (обр. 174-176). За допълване на резултатите от фазовите анализи и локализирането на отделните грънчарски ателиета е използван и неутронно-активационния анализ. Чрез него са определени абсолютните стойности на най-представителните елементи (обр. 177-179). На базата на получените резултати са направени криви за разпределението на най-често срещащите се химически елементи (обр. 180-181). Определени са и допълнителни признаци, характеризиращи суровината (наличието и видовете на различните минерали в състава на глините, наличието на редки и разсеяни елементи, форма, големина и заобленост на зърната, свързано с транспорта на скалния материал, формиращ глините и наличието на рудни и акцесорни минерали), както и такива, които характеризират технологията (цвят, наситеност на средата, наличието на железни окиси, наличието, вида и взаимодействието на пирогенните продукти, високотемпературните окиси и силикати и количеството на аморфната маса). Всичко това е използвано за създаването на пълна характеристика на всяка от 14[те] класификационни групи.

Тук няма да се спираме подробно на получените резултати, които засягат най-вече технологията на изработване и изпичане на съдовете от отделните групи. Ще си позволим да обърнем внимание само на онази част от характеристиката, в която се съдържат данни за производството им вън или на територията на Югоизточна България, за да бъдат използвани като база за понататъшните изследвания на керамиката.

I. Белоглинената глазирана керамика се отличава рязко по фазовия си състав и строежа си от всички останали групи. Характеризира се с хомогенен, финодисперсен материал – кварц и над 50 % аморфна част. Липсват пирогенни фази и железни окиси, няма и карбонати. По всяка вероятност глината е от едно и също находище с много каолин и дисперсен кварц в него. Липсва шамот и други съставки. Находището е вносно.

II. Ранната вносна византийска керамика се характеризира със значително присъствие на Fe_2O_3 като първичен компонент в изходната глина и като характерна технологична добавка. Присъствието му идентифицира почти сигурно общ керамичен център извън България.

III. Рисуваната византийска сграфито керамика показва нормално фазово присъствие на основните компоненти в керамиката. Тук липсва железен окис, характерен за предната група.

IV. Белоглинената керамика със синя лъскава глазура показва типичното за този вид керамика преимуществено кварц и аморфна част. Наличието на кристалобалит свидетелства за висока температура на изпичане – над 1000°, когато той кристализира от продуктите при разпадането на каолинита. Независимо от слабото разпространение, този вид керамика е достатъчно ясно дефиниран, благодарение на фазовия си състав.

V. При керамика от много добре пречистена кремаво-розова глина се обособяват две групи. Първата (Карановo) се характеризира с общ състав и технология. Всички проби съдържат малко плагиоклази и фелдшпати, нормално количество биотит и значителна аморфна част. Всичките съдържат и калцит. За втората група (Дядово и Искрица) е характерна липсата на слюди, увеличено количество плагиоглаз, нараснало съдържание на пирогенни фази и намаляване на аморфната маса. Очевидно образците от двете подгрупи са от различни находища.

VI. Сграфито керамика с украса от врязани с гребен пояси от вълнообразни линии – т. н. "българско" сграфито е много характерна група с ясно определен фазов състав и особености. Образците са със светлокафяв цвят, керамичната маса е дребнозърнеста, хомогенна, без шистозност, значително наситена с минерали. Зърната са със средна заобленост. Особено характерни за фазовия състав са плагиоглазите и фелдшпатите в почти равни съотношения. Това е качествен обединяващ белег за природната суровина. Най-изявения качествен белег е значителното количество пирогенни фази. Тясното сходство в дифракционните картини е показател за постоянен технологичен режим и почти еднакъв състав на суровината, а от там е и сигурно доказателство за местния произход на изделията от тази група.

VII. Вносната керамика със златиста ангоба се характеризира с различен минерален състав, което дава основания да се предполага, че съдовете са изготвени от суровина от различни находища. Съществените различия показват, че изделията от тази група са с обща технология и външни белези, но с различен произход.

VIII. При местната керамика със златиста ангоба прави силно впечатление сходния състав на образците от "Хисарлъка" в Сливен, в сравнение с останалите. Те съдържат нормално количество плагиоглаз, малко фелдшпати и малко слюди. Останалите образци варират по състав, което показва различния им произход с тези от Сливен,

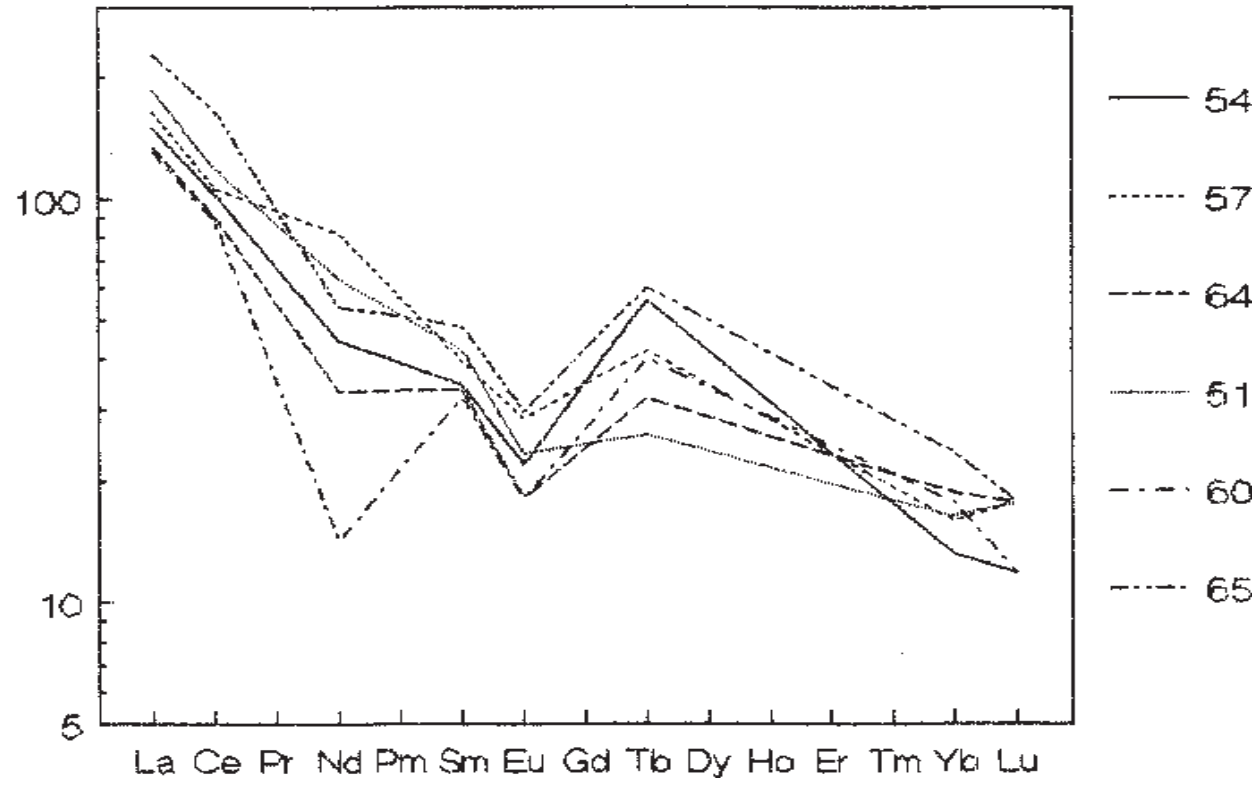

а

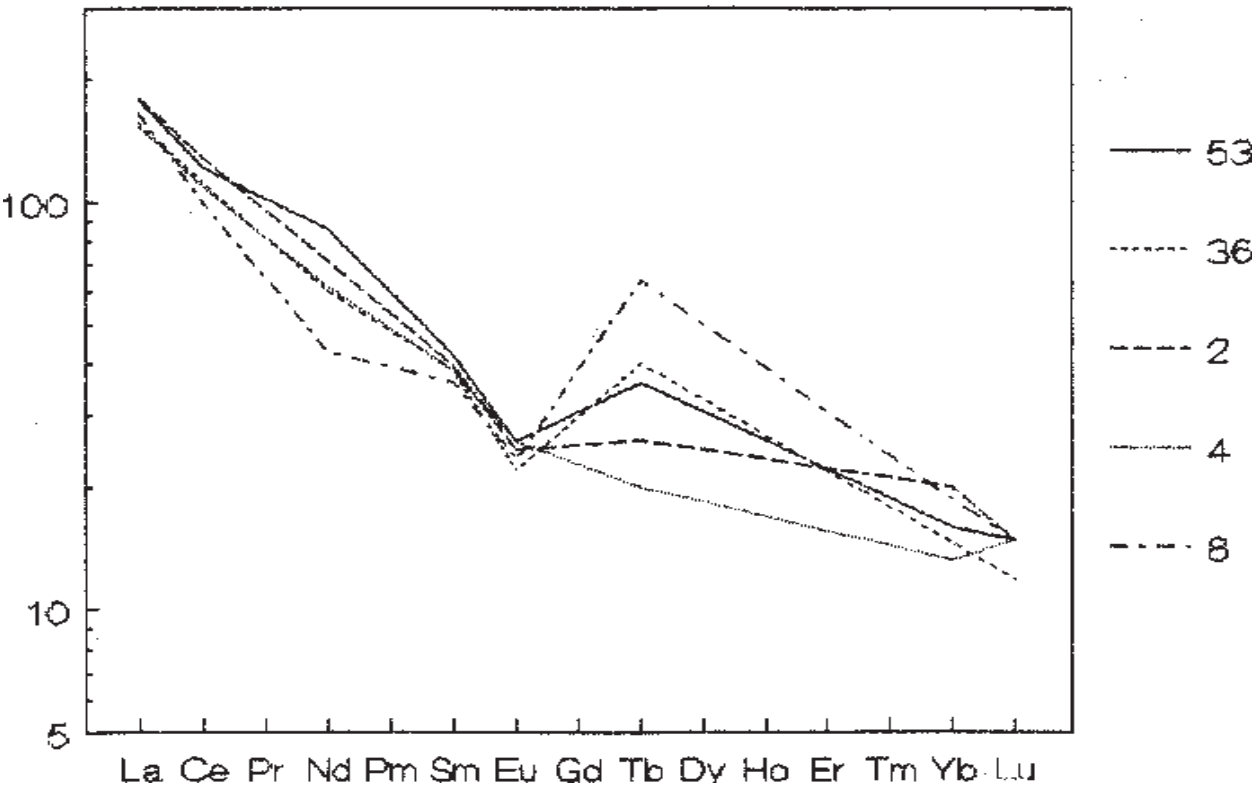

б

Обр. 177. Криви на разпределение на някои елементи от образци от Знаменосец

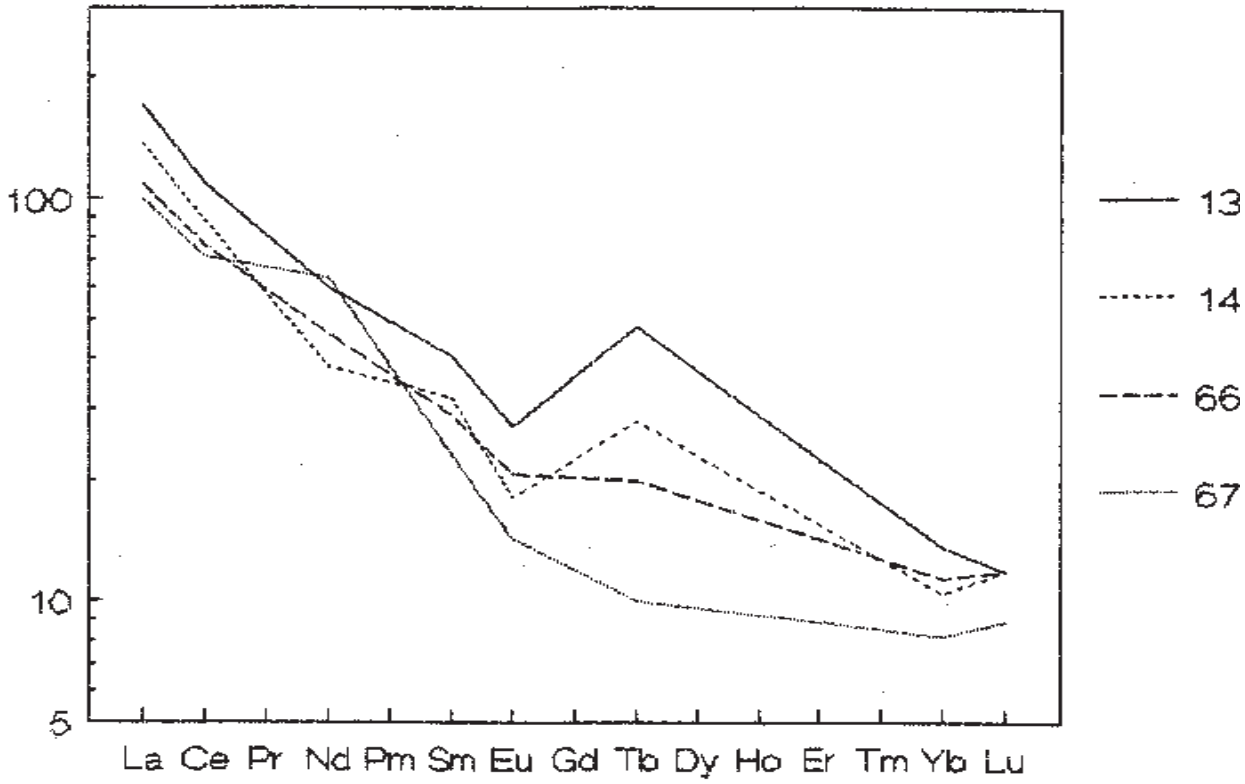

а

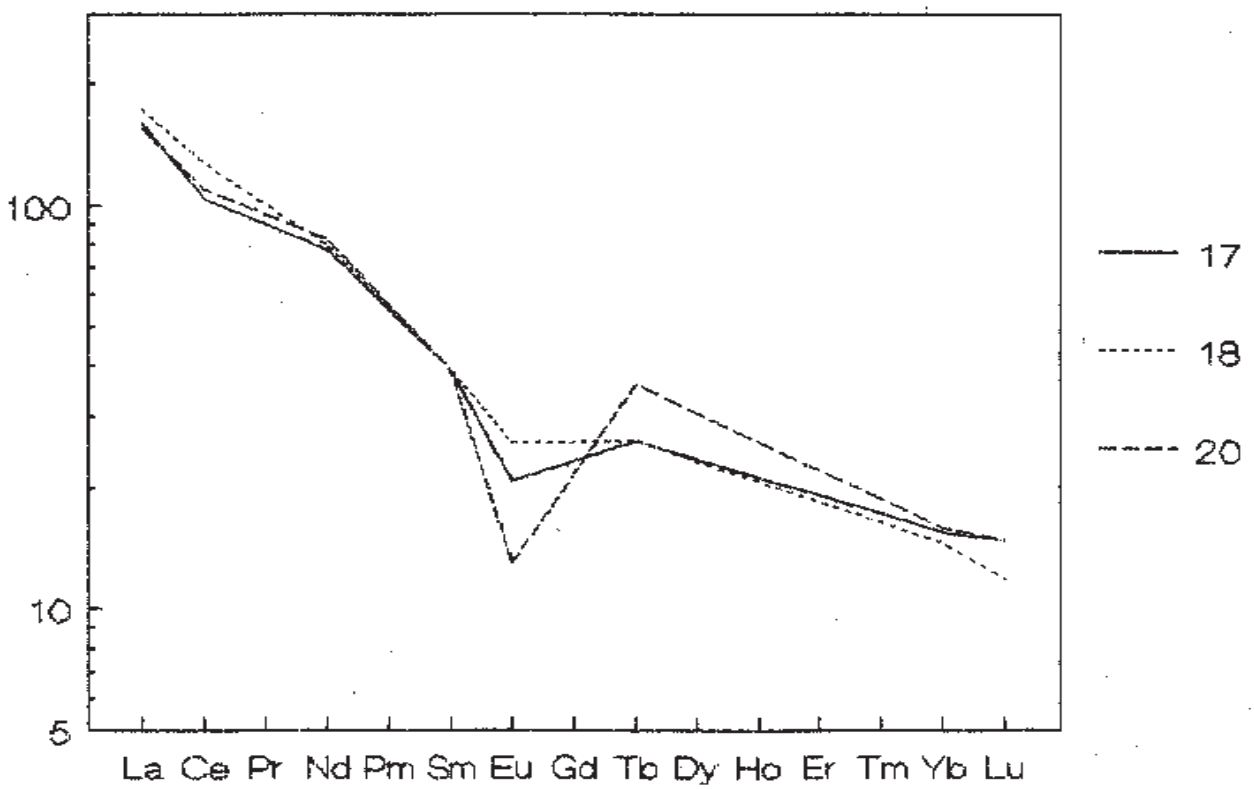

б

Обр. 178. Криви на разпределение на някои елементи от образци: а - Дядово, б - "Хисарлъка" - Сливен

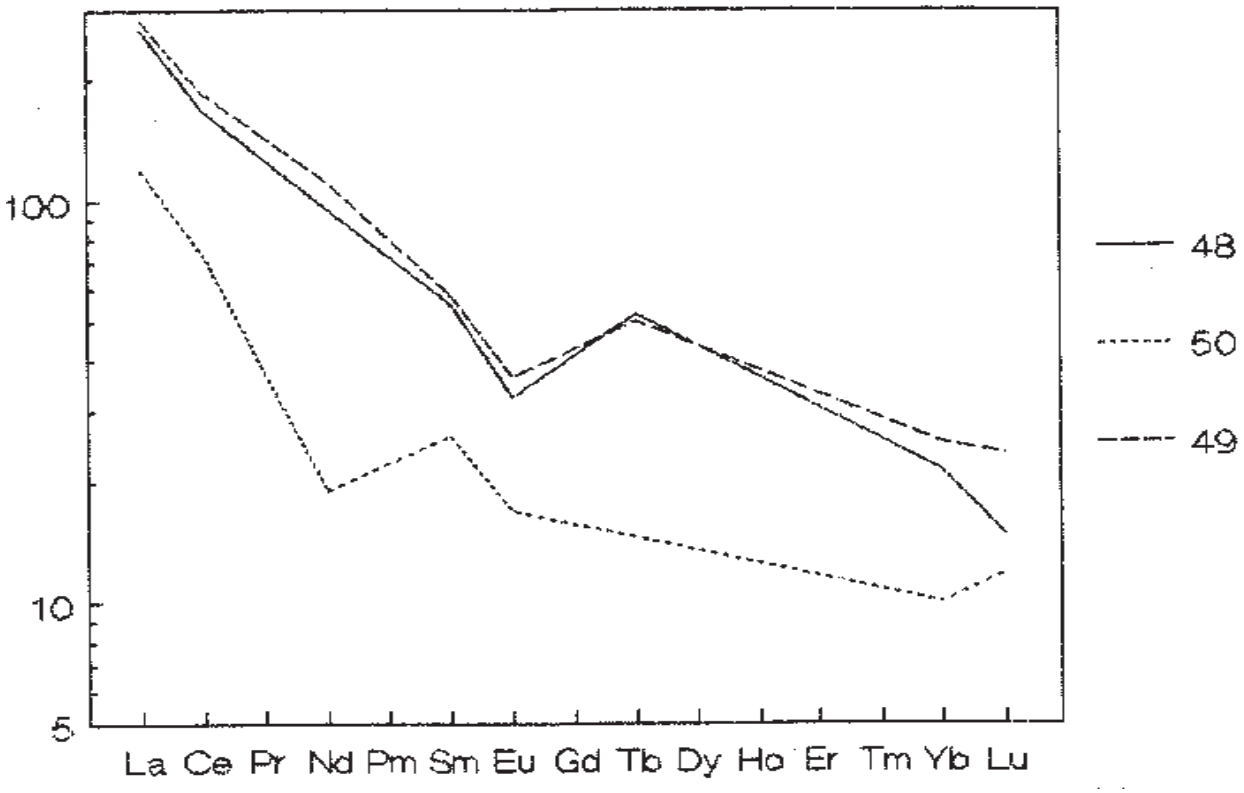

а

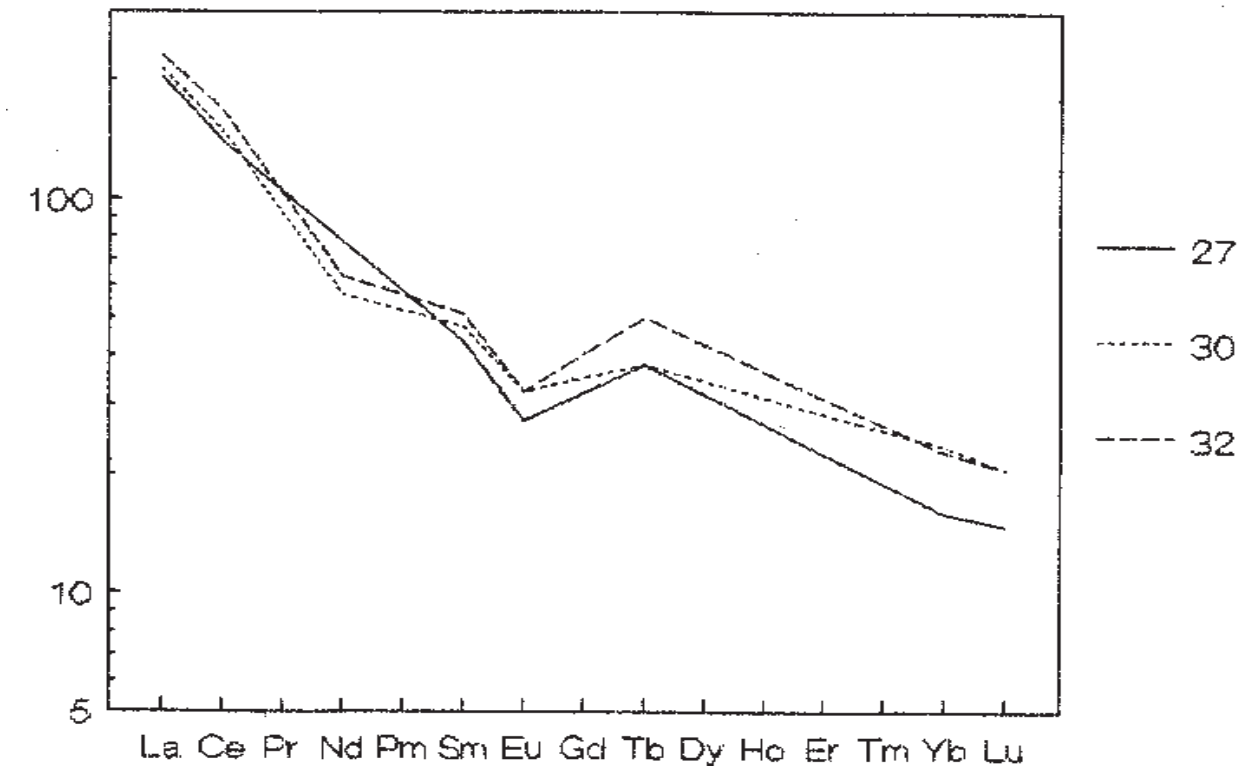

б

Обр. 179. Криви на разпределение на някои елементи от образци: а - Искрица, б - П. Градец

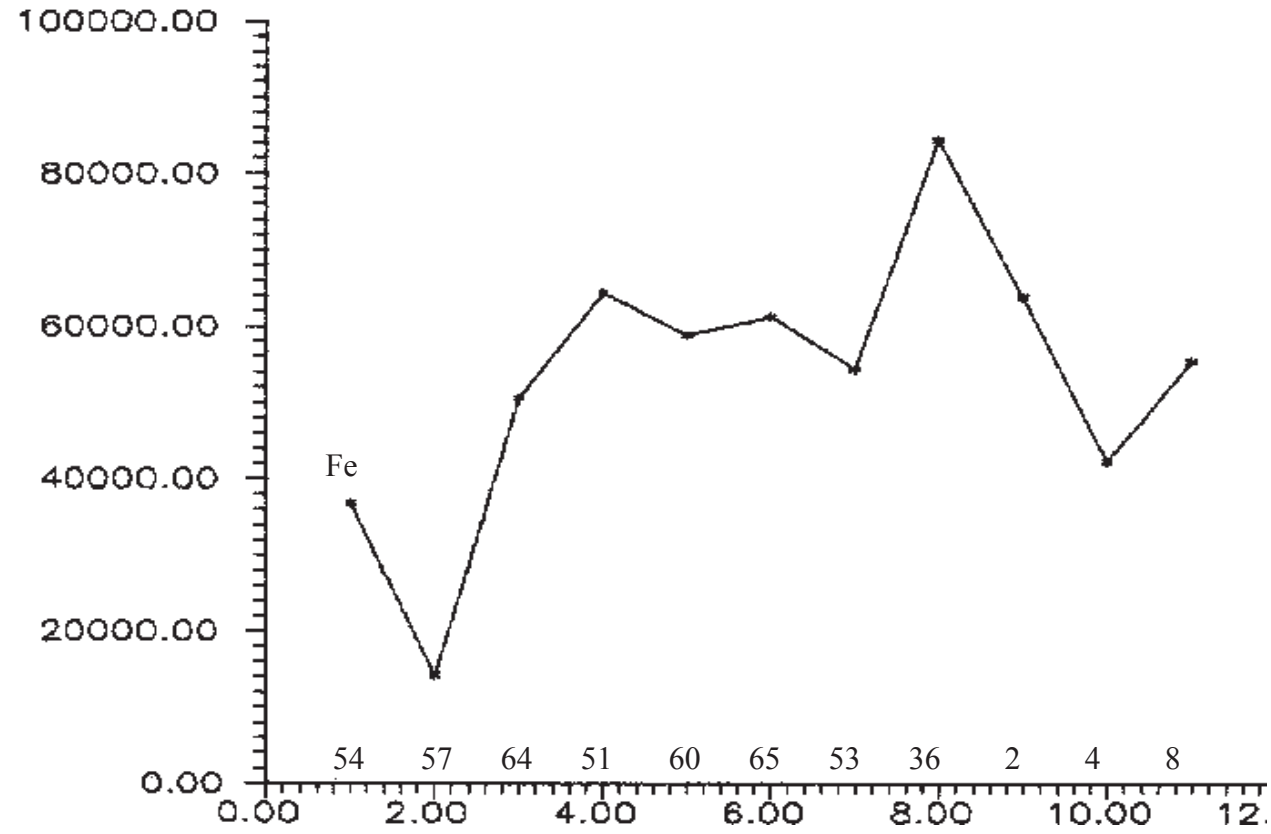

а

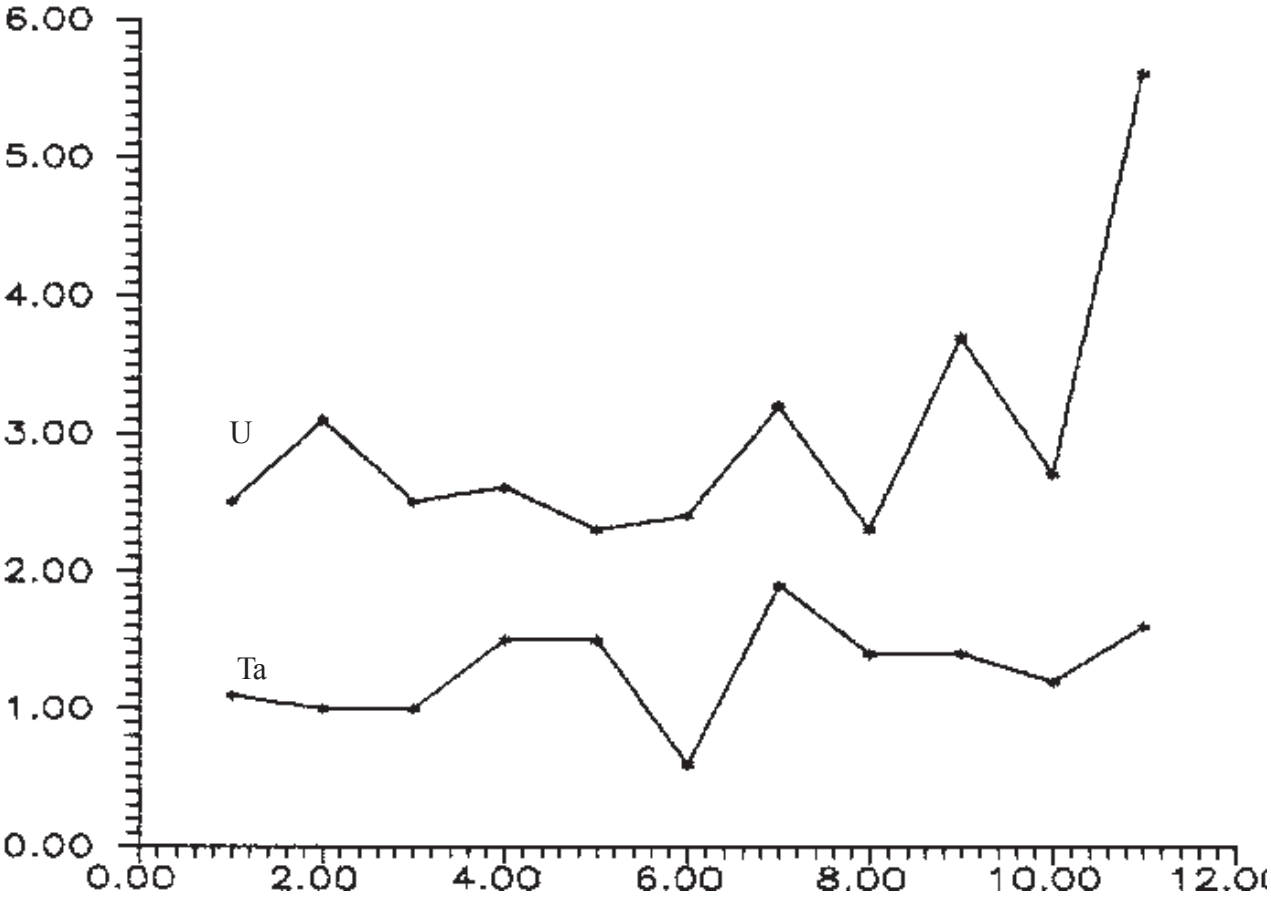

б

Обр. 180. Криви на разпределение на: а - желязо, б - уран и талий в образци от Знаменосец

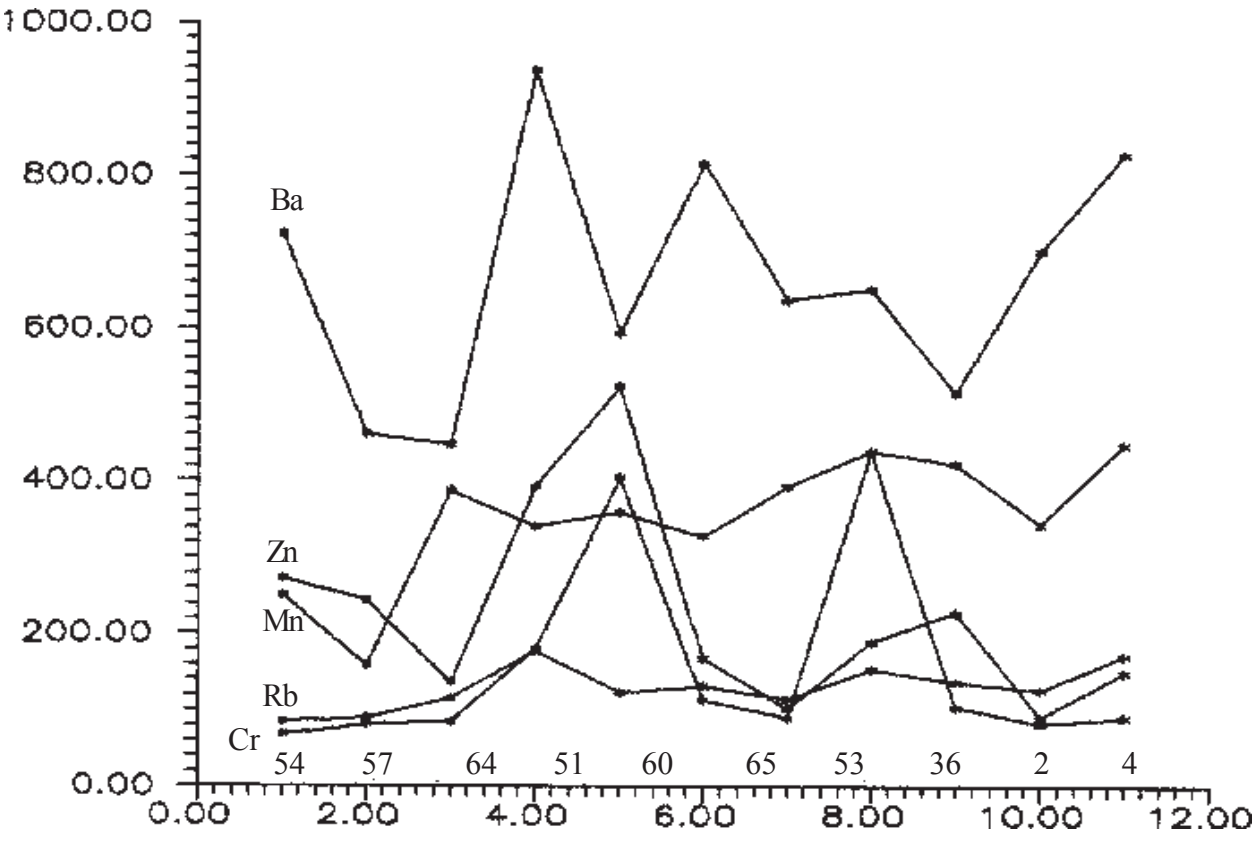

Обр. 181. Криви на разпределение на манган, хром, цинк, барий и рубидий в образци от Знаменосец

т.е. това е сигурно доказателство за производство на керамика от тази група и в други грънчарски работилници, освен на "Хисарлъка" в Сливен.

IX. Керамиката с червена ангоба показва общи признаци, които убедително ги обединяват в отделна група. Всички образци са със средно съдържание на кварц, освен плагиоглазите съдържат и значително количество мусковит и амфиболов серицит. На рентгенограмите и при останалите оптични изследвания не са установени високотемпературни минерали. Това също е характерен белег, който потвърждава, че изделията от групата са изготвени в един и същи керамичен център, от едно и също находище.

X. В рисуваната глазирана керамика се обособяват две подгрупи. При първата във всички образци има калцит, плагиоглаз и малко мусковит и серицит. При съдовете от втората подгрупа изобщо липсва слюда. И двете подгрупи съдържат повече аморфна фаза, хематит и високотемпературни минерали. Може да се твърди, че изделията са от едно и също находище и произхождат от един и същи център.

XI. При керамиката с петниста зелена глазура също се различават две подгрупи. Пробите от първата са със малко съдържание на кварц, само плагиоглази и нормално слюди. В тях липсват железни окиси и пирогенни фази. Характерно и е значително количество калцит.

Общото за втората подгрупа е значително намаленото количество на слюдите, наличието на фелдшпати, наред с плагиоглазите, намалено съдържание на аморфна фаза и кристализация на пирогенни силикати. Всички образци от тази подгрупа съдържат и хематит. Разликите във фазовия състав отнасят изделията от двете подгрупи към различни находища.

XII. Групата на амфорите се характеризира с много малко слюда, без биотит, със значителни количества фелшпат наред с плагиоглаз и много високи съдържания на хематит.

При последните две групи, представящи съдове на ръчно и крачно колело има разнообразен фазов състав, но въпреки това се наблюдават сходства между съдовете от Сливен и Дядово, които показват нормално съдържание на кварц и намалено на слюда. Наблюдава се сходство и между образците от Знаменосец, което е отново белег за местното им производство. От особен интерес е обстоятелството, че фазовите състави на последните две групи керамика са много близки за всяко селище, което показва без съмнение, че тези изделия са се произвеждали от една и съща суровина, и че различното формуване не е повлияло на състава, при положение че са изпичани при един и същи технологичен режим. Сходство се забелязва и в образците от Искрица, които без съмнение са произлезли от местната ра-

ботилница. Самостоятелно положение заемат и образците от Караново. Те се отличават с малко кварц, много аморфна част, не съдържат слюди и фелдшпат. Особено характерно за тях е значителното присъствие на пирогенен калциев силикат с диопсит. Интересно е, че същия състав показва и проба № 66 от Дядово, което навежда на мисълта, че съдът е бил произведен в грънчарската работилница в Караново.

През втория етап бяха направени химически анализи на 15 подбрани фрагмента от "Хисарлъка" в Сливен, крепостта край с. Искрица и селищата край Полски Градец и Караново. Пробите се разпределят само в две класификационни групи. Към първата се отнасят 8 проби от гърнета, работени на крачно колело, представляващи бракувана продукция, от Караново и от пещта в Искрица, както и един фрагмент от гърне, намерено в селището до П. Градец, но произведено в Искрица. Към втората група се отнасят 7 проби от керамика с украса от врязани с гребен пояси от вълнообразни линии, т. н. "българско" сграфито. Те произхождат от "Хисарлъка" в Сливен, Искрица, Караново, П. Градец и от сезонното селище "Гледачево-1". Анализите са направени в Централната изпитателна лаборатория на ЕЛПО-ООД, гр. Николаево, с ръководител инж. И. Динев.

Анализът на получените резултати от бракуваната продукция от Караново и Искрица показва много близък състав на отделните проби, което е сигурен показател за местното керамично производство. Същото се отнася и за химическия състав на пробата от П. Градец, което пък е свидетелство за търговските връзки между близките средновековни селища. От друга страна от голям интерес е обстоятелството, че пробите от пещта от Искрица, които без съмнение са не само изработени едновременно, но и изпечени при едно и също зареждане на пещта показва и известна разлика в химическия си състав. Така SiO_2 се движи в границите от 52.67 % до 65.74 %, Al_2O_3 – от 15.60 % до 18.11 %. При K_2O и Na_2O стойностите са много близки в отделните проби и варират съответно от 2.22 % до 2.78 % при първия и от 1 % до 1.38 % при втория. При MgO обаче разликата варира в широките граници от 1.15 % – до 5.06 %, за да достигне при CaO от 1.67 % до 9.91 % (табл. 9). Следователно когато се анализира химическия състав на образци от различни обекти, с цел да се свържат с определен керамичен център е задължително най-напред да се направи корелация на данните за съответния обект и чак тогава да се пристъпи към сравняването им.

В този смисъл същото може да се каже и за пробите от "българско" сграфито, от Сливен, Искрица и П. Градец. Последните две проби принадлежат на съдове от "българско" сграфито, при които глазура е нанесена само върху врязания орнамент. Те отново показват много близки по състав стойности на химическия си състав, което потвърждава изказаното по-горе мнение за производството им най-вероятно в селището край Знаменосец.

№	Местонахождение	Номер на пробата	SiO_2	Al_2O_3	Fe_2O_3	TiO_2	CaO	M_gO	K_2O	Na_2O	ЗН900°
1	Караново	1	58,68	19,25	9,35	0,63	4,35	2,12	2,78	1,92	0,78
2	Караново	2	64,05	18,58	7,85	0,6	2,45	1,95	1,9	2,12	0,39
3	Караново	3	57,93	19,18	9,48	0,61	5,09	3,2	1,92	2,06	0,35
4	Караново	4	58,8	19,53	9,13	0,66	3,33	3,22	1,98	2,12	1,03
5	Караново	9	57,75	14,94	7,79	0,61	8,7	4,33	2,06	1,16	2,64
6	"Хисарлъка" - Сл.	5	56,43	14,94	8,04	0,52	10,2	4,66	2,4	1,22	1,64
7	Искрица	6	63,78	17,6	7,44	0,58	1,67	1,75	2,28	1,08	3,69
8	Искрица	7	55,63	15,88	8,18	0,58	8,54	5,06	2,4	1,38	2,22
9	Искрица	8	52,67	17,89	7,28	0,54	9,91	4,37	2,3	1,3	3,9
10	Искрица	13	65,12	17,83	7,19	0,59	1,59	1,49	2,78	1,38	1,84
11	Искрица	14	65,74	18,11	7,35	0,6	1,95	1,15	2,22	1	173
12	П. Градец	10	54,1	14,28	7,32	0,66	12,11	4,08	2,24	1,42	3,31
13	П. Градец	15	64,38	16,71	6,6	0,56	3,28	1,13	2,14	0,86	4,23
14	Гледачево-1	11	57,17	19,1	7,1	0,65	5,59	3,22	3,44	1,12	2,42
15	Гледачево-1	12	57,48	14,22	6,95	0,49	12,1	4,26	1,9	1,16	4,3

Табл. 9. Химически състав на керамичните проби

*

* *

От всичко казано дотук за керамиката и керамичното производство в Югоизточна България през XI–XII в. се налагат редица изводи.

На първо място през посочения период под силното византийско влияние в грънчарското производство навлиза и се разпространява много бързо крачното колело, което е по-производително и бързо измества ръчното.

Едновременно с обикновената керамика, която се произвежда във всяко селище, в някои от градските центрове на Югоизточна България са се изработвали съдове със златиста ангоба, глазирана, рисувана и сграфито керамика, каквито в останалите райони са внасяни единствено по търговски път.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За изследването на керамиката от територията на днешна Югоизточна България от периода на византийското владичество (XI–XII в.) е създадена типологическа система, основаваща се както на целите съдове (ТЦС), така и на многобройния фрагментарен материал (ТФМ). Двете типологии се базират на най-новите достижения на съвременната археологическа наука и са пригодени за машинна обработка на информацията (*Robison W. S.* 1961:293-301; *Brainerd G. W*. 1961: 301-313; *Driver H. E.* 1965:302-322; *Деопик Д. В., А. М. Карапетьяну* 1970:100-119; *Генинг В. Ф.* 1973:114-136; *Деопик Д. В*. 1976:3-9; *същата* 1981: 222-267; *Деопик Д. В., П. Г. Дервиз* 1985:23-28; *Orton C., et all.* 1993). В основата на цялостната типологическа система (ТЦС и ТФМ) залегна методът на математическата статистика, който дава възможно най-точни и обективни данни. При обработването на керамиката с двете типологии за пръв път бе направен опит за обвързване на данните от целите съдове с фрагментарния материал. Това даде възможност да се свържат определени детайли – типове устия, украса, дъна и дръжки с определени типове от съответните категории съдове. Освен това отделни типове и подтипове по ТФМ са много добре датирани в редица селища и отделни хоризонти в тях, което позволи обвързването им с ТЦС и даде възможност за прецизирането на датировката не само на определени типове и подтипове, но и на цели типологически редове. Това спомогна за превръщането керамиката в достатъчно точно датиращ материал.

Анализът на статистическите данни получени от обработването на керамиката с ТФМ налага извода, че районът на Югоизточна България изпреварва в развитието на грънчарското производство останалите региони в днешните български земи. Тук съотношението на керамиката на крачно и ръчно колело е 3.89:1, докато на запад съотношението постепено се променя в полза на второто и в селището до с. Ковачево, Пазарджишко вече достига до 4:1 в полза на керамиката на ръчно колело. Още по на запад делът на крачното колело намалява още по-силно, а в западните части на Балканския полуостров крачното колело се появява едва в края на XIII в.

Това твърдение намира пълна подкрепа и в данните от археологическите разкопки. Така в селището до Дядово което е обикновено неукрепено селище, т. е. село, се е произвеждала керамика на крачно колело, за което свидетелстват откритата керамична работилница с пещ за изпичане на готовите съдове, многобройните сметни ями с бракувана керамична продукция, и не на последно място гърнетата от стандартизираният Г-XXII Б тип по ТЦС, които са засвидетелствани единствено в това селище.

Стандартизация се наблюдава и при гърнетата от пещта в крепостта край с. Искрица. Нещо повече съдове от същата пещ са открити и в съседното селище до с. П. Градец, което пък свидетелства и за търговските връзки между тях. Безспорни доказателства за местно керамично производство са и откритите пещи за изпичане на глинени съдове в неукрепеното селище край гр. Любимец.

Сигурни доказателства за керамично производство, базиращо се на крачно колело са открити още и в селищата край Знаменосец и Карановo, за които свидетелства откритата бракувана керамична продукция. Към всичко това трябва да се прибавят и доказателствата за местно производство на керамика с глазура и със златиста ангоба в средновековния град на "Хисарлъка" в Сливен. На последно място трябва да се посочи и т. н. "българско" сграфито, при което подглазурния орнамент е под формата на пояси от врязани с гребен вълнообразни линии. Този вид сграфито керамика е разпространен на сравнително малка територия, заключена между "Хисарлъка" в Сливен на север, Кърджали на юг, Знаменосец на запад и Полски Градец на изток. Всичко това доказва, че през XI–XII в. керамичното производство в Югоизточна България бележи висока степен на развитие.

На базата на точно датираните с монети хоризонти и комплекси и на съотношенията на керамиката на ръчно и крачно колело в тях, данните от типологията на фрагментарния материал са използвани за синхронизиране на проучените в района селища. Анализът на статистическите данни показва, че най-рано – през втората половина на X в., е възникнало селището край с. Знаменосец, където съотношението на керамиката на ръчно и крачно колело е 44.05:54.85 %. След него – към края на първата половина на XI в. възникват крепостта край с. Искрица със съотношение 32.87:66.67 %, селището край гр. Любимец – 26.82:73.07 %, Дядово – 25.75:74.15 % и селището до с. П. Градец – 24.86:75.10 %. По-късно, около средата на XII в. се появяват селищата до Гипсово – 18.75:81.25 %, Асеновец – 17.51:82.46 % и Карановo – 8.03:91.62 %, а най-късно възникват лятното сезонно селище Гледачево-1 – 3.47:96.53 % и селището край с. Крум – 1.76:98.20 %.

Получените данни от обработването на керамиката от територията на Югоизточна България са стабилна база за синхронизация и на останалите селища от територията на цяла България, за което си запазваме правото в едно бъдещо обобщаващо изследване.

От важно значение за датирането на различните селища на базата на масовата керамиката, обработена с ТФМ е прецизирането на датировката не само на отделните типове, но и на подтиповете и вариантите в тях. В този смисъл при стратиграфското обработване на масовия керамичен материал бяха установени тенденции на спад при най-масаво застъпената категория – гърнетата на ръчно колело от началото към края на селищата и обратно – на покачване на дела на съдовете, работени на крачен грънчарски кръг. В селището край с. Знаменосец спадът се движи от 56.18 % до 36.83 %. В крепостта край Искрица спадът на Г-1 е още по-ясно изразен – от 55.06 % до 21.73 %. Малко по-слабо е изразен спадът при Г-1 в Дядово – от 35.32 % до 22.79 %. Същите тенденции на спад показват и отделните подтипове в Г-1. В Знаменосец и Искрица той е изразен най-силно при Г-1 Б – съответно от 21.35 % до 11.05 % в първото и от 29.36 % до 10.3 % във второто. В селището до с. Дядово най-силно изразен спад показват съдовете от Г-1 А – от 23.55 % до 14.93 %. В последното и Знаменосец тенденцията на спад е трайна при всички подтипове, докато в Искрица се наблюдава известна колебливост при Г-1 Г, които в началото на крепостта имат стойност 1.84 %, около средата, т. е. към края на XI и първата половина на XII в. достигат 2.36 %, след което, в края напълно изчезват. От важно значение за прецизирането на датировката на отделните подтипове в Г-1 по ТФМ е обстоятелството, че в една част от селищата някои подтипове са застъпени, а в други – напълно липсват. Така Г-1 В присъстват в селищата край Знаменосец, Искрица, П. Градец и Карановo, възникнали съответно във втората половина на X и първата половина на XI в., а напълно липсват в по-късните – Дядово, Гипсово, Асеновец, Гледачево-1 и Крум, датиращи от средата на XI в., което е от голяма важност при датирането на отделните селища.

При съдовете Г-2 се наблюдава точно обратната тенденция, която обаче за разлика от Г-1 в никакъв случай не е трайна за всички подтипове. Растежът от началото към края на селищата е изразен най-добре в крепостта край с. Искрица – от 44.94 % до 77.94 %. В Знаменосец Г-2 нарастват от 42.71 % в началото до 62.64 % в края, а в Дядово – от 64.68 % до 77.21 %. Вътре в типа, при подтипове А и Б се наблюдава трайност на тенденцията към покачване на относителния дял на съдовете във всички селища. При Г-2 В обаче в Искрица е налице известно спадане от 6.42 % на 4.42 %, подобно на съдовете от Г-1. Колебливост се наблюдава и при съдовете Г-2 Г в Знаменосец, където спадът е в границите от 13.50 % до 12.64 %. В същото време в останалите селища Искрица и Дядово Г-2 Г нарастват съответно от 3.67 % до 7.36 % и от 11.50 % до 12.30 %. Докато съдовете Г-2 В и Г-2 Г показват колебливост в тенденцията при отделните селища в Югоизточна България, то Г-2 Д показват отново трайна тенденция на спад от началото към края на селищата. Така в Дядово Г-2 Д намалява от 2.94 % до 1.61 %, а в Знаменосец – от 4.49 % до 2.10 %. От казаното дотук следва, че синхронизацията на десетте селища от Югоизточна България на базата от данните от ТФМ изглежда по следния начин: най-рано е възникнало селището край с. Знаменосец – във втората половина на X в. След него се нареждат крепостта край Искрица и селищата край Любимец, Дядово и П. Градец – през първата половина и около средата на XI в. Значително по-късно възникват селищата край Гипсово, Асеновец и Карановo – около средата и през втората половина на XII в., а най-късно – лятното сезонно селище Гледачево-1 – към края на третата четвърт на XII в. Вероятно по това време е възниквало и селището край с. Крум.

Въз основа на данните от обработването на керамиката с ТФМ са синхронизирани и отделните хоризонти в многослойните селища.

Обработването на керамиката с двете типологии показват, че най-широко разпространена е врязаната украса – 53.821 %, след нея се нареж-

да излъсканата украса с 44.911 %. Значително послабо са разпространени релефната – 1.260 % и щемпелуваната украса – 0.006 %. Установени са редица закономерности относно разположението на отделните типове украса в конструкцията на съдовете. Врязаните орнаменти са разположени най-често върху горната половина на тялото и заемат част, а в единични случаи и целите рамене, а по-рядко и шийката на съдовете. Излъсканата украса е съсредоточена в долната половина, а порядко и в раменната част. Изключително рядко украсата обхваща и дръжките на съдовете.

Анализът на установените съчетания в украсата налага извода, че тя е пряко продължение и развитие на украсата от старобългарската керамика.

През XI–XII в. широко разпространение в Югоизточна България получава керамиката със златиста ангоба. Въз основа на анализа на целите съдове и фрагментарния материал от Югоизточна България, намерената бракувана продукция от керамика със златиста ангоба и резултатите от направените рентгеноструктурни, спектрални и химически анализи се налага изводът, че родината на този вид керамика се намира в днешните южно-български земи, а един от сигурно локализираните центрове за производството и е средновековният град на "Хисарлъка" в Сливен.

Най-слабо разпространена е керамиката с червена ангоба. Значително по-широко разпространени са глазираната и рисуваната керамика. В зависимост от цвета на глината след изпичането глазираната керамика е бяло- и червено-глинена. Белоглинената керамика е представена с известните от големите византийски центрове класове "Green and brown painted wares" и "Painted wares". Много по-широко разпространена е червеноглинената глазирана керамика. Последната е представена от "Brown glazed wares" и т. н. "мраморизирана" керамика.

От рисуваната керамика са застъпени класовете "Slip painted wares" и "Green and brown painted wares". Като разновидност на последната се явява една група паници, които копират образци от вносната византийска белоглинена керамика и най-вероятно са произлезли от местни грънчарски ателиета.

През XI и особено през XII в. широко разпространение на територията на Югоизточна България бележи сграфито керамиката. Тя се среща, както в градовете, така и в неукрепените селища. Засвидетелствани са "Fine Style", "Spiral Style", Developed Style", Zeuxippus ware", "Painted sgraffito ware" и "Champ levйe". Наред с многобройните образци на вносна сграфито керамика, заляла целия грънчарски пазар на Балканския полуостров, в изследвания район се среща и един особен вид керамика, подглазурният орнамент, на която представлява врязани с гребен вълнообразни линии. Анализът на сграфито керамиката показва, че във византийските центрове Константинопол, Атина, Коринт, Солун, Немея, Родос, Саламин, Спарта, Пергамон, Троя и др. подобен орнамент липсва. Същият не се открива и сред керамичните находки от останалите балкански страни. В центровете на Втората българска държава В. Търново, Червен, Шумен, Варна, Мелник, Калиакра и др. орнаментът от врязани с гребен вълнообразни линии също липсва. Във всички селища на Югоизточна България обаче той е широко разпространен.

Това е още едно доказателство, че Югоизточна България изпреварва в развитието си останалите райони от територията на България и съседните страни. В този смисъл византийското политическо господство и културно влияние способстват за икономическото и културно издигане на района през XI–XII в.

На върха, излъчващ културно влияние, безспорно трябва да се постави столицата Константинопол. След нея се нареждат големите византийските центрове. На трето ниво са градовете в българските земи – Берое, Констанция и др., а на последно ниво и естествено най-слабо, влиянието е проникнало в селата. За проникването и най-вече за силата на влиянието са способствали и преминаващите през района пътища, които го свързват пряко с престолния град.

Разположена в непосредствена близост с центъра на Византийската империя, през XI–XII в. територията на днешна Югоизточна България се превръща в своеобразна трансмисия за проникване и разпространяване на византийското влияние във вътрешността и периферията на Балканския полуостров.

За правилното изясняване на характера на културата на Югоизточна България през XI–XII в., обаче е необходимо да се вземат предвид редица обстоятелства.

На първо място трябва да се изтъкне, че през изследвания период районът е част от обширната Византийска империя, което не е могло да не окаже влияние при оформяне на характера на културата. Според историческите извори земите на днешна Югоизточна България с градските центрове Филипопол и Берое са били присъединени към Византия още в 970 или 971 г. като са включени в тема Македония с главен град Адрианопол (*Божилов И*. 1979:122). От този момент нататък в историческите извори и литературата не се говори за българска държава на юг от Балкана.

Така в трудовете на двамата големи познавачи на българската и византийската история – В. Златарски (*Златарски В*. 1972) и Г. Литаврин (*Литаврин Г.* 1960) никъде не става въпрос за южнобългарски земи, т. е. те ги считат за византийски.

Присъединени към обширната Византия земите на днешна Южна България остават под чуждо владичество повече от два века и са освободени и включени в пределите на Втората българска държава чак в края на XII в. – в 1200 г. при цар Калоян. Следователно през целия период XI–XII в. изследваният район е бил непрекъснато под византийско политическо господство. Отпадането на политическите и икономически граници между България и Византия отворило вратите на безмитно проникване на стоки и културно вляние от останалите византийски провинции и оказало своето влияние върху формирането на културата.

Втори много важен момент при определяне на характера на културата е етническия състав на населението от района.

Засега липсват цялостни антропологически изследвания за Югоизточна България, но данните от отделни некрополи показват еднакви характеристики на населението от изследвания район и териториите с чисто византийско население. Следователно антропологическите данни сами по себе си не могат да бъдат използвани за определяне на етническата принадлежност на населението, обитавало земите на днешна Югоизточна България през XI–XII в.

При това положение на нещата най-сигурният етнически определящ елемент си остава обикновената битова керамика. Както бе изтъкнато по-горе, една група от керамиката продължава развитието си от старобългарската епоха, а друга се появява през XI–XII в. Произходът на втората група керамика, както вече доказахме не може да се свърже нито с Византия, нито със съседните Сърбия, Македония и Румъния, а е без съмнение местен. От тук логично следва, че носител на тази керамика е местно – българско население. Една част от него е била заселена още през Ранното средновековие, когато възникват Берое, Констанция, селищата край Знаменосец, Караново, Искрица и П. Градец. Друга част е преселена от Северна или Североизточна България около края на първата половина и средата на XI в. във връзка с печенежките нашествия. Тогава възникват селищата до Дядово, Езеро, Гълъбово, Гипсово, селището над Севтополис и др. Следователно културата на Югоизточна България се развива на базата на три основни направления:

Първо – развитието на местната старобългарска култура, с носител старите селища, възникнали още през IX в. и изпитали византийско влияние през Ранното средновековие.

Второ – развитието на културата на новите селища, появили след преселването на българско население около средата на XI в.

Трето – на силно византийско влияние.

Близостта на изследвания район с Византия оказва силно влияние върху характера на културата му. По тенденции в развитието си тя се доближава до византийската култура и приема редица от характерните и черти. Ето защо културата на територията на днешна Югоизточна България през XI–XII в. е своеобразна смесица от развитието на местната старобългарска и провинциалната византийска култура.

При определяне на характера на културата обаче не трябва да се изпуща от внимание и фактът, че на територията на днешна Югоизточна България е живяло, макар и немногобройно чуждо население. На първо място данни за това се съдържат в писмените исторически извори. Така Ансберт споменава за варвари и турци, които владеели Берое и били данъкоплатци на византийския император (*Ansbert*, 267). Данни за преселване на павликянско население от територията на днешните Армения и Грузия се съдържат и в Алексиадата на А. Комнина (*Comnena A*. XIV, 8). Тук не трябва да се изпущат от внимание и нашествията на печенеги, узи и кумани. Това чуждо население оставило оскъдни материални следи (*Борисов Б. Г. Шейлева* 2000:247-250), които със сигурност не са оказали съществено влияние за формирането на културата, но все пак трябва да се имат предвид. За съжаление сегашното ниво на археологическите проучвания все още не дава възможност за ясно разграничаване на селската от градската материална култура, поради което ние ги разглеждаме в органичното им единство като култура на Югоизточна България.

Разположени в непосредствена близост със столицата Константинопол, през XI–XII в. земите на днешна Югоизточна България се превръщат в своеобразна трансмисия за проникване и разпространение на византийското влияние във вътрешността и периферията на Балканския полуостров. През този период районът се оформя като един голям център за производство на битова керамика на територията на огромната Византийска империя. Грънчарската му продукция го нарежда на едно от първите места в керамичната индустрия на Балканите през XI–XII в. Наложило се сравнително бързо новото производство преминава отначало в Северна, а с течение на времето и в Западна България, а от там постепенно и в останалите райони на Балканския полуостров.

БИБЛИОГРАФИЯ

Аладжов Д. 1961. "Хисаря", Хасково. Средновековно селище, крепост и некропол. – Хасково.

Аладжов Д. 1981. Археологически проучвания на Константция (1967–1977). – ИНИМ, 3, с. 253-264.

Аладжов Д. 1995 а. Хасково през Средновековието. – В: История на град Хасково от древността до 1912 г., София, с. 45-80.

Аладжов Д. 1995 б. Резултати от археологическите разкопки на Константция. – "Марица-изток". Археологически проучвания, 3, Раднево, с. 181-226.

Аладжов Д. 1997. Селища, паметници, находки от Хасковския край. – Хасково.

Аладжов Д. 2001. Прочути, забравени и неизвестни крепости от Хасковския край. – Хасково.

Аладжов Д., Д. Балабанян. 1972. Разкопки в село Любеново. – Род. сб., 3, София, с. 105-139.

Аладжов Д. и др. 1981. Аладжов Д., С. Васева, И. Петров, К. Капелкова. Константция 77. – ИНИМ, III, с. 265-331.

Аладжов Д., С. Васева. 1982. Сондажни разкопки в Симеоновград през 1980 г. – ИМЮИБ, V, с. 42-58.

Алексиев Й. 1877. Грънчарски пещи и жилища-полуземлянки от IX–X в. край с. Хотница, Великотърновски окръг. – Археология, XIX, 4, с. 55-60.

Алексиев Й. 1992. Средновековни дестилационни съдове. – В: Приноси към българската археология, София, с. 199-203.

Алексова Б. 1960. Средновековња керамика од црквата "Св. София" во Охрид. – Гласник на институтот за национална история, IV, 1-2, с. 199-217.

Атанасов Г., И. Йорданов 1994. Средновековният Ветрен на Дунав. – Шумен.

Ангелов Н. 1980. Патриаршеският комплекс през XII–XIV в – В: Царевград Търнов, 3, София.

Антонова В. 1977. Трапезна глазирана керамика със сграфито украса (XII–XIV в.) от средновековния Шумен (предварителен обзор). – ГМСБ, 3, с. 35-64.

Антонова В. 1978. Обикновена и кухненска керамика от Шуменската крепост. – ГМСБ, 4, с. 10-35.

Бабиќ Б. 1986. Материјалната култура на македонските словени во светлината на археолошките истражувања во Прилеп. – Прилеп.

Баранов И. 1991. Застройка византийского посада на участке главных ворот Судакской крепости. – В: Византийская Таврика, Киев, с. 101-121.

Белдедовски З. 1977. Исар, Штип – средновековња насељба. – МАА, 1977, 3, с. 195-214.

Белецкий В., С. Белецкий. 1979. Сосуд из могили Псковского княза Всеволода Гаврила Мстиславовича (1138). – Советская археология, 3, с. 275-279.

Бикић В. 1990. Византијска грнчарија са златним и сребрним премазом са Београдске тврђаве. – Годишњак града Београда, XXXVIII, с. 63-67.

Бикић В. 1994. Средновековња керамика Београда. – Београд.

Бирташевић М. 1970. Технологија српске средњовековње керамике. – Зборник музеј примењење уметности, 14, с. 93-102.

Бобринский А. 1978. Гончарство восточной Европы. – Москва.

Божилов И. 1979. Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав през X век. – София.

Борисов Б. 1980. Средновековно селище върху селищната могила до Дядово (Проучвания през 1978-1979 г.) – Expeditio Thracica, 1, Sofia, p. 95-123.

Борисов Б. 1991. Средновековно селище и некрополи край с. Знаменосец. – "Марица-изток". Археологически проучвания, 1, София, с. 205-306.

Борисов Б. 1992. Към въпроса за производството на керамика със златиста ангоба в Югоизточна България. – Приноси към българската археология, София, с. 189-193.

Борисов Б. 1993. Керамиката от средновековната крепост край с. Искрица и мястото и в керамичния комплекс на Североизточна Тракия през XI–XII в. – Североизточна Тракия и Византия през IV–XIV в., София-Сливен, с. 130-145.

Борисов Б. 1994. Сравнителна характеристика на кухненската керамика от средновековното селище край с. Караново, Новозагорско. – ИМЮИБ, XVII, с. 101-108.

Борисов Б. 1995 а. Североизточна Тракия през XI–XII в. (по археологически данни). – Автореферат на дисертация за научната степен "Доктор". София.

Борисов Б. 1995 б. Сондажни проучвания на ранновизантийско и средновековно селище в землището на с. Гипсово, в комплекса "Марица-изток". – "Марица-изток". Археологически проучвания, 3, Раднево, с. 227-243.

Борисов Б. 1997. Керамиката от средновековното селище край с. Гледачево. – Марица-изток". Археоло-

гически проучвания, 4, Раднево, с. 129-183.

Борисов Б. 1998. О происхождении одного вида керамики сграффито. – Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X–XVIII вв. По материалом поливной керамики., Симферополь, с. 49-50.

Борисов Б. 1999. Керамиката от пещта край с. Искрица. – Археологически вести, 2, с. 37-40.

Борисов Б. 2000. Керамичното производство през XI–XII в. на запад от Черноморието. – ИНМБ, с. 128-137.

Борисов Б., Г. Шейлева. 1994. Ранновизантийска крепост, средновековно селище и некропол край с. Полски Градец ("Марица-изток"). – АОР за 1992-1993, В. Търново, с. 103-104.

Борисов Б., Г. Шейлева. 2000. Археологически данни за късни номади на юг от Балкана. – Плиска-Преслав, 8, Шумен, с. 247-251.

Борисов Б., Г. Шейлева. 2001. Спасителни археологически разкопки в м. "Ченгене дере" край с. Крум, Хасковска област, по трасето на Автомагистрала "Марица". – АОР за 1999-2000 г., София, с. 139-140.

Васильева И. Н. 1993. Гончарство Волжской Болгарии в X–XIV вв. – Екатеринбург.

Витлянов С. 1983. Към въпроса за византийската белоглинена керамика от Плиска и Преслав. – Сб. Преслав, 3, с. 160-169.

Възарова Ж. 1965. Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI–XI в. – София.

Възарова Ж. 1976. Славяни и прабългари по данни от некрополите от VI–XI в. на територията на България. – София.

Гайдукевич В. Ф. 1952. Могильник близ Ширик Сая в Узбекистане. – Советская археология, XVI.

Гатев П. 1985. Средновековно селище и некропол от XII в. край с. Ковачево, Пазарджишки окръг. – София, РП, XII.

Георгиев Г. и др. 1979. Георгиев Г. Ил., Н. Я. Мерперт, Р. В. Катинчаров, Д. Г. Димитров. Езеро – раннобронзовото селище. – София.

Георгиева С. 1974. Керамиката от двореца на Царевец. – В: Царевград Търнов, 2, София, с. 7-186.

Георгиева С. 1985. Грънчарство. – В: Средновековният Червен, 1, София, с. 133-165.

Георгиева С., Д. Бучински. 1959. Предварително проучване на средновековното селище до гр. Враца. – ИАИ, XXII, с. 345-352.

Генинг В. Ф. 1973. Программа статистической обработки керамики из археологических раскопок. – Советская археология, кн. 1, с. 114-136.

Герасимов В. 1997. Средновековното селище от XII в. край с. Гледачево, в комплекса "Марица-изток". – "Марица-изток". Археологически проучвания, 4, Раднево, с. 105-128.

Герасимов Т. 1955. Две находки със сечива и оръжие от XII–XIII в. – ИАИ, XX, с. 590-593.

Детев П. 1979. Разкопки на терасата "Асарлъка" при с. Златоврьх. – ИМЮБ, 5, с. 81-124.

Деопик Д. В. 1976. Соотношение статистических методов класификаций и культурно-стратиграфических характеристик в археологическом исследовании. – КСИА, вып. 148, с. 3-9.

Деопик Д. В. 1981. Керамический комплекс и культурный слой. – В: Математические методы в социально-экономических исследованиях, Москва, с. 222-267.

Деопик Д. В., А. М. Карапетьяну 1970. Некоторые принципи описания применительно к возможностям ститистического анализа. – В: Статистико-комбинаторные методи в археологии, с. 100-119.

Деопик Д. В., П. Г. Дервиз. 1987. Морфологический анализ керамики из погребений срубной культуры Нижнего Подонья. – Советская археология, 1, с. 23-38.

Джамбов И. 1978. Средновековният град на Трихълмието в Пловдив. – Векове, 4, с. 68-72.

Джамбов И. 1983. Средновековното селище върху античния град при Хисар. – ИБИД, XXXV, с. 5-26.

Джамбов И. 1991. Средновековната крепост край Сопот. – София.

Джингов Г. 1982. Археологически изследвания в западната част на укрепеното селище при с. Стърмен (сектор I, III, V и VI). – Ранносредновековното селище при с. Стърмен, София, РП, VII, с. 9-69.

Диакону П. 1961. Крепость X–XV вв. в Пэкуиул луй Соаре. – Dacia, V, с. 485-501.

Диакону П. 1964. К вопросу о глиненых котлах на территории РНР. – Dacia, VIII, с. 249-263.

Димитрова Д. 1982. Проучване на укрепителната система – северен крепостен зид с кръгла кула на средновековния Ямбол. – АОР за 1981, Михайловград, с. 99-100.

Дончева-Петкова Л. 1970. Трапезната керамика в България през VIII–XI в. – Археология, XII, 1, с. 12-25.

Дончева-Петкова Л. 1971. Средновековни глинени съдове с вътрешни уши. – Археология, XIII, 4, с. 49-54.

Дончева-Петкова Л. 1973. Ранносредновековни ангобирани съдове. – Археология, XV, 3, с. 14-21.

Дончева-Петкова Л. 1977. Българска битова керамика през ранното средновековие. – София.

Дончева-Петкова Л. 1980. Знаци върху археологически паметници от Северна България. – София.

Дражева Ц. 1984. Сграфито керамика от Средновековния Дебелт. – В: Странджанско-сакарски сборник, II, 2, Малко Търново, с. 94-98.

Дредун Р. 1971. Неколико примерака персијске керамике из музеја примењење уметности и приватних колекција у Београду. – Музеј примењење уметности. Зборник, 17, с. 135-145.

Жеравица З., Л. Жеравица. 1977–78. Средновековьо насеље у Поповици, код Неготина. – Старинар, XXVIII–XXIV, с. 129-179.

Златарски В. 1972. История на българската държгава през средните векове. II, – София.

Иванова В. 1955. Две църкви при чупката на източната стена на Вътрешния град на Преслав. – ИАИ, XX, с. 463-486.

Иванова В. 1959. Южната порта Вътрешния град на Преслав, нейния градеж и архитектурен тип. – ИАИ, XXII, с. 137-171.

Исмизаде О. Ш. 1968. О девичей башне в Баку. – Советская археология, 2, с. 290-295.

Йотов В., Г. Атанасов. 1998. Скала. Крепост от

X–XII в. до с. Кладенци, Тервелско. – София.

Кафадарян К. 1982. Город Двин и эго раскопки.– Ереван, т. II.

Кишваси-Комша М. 1957. Некоторые исторические выводы в связи с несколькими археологическими памятниками VI–XII вв. н. э. на территории РНР. – Dacia I, с. 309-327.

Константинеску Н. 1962. Исследование в селе Коконь и вопрос о деревне во Влахии в XIV и XV вв.– Dacia, VI, p. 357-386.

Ковачева М., Е. Александрова 1997. Резултати от археомагнитните изследвания на средновековния обект "Орта борун" край гр. Любимец, пещта край с. Искрица и пещите край с. Топола. – "Марица-изток". Археологически проучвания, 4, Раднево, с. 189-218.

Крайчев И. 1982. Археологически разкопки и проучвания на средновековната крепост в Ямбол. – АОР за 1981, Михайловград, с. 100-101.

Крайчев И. 1990. Археологически разкопки и проучвания на късноантична и средновековна крепост край с. Каравелово, Ямболско. – АОР за 1989, Кюстендил, с. 112-113.

Кузев А. 1975. Археологически данни за производството на сграфито и декоративна керамика във Варна през XIII–XIV в. – ИНМВ, XI (25), с. 155-159.

Лазаров М. 1969. Археологически разкопки и проучвания в Бургаски окръг. Резултати, проблеми и задачи. – ИБМ, 1, с. 3-20.

Левко О. Н. 1992. Средневековое гончарство Северо-восточной Белорусии. – Минск.

Литаврин Г. Г. 1960. Болгария и Византия в XI–XII вв. – Москва

Макарова Т. И. 1967. Поливная посуда из истории керамичного импорта и производство из Древней Руси. – САИ, вып. Е-1-38, Москва.

Макарова Т. И. 1971. Поливная керамика Таманского городища. – В: Керамика и стекло Древней Тмутаракани, Москва.

Майко В. 1997. Крым и Северен Кавказ през периода от средата на X в. до началото на XI в. (Проблеми на етнокултурните връзки). – В: Българите в Северното Причерноморие 6, В. Търново, с. 109-121.

Малевская М. В. 1969. Поливная керамика Древнего Новогрудка. – Советская археология, 3, с. 194-204.

Манова Е. 1965. Църквата в Кърджали. – Род. сб., 1, с. 169-218.

Манолова-Войкова М. 2000 а. Луксозна керамика през византийското владичество. – Автореферат на дисертация за получаване на научна и образователна степен "Доктор", София.

Манолова-Войкова М. 2000 б. Към въпроса за разпространението на белоглинената византийска трапезна керамика в българските земи от края на VIII до края на XII в. – Археология, XLI, 1-2, с. 1-15.

Микулчиќ И., Н. Никулска. 1978. Ранновизантийски град "Маркови кули" на Водно. – МАА, 4, с. 137-150.

Микулчиќ И., М. Билбија. 1981– 82. Маркови кули. Водно, Скорје. – МАА, 7-8, с. 205-220.

Мирчев М. и др. 1962. Мирчев М., Г. Тончева, Д. Димитров. Бизоне-Каварна. – ИВАД, VIII, с. 21-109.

Митова-Джонова Д. 1966. Пещи за керамика и керемиди от Нове. – Археология, VIII, 1, с. 38-45.

Михайлов С. 1955. Дворцовата църква в Плиска.– ИАИ, XX, с. 229-264.

Миятев К. 1929. Керамични фрагменти от Месембрия. – ИАИ, V, с. 355-357.

Миятев К. 1934. Художествена керамика. – В: Мадара, I, с. 217-220.

Морева-Арабова Р. 1989. Към въпроса за средновековния Стенимахос. – ИМЮБ, XV, с. 209-229.

Нешева В. и др. 1988. Нешева В., Д. Янков, П. Георгиева, Й. Херман, М. Вендел, Б. Бьотгер, Г. фон Бюлоф, Б. Дьоле, Р. Справке, Л. Мартин. Разкопки на Карасура при с. Рупките, Хасковска област. – АОР за 1987, Благоевград, с. 160-163.

Николов Б. 1961. Грънчарска пещ при с. Алтимир. – Археология, III, 4, с. 51-53.

Николов Д. 1959. Нови данни за миналото на Стара Загора. – Археология, I, 1-2, с. 59-63.

Николов Д. 1967. Археологически разкопки и проучвания в Старозагорски окръг. – Археология, IX, 4, с. 30-39.

Николова Я. 1968-69. Средновековна кухненска керамика от Южната порта в Преслав. – ТВПИ "Братя Кирил и Методий", В. Търново, с. 163-191.

Овчаров Н., Д. Хаджиева. 1992. Средновековният манастир в гр. Кърджали – център на епископията Ахридос (XI–XIV в.). – София, РП, XXIV.

Овчаров Т. 1978. Крепостта "Калето" край с. Крън, Старозагорски окръг. – Археология, XX, 3, с. 40-47.

Паршина Е. А. 1991. Торжище в Партенитах. – В: Византийская Таврика, Киев, с. 64-100.

Пеев В., И. Иванова. 1965. Керамична технология. – София.

Плетнёва С. 1958. Керамика Саркела-Белой Вежи. – МИА СССР, 62.

Поповић М., В. Иванишивић. 1988. Град Браничево у среднем веку. – Старинар, XXXIX, с. 125-179.

Рабинович М. Г. 1949. Московская керамика. – МИА СССР, 12.

Радева М. 1986. Средновековна керамика от Сливен. – ИМЮИБ, IX, с. 67-78.

Радева М. 1988. Средновековна керамика от Сливен (XI–XII в.). – ИМЮИБ, XI, с. 45-62.

Радева М. 1993. Сграфито керамика от Сливен. – В: Североизточна Тракия и Византия през IV–XIV в., София–Сливен, с. 146-157.

Рашев Р. 1979. За глинените бъклици в средновековна България. – В: Плиска–Преслав, I, с. 206-210.

Рашев Р. 1998. Антропо-зооморфные изображения на сосудах раннесредновековного время Болгарии. – В: Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X–XVIII вв. По материалом поливной керамики., Сивферополь, с. 172-175.

Рашев Р., С. Станилов 1987. Старобългарското укрепено селище при с. Хума, Разградски окръг. – София, РП, XVII.

Розенфельдт Р. Л. 1962. Заметки о древнерусском керамическом производстве. – КСИА, вып. 87.

Розенфельдт Р. Л. 1968. Московское керамичес-

кое производство XII–XVII вв. – САИ, вып. Е-1-39, Москва.

Сайко Э. 1982. Техника и технология керамического производства Средной Азии в историческом развитии. – Москва.

Славчев П. 1978. За керамичното производство в средновековния Царевец. – Археология, XX, 4, с. 49-54.

Стефанов С. 1942. Глинена урна от Свищов. – ГНАМ, VII, с. 247-248.

Станчев С. 1949 а. Домашната керамика от Преслав. – РП, Средновековен отдел, с. 129-149.

Станчев С. 1949 б. Грънчарски знаци от Плиска, Мадара и Преслав. – РП, средновековен отдел, с. 234-247.

Станчев С. 1955. Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948 г. – ИАИ, XX, с. 183-227.

Станчев С. 1960. Материали от дворцовия център в Плиска. – ИАИ, XXII, с. 23-65.

Станчева М. 1964. Средновековна сграфито керамика от София. – Сб. Сердика, I, София, с. 169-194.

Станчева М., Л. Дончева-Петкова. 1972. Средновековна битова керамика от Ескус, при с. Гиген. – Археология, XIV, 1, с. 22-32.

Султов Б. 1969. Новооткрит керамичен център от римската и старобългарската епоха. – Археология, XI, 4, с. 12-24.

Танчева-Василева Н. 1991. Средновековно селище и некропол върху развалините на античния Кабиле.– Кабиле, 2, София, с. 91-127.

Татић-Ђурић М. 1960–61. Три византијске посуде из народног музеја у Београду. – Музеј примењење уметности – Зборник, 6-7, с. 27-43.

Тесленко И. Б. 1998. К вопрову о производстве поливной керамики с орнаментоами сграффито в крепости Алустон в XIV вв. – В: Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X–XVIII вв. По материалом поливной керамики, Симферополь, с. 182-184.

Тотев Т. 1973. Керамични пещи в чашата на язовир "Виница" край Преслав. – Археология, XV, 4, с. 58-70.

Хлебникова Т. А. 1984. Керамика памятников Волжской Болгарии. – Москва.

Хынку И. 1969. Молдовская народная керамика.– Кишинев.

Хынку И. 1974. Памятники Балкано-дунайской культуры (X–XIV вв.). – Древнея культура Молдавии, Кишинев, с. 127-150.

Цветков Б. 1989. Керамика. – В: Мелник, Градът в подножието на Славова крепост, София, с. 120-159.

Чангова Й. 1959. Средновековни амфори в България. – ИАИ, XXII, с. 243-262.

Чангова Й. 1962. Към проучването на сграфито керамиката в България от XII–XVI в. – Археология, IV, 2, с. 25-33.

Чангова Й. 1972. Средновековното селище върху тракийския град Севтополис (XI–XIV в.). – София.

Чангова Й. 1992. Перник, 3. – София.

Чангова Й., А. Шопова. 1969. Археологически проучвания във Велинградския район. – Род. сб., 2, с. 181-212.

Шейлева Г. 1995. Разкопки на средновековно селище, крепост и некрополи край с. Искрица, Гълъбовско, през 1989–1994. – "Марица-изток". Археологически проучвания, 3, Раднево, с. 243-288.

Шейлева Г. 1997. Керамиката от средновековното селище в м. "Градището" край с. Полски Градец.– "Марица-изток". Археологически проучвания, 4, Раднево, с. 81-104.

Шейлева Г. 1999. Пещ за битова керамика от средновековната крепост край с. Искрица, Гълъбовско. – Археологически вести, 2, с. 31-36.

Шетцер Л. 1962. Керамика. – София.

Щерева И. 1977. Принос към проучването на средновековната керамика в България (XI–XII в.). – Археология XIX, 3, с. 7-18.

Щерева И. 1979. Материалната култура в областта на Горна Струма (VIII–XII в.) (керамика, въоръжение и накити). – Дисертация за научната степен "Кандидат на историческите науки". София.

Щерева И. 1987. Археологически проучвания в Сливен. – ИМЮИБ, X, с. 35-53.

Щерева И. 1999. Редки керамични форми от средовековен Сливен. – АВ, 1, с. 41-43.

Щерева И., М. Радева. 2001. Средновековна трапезна керамика от Сливен – ГАИМ, I, София, с. 268-287.

Якобсон А. Л. 1950. Средневековый Херсонес. – МИА СССР, 17, Москва-Ленинград.

Якобсон А. Л. 1964. Средневековый Крым. – Москва-Ленинград.

Якобсон А. Л. 1979. Керамика и керамическое производство средневековой Таврики. – Ленинград.

Янков Д. 1983. Останки от средновековна стъкларска работилница в Стара Загора. – ИМЮИБ, VI, с. 43-47.

Янков Д. 1987. Стара Загора с VI до XI века. – Труды пятого международного конгресса славянской археологии. – Москва, с. 113-119.

Янков Д. 1994. Средновековни гробове от Стара Загора. – В: Историко-археологически изследвания в памет на проф. Ст. Ваклинов, В. Търново, с. 121-128.

Јанковић М. Средновековњо насеље на Великом граду у X–XI веку. – Београд.

Јанковић М. и Ђ. 1990. Словени у Југословенском Подунавлу. – Београд.

Angelova S. 1987. Sur la carastéristique de la céramique du Haut Moyen âge provenant de Drăstăr (Silistra). – Dobrudža. Études éthno-culturelles, Sofia, p. 93-114.

Ansbert. Historia de Expeditione Frederici Imperatoris = ЛИБИ, 3, с. 245-291.

Babić B. 1971. Trouvaille scellé de potterie de table byzantine à Scopsko Kalée. – Archaeologia Iugoslavica, XII, p. 45-53.

Bajalović-Hadži Pešić M. 1979. Roads and Time of Imports of Byzantine Pottery with spiral motifs in to the Balkans. – Archaeologia Iugoslavica, 19, p. 64-67.

Bajalović-Hadži Pešić M. 1981. Keramika u srednovekovnoj Srbiji. – Beograd.

Bakirtzis C., D. Papanicola-Bakirtzis 1981. De la céramique byzantine en glaçure a Théssalonique. – Byz-

antinobulgarica, 8, p. 421-436.

Bakirtzis Ch. 1992. A Note on the History and Culture of Serres during the Late Byzantine Period. – In: Ceramic Art from Byzantine Serres. – Chicago, p. 36-39.

Barashi S. 1989. Ceràmică cu angoba aurie (sècolele XI–XII). – SCIVA, 40, p. 187-198.

Barashi S., N. Moghior. 1981–1982. Şantuerul archeologic Nufăru-Ilgani (1980). – Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, 14-15, p. 69-82.

Barashi S., O. Damian 1993. Considérations sur la céramique émaillée de Nufăru. – Dacia, XXXVII, p. 237-279.

Barnea I. 1967. Ceràmică de import. – In: Dinogetia, 1, p. 229-276.

Barnea I. 1989. La céramique byzantine de Dobroudja X^{e}–XIIe siècles. – Récherches sur la céramique byzantine. Bulletin de correspondance Hellénique, Supplément, XVIII, p. 131-142.

Barnea I, B. Mitrea şi N. Angelescu 1957. Săpăturile de salvare de la Noviodunum. – MCA, 4, p. 155-175.

Barnea I., Şt. Stefănescu 1971. Din istoria Dobrugei. Byzantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos. – Bucureşti.

Berti G., S Gelichi 1997. "Zeuxippus Ware" in Italy. – Materials of Byzantine Pottery, p. 85-104.

Bjelajac L. 1989. Byzantine Amphorae in the Serbian Danubian Area in the 11th–12th Centuries. – Récherches sur la céramique byzantine. Bulletin de correspondance Hellénique, Supplément, XVIII, p. 109-118.

Borisov B. 1989. Djadovo 1. Mediaeval Settlement and Necropolis 11th–12th Century. Tokyo.

Borisov B. 2001. Synchronization der mittelalterlichen Siedlungen des 11–12 Jahrhunderts in Nordostthrakien. – Karasura 1, Beier & Beran, Weissbach, p. 141-148.

Böhlendorf B. 1997. Die Glasirte byzatinische keramik des Beşik-Tepe (Troas). In: Studia Troica, band 7, p. 365-444.

Brainerd G. W. 1961. The Place of Chronrlogical Ordering in Archaeological Analysis. – American Antiquity, XVI, 4, p. 293-301.

Comnena A. Alexias = ГИБИ, VIII.

Comşa M. 1967. Ceràmică locală. – In: Dinogitia, 1, Bucureşti, p. 136-229.

Constantinescu N. 1964. Le stade et les pérspectives de la recherche archéologique du village médieval de Romanie. – Dacia, VIII, p. 268-274.

Čimbuleva J. 1980. Vazes à glaçure en érgile blanche de Néssembre (IXe– XIe s.). – Néssembre, II, Sofia, 1980, p. 202-253.

Dawuins, R. M., Y. P. Droop. 1910–1911. Byzantine Pottery from Sparta. – ABSA, 17, p. 23-28.

Djobadze W. 1986. Archeological Investigations in the region West of Antioch on-the Orontes. – Stuttgart.

Diaconu P., D. Vîlceanu. 1972. Păcuiul lui Soare. Cetatea byzantină. – Bucureşti.

Driver H. E. 1965. Survey of Numerical Classification in Anthropology. – The Use of Computers in Anthropology, p. 302-322.

Ebersolt. J. 1910. Catalog des potiers byzantine et anatoliennes du Musée de Constantinople.

Frantz M. A. 1938. Middle Byzantine Pottery in Athens. – Hesperia, 7, p. 429-467.

Florescu R. 1958. Obiecte de ceràmică. – Capidava, 1, Bucureşti., p. 153-232.

Florescu C., R. Florescu, P. Diaconu. 1958. Capidava, 1, Bucureşti.

Gunsenin N. 1989. Récherches sur les amphores byzantines dans les Musées Turcs. – Récherches sur la céramique byzantine. Bulletin de correspondance Hellénique, Supplément, XVIII, p. 267-276.

Hampel J. 1905. Altertumer des frühen Mittelalters in Ungarn. – Braunschweig, I.

Harrison M. R., and N. Feratli. 1966. Excavation at Saraçhane in Istambul (second reports). – DOP, XX, p. 223-238.

Henning. J. 1977. Entwikculungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren im 1. Jahrtausend u. Z. – ZfA, 11, p. 181-206.

Hruby V. 1955. Stare mesto velkomoravske "Na Valach". – Praha.

Ioannidaki–Dostoglou E. 1989. Les vases de l'épave byzantine de Pélagonnése-Halonnése. – Récherches sur la céramique byzantine. Bulletin de correspondance Hellénique, Supplément, XVIII, p. 157-171.

Koleva R. 1997. Rescue Archaeological Excavation at the Orta Burun Site in 1993. – Maritsa Project, 1, Sofia, p. 245-252.

Kovalovszki J. 1994–1995. Bronzeschmelzofen und Gieberei aus der Arpadenszeit. – Communicationes Archæologicæ Hungariæ, p. 225-253.

Leslie Shear J. 1984. The Athenian Agora: Excavations of 1980–1982. – Hesperia, 53, 1, p. 1-58.

MacKay T. S. 1967. More Byzantine and Frankish Pottery from Corinth. – Hesperia, 3, p. 272-279, fig. 4-5.

Niculescu C. 1959. Ceràmică smaltuiţa din sècolele X–XV in lumină ultimelor cercetări archeologice. – SCIA, 2, p. 75-103.

Manolova M. 1999. Medieval ceramics with a Micaceous Coating from Plovdiv (11th–12th Centuries). – Archaeologia Bulgarica, III, 2, p. 77-82.

Megaw A. H. S. 1968. Zeuxippus Ware. – ABSA, 63, p. 67-88.

Megaw A. H. S, R. E. Jones 1983. Byzantine and Allied Pottery: Acontribution by Chemical analisis to problems of origin and distribution. – ABSA, 78, p. 235-263.

Megaw A. H. S. 1989. Zeuxippus Ware Again. – Recherches sur la céramique byzantine. Bulletin de correspondance Hellénique, Supplément, XVIII, p. 259-266.

Miller S. G. 1977. Excavations at Nemea. – Hesperia, 46, p. 1-26.

Minić D. 1974. Les problèmes de datation des céramique du site d'habitation médievale à Ribnica. – Balkanoslavica, 3, p. 59-73.

Morgan Ch. 1942. Corinth, XI, The Byzantine Pottery. – Cambridge-Massachusetts.

Nicolescu C. 1960. La céramique roumaine émaillée du Moyen âge, à la lumière des dernières recherches. – Byzantinoslavica, XXI, 1, p. 260-273.

Orton C. et all. 1993. Orton C., P. Tyers, A. Vince. Pottery in Archaeology. – Cambridge Univerdity Press.

Papanicola-Bakirtzis D. 1989. Medieval Pottery

from Enkomi, Famagusta. – Récherches sur la céramique byzantine. Bulletin de correspondance Hellénique, Supplément, XVIII, p. 233-246.

Papanicola-Bakirtzis D. 1992. A Glazed Pottery Production Center during the late Byzantine Period. – In: Ceramic Art from Byzantine Serres, Chicago, p. 21-35.

Papanicola-Bakirtzis D. 1999. Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito. – Athens.

Parman E. 1989. The Pottery from St. John's Bazilica at Ephesos. – Recherches sur la céramique byzantine. Bulletin de correspondance Hellénique, Supplément, XVIII, p. 277-289.

Patterson H. D. Whitehouse. 1992. The medieval Domestic pottery. – In: Excavations at Otranto, Vol. II, The Finds, Lecce.

Peschlow U. 1977–1978. Byzantinische Keramik aus Istanbul. – Istanbuler Mitteilungen, Band 27-28, Teil, I, p. 363-415.

Popović M. 1989. Importation et production locale de céramique de Ras (fin XIe – debut XIIIe siecle). – Recherches sur la céramique byzantine. Bulletin de correspondance Hellénique, Supplément, XVIII, p. 119-130.

Popović M. 1999. The Fortress of Ras. – Beograd.

Prodan D., D. Popescu, K. Horedt. 1954. Şantuerul archeologie Moreşti. – SCIV, 5, p. 199-231.

Rice D. T. 1930. Byzantine Glazed Pottery. – Oxford.

Rice D. T. 1958. The Great Palace of the Byzantine Emperors. Second report. – Edinburgh p. 110-120.

Robinson W. S. 1961. A Metod for hronologically Ordering Archaeological Deposits. – American Antiquity, p. 293-301.

Sanders G. D. R. 1995. Byzantine Pottery at Corinth to c. 1125. – Birmingham.

Shtereva I., M. Manolova. 2001. About the Problem of the Origin of Slip-Coated Ceramics from 11th–12th Century Bulgaria. – Archaeologia Bulgarica, V, 3, p. 57-63.

Spieser J-M. 1996. Die Byzantinische Keramik aus der Stadtgrabung von Pergamon. – Berlei-New York.

Stevenson K. B. R. 1947. The Pottery. – In: The Great Palace of the byzantine Emprerors., Oxford, p. 54-56.

Stampfuss R. 1940. Die Franken. – Vorgeschichte, I, p. 290.

Teodor D. 1962. Săpăturile archeologice de la Raducanine (Husi, reg. Yaşi). – MCA, VIII, p. 728

Vilceanu D. 1972. Ceràmică smălțuită. – Pacuiul lui Soare, 1, Bucureşti, p. 89-197.

Van Doorninck F. H. 1989. The Cargo Amphoras on the 7th Century Yassi Ada and 11th Century Serce Limani Shipwecks: Two Examples of a reuse of Byzantine Amphoras as Transport Jars. – Recherches sur la céramique byzantine. Bulletin de correspondance Hellénique, Supplément, XVIII, p. 248-257.

Von Wartburg M.-L. 1998. Mittelalterlische keramik aus dem Aphroditeheiligtum in Palaipaphos. – Archaologischer Anzeiger, heft, 1, p. 133-165.

Wendel M. 1992. Die Gemarkung Kaleto des Dorfes Rupkite bei Čirpan (Bulgarien) im Mittelalter. – Zeitschrift für Archäologie, 26, 1992, 2, p. 279-299

Wendel M. 1997. Mittelalterliche Rotlackkeramik aus Karasura, Bulgarien. – Alteuropäische Forschungen, Weissbach, p. 105-131.

Wiseman J. 1967. Excavations at Corinth, the gimnasium area, 1965. – Hesperia, XXXVI, 1, p. 13-41.

Žeravica Ž. 1974. Die Keramik des XI und XII Jahrhunderts aus der Ansiedlung in Popovica in der Negotiner Gegend und das Problem ihrer ethnischen Zeiteilung der Slaven. – Balkanoslavica, 3, p. 121-160.

Xyndopoulos A. 1933. Byzantine Pottery from Olynthus. – Exavation at Olinthus, 5, Baltimor, p. 285-292.

Μπακιρτζης Χ. 1981. Τρια θησαυραρια του νομισματικου μουσειου Αθηνων. − ΑΑΑ, π. 70-76.

Μπακιρτζης Χ. 1989. Βυζαντινά Τσουκαλολάγηνα. – Αθηνα.

Σωτηριυ Γ. και Μ. 1952. 'Η του Αγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκησ. – Αθηναισ, π. 240-242.

Ορλανδου Α. 1948. Βυζαντινά αγγεία του μουσείου Ρόδου. – Αρχείον των βυζαντινών μνημείων τησ Ελλάδοσ, π. 222-225.

Παλλα Δ. 1948−1949. Σαλαμινιακα. – Αρχ. εφημερισ, π. 112-134.

Ζήκος Ν. 1990. Μοναστηριακοσ νακροτημα Σωστη Ροδοπας, Εφορεια. – Βυζαντινων Αρχαιοτητω, Αθηνα.

КАТАЛОГ НА КЕРАМИКАТА

СЪДОВЕ ЗА ПРЕНАСЯНЕ И СЪХРАНЯВАНЕ НА ПРОДУКТИ - ТАРА

АМФОРИ

ТИП I – А-I

1. Висока амфора със средно високо, много тясно гърло, цилиндрична, (непрофилирана) шийка, закръглено тяло със средновисоки, силно изпъкнали рамене и обло дъно. Дръжките, с триъгълно напречно сечение, излизат под ръба на устието и достигат до долната половина на раменете. Тялото набраздено. Работена на крачно колело от много добре пречистена розово-червена глина. Покрита с кремаво-жълта ангоба. Вис. 30 см, Дт 24.2 см. Ду 7.5 см. (обр. 7).

СТАРА ЗАГОРА.

ТИП II – А-II

2. Фрагментирана, много висока амфора със средновисоко, тясно гърло, много слабо профилирана шийка със силноиздължено тяло, ниски, слабоизпъкнали рамене и обло дъно. Две високо издигащи се над устието дръжки се свързват с тялото в основата на раменете. Горната половина на съда е украсена с "гребенчат" орнамент, който в долната половина преминава в бразди. Покрита с бледо-кремава ангоба. Крачно колело. Добре пречистена, розово-червена глина (обр. 8).

ДЯДОВО, жилище № 23, с монета на Исак II Ангел (1185-1195) – III хоризонт – втора половина на XII в.

ДЕЛВИ

ТИП I – Д-I

3. Висока делва със средновисоко тясно гърло, слабо профилирана навътре шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и тясно дъно. Ръбът на устието – отчупен. В основата на шийката – два хоризонтални реда от плитки ямички, по тялото – 4 хоризонтални релефни ръба. Крачно колело. Примесена с кварцов пясък кафяво-червена глина. Вис. 72 см, Дт 50 см, Дд 15.6 см (обр. 9).

ДЯДОВО, инв. № 539, жилище № 2 – втори строителен период – III хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП II – Д-II

4. Средновисока гърневидна делва, със средновисоко, средношироко гърло, слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – хоризонтално врязани линии, заемащи тялото до придънната част. Ръчно колело. Охраво-кафява, примесена с пясък глина. Вис. 44 см, Дт 37.6 см, Ду 26 см, Дд 18.8 см (обр. 10).

ЗНАМЕНОСЕЦ, инв. № 29, жилище № 1 – III хоризонт (с монета на Йоан II Комнин) – първа половина на XII в.

КУХНЕНСКА КЕРАМИКА

ГЪРНЕТА

ТИП I – Г-I

5. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло, със силно профилирана шийка, сплескано тяло с ниски, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От устието излиза дръжка, която достига до най-издутата част на тялото. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете. Ръчно колело. Добре пречистена, примесена с фина слюда сивочерна глина. Дъното подсипвано с пясък. Вис. 17.2 см, Дт 20.8 см, Ду 17.4 см, Дд 11 см (обр. 11 а).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-430, жилище № 1 (с монета на Василий II) – началото на XI в., заедно с гърнета кат. №№ 17, 18, 24, 50, 61, паница № 234 и чаши №№ 466-469 и 486.

6. Гърне по форма и украса като горното, без дръжка. Ръчно колело. Добре пречистена сива глина. По стените отвътре – неравности. Вис. 22.2 см, Дт 23.4 см, Ду 19.9 см, Дд 11.4 см (обр. 11 б).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-420.

7. Гърне по форма и украса като горното. Ръчно колело. Добре пречистена сиво-черна глина. Дъното грапаво, подсипвано с пясък. Вис. 15.2 см, Дт 17.2 см, Ду 13.2 см, Дд 10.8 см (обр. 11 в).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-188.

8. Гърне като горните. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии по раменете. Ръчно колело. Обилно примесена с пясък керемидено-червена глина. Дъното подсипвано, в центъра му – нисък релефен знак – окръжност. Вис. 16.23 см, Дт 17.2 см, Ду 14.4 см, Дд. 10.4 см (обр. 11 г).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1020-А.

(Радева М. 1988:46, табл. I_2, кат. № 3).

9. Гърне като горните. По средата на раменете е врязан пояс от хоризонтални линии. Ръчно колело. Обилно примесена с фина слюда сиво-кафяво-червеникава след изпичането глина. Дъното – подсипвано с пясък. По периферията му – ниска релефна окръжност. Вис. 20.3 см, Дт 23.2 см, Ду 20.6 см, Дд 12.2 см, (обр. 11 д)

ГЪЛЪБОВО – средновековно селище върху селищната могила в двора на ТЕЦ "Марица-изток 1" , инв. № 892.

ТИП II – Г-II

10. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло с ниски, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Работено е на ръчно колело от добре пречистена глина с керемидено-червен цвят след изпичането. Вис. 22.4 см, Дт 22.8 см, Ду 20 см, Дд 15.2 см. (обр. 12 а).

ИСКРИЦА – средновековна крепост, инв. № 9.

ТИП III – Г-III

11. Средновисоко гърне със съвсем ниско, широко гърло, много силно профилирана шийка, закръглено тяло, с ниски, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – пояс от плитки, широки канелюри по раменете. Ръчно колело. Добре пречистена червено-кафява глина. На дъното ниска релефна окръжност. Вис. 31 см, Дт 32 см, Ду 26.4 см, Дд 15.8 см (обр. 12 б).

ДЯДОВО, инв. № 195, I хоризонт – втора половина на XI в.

12. Гърне като горното. Украса – широки пояси от плитки, широки канелюри, достигащи до горната половина на придънната част. Ръчно колело. Добре пречистена керемидено-червена глина. Дъното подсипано с пясък, по периферията му – релефна окръжност. Фрагментирано. Дт 29.2 см, Ду 24.2 см, Дд 16 см (обр. 12 в).

ДЯДОВО – жилище № 4 – III хоризонт – втора половина на XII в., заедно с гърне № 144 и амфоровиден съд № 473.

13. Гърне като горните. Украса – хоризонтален ред от кръгли ямички в основата на шийката, под него вълнообразна линия. По тялото два широки пояса от хоризонтално врязани линии. Ръчно колело. Слабо примесена с пясък кафяво-червена глина. По стените отвътре – неравности. Дъното липсва. Дт 30.4 см, Ду 22.4 см (обр. 12 г).

КАРАСУРА, инв. № 82/19.

ТИП IV – Г-IV

14. Средновисоко гърне със съвсем ниско широко гърло, със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло с ниски, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Цялото тяло, почти до дъното е покрито с хоризонтално врязани линии. Ръчно колело. Охраво-червена след изпичането глина. Вис. 25.2 см, Дт 24.8 см, Ду 19.9 см, Дд 11.3 см. (обр. 12 д)

СИМЕОНОВГРАД – Констанция, инв. № А-2231.

15. Гърне като горното. Раменете са украсени с пояс от хоризонтални линии. Работено е на ръчно колело от добре пречистена глина, добила сиво-черен цвят след изпичането. Стените – дебелостенни, с неравности отвътре. Дъното липсва. Вис. 21.2 см, Дт 21.7 см, Ду 16.1 см, Дд 10.4 см (обр. 12 е).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-423.

ТИП V – Г-V

подтип А – Г-V А

16. Средновисоко гърне със съвсем ниско, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии в горната част на раменете. Ръчно колело. Примесена с пясък и фина слюда керемидено-червена глина. Дъното липсва. Дт 19.8 см, Ду 15.4 см, (обр. 13 а).

ЗНАМЕНОСЕЦ, жилище № 3 – I хоризонт – втората половина (края) на X в.

подтип Б – Г-V-Б

17. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии в горната част на раменете. Ръчно колело. Сивочерна след изпичането, примесена с много фина слюда глина. Дъното подсипвано, по периферията му – релефна окръжност. Вис. 14.4 см, Дт 15.4 см, Ду 11.2 см, Дд 10.3 см (обр. 13 б).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-187, жилище № 1 (с монета на Василий II) – началото на XI в., заедно с гърнета кат. №№ 5, 18, 24, 50, 61, паница № 234 и чаши №№, 466-469 и 486.

подтип В – Г-V В

18. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Ръчно колело. Слабо примесена със слюда, сивочерна след изпичането глина. Дъното подсипвано, по периферията му – релефна окръжност. Вис. 11.7 см, Дт 13.2 см, Ду 10.4 см, Дд 7.2 см (обр. 13 в).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-169, жилище № 1 (с монета на Василий II) – началото на XI в., заедно с гърнета кат. №№ 5, 17, 24, 50, 61, паница № 234 и чаши №№ 466-469 и 486.

ТИП VI – Г-VI

подтип А – Г-VI А

19. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло със силнопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От ръба на устието излиза елипсовидна в напречно сечение дръжка, която достига до най-издутата част на тялото. В горната част на раменете е врязан пояс от хоризонтални линии, а под него – вълнообразна. Работено е на ръчно колело от добре пречистена, сиво-черна след изпичането глина. Дъното – грапаво. Вис. 16.7 см, Дт 17.8 см, Ду 14 см, Дд 10.8 см (обр. 13 г).

МИНЕРАЛНИ БАНИ – "Свети дух", инв. № А-1819.

подтип Б – Г-VI Б

20. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло, със силно профилирана шийка, сплескано тяло, със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – вълнообразно врязана линия, непосредствено под шийката, под нея широк пояс от единично врязани хоризонтални линии, достигащи до придънната част. Ръчно колело. Добре пречистена каолинова (жълтеникава) глина. Дъното подсипвано. Вис. 14.6 см, Дт 15 см, Ду 14.2 см, Дд 9 см (обр. 13 д).

ДЯДОВО, инв. № 532, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

21. Гърне като горното. Украса няма. Ръчно колело. Добре пречистена, розово-червена глина. Дъното подсип-

вано. Вис. 13.9 см, Дт 15.2 см, Ду 13.1 см, Дд 9.2 см (обр. 13 е).

КАРАСУРА, инв. № 86/5, в съда – колективна монетна находка от края на X – началото на XI в.

22. Фрагментирано гърне като горните. Украса – два тесни пояса от хоризонтални линии по раменете. Ръчно колело. Добре пречистена жълтеникава глина. Дъното липсва. Дт 11.4 см, Ду 10 см (обр. 13 ж).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

23. Фрагментирано гърне като горните. Украса – широки, плитки, хоризонтални канелюри по раменете. Ръчно колело. Слабо примесена с дребен пясък и слюда жълтеникава глина. Дъното липсва. Дт 13.8 см, Ду 12.4 см, (обр. 13 з).

ДЯДОВО, сметна от втори хоризонт – първа половина на XII в.

24. Гърне като горните две. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии по средата на тялото. Ръчно колело. Примесена с фина слюда сиво-черна глина. По периферията на дъното ниска релефна окръжност. Вис. 10.4 см, Дт 12,4 см, Ду 11.4 см, Дд 8 см (обр. 13 и).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-170, жилище № 1 (с монета на Василий II) началото на XI в., заедно с гърнета кат. №№ 5, 17, 18, 50, 61, паница № 234 и чаши №№ 466-469 и 486.

25. Гърне с типологическата характеристика на горните. Елипсовидната в сечение дръжка се издига над устието и се спуща надолу към най-издутата част на тялото. Почти целите рамене са украсени с широк пояс от хоризонтално врязани линии, а придънната част, с косо разположени тънки излъскани ивици. Крачно колело. Глината е добре пречистена, със охраво-сив цвят след изпичането. Вис. 13.9 см, Дт 14.4 см, Ду 11.4 см, Дд 7.8 см (обр. 13 к).

МИНЕРАЛНИ БАНИ – "Свети дух" – помещение № 3, инв. № А-1821.

ТИП VII – Г-VII

26. Средновисоко гърне със съвсем ниско широко гърло с много силно профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. По-голямата част от тялото – от долната част на раменете до средата на придънната част е нанесена украса от единично врязани криви линии. Ръчно колело. Глината – слабо примесена с дребен пясък. Стените дебели, с неравности отвътре. Вис. 12.6 см, Дт 148 см, Ду12 см, Дд 8.9 см (обр. 13 л).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-172.

27. Горна половина от гърне като горното. Украса – два пояса от хоризонтално врязани линии по раменете. Ръчно колело. Слабо примесена с фин пясък кафяво-червена глина. Дт 17 см, Ду 13 см, (обр. 13 м).

ДЯДОВО, I хоризонт – втора половина на XI в.

28. Горна половина от гърне, по форма, украса и технология като горното. Слабо примесена с едър пясък – охраво-кафява глина. Дт 19.6 см, Ду 16 см, (обр. 13 н).

ДЯДОВО, III хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП VIII – Г-VIII

29. Средновисоко гърне със съвсем ниско, широко гърло, с много силно профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – пояс от хоризонтални линии по раменете. Ръчно колело. Примесена с дребни кварцови частици глина с керемидено-червен цвят. Дъното подсипвано, в центъра му релефна окръжност. Вис. 18,2 см, Дт 17 см, Ду 13.4 см, Дд 10.7 см (обр. 14 а).

ДЯДОВО, инв. № 309, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

30. Гърне по форма като горното. Украса – единично врязани хоризонтални линии по раменете. Ръчно колело. Слабо примесена с кварцови зърна червена глина. Дъното подсипвано, по периферията и в центъра му – релефни окръжности. Вис. 17.4 см, Дт 17 см, Ду 14.2 см, Дд 10.4 см (обр. 14 б).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. Сл. М. 1134-А.

(Радева М. 1988:46, фиг. 1 а, кат. № 1).

31. Гърне по форма, украса и технология напълно подобно на горните. Слабо примесена с пясък червена глина. По центъра и периферията на дъното – релефни окръжности. Вис. 17.4 см, Дт 17 см, Ду 14.2 см, Дд 10.4 см (обр. 14 в).

ДЯДОВО, инв. № 327, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

32. Гърне по форма и технология като горните. Украса няма. Обилно примесена с пясък червена глина. Дъното подсипвано. Вис. 15.2 см, Дт 15.6 см, Ду 12.2 см, Дд 9.8 см (обр. 14 г).

ДЯДОВО, инв. № 295, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

33. Гърне по форма, украса и технология напълно еднакво с № 30. Слабо примесена с дребен пясък червена глина. Вис. 17.6 см, Дт 18.4 см, Ду 14.2 см, Дд 9 см (обр. 14 д).

КАРАСУРА, инв. № 86-169.

34. Горна половина от гърне като горните. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии, заемащи целите рамене. Обилно примесена с пясък червено-кафява глина. Дт 17.4 см, Ду 13 см (обр. 14 е).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

35. Горна половина от гърне като горните. Украса – широк пояс от единично врязани криви линии по целите рамене. Добре пречистена сива глина. Дт 14.2 см, Ду 11 см (обр. 14 ж).

ДЯДОВО, III хоризонт – втора половина на XII в.

36. Горна половина от гърне, по форма, украса и технология напълно еднаква с горното. Много добре пречистена глина с керемидено-червен цвят. Дт 16 см, Ду 14 см (обр. 14 з).

ДЯДОВО, I хоризонт – втора половина на XI в.

37. Горна половина от гърне, по форма, украса и технология еднакво с горното. Дт 17 см, Ду 14 см (обр. 14 и).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП IX – Г-IX

подтип А – Г-IX А

38. Средновисоко гърне със съвсем ниско широко гърло, силно профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – плитки, хоризонтални канелюри, заемащи почти цялото тяло. Крачно колело. Без дръжка. Много добре пречистена глина с керемидено-червен цвят. Дъното рязано с конец и допълнително излъсквано, около него – изгладена ивица. Вис. 22.5 см, Дт 23.1 см, Ду 19 см, Дд 12 см (обр. 15 а).

ДЯДОВО, инв. № 397, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

39. Гърне като горното. В горната част на раменете е врязан пояс от хоризонтални линии. Долната част на тялото, под основата на раменете е украсена с косо разположени излъскани ивици. Гърлото е леко деформирано. Крачно колело. Без дръжка. Работено е от охраво-керемидено-червена след изпичането, много добре пречистена глина, с незначителен примес от дребни пясъчета. Вис. 20.4 см, Дт 17.8 см, Ду 13.6 см, Дд 11 см. (обр. 15 б).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ – "Градището", инв. № 694, сметна яма

подтип Б – Г-IX Б

40. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло със силно профилирана шийка, заоблено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От устието е излизала дръжка, която се е свързала с тялото в най-издутата му част. Горната половина на раменете е украсена с плитко врязани в пояс хоризонтални линии, а по средата на тялото – плитки бразди. Крачно колело. Около дъното – изгладена ивица. Керемидено-червена след изпичането, добре пречистена глина. Вис. 30.8 см, Дт 30 см, Ду 23.2 см, Дд 16 см (обр. 15 в).

КРУМ (Хс) – жилище № 1 (втора половина на XII в.), заедно с паница със златиста ангоба № 297 и свещник № 554.

41. Гърне като горното. От устието излиза елипсовидна в сечение дръжка, която достига до най-издутата част на тялото. Ръчно колело. Добре пречистена сивочерна глина. По стените и дъното отвътре – неравности. Повърхността на съда – механично излъскана. Вис. 17.4 см, Дт 17.5 см, Ду 14.8 см, Дд 10 см (обр. 15 г).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-440.

42. Гърне по форма и технология еднакво с горното. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете. Дъното подсипвано с пясък. Вис. 20.4 см, Дт 19 см, Ду 15 см, Дд 9.8 см (обр. 15 д).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-531.

43. Малко гърне с типологическата характеристика на горните, без дръжка. По раменете е врязан пояс от криви линии. Ръчно колело. В центъра на дъното – релефен знак – кръст. Глината е добре пречистена, със сив цвят след изпичането. Вис. 12.1 см, Дт 11.2 см, Ду 9.8 см, Дд 6.5 см (обр. 15 е).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-417.

44. Гърне напълно еднакво с горното. По-голямата част от раменете е украсена с широк пояс от хоризонтално врязани линии. Ръчно колело. По периферията на дъното – релефна окръжност. Глината – с охраво-червен цвят след изпичането, примесена с фина слюда. Вис. 11.2 см, Дт 10.6 см, Ду 9.4 см, Дд 7.1 см (обр. 15 ж).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-434.

ТИП X – Г-X

подтип А – Г-X А

45. Средновисоко гърне със съвсем ниско, широко гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. По средата на раменете е врязан тесен пояс от хоризонтални линии. Работено е на ръчно колело. След изпичането глината е добила сив цвят. Стените са дебели, дъното – неравномерно дебело и леко конкавно. Вис. 16.8 см, Дт 17.3 см, Ду 12.5 см, Дд 9.5 см (обр. 16 а).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-439.

подтип Б – Г-X Б

46. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии в долната част на раменете. Ръчно колело. Примесена с дребен пясък керемидено-червена глина. Дъното липсва. Вис. 27 см, Дт 25.8 см, Ду 20 см, Дд 13 см (обр. 16 б).

КАРАСУРА, инв. № 82/55.

47. Гърне, по форма и украса напълно подобно на горното. Ръчно колело. Обилно примесена с пясък охраво-керемидено-червена глина. Целият съд покрит отвън със златиста ангоба. Дъното подсипвано. Вис. 16 см, Дт 16.4 см, Ду 13.6 см, Дд 9.2 см (обр. 16 в).

КАРАСУРА, инв. № 86/182.

48. Гърне по форма, украса, технология и покритие напълно еднакво с горното. Вис. 25 см, Дт 22.8 см, Ду 17.6 см, Дд 14.4 см (обр. 16 г).

КАРАСУРА, инв. № 86/183.

49. Гърне с типологическата характеристика на горните. По долната половина на раменете са врязани три единични хоризонтални линии. Ръчно колело. Дъното грапаво, стените отвътре – неравни. Вис. 13.2 см, Дт 12.6 см, Ду 9.3 см, Дд 8.2 см (обр. 16 д).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-174.

подтип В – Г-X В

50. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Ръчно колело. Слабо примесена с едър пясък глина със сивочерен цвят. Дъното подсипвано, по периферията му релефна окръжност. Вис. 12.6 см, Дт 12.2 см, Ду 9.2 см, Дд 6.6 см (обр. 16 е).

ХАСКОВО – "Хисаря", жилище №1 (с монета та Василий II) – началото на XI в., заедно с гърнета кат. №№ 5, 17, 18, 24 и 61, паница № 234 и чаши №№ 466-469 и 486.

ТИП XI – Г-XI

51. Средновисоко гърне със съвсем ниско, средношироко гърло, с много силно профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – хоризонтален ред от ямички по ръба на устието, вълнообразна линия в основата на шийката и три единично врязани хоризонтални линии, под тях отново вълнообразна. До самото дъно – гъсто разположени една до друга вертикални излъскани ивици. Ръчно колело. Кафява глина с примеси от дребен пясък. Дъното подсипвано. Вис. 20.6 см, Дт 19.6 см, Ду 12.2 см, Дд 11.2 см (обр. 17 а).

КАРАСУРА, инв. № 85/8.

ТИП XII – Г-XII

52. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло, среднопрофилирана шийка, сплескано тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии по раменете. Ръчно колело. Обилно примесена с пясък червена глина. Стените дебели до 1.2 см. Вис. 18 см, Дт 19.5 см, Ду 12.6 см, Дд 12.7 см (обр. 17 б).

ДЯДОВО, инв. № 428, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XIII – Г-XIII

53. Средновисоко гърне със съвсем ниско, широко

гърло, със силнопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса няма. Ръчно колело. Добре пречистена сиво-червена глина. По стените и дъното неравности. Около центъра на последното – релефна окръжност. Вис. 19.2 см, Дт 18.8 см, Ду 14.4 см, Дд 12.5 см (обр. 17 в).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-421.

ТИП XIV – Г-XIV

54. Средновисоко гърне със съвсем ниско, широко гърло с много силно профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабо изпъкнали рамене и широко дъно. Снабдено е с една елипсовидна в сечение дръжка, свързваща ръба на устието с най-издутата част на тялото. Украса – тесен пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете и косо разположени излъскани ивици в придънната част. Крачно колело. Слабо примесена с дребен пясък червена глина. Дъното рязано и допълнително излъсквано. Около него – излъскана лента. В основата на дръжката – врязан графит. Вис. 14.8 см, Дт 14.7 см, Ду 12.7 см, Дд 9.2 см (обр. 18 а).

ДЯДОВО, инв. № 151, III хоризонт – втората половина на XII в.

55. Гърне по форма, украса и технология като горното. Дръжката отчупена. Добре пречистена червено-кафява глина. Вис. 21.9 см, Дт 22.8 см, Ду 19.2 см, Дд 11.5 см (обр. 18 б).

ДЯДОВО, инв. № 538, I хоризонт- втора половина на XI в.

56. Гърне по форма и технология еднакво с горните. Украса няма. Вис. 20.1 см, Дт 17.7 см, Ду 14.4 см, Дд 9.8 см (обр. 18 в).

ДЯДОВО, инв. № 391 сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

57. Гърне по форма, украса и технология еднакво с № 54. Дръжката отчупена. Вис. 14.8 см, Дт 14.6 см, Ду 11.7 см, Дд 8.1 см (обр. 18 г).

ЗНАМЕНОСЕЦ, инв. № 14, III хоризонт – XII в.

ТИП XV – Г-XV

58. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло, среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От устието излиза масивна дръжка с елипсовидно сечение, която достига до най-издутата част на тялото. Ръчно колело. Примесена с дребен и по-едър пясък керемидено-червена глина. Стените с деб. до 1 см. Дъното подсипвано. Вис. 18.8 см, Дт 17.2 см, Ду 15.2 см, Дд 9 см (обр. 18 д).

СТАРА ЗАГОРА.

59. Гърне по форма подобно на горното. Украса – тесен пояс от хоризонтални линии в горната част на раменете и косо разположени излъскани ивици в долната част на тялото. Дръжката отчупена и липсва. Крачно колело. Примесена с едър пясък глина с червено-кафяв цвят. Дъното рязано, около него – излъскана лента. Вис. 12.7 см, Дт 12.3 см, Ду 11 см, Дд 7.2 см (обр. 18 е).

ДЯДОВО, инв. № 400, II хоризонт – първа половина на XII в.

60. Гърне по форма като горните. По средата на раменете е врязан пояс от хоризонтални линии. Дръжката, като на № 56, сега е отчупена, и от нея са запазени само леглата. Крачно колело. Глината от охраво-кафява до сива след изпичането. Стените дебели. Вис. 12.1 см, Дт 11.4 см, Ду 9 см, Дд 6.2 см (обр. 18 ж).

ДИМИТРОВГРАД – "Калето", инв. № 1894.

ТИП XVI – Г-XVI

61. Средновисоко гърне със средновисоко, средношироко гърло, със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабо изпъкнали рамене и широко дъно. Две симетрично разположени дръжки – уши излизат от основата на шийката и достигат до горната половина на раменете. Последните са украсени с единично врязани криви хоризонтални линии. Ръчно колело. Добре пречистена сивочерна глина. Излъскана повърхност. Вис. 20.7 см, Дт 18.8 см, Ду 11.6 см, Дд 19 см (обр. 18 з).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-427, жилище № 1 (с монета на Василий II) – начало на XI в., заедно с гърнета №№ 5, 17, 18, 24, 50, паница № 234 и чаши №№ 466-469, 486.

ТИП XVII – Г-XVII

62. Средновисоко гърне със съвсем ниско, широко гърло със силно профилирана шийка, сплескано тяло със средно високи, слабо изпъкнали рамене и широко дъно. От устието излиза плоска дръжка, която достига до горната половина на придънната част. Украса – плитки, широки канелюри по средата на раменете. Крачно колело. Примесена с фина слюда и шамот охраво-розова глина. По дъното следи от ексцентрични окръжности от отрязването. Вис. 14.4 см, Дт 17 см, Ду 13.5 см, Дд 10 см (обр. 18 и).

ДЯДОВО, инв. № 458, I хоризонт – втора половина на XI в.

ТИП XVIII – Г-XVIII

63. Ниско гърне със съвсем ниско широко гърло, със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От устието му излиза плоска дръжка, която се свързва с тялото в най-издутата му част. Долната половина е украсена с косо разположени излъскани ивици. Работено на калъп от много добре пречистена глина, примесена с фино стрит шамот. Вис. 21 см, Дт 27.4 см, Ду 22.6 см, Дд 18 см (обр. 19 а).

КАБИЛЕ.

ТИП XIX – Г-XIX

64. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло, силнопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от устието и достига до средата на тялото. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии в долната половина на раменете. Крачно колело. Добре пречистена розово-червена глина. Около дъното – неравномерно широка излъскана ивица. Вис. 22.7 см, Дт 23 см, Ду 17.6 см, Дд 12 см (обр. 19 б).

ДЯДОВО, инв. № 337, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XX – Г-XX

65. Средновисоко гърне със съвсем ниско, средношироко гърло, със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и средношироко дъно. Масивната дръжка с кръгло напречно сечение излиза от устието и се свързва с тялото в най-издутата му част. Работено на крачно колело от обилно примесена с шамот и слюда глина, с розово-червен цвят след изпичането. Стените – тънкостенни, не надхвърлят 0.4 см. Дъното е леко деформирано преди изпичането, пробито. Вис. 20.8 см, Дт 22.8 см, Ду 14.5 см, Дд 11.4 см (обр. 20).

КАБИЛЕ.

ТИП XXI – Г-XXI

подтип А – Г-XXI А

66. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло, със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Снабдено е с дръжка с елипсовидно напречно сечение, която излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. В основата на шийката е врязана единична хоризонтална линия. В долната половина на раменете е нанесен пояс от подобни линии. Работено на крачно колело от добре пречистена глина, добила керемидено-червен цвят след изпичането. По тялото – следи от опушване. Вис. 13.2 см, Дт 14.2 см, Ду 11 см, Дд 78 см (обр. 21 а).

МИНЕРАЛНИ БАНИ, инв. № А-1804, жилище № 3, заедно с гърнета №№ 186 и 202, паници №№ 286, 288 и 314 и стомна № 388.

подтип Б – Г-XXI Б

67. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабо изпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, както при Г-XXI А. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и средата на тялото, а по раменете и придънната част – коси излъскани ивици. Крачно колело. Добре пречистена червена глина. Дъното рязано. Върху горната част на дръжката – врязан графит – кръст. Вис. 14.6 см, Дт 14 см, Ду 11.8 см, Дд 7.2 см (обр. 21 б).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 3-Сз – 279.

68. Гърне по форма и технология като горните. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете и коси излъскани ивици върху него, достигащи до придънната част. Дъното липсва. Дт 18.4 см, Ду 15.1 см (обр. 21 в).

СТАРА ЗАГОРА.

69. Гърне по форма и технология като горните. Дръжката отчупена. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете. Ръчно колело. Примесено със слюда охраво-червена глина. Дъното подсипвано. Вис. 14.8 см, Дт 15.8 см, Ду 13.2 см, Дд 9.1 см (обр. 21 г).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 3-Сз-284.

70. Гърне като горните. Украса – пояс от хоризонтални линии, заемащ цялата шийка, по раменете – пояс от зигзаговидно врязани линии, по средата на тялото – две хоризонтално, а под тях вълнообразно врязана линия. Дръжката излиза под ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. В горната и част – релефна украса. Ръчно колело. Вис. 22.8 см, Дт 22 см, Ду 17.8 см, Дд 12.6 см (обр. 21 д).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № II – 87.

71. Гърне по форма като горното. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии в горната част на раменете. Дръжката с елипсовидно сечение, излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Крачно колело. Обилно примесена с дребен пясък червена глина. Дъното рязано и гладено, около него – излъскана лента. Вис. 22.8 см, Дт 23.2 см, Ду 17 см, Дд 11.3 см (обр. 21 е).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № Кв 32-44.

72. Гърне по форма и технология като горното. Украса няма. Слабо примесена с пясък сивочерна глина. Дъното допълнително заглаждано. Вис. 14.2 см, Дт 14 см, Ду 11.4 см Дд 7.8 см (обр. 21 ж).

ЕЗЕРО.

73. Гърне, подобно на горното. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии, заемащ целите рамене. Около дъното – неравномерно широка излъскана ивица. Вис. 14.2 см, Дт 14 см, Ду 11.2 см, Дд 7.8 см (обр. 21 з).

ЕЗЕРО, инв. № 2285.

74. Гърне по форма и технология като горните. Дръжката отчупена. Украса – хоризонтално врязани линии от устието до средата на тялото, под тях – коси излъскани ивици. Вис. 16.7 см, Дт 16 см, Ду 12.2 см, Дд 8.2 см (обр. 21 и).

АСЕНОВЕЦ.

75. Гърне като горните. Дръжката липсва. Украса – коси излъскани ивици в придънната част. Дъното отчупено. Дт 12.4 см, Ду 11 см (обр. 21 к).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

76. Гърне, подобно на горните. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете и коси излъскани ивици в долната част на тялото. Слабо примесена с дребен пясък червена глина. Дъното отчупено. Дт 26.2 см, Ду 21 см (обр. 21 л).

ДЯДОВО, III хоризонт – втора половина на XII в.

77. Гърне по форма като горните. Дръжката, плоска в сечение, излиза от гладък релефен ръб под устието. В горния и край – плитка ямичка. По-голямата част от раменете е украсена с плитки, тесни канелюри. Крачно колело. По дъното личат ексцентрични окръжности от отрязването от колелото. Глината с охраво-кафяв цвят след изпичането, със слаб примес от дребни кварцови зърна. Стените тънки – до 0.03-0.04 см. Вис. 18.8 см, Дт 19.4 см, Ду 15.4 см, Дд 12 см (обр. 21 м).

ЯМБОЛ, инв. № 2332.

подтип В – Г-XXI В

78. Средновисоко гърне с високо, широко гърло със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От устието излиза елипсовидна в сечение дръжка, която достига до най-издутата част на тялото. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии, заемащ цялата шийка и тесен – по средата на раменете. Крачно колело. Добре пречистена червена глина. Дъното рязано и гладено. Около него – неравномерно широко излъскана лента. Вис. 14 см, Дт 12.6 см, Ду 10.8 см, Дд 7.5 см (обр. 22 а).

ИСКРИЦА, инв. № 197.

79. Гърне по форма, украса, технология и цвят като горното. Дръжката отчупена. Вис. 11.4 см, Дт 12.4 см, Ду 10.4 см, Дд 10 см (обр. 22 б).

ИСКРИЦА, инв. № 198.

80. Гърне по форма, украса, цвят и състав на глината, като горните две. Дръжката също отчупена и липсва. Вис. 14 см, Дт 13.4 см, Ду 11.2 см, Дд 8 см (обр. 22 в).

ИСКРИЦА – грънчарска пещ, (първа половина на XII в.), заедно с гърнета №№ 128-130, 203-204.

81. Гърне като горните. Дръжката сега отчупена. В долната част на раменете – пояс от хоризонтално врязани линии. Цялото тяло над тях е украсено с косо разположени излъскани ивици. Крачно колело. Дъното заглаждано след отрязването от колелото. Около него личи тясна излъскана ивица. Охраво-кафява до сиво-черна,

примесена с фина слюда глина. Вис. 16 см, Дт 15.4 см, Ду 11.8 см, Дд 8.6 см (обр. 22 г).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ – "Градището", инв. № 561.

ТИП XXII – Г-XXII

подтип А – Г-XXII А

82. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло, със слабо профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От устието е излизала елипсовидна в сечение дръжка, достигаща до най-издутата част на тялото, сега отчупена. Украса – хоризонтален ред от елипсовидни ямички в основата на шийката. Работено на калъп от добре пречистена, примесена с шамот кафяво-черна глина. Вис. 32.3 см, Дт 34.4 см, Ду 21.7 см, Дд 16.8 см (обр. 23 а).

ДЯДОВО, инв. № 287, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

83. Гърне като горното. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии в горната половина на раменете. Крачно колело. Добре пречистена охраво-кафява, слабо примесена с фина слюда глина. Около дъното излъскана лента. Вис. 21.8 см, Дт 23.2 см, Ду 16 см, Дд 12 см (обр. 23 б).

КАРАНОВО, инв. № 5566, сметна яма № 21 – втората половина на XII – началото на XIII в., заедно с гърнета №№ 96 и 170.

подтип Б – Г-XXII Б

84. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло, слабо профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката с елипсовидно сечение излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Украса – широки хоризонтални канелюри. Работено на калъп. Примесена с шамот розово-червена глина. Вис. 15.4 см, Дт 17.3 см, Ду 12.2 см, Дд 10.7 см (обр. 24 а).

ДЯДОВО, инв. № 331, II хоризонт – първа половина на XII в.

85. Гърне по форма, украса, технология, състав и цвят на глината напълно еднакво с горното. Дръжката отчупена. Вис. 17.3 см, Дт 20 см, Ду 12.5 см, Дд 10.2 см (обр. 24 б).

ДЯДОВО, инв. № 262, I хоризонт – втора половина на XI в.

86. Гърне еднакво с горните. Дръжката отчупена. Украса от хоризонтални канелюри заема почти целите рамене. Вис. 19.4 см, Дт 20 см, Ду 13.5 см, Дд 11.2 см (обр. 24 в).

ДЯДОВО, инв. № 146, III хоризонт – втора половина на XII в.

87. Гърне, напълно еднакво с горното. Вис. 14.8 см, Дт 17 см, Ду 11.2 см, Дд 9.6 см (обр. 24 г).

ДЯДОВО, I хоризонт – втора половина на XI в.

88. Гърне еднакво с горните. Украса – два широки пояса от хоризонтални канелюри, първия по раменете, а втория върху придънната част. Вис. 16.8 см, Дт 18.7 см, Ду 13 см, Дд 10 см (обр. 24 д).

ДЯДОВО, инв. № 299, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

89. Гърне като горното. Украса – единични канелюри в долната част на раменете и под тях. Вис. 15.7 см, Дт 15.2 см, Ду 11 см, Дд 8.2 см (обр. 24 е).

ДЯДОВО, инв. № 323, жилище № 18 – I хоризонт – втора половина на XI в.

90. Гърне, напълно еднакво с горното. Украса няма. Вис. 16.4 см, Дт 19.5 см, Ду 13.8 см, Дд 10.6 см (обр. 24 ж).

ДЯДОВО, инв. № 244, жилище № 17 – II хоризонт – първа половина на XII в.

91. Гърне по форма и технология, цвят и състав на глината еднакво с горните. По раменете – плитки, широки канелюри. Вис. 12.3 см, Дт 14.3 см, Ду 10 см, Дд 8 см (обр. 24 з).

ДЯДОВО, инв. № 396, II хоризонт – първа половина на XII в.

92. Гърне по форма като горните. Украса – тесен пояс от хоризонтално врязани линии в горната част на раменете. Крачно колело. Слабо примесена с едър пясък червено-кафява глина. Вис. 11.8 см, Дт 11.5 см, Ду 8.7 см, Дд 6.4 см (обр. 24 и).

ДЯДОВО, инв. № 343, II хоризонт – първа половина на XII в.

93. Гърне, абсолютно еднакво с горното. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 12.1 см, Дт 11.8 см, Ду 8.7 см, Дд 6 см (обр. 24 к).

ДЯДОВО, инв. № 66, II хоризонт – първа половина на XII в.

94. Гърне по форма като горните. Украса – в основата на шийката – единично врязана хоризонтална линия, в най-издутата част на тялото – тесен пояс от подобни, а над и под него – полета от наклонени наляво и надясно излъскани ивици. Крачно колело. Добре пречистена охраво-червена глина. Около дъното излъскана ивица. Вис. 14.2 см, Дт 15 см, Ду 11.3 см, Дд 8.6 см (обр. 24 л).

ДЯДОВО, инв. № 300, II хоризонт – първа половина на XII в.

95. Гърне като горните. Украса – единично врязана, хоризонтална линия по средата на раменете. Крачно колело. Обилно примесена с фин пясък червена глина. Вис. 14.4 см, Дт 14.6 см, Ду 10.4 см, Дд 9 см (обр. 24 м).

КАРАНОВО, инв. № 178.

96. Гърне по форма и технология като горното. Дръжката отчупена. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии в горната част на раменете. Слабо примесена с дребен пясък охраво-червена глина. Около дъното – неравномерно широка излъскана ивица. Вис. 16.8 см, Дт 17 см, Ду 12.6 см, Дд 9 см (обр. 24 н).

КАРАНОВО, инв. № 5564, сметна яма № 21 – втора половина на XII – началото на XIII в., заедно с гърнета №№ 83 и 170.

97. Гърне по форма, украса, технология, състав и цвят на глината като горното. Вис. 25.2 см, Дт 26 см, Ду 19.2 см, Дд 12.6 см (обр. 25 а).

КАРАНОВО, инв. № 5558, сметна яма от втората половина на XII – началото на XIII в., заедно с чаша № 448.

98. Гърне като горните. Украса – гладък релефен ръб под устието, тесен пояс от хоризонтални линии в долната част на раменете. Крачно колело. Примесена с пясък червена глина. Вис. 13.3 см, Дт 12.8 см, Ду 10.2 см, Дд 9.4 см (обр. 25 б).

АСЕНОВЕЦ.

99. Гърне по форма като горните. Украса – пояси от хоризонтални линии по шийката и средата на раменете, между и под тях – коси излъскани ивици. Крачно колело. Добре пречистена сиво-охрава глина. Около дъното – излъскана лента. Вис. 11.8 см, Дт 11.4 см, Ду 9.6 см, Дд 6 см (обр. 25 в).

КАРАНОВО, инв. № 5561, стопанско помещение №

1 – втора половина на XII в – началото на XIII в., заедно с гърне № 223.

100. Гърне като горните. Украса – релефен ръб, насечен с ямички, непосредствено под ръба на устието, единично врязана вълнообразна линия по средата на раменете и коси излъскани ивици в придънната част. Крачно колело. Кафяво-червена, добре пречистена глина. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 14 см, Дт 14.4 см, Ду 12.2 см, Дд 8.6 см (обр. 25 г).

ЕЗЕРО, инв. № 2282.

101. Гърне по форма като горните. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и по средата на тялото. Над и под последните – коси излъскани ивици, покриващи цялото тяло. Крачно колело. Много добре пречистена глина с керемидено-червен цвят. Около дъното неравномерно широко излъскана ивица. Вис. 20.4 см, Дт 20 см, Ду 15.4 см, Дд 10.2 см (обр. 25 д).

ЕЗЕРО, инв. № 2280.

102. Гърне по форма като горното. На дръжката отгоре – плитка ямичка. Украса – тесни пояси от хоризонтално врязани линии по средата на плещите и в горната половина на придънната част. Крачно колело. Обилно примесена с дребен пясък охраво-кафява глина. Вис. 21.1 см, Дт 21 см, Ду 15.6 см, Дд 11.8 см (обр. 25 е).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № ЦП-III-18.

103. Горна половина от гърне по форма и технология еднакво с горното. Дръжката счупена. Украса – две единични врязани хоризонтални, между тях – вълнообразна линия. Дт 30 см, Ду 23 см (обр. 25 ж).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

104. Гърне с характеристиката на горните. Дръжката излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. По раменете са врязани единични хоризонтални линии. Крачно колело. Глината добре пречистена с охраво-червен цвят след изпичането. Вис. 12.6 см, Дт 13.2 см, Ду 9.2 см, Дд 8.2 см (обр. 25 з).

КАРАВЕЛОВО, инв. № 3104.

105. Гърне, по форма, технология и украса напълно еднакво с горното. Вис. 12.5 см, Дт 14.7 см, Ду 10.3 см, Дд 8.1 см (обр. 25 и).

КАРАВЕЛОВО, инв. № 3014.

106. Гърне по форма като горните. Дръжката – масивна, с елипсовидно сечение. Раменете са украсени с единични врязани хоризонтални линии. Около дъното личи неравномерно широко изгладена ивица, след отрязването от колелото. Крачно колело. Глината със охраво-сив цвят след изпичането. Вис. 13.6 см, Дт 14 см, Ду 11.2 см, Дд 7.8 см (обр. 25 к).

ЯМБОЛ, инв. № 2045.

подтип В, вариант 1 – Г-XXII $В_1$

107. Средновисоко гърне с високо, широко гърло със слабопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от устието и достига до най-издутата част на тялото. Украса – коси излъскани ивици в придънната част. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 16.6 см, Дт 15 см, Ду 12 см, Дд 8.6 см (обр. 26 а).

ДЯДОВО, инв. № 202, II хоризонт – първа половина на XII в.

108. Гърне по форма и технология като горните. В горната част на дръжката – ямичка. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии, заемащи цялата шийка и средата на тялото. Вис. 18 см, Дт 17.2 см, Ду 15 см, Дд 9.5 см (обр. 26 б).

ДЯДОВО, инв. № 529, I хоризонт – втора половина на XI в.

109. Гърне като горните. Украса – в основата на шийката – единично врязана линия, в придънната част – коси излъскани ивици. Подобна личи и около дъното. Вис. 13.6 см, Дт 12.6 см, Ду 11 см, Дд 7.8 см (обр. 26 в).

ДЯДОВО, инв. № 317, I хоризонт – втора половина на XI в.

110. Гърне по форма и технология като горните. Украса – пояс от хоризонтални линии по шийката. По средата на раменете – единична хоризонтална линия. Вис. 17 см, Дт 17.2 см, Ду 13.4 см, Дд 9.2 см (обр. 26 г).

ИСКРИЦА.

111. Гърне по форма и технология като горните. Украса – гладък релефен ръб, непосредствено под устието, пояс от хоризонтално врязани линии в долната част на раменете и излъскани ивици под него до дъното. Вис. 16.6 см, Дт 16.5 см, Ду 12.8 см, Дд 10.5 см (обр. 26 д).

СТАРА ЗАГОРА.

подтип В, вариант 2 – Г-XXII $В_2$

112. Средновисоко гърне с високо, широко гърло със слабо профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и средношироко дъно. Дръжката като при Г-XXII $В_1$. Украса – два тесни пояса от хоризонтално врязани линии, първият в основата на шийката, а вторият – в основата на раменете. Между и под тях – коси излъскани ивици. Крачно колело. Слабо примесена с фин пясък и слюда червена глина. Дъното рязано, около него излъскана ивица. Вис. 16 см, Дт 15.2 см, Ду 11.4 см, Дд 6.6 см (обр. 27).

ДЯДОВО, инв. № 438, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XXIII – Г – XXIII

113. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло със слабопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, много слабо изпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката отчупена. Украса – хоризонтално врязани линии по целите рамене. Крачно колело. Примесена с едър пясък червено-кафява глина. Вис. 11 см, Дт 11.4 см, Ду 10.2 см, Дд 7.4 см (обр. 28 а).

АСЕНОВЕЦ.

ТИП XXIV – Г – XXIV

114. Средновисоко гърне с високо, широко гърло със съвсем слабо профилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали, рамене и широко дъно. Дръжката, както при съдовете от горния тип. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и в основата на раменете. Крачно колело. Примесена с дребен пясък червена глина. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 21.5 см, Дт 20.4 см, Ду 15 см, Дд 11 см (обр. 28 б).

ДЯДОВО, инв. № 366, I хоризонт – втора половина на XI в.

115. Гърне по форма и технология като горното. Дръжката отчупена. Украса – хоризонтално врязани линии по шийката. Под тях коси излъскани ивици. Сивочерна, глина обилно примесена със слюда. Вис. 13.8 см, Дт 13.2 см, Ду 9.5 см, Дд 8.5 см (обр. 28 в).

МЪДРЕЦ.

ТИП XXV – Г-XXV

116. Средновисоко гърне с високо, широко гърло със слабо профилирана шийка, сплескано тяло, сред-

но-високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза отново от ръба на устието и завършва в най-издутата част на тялото. Украса – тесни пояси от хоризонтално врязани линии в горната половина, а под тях – коси излъскани ивици. Крачно колело. Примесена с пясък червена глина. Дъното заглаждано след отрязването. Вис. 14.2 см, Дт 14 см, Ду 9.6 см, Дд 7.8 см (обр. 29).

СТАРА ЗАГОРА, инв. З-Сз-238.

ТИП XXVI – Г-XXVI

подтип А – Г-XXVI А

117. Средновисоко гърне със съвсем ниско, широко гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката свързва устието с най-издутата част на тялото. Украса – пояс от врязани линии върху плещите и излъскани под тях. Крачно колело. Слабо примесена с пясък червена глина. Около дъното – широка излъскана ивица. Вис. 22.7 см, Дт 22.2 см, Ду 16.4 см, Дд 13 см (обр. 30).

ДЯДОВО, инв. № 264, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

подтип Б – Г-XXVI-Б

118. Средновисоко гърне с ниско, широко гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, както при подтип А. Украса – пояс от хоризонтални линии в горната част на раменете. Крачно колело. Охраво-червена, слабо примесена с пясък глина. Силно деформирано при изпичането – бракувана продукция. Вис. 29 см, Дт 25.5 см, Ду 19 см, Дд 13.6 см (обр. 31 а).

КАРАНОВО, инв. № 5580, сметна яма № 48 – втора половина на XII – началото на XIII в., заедно с чаша № 488

119. Гърне по форма, технология и състав на глината като при горното. Украса – пояси от врязани линии по шийката и горната част на раменете. Оранжево-червена глина. Вис. 22.6 см, Дт 22 см, Ду 17 см, Дд 12.5 см (обр. 31 б).

СЕВТОПОЛИС.

120. Гърне по форма, технология, състав и цвят на глината като горните. Украса – единични врязани линии по шийката и раменете, под тях – коси излъскани ивици. Дръжката отчупена. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 23.2 см, Дт 22.9 см, Ду 18.5 см, Дд 10.2 см (обр. 31 в).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № Кв. 32-45.

121. Гърне, напълно подобно на горното. Украса няма. Добре пречистена сиво-черна глина. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 20.4 см, Дт 18.8 см, Ду 14.4 см, Дд 10.5 см (обр. 31 г).

ДЯДОВО, инв. № 487, I хоризонт – втора половина на XI в.

122. Гърне по форма като горните. Украса – два тесни пояса от хоризонтално врязани линии, между тях – вълнообразна. Ръчно колело. Слабо примесена с едър пясък червена глина. Дъното подсипвано. Вис. 20 см, Дт 19.8 см, Ду 16.4 см, Дд 11.3 см (обр. 31 д).

ДЯДОВО, инв. № 289, II хоризонт – първа половина на XII в.

123. Гърне с типологическата характеристика на горните. Дръжката отчупена. Долната част на шийката украсена с пояс от хоризонтално врязани линии. Непосредствено под раменете – втори подобен пояс. Крачно колело, розово-червена след изпичането глина. Дъното гладено след отрязването. Около него механично изгладена ивица. Вис. 20 см, Дт 18 см, Ду 14 см, Дд 10.8 см (обр. 31 е).

МАЛЕВО (Хс) – "Хисаря", инв. № А-2838.

124. Гърне с характеристиката на горните. Дръжката, украсена с ямичка в горната част, излиза малко под ръба на устието от гладък релефен ръб. Горната част на раменете – украсена с хоризонтално врязани линии. Крачно колело. Охраво-червена след изпичането, много добре пречистена глина. Тънкостенно, стените не надвишават 0.3 см. По вътрешната страна на стените личат следи от пръстите на грънчаря. Вис. 17.9 см, Дт 17.6 см, Ду 12.4 см, Дд 13.2 см (обр. 31 ж).

ЯМБОЛ – средновековна крепост, инв. № 2710.

подтип В – Г-XXVI В

125. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, която е излизала от ръба на устието и достигала до най-издутата част на тялото сега е отчупена. Крачно колело. Охраво-червена, добре пречистена глина, с обилен примес от фина слюда. По средата на раменете е врязан пояс от хоризонтални линии. Дъното леко конкавно, със следи от ексцентрични окръжности. Вис. 16.4 см, Дт 16.2 см, Ду 12.6 см, Дд 8.2 см (обр. 32 а).

ГЛЕДАЧЕВО – 1, инв. № 598, (трета четвърт на XII в.).

126. Гърне като горното. Плоската дръжка излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Цялата шийка и основата на раменете са украсени с хоризонтално врязани линии. По раменете и в придънната част – косо разположени излъскани ивици. Крачно колело. Керемидено-червена, добре пречистена глина, със слаб примес от фина слюда. Дъното – рязано, около него – излъскана ивици. Стените отвън – опушени. Вис. 18.4 см, Дт 15 см, Ду – 12.7 см, Дд 7.4 см (обр. 32 б).

ГЛЕДАЧЕВО – 1, инв. № 589, (трета четвърт на XII в.).

127. Гърне като горните. Силно деформирало при изпичането. Дръжката, която е излизала от ръба на устието и завършвала в най-издутата част на тялото сега е отчупена. Цялата шийка е украсена с широк пояс от хоризонтално врязани линии. Единична права линия е нанесена и в долната половина на раменете, а над и под тях – украса от косо разположени излъскани ивици. Крачно колело. Около дъното – изгладена ивица. Керемидено-червена след изпичането глина. Вис. 29.6 см, Дт 25.6 см, Ду 22 см, Дд 12.4 см. (обр. 32 в).

ГЛЕДАЧЕВО – 1, инв. № 600, (трета четвърт на XII в.).

128. Гърне с типологическата характеристика на горните. Дръжката отчупена и липсва. Външната страна на ръба на устието е украсен с косо разположени плитки, тесни ямички. Цялата шийка е заета от широк пояс от хоризонтално врязани линии, по-тесен пояс от подобни е разположен в долната половина на раменете. Крачно колело. Много тънкостенно, дебелината на стените не надвишава 0.3 см. Керемидено-червена след изпичането глина, обилно примесена със слюда. Вис. 30.4 см, Дт 27.2 см, Ду 20.8 см, Дд 13.6 см (обр. 32 г).

ИСКРИЦА – средновековна крепост – грънчарска пещ – (първа половина на XII в.), заедно с гърнета №№ 80, 129-130, 203, 204.

129. Гърне, по всички показатели абсолютно еднакво с горното. Дръжката с плоско напречно сечение. Вис. 30.4 см, Дт 28 см, Ду 23.2 см, Дд 14.4 см (обр. 32 д).

ИСКРИЦА – средновековна крепост – грънчарска пещ – (първа половина на XII в.), заедно с гърнета №№ 80, 128, 130, 203 и 204.

130. Гърне, абсолютно еднакво с горните две. Ръбът на устието и дръжката отчупени. Дт 30.4 см, Дд 13.2 см (обр. 32 е).

ИСКРИЦА – средновековна крепост – грънчарска пещ – (първа половина на XII в.), заедно с гърнета №№ 80, 128-129.203-204.

131. Гърне с типологическата характеристика на горните. Дръжката е с елипсовидно напречно сечение. В горната част на раменете е врязан тесен пояс от хоризонтални линии. Крачно колело. Дъното – съвсем леко конкавно, със следи от ексцентрични окръжности от отрязването от колелото. Керемидено-червена, до сиво-черна глина, с обилен примес от фина слюда. Вис. 14.7 см, Дт 13.6 см, Ду 11 см, Дд 7.1 см (обр. 32 ж).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ "Градището", инв. № 760.

подтип Г – Г-XXVI Г

132. Средновисоко гърне с високо, широко гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Елипсовидната в сечение дръжка излиза от устието и достига до най-издутата част на тялото. Крачно колело. Примесена с дребен пясък кафяво-сиво-черна глина. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 16 см, Дт 14.8 см, Ду 12.6 см, Дд 8 см (обр. 33 а).

КАРАНОВО, инв. № 5576, жилище № 5 – втора половина на XII – началото на XIII в.

133. Гърне по форма, украса, технология, състав и цвят на глината като горното. Вис. 15.7 см, Дт 13.8 см, Ду 12 см, Дд 8.5 см (обр. 33 б).

ДЯДОВО, инв. № 364, I хоризонт – втора половина на XI в.

134. Гърне, еднакво с горното. Вис. 14.2 см, Дт 12.8 см, Ду 11.2 см, Дд 7.5 см (обр. 33 в).

ДЯДОВО, инв. № 84, жилище № 3 – III хоризонт – втора половина на XII в.

135. Гърне като горното. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по шийката и в основата на раменете. Вис. 16.2 см, Дт 14.6 см, Ду 11 см, Дд 8.4 см (обр. 33 г).

ДЯДОВО, инв. 88, жилище № 4 – III хоризонт – втора половина на XII в.

136. Гърне по форма като горните. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по раменете и шийката, между тях – коси излъскани ивици. Вис. 19.2 см, Дт 16.8 см, Ду 12.8 см, Дд 8.6 см (обр. 33 д).

КАРАНОВО, инв. № 5570, сметна яма № 26 – втора половина на XII – началото на XIII в., заедно с гърнета №№ 184, 211 и амфоровиден съд № 430.

137. Гърне по форма, технология, състав и цвят на глината като горното. Дръжката отчупена. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии и единични косо разположени излъскани ивици в придънната част. Вис. 16.2 см, Дт 15.3 см, Ду 11.6 см, Дд 8.4 см (обр. 33 е).

АСЕНОВЕЦ.

138. Гърне с формалната и типологическа характеристика на горното. Украса – широк пояс от хоризонтални линии върху раменете, а под него коси излъскани ивици. Червено-черна, примесена с фина слюда глина. Вис. 14.7 см, Дт 13.8 см, Ду 10.2 см, Дд 7.8 см (обр. 33 ж).

ДЯДОВО, инв. № 199, III хоризонт втора половина на XII в.

139. Гърне по форма като горното. Дръжката отчупена. Украса под формата на редуващи се пояси от врязани линии и полета от коси излъскани ивици заема целия съд – от устието до дъното. Крачно колело. Много добре пречистена глина с фина слюда и керемидено-червен цвят. Дъното излъскано след отрязването, около него – изгладена ивица. Вис. 15 см, Дт 12.9 см, Ду 10.8 см, Дд 7 см (обр. 33 з).

ДЯДОВО, инв. № 247, II хоризонт – първа половина на XII в.

140. Гърне, абсолютно еднакво по всички показатели с горното. Вис. 18. 6 см, Дт 15.8 см, Ду 13.2 см, Дд 7.6 см (обр. 33 и).

ДЯДОВО, инв. № 528, II хоризонт – първа половина на XII в.

141. Гърне еднакво с горните. Вис. 16 см, Дт 14.2 см, Ду 11.4 см, Дд 6.4 см (обр. 33 к).

КАРАСУРА, инв. № 86/189.

142. Гърне с формалната и типологическа характеристика на горните. Дръжката отчупена. Украса – две хоризонтално врязани линии по средата на плещите, а върху и под тях – коси излъскани ивици. Вис. 13.8 см, Дт 12.2 см, Ду 10.6 см, Дд 7 см (обр. 34 а).

КАРАСУРА, инв. № 86/184.

143. Гърне, напълно подобно на горното. Дръжката липсва. Украса от хоризонтално врязани линии върху шийката и в долната част на раменете, а върху последните – коси излъскани ивици. Вис. 13.7 см, Дт 12.8 см, Ду 11 см, Дд 7.2 см (обр. 34 б).

КАРАСУРА, инв. № 83/41.

144. Гърне като горните. Силно деформирано, напукано при изпичането – бракувана продукция. Вис. 18.6 см, Дт 16.2 см, Ду 13.6 см, Дд 7.6 см (обр. 34 в).

ЗНАМЕНОСЕЦ, инв. № 87, III хоризонт – XII в.

145. Гърне по форма, технология и цвят на глината като горните. Дръжката отчупена. Украса – релефен ръб, насечен с ямички под устието, по шийката и под нея – тесни пояси от хоризонтално врязани линии. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 21 см, Дт 17.6 см, Ду 13.2 см, Дд 9.5 см (обр. 34 г).

ДЯДОВО, инв. № 530, сметна яма – I хоризонт от втората половина на XI в.

146. Гърне по форма като горното. Върху горната част на дръжката – врязан графит – кръст. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии, обхващащ долната част на шийката и горната на раменете, под него – коси излъскани ивици. Примесена с дребен пясък и фина слюда сиво-кафява глина. Вис. 16.4 см, Дт 14.7 см, Ду 11.5 см, Дд 7.2 см (обр. 34 д).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № ЦП-II-86.

147. Гърне с формалната характеристика на горните. Дръжката е с почти кръгло сечение. Украса – три тесни пояса от хоризонтално врязани линии. Добре пречистена червена глина. Вис. 15 см, Дт 14.8 см, Ду 13 см, Дд 8.5 см (обр. 34 е).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 3-Сз-282.

ТИП XXVIII – Г-XXVII

подтип А – Г-XXVII А

148. Средновисоко гърне със средновисоко, широко гърло със слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката отчупена. Украса – единично врязани хоризонтални линии в основата на шийката и по средата на раменете, а под тях – коси излъскани ивици. Крачно колело. Пречистена глина, слабо примесена с

фина слюда, с керемидено-червен цвят. Дъното излъсквано, около него – ивица. Вис. 16,9 см, Дт 14,2 см, Ду 11,6 см, Дд 7,5 см (обр. 35 а).

ДЯДОВО, инв. № 67, с монета на Алексий I Комнин (1081-1118) – II хоризонт – първа половина на XII в.

149. Гърне по форма, украса и технология като горното. Слабо примесена с фина слюда глина със сивочерен цвят. Вис. 13 см, Дт 11.2 см, Ду 9.2 см, Дд 5.2 см (обр. 35 б).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № ЦП-III-18.

150. Гърне, еднакво с горните. Много добре пречистена червена глина. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 14.4 см, Дт 13 см, Ду 10.7 см, Дд 8.2 см (обр. 35 в).

КАРАНОВО, инв. № 24, жилище № 2, заедно с гърне № 163.

151. Гърне, абсолютно еднакво с горните по форма, украса, технология и състав на глината. Дръжката отчупена. Сиво-кафява глина. Вис. 13.4 см, Дт 12.2 см, Ду 9.5 см, Дд 6.2 см (обр. 35 г).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 3-Сз-353.

152. Гърне по форма и технология като горните. Украса – косо и вертикално разположени излъскани ивици. Слабо примесена с дребен пясък червена глина. Вис. 9.9 см, Дт 9.2 см, Ду 7.8 см, Дд 4.5 см (обр. 35 д).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 3-Сз-349.

153. Гърне, напълно еднакво с горните. Вис. 14 см, Дт 12,9 см, Ду 10.8 см, Дд 7 см (обр. 35 е).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1084-А.

(Радева М. 1988:46, табл. I_3, кат. № 9).

154. Гърне по форма като горните. Украса – по шийката – широк пояс от хоризонтално врязани линия по раменете и в долната част – наклонени наляво и надясно излъскани ивици. Между тях – единична хоризонтална линия. Червена, добре пречистена глина. Дъното излъскано, около него – ивица. Вис. 23 см, Дт 20.2 см, Ду 16.2 см, Дд 9.7 см (обр. 35 ж).

ДЯДОВО, инв. № 180, жилище № 9, I хоризонт – втора половина на XI в.

155. Гърне, еднакво по всички показатели с горното. В горната част на дръжката – ямичка. Вис. 22.7 см, Дт 20.1 см, Ду 16 см, Дд 9.7 см (обр. 35 з).

ДЯДОВО, инв. № 538.

156. Гърне, еднакво с горните две. Вис. 16 см, Дт 13.8 см, Ду 12 см, Дд 7.6 см (обр. 35 и).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 3 Сз 356.

157. Гърне като горните. Вис. 18 см, Дт 16.2 см, Ду 12 см, Дд 8.7 см (обр. 35 к).

ЕЗЕРО, инв. № 2281.

158. Гърне, напълно еднакво с горните. Дръжката отчупена. Слабо примесена с дребен пясък и фина слюда сиво-черна до керемидено-червена глина. Вис. 16,2 см, Дт 14 см, Ду 11.2 см, Дд 6.6 см (обр. 35 л).

СТАРА ЗАГОРА.

159. Гърне по форма, украса, технология и състав на глината еднакво с горните. Шийката без украса. Добре пречистена керемидено-червена глина. Вис. 24.8 см, Дт 21 см, Ду 14.9 см, Дд 10.2 см (обр. 35 м).

ЕЗЕРО, инв. № 2279.

160. Гърне по форма и технология като горните. Украса – широк пояс от хоризонтално врязани линии по раменете и коси излъскани ивици в придънната част. Вис. 15.8 см, Дт 15.6 см, Ду 12.4 см, Дд 8.4 см (обр. 35 н).

ЕЗЕРО, инв. № 2278.

161. Гърне напълно еднакво с горното. Вис. 12.1 см, Дт 12 см, Ду 9.5 см, Дд 5.7 см (обр. 36 а).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № ЦП-III-57.

162. Гърне по форма и украса еднакво с горните. Глината обилно примесена с пясък и шамот, с керемидено-червен цвят. Вис. 19.2 см, Дт 16.8 см, Ду 13.3 см, Дд 9.6 см (обр. 36 б).

ДЯДОВО, инв. № 519, I хоризонт – втора половина на XI в.

163. Гърне с форма и технология на горните. Украса под основата на шийката – хоризонтално врязани линии, по средата на тялото и в придънната част – полета от коси излъскани ивици. Вис. 16.6 см, Дт 14.2 см, Ду 11 см, Дд 7.6 см (обр. 36 в).

КАРАНОВО, инв. № 23, жилище № 2 заедно с гърне № 150.

164. Гърне по форма като горните. В горната част на дръжката – ямичка. Украса – хоризонтално врязани линии по шийката и в средата на раменете, а в придънната част коси излъскани ивици. Дъното излъскано, около него личи загладена ивица. Вис. 15.2 см, Дт 13.6 см, Ду 11.2 см, Дд 6.7 см (обр. 36 г).

ДЯДОВО, инв. № 316, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

165. Гърне по форма като горното. Дръжката отчупена. Украса – косо разположени излъскани ивици по раменете. Крачно колело. Много добре пречистена глина с червен цвят. Дъното допълнително излъскано, около него широка излъскана лента. Вис. 13.8 см, Дт 11.7 см, Ду 9.2 см, Дд 7.4 см (обр. 36 д).

ДЯДОВО, инв. № 392 II хоризонт – първа половина на XII в.

166. Гърне с формалната характеристика на горното. Дръжката счупена. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и средата на раменете. Вис. 20 см, Дт 18.4 см, Ду 12.5 см, Дд 10 см (обр. 36 е).

СЕВТОПОЛИС.

167. Гърне като горните. Украса – тесен пояс от хоризонтално врязани линии под основата на шийката. Слабо примесена с фина слюда охрава глина. Вис. 16.6 см, Дт 15.2 см, Ду 12.1 см, Дд 8.5 см (обр. 36 ж).

ДЯДОВО, инв. № 445, I хоризонт – втора половина на XI в.

168. Гърне по форма и украса като горното. В придънната част – единични излъскани ивици. Обилно примесена с дребен пясък тъмночервена глина. Дъното заглаждано, около него – ивица. Вис. 20 см, Дт 17.6 см, Ду 12.8 см, Дд 9 см (обр. 36 з).

ДЯДОВО, инв. № 369, жилище № 2 – I строителен период – II хоризонт – първа половина на XII в., заедно с гърне № 227 и свещници №№ 507,517.

169. Гърне, подобно на горните. Украса – единично врязани хоризонтални линии по раменете. Добре пречистена охраво-кафява глина. Дъното добре загладено. Вис. 16.4 см, Дт 14.2 см, Ду 9.6 см, Дд 7.6 см (обр. 36 и).

АСЕНОВЕЦ.

170. Гърне с формалната и технологическа характеристика на горните. Дръжката отчупена. Украса – пояс от врязани линии в горната част на раменете. Примесена с дребен пясък керемидено-червена глина. Дъното допълнително заглаждано. Вис. 13.6 см, Дт 12 см, Ду 9.4 см, Дд 7.2 см (обр. 36 к).

КАРАНОВО, инв. № 140, сметна яма № 21 – втора

половина на XII – началото на XIII в., заедно с гърнета №№ 83 и 96.

171. Гърне с характеристиката на горните. Шийката със слабо изразен конвексен профил. Украса – два пояса от хоризонтално врязани линии по средата и в основата на раменете. По дъното – ексцентрични окръжности. Вис. 19.5 см, Дт 18.6 см, Ду 13.5 см, Дд 9 см (обр. 36 л).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1092-А.

(Радева М. 1988:47, табл. I_4, кат. № 6).

172. Гърне, абсолютно еднакво с горното. Единият от поясите врязани линии – върху шийката. Вис. 22.5 см, Дт 21.1 см, Ду 17 см, Дд 11.6 см (обр. 37 а).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1125-А.

(Радева М. 1988:46, фиг 2 б, кат. № 5).

173. Гърне по форма като горните. Украса – хоризонтално врязани линии от устието до средата на тялото. Примесена с фина слюда червена глина. Дъното допълнително гладено, около него – ивица. Вис. 20 см, Дт 17.4 см Ду 12.2 см, Дд 9.8 см (обр. 37 б).

ДЯДОВО, инв. № 537, I хоризонт – втора половина на XI в.

174. Гърне с характеристиката на горните. Шийката със слабо изразена биконична форма. Украса – единична хоризонтално врязана линия, под нея вълнообразна, а под последната – излъскани ивици. Примесена с дребен пясък и слюда червенокафява глина. Дъното заглаждано, около него – ивица. Вис. 16.4 см, Дт 14.6 см, Ду 11 см, Дд 8.4 см (обр. 37 в).

ДЯДОВО, инв. № 205, II хоризонт – първа половина на XII в.

175. Гърне подобно на горното. Дръжката отчупена. Украса – два пояса от хоризонтално врязани линии в долната част на шийката и по средата на раменете. Оранжево-червена глина. Вис. 15.8 см, Дт 13.3 см, Ду 10 см, Дд 8.5 см (обр. 37 г).

СЕВТОПОЛИС.

176. Гърне като горните. Дръжката отчупена. Украса няма. Обилно примесена с пясък червена глина. Дъното допълнително заглаждано. Вис. 17 см, Дт 15 см, Ду 10.4 см, Дд 8 см (обр. 37 д).

ЕЗЕРО.

177. Горна половина от гърне като горните. Шийката с конвексен профил. Добре пречистена сиво-охрава глина. Дт 15.9 см, Ду 11.5 см (обр. 37 е).

КАРАНОВО.

178. Гърне с типологическата характеристика на горните. Дръжката, както при останалите съдове, с плоско напречно сечение. Цялата шийка е заета от пояс от хоризонтално врязани линии. По средата на раменете и в долната им част – два тесни пояса от подобни. Между тях и в придънната част, чак до дъното – косо разположени излъскани ивици. Крачно колело, сиво-черна, след изпичането, добре пречистена глина с примес от слюда. Дъното – леко конкавно, около него личи огладена ивица. Вис. 13 см, Дт 11.9 см, Ду 9.4 см, Дд 6.2 см (обр. 37 ж).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ – "Градището", инв. № 562.

179. Гърне с типологическата и технологическа характеристика на горните. Целите рамене са украсени с широк пояс от хоризонтално врязани линии. Крачно колело. Дъното допълнително оглаждано, около него – ивица. Вис. 19.8 см, Дт 19.1 см, Ду 14 см, Дд 9.5 см (обр 37 з).

КАБИЛЕ, инв. № 2257.

подтип Б – Г-XXVII Б

180. Средновисоко гърне с високо, широко гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, както при подтип А, сега отчупена. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете. Крачно колело. Слабо примесена с фина слюда сивочерна глина. Дъното допълнително загладено след отрязването. Вис. 16.5 см, Дт 14.6 см, Ду 11.3 см, Дд 8.2 см (обр. 38 а).

ДЯДОВО, инв. № 6, III хоризонт – втора половина на XII в.

181. Гърне с формата на горното. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по раменете и коси излъскани ивици под него. Примесена с дребен пясък керемидено-червена глина. Дъното заглаждано. Вис. 14.1 см, Дт 12.3 см, Ду 10.3 см, Дд 7.2 см (обр. 38 б).

ДЯДОВО, инв. № 133, III хоризонт – втора половина на XII в.

182. Гърне като горните. Много добре пречистена червена глина. Дъното излъскано допълнително, около него – широко излъскано поле. Вис. 13 см, Дт 11.1 см, Ду 8.7 см, Дд 6.5 см (обр. 38 в).

КАРАНОВО.

183. Гърне с формата на горните. Дръжката отчупена. Украса – пояс от хоризонтални линии по средата на раменете и коси излъскани ивици под тях. Примесена с фина слюда охраво-червена глина. Вис. 16.3 см, Дт 13.6 см, Ду 11.4 см, Дд 6.4 (обр. 38 г).

ДЯДОВО, инв. № 175, II хоризонт – първа половина на XII в.

184. Гърне с формална и технологическа характеристика на горните. Дръжката надлъжно набраздена. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и раменете, под тях коси излъскани ивици. Дъното заглаждано. Вис. 17.2 см, Дт, 15.2 см, Ду 13.4 см, Дд 8 см (обр. 38 д).

КАРАНОВО, инв. № 5571, сметна яма № 26 – втора половина на XII – началото на XIII в., заедно с гърнета 136, 211 и амфоровиден съд № 430.

185. Гърне като горните. Украса под формата на редуващи се пояси от врязани линии с полета от коси излъскани ивици покрива целия съд от устието до дъното. Последното излъскано. Вис. 14 см, Дт 12.6 см, Ду 10.2 см, Дд 8 см (обр. 38 е).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-286.

186. Гърне като горните. Дръжката отчупена и липсва. В долната част на раменете е врязана хоризонтална линия, над и под нея – до дъното са нанесени тесни, косо разположени излъскани ивици. Ръчно колело. Стените неравномерно дебели. Дъното – грапаво. Охраво-сиво-черна след изпичането глина. Вис. 17.1 см, Дт 14.8 см, Ду 11.2 см, Дд 10 см (обр. 38 ж).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) "Св. дух", инв. № А-1861, жилище № 3 заедно с гърнета №№ 66, 202, паници №№ 286, 288 и 314 и стомна № 388.

ТИП XXVIII – Г-XXVIII

187. Средновисоко гърне с високо, широко гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, както при горния тип, сега отчупена. Крачно колело. Примесена с дребен и по-едър пясък червена глина. Дъното заглаждано след отрязването, около него ивица. Вис. 11.5 см, Дт 9.9 см, Ду 7.4 см, Дд 6.6 см (обр. 39 а).

АСЕНОВЕЦ.

188. Гърне, абсолютно еднакво с горното. Дръжката с овално сечение. Вис. 10.4 см, Дт 9.4 см, Ду 7.6 см, Дд 6.6 см (обр. 39 б).

АСЕНОВЕЦ.

189. Гърне, подобно на горните. Дръжката отчупена. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии върху шийката и раменете. Добре пречистена червена глина. Дъното допълнително заглаждано, около него излъскана ивица. Вис. 13.5 см, Дт 11.8 см, Ду 8.6 см, Дд 7 см (обр. 39 в).

ДЯДОВО, инв. № 184, III хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП XXIX

190. Средновисоко гърне със средновисоко, средношироко гърло със силнопрофилирана шийка, закръглено тяло, с ниски, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, която е излизала от устието и се е свързвала с най-издутата част на тялото е отчупена и липсва. По шийката са врязани две единични вълнообразни линии – по самия ръб на устието – насечки – "рибена кост". Крачно колело. Добре пречистена керемидено-червена, след изпичането глина. Вис. 31 см, Дт 26.2 см, Ду 20 см, Дд 13.6 см (обр. 40).

ИСКРИЦА – средновековна крепост, пол. инв. № 83.

ТИП XXX

191. Средновисоко гърне със средновисоко, средношироко гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката отчупена. Украса – пояси от хоризонтални линии в основата на шийката и по средата на тялото. Крачно колело. Примесена с пясък червено-кафява глина. Дъното рязано. Вис. 16.6 см, Дт 15.6 см, Ду 11.4 см, Дд 9.3 см (обр. 41).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-322.

ТИП XXXI – Г-XXXI

подтип А – Г-XXXI А

192. Високо гърне със средновисоко, широко гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжка с елипсовидно сечение свързва устието с най-издутата част на тялото. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и раменете, а между и под тях – коси излъскани ивици. В основата на дръжката – графит – кръст, вписан в окръжност. Крачно колело. Много добре пречистена, с примес от фина слюда, керемидено-червена глина. Дъното много добре излъскано, около него – ивица. Вис. 20 см, Дт 15.7 см, Ду 12.5 см, Дд 8.2 см (обр. 42 а).

ДЯДОВО, инв. № 173, II хоризонт – първа половина на XII в.

193. Гърне абсолютно еднакво с горното. Вис. 25.6 см, Дт 19.4 см, Ду 15 см, Дд 9.2 см (обр. 42 б).

ДЯДОВО, инв. № 172, II хоризонт – първа половина на XII в.

194. Гърне по форма, технология, състав и цвят на глината еднакво с горното. Шийката без украса. Вис. 19.5 см, Дт 15.4 см, Ду 12.6 см, Дд 8.1 см (обр. 42 в).

ДЯДОВО, инв. № 203, II хоризонт – първа половина на XII в.

195. Гърне с характеристиките на горното. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете. Дръжката отчупена. Вис. 26.8 см, Дт 21.1 см, Ду 16.5 см, Дд 10.5 см (обр. 42 г).

ДЯДОВО, инв. № 188, II хоризонт – първа половина на XII в.

196. Гърне, еднакво с горните. По дръжката – надлъжна бразда. Украса – хоризонтално врязани линии по раменете. Напукано при изпичането – бракувана продукция. Върху напуканата част – допълнително заглаждане. Вис. 18.8 см, Дт 14.6 см, Ду 11.9 см, Дд 7.6 см (обр. 42 д).

ДЯДОВО, инв. № 347, I хоризонт – втора половина на XI в.

197. Гърне, абсолютно еднакво с горното. Вис. 19.2 см, Дт 15.3 см, Ду 13 см, Дд 8.3 см (обр. 42 е).

ДЯДОВО, инв. № 311, II хоризонт – първа половина на XII в.

198. Гърне като горното. Дръжката липсва. В основата на шийката – дупчица. Вис. 12.9 см, Дт 10.1 см, Ду 8.5 см, Дд 5.5 см (обр. 42 ж).

ДЯДОВО, инв. № 527, I хоризонт – втора половина на XI в.

199. Гърне, напълно подобно на горното. Дръжката липсва. Украса – коси излъскани ивици по раменете. Добре пречистена розово-червена глина. Вис. 11.6 см, Дт 9.6 см, Ду 8 см, Дд 5.4 см (обр. 42 з).

КАРАСУРА, инв. № 86/200.

200. Гърне, по всички показатели еднакво с горното. Вис. 19.4 см, Дт 14.8 см, Ду 11.3 см, Дд 7.5 см (обр. 42 и).

ДЯДОВО, инв. № 200, II хоризонт – първа половина на XII в.

201. Гърне по форма и технология като горните. Украса – врязани линии в основата на шийката и по раменете, излъскани ивици по тях. Силно напукано при изпичането – бракувана продукция. Вис. 15.4 см, Дт 12.2 см, Ду 10.2 см, Дд 7.8 см (обр. 42 к).

ДЯДОВО, инв. № 92, сметна яма с голямо количество с бракувана керамична продукция – гърнета №№ 212, паница № 254, кана № 358, чаша № 449, капак № 496 и свещник № 518 – III хоризонт – втора половина на XII в.

202. Гърне като горните. В основата на раменете и шийката са врязани единични хоризонтални прави линии. Цялото тяло е покрито с украса от косо разположени излъскани ивици. Крачно колело. Около дъното огладена ивица. Сиво-черна, след изпичането, добре пречистена глина. Вис. 20.5 см, Дт 16.9 см, Ду 12.8 см, Дд 10.6 см (обр. 43 а).

МИНЕРАЛНИ БАНИ "Св. Дух" (Хс), инв. № А-1802, жилище № 3, заедно с гърнета №№ 66 и 186, паници №№ 286, 288 и 314 и стомна № 388.

203. Гърне с характеристиката на горните. По ръба на устието – украса от косо разположени тесни ямички. Дръжката отчупена. Цялата шийка е заета от широк пояс от хоризонтално врязани линии, а под него – единична вълнообразна. По средата на плещите – друга единична права линия. Крачно колело. Керемидено-червена, след изпичането глина, примесена със слюда. Стените не надвишават 0.3 см. Вис. 34.4 см, Дт 29.6 см, Ду 21.6 см, Дд 14.8 см (обр. 43 б).

ИСКРИЦА – средновековна крепост – грънчарска пещ (първа половина на XII в.), заедно с гърнета №№ 80.128-130 и 204.

204. Горна част от гърне, напълно еднакво с горното. Дт 26 см, Ду 22 см (обр. 43 в).

ИСКРИЦА – средновековна крепост – грънчарска

пещ (първа половина на XII в.), заедно с гърнета №№ 80, 128-130 и 203.

подтип Б – Г-XXXI Б

205. Високо гърне с високо, широко гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, както при подтип А. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и долната част на раменете, под последния – коси излъскани ивици. Крачно колело. Добре пречистена сивочерна глина. Дъното допълнително излъскано след отрязването. Вис. 16.5 см, Дт 11.8 см, Ду 9.8 см, Дд 6.6 см (обр. 44 а).

ДЯДОВО, инв. № 132, III хоризонт – втора половина на XII в.

206. Гърне по форма напълно подобно на горното. Дръжката отчупена. Украса – пояс от врязани линии по средата на тялото и коси излъскани ивици под него. Примесена с дребен пясък и фина слюда, тъмночервена глина. Дъното заглаждано. Вис. 17.6 см, Дт 13 см, Ду 11.4 см, Дд 7 см (обр. 44 б).

ДЯДОВО, инв. № 174, II хоризонт – първа половина на XII в.

207. Гърне с характеристиката на горното. Украса – хоризонтално врязани линии в основата на шийката и излъскани ивици в придънната част. Вис. 17 см, Дт 13 см, Ду 11 см, Дд 7.4 см (обр. 44 в).

ДЯДОВО, инв. № 243, II хоризонт – първа половина на XII в.

208. Гърне като горните. Вис. 20.8 см, Дт 16.5 см, Ду 14 см, Дд 8.7 см (обр. 44 г).

ДЯДОВО, инв. № 363, I хоризонт – втора половина на XI в.

209. Гърне по форма и технология еднакво с горните. Украса – тесен пояс от хоризонтално врязани линии по раменете. Вис. 17.4 см, Дт 14.2 см, Ду 12 см, Дд 7.6 см (обр. 44 д).

ДЯДОВО, инв. № 186, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XXXII – Г-XXXII

подтип А – Г-XXXII А

210. Високо гърне с ниско, широко гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по плещите. Излъскани ивици в основата на дръжката. Крачно колело. Добре пречистена червена глина. Дъното допълнително заглаждано, около – него ивица. Вис. 19.4 см, Дт 16.4 см, Ду 12.5 см, Дд 9 см (обр. 45 а).

ДЯДОВО, инв. № 276, сметна яма – II хоризонт – първа половина на XII в.

211. Гърне по форма, украса, технология, състав и цвят на глината като горното. Украса – по шийката – хоризонтално врязани линии. Вис. 24 см, Дт 19.2 см, Ду 14.2 см, Дд 10 см (обр. 45 б).

КАРАНОВО, сметна яма № 26 – втора половина на XII – началото на XIII в., заедно с гърнета №№ 136, 184 и амфоровиден съд № 430.

подтип Б – Г-XXXII Б

212. Високо гърне със средновисоко, широко гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката отчупена. Украса – хоризонтално врязани линии в горната част на раменете, а под тях – коси излъскани ивици. Крачно колело. Слабо примесена със слюда сиво-червена глина. Дъното заглаждано. Вис. 19 см, Дт 14.8 см, Ду 12 см, Дд 7.3 см (обр. 46 а).

ДЯДОВО, инв. № 87, сметна яма с голямо количество бракувана керамична продукция – гърне № 201, паница № 254, кана № 358, чаша № 518, капак № 496 и свещник № 518 – III хоризонт – втора половина на XII в.

213. Гърне, еднакво с горното по всички показатели. Дръжката отчупена. Украсата от пояси от прави врязани линии и коси излъскани ивици заема целия съд от устието до дъното. Вис. 20 см, Дт 12 см, Ду 12 см, Дд 8.8 см (обр. 46 б).

ДЯДОВО, инв. № 415, сметна яма – I хоризонт – втора половина на XI в.

214. Гърне напълно еднакво с горните. Дръжката отчупена. Украсата, пояс от хоризонтални линии, е съсредоточена върху раменете. Вис. 21.4 см, Дт 16.6 см, Ду 11.8 см, Дд 10 см (обр. 46 в).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 3-Сз-352.

215. Гърне като горните. Дръжката отчупена. Под основата и – петно от излъскани ивици, свързано със закрепянето. Вис. 26.8 см, Дт 21.7 см, Ду 15.4 см, Дд 10.5 см (обр. 46 г).

ДЯДОВО.

216. Гърне по форма и технология като горните. Дръжката отчупена. Украса – релефен ръб прекъснат с ямички, под устието, пояс от хоризонтално врязани линии по раменете, под тях – до дъното – коси излъскани ивици. Сиво-кафява до червена глина. Вис. 15.3 см, Дт 12.8 см, Ду 10 см, Дд 6.8 см (обр. 46 д).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № ЦП-95.

217.. Гърне с формата и технологията на горното. Пояс от врязани линии, непосредствено под шийката. Около дъното – неравномерно широка излъскана ивица. Вис. 14.4 см, Дт 11.8 см, Ду 9 см, Дд 6.4 см (обр. 46 е).

ДЯДОВО, инв. № 19, III хоризонт – втора половина на XII в.

218. Гърне напълно еднакво с горното. В долната част на раменете – единична хоризонтално врязана линия. Вис. 19.4 см, Дт 16.2 см, Ду 12.5 см, Дд 8.7 см (обр. 46 ж).

ДЯДОВО, инв. № 326, сметна яма – I хоризонт – втора половина на XI в.

219. Гърне по форма и технология като горните. Под шийката – тесен пояс от хоризонтално врязани линии. Под дръжката – петно от излъскани ивици. Дъното допълнително заглаждано, около него ивица. Вис. 19.2 см, Дт 16.5 см, Ду 12.3 см, Дд 8.7 см (обр. 46 з).

ДЯДОВО, инв. № 277, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

220. Гърне с характеристиката на горните. Дръжката отчупена. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и в основата на раменете, под тях – излъскани ивици. Дъното, както на горното. Вис. 19.9 см, Дт 16.5 см, Ду 12.1 см, Дд 8.5 (обр. 46 и).

ДЯДОВО, инв. № 279, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

221. Гърне по форма, технология, състав и цвят на глината като горното. От дръжката е запазена само основата. Пояс от хоризонтално врязани линии върху раменете. Вис. 23.1 см, Дт 19 см, Ду 13.2 см, Дд 10.8 см (обр. 46 к).

КАРАНОВО, инв. № 31.

222. Гърне с формалната характеристика на горното. Украса – гладък релефен ръб под устието. Добре пречистена сиво-черна глина. Вис. 18.4 см, Дт 15 см, Ду 12 см, Дд 9 см (обр. 46 л).

АСЕНОВЕЦ.

подтип В – Г-XXXII В

223. Високо гърне с високо, широко гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средно-високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжка с кръгло сечение свързва устието с най-издутата част на тялото. Крачно колело. Слабо примесена с дребен пясък глина. Вис. 11.8 см, Дт 9.4 см, Ду 7.6 см, Дд 5.6 см (обр. 47 а).

КАРАНОВО, инв. № 5560, стопанско помещение № 1 – втора половина на XII – началото на XIII в., заедно с гърне № 99.

224. Гърне по форма и технология подобно на горното. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии, допълнително заглаждане. Вис. 19 см, Дт 15.2 см, Ду 11.2 см, Дд 6.9 см (обр. 47 б).

СТАРА ЗАГОРА, инв. №3-Сз-355.

ТИП XXXIII – Г-XXXIII

225. Високо гърне със средновисоко, широко гърло със слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката – като при горните типове, сега отчупена. Украса – врязани линии по шийката. Крачно колело. Обилно примесена с пясък керемидено-червена глина. Дъното рязано и заглаждано. Вис. 12.6 см, Дт 9.6 см, Ду 7.7 см, Дд 4.9 см (обр. 48).

ДЯДОВО, инв. № 158, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XXXIV – Г-XXXIV

подтип А – Г-XXXIV А

226. Високо гърне с ниско, широко гърло със среднопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Плоска дръжка свързва устието с най-издутата част на тялото. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии под шийката и петна от излъскани ивици в придънната част. Крачно колело. Добре пречистена керемидено-червена глина. Рязано дъно. Вис. 34.9 см, Дт 27.3 см, Ду 21.6 см, Дд 12.3 см (обр. 49 а).

ДЯДОВО, инв. № 286, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

подтип Б – Г-XXXIV Б

227. Високо гърне със средновисоко, широко гърло със среднопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката като при подтип А, сега отчупена. Украса – пояс от хоризонтални линии върху шийката. Крачно колело. Глината както при № 187. Дъното рязано. Вис. 21.9 см, Дт 16.7 см, Ду 12.4 см, Дд 9 см (обр. 49 б).

ДЯДОВО, инв. № 368 – жилище № 2 – I стр. период – втори хоризонт – първа половина на XII в., заедно с гърне № 168 и свещници №№ 507 и 517.

ТИП XXXV – Г-XXXV

228. Високо гърне със съвсем ниско, широко гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, както при горните типове. Украса – редуващи се пояси от хоризонтално врязани линии и коси излъскани ивици. Крачно колело. Слабо примесена с дребен пясък розово-охрава глина. Дъното рязано и излъскано. Вис. 24 см, Дт 20 см, Ду 14 см, Дд 10 см (обр. 50).

КАРАСУРА, инв. № 86/187.

КОТЕЛ С ВЪТРЕШИ УШИ

229. Котел със слабоизразена пресечеконусовидна форма, с обло дъно. Устието оформя хоризонтален пръстен, на който са разположени двете вътрешни уши. Ръчно колело. Обилно примесена с дребен пясък керемидено-червена глина. Вис. 17 см, Дт 23.4 см, Ду 21.7 см (обр. 64).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. 1026-А.

(Радева М. 1988:47-48, фиг. 3 б, табл. II_3, кат. № 12).

ТЕНДЖЕРА

ТИП I – Т-I

230. Дълбока тенджера с почти цилиндрично тяло с конвексен профил на стените, слабо профилиран навън ръб на устието и плоско, широко дъно с плавен, заоблен преход към стените. Крачно колело. Примесена с пясък червена глина. Украса – под ръба на устието – два релефни ръба, насечени с ямички. По стената – легло от вертикална дръжка. Възстановен от малка част, поради което не е съвсем сигурно дали дръжките не са две. Дъното рязано. Вис. 10.5 см, Дт 20.4 см, Ду 20 см, Дд 18 см (обр. 65 а).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1186-А.

(Радева М. 1988:49-50, фиг. 3 а, табл. II_2, кат. № 13).

ГЮВЕЧИ

ТИП I – Гв-I

231. Дълбок конусовиден гювеч със средноширо-ко дъно и две симетрично разположени, масивни дръжки, свързващи устието със средата на тялото. Крачно колело. Слабо примесена с пясък, червена глина. Дъното рязано. Вис. 16.2 см, Ду 40.5 см, Дд 19.8 см (обр. 66 а).

ДЯДОВО, инв. № 479, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

ТИП II – Гв-II

232. Среднодълбок гювеч със средноширо-ко дъно и две симетрично разположени хоризонтални дръжки с кръгло сечение. Крачно колело. Примесена с пясък, червена глина. По дъното следи от ексцентрични окръжност. Вис. 11.4 см, Ду 30 см, Дд 16 см (обр. 66 б).

ДЯДОВО, инв. № 472, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

ТИП III – Гв-III

233. Плитък гювеч със средноширо-ко дъно и две симетрично разположени дръжки, подобни на тези от Гв-I. Крачно колело. Примесена с пясък червена глина. Дъното рязано. Вис. 11.1 см, Ду 39 см, Дд 18 см (обр. 66 в).

ДЯДОВО, инв. № 251, пещ за изпичане на битова керамика – III хоризонт – втора половина на XII в.

ТРАПЕЗНА КЕРАМИКА

ПАНИЦИ

ТИП I – П-I

подтип А – П-I А

234. Дълбока паница с форма на обърнат пресечен конус с широко дъно върху ниско, плътно конусовидно столче. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии под ръба на устието. Ръчно колело. Обилно примесена със слюда сиво-черна, след изпичането глина. Дъното – неравно. Вис. 7.4 см, Ду 16 см, Дд 9 см (обр. 67 а).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-441, жилище № 1 (с монета на Василий II) – началото на XI в., заедно с гърнета №№ 5, 17, 18, 24, 50 и 61 и чаши №№ 466-469 и 486.

235. Паница с формата на горните. Украса липсва. Ръчно колело. Добре пречистена, сиво-черна след изпичането глина. Вис. 9 см, Ду 14.4 см, Дд 9.2 см (обр. 67 в).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1047-А.

(Радева М. 1988:52, табл. IV_1, кат. № 22).

236. Паница, по форма като горните. По средата на тялото са врязани три единични линии, които не са успоредни. Ръчно колело. Стените дебели. Глината сиво-черна след изпичането. Вис. 7.9 см, Ду 15.1 см, Дд 11.2 см, (обр. 67 г).

ХАСКОВО – "Хисаря" – жилище № 2, инв. № 178 А.

237. Паница като горните. Тялото отвън украсено с единично врязани хоризонтални линии. Ръчно колело. Дъното и стените отвътре неравни. Глината със сиво-черен цвят след изпичането. Вис. 7.7 см, Ду 14 см, Дд 7.7 см, (обр. 67 д).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № 181 А.

238. Паница като горните. Плътното конусовидно столче – едва загатнато. Тялото отвън украсено с единично врязани криви линии. Устието – елипсовидно. Ръчно колело. Стените дебели и криви. Дъното – грапаво. Сива след изпичането глина. Вис. 9.3-9.6 см, Ду 14.5-16.1 см, Дд 8.8-9.1 см (обр. 67 е).

ХАСКОВО "Хисаря", инв. № А – 432.

239. Паница с типологическата и технологическа характеристика на горните. Украса липсва. Ръчно колело. Глината, примесена с фина слюда и със сиво-черен цвят след изпичането. Вис. 6.4 см, Ду 13.9 см, Дд 11.2 см (обр. 67 ж).

ХАСКОВО "Хисаря", инв. № 179 – А.

240. Паница като горните. Столчето се издава силно навън от дъното. Украса няма. Ръчно колело. Дъното – неравномерно дебело. Черна, след изпичането глина. Вис. 4.8-5 см, Ду 11 см, Дд 8.7 см (обр. 67 з).

ХАСКОВО "Хисаря", инв. № 176 – А.

подтип В – П-I В

241. Дълбока паница с форма на пресечен конус, с леко конвексен профил на стените и широко дъно върху ниско, плътно, конусовидно столче. Украса – вълнообразна линия под устието, а под нея хоризонтално врязани. Ръчно колело. Обилно примесена с пясък керемидено-червена със сиво-черни петна глина. По периферията на дъното – релефна окръжност. Вис. 9.4 см, Ду 13.6 см, Дд 9.2 см (обр. 67 к).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1118-А.

(Радева М. 1988:52, табл. IV_2, кат. № 27).

242. Паница като горните. Украса – две хоризонтално врязани линии под ръба на устието. Крачно колело. Обилно примесена с пясък червена глина. Дъното рязано, с ексцентрични окръжности. Вис. 8.2 см, Ду 14.5 см, Дд 7.8 см (обр. 67 м).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М 1035-А.

(Радева М. 1988:52, табл. IV_4, кат. № 30).

243. Паница с формата на горните. Украса – единично врязани хоризонтални линии, покриващи цялото тяло. Ръчно колело. Слабо примесена с фина слюда глина. Вис. 9.8 см, Ду 16.1 см, Дд 9.1 см (обр. 67 н).

ЗНАМЕНОСЕЦ, инв. № 110, II хоризонт – XI в.

244. Паница като горните. Украса няма. Ръчно колело. Примесена с пясък сиво-охрава глина. Вис. 8.6 см, Ду 8.6 см, Дд 8.8 см (обр. 67 о).

СТАРА ЗАГОРА, сметна яма.

245. Паница по форма и технология като горната. Украса – релефен ръб, прекъснат с ямички – под ръба на устието. Дъното допълнително заглаждано след отрязването. Вис. 7.7 см, Ду 13.7 см, Дд 6.6 см (обр. 67 п).

ДЯДОВО, инв. № 301, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

246. Паница като горните. Непосредствено под ръба на устието – единична врязана линия. По средата на тялото – пояс от хоризонтално врязани линии. Ръчно колело. Дъното много грубо. Стените отвътре добре огладени. Сиво-охраво-червена глина след изпичането. Вис. 9 см, Ду 15 см, Дд 8.6 см. (обр. 67 р).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс), "Св. Дух", инв. № А – 1835.

ТИП II – П-II

247. Дълбока паница с много ниски, съвсем слабо изпъкнали рамене, с широко дъно върху ниско, плътно конусовидно столче. Ръчно колело. Кафява глина след изпичането. Дъното подсипвано с пясък. Вис. 8.2 см, Дт 16 см, Ду 15.8 см, Дд 9.2 см (обр. 68 б).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 940 – А.

(Радева М. 1988:52, табл. IV_3, кат. № 28).

248. Паница като горните. Добре пречистена черна глина. Вис. 7.5 см, Дт 13.6 см, Ду 13.6 см, Дд 7.3 см (обр. 68 в).

ДЯДОВО, инв. № 213, II хоризонт – първа половина на XII в.

249. Паница с формата и технологията на горните. Украса – хоризонтално врязани линии по цялото тяло. Ръчно колело. Дъното подсипвано с пясък. Вис. 10 см, Дт 16.6 см, Ду 16 см, Дд 8 см (обр. 68 г).

СТАРА ЗАГОРА.

250. Паница по форма, украса и технология като горните. Крачно колело. Кафяво-черна, добре пречистена глина. По дъното – ексцентрични окръжности. Вис. 10.5 см, Дт 15.6 см, Ду 15 см, Дд 6.6 см (обр. 68 д).

ДЯДОВО, инв. № 289, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП III – П-III

подтип Б – П-III Б

251. Дълбока паница с ниски, слабо изпъкнали рамене, профилиран навън ръб на устието и средно широко дъно, върху ниско конусовидно столче. Украса – хоризонтално врязани линии по раменете и често разположени на места застъпващи се излъскани ивици в

долната половина на придънната част. Крачно колело. Слабо примесена с фина слюда червена глина. Вис. 9.8 см, Дт 19.4 см, Ду 19.4 см, Дд 8 см (обр. 68 ж).

ДЯДОВО, инв. № 240, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП IV

252. Дълбока биконична паничка с ниски, много слабо изпъкнали рамене, със средношироко плоско дъно. Работена на крачно колело от охраво-кремава, след изпичането, добре пречистена глина. Вис. 4.8 см, Дт 9.2 см, Ду 9.4 см, Дд 3.8 см (обр. 68 и).

ЯМБОЛ, инв. № 2040.

ТИП V – П-V

подтип А – П-V А

253. Дълбока паница, с ниски много слабо изпъкнали рамене и широко плоско дъно. В горната половина на придънната част стените силно извиват навън и подчертават раменете. Крачно колело. Обилно примесена с дребен пясък и фина слюда червена глина. По дъното ексцентрични окръжности. Вис. 7.5 см, Дт 18.2 см, Ду 17.8 см, Дд 5.5 см (обр. 68 и).

ДЯДОВО, инв. № 157, II хоризонт – първа половина на XII в.

подтип Б – П-V Б

254. Дълбока биконична паница с ниски, слабо изпъкнали рамене и широко, плоско дъно. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по раменете. Крачно колело. Добре пречистена сиво-жълтеникава глина. Вис. 11.1 см, Дт 18.2 см, Ду 17 см, Дд 8 см (обр. 68 к).

ДЯДОВО, инв. № 90, сметна яма с голямо количество бракувана керамична продукция – гърнета №№ 201 и 212, кана № 358, чаша № 449, капак № 496 и свещник № 518 – III хоризонт – втора половина на XII в.

255. Паница като горната. Украса липсва. Силно примесена с дребен пясък червена глина. Вис. 7.7 см, Дт 17.2 см, Ду 18 см, Дд 7 см (обр. 68 л).

ДЯДОВО, инв. № 170, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП VI – П-VI

256. Средно дълбока паница, с много слабо изпъкнали ниски рамене и широко плоско дъно. Крачно колело. Червена, след изпичането, добре пречистена глина. Вис. 5.7 см, Дт 16.4 см, Ду 15.4 см, Дд 5.9 см (обр. 68 м).

ДЯДОВО, инв. № 13, III хоризонт – втора половина на XII в.

257. Паница, по форма и технология, като горната. Глината е с червен цвят след изпичането и примесена с дребен пясък и фина слюда. Вис. 6.2 см, Дт 15.5 см, Ду 15 см, Дд 7.2 см (обр. 68 н).

ДЯДОВО, инв. № 533, I хоризонт – втора половина на XI в.

ТИП VII – П-VII

258. Дълбока полусферична паница с широко, плоско дъно. Украса – две хоризонтално врязани линии под устието и коси излъскани ивици под тях. Крачно колело. Много добре пречистена червено-кафява глина. Стените с деб. 0.2 см. Вис. 9 см, Ду 20.6 см, Дд 7 см (обр. 68 о).

КАРАНОВО, инв. № 5583, сметна яма № 49 – втора половина на XII – началото на XIII в., заедно със свещник № 526.

ТИП VIII – П-VIII

259. Плитка полусферична паница с тясно дъно, върху ниско, плътно, цилиндрично столче. Крачно колело. Добре пречистена червена глина. Целият съд покрит със златиста ангоба. Вис. 5.6 см, Ду 19.4 см, Дд 7.7 см (обр. 68 п).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 971 – А. (Радева М. 1988:53, табл. IV_6, кат. № 32).

ТИП IX – П-IX

260. Малка, силно разлата паничка с тясно дъно, върху ниско плътно столче. По средата стените рязко завиват нагоре. Крачно колело. Охраво-кафява, след изпичането, примесена с фина и по-едра слюда. В черепа – тъмносива ивица. Вис. 2.6 см, Ду 12 см, Дд 6 см. (обр. 68 с).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ "Градището", инв. № 157.

ТИП X – П-X

261. Дълбока, полусферична паница със средношироко дъно върху ниско пръстеновидно столче. В горната половина на придънната част стените леко завиват навътре. Крачно колело. Добре пречистена, розово-червена, след изпичането, глина. Вис. 6.3 см, Ду 15 см, Дд 6.7 см (обр. 69 а).

ДЯДОВО, инв. № 250, II хоризонт – първа половина на XII в.

262. Паница по форма като горната. Извивката на стените както при № 261 липсва. Устието – прищипнато и оформя улей. Столчето отчупено. Крачно колело. Слабо примесена с пясък червена глина. Вис. 5.6 см, Ду 14.3 см (обр. 69 б).

ДЯДОВО, инв. № 517, I хоризонт – втора половина на XI в.

263. Сграфито паница, по форма напълно еднаква с горната. Крачно колело. Кремаво-розова, добре пречистена глина. Покрита с кремава ангоба и жълта глазура. В центъра – медальон, разделен на четири сектора с кръст. Между раменете му – врязани спирали. По периферията – две концентрични окръжности, а между тях – спираловидно врязана линия. Вис. 5.1 см, Ду 12.4 см, Дд 4.7 см (обр. 69 г).

ДЯДОВО, инв. № 357, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XI – П-XI

264. Среднодълбока паничка със средновисоки, цилиндрични рамене и средношироко, плоско дъно. Украса – единично врязана вълнообразна линия под устието. Крачно колело. Слабо примесена с фина слюда и шамот червено-кафява глина. Вис. 3.5 см, Ду 10.2 см, Дд 6 см (обр. 69 д).

ДЯДОВО, инв. № 296, сметна яма, II хоризонт – първа половина на XII в.

265. Паница с формата на горната. Украса – отвън по раменете – две хоризонтални, а между тях вълнообразна линия, отвътре – концентрично врязани прави и вълнообразни линии. Имитация на сграфито украса. Крачно колело. Слабо пречистена глина. Вис. 6.2 см, Дт 17.6 см, Ду 17.4 см, Дд 10 см (обр. 69 е).

ДЯДОВО, инв. № 214, II хоризонт – първа полови-

на на XII в.

ТИП XII – П-XII

266. Плитка паница с високи, много слабо изпъкнали рамене, много широко дъно върху три много високи, плътни, конусовидни крачета. От устието излиза дръжка, достигаща до дъното. Ръчно колело. Слабо примесена с дребен пясък охраво-червена глина. Вис. 6.9 см, Дт 17.8 см, Ду 16.8 см, Дд 15.4 см (обр. 69 ж).

ДЯДОВО, инв. № 344, II хоризонт – първа половина на XII в.

267. Паница по форма като горната. Възстановена от малък фрагмент. Не личат местата на дръжката и крачетата. Украса – хоризонтални канелюри върху раменете. Крачно колело. Добре пречистена кафяво-червена глина. Вис. 5.8 см, Дт 20.5 см, Ду 19.3 см, Дд 18.7 см (обр. 69 з).

ДЯДОВО, инв. № 177, III хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП XIII – П-XIII

268. Среднодълбока, конусовидна паница със средношироко, плоско дъно. Украса – хоризонтално врязани линии по цялото тяло. Крачно колело. Охраво-червена, добре пречистена глина. Вис. 7.4 см, Ду 21.4 см, Дд 9.4 см (обр. 69 и).

КАРАНОВО, инв. № 119, втора половина на XII – началото на XIII в.

269. Миниатюрна паничка с формата на горната. Работена на ръка. Обилно примесена с пясък червена глина. Личи легло от дръжка. Вис. 2.3-2.9 см, Ду 8.8 см, Дд 5.2 см (обр. 69 к).

СТАРА ЗАГОРА, инв. Кв. 32-14.

ТИП XIV – П-XIV

270. Съвсем плитка конусовидна паничка със средношироко плоско дъно. Червена след изпичането добре пречистена глина. Леко деформирана. Вис. 2-2.5, Ду 12.5, Дд 8 см. (обр. 69 л).

КАРАНОВО, сметна яма № 7

ТИП XV – П-XV

271. Плитка, конусовидна паничка с широко плоско дъно. Ръчно колело. Добре пречистена червена глина. Вис. 4.8 см, Ду 18 см, Дд 13.2 см (обр. 69 м).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № 307.

(Радева М. 1988:52-53, табл. IV_5, кат. № 31).

ТИП XVI – П-XVI

272. Дълбока, глазирана конусовидна паница със средношироко дъно върху средновисоко конусовидно, кухо столче. Крачно колело. Много добре пречистена розова глина. Отвън и отвътре покрита с кремаво-жълта ангоба, върху която отвътре е нанесена кафява петниста глазура. Вис. 8 см, Ду 20.2 см, Дд 7.3 см (обр. 70 а).

ДЯДОВО, инв. № 325, II хоризонт – първа половина на XII в.

273. Глазирана паничка с характеристиките на горната. Ангобата – само отвътре, върху нея – кафява петниста глазура. Вис. 6 см, Ду 14 см, Дд 4.5 см (обр. 70 б).

ДЯДОВО, инв. № 425, II хоризонт – първа половина на XII в.

274. Дълбока сграфито паница с типологическата характеристика на горните. Отвътре и отвън около ръба на устието е покрита с бяла ангоба. Върху нея отвътре са врязани два концентрични пояса от прави линии, запълнени със спирали. Светлозелена глазура. Отвън по стените са врязани прави хоризонтални линии. Крачно колело. Кремаво-розова, след изпичането, много добре пречистена глина. Вис. 7.5 см, Ду 18 см, Дд 6.9 см (обр. 70 в).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А – 1848.

275. Сграфито паница с типологическата и технологическа характеристика на горните. Покрита с бледокремава ангоба, която на места излиза и отвън около ръба на устието. В центъра е изобразен медальон от концентрични окръжности, някои от които са в "champ levйe". Медальонът завършва с пояс от врязани с гребен вълнообразни линии. Пояс от две плътни концентрични окръжности минава и по средата на тялото. Върху вътрешността е нанесена безцветна ангоба, която на фона на ангобата придава бледо-жълтеникав цвят на съда. Крачно колело. Кремаво-розова след изпичането, много добре пречистена глина. Вис. 8.8 см, Ду 17.2 см, Дд. 6.2 см (обр. 70 г).

П. ГРАДЕЦ – "Градището", инв. № 893.

ТИП XVII – П-ПVII

подтип А – П-XVII А

276. Плитка конусовидна паница с плътна червена ангоба с тясно дъно върху ниско пръстеновидно столче. От вътрешната и страна в централната част и около периферията са врязани двойки пояси от концентрични прави линии, а между тях – по една вълнообразна. Украсата е нанесена в техника сграфито. Крачно колело. Глината много добре пречистена с охраво-кафяв цвят след изпичането. В лом се наблюдава тъмносива ивица. Вис. 5.1 см, Ду 19.5 см, Дд 6 см (обр. 71 а).

КАРАСУРА, инв. № Ка 87/110, Taf. 66.

подтип Б – П-XVII Б

277. Плитка конусовидна сграфито паница с тясно дъно върху средновисоко, кухо конусовидно столче. Украса – в центъра – врязана спирала, от която излизат радиални лъчи от прави и вълнообразни линии, между тях – силно стилизиран V-образен орнамент. Светлозелена глазура, върху бяла ангоба. Вис. 6 см, Ду 25 см, Дд 7.2 см (обр. 71 б).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1192-А.

(Радева М. 1988:64, табл. V_2, кат. № 36).

ТИП XVIII – П-XVIII

278. Малка, среднодълбока, цилиндрична паничка с широк бордюр и широко плоско дъно, върху леко конкавно дъно. От бордюра излиза малка, хоризонтална, плоска дръжчица, сега отчупена. Тялото украсено с широки хоризонтални бразди. Крачно колело. Добре пречистена червена глина. Вис. 3.8 см, Ду 10.2 см, Дд 6.9 см (обр. 72).

ДЯДОВО, инв. № 235, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XIX – П-XIX

подтип А1 – П-XIX $А_1$

279. Съвсем плитка, разлата глазирана паница – чиния, със съвсем тясно дъно върху средновисоко пръстеновидно столче. Отвътре и отвън, около периферията – безцветна глазура, направо върху глината, без ангоба. Крачно колело. Розово-червена, след изпичането, добре пречистена глина. Вис. 4.3 см, Ду 24 см, Дд 6 см. (обр. 73 а).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ – "Градището", инв. № 566.

280. Съвсем плитка сграфито паница – чиния, по форма абсолютно еднаква с горната. Върху бялата ангоба в центъра са врязани две, вписани една в друга пентаграми. Около тях – пояс от две концентрично врязани линии, запълнени със спирали. Безцветна глазура. Крачно колело. Много добре пречистена розово-червена, след изпичането глина. Вис. 5.2 см, Ду 23.4 см, Дд 7.2 см. (обр. 73 б).

ВОДЕН (Яб) – Манастира, инв. № 2737.

281. Сграфито чиния, по форма абсолютно еднаква с горните. Върху бялата ангоба в центъра е врязан медальон, в който е изобразен гълъб в гнездо. Около него се редуват петна от кафява и зелена глеч. Непосредствено до ръба на устието отвътре е врязан пояс от две концентрични прави линии, запълнен със спирала. Вис. 5.8 см, Ду 24.8 см, Дд 8.6 см (обр. 73 в).

ЯМБОЛ, инв. № 2061.

подтип $А_2$ – П-XIX $А_2$

282. Съвсем плитка, разлата, сграфито паница – чиния, с тясно дъно върху средновисоко, конусовидно, кухо столче. Отвътре устието с широка периферия. Украса – върху кремава ангоба – врязан паун, заемащ по-голямата част от съда. Около него хвощ, а по периферията – спирали. Светлозелена глазура. Крачно колело. Жълтеникаво-розова, много добре пречистена глина. Вис. 5 см, Ду 22.5 см, Дд 6.9 см, (обр. 73 г).

ДЯДОВО, жилище № 15 – II хоризонт – първа половина на XII в.

283. Сграфито чиния, по форма абсолютно еднаква с горната. Украса – върху бледо-кремавата ангоба, излизаща и отвън около устието е врязан равнораменен кръст с разширяващи се краища, в центъра на който е вписан квадрат. Раменете на кръста са изпълнени със силно стилизиран "люспест" орнамент. От междурамията излизат стилизирани дървета. По периферията – спирали. Безцветна глазура. Крачно колело. Кремаво-розова, слабо примесена с фина слюда глина. Вис. 6.6 см, Ду 30 см, Дд 9.2 см (обр. 73 д).

ЗНАМЕНОСЕЦ, инв. № З-Сз-33.

подтип Б – П-XIX Б

284. Съвсем плитка (разлата) паница – чиния с червена ангоба, с високо конусовидно столче, под много тясно дъно. Крачно колело. Много добре пречистена глина, без примеси, с охраво-кафяв цвят след изпичането, с тъмносива ивица в лома. Вис. 54.7 см, Ду 24.3 см, Дд 8.1 см (обр. 73 е).

КАРАСУРА, инв. № Ка Sg 90, Taf. 65.

ТИП XX – П-XX

285. Плитка конусовидна паница с широк хоризонтален бордюр при устието, със съвсем тясно дъно върху средновисоко кухо конусовидно столче. Стените съвсем слабо пречупени. Плитък канелюр отвън под устието. Отвътре – концентрично врязани линии, имитация на сграфито. Крачно колело. Добре пречистена червена глина. Вис. 5.6 см, Ду 21.2 см, Дд 8 см (обр. 74 а).

КАРАНОВО, инв. № 241.

286. Паница с червена ангоба, с типологическата характеристика на горната. В центъра са врязани два пояса от концентрични кръгове, имитиращи "сграфито". Под столчето отвън е врязан графит – кръст. Крачно колело. Много добре пречистена кремаво-розова глина. Вис. 5.8 см, Ду 21.7 см, Дд 6.5 см (обр. 74 б).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1809. Жилище № 3, заедно с гърнета №№ 66, 186 и 202, паници №№ 286, 288, 314 и стомна № 388.

287 . Плитка сграфито паница с типологическата характеристика на горните. Плътна бяла ангоба покрива вътрешността и горната половина на тялото отвън. Върху нея в центъра са врязани концентрични кръгове. Непосредствено под ръба на устието отвътре – втори пояс от подобни кръгове. Някои от тях в "champ levйe". Много плътна безцветна глазура – тип "Zeuxippus ware". Крачно колело. Много добре пречистена розово-червена, след изпичането, глина. Вис. 6.1 см, Ду 24 см, Дд 7.1 см (обр. 74 в).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1829.

ТИП XXI – П-XXI

подтип А – П-XXI А

288. Съвсем плитка, разлата сграфито паница с широк, косо разположен бордюр, с фестониран ръб на устието, с много тясно дъно върху средновисоко кухо конусовидно столче. Кремава ангоба отвътре и отвън около устието. Върху нея в центъра е врязан медальон, в който е гравирана шестлистна розета в "champ levйe". По бордюра е врязана единична вълнообразна линия. Върху розетата и из вътрешността на съда са нанесени неорганизирани петна от зелена глеч. Крачно колело. Керемидено-червена, след изпичането глина. Вис. 6 см, Ду 25.6 см, Дд 7.7 см (обр. 75).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1811. Жилище № 3, заедно с гърнета №№ 66, 186 и 202, паници №№ 286, 314 и стомна № 388.

подтип Б – П-XXI Б

289. Силно разлата сграфито паница с широк бордюр, много тясно дъно с много високо кухо столче. Украса – в центъра – медальон, изобразяващ митично животно и стилизиран растителен орнамент около него в "champ levйe". Около него – концентрични окръжности, насечени с радиални резки. По периферията – редуващи се спирали и коси резки. Кремава ангоба с безцветна глазура. Крачно колело. Добре пречистена охраво-червена глина. Вис. 4 см, Ду 26 см, Дд 11 см (обр. 76).

ДЯДОВО, инв. № 194, жилище № 14 – II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XXII – П-XXII

подтип А – П-XXII А

290. Среднодълбока паница с тясно дъно върху ниско, плътно столче. Отвътре покрита със златиста ангоба. Крачно колело. Слабо примесена с пясък червена след изпичането глина. Вис. 6.9 см, Ду 20 см, Дд 7.2 см (обр. 77 б).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1189-А.

(Радева М. 1988:53, табл. IV_7).

291. Глазирана паница по форма като горните. Крачно колело. Обилно примесена с дребен пясък охраво-керемидено-червена глина. Отвън и отвътре – бледокремава ангоба, върху нея отвътре – светлозелена глазура. Вис. 5.5 см, Ду. 19.3 см, Дд. 7.3 см (обр. 77 в).

ДЯДОВО, инв. № 387-ОФ.

подтип Б – П-XXII Б

292. Среднодълбока паница с тясно дъно върху сред-

новисоко, конусовидно столче. Крачно колело. Слабо примесена с едър пясък охраво-кремава глина. Отвътре и отвън – бледо-кремава ангоба, а отвътре върху нея – кафява петниста глазура. Вис. 5.4 см, Ду 20.4 см, Дд 7.9 см (обр. 77 г).

ДЯДОВО, инв. № 275, сметна яма – II хоризонт – първа половина на XII в.

293. Глазирана паница като горната. Отвътре – бяла ангоба, излизаща отвън около устието, а отвътре – петниста зелена, монохромна глазура. Вис. 7.4 см, Ду 19.8 см, Дд 6.6 см (обр. 77 г).

АСЕНОВЕЦ, сметна яма.

ТИП XXIII – П-XXIII

подтип А – П-XXIII А

294. Среднодълбока паница с долна конусовидна и горна цилиндрична част, средновисоки, цилиндрични рамене с конвексен профил много тясно дъно с ниско кухо столче. По раменете отвън – два плитки хоризонтални канелюра. Отвътре и отвън фина златиста ангоба. Крачно колело. Кремаво-жълта, много добре пречистена глина. Вис. 8.5 см, Дт 24.9 см, Ду 24.4 см, Дд 10.4 см (обр. 78 а).

ДЯДОВО, инв. № 128, I хоризонт – втора половина на XI в.

295. Паница по форма, украса, цвят и състав на глината абсолютно еднаква с горната. Отвътре и отвън фина златиста ангоба. Вис. 8.8 см, Дт 24.3 см, Ду 23.7 см, Дд 9.1 см (обр. 78 б).

ГЛЕДАЧЕВО – 1, инв. № 597, сметна яма № 26 – трета четвърт на XII в.

296. Паница по форма като горните. Украса – вълнообразно врязана линия отвътре под устието. Цялата покрита с плътна червена ангоба. Крачно колело. Кремаво-жълта, много добре пречистена глина. Вис. 6.6 см, Дт 17.7 см, Ду 17.2 см, Дд 6.5 см (обр. 78 в).

ДЯДОВО, инв. № 16, III хоризонт – втора половина на XII в.

подтип Б – П-XXIII Б

297. Среднодълбока паница с долна конусовидна и горна цилиндрична част, средновисоки рамене с конвексен профил, много тясно дъно със средновисоко кухо столче. По раменете отвън горе – един, а долу – два плитки хоризонтални канелюра. Отвътре и отвън фина златиста ангоба. Крачно колело. Кремаво-жълта, много добре пречистена глина. Вис. 9 см, Дт 26.6 см, Ду 25 см, Дд 9 см (обр. 78 г).

КРУМ, инв. № 38, жилище № 1, (втора половина на XII в.), заедно с гърне № 42 и свещник № 555.

ТИП XXIV – П-XXIV

подтип А – П-XXIV А

298. Дълбока, глазирана биконична паница с ниски, много слабо изпъкнали рамене и тясно дъно с ниско кухо столче. Крачно колело. Много добре пречистена кремаво-розова глина. Отвън и отвътре – кремава ангоба, а върху нея отвътре и отвън около устието – безцветна глазура. Вис. 8.1 см, Дт 20.2 см, Ду 19.5 см, Дд 6.8 см (обр. 79 а).

ДЯДОВО, инв. № 297, II хоризонт – първа половина на XII в.

299. Сграфито паница по форма като горната. Украса – върху бяла ангоба в центъра е врязан медальон със спирали. Около него – концентрично разположен пояс от две прави линии, запълнен със спирали. Светлозелена глазура. Крачно колело. Добре пречистена розово-червена глина. Вис. 8.1 см, Дт 18.6 см, Ду 18.4 см, Дд 7.2 см (обр. 79 б).

ДЯДОВО.

подтип Б – П-XXIV Б

300. Дълбока сграфито паница с биконична форма, ниски, много слабо изпъкнали рамене, с тясно дъно, върху средновисоко кухо конусовидно столче. Кремава ангоба отвътре и отвън около устието. Украса – в центъра медальон, изобразяващ легнал в гнездо гълъб, както при № 281. Около периферията – пояс от две концентрични, а между тях спираловидно врязана линия. Върху гравираните изображения – петна от зелена и кафява глеч, излизащи и отвън до средния ръб. Вис. 9.2 см, Дт 22 см, Ду 21.2 см, Дд 8.2 см (обр. 79 г).

ДЯДОВО, инв. № 171, III хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП XXV – П-XXV

301. Дълбока сграфито паница, със средно широко дъно върху средновисоко кухо конусовидно столче. В горната част, под ръба на устието минава гладък релефен ръб, който дели тялото на две части. Украса – в центъра върху бяла ангоба е врязана спирала, а около нея – концентрични окръжности. Около тях – 3 концентрични пояса от вълнообразно врязани с гребен линии. Плътна лимонено-жълта глазура. Крачно колело. Много добре пречистена розова глина. Вис. 8.3 см, Дт 21 см, Ду 21 см, Дд 7.5 см (обр. 80 а).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1191-А.

(Радева М. 1988:54, табл. V_1, кат. № 35).

302. Рисувана паница, с типологическата характеристика на горната. Покрита отвътре с бяла ангоба, а върху нея рисунки със зелена и кафява глеч, очертаващи волути и спирали. Рисунките не покриват цялата повърхност и на места бялата ангоба е без глазура. Отвътре по покрития със зелена глеч ръб на устието са врязани малки плитки ямички. Крачно колело. Розово-червена, след изпичането, много добре пречистена глина, с незначителен примес от дребни единични кварцови зърна. Вис. 8.1 см, Ду 20.5 см, Дд 7.1 см (обр. 80 б).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ – "Градището", инв. № 567.

303. Дълбока сграфито паничка, по форма като горните. Отвътре и отвън около устието е покрита с бяла ангоба. В централната и част са врязани три големи елипсовидни спирали. Отвътре и отвън около ръба на устието – безцветна глазура. Крачно колело. Много добре пречистена кремаво-розова, след изпичането глина. Вис. 5.1 см, Ду 11.9 см, Дд 5.3 см (обр. 80 в).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ – "Градището", инв. № 894.

304. Дълбока сграфито паница, с типологическата характеристика на горните. Отвътре и отвън до ръба е покрита с бяла ангоба. В центъра е врязан кръг, около него – втора концентрична окръжност. Близо до ръба на устието – пояс от хоризонтално врязани прави линии, а между тях – орнамент "развод" в "champ levйe". Под ръба на устието отвътре – петна от светлокафява глеч. Вис. 8.9 см, Ду 20 см, Дд 7.4 см (обр. 80 г).

РУСЕ, инв. № А-2359.

ТИП XXVI – П-XXVI

подтип А – П-XXVI А

305. Плитка, разлата сграфито паница със средновисоки, почти цилиндрични рамене с много тясно дъно върху средновисоко кухо, конусовидно столче. Кремава ангоба отвътре и отвън около устието. Украса – шест симетрично разположени кръга, изпълнени с мрежест орнамент. Жълтеникава глазура. Крачно колело. Слабо примесена с фина слюда червена глина. Вис. 5.6 см, Ду 24 см, Дд 9.4 см (обр. 81 а).

ДЯДОВО.

306. Сграфито паница по форма и технология като горната. Кремава ангоба отвътре и отвън около устието. Украса – в центъра – медальон със силно повредено изображение на гълъб в гнездо и пояс от спирали по периферията, както на №№ 281 и 300. Върху последния – петна от зелена глеч. Безцветна глазура. Вис. 6.5 см, Ду 24.2 см, Дд 10 см (обр. 81 б).

ДЯДОВО, инв. № 439, III хоризонт – втора половина на XII в.

подтип Б – П-XXVI Б

307. Плитка, разлата сграфито паница със средновисоки, почти цилиндрични рамене с много тясно дъно върху високо, кухо конусовидно столче. Кремава ангоба. Украса – във вътрешността – бягаща птица – щраус (?), по периферията – спирали, а около тях – пояс от мрежест орнамент. Върху врязания орнамент – петна от зелена глеч. Крачно колело. Добре пречистена розова глина. Вис. 7 см, Ду 23.7 см, Дд 8 см (обр. 81 в).

ДЯДОВО, инв. № 329, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XXVII – П-XXVII

308. Дълбока глазирана паница с ниски, много слабо изпъкнали рамене и тясно дъно с високо кухо, конусовидно столче. Крачно колело. Добре пречистена керемидено-червена глина. Отвътре и отвън – светлосива ангоба, а върху нея отвътре и отвън около устието – тъмнозелена петниста глазура. Вис. 9.8 см, Дт 20.5 см, Ду 20.4 см, Дд 7.5 см (обр. 81 г).

ДЯДОВО, инв. № 152, III хоризонт – втора половина на XII в.

309. Сграфито паница по форма и технология напълно еднаква с горната. Кремава ангоба. Върху нея в центъра са врязани концентрични окръжности, а около тях – силно стилизиран растителен орнамент в медальони, редуващи се със стилизирани дървета. Безцветна глазура. Вис. 9.2 см, Дт 22.2 см, Ду 22 см, Дд 8.2 см (обр. 81 д).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-172.

ТИП XXVIII – П-XXVIII

310. Дълбока глазирана паница със средновисоки, много слабо изпъкнали рамене, с много тясно дъно върху високо кухо, конусовидно столче. Покрита отвътре и отвън до средния ръб с бледо-кремава ангоба. Върху нея – отвътре – безцветна глазура, а отвън под средния ръб – бледозелена глеч. Крачно колело. Много добре пречистена, керемидено-червена, след изпичането глина. Вис. 6 см, Дт 13.9 см, Ду 13.7 см, Дд 5.8 см (обр. 82 а).

КАРАВЕЛОВО (Яб), инв. № 2048.

311. Миниатюрна тънкостенна глазирана паничка, с типологическата характеристика на горната. Отвътре и отвън до средния ръб – покрита с бледо-кремава ангоба и безцветна глазура. Отвън на равни интервали са нанесени вертикални петна от зелена глеч. По дъното – петна от безцветна глазура. Крачно колело. Керемидено-червена, добре пречистена глина. Вис. 3.8 см, Дт 9.6 см, Ду 9.2 см, Дд 5 см (обр. 82 б).

ЯМБОЛ, некропол, инв. № 2544.

ТИП XXIX – П-XXIX

312. Дълбока глазирана паница – купа със средно широко дъно върху високо кухо, конусовидно столче. Ръбът на устието – фестониран. Кремава ангоба – върху нея – кафява петниста глазура. Крачно колело. Слабо примесена с дребен пясък червено-кафява глина. Вис. 9.8 см, Ду 20.7 см, Дд 8.2 см (обр. 83 а).

ДЯДОВО, инв. № 535, сметна яма – I хоризонт – втора половина на XI в.

ТИП XXXI – П-XXXI

313. Дълбока паничка – купа с високо, широко кухо, конусовидно столче. Отвътре и отвън до ръба – бяла ангоба, а върху нея – безцветна глазура. По ръба на устието отвън – петна от зелена глеч. В централната част отвътре следи от тринога. Крачно колело. Керемидено-червена, след изпичането, много добре пречистена глина. Вис. 5.2 см, Ду 9.6 см, Дд 4.3 см (обр. 83 в).

ЯМБОЛ.

ТИП XXXIII – П-XXXIII

314. Дълбока рисувана паница – купа, с полусферична форма, със средношироко дъно, върху средно високо кухо конусовидно столче. В горната част стените са прищипнати навътре. Покрита отвътре и отвън чак до столчето с бяла ангоба. Върху нея – кафява глеч, която излиза и отвън около ръба на устието. Вътрешността е рисувана с бяла ангоба под формата на пет кръстовидно разположени кръга, в които са вписани по три малки кръгчета. Между кръговете – рисувани малки кръгчета, образуващи друг кръст. Подобни малки кръгчета украсяват и периферията, под ръба на устието отвътре. Върху дъното отдолу е издраскан графит. Крачно колело. Кремаво-розова, след изпичането, добре пречистена глина. Вис. 9.8 см, Ду 21.3 см, Дд 8 см (обр. 84 б).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух" – жилище № 3, заедно с гърнета №№ 66, 186, 202, паници №№ 286, 288 и стомна № 388.

ТИП XXXIV – П-XXXIV

315. Дълбока сграфито паница – купа, със средношироко дъно върху средновисоко, кухо конусовидно столче. Отвътре и отвън около устието покрита с кремава ангоба. Отвътре в центъра и по средния ръб са нанесени два пояса от врязани с гребен вълнообразни линии, между две прави, концентрични – т. н. "българско сграфито". Върху врязаните пояси е нанесена маслено-зелена глазура. Останалата повърхност – неглазирана, само с ангоба. Над втория пояс са нанесени с четка петна от същата глазура. Паницата е снабдена с две симетрично разположени, вертикални обли в сечение дръжчици. Крачно колело. Много добре пречистена кремаво-розова глина. Вис. 10 см, Ду 21.5 см, Дд 7.8 см. (обр. 85 а).

ГЛЕДАЧЕВО I, инв. № 590, сметна яма № 17 – трета четвърт на XII в.

ТИП XXXV – П-XXXV

316. Съвсем плитка, разлата, сграфито паница – чиния, с много тясно дъно и средновисоко пръстеновидно столче. Върху ангобата отвътре са врязани редуващи се бадемовиден и друг, силно стилизиран растителен орнамент. Вторично горяла. Цветът на глазурата – не може да се определи. Крачно колело. Сиво-охрава, добре пречистена глина. Вис. 3.5 см, Ду. 21.7 см, Дд. 7.6 см (обр. 85 б).

ДЯДОВО, инв. № 429, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XXXVI – П-XXXVI

317. Съвсем плитка сграфито паница с високи, съвсем слабо изпъкнали рамене и широко дъно с ниско, пръстеновидно столче. Бяла ангоба, върху нея – медальон със силно повредено изображение. Около него – 2 концентрични пояса "развод". Лимонено-жълта глазура. Крачно колело. Много добре пречистена светлочервена глина. Вис. 4.6 см, Дт 24.4 см, Ду 24.2 см, Дд 12.7 см (обр. 85 в).

ДЯДОВО, инв. № 291, I хоризонт – втора половина на XI в.

ТИП XXXVII – П-XXXVII

318. Съвсем плитка, конусовидна сграфито паница с широко, ниско пръстеновидно столче. Бяла ангоба отвътре и отвън около устието. Върху нея в центъра – медальон, сега повреден и два концентрични пояса със спираловидно врязана линия и "развод". Светлозелена глазура. Крачно колело. Добре пречистена розово-червена глина. Вис. 3.6 см, Ду 20 см, Дд 11 см (обр. 85 г).

ИСКРИЦА.

КАНИ

ТИП I – К-I

319. Средновисока, гърневидна кана със средновисоко, широко гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. От ръба на устието излиза дръжка, достигаща до най-издутата част на тялото. Украса – хоризонтално врязани линии по шийката. Крачно колело. Примесена с дребен пясък розово-червена, след изпичането, глина. Вис. 23.2 см, Дт 18.9 см, Ду 14 см, Дд 9.5 см (обр. 87 а).

ДЯДОВО, инв. № 322, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП II -К-II

320. Средновисока, гърневидна кана със средновисоко, широко гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Срещу елипсовидната в сечение дръжка, от долната част на раменете излиза чучур. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете. Крачно колело. Добре пречистена червено-черна глина. Дъното рязано, около него – излъскана ивица. Вис. 14.4 см, Дт 12.8 см, Ду 8.9 см, Дд 7.3 см (обр. 87 б).

ДЯДОВО, инв. № 193, III хоризонт – втора половина на XII в.

321. Кана по форма и технология като горната. Дръжката отчупена. Украса – редуващи се прави и вълнообразно врязани линии по раменете. Ръчно колело. Добре пречистена керемидено-червена глина. Цялата покрита със златиста ангоба. Вис. 22 см, Дт 22.9 см, Ду 18 см, Дд 12.5 см (обр. 87 в).

ДЯДОВО, инв. № 531, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП III – К-III

322. Средновисока, гърневидна кана с ниско, широко гърло със слабопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Чучурът излиза от горната половина на раменете – симетрично на плоската дръжка. Украса – хоризонтално врязани линии по шийката и единични по раменете. В горната част на дръжката – врязани точици, очертаващи кръст. Крачно колело. Много добре пречистена глина, без никакви примеси и розово-червен цвят след изпичането. Целият съд покрит с плътна червена ангоба. Вис. 16.2 см, Дт 17.5 см, Ду 12.1 см, Дд 11.6 см (обр. 87 г).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-348.

ТИП IV – К-IV

подтип А – К-IV А

323. Висока гърневидна кана с високо, широко гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко плоско дъно, без столче. Дръжките излизат под ръба на устието. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии, непосредствено под шийката. Чучурът – без украса. Отвътре устието оформя дълбок жлеб за капак. Крачно колело. Дъното рязано, около него две хоризонтални излъскани ленти. Вис. 22.3 см, Дт 17.2 см, Ду 10.4 см, Дд 9.2 см (обр. 88 а).

АСЕНОВЕЦ, жилище от втората половина на XII-първата половина на XIII в.

подтип Б – К-IV Б

324. Кана с форма подобна на горната. Дъното върху съвсем ниско, плътно конусовидно столче. От ръба на устието излизат три дръжки, симетрични с чучура. Украса – в долната част на раменете – две хоризонтални линии, между тях – вълнообразно врязана, а под тях – коси излъскани ивици. Целият чучур – украсен с хоризонтално врязани линии. По дръжките – релефни пъпки. Добре пречистена червена глина. Вис. 21 см, Дт 14.4 см, Ду 11 см, Дд 8.6 см (обр. 88 б).

АСЕНОВЕЦ, жилище от втората половина на XII – първата половина на XIII в.

325. Кана по форма, технология, украса, състав и цвят на глината като горната. По дръжките и чучура липсва украса. Вис. 18.6 см, Дт 14 см, Ду 10.8 см, Дд 9 см (обр. 88 в).

АСЕНОВЕЦ, жилище от втората половина на XII – първата половина на XIII в.

подтип В – К-IV В

326. Кана като горните, с широко дъно върху ниско, плътно конусовидно столче. Дръжката излиза под ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Срещу нея – симетрично – чучур. Украса – единично врязани хоризонтални линии под устието и по средата на раменете, а в придънната част – коси излъскани ивици. Крачно колело. Примесена с фина слюда розово-червена глина. Вис. 14.8 см, Дт 10.8 см, Ду 9 см, Дд 7 см (обр. 88 г).

ДЯДОВО, инв. № 196, II хоризонт – първа полови-

на на XII в.

ТИП V – К-V

327. Много висока каничка с много тясно гърло, много слабо профилирана шийка, силно издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и много широко дъно. В горната си част раменете преминават в биконично, затворено отгоре тяло, което на върха е увенчано с пъпка. Гърлото е косо разположено и заедно с дръжката е отчупено. От горната му част е излизала обла в сечение дръжка, която се свързвала с тялото в най-издутата му част като оформя релефен израстък. Срещу дръжката е разположен симетрично чучур. Непосредствено над дъното стените завиват вертикално надолу и оформят почти цилиндрично столче. Съдът е покрит с плътна червена ангоба. Каната е украсена по следния начин: В основата на пъпката на биконичното тяло е врязана права линия, под нея следва поле от излъскани ивици. Непосредствено над средния ръб на тялото минава хоризонтален ред от врязани кръгчета. Втори подобен минава и по средата на долната половина на биконичното тяло. Под него – широк пояс от хоризонтално разположени излъскани ивици. В горната част на раменете са врязани две хоризонтални, а между тях – вълнообразна линия. Под тях – следва широко поле, (почти до дъното) от тройки вертикални излъскани ивици, които се редуват с косо разположени ивици, оформящи "рибена кост". Основата на гърлото е обрамчена от редица от врязани кръгчета. Крачно колело. Охравокафява след изпичането, много добре пречистена глина. Вис. 25 см, Дт 12.2 см, Дд 7.6 см. (обр. 89 а).

КАРАСУРА, инв. № N 338/O164-26, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

328. Каничка с червена ангоба, по форма, украса, цвят и състав на глината – абсолютно еднаква с горната. Биконичното тяло – отчупено през средата. Гърлото запазено. От горната му част излиза обла в сечение дръжка, която се свързва с тялото както при предходната. Непосредствено над горния край на дръжката минава редица от врязани кръгчета. Крачно колело. Запазена вис. 21 см, Дт 11.2 см, Дд 6.9 см (обр. 89 б).

КАРАСУРА, инв. № N338/O 164-5, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

329. Каничка с червена ангоба, по форма, украса, цвят и състав на глината и технология абсолютно еднаква с горните. Чучурът и биконичното тяло – отчупени. Непосредствено под ръба на устието – пояс от хоризонтално разположени тесни излъскани ивици. Запазена вис. 21 см, Дт 10.8 см, Ду 3 см, Дд 6.6 см (обр. 89 в).

КАРАСУРА, инв. № N 338/O 164-34, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

330. Фрагментирана каничка с червена ангоба, абсолютно еднаква с горните. Запазена вис. 19.5 см, Дт 11.1 см, Ду 2.7 см (обр. 89 г).

КАРАСУРА, инв. № N 338/O 164-3, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

331. Фрагментирана каничка с червена ангоба, абсолютно еднаква с горните. Чучурът – леко извит нагоре. Непосредствено под ръба на устието му – широк пояс от хоризонтално разположени врязани линии. Гърлото се издига високо над горния край на дръжката, където е отчупено и липсва. Запазена вис. 22 см, Дт 10.8 см (обр. 89 д).

КАРАСУРА, инв. № N 338/O 164-35, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

332. Фрагментирана каничка с червена ангоба, абсолютно еднаква с горните. Чучурът прав. Запазена вис. 19.5 см, Дт 10.8 см, Ду 2.1 см (обр. 89 е).

КАРАСУРА, инв. № N 338/O 164-10, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

ТИП VI – К-VI

333. Много висока гърневидна кана със средновисоко, широко гърло, със среднопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно, върху средновисоко конусовидно столче. Трилистно устие. В горната част на раменете и в придънната част, непосредствено над столчето са нанесени широки, хоризонтални канелюри. Дръжката е с елипсовидно сечение и излиза под ръба на устието, от горната част на шийката и достига до най-издутата част на тялото. По устието отвътре и на отделни места отвън, по улея, както и по дъното – петна от безцветна глазура. Крачно колело. Много добре пречистена керемиденочервена, след изпичането глина. Вис. 24.6 см, Дт 14.8 см, Ду 11.6 см, Дд 9 см. (обр. 990 а).

ЯМБОЛ, инв. № 2308.

ТИП VII – К-VII

334. Висока гърневидна кана с високо, средношироко гърло, със слабопрофилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко плоско дъно. Дръжката, която е излизала от основата на шийката и е достигала до най-издутата част на тялото сега е отчупена. Ръчно колело. Дъното с релефна окръжност по периферията. Сиво-черна след изпичането глина. Вис. 14.1 см, Дт 9.4 см, Ду 6.7 см, Дд 5.3 см (обр. 90 б).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1846.

ТИП VIII – К-VIII

335. Средновисока, гърневидна кана със средновисоко, средношироко гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко, плоско дъно. Дръжката излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Украса – вълнообразно врязана линия, непосредствено под шийката и пояс от хоризонтални линии по средата на раменете. Ръчно колело. Сиво-кафява добре пречистена глина. Върху дъното – релефни окръжности в центъра и периферията. Вис. 10.4 см, Дт 9.3 см, Ду 5.4 см, Дд 6.4 см (обр. 90 в).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1141-А.

(Радева М. 1988:51, табл.III_1, кат. № 17; Щерева И., М. Радева 2001:273, табл. V_5).

ТИП IX – К-IX

336. Висока гърневидна кана с високо, широко, четирилистно гърло със среднопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Украса – единично врязана хоризонтална линия в основата на шийката. Крачно колело. Слабо примесена с фина слюда червена глина. Дъното рязано, около него – широка излъскана ивица. Вис. 13.2 см, Дт 10 см, Ду 9.3 см, Дд 5.9 см (обр. 90 г).

НОВА ЗАГОРА – Комунални услуги.

ТИП X – К-X

337. Средновисока, гърневидна кана с много висо-

ко, широко четирилистно гърло със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката както при горния тип. Украса – хоризонтално врязани линии по шийката и средата на тялото. Крачно колело. Добре пречистена кафяво-червена глина. По дъното следи от ексцентрични окръжности. Вис. 11.5 см, Дт 10.4 см, Ду 9.8 см, Дд 7 см (обр. 90 д).

АСЕНОВЕЦ.

ТИП XI – К-XI

338. Средновисока кана с високо, широко трилистно гърло със слабопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза под ръба на устието и достига до долната част на раменете. Украса – хоризонтално врязани линии по шийката и редица от ямички по раменете. Крачно колело. Оранжево-червена глина. Вис. 14 см, Дт 9.6 см, Ду 9.6 см, Дд 8.4 см (обр. 90 е).

СЕВТОПОЛИС.

ТИП XII – К-XII

339. Висока гърневидна кана с високо, средношироко трилистно гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно, сега отчупено. Дръжката излиза под ръба на устието. Украса – пояси от хоризонтални линии в основата на шийката и в долната половина на раменете и коси излъскани ивици в придънната част. Крачно колело. Примесена с дребен пясък червена глина. Дт 15.8 см, Ду 10 см (обр. 90 ж).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XIII – К-XIII

подтип А – К-XIII А

340. Висока кана с високо, тясно трилистно гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза под ръба на устието. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и раменете. Крачно колело. Червено-кафява глина. Вис. 23 см, Дт 15.7 см, Ду 8 см, Дд 9.5 см (обр. 90 з).

СЕВТОПОЛИС.

подтип Б – К-XIII Б

341. Малка, висока каничка с много високо, тясно трилистно гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката и украсата, както при подтип А. Вис. 7.8 см, Дт 5.4 см, Ду 2.6 см, Дд 3.2 см (обр. 90 и).

ЗНАМЕНОСЕЦ, собственост на Ив. Иванов.

ТИП XIV – К-XIV

342. Висока кана с високо, тясно трилистно гърло, със среднопрофилирана шийка, издължено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, с елипсовидно сечение, излиза от гладък релефен ръб в основата на шийката и достига до долната част на раменете. В долната половина на шийката и на три места по тялото са врязани пояси от хоризонтални прави линии. Цялата придънна част е покрита с косо разположени излъскани ивици. Крачно колело. Червена, след изпичането, добре пречистена глина. Вис. 28.4 см, Дт 18 см, Ду 9.4 см, Дд 9.6 см (обр. 90 к).

КАРАВЕЛОВО (Яб), инв. № III-2917.

ТИП XV – К-XV

343. Висока кана с високо, тясно гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от гладък релефен ръб под ръба на устието. Украса – тесен пояс от хоризонтално врязани линии в горната част на раменете. Крачно колело. Добре пречистена сива глина. Около дъното – излъскано поле. Вис. 17.6 см, Дт 12.4 см, Ду 6 см, Дд 7.5 см (обр. 90 л).

АСЕНОВЕЦ.

ТИП XVI – К-XVI

344. Висока кана с високо, тясно гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от средата на шийката. Украса – редуващи се пояси от хоризонтални линии и коси излъскани ивици. Крачно колело. Добре пречистена червена глина. Около дъното – излъскана ивица. Вис. 16.1 см, Дт 10 см, Ду 5.6 см, Дд 5.7 см (обр. 90 м).

ДЯДОВО, инв. № 276, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XVII- К-XVII

345. Висока кана с високо, тясно гърло със слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от горната половина на шийката от гладък релефен ръб. Украса – хоризонтално врязани линии в долната половина на шийката и по раменете. Върху последните и придънната част – коси излъскани ивици. Крачно колело. Керемидено-червена добре пречистена глина. Дъното рязано, около него излъскана ивица. Вис. 12.4 см, Дт 12.4 см, Ду 7.6 см, Дд 8.2 см (обр. 90 н).

ЕЗЕРО, инв. № 2278.

ТИП XVIII – К-XVIII

346. Висока кана с високо, тясно гърло със слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от средата на шийката и достига до долната половина на раменете. Цялата шийка и по-голямата част от тялото са заети от хоризонтално врязани прави линии. Крачно колело. Сиво-черна, добре пречистена глина. Дъното е деформирало още преди сушенето. Вис. 23.7 см, Дт 16.4 см, Ду 8.9 см, Дд 10.8 см. (обр. 91 а).

ЯМБОЛСКА КРЕПОСТ, инв. № 2730.

ТИП XIX- К-XIX

347. Висока кана с високо, тясно трилистно гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от гладък релефен ръб по средата на шийката. Украса – хоризонтално врязани линии, непосредствено под устието и коси излъскани ивици по шийката и тялото. Крачно колело. Слабо примесена с дребен пясък червена глина. Отвътре върху дъното – плътен конусовиден израстък, осигуряващ по-голяма стабилност, подобно на "оловните войничета". Вис. 12.5 см, Дт 7.8 см, Ду 4 см, Дд 4.5 см (обр. 91 б).

ДЯДОВО, инв. № 454, II хоризонт – първа половина на XII в.

348. Гърло от кана като горната. През основата на шийката минава втори гладък релефен ръб. Охраво-жълта, сла-

бо примесена с дребен пясък глина. Ду 8 см (обр. 91 в).

ДЯДОВО, III хоризонт – втора половина на XII в.

349. Гърло от кана, напълно еднакво с горното. Ду 5.4 см (обр. 91 г).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

350. Гърло от кана като горните. Липсва релефният ръб в основата на шийката. Ду 5.4 см (обр. 91 д).

ДЯДОВО, III хоризонт – втора половина на XII в.

351. Гърло от кана като горните. Украса – хоризонтално врязани линии, непосредствено под ръба на устието, между тях – вълнообразна линия. Много добре пречистена сиво-черна глина. Ду 4.1 см (обр. 91 е).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XX – К-XX

352. Много висока кана със средновисоко, тясно трилистно гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Елипсовидната дръжка излиза отново от гладък релефен ръб в горната половина на шийката. Украса – две хоризонтално врязани линии по средата на тялото. Крачно колело. Примесена с пясък червена глина. Дъното – рязано, около него – излъскана лента. Вис. 27 см, Дт 15 см, Ду 6.9 см, Дд 8.8 см (обр. 91 ж).

АСЕНОВЕЦ.

353. Горна половина от кана като горните. Дръжката излиза от долната част на шийката. Украса – плитки, тесни хоризонтални канелюри по шийката и горната половина на раменете, под тях – коси излъскани ивици. Много добре пречистена червено-кафява глина. Дт 18 см, Ду 7.4 см (обр. 91 з).

ДЯДОВО, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

354. Гърло от кана като горните. Ду 6.2 см (обр. 91и).

ДЯДОВО, III хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП XXI – К-XXI

355. Много висока кана с високо, много тясно трилистно гърло, със слабопрофилирана шийка, силно издължено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и широко, леко конкавно дъно. Елипсовидната дръжка излиза от гладък релефен ръб в долната половина на шийката. В горната част на раменете е врязан пояс от хоризонтални линии. Под тях, по цялото тяло – украса от рядко разположени единични дълбоки вертикални, канелюри. Ръчно колело. Дъното много грубо и неравно. Розово-червена, много добре пречистена глина. Вис. 35.9 см, Дт 22 см, Ду 8 см, Дд 13.4 см (обр. 91 к).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", кула № 3.

ТИП XXII – К-XXII

356. Много висока каничка с високо, тясно гърло, със слабопрофилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и много широко дъно. Дръжката, с кръгло напречно сечение, излиза от средата на шийката и се свързва с тялото в долната част на раменете. От двете и страни симетрично излизат два вертикално разположени езичести израстъци – "уши". Целият съд е покрит с плътна червена ангоба. Върху нея по шийката са врязани хоризонтални и една вълнообразна линия. В основата и – хоризонтален ред от врязани кръгчета. На нивото на долния край на дръжката – хоризонтална врязана линия, а под нея – вертикално разположени двойки излъскани ивици. Крачно колело. Охраво-кафява, много добре пречистена глина. Вис. 19 см, Дт 9 см, Ду 4.8-5.1 см, Дд 6.5 см (обр. 92 а).

КАРАСУРА, инв. № N 338/O 164-1, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

ТИП XXIII – К-XXIII

357. Много висока кана с много високо, тясно трилистно гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от релефен ръб в горната половина на шийката. Украса – тесен пояс от хоризонтално врязани линии по средата на плещите и коси излъскани ивици под тях. Крачно колело. Слабо примесена с дребен пясък керемидено-червена глина. Дъното рязано и гладено, около него – излъскана ивица. Вис. 21.2 см, Дт 11 см, Ду 6.3 см, Дд 7 см (обр. 92 б).

ДЯДОВО, инв. № 145, жилище № 5 – втори хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП XXIV – К-XXIV

358. Много висока кана с високо, тясно, трилистно устие със слабо профилирана шийка, силноиздължено тяло с ниски, слабоизпъкнали рамене и много широко дъно. Дръжката, както при горния тип. Украса – хоризонтално врязана линия по средата на плещите, под нея – до дъното две широки полета от коси излъскани ивици. Крачно колело. Слабо примесена с дребен пясък сива глина. Силно напукана и деформирана при изпичането – бракувана продукция. Вис. 33.8 см, Дт 13.5 см, Ду 8.2 см, Дд 9 см (обр. 92 в).

ДЯДОВО, инв. № 320, сметна яма с голямо количество бракувана керамична продукция – гърнета №№ 201, 212, паница № 254, чаша № 449, капак № 496 и свещник № 518 – III хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП XXV – К-XXV

359. Много висока каничка с високо, тясно трилистно гърло с много слабо профилирана шийка, издължено тяло с много високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката е излизала под ръба на устието и достигала до средата на раменете, сега е отчупена. Украса – вълнообразна линия, врязана непосредствено под ръба на устието, хоризонтална в основата на шийката, а под нея – редица от ямички и вертикални излъскани ивици. Крачно колело. Кремава, много добре пречистена глина без никакви примеси. Дъното рязано, със следи от ексцентрични окръжности. Вис. 11.2 см, Дт 5.8 см, Ду 2.6 см, Дд 4 см (обр. 92 г).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-370.

ТИП XXVI – К-XXVI

360. Много висока кана с много високо, тясно трилистно гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло с много ниски, силно изпъкнали рамене и много широко дъно. Дръжката излиза непосредствено под ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Украса – дълбоки хоризонтални канелюри в основата на шийката и по средата на тялото. Ръчно колело. Добре пречистена кафяво-червена глина. Дебелостенна. На дъното отвътре – голям, плътен конусовиден израстък, придаващ допълнителна устойчивост, подобно на "оловен войник". Вис. 15 см, Дт 6.4 см, Ду 4.4 см, Дд 5.4 см (обр. 92 д).

АСЕНОВЕЦ, инв. № 3695, жилище № 1.

361. Горна половина от кана като горната. Украса –

хоризонтално врязани линии по раменете. Ръчно колело. Червена, добре пречистена глина. Дебелостенна. Дт 16 см, Ду 8.4 см (обр. 92 е).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1209-А.

(Радева М. 1988:52, табл. III_4, кат. № 26).

ТИП XXVII – К-XXVII

362. Много висока каничка с високо, средношироко трилистно гърло със слабопрофилирана шийка, издължено тяло с много високи, слабоизпъкнали рамене, широко дъно върху средновисоко, конусовидно столче. Дръжката, свързваща устието с най-издутата част на тялото е отчупена. Крачно колело. Много добре пречистена керемидено-червена глина. По дъното следи от ексцентрични окръжности. Вис. 11.3 см, Дт 4.2 см, Ду 3.1 см, Дд 5 см (обр. 92 ж).

ДЯДОВО, инв. № 90, II хоризонт – първа половина на XII в.

363. Каничка, абсолютно еднаква с горната. Дръжката отчупена. Вис. 12.6 см, Дт 5.6 см, Ду 3.8 см, Дд 5.2 см (обр. 92 з).

ДЯДОВО, инв. № 27, III хоризонт – втора половина на XII в.

364. Каничка по форма и технология напълно еднаква с горните. Много добре пречистена охраво-розова глина. Отвън покрита с кремава ангоба, а върху нея – петна от силно горяла и повредена глеч. Вис. 14 см, Дт 5.1 см, Ду 3.7 см, Дд 4.4 см (обр. 92 и).

ДЯДОВО, инв. № 29, III хоризонт – втора половина на XII в.

365. Миниатюрна каничка като горните. Вис. 7.4 см, Дт 3.6 см, Ду 2.6 см, Дд 3.4 см (обр. 92 к).

ДЯДОВО, инв. № 160, I хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП XXVIII – К-XXVIII

366. Много висока каничка със средновисоко, широко, трилистно гърло, със среднопрофилирана шийка, силноиздължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и много широко дъно върху ниско конусовидно столче. Дръжката е както при предходния тип. Крачно колело. Слабо пречистена червена глина. Вис. 11.8 см, Дт 4.6 см, Ду 4.2 см, Дд 4.4 см (обр. 92 л).

СТАРА ЗАГОРА – "Азмашка могила", инв. № З-Сз-67.

ТИП XXIX – К-XXIX

подтип А – К-XXIX А

367. Много висока кана с много високо, тясно трилистно гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза непосредствено под ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Крачно колело. Примесена с едър пясък сиво-кафява до червена глина. Отвътре на дъното – плътен конусовиден израстък – тип "оловен войник". Вис. 13.4 см, Дт 7.8 см, Ду 4.6 см, Дд 5.4 см (обр. 92 м).

КАРАНОВО, инв. № 109, от притвора на гробищната църква.

подтип Б – К-XXIX Б

368. Кана по форма като горната. Дъното стъпва върху съвсем ниско, плътно конусовидно столче. Дръжката излиза от релефен ръб от средата на шийката. Украса – по тялото и дръжката – релефни пъпки. Целият съд, без дъното отвън и устието отвътре е покрито с плътна жълто-кафява глазура. Крачно колело. Червена, добре пречистена глина. По дъното – ексцентрични окръжности. Вис. 20.3 см, Дт 11.7 см, Ду 6.8 см, Дд 9.5 см (обр. 92 н).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1210-А.

(Радева М. 1988:52, табл. III_5, кат. № 21; Щерева И., М. Радева 2001:274, табл. V_{10})

ТИП XXX – К-XXX

369. Много висока каничка с много високо, средно-широко трилистно гърло със слабопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и много широко дъно, върху съвсем ниско конусовидно столче. Дръжката излиза от ръба на устието. Крачно колело. Обилно примесена с пясък червена глина. Вис. 10.8 см, Дт 5.6 см, Ду 3.5 см, Дд 4.4 см (обр. 92 о).

СТАРА ЗАГОРА – "Азмашка могила", инв. № З-Сз-5.

ТИП XXXI – К-XXXI

370. Висока каничка с много високо, тясно трилистно гърло със слабо профилирана шийка, сплескано тяло с високи, средноизпъкнали рамене и средношироко дъно със средновисоко, конусовидно столче. Дръжката, както при горния тип. Крачно колело. Много добре пречистена охраво-розова глина. По тялото отвън – петна от кафява глеч. Вис. 10.7 см, Дт 6.6 см, Ду3.3 см, Дд 3.8 см (обр. 92 п).

ДЯДОВО, инв. № 379, I хоризонт – втора половина на XI в.

371. Миниатюрна белоглинена каничка по форма като горната. Покрита с маслено-зелена глазура. Вис. 7 см, Дт 5.2 см, Ду 3.2 см, Дд 3.3 см (обр. 92 р).

ДЯДОВО, инв. № 126, I хоризонт – втора половина на XI в.

СТОМНИ

ТИП I – С-I

подтип А – С-I А

372. Много висока стомничка с високо, тясно гърло с много слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Елипсовидната дръжка излиза от горната половина на шийката, под ръба на устието и се свързва с тялото в най-издутата му част. Цялата шийка и по средата на тялото са украсени от хоризонтално врязани линии. Крачно колело. Сиво-черна, след изпичането глина. Вис. 11.8 см, Дт 6.8 см, Ду 3.2 см, Дд 4.5 см (обр. 94 а).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № 1931.

373. Гърло от стомна като горната. Ду 4.3 см (обр. 94 б).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

374. Гърло от стомна като горната. Дръжката излиза от нисък, гладък релефен ръб. Долната половина на шийката – канелирана. Слабо пречистена глина. Ду 6 см (обр. 94 в).

ДЯДОВО, III хоризонт – втора половина на XII в.

подтип Б – С-I Б

375. Много висока стомна с високо, тясно гърло с много слабо профилирана шийка, издължено тяло, с високи слабоизпъкнали рамене и много широко плоско дъно. Дръжката излиза от горната част на шийката.

Украса – хоризонтално врязани линии, непосредствено под устието и в долната част на раменете. Крачно колело. Обилно примесена с дребен пясък червена глина. Дъното – рязано, със следи от ексцентрични окръжности. Вис. 23 см, Дт 12.2 см, Ду 6.5 см, Дд 9.5 см (обр. 94 г).

ДЯДОВО, инв. № 518, I хоризонт – втора половина на XI в.

ТИП II – С-II

376. Много висока стомна с много високо, тясно гърло с много слабо профилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от горната част на шийката, по средата на раменете – два хоризонтални канелюра. Целият съд – покрит с плътна златиста ангоба и рисуван с ивици от червена боя. Вис. 23.4 см, Дт 13.6 см, Ду 5.8 см, Дд 8.4 см (обр. 94 д).

ЕЗЕРО, инв. № 2267.

ТИП III – С-III

377. Много висока стомна, с много високо, много тясно гърло, с много слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от долната половина на шийката и достига до най-издутата част на тялото. От двете и страни са врязани две миниатюрни кръгчета. По шийката, непосредствено под ръба на устието отвън и на нивото на дръжката – украса от пояси от хоризонтално врязани линии. Тялото украсено по следния начин: в най-горната част на раменете – единично врязана линия, под нея – поле от косо разположени излъскани ивици, под него – две хоризонтално врязани, а между тях – вълнообразна линия. В долната половина на раменете – тесен пояс от хоризонтално врязани линии, а под него – вертикални излъскани ивици. Крачно колело. Охраво-сива след изпичането глина. Вис. 22.8 см, Дт 13 см, Ду 3.3 см, Дд 8.8 см, (обр. 95 а).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1834. Намерена в помещение № 1, заедно с чаша № 470.

378. Много висока стомничка с типологическата характеристика на горната, с плътна червена ангоба. Дръжката с кръгло сечение излиза от долната половина на шийката и се свързва с тялото в долната част на раменете. Върху червената ангоба е нанесена украса от горе надолу както следва: непосредствено под ръба на устието – пояс от хоризонтално врязани линии. В най-горната част на раменете – двойка хоризонтални линии, а между тях – врязани кръгчета. В долната част на раменете – друга двойка от хоризонтални линии, между тях – вълнообразна. Шийката и придънната част са покрити с тесни коси, почти вертикални излъскани ивици. Крачно колело. Много добре пречистена охравокафява след изпичането глина. Вис. 17.4 см, Дт 8.7 см, Ду 2.4 см, Дд 5.9 см (обр. 95 б).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-25, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

379. Стомничка с червена ангоба, абсолютно еднаква с горната. Единствената разлика между двете съдчета се състои в това, че при № 378 поясът от две хоризонтални и вълнообразно врязана линия между тях се намира непосредствена под раменете – в горната половина на придънната част. Вис. 19.2 см, Дт 8.8 см, Ду 2.4 см, Дд 5.4 см (обр. 95 в).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-18, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

380. Стомничка по форма абсолютно еднаква с горните две. Покрита със златиста ангоба. В долния край на дръжката – релефен израстък. Непосредствено до дъното стените рязко завиват надолу. В горната част на шийката, по средата и в основата и са врязани хоризонтални линии. Цялото тяло, заедно с дръжката е покрито с дъговидни орнаменти, рисувани с червена боя. Крачно колело. Много добре пречистена глина. Вис. 18.3 см, Дт 8.4 см, Ду 2.3 см, Дд 6 см (обр. 95 г).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-15, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

381. Стомничка по форма, украса, цвят на глината и технология абсолютно еднаква с горната. Горната част на гърлото с ръба на устието е отчупена. Запазена вис. 17.4 см, Дт 9 см, Дд 5.9 см (обр. 95 д).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-13, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

382. Стомничка с червена ангоба, абсолютно еднаква с №№ 420-421. Дръжката и част от стените на тялото са отчупени. Вис. 19.5 см, Дт 9 см, Ду 2.1 см, Дд 5.7 см (обр. 95 е).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-17, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

383. Тяло от стомничка с червена ангоба, напълно еднакво с горната. Дръжката напълно липсва. Запазена вис. 9.2 см, Дт 9.5 см, Дд 6.5 см (обр. 95 ж.).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-16, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

384. Тяло от стомничка с червена ангоба, напълно еднаква с последните две. Гърлото, най-горната част на раменете и горната половина на дръжката са отчупени и липсват. Запазена вис. 12.9 см, Дт 9.1 см, Дд 5.8 см (обр. 95 з).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-27, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

385. Тяло от стомничка с червена ангоба като горните. В горната част на раменете са врязани две хоризонтални линии, а между тях – кръгчета. В придънната част – дълбоки хоризонтални канелюри, а над тях – косо разположени излъскани ивици. Запазена вис. 10.8 см, Дт 8.7 см, Дд 5.3 см (обр. 95 и).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-30, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

386. Тяло от стомничка с червена ангоба. Цялото гърло и горната част на дръжката са отчупени и липсват. В горната част на раменете, върху червената ангоба са врязани два тесни пояса от хоризонтални линии, а между тях – хоризонтален ред от кръгли, плитки ямички. Запазена вис. 10.02 см, Дт 7.9 см, Дд 5 см (обр. 95 к).

ДЯДОВО, инв. № 292, жилище № 5 – II хоризонт – първа половина на XII в., заедно с кана № 357.

387. Част от тяло на стомничка с червена ангоба, напълно еднаква с №№ 381-382. Запазена вис. 9 см, Дт 8.7 см (обр. 95 л).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-23, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

388. Стомна с типологическата характеристика на горните. Дръжката излиза от основата на шийката. На нейно ниво е врязан тесен пояс от хоризонтални линии. В придънната част – хоризонтални полета от излъскани ивици. Крачно колело. Червена, много добре пречисте-

на глина. Дъното рязано и много добре загладено. Вис. 21 см, Дт 11.8 см, Ду 4.4 см, Дд 7.9 см (обр. 95 м).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1806, жилище № 3, заедно с гърнета №№ 66, 186, 202 и паници №№ 286, 288 и 314.

ТИП IV – С-IV

389. Много висока стомна с високо, тясно гърло със слабо профилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Плоската дръжка излиза от нисък гладък релефен ръб по средата на шийката и достига до най-издутата част на тялото. Украса – непосредствено под шийката и в долната част на раменете – хоризонтално врязани линии. По шийката – вертикални, а по раменете и най-издутата част на тялото коси излъскани ивици. Керемидено-червена след изпичането, добре пречистена глина, слабо премесена с фина слюда. Крачно колело. Вис. 23.2 см, Дт 12 см, Ду 5.7 см, Дд 6.2 см (обр. 96 а).

П. ГРАДЕЦ - "Градището", инв № 895.

390. Горна половина от стомна като горната. Дт 12.6 см, Ду 7 см (обр. 96 б).

ДЯДОВО.

ТИП V – С-V

391. Много висока стомна с високо, тясно гърло, със слабопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, среднозпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката с елипсовидно напречно сечение излиза от средата на шийката и се свързва с тялото в долната част на раменете. Покрита с плътна червена ангоба. Върху нея – украса от пояси от врязани линии, редуващи се с вертикални излъскани ивици. Крачно колело. Охравокафеникава, много добре пречистена глина. Вис. 27.5 см, Дт 12.8 см, Ду 5.4 см, Дд 7.4 см (обр. 97 а).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-29, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

392. Стомна с червена ангоба, напълно еднаква с горната по форма, украса и технология. Вис. 21 см, Дт 10.2 см, Ду 4.1 см, Дд 6.2 см (обр. 97 б).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-32, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

393. Стомничка с червена ангоба, абсолютно еднаква с горните. Ръбът на устието е отчупен. Запазена вис. 17.4 см, Дт 8.8 см, Дд 5.9 см (обр. 97 в).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-7, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

394. Тяло от стомна с червена ангоба. Гърлото – отчупено. Запазена вис. 24 см, Дт 12.6 см, Дд 7.6 см (обр. 97 г).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-4, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

395. Горна половина от стомна с червена ангоба. Формата и украсата както при горните съдове. Дръжката е отчупена. Запазена вис. 18.3 см, Дт 13.2 см, Ду 5.4 см (обр. 97 д).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-12, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

396. Горна част от стомна като горните. Украсата – еднаква с тази на горните стомни. Запазена вис. 30.3 см, Дт 12.5 см, Ду 5.5 см (обр. 97 е).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-11 колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

397. Тяло от стомна с червена ангоба. Гърлото и дръжката – отчупени. Запазена вис. 19.5 см, Дт 12.8 см, Дд 7.5 см (обр. 97 ж).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-8, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

398. Тяло от стомна с червена ангоба, като горните. Гърлото и дръжката – отчупени. Запазена вис. 19.5 см, Дт 12.6 см, Дд 7.6 см (обр. 97 з).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-9, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

399. Част от тяло на стомна напълно еднаква с горните. Запазена вис. 22.8 см, Дт 13.2 см (обр. 97 и).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-19, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

400. Тяло от стомна с червена ангоба. Украсата като на горните Гърлото и дръжката отчупени. Запазена вис. 15.9 см, Дт 12.3 см, Дд 7.6 см (обр. 97 к).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-21, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

401. Част от тяло на стомна с червена ангоба, като горните. Запазена вис. 18 см, Дт 12.6 см (обр. 97 л).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-20, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

ТИП VI – С-VI

подтип А – С-VI А

402. Висока стомна с високо, тясно гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи слабоизпъкнали рамене и широко дъно върху ниско, плътно столче. Дръжката излиза от средата на шийката. Украса – хоризонтално врязани линии по гърлото и горната част на раменете, под тях – мрежест орнамент от излъскани ивици. Крачно колело. Червено-кафява глина. Вис. 21.2 см, Дт. 13.8 см, Ду. 4 см, Дд. 9 см (обр. 98 а)

СЕВТОПОЛИС.

подтип Б – С-VI Б

403. Стомничка с типологическата характеристика на горната. Столчето съвсем ниско. Украса – единична хоризонтално врязана линия под ръба на устието и вертикални излъскани ивици по раменете и тялото. Вис. 11.2 см, Дт 6.8 см, Ду 3 см, Дд 4.4 см (обр. 98 б).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, инв. № 10.

ТИП VII-С-VII

404. Много висока глазирана стомна с много високо, много тясно гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и много широко дъно със съвсем ниско плътно конусовидно столче. Мястото на дръжката не личи. Украса – две вълнообразно врязани линии, между тях – пояс от хоризонтални. Крачно колело. Добре пречистена сива глина. Целият съд – покрит с маслено-зелена глазура, силно повредена от вторично горене. Вис. 22.6 см, Дт 13.9 см, Дд 11.4 см (обр. 98 в).

ДЯДОВО, инв. № 69, сметна яма – III хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП IX – С-IX

405. Миниатюрна, много висока стомничка с много високо, средношироко гърло със слабопрофилирана шийка, издължено тяло с много високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Цялото съдче покрито с украса от вертикално излъскани ивици. Крачно колело. Кремаво-охрава, слабо примесена с фина слюда глина.

Вис. 9.9 см, Дт 5 см, Ду 3.4 см, Дд 3.5 см (обр. 98 д).

ДЯДОВО, инв. № 201, жилище № 13, II хоризонт – първа половина на XII в

ТИП X – C-X

406. Много висока стомничка с високо, тясно гърло със слабо завита навътре, почти цилиндрична шийка, със силноиздължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Облата в сечение дръжка излиза от ръба на устието и се свързва релефно с тялото в долната част на раменете. Покрита със златиста ангоба и рисувана с червена боя. Непосредствено над дъното стените рязко завиват надолу и оформят цилиндрично столче. Крачно колело. Много добре пречистена кремаво-розова, след изпичането, глина. Вис. 17.3 см, Дт 8.4 см, Ду 2.8 см, Дд 5.4 см (обр. 98 е).

КАРАСУРА, инв.№ 338/О 164-14, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

ТИП XI – C-XI

407. Много висока стомничка със средновисоко, тясно гърло, с цилиндрична шийка, силно издължено тяло с много високи, много силно изпъкнали рамене и средношироко дъно върху плътно конусовидно столче. Дръжката излиза от ръба на устието и се свързва с тялото в най-издутата му част. В горния и долния и край има релефни пъпки. В горната част на раменете минава релефен пръстен, украсен с косо разположени ямички. На разни интервали по тялото са врязани двойки хоризонтални линии, а между тях с подобни са очертани свързани с върховете си триъгълници. Цялото съдче е покрито със светла маслено-зелена глазура, която е вторично горяла и много силно повредена. Крачно колело. Сива, много добре пречистена глина. Вис. 19.4 см, Дт 9.2 см, Ду 3.8 см, Дд 7 см. (обр. 98 ж).

КАРАВЕЛОВО, инв. № 2911.

ТИП XII – C-XII

408. Много висока стомничка, с много високо, тясно гърло, с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката излиза от средата на шийката, където са оформени два гладки релефни пръстена. В горната и част – релефна пъпка. Цялото съдче е покрито с плътна червена ангоба. Върху нея по шийката и в горната част на раменете са врязани тесни пояси от хоризонтални линии, които се редуват с врязани кръгчета. По шийката – украса от вертикални излъскани ивици. Крачно колело. Много добре пречистена охраво-кафява глина. Вис. 17.7 см, Дт 9.8 см, Ду 3.8 см, Дд 8.1 см (обр. 98 з).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-28, колективна находка от 38 съдчета с червена и златиста ангоба.

ТИП XIII – C-XIII

409. Много висока стомна с високо, тясно гърло с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Елипсовидната дръжка излиза от горната част на шийката. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии, с ексцентрични окръжности. Вис. 17.4 см, Дт 12.2 см, Ду 5.3 см, Дд 7.8 см (обр. 98 и).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1135-А.

(Радева М. 1988:52, табл. III_3, кат. № 19; Щерева И., М. Радева 2001:274, табл. V_{12})).

ТИП XIV – C-XIV

410. Много висока стомна с ниско, тясно гърло със среднопрофилирана шийка, силно издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и много широко дъно. Дръжката е излизала от ръба на устието и достигала до най-издутата част на тялото, но сега е отчупена. Украса – тесен пояс от хоризонтално врязани линии в долната част на раменете и широки полета от коси излъскани ивици над и под него. Крачно колело. Много добре пречистена червено-кафява глина. Дъното допълнително заглаждано. Вис. 23.5 см, Дт 12 см, Ду 5.1 см, Дд 8.2 см (обр. 98 к).

ДЯДОВО, инв. № 288, II хоризонт – първа половина на XII в.

411. Стомна с отчупено устие, напълно еднаква с горната по форма и украса. Запазена вис. 25.2 см, Дт 14.2 см, Дд 8.8 см (обр. 98 и).

КАРАСУРА, инв. № 86/203.

412. Стомна с отчупено устие по форма и украса като горните. Дръжката излиза от релефен ръб в горната част на шийката. Запазена вис. 15.6 см, Дт 8.8 см, Дд 6 см (обр. 98 м).

КАРАСУРА, инв. № 81/6.

АМФОРОВИДНИ СЪДОВЕ

ТИП I – AC-I

413. Много висок съд с високо, тясно гърло, слабопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Симетрично разположените дръжки излизат от гладък релефен ръб под устието. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по раменете. Крачно колело. Добре пречистена керемидено-червена глина. Дъното рязано и допълнително заглаждано. Вис. 35 см, Дт 20 см, Ду 10.4 см, Дд 12.4 см (обр. 100 а).

ЕЗЕРО, инв. № 2261.

414. Горна половина от амфоровиден съд като горния. По-голямата част от раменете – украсена с хоризонтални канелюри. Дт 22.5 см, Ду 11 см (обр. 100 б).

ДЯДОВО, сметна яма – I хоризонт – втора половина на XI в.

415. Гърло от амфоровиден съд като горните. Дръжките излизат под ръба на устието направо от шийката, без релефен ръб. Шийката канелирана. Ду 9 см (обр. 100 в).

ДЯДОВО, жилище № 9 – I хоризонт – втора половина на XI в.

416. Гърло от амфоровиден съд като горните. Горната половина на шийката и раменете, украсени с плитки, хоризонтални канелюри. Ду 9.5 см (обр. 100 г).

ДЯДОВО, жилище № 10, I хоризонт – втора половина на XI в.

417. Горна половина от амфоровиден съд като горните. Дръжките излизат от релефен ръб, непосредствено под устието. Украса – релефни ръбове, насечени с ямички по шийката, коси излъскани ивици по раменете и под тях, между отделните полета – пояс от хоризонтално врязани линии. Дт 26.2 см, Ду 15.2 см (обр. 100 д).

СТАРА ЗАГОРА.

418. Горна половина от амфоровиден съд като горните. Украса – тесни пояси от хоризонтални линии в основата на шийката и по раменете. Гърлото оформя

улей. Дт 29.2 см, Ду 16.4 см (обр. 100 е).

ДЯДОВО, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

419. Горна половина от амфоровиден съд като горните. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете, под тях – излъскани ивици. Дт 21.6 см, Ду 11.6 см (обр. 100 ж).

ДЯДОВО.

ТИП II – АС-II

420. Висок амфоровиден съд, с високо тясно гърло, със слабо профилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, средноизпъкнали рамене и широко дъно. Елипсовидните в сечение дръжки излизат от гладък релефен ръб, под устието и се свързват с тялото в най-издутата му част. По раменете на равни интервали са врязани тесни пояси от хоризонтални линии. Крачно колело. Охраво-червена до кафява, добре пречистена глина с примес от фина слюда. Вис. 28.6 см, Дт 21 см, Ду 11.7 см, Дд 10 см (обр. 101 а).

ГЛЕДАЧЕВО I, инв. № 596, сметна яма № 16 (трета четвърт на XII в.).

421. Горна половина от амфоровиден съд като горния. Дт 22.2 см, Ду 8.8 см (обр. 101 в).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 92.

422. Горна половина от амфоровиден съд по форма като горните. Украса – вълнообразно врязана линия непосредствено под ръба на устието и редуващи се пояси от хоризонтално врязани линии и полета от коси излъскани ивици. Между някои от поясите – ямички. Крачно колело. Много добре пречистена розово-червена глина. Дт 27.2 см, Ду 11.6 см (обр. 101 г).

ДЯДОВО, I хоризонт – втора половина на XI в.

423. Горна половина от амфоровиден съд по форма и украса подобен на горния. Дт 25.2 см, Ду 10 см (обр. 101 д).

ДЯДОВО, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП III – АС-III

424. Много висок амфоровиден съд с високо тясно гърло със слабопрофилирана шийка, издължено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии. Крачно колело. Добре пречистена керемидено-червена глина. Вис. 39.4 см, Дт 23.4 см, Ду 10 см, Дд 13.8 см (обр. 102 а).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-125.

425. Амфоровиден съд с отчупено устие, по форма и технология като горния. Украса – хоризонтално врязана линия в основата на раменете, над тях и под нея – полета от коси излъскани ивици. Дт 19.6 см, Ду 9.6 см (обр. 102 б).

ДЯДОВО, инв. № 187, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП IV – АС-IV

426. Много висок амфоровиден съд със средновисоко, тясно гърло със среднопрофилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Украса – по раменете – полета от косо излъскани ивици, редуващи се с единични, хоризонтално врязани линии. Под раменете – излъскани ивици. Крачно колело. Много добре пречистена червена глина. Вис. 41.4 см, Дт 23.8 см, Ду 11 см, Дд 12 см (обр. 103 а).

ДЯДОВО, инв. № 95, жилище № 4 – III хоризонт – втора половина на XII в., заедно с гърнета №№ 12 и 135.

427. Амфоровиден съд по форма като горния. Дръжките излизат направо от шийката, без релефен ръб. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии в основата на раменете, а над и под тях – излъскани ивици. Крачно колело. Примесена с пясък сива глина. Вис. 33.5 см, Дт 18.9 см, Ду 10.4 см, Дд 8.5 см (обр. 103 б).

ДЯДОВО, инв. № 93, сметна яма от III хоризонт – втора половина на XII в.

ТИП V – АС-V

428. Високо амфоровидно съдче с високо, средношироко гърло с много слабо профилирана шийка, издължено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Крачно колело. Обилно примесена с дребен пясък червена глина. Вис. 15.4 см, Дт 10.6 см, Ду 6 см, Дд 6.2 см (обр. 104 в).

ДЯДОВО, инв. № 81, III хоризонт – втора половина на XII в.

429. Горна половина от амфоровиден съд като горния. Дръжките излизат от горната част на шийката, без релефен ръб. Украса – редуващи се пояси от хоризонтално и вълнообразно врязани линии по раменете. Дт 21.6 см, Ду 7.2 см (обр. 104 б).

ДЯДОВО, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

ТИП VI – АС-VI

430. Много високо амфоровидно съдче, с много високо, средно широко гърло, със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжките излизат от гладък релефен ръб от горната половина на гърлото. В основата на шийката и по раменете – рисувана с бяла ангоба украса под формата на залепени с основите си дъги, под които е нанесена хоризонтална права линия. В придънната част – украса от косо разположени излъскани ивици. Рисунките имитират рисуваната с червена боя украса по съдовете със златиста ангоба. Крачно колело. Охраво-червена, след изпичането, добре пречистена глина. Вис. 15.6 см, Дт 9.6 см, Ду 7.4 см, Дд 4.8 см (обр. 104).

КАРАНОВО, инв. № 134, сметна яма № 26 – втора половина на XII – начало на XIII в., заедно с гърнета №№ 136, 184 и 211.

ТИП VII – АС-VII

431. Много висок амфоровиден съд (кана) с много високо, много тясно четирилистно устие, с много слабо профилирана шийка, закръглено тяло с високи, средноизпъкнали рамене и много широко дъно. Дръжките с кръгло напречно сечение излизат от средата на гърлото и се свързват с тялото в долната половина на раменете. В горната част са украсени с по една релефна пъпка. Целият съд покрит с плътна червена ангоба. Цялата шийка е украсена с хоризонтално врязани линии и кръгчета, и вертикално разположени излъскани ивици. В най-горната част на раменете са врязани единични хоризонтални а между тях – вълнообразна линия. Крачно колело. Много добре пречистена охраво-кафеникава глина след изпичането. Вис. 21 см, Дт 10.7 см, ду 4 см, Дд 9.4 см (обр. 104 г).

КАРАСУРА, инв. № 338/О 164-2, колективна находка от 38 съдчета със златиста и червена ангоба.

ЧАШИ

ТИП I – Ч-I

432. Гърневидна чаша със средновисоко, широко гърло със слабопрофилирана шийка, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко, плоско дъно. Дръжката излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. Крачно колело. Сиво-черна добре пречистена глина. Вис. 11 см, Дт 10.5 см, Ду 9.1 см, Дд 6.5 см (обр. 105 а).

ДЯДОВО, инв. № 346, сметна яма – I хоризонт – втора половина на XI в.

433. Миниатюрна, гърневидна чашка от сиво-охрава, добре пречистена глина. Дръжката е както при предходната. Крачно колело. Вис. 5.4 см, Дт 4.8 см, Ду 4.1 см, Дд 3.3 см (обр. 105 б).

ДЯДОВО, инв. № 129, III хоризонт – втора половина на XII в.

434. Миниатюрна чашка, напълно подобна на горната. Дръжката отчупена. Под ръба на устието е врязана единична хоризонтална линия. Тялото е украсено с излъскани ивици. Вис. 5.2 см, Дт 4.7 см, Ду 4.7 см, Дд 3.5 см (обр. 105 в).

ДЯДОВО, инв. № 342, I хоризонт – втора половина на XI в.

435. Гърневидна чаша от сиво-черна глина, като горните. Силно напукана при изпичането – бракувана продукция. Дръжката отчупена. Вис. 7.7 см, Дт 7.6 см, Ду 6.4 см, Дд 5.2 см (обр. 105 г).

ДЯДОВО, инв. № 204, II хоризонт – първа половина на XII в.

436. Чаша, напълно еднаква с горната. Дръжката отчупена. Дъното рязано и допълнително заглаждано – около него неравномерно широка излъскана ивица. Вис. 7.8 см, Дт 7.4 см, Ду 5.8 см, Дд 4.4 см (обр. 105 д).

ДЯДОВО, инв. № 534, сметна яма – I хоризонт – втора половина на XI в.

437. Гърневидна чаша с типологическата характеристика на Г-XXI Б. Примесена с шамот сиво-черна глина. Работена на калъп. Дръжката отчупена. Вис. 9.9 см, Дт 10.8 см, Ду 8.4 см, Дд 7 см (обр. 105 е).

ДЯДОВО, инв. № 191, II хоризонт – първа половина на XII в.

438. Гърневидна чаша от сиво-червеникава, добре пречистена глина. Дръжката отчупена. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по раменете. Крачно колело. Добре пречистена сиво-червена глина след изпичането. Вис. 7.9 см, Дт 7.8 см, Ду 6.5 см, Дд 4 см (обр. 105 ж).

ДЯДОВО, инв. № 86, сметна яма от III хоризонт – втора половина на XII в.

439. Гърневидна чашка от розова, добре пречистена глина. Дръжката отчупена. Украса – пояс от хоризонтални линии по раменете и излъскани ивици в придънната част. Вис. 6.1 см, Дт 7.4 см, Ду 6.9 см, Дд 4.8 см (обр. 105 з).

ДЯДОВО, инв. № 372, I хоризонт – втора половина на XI в.

440. Гърневидна чаша като горната. Дръжката отчупена. Украса – редуващи се пояси от хоризонтално врязани линии с полета от коси излъскани ивици. Крачно колело. Сива, добре пречистена глина. Дъното рязано и допълнително заглаждано, около него огладена ивица. Вис. 6.6 см, Дт 7 см, Ду 6.7 см, Дд 4.8 см (обр. 105 и).

ДЯДОВО, инв. № 183, II хоризонт – първа половина на XII в.

441. Гърневидна чаша от червена, добре пречистена глина. Украса – хоризонтално врязани линии по раменете и коси излъскани ивици под тях. Около дъното – излъскана ивица. Крачно колело. Вис. 10.2 см, Дт 9.2 см, Ду 7.4 см, Дд 5 см (обр. 105 й).

ДЯДОВО, инв. № 159, II хоризонт – първа половина на XII в.

442. Чаша по форма, украса и технология еднаква с горната. Дръжката отчупена. Вис. 9.5 см, Дт 10.5 см, Ду 8.5 см, Дд 5.5 см (обр. 105 к).

ДЯДОВО, инв. № 8, III хоризонт – втора половина на XII в.

443. Гърневидна чаша с издължено тяло от сиво-кафеникава добре пречистена глина. Дръжката отчупена. Украса като на горните. Крачно колело. Вис. 9.4 см, Дт 7.6 см, Ду 6.5 см, Дд 4.2 см (обр. 105 л).

ДЯДОВО, инв. № 127, III хоризонт – втора половина на XII в.

444. Гърневидна чаша от сивочерна, примесена с фина слюда глина. Дръжката отчупена. Украса – хоризонтално врязани линии по шийката и коси излъскани ивици по тялото. Крачно колело. Дъното – леко конкавно. Вис. 7.3 см, Дт 6.9 см, Ду 6.9 см, Дд 4 см (обр. 105 м).

ДЯДОВО, инв. № 116.

445. Гърневидна чаша с типологическата характеристика на Г-XXXIII. Дръжката отчупена. Дъното леко конкавно. Украса – пояси от хоризонтално врязани линии по шийката и раменете. Крачно колело. Червена след изпичането, примесена с пясък глина. Вис. 10.7 см, Дт 9 см, Ду 7.2 см, Дд 5 см (обр. 105 н).

ДЯДОВО, инв. № 7, III хоризонт – края на XII в.

446. Гърневидна чаша с форма на горната. Кремаво-червена глина. Силно напукана при изпичането – бракувана продукция. Украса – хоризонтално врязани линии по шийката и в долната част на раменете и косо излъскани ивици по цялото тяло. Крачно колело. Вис. 9.8 см, Дт 8.8 см, Ду 7.5 см, Дд 5.4 см (обр. 105 о).

ДЯДОВО, инв. № 185, II хоризонт – първа половина на XII в.

447. Гърневидна чаша с високо, много широко гърло, от охраво-червена, добре пречистена глина. Украса – хоризонтално врязани линии по шийката и в най-издутата част нв тялото, под тях – излъскани ивици. Вис. 11.5 см, Дт 10.6 см, Ду 10.4 см, Дд 6.5 см (обр. 105 п).

ДЯДОВО, инв. № 215, II хоризонт – първа половина на XII в.

448. Гърневидна чаша с формалната и технологическа характеристика на Г-XXX Б. Дръжката отчупена. Украса – коси излъскани ивици по раменете и в придънната част, между тях – тесен пояс от хоризонтално врязани линии. Около дъното – широка излъскана ивица. Крачно колело. Вис. 11.7 см, Дт 10.1 см, Ду 9 см, Дд 5.8 см (обр. 105 р).

ДЯДОВО, инв. № 319, I хоризонт – втора половина на XI в.

449. Гърневидна чаша от охраво-червена, добре пречистена глина. Силно деформирана при изпичането – бракувана продукция. Дръжката отчупена. Украса – коси излъскани ивици по раменете. Крачно колело. Вис. 10.5 см, Дт 10.1 см, Ду 9.8 см, Дд 5 см (обр. 105 с).

ДЯДОВО, инв. № 94 – сметна яма с голямо количество бракувана керамична продукция – гърнета №№ 201, 212, паница № 254, кана № 358, капак № 496 и свещник № 518 – III хоризонт – втора половина на XII в.

450. Гърневидна чаша от охраво-кафява глина. Работена на ръчно колело. Дръжката като при горните. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии в горната част на раменете. Дъното подсипвано. Вис. 11.4 см, Дт 11.5 см, Ду 10.5 см, Дд 7.4 см (обр. 105 т).

ДЯДОВО, инв. № 403, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

451. Гърневидна чаша по форма като горните. Работена на крачно колело от керемидено-червена, добре пречистена глина. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по шийката. Под основата на дръжката – механично излъскване. Крачно колело. Вис. 10 см, Дт 10.6 см, Ду 7.6 см, Дд 6 см (обр. 105 у).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-342.

452. Гърневидна чаша от слабо пречистена червена, след изпичането, глина. Украса – хоризонтални пояси от врязани линии, а в придънната част – коси излъскани ивици. Крачно колело. Вис. 10.6 см, Дт 11.2 см, Ду 9.2 см, Дд 7 см (обр. 105 ф).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-328.

453. Гърневидна чаша от добре пречистена червена глина. Дръжката отчупена. Украса – хоризонтално врязани линии по средата на тялото. Крачно колело. Вис. 9.4 см, Дт 9.9 см, Ду 8.8 см, Дд 6.5 см (обр. 105 х).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-358.

454. Гърневидна чаша от охраво-червена глина с много широко, ниско гърло. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по раменете. Дръжката отчупена. Крачно колело. Вис. 6.9 см, Дт 6.5 см, Ду 6 см, Дд 4.2 см (обр. 105 ц).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-289.

455. Гърневидна чаша от добре пречистена червена глина. Дъното леко конкавно със следи от ексцентрични окръжности от отрязването. Дръжката отчупена. Украса – златиста ангоба отвън, върху нея рисунки с червена боя. Крачно колело. Вис. 7 см, Дт 7.2 см, Ду 6.3 см, Дд 4.7 см (обр. 105 ч).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-280.

456. Гърневидна чаша с ниско, много широко гърло. Дръжката отчупена. Ръчно колело. Добре пречистена червено-кафява, след изпичането, глина. Вис. 8 см, Дт 10 см, Ду 9.2 см, Дд 6.8 см (обр. 105 ш).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-288.

457. Гърневидна чаша като горната. Украса – тесен пояс от хоризонтални линии върху раменете. Крачно колело. Охраво-червена след изпичането глина. По дъното следи от ексцентрични окръжности от отрязването. Вис. 8.7 см, Дт 9.8 см, Ду 8 см, Дд 6 см (обр. 105 щ).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1013-А.

(Радева М. 1988:51, табл. II_6, кат. № 16).

458. Гърневидна чаша като горната. Дръжката излиза от ръба на устието и достига почти до дъното. Украса – пояс от хоризонтално врязани линии по средата на раменете. Крачно колело. Вис. 7.2 см, Дт 9.4 см, Ду 8.4 см, Дд 7.4 см (обр. 106 а).

КАРАНОВО, инв. № 5569.

459. Гърневидна чаша от добре пречистена глина. В основата на шийката – пояс от хоризонтално врязани линии. Крачно колело. Дъното рязано и допълнително оглаждано, около него – излъскана ивица. Вис. 9.6 см, Дт 8.4 см, Ду 6.4 см, Дд 4.8 см (обр. 106 б).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-327.

460. Чаша по форма като горната. Украса – редуващи се пояси от врязани линии с полета от коси излъскани ивици. Крачно колело. Около дъното – изгладена ивица. Вис. 8.8 см, Дт 8.2 см, Ду 6.4 см, Дд 4.4 см (обр. 106 в).

ЗНАМЕНОСЕЦ, инв. № 88.

461. Гърневидна чаша по форма и украса като горната. Силно деформирана при изпичането – бракувана продукция. Крачно колело. Вис. 10 см, Дт 9.2 см, Дд 4.6 см (обр. 106 г).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, инв. № 43.

462. Гърневидна чаша с много високо, много широко гърло със среднопрофилирана шийка, сплескано тяло с високи, слабоизпъкнали рамене и много широко дъно. Вис. 10 см, Дт 10 см, Ду 7.6 см, Дд 7 см (обр. 106 д).

КАРАНОВО, инв. № 171.

463. Чаша с ниско, тясно гърло със слабопрофилирана шийка, сплескано тяло със средновисоки, силноизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката отчупена. Украса – вертикално разположени по цялото тяло излъскани ивици. Крачно колело. Вис. 11 см, Дт 12 см, Ду 9.2 см, Дд 8.8 см (обр. 106 е).

КАРАНОВО, инв. № 177.

464. Гърневидна чаша с ниско, широко гърло, сплескано тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката, свързваща устието с най-издутата част на тялото е надлъжно набраздена. Украса – хоризонтално врязани линии по раменете. Крачно колело. Червено-кафява след изпичането глина. Вис. 9.2 см, Дт 11 см, Ду 8.8 см, Дд 7.8 см (обр. 106 ж).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1022-А.

(Радева М. 1988:51, табл. II_4, кат. № 14).

465. Чаша като горната. В основата на шийката гладък релефен ръб, а по раменете – врязана единична вълнообразна линия. Дръжката излиза непосредствено от ръба на устието. Вис. 9 см, Дт 10.4 см, Ду 9.6 см, Дд 7 см (обр. 106 з).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1019-А.

(Радева М. 1988:51, табл. II_5, кат. № 15).

466. Гърневидна чаша. Украса – три единично врязани, криви, линии по средата на тялото. Работена на ръчно колело от сиво-черна, след изпичането глина. Вис. 11.5 см, Дт 12.2 см, Ду 11 см, Дд 8.6 см (обр. 106 и).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-428, жилище № 1, заедно с гърнета №№ 5, 17, 18, 24, 50, 61, паница № 234, чаши №№ 467-469 и 486(с монета на Василий II) – началото на XI в.

467. Гърневидна чаша като горната. Дръжката излиза от ръба на устието и се свързва с тялото в най-издутата му част. Ръчно колело. Стените неравномерно дебели, груби. Тялото – несиметрично. Сиво-охрава след изпичането глина. Вис. 8.1-8.4 см, Дт 10.1 см, Ду 8.4-8.5 см, Дд 7.3 см (обр. 106 к).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-435, жилище № 1, (с монета на Василий II) – началото на XI в., заедно с гърнета №№ 5, 17, 18, 24, 50, 61, паница № 234, чаши №№ 466, 468-469 и 486.

468. Гърневидна чаша с формата на горните. Ръчно колело. Сиво-черна, след изпичането, глина. На дъното отдолу – релефна окръжност. Вис. 10.6 см, Дт 11.6 см, Ду 10 см, Дд 8.1 см (обр. 106 л).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-186, жилище № 1, заедно с гърнета №№ 5, 17, 18, 24, 50, 61, паница № 234, чаши №№, 466-467, 469 и 486 (с монета на Василий II) – началото на XI в.

469. Гърневидна чаша като горните. Дръжката, груба и дебела, излиза под ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. В горната половина на раменете са врязани с гребен два пояса от вълнообразни линии, а под тях – трети, с различна стъпка на вълната. Ръчно колело. Сиво-черна, след изпичането, глина. Стените дебели и груби. Вис. 11.6 см, Дт 12.8 см, Ду 10.5 см, Дд 7.4 см (обр. 106 м).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-186, жилище № 1, (с монета на Василий II) – началото на XI в., заедно с гърнета №№ 5, 17, 18, 24, 50, 61, паница № 234, чаши №№ 466-468 и 486.

470. Гърневидна чаша, като горните. Дръжката – груба и масивна, като при горната. Украсата, под формата на две единично врязани вълнообразни линии, е съсредоточена в основата на шийката. Ръчно колело. Стените неравномерно дебели. Дъното – грапаво. Вис. 10.7 см, Дт 12.9 см, Ду 106 см, Дд 7.8 см (обр. 106 н).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1798, помещение № 1, заедно със стомна № 377.

471. Гърневидна чашка като горните. Дръжката отчупена. В горната част на раменете – пояс от хоризонтално врязани линии. Ръчно колело. Керемидено-червена, след изпичането, глина. Дъното – неравно. Вис. 6.5 см, Дт 7.9 см, Ду 6.4 см, Дд 5.5 см (обр. 106 о).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1800.

472. Гърневидна чаша със силно сплескано тяло. Дръжката отчупена. В основата на шийката е врязана единична вълнообразна линия, а под нея целите рамене и горната половина на придънната част е украсена с единично врязани, криви хоризонтални линии. Ръчно колело. Сива, след изпичането, глина. Вис. 10.7 см, Дт 16.1 см, Ду 15.1 см, Дд 8.9 см (обр. 106 п).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-431.

473. Гърневидна чаша като горните. Дъното много широко. Дръжката излиза от ръба на устието и достига до най-издутата част на тялото. В горния и край от двете и страни има по един конусовиден израстък, а между тях – релефна пъпка. Ръчно колело. Стените неравномерно дебели. Вис. 11.5 см, Дт 12 см, Ду 9.8 см, Дд 11 см (обр. 106 р).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-167.

474. Гърневидна чаша без дръжка. В придънната част са врязани три единични, криви линии. Ръчно колело. Охрово-сиво-черна глина. Вис. 9-9.3 см, Дт 9.1 см, Ду 7.8 см, Дд 6.4 см (обр. 106 с).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1799, помещение № 4.

475. Гърневидна чаша. Дръжката излиза от ръба на устието и завършва в най-издутата част на тялото. В основата на шийката и в горната част на раменете са врязани хоризонтални линии. Ръчно колело, керемидено-червена, след изпичането, глина. По периферията на дъното – релефна окръжност. Вис. 10.9 см, Дт 10.9 см, Ду 8.8 см, Дд 7.4 см (обр. 106 т).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1833.

476. Гърневидна чаша по форма като горните. Долната част на шийката и целите рамене са украсени с вертикално разположени излъскани ивици. Непосредствено под тях – хоризонтално врязана линия. Ръчно колело. Сиво-черна, след изпичането, глина. Дъното неравно, подсипвано с пясък. Вис. 10.9 см, Дт 11.4 см, Ду 9.9 см, Дд 6.2 см (обр. 106 у).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1820, стопанско помещение № 5.

477. Гърневидна чаша като горната. Дръжката отчупена. Под основата на шийката – хоризонтална врязана линия, в най-издутата част на тялото – втора. Цялото тяло покрито с косо разположени излъскани ивици. Крачно колело. Дъното грапаво – неравно. Сиво-черна, много добре пречистена глина. Вис. 10.9 см, Дт 10 см, Ду 8 см, Дд 6.4 см (обр. 106 ф).

МИНЕРАЛНИ БАНИ (Хс) – "Св. Дух", инв. № А-1838, стопанско помещение № 2.

478. Гърневидна чаша, по форма като горната. Дръжката отчупена и липсва. В горната част на раменете са врязани две хоризонтални линии. Ръчно колело. Сиво-черна след изпичането глина. Вис. 10.6 см, Дт 10.6 см, Ду 9.1 см, Дд 6.2 см (обр. 106 х).

ЯМБОЛ, инв. № 2507.

479. Средновисока гърневидна чаша със средновисоко, широко гърло, среднопрофилирана шийка със сплескано тяло, със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. Дръжката като при горните. Крачно колело. Охраво-червена глина. Вис. 11.8 см, Дт 11.2 см, Ду 10.6 см, Дд 7 см (обр. 106 ц).

ЯМБОЛ.

480. Гърневидна чаша като горната. Тялото силно сплескано. Дръжката с надлъжна бразда. Крачно колело. Отвътре по стените личат следи от пръстите на грънчаря. Охраво-кафява, примесена с дребен пясък глина, с тъмносива ивица в лом. Вис. 9 см, Дт 10.8 см, Ду 9.1 см, Дд 6.6 см (обр. 106 ч).

ЯМБОЛ, инв. № 2709.

481. Гърневидна чаша като горните. По средата на раменете – украса от хоризонтални канелюри. Работена на калъп от червено-кафява, примесена с шамот глина. Стените много тънки. Вис. 10.3 см, Дт 12 см, Ду 9 см, Дд 7 см (обр. 106 ш).

КАРАВЕЛОВО, инв. № 2915.

482. Гърневидна чашка като горните. Почти целите рамене са заети от хоризонтално врязани линии. Крачно колело. Дъното със следи от ексцентрични окръжности от отразването. Сиво-червена глина. Вис. 7 см, Дт 8.2 см, Ду 6.4 см, Дд 5.2 см (обр. 106 щ).

КАРАВЕЛОВО, инв. № 3112.

483. Гърневидна чаша като горните. Дръжката отчупена. Крачно колело. Керемидено-червена, добре пречистена глина. Стените дебели до 0.6 см. По дъното – следи от ексцентрични окръжности. Вис. 10.8 см, Дт 10.6 см, Ду 9 см, Дд 5.3 см (обр. 106 ъ).

ЯМБОЛ, инв. № 1927.

484. Гърневидна чаша като горните. Дръжката отчупена. По раменете – единично врязани криви хоризонтални линии. Крачно колело. Около дъното – механично излъскване. Стените дебели. Вис. 9.2 см, Дт 10 см, Ду 7.9 см, Дд 5.8 см (обр. 106 ь).

ЯМБОЛСКА КРЕПОСТ, инв. № 2513.

485. Гърневидна чаша като горните. Дръжката отчупена. Шийката украсена с широк пояс от хоризонтални линии. По-тесен пояс е врязан в долната част на раменете. Над и под него – косо разположени излъскани ивици. Крачно колело. Много добре пречистена си-

во-черна глина. Дъното съвсем леко конкавно. Около него – изгладена ивица. Вис. 10.7 см, Дт 9.3 см, Ду 8.1 см, Дд 5.6 см (обр. 106 ю).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ – "Градището", инв. № 563.

ТИП II – Ч-II

486. Дълбока чаша със сферична форма, без шийка и дръжка. По средата на раменете – пояс от хоризонтални канелюри. Ръчно колело. Сива след изпичането глина. Вис. 11.7 см, Дт 12.3 см, Ду 8.1 см, Дд 5.9 см (обр. 107 а).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-173, жилище № 1, заедно с гърнета №№ 5, 17, 18, 24, 50, 61, паница № 234, чаши №№ 466-469 (с монета на Василий II) – началото на XI в.

ТИП III – Ч-III

487. Среднодълбока, полусферична чаша с широко дъно и миниатюрна дръжчица. Чашка по форма като горната. Ръчно колело. Охраво-сива, добре пречистена глина. Вис. 5.9 см, Дт 8.7 см, Ду 8.2 см, Дд 3 см (обр. 107 в).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-182.

ТИП IV – Ч-IV

488. Дълбока чаша с конусовидно тяло и тясно, плоско дъно. Ръчно колело. Добре пречистена розово-червена глина. Покрита със златиста ангоба. Вис. 8.4 см, Ду 9.2 см, Дд 3.8 см (обр. 107 г).

КАРАНОВО, инв. № 5582, сметна яма № 48 – втора половина на XII – началото на XIII в., заедно с гърне № 102.

ТИП V – Ч-V

489. Миниатюрна, среднодълбока чашка с лалеевидна форма и малка дръжчица, сега отчупена. Работена на ръка от слабо пречистена червена глина. Устието оформя улей. Вис. 4.2 см, Дт 5.2 см, Ду 4.8 см, Дд 4.4 см (обр. 107 д).

ДЯДОВО, инв. № 182, II хоризонт – първа половина на XII в.

ТИП VI – Ч-VI

490. Дълбока, цилиндрична чаша с косо отрязано устие и плоско дъно. Дръжката, свързваща устието с придънната част е отчупена. Украса – хоризонтално врязани линии в горната половина и излъскани ивици в долната. Работена на ръка. Червена до сиво-черна пречистена глина. Вис. 8.1 см, Дт 6.5 см, Ду 6.8 см, Дд 5.4 см (обр. 107 е).

КАРАНОВО, инв. № 5555, сметна яма № 7 – втора половина на XII – началото на XIII в.

ТИП VII – Ч-VII

491. Дълбока конусовидна чаша с косо отрязано устие. Дръжката е излизала под ръба на устието, но е отчупена. Работена на ръка от червено-кафява до сиво-черна, след изпичането глина. Стените са грубо загладени. Дъното – неравно. Вис. 6.8 см, Ду 8 см, Дд 6 см (обр. 107 ж).

КАБИЛЕ, инв. № II-2940.

ТИП VIII – Ч-VIII

492. Дълбока полусферична белоглинена чашка с широко дъно върху високо кухо конусовидно столче. Покрита отвън и отвътре с плътна, силно горяла вторично, глазура, напълно загубила първоначалния си цвят. Вис. 5.8 см, Ду 7.2 см, Дд 5.6 см (обр. 107 з).

ИСКРИЦА, инв. № 77-НСФ.

БЪКЛИЦИ

ТИП I – Б-I

493. Бъклица със сферично, едностранно сплескано тяло и средновисоко, тясно гърло със съвсем слабо профилирана шийка. Симетрично разположените дръжки излизат под устието и достигат до средата на раменете. В центъра на лицевата страна са врязани концентрични окръжности. Крачно колело. Червена, добре пречистена глина. Вис. 21.6 см, Дт 16.4 см, Ду 4 см, (обр. 108 а).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ.

494. Бъклица, напълно еднаква с горната. Сива добре пречистена глина. Вис. 22.8 см, Дт 17.2 см, Ду 4.8 см (обр. 108 б).

ХАСКОВО.

КЕРАМИКА СЪС СПЕЦИАЛНО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ

КАПАЦИ

ТИП I – Кп-I

495. Плосък капак с плътна, ниска, биконична във вертикално сечение, дръжка. По горната част са врязани концентрични окръжности. Ръчно колело. Черно-кафява добре пречистена глина. Вис. 3 см, Д 9.4 см (обр. 109 а).

ДЯДОВО, инв. № 263, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI

ТИП II – Кп-II

496. Капак с биконична форма и ниска плътна, цилиндрична дръжка. Крачно колело. Добре пречистена червена глина. Вис. 7.1 см, Дт 9.2 см, Дд 5.8 см (обр. 109 б).

ДЯДОВО, инв. № 83, сметна яма с голямо количество бракувана керамична продукция – гърнета №№ 201, 212, паница № 254, кана № 358, чаша № 449 и свещник № 518 – III хоризонт – втора половина на XII в.

497. Капак, напълно еднакъв с горния. Вис. 7.6 см, Дт 10 см, Дд 8 см (обр. 109 в).

ХАСКОВО.

498. Капак с формата на горните. Крачно колело. Охраво-сиво-черна, след изпичането глина. Вис. 7.1 см, Дт 8.1 см, Д на отвора 6.2 см (обр. 109 г).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-415.

499. Капак, по форма и технология като горните. Керемидено-червена добре пречистена глина. Вис. 7.3 см, Дт 8 см, Д на отвора 5.7 см (обр. 109 д).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-414.

500. Капак като горните. Дръжката – отчупена. Охраво-кафява глина. Запазена вис. 4.3 см, Дт 7.8 см, Д на отвора 6 см (обр. 109 е).

ХАСКОВО – "Хисаря", инв. № А-416.

501. Капак като горните. Средният ръб – силно подчертан. Горната половина на тялото е украсена с вертикално разположени излъскани ивици. Крачно колело, много добре пречистена, слабо примесена с фина слюда, керемидено-червена след изпичането глина. Вис. 7.5 см, Д на средния ръб 10.5 см, Д на отвора 6.6 см (обр.

109 ж).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ "Градището", инв. № 569.

ТИП III – Кп-III

502. Висок, тесен, биконичен капак с много висока долна част. Крачно колело. Керемидено-червена добре пречистена глина. Украса – пояс от концентрично врязани прави линии по горната част. Вис. 6.8 см, Дт 5.6 см, Д на отвора 3.2 см (обр. 109 з).

КАРАНОВО.

503. Капак като горния. Пъпката отгоре леко отчупена. Крачно колело. Керемидено-червена, добре пречистена глина, примесена с фина слюда. Запазена вис. 8.4 см, Д на средния ръб 8.4 см, Д на отвора 4.9 см (обр. 109 и).

ГЛЕДАЧЕВО I, инв. № 599, сметна яма № 17 (трета четвърт на XII в.).

ТИП IV – Кп-IV

504. Широк капак с биконична форма, с висока долна част. От пъпката излиза плоска в напречно сечение дръжка, която достига до средния ръб. Под пъпката – украса от две единично врязани линии. Непосредствено върху ръба – други две. Крачно колело. Керемидено-червена, много добре пречистена глина. Вис. 9.1 см, Дт 10.8 см, Д на отвора 5.8 см (обр. 109 к).

ЯМБОЛ, инв. № 2293.

ОСВЕТИТЕЛНИ ТЕЛА

СВЕЩНИЦИ

505. Свещник с конусовидно тяло, ниска, тясна пъпка с плитка ямичка и тясна периферия. Дръжката която е свързвала последната с горната част на тялото е отчупена. Крачно колело. Добре пречистена керемидено-червена глина. Вис. 8 см, Д 12. 9 см (обр. 110 а).

ДЯДОВО, инв. № 351, III хоризонт – втора половина на XII в.

506. Свещник, напълно еднакъв с горния. В долната част на тялото са врязани хоризонтални линии. Покрит със златиста ангоба. Вис. 7.2 см, Д 11.5 см (обр. 110 б).

ДЯДОВО, инв. № 355, I хоризонт – втора половина на XI в.

507. Свещник като горните. Пъпката хоризонтално отрязана. Вис. 8.9 см, Д 12.9 см (обр. 110 в).

ДЯДОВО, инв. № 540, жилище № 2 – I строителен период – II хоризонт – първа половина на XII в., заедно с гърнета №№ 168 и 227 и свещник № 517.

508. Свещник по форма и украса като горните. Пъпката завършва с умбо. Покрит със златиста ангоба. Вис. 10.5 см, Д 15.9 см (обр. 110 г).

ДЯДОВО, инв. № 131, II хоризонт – първа половина на XII в.

509. Свещник като горните. Вис. 10.6 см, Д 14.6 см (обр. 110 д).

ЕЗЕРО, инв. № 2290.

510. Свещник като горните. Дръжката – ухо излиза и завършва от периферията. Вис. 9.4 см, Д 15 см (обр. 110 е).

СЛИВЕН – "Хисарлъка", инв. № Сл. М. 1041-А.

(Радева М. 1988:54, табл. II_1, кат. № 38).

511. Свещник като горните. Около пъпката – два ниски релефни пръстена. Дръжката отчупена. Покрит със златиста ангоба. Вис. 9 см, Д 14.6 см (обр. 110 ж).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-299.

512. Свещник като горния. Пъпката отчупена. Покрит със златиста ангоба. Вис. 7.1 см, Д 13.5 см (обр. 151 з).

ДЯДОВО, инв. № 72, III хоризонт – втора половина на XII в.

513. Свещник като горните. Пъпката – с плитка ямичка. Златиста ангоба. Вис. 5.8 см, Д 12.4 см (обр. 110 и).

ДЯДОВО, инв. № 206, I хоризонт – втора половина на XI в.

514. Свещник, подобен на горните. Стените с леко изразен конвексен профил. Пъпката отгоре – плоска, с релефен пръстен. Под нея – хоризонтално врязани линии. Вис. 7.6 см, Д 11.6 см (обр. 110 к).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-360.

515. Свещник, еднакъв с горния. Пъпката, цилиндрична с плитка ямичка. Вис. 6.8 см, Д 11.6 см (обр. 110 л).

ДЯДОВО, инв. № 28, III хоризонт – втора половина на XII в.

516. Свещник по форма като горните. Дръжката излиза силно извън периферията. По средата на тялото – пояс от врязани линии. Покрит със златиста ангоба. Вис. 3.8 см, Д 8.4 см (обр. 110 м).

ДЯДОВО, инв. № 82, жилище № 2 – II строителен период – III хоризонт – втора половина на XII в., заедно с делва № 3.

517. Свещник със съвсем леко изразен конкавен профил на стените. Пъпката с ямичка. Украсен с два пояса от хоризонтално врязани линии. Покрит със златиста ангоба. Вис. 9.5 см, Д 14.5 см (обр. 110 н).

ДЯДОВО, инв. № 375, жилище № 2 – I строителен период – II хоризонт – първа половина на XII в., заедно с гърнета №№ 168 и 227.

518. Свещник напълно еднакъв с горния. Цялото тяло покрито с хоризонтално врязани линии. Вис. 12.2 см, Д 16.8 см (обр. 110 о).

ДЯДОВО, инв. № 85, сметна яма с голямо количество бракувана керамична продукция – заедно с гърнета № 201, 212, паница № 254, кана № 358, чаша № 449 и капак № 496 – III хоризонт – втора половина на XII в.

519. Свещник като горните, стените с конкавен профил. Дръжката отчупена. Вис. 8.3 см, Д. 15.2 см (обр. 110 п).

ДЯДОВО, инв. № 91 – III хоризонт – втора половина на XII в.

520. Свещник като горния. Вис. 10 см, Д 14.7 см (обр. 110 р).

ДЯДОВО, инв. № 324, жилище № 18, I хоризонт – втора половина на XI в.

521. Свещник, абсолютно еднакъв с горния. Вис. 9.7 см, Д 14.3 см (обр. 110 с).

ДЯДОВО, инв. № 433, III хоризонт – втора половина на XII в.

522. Свещник, еднакъв с горните. Дръжката отчупена. Вис. 8.4 см, Д 12.4 см (обр. 110 т).

КАРАНОВО, инв. № 35.

523. Свещник, еднакъв с горните. Пъпката и дръжката отчупени. Златиста ангоба. Вис. 8.4 см, Д 12.7 см (обр. 110 у).

ДЯДОВО, инв. № 130, II хоризонт – първа половина на XII в.

524. Свещник с конусовидна форма с отчупена пъпка. Черна добре пречистена глина. Вис. 7.8 см, Д 11.4 см (обр. 110 ф).

АСЕНОВЕЦ, сметна яма.

525. Свещник като горния. Пъпката биконична, хо-

ризонтално отрязана отгоре. Дръжката отчупена. Вис. 9.4 см, Д 16 с м (обр. 110 х).

КАРАНОВО, инв. № 131.

526. Свещник като горния. Пъпката – висока, с релефен пръстен. Тялото украсено с вертикални излъскани ивици. Вис. 10.9 см, Д 15 см (обр. 110 ц).

КАРАНОВО, сметна яма № 49 – втора половина на XII- начало на XIII в., заедно с паница № 258.

527. Свещник по форма и украса като горния. Дръжката счупена. Вис. 9 см, Д 13.8 см (обр. 111 а).

ДЯДОВО, инв. № 302, сметна яма – I хоризонт – втора половина на XI в.

528. Свещник, напълно еднакъв с горните два. Вис. 7.4 см, Д 11.2 см (обр. 111 б).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-292.

529. Свещник, еднакъв с горните. Вис. 8.6 см, Д 11.4 см (обр. 111 в).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-345.

530. Свещник по форма като горните. Под пъпката – врязани хоризонтални линии, под тях – излъскани ивици. Дръжката – отчупена. Вис. 10.2 см, Д 14 см (обр. 111 г).

АСЕНОВЕЦ.

531. Свещник с конусовидна форма със слабо изразен конкавен профил, висока пъпка с ямичка и обла дръжка. Вис. 8.2 см, Д 10.8 см (обр. 111 д).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № Кв. 32-1.

532. Долна половина от свещник по форма като горния. По тялото са пробити 4 симетрично разположени отвора. Под тях – пояс от хоризонтално врязани линии. Периферията – фестонирана. Покрит със златиста ангоба и рисуван с червена боя. Вис. 5.5 см, Д. 12.6 см (обр. 111 е).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-319.

533. Свещник с конусовидно тяло, пъпка с умбо и широка периферия. Дръжката излиза под пъпката и достига до ръба на периферията. Украса от вертикални излъскани ивици. Вис. 9.1 см, Д 14 см (обр. 111 ж).

ДЯДОВО, инв. № 328, жилище № 18 – I хоризонт – втора половина на XI в.

534. Свещник като горния, с много широка, фестонирана периферия. Дръжката излиза от пъпката. Вис. 6.2 см, Д 15.4 см (обр. 111 з).

АСЕНОВЕЦ.

535. Свещник с конусовидно тяло с конвексен профил, висока пъпка, тясна периферия и дръжка, излизаща от средата на тялото и достигаща до периферията. Тялото украсено с хоризонтално врязани линии. Вис. 10.2 см, Д 13.9 см (обр. 111 и).

ДЯДОВО, инв. № 284, сметна яма – I хоризонт – втора половина на XI в.

536. Свещник като горния. Пъпката отчупена. Тялото украсено с вертикални излъскани ивици. По дръжката – врязани графити. Вис. 8.4 см, Д 12 см (обр. 111 к).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № З-Сз-361.

537. Свещник със слабо изразена камбановидна форма на тялото, ниска биконична пъпка с умбо и тясна периферия. Дръжката е излизала непосредствено под пъпката. Вис. 7.6 см, Д 13 см (обр. 111 л).

ДЯДОВО, инв. № 336, сметна яма от I хоризонт – втора половина на XI в.

538. Свещник по форма подобен на горния. Ниската пъпка завършва с дълбока ямичка. Дръжката счупена. Тялото украсено с два пояса от хоризонтално врязани линии. Вис. 5.8 см, Д 11.9 см (обр. 111 м).

КАРАНОВО, инв. № 58.

539. Свещник като горния. Пъпката и дръжката отчупени. В горната част – пояс от хоризонтални линии. Вис. 7.4 см, Д 14 см (обр. 111 н).

КАРАНОВО, инв. № 140.

540. Нисък камбановиден свещник със заоблена пъпка и силно завита нагоре периферия. Под пъпката – тесни процепи. Дръжката отчупена. Вис. 5.4 см, Д. 12.4 см (обр. 111 о).

ДЯДОВО, инв. № 236, II хоризонт – първа половина на XII в.

541. Висок камбановиден свещник с ниска плоска пъпка и средноширока периферия. Дръжката излиза от горната част на тялото. Под пъпката – пояс от хоризонтално врязани линии. Вис. 9 см, Д 11.3 см (обр. 111 п).

ДЯДОВО, инв. № 37, III хоризонт – втора половина на XII в.

542. Камбановиден свещник с ниска пъпка, с плитка ямичка и средно широка периферия. Дръжката отчупена. Тялото е украсено с хоризонтално врязани линии. Покрит със златиста ангоба. Вис. 8 см, Д 13.2 см (обр. 111 р).

ДЯДОВО, инв. № 388, I хоризонт – втора половина на XI в.

543. Свещник като горния. Пъпката широка, с отвор. Широката периферия – фестонирана. Дръжката отчупена. Вис. 5.8 см, Д 12.6 см (обр. 111 с).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № Кв. 32-13.

544. Нисък свещник, подобен на горния. Пъпката отгоре заоблена. Дръжката се издига високо нагоре. Вис. 6 см, Д 11 см (обр. 111 т).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 3-Сз-291.

545. Свещник като горните. Долната част на тялото – канелирана. Периферията е широка и завита нагоре. Вис. 7.4 см, Д 15 см (обр. 111 у).

СТАРА ЗАГОРА, инв. № 3-Сз-364.

546. Свещник с форма като горния. Пъпката – заоблена отгоре и се издига високо над камбановидното тяло. От горната и половина излиза дръжка. Крачно колело. Сиво-кафява, добре пречистена глина. Вис. 10.2 см, Д 7 см, (обр. 111 ф).

ЯМБОЛ, инв. № 2049.

547. Свещник като горния. Пъпката хоризонтално отрязана отгоре. Дръжката се издига леко над нея. Охраво-червена, добре пречистена глина. Вис. 7.4 см, Д 6.8 см (обр. 111 х).

ЯМБОЛ, инв. № 2303.

548. Свещник с конусовидно тяло и висока конусовидна, хоризонтално отрязана отгоре пъпка с умбо в центъра. Дръжката излиза от средата на тялото и се свързва с периферията. В горната част на тялото – широк пояс от хоризонтално врязани прави линии. Крачно колело. Сиво-охрава, след изпичането, много добре пречистена глина. Вис. 8.6 см, Д на отвора 12.2 см (обр. 111 ц).

СИМЕОНОВГРАД "Градището", инв. № А-2513.

549. Свещник като горните. Пъпката висока – биконична. Тялото украсено с косо разположени излъскани ивици. Дръжката излиза от горната част, под пъпката и достига до периферията. Крачно колело. Охраво-сива, след изпичането глина. Вис. 10 см, Д 13.9 см (обр. 111 ч).

ГЛЕДАЧЕВО I, инв. № 591, сметна яма № 8 (трета четвърт на XII в.).

550. Свещник, по форма, украса и технология на-

пълно еднакъв с горния. Пъпката отчупена. Запазена вис. 7.8 см, Д 13.2 см (обр. 111 ш).

ГЛЕДАЧЕВО I, инв. № 592, сметна яма № 8 (трета четвърт на XII в.).

551. Свещник като горните. Пъпката отчупена. Дръжката излиза от най-горната част на тялото и достига до вътрешната част на периферията. Крачно колело. Сиво-кафява, обилно примесена с фина слюда глина. Вис. 6.4 см, Д 12.2 см (обр. 111 ъ).

ГЛЕДАЧЕВО I, инв. № 594, сметна яма № 27 (трета четвърт на XII в.).

552. Свещник като горните. Пъпката отчупена. Дръжката излиза от средата на тялото. Украса – косо разположени излъскани ивици. Червена, до сива на петна, много добре пречистена глина. Запазена вис. 7.2 см, Д 13.6 см (обр. 111 ъ).

ГЛЕДАЧЕВО I, инв. № 593, сметна яма № 8 (трета четвърт на XII в.).

553. Свещник като горните. Дръжката и пъпката отчупени. Тялото украсено с косо разположени излъскани ивици, а периферията – насечена с коси ямички. Крачно колело. Охраво-кафява глина. Вис. 8 см, Д 14.2 см (обр. 111 ь).

ГЛЕДАЧЕВО I, инв. № 595, сметна яма № 14 (трета четвърт на XII в.).

554. Свещник като горните. Периферията – широка. Пъпката и дръжката са отчупени. Охраво-кафява, примесена с фина слюда глина. Вис. 6.5 см, Д 13.4 см. (обр. 112 а).

КРУМ (Хс), инв. № 37, жилище № 1 (втора половина на XII в.), заедно с гърне № 42 и паница със златиста ангоба № 297.

555. Свещник с ниско дъговидно тяло, което преминава в широка периферия. Дръжката е масивна и излиза от средната част на тялото, издига се високо над него и се свързва с външния край на периферията. Последната е украсена с редуващи се вълнообразни и прави врязани линии. По тялото – три дупчици. Сиво-кафява, добре пречистена глина. Вис. 3 см, Д 14.1 см (обр. 112 б).

ЯМБОЛ, инв. № 2304.

СВЕТИЛНИЦИ

556. Светилник с много висока, куха конусовидна поставка, върху която стъпва средно дълбока конусовидна паничка с оформен улей. Дръжката излиза от средата на поставката и достига до дъното. Улеят силно опушен. Ръчно колело. Стените много дебели. Керемидено-червена глина. Вис. 16.6 см, Д 11.8 см, Дд 9.2-9.5 см (обр. 113 а).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ “Градището”, инв. № 759, сметна яма.

557. Горна част от светилник като горния. Работен на ръка. Стените на паничката груби и дебели. Червена, примесена с фина слюда глина. Улеят силно опушен от фитила. Запазена вис. 6.2 см, Ду 7.8-8.2 см (обр. 113 б).

ПОЛСКИ ГРАДЕЦ “Градището”, инв. № НСФ-754.

558. Долна част от глазиран светилник. Запазена е само обърнато-фуниевидната подставка, покрита с кафяво-виолетова глазура, със зелени петна. Запазена вис. 8.2 см, Ду 15.5 см (обр. 113 в).

ДЯДОВО, инв. № 1013-НСФ.

КУЛТОВА КЕРАМИКА

559. Кадилница с лалеевидна форма на тялото и ниско, плътно конусовидно столче. Снабдена с три вертикални, пробити езичести дръжчици-уши. Работена на крачно колело от добре пречистена, червено-кафява след изпичането глина, с примес от фина слюда. Вис. 8.3 см, Дт 9.2 см, Ду 5.4 см (обр. 114).

ДЯДОВО, инв. № 249, гробове № 144-145 – втора половина на XI в.

СЪД ЗА УТАЯВАНЕ НА ТЕЧНОСТИ

560. Средновисок съд със средновисоко, тясно гърло, слабо профилирана шийка, с отчупен ръб на устието, закръглено тяло със средновисоки, слабоизпъкнали рамене и широко дъно. От средата на шийката излиза масивна, обла тръбовидна дръжка, която е захванатата за тялото в придънната част, където завършва с широк отвор. От шийката излизат още три плоски дръжки, които завършват в долната част на раменете като от долния им край излизат релефни ръбчета, имитиращи стилизирани крачета. Между двете дръжки – скулптурна украса от антропоморфни фигурки с извито назад в “мост” тяло, като ръцете им се свързват с тялото на съда. Последното е украсено с 6 гладки релефни ръба, от двете страни на които са врязани малки ямички. По раменете и тръбовидната дръжка – релефна украса от кръгли пъпки с щемпелувани концентрични окръжности. Съдът е покрит с глазура, горяла вторично. Работен на крачно колело от сива след изпичането, добре пречистена глина. Вис. 23.4 см, Дт 15.9 см, Дд 9.5 см (обр. 115).

ДЯДОВО, инв. № 539, сметна яма от II хоризонт – първа половина на XII в.

Ceramics and Ceramic Production in 11th-12th centuries

on the territory of present - day South east Bulgaria

(Summary)

Household ceramics is the most common material, yielded during archaeological research in settlements of all categories from the period of the Byzantine domination in the Bulgarian lands (11th–12th centuries). Its importance as one of the basic sources of the history of material culture, hence of the reconstruction of the social and economic status of ancient and medieval societies has been long familiar to scientists. Examination of ceramics enables archeologists to clear a number of important questions, connected with the ethnogenesis, everyday life and culture of the population inhabiting our land in the Middle Ages.

Despite all this, until recently nothing was known about the ceramics from the period of Byzantine domination in the lands of present-day Bulgaria. The archeological literature lacked serious scientific research dealing with the ceramics of the period. The various publications paid very little attention to ceramics and often it was treated outside the context of its archeological medium. Some researchers wrongly attributed it to the ceramics of the First Bulgarian Kingdom, and others – to the Second Bulgarian State. Very often the artistic ceramics, which was widely spread among the population in the11th and mostly in the 12th centuries has been attributed rather mechanically to the period of the 12th–14th centuries, without having in mind the fact that the Second Bulgarian Kingdom was founded in 1185, i.e. at the very end of the 12th century.

Large-scale archeological excavations of a number of medieval towns and fortresses in Southeast Bulgaria started in the late 50s. Research was carried out in the settlements of Beroe and Constantia, known from the historical sources, as well as a great deal of sites in the region of the eastern Rhodopes. Some of them are the medieval town in the Hissaria locality near Haskovo, the fortresses near Mineral baths and the villages of Liubenovo and Klokotnitsa, the monastery in Vesselchani residential district in the town of Kurdjali. Excavations of a number of settlements in the eastern part of the Upper Thracian Lowlands (Southeast Thrace) were started at the same time. Here we have to mention the medieval town in Hissarluka in Sliven, the fortresses near the village of Iskritsa (near Galabovo), Karavelovo (near Yambol) and the unfortified settlements in the localities of the villages of Ezero, Assenovets, Djadovo, and Karanovo (near Nova Zagora), Znamenosets, Gipsovo, Gledachevo, and Polski Gradets (near Radnevo), Kabile (near Yambol), Krum (near Dimitrovgrad), as well as those by the town of Liubimets and on the antique road station named Karasura near the village of Rupkite in the vicinity of Chirpan.

As a result of the terrain investigations a great amount of ceramic material was amassed in the funds of the museums. It enabled researchers to make a generalized examination of ceramics and the pottery production in the period between 11th–12th centuries on the territory of present-day Bulgaria.

CLASSIFICATION

According to its purpose the overall ceramic complex is divided into two main kinds: household and building pottery. On a second level, on the basis of its utilitarian function the household ceramics is divided into: vessels for carrying and storing foodstuffs (tara), vessels for preparation of food (kitchen ceramics), vessels for eating and drinking (table ceramics) and ceramics with special functions (fig, 2).

On the next level – functional designation – the first group of ceramics – the tara – is represented by the categories of amphorae and thick–walled vessels for storing foods and drinks–big earthen jars. The second group- the kitchen ceramics – is represented by jars, cauldrons with inner ears, saucepans and earthenware dishes. The third group – the table ceramics – is represented by the biggest number of categories. In this group are bigger and smaller plates, bowls, as well as jugs, pitchers, amphora–shaped

vessels, cups and wine vessels. The last group comprises categories with special functions-candlesticks, filtrating vessels, religious figures and other special forms.

According to the kind and methods of laying the surface glazing on the ceramic vessels we can differentiate between the following groups: plain ceramics (without glazing), ceramics with golden slip, ceramics with red slip and glazed ceramics. Depending on the decoration the glazed ceramics is ordinary, decorated and sgraffito ceramics.

According to the colour of the clay after baking the glazed ceramics is divided into two sub–groups: white–clay and red–clay ceramics.

TYPOLOGY AND CHRONOLOGY OF CERAMICS

The typology of ceramics is based on 615 well-preserved and reconstructed vessels, which originate from the medieval settlement near the village of Diadovo (218 pieces), the medieval fortress Hissarluka in Sliven (25 pieces), the medieval town of Beroe (53 pieces), the settlement on the antique road station Karasura (46 pieces), the Hissaria fortress in Haskovo (35 pieces), the settlement near the village of Karanovo (34 pieces), the fortress in the locality of Sv. Duh (Holy Spirit) near the Haskovo Mineral Baths (22 pieces), the settlements near the villages of Assenovets (19 pieces) and Polski Gradets (17 pieces), the medieval fortress near Iskritsa (13 pieces), Yambol (17 pieces), the summer seasonal settlement Gledachevo-1 (12), the settlement near the villages of Ezero, region of Nova Zagora (12 pieces), Znamenosets, region of Radnevo (8 pieces) and Karavelovo, region of Yambol (7 pieces), over the Thracian towns of Sevtopolis (6 pieces) and Kabile (4 pieces), as well as the settlements near the village of Krum, region of Dimitrovgrad (3 pieces), Gradishteto near Simeonovgrad (2 pieces), Madrets, region of Galabovo (1 piece), Nova Zagora in the locality of Community Services (1 piece), Dimitrovgrad – Kaleto (1 piece), the settlement over the tell near Galabovo (1 piece), the village of Malevo near Haskovo (1 piece), the monastery near the village of Voden, region of Yambol (1 piece) and of unknown origin from the region of Rousse, at present in the Historical Museum in Haskovo (1 piece).

At the same time with the typology of whole vessels, archeologists worked on the typology of fragmented material. With the help of the latter 106,907 fragments originating from the settlements near Djadovo (62,388), Karanovo (19,399), Znamenosets (8,593), Iskritsa (5,405), P. Gradets (3,875), Gledachevo-1 (3,399), Liubimets (2,096), Krum (790), Assenovets (505) and Gipsovo (457) were processed (Table 1).

The stratigraphical processing of mass ceramic material from the exactly dated enclosed complexes and layers in some of the mentioned settlements (Diadovo, Znamenosets, Karanovo, Gledachevo-1) enables researchers to synchronize chronologically not only the respective layers and the villages they belong to, but assists the whole vessel typology, which in all cases are much fewer and unevenly distributed among them.

This leads to the increase in value and quality of the whole vessel typology. That is why the two kinds of typology are examined in their organic unity.

While working on them we were guided by the requirement of the creation of such models, that respond to the basic requirements of Informatics. This gives us the opportunity to create a computer base for processing the numerous ceramic materials.

The processing of ceramics requires the creation of a uniform and strict system, because of which we use the method of mathematical statistics that gives the most objective data.

The whole vessel typology is based on the relation of absolute measures of the separate details of vessels, which we mark in the following way: H– maximum height of vessel; H_1 – height of base portion; H_2 – height of shoulders; H_3 – height of neck; H_4 (H_1+H_2) – height of body and H_5 – height of stem, D – maximum diameter, D_1 – diameter of the mouth, D_2 – diameter of the bottom, D_3 – diameter of the base of the neck, D_4 – diameter of the stem. In some 'open' categories of vessels, consisting only of bottom parts (some types of plates and cups) H coincides with H_1 and D coincides with D_1. The same refers to the closed categories – pitchers and jugs with thick, hollow stems, where we only find the measurement H_5.

The presence of some details or others in the shape of the vessel determines its category – jug, jar, pitcher, plate, etc.

For determining the typological belonging of the separate vessels, nine ratios were used of the different parameters of their construction, which give full characterization of all the details of the vessels. The values of the ratios are measured on a five–grade scale, which, according to the respective indices we mark with quantitative numbers.

1. very small
2. small
3. medium
4. large
5. very large

We assign strictly fixed numerical limits to the respective grades that have different values, taking

into consideration the local peculiarities of the ceramics in Northeast Thrace.

Each of the nine indices characterizes a specific detail of the shape of the vessel, according to which it is named.

1. The index of height/depth – it designates the general proportion of the vessel

2. The index of height of mouth – designates the height of the mouth.

3. The index of width of mouth – designates the width of the mouth in proportion to the general configuration of the vessel.

4. The index of the profile of the neck – designates the rate to which it is profiled.

5. The index of height of the body – designates the height in proportion to the overall height of the vessel.

6. The index of height of shoulders – designates their height and shows the place of the biggest diameter in the construction of the body.

7. The index of convexity of the shoulders – shows their convexity in proportion to the base of the neck and the bottom of the vessel.

8. The index of width of bottom – designates the width of the bottom in proportion to the maximum diameter of the vessel.

9. The index of height of the stem – designates the height of the stem in some categories of vessels- plates, pitchers and jugs.

To be able to determine the typological characteristics, we should choose the permanent marks correctly, because they characterize the different kinds of vessels. Thus, when deciding the typological belonging of the 'closed' categories of vessels- jars, jugs, pitchers, amphora-like vessels, etc., the following permanent (type-determining) indices have been used:

Height index (1), mouth–width index (2), neck profile index (4), body height index (5), shoulder height index (6), and index of convexity of shoulders(7). These indices give a full picture of the general configuration of the silhouette of the respective category. We mark the separate types with Roman numerals after the initials of the respective category- e.g. Jars, type 4 – Г-IV*.

The additional details play an important part in the type–determining marks – handles, stems under the bottoms, spouts, etc.

The subtype is determined by the index of height of mouth and is marked with letters A-D, corresponding to the five grades, determining the height of the neck. For example- jars of type 4 with a very low mouth are marked Г-IV A.

The variation is determined by the five grades of the width index for the bottom and is marked with the Arabic numerals 1-5 in a subscript. For example jars of type 4 with a very low mouth and very wide bottom are marked $Г\text{-}IVA_5$, etc.

Unlike the 'closed' vessel category, with the 'open' one – plates, cups, etc., only 2 or 3 indices can be type – determining, depending on the shape of the separate types. For example, the plates of type I-П* – I have only two permanent marks – depth and width of the bottom, while with the more complete shapes – with a middle edge and shoulders, the indices amount to five – for example the plates of type III, etc.

The typology of fragmented material was developed on the basis of fragments of mouths, determining the separate categories of vessels. It also comprises the fragments of walls with decoration, which make up a complete composition, as well as the handles and bottoms of vessels.

The processing of mass ceramic material of the two typologies enables researchers to connect specific details- types of bottoms, handles, etc. with definite types of the respective categories of vessels. Besides, the separate types of vessels of the typology of fragmented material are very well dated in a number of settlements and certain layers in them, which allows their involvement with the typology of whole vessels and in this way turns ceramics into a reliable dating material. In the typology of the most popular category of vessels in all vessels of Northeastern Thrace – the jars – 72.82% (Typology of fragmented material) (Table 1), three basic types were formed on the basis of the profile of the mouth and depending on the potter's wheel on which they were produced.

Jars, made on a hand–operated wheel represent the first type.

According to the profile we can differentiate between five sub-types marked with letters. The degree of profiling, on the other hand, determines the separate variations (fig. 5).

The second type represents vessels made on a pedal–operated wheel. Here we can also differentiate between 5 subtypes and each has a number of variations (fig.6).

The third type represents vessels joining in their shape elements of the first and the second, because of which it is transitory.

When determining the exact typological characteristics of the separate categories of vessels, data from both typologies (of whole vessels and fragmented material) have been used.

The results from processing the ceramics from Southeast Thrace show that jars are the most widely spread type of vessels. They comprise 72.8% of the fragmented material and 38.5% of the whole vessels.

There have been determined 36 types according to the typology of whole vessels and three types

according to the typology of fragmented vessels. Types I–VIII, X–XIII and XVI from the typology of whole vessels correspond to type 1 (Г-1) from the typology of fragmented material. They were made on a hand – operated potter's wheel. The jars of this kind have qualities, characteristic for Old Bulgarian pottery and are its later development.

New qualities also appear, which are characteristic of pottery from the period of Byzantine domination – the walls of vessels become thinner, the necks gradually become longer and straighter, the ornamentation, which is exclusively incised, is concentrated only on the shoulders, the embossed marks on the bottoms lessen.

The second group of jars comprises types XIV, XVIII–XXXV, according to the typology of whole vessels. They correspond to type 2 (Г-2) according to the typology of fragmented material. They were made on a pedal–operated potter's wheel. Their bodies are slimmer and have thinner walls, each has a flat handle and the bottoms are always cut and additionally smoothed. The ornamentation is mainly expressed in bands of horizontally incised lines, usually placed on the shoulders and neck and slanted glossy lines, placed in the lower half of the body. The jars of the second group were widely spread in the 11th–12th centuries and reach 79.42% against 26.34% for those of the first group. The shape of the vessels in the first group is new, unfamiliar to the Old Bulgarian ceramics of 9th–10th centuries. The analysis of kitchen ceramics from the Balkan countries shows that the shape of the jars of the second group originated namely from Northeast Thrace, where it appeared on the basis of the local pottery tradition, under Byzantine influence. This is proved by the vessels of types XVIII, XX–XXV, which retain the flat shape, characteristic of the vessels of the first group. So, between the Old Bulgarian period and the period 11th–12th centuries there was continuity in the development of pottery production. It is namely from Northeast Thrace that jars of the second group, together with the pedal-operated potter's wheel, penetrated and spread throughout the rest of the Bulgarian land and from there to the northern and western parts of the peninsula. Later, during the time of the Second Bulgarian State this form was established as a basic kind in the kitchen ceramics.

The analysis of the statistical data from processing the ceramics with the typology of fragmented material leads us to the conclusion that Northeast Thrace was ahead in the development and production of pottery in comparison with the other regions in the Bulgarian lands. Here the ratio of ceramics produced on a pedal–operated potter's wheel is 3.89:1. At the same time in the region to the west (Kovachevo, region of Pazardjik) the ratio changes to 4:1 (the bigger number being the amount produced on a hand- operated wheel. Still further to the west (the fortress of Pernik) the part produced on a pedal–operated wheel is further reduced and in the western parts of the Balkan Peninsula (Macedonia, Serbia) the pedal–operated wheel appeared as late as the end of the 13th century.

The typology of fragmented material allows scientists to determine the chronological limits of the individual sites. On the basis of exact dating with coins of layers and complexes and the ratio between hand and pedal–operated wheel in them, the settlements in a region can be synchronised. The analysis of statistical data shows that the earliest settlement was founded near the village of Znamenosets in the second half of the 10th century. The ratio between ceramics produced on hand and pedal-operated wheel there is 44.05:54.85%. The next to be founded, in the first half of 11th century, was the fortress near Iskritsa with ratio 32.87:66.67% and the settlement near the village of Polski Gradets – 24.86:75.10%. A little later, about the middle of 11th century, the settlements near Djadovo – 25.75:74.15% and Gipsovo-18.75:81.25% appeared. The latest to be founded were those near Assenovets – 17.51:82.46 and Karanovo – 8.03:91.62%.

The results of the statistical processing of ceramics with the typology of fragmented material at the precisely coin–dated layers in Znamenosets, Diadovo, Karanovo, and Gledachevo-1 were used as a basis of chronological synchronizing of the separate settlements in southeast Bulgaria.

It is important to note, for the sake of the exact chronological position of each of the ten settlements, that in the settlement near Znamenosets three building layers were established. The first one was dated with anonymous coins of class A-2 to the second half of the 10th century; the second – with coins of classes B, F, H and I – to the 11th century and the third – with coins of John and Manuel Komnenus – to the 12th century. The chronological limits of the three layers of the settlement near Djadovo have considerably narrower chronological limits. Here the earliest layer was dated by anonymous coins of class F, coins of Constantine X Ducas and pre-reform coins of Alexeus I Comnenus – to the second half of the 11th century. The second layer was dated by sciffati of Alexeus and John II Comnenus – to the first half of the 12th century, and the third – by coins of Manuel I and Andronicus Comnenus and Isaac I Angelus – to the second half of the 12th century.

In the settlement near Karanovo a one-layer quarter was studied, dated by coins of Manuel I Comnenus, Alexeus III Angelus and Latin imitations-

to the second half of the 12th and the beginning of the 13th century.

Here we have to mention also the summer seasonal settlement of nomadic animal–breeders – Gledachevo-1, which was dated to the end of the third and the beginning of the last quarter of the 12th century with a tetarteronus and sciffatus of Manuel Comnenus.

It is exceedingly important, in dating the various settlements on the basis of mass–produced ceramics, processed by typology of fragmented material, to establish the dates not only of the separate types, but also of the sub–types and variants within them. In this respect, the stratigraphical processing of mass ceramic material gives good opportunities.

In type Г-1, for example, we notice a reduction from the beginning to the end of the settlements, which in separate sites has different values. In the settlement near Znamenosets the reduction is from 56.18% to 36.83%. In the fortress near Iskritsa the reduction of Г-1 is even more clearly expressed- from 55.06% to 21.73%. The reduction in Г-1 is not so drastic in Diadovo – from 35.32% to 22.79%. The same tendencies of reduction are visible in the separate sub-types in Г-1. In Znamenosets and Iskritsa the reduction is most pronounced in Г-1Б – from 21.35% to 11.05 in the first (table 6) and from 29.36% to 14.93% (table 5) accordingly. In the latter and in Znamenosets the tendency of reduction is permanent in all subtypes, while in Iskritsa we notice some hesitation with Г-1 Г, which at the beginning of the settlement have a value of 1.84%, around the middle, i.e. at the end of the 11th and the first half of the 12th centuries, reach 2.36 %, after which, at the end, they disappear altogether. A circumstance that is very important, in order to precisely date the various sub–types in Г-1 according to the typology of fragmented material, is that in some of the settlements some sub–types are present and others lack them completely. Thus, Г-1В is present in the villages around Znamenosets, Iskritsa, Polski Gradets and Karanovo, founded in the second half of the 10th and the first half of the 11th centuries, while in the settlements which were later founded- Djadovo, Gipsovo, Assenovets, Gledachevo-1 and Krum, dated to the middle of the 11th century, it lacks altogether. So, the conclusion is that Г-1В is no longer in use after the middle of the 11th century, which is important in dating the settlements. Here we should explain that a big part of the fragmented ceramic material from Karanovo originates from the so-called sector II, where a thorough study was carried out of a quarter of the village, inhabited in the second half of the 12th and the beginning of the 13th centuries. Hence, the ratio between the two types of jars (8.03: 91.62 %) is closer to that of later settlements.

At the same time, sector B, though a comparatively small amount of material was found there, shows even earlier dates. Because of this, the results of the typology of fragmented material of the same settlement show that it was inhabited throughout a comparatively long chronological period – from the 11th to the beginning of the 13th centuries.

The reverse tendency is obvious in vessels of Г-2, which, however, unlike Г-1, is not permanent for all subtypes. The growth from the beginning to the end of the settlements is expressed most clearly in the fortress near the village of Iskritsa- from 44.94 % to 77.94 %. In Znamenosets Г-2 increase from 42.71 % at the beginning to 62.64 % at the end, and in Djadovo – from 64.68 % to 77.21 %. Inside the type, a permanent tendency of growth of the relative part of vessels in all settlements is noticed with sub–types А and Б. In Iskritsa, however, a reduction is noticeable in Г-2 from 6.42 % to 4.42 %, as well as with Г-1. In Znamenosets, we notice a hesitation with Г-2 Г, where the reduction is in the range from 13.50 to 12.64 %. At the same time in the other settlements Iskritsa and Diadovo Г-2 Г increase from 3.67 % to 7.36 and from 11.50 % to 12.30 respectively. While the vessels Г-2 В and Г-2 Г show hesitation in the tendencies at separate settlements in Southeast Bulgaria, Г-2 D show again a permanent tendency of reduction from the beginning to the end of the settlements. Thus, in Diadovo, Г-2D is reduced from 2.94 % to 1.61 % and in Znamenosets – from 4.49 % to 2.10 %. The hesitation in the tendencies at the different settlements is due, most probably, to the local peculiarities in the production of ceramics and shows low values, which, in any case, do not change the overall tendency of increasing of the relative part of Г-2 according to the typology of fragmented material from the beginning to the end of the settlements. As for Г-2 D, observations show that its variants represent vessels with profiles of the transitory Г-3 according to the typology of fragmented material, which were present at the time of transition from the hand–operated wheel to the pedal–operated wheel in the production of pottery. It is quite natural for transitory forms to appear in this period, which, for a certain period of time, show tendencies of development, after which they gradually disappear and the features of new production take their place.

On the basis of the above–said and of the ceramics processing with typology of fragmented material from the total of 10 settlements in southeast Bulgaria that were investigated, we reached the conclusion that the earliest settlement in this region was the one that was founded near the village of Znamenosets. Here the ratio of jars produced on hand and pedal–operated wheel is 44.05:54.85 %. (fig. 62). In Djadovo the ratio between the two basic types is

25.75:74.15 %, while in Karanovo it is 8.03:91.62 % and finally in Gledachevo, which appeared at the end of the third quarter of the 12th century, it is 13.47:96.53 %. In the fortress near the village of Iskritsa the ratio between the two groups of jars is 32.87:66.77 % and in the settlement near Liubimets it reaches 26.82:77.07 %. So, the conclusion is that in chronological aspect the latter two settlements come between Znamenosets and Djadovo. In the settlement near the village of P. Gradets the ratio between the two groups of jars is very close to that of Djadovo – 26.84:75.10 % In the two settlements near Gipsovo and Assenovets the ratios between Г-1 and Г-2 are 18.75:81.25 % and 17.51:82.46 % respectively. In the last settlement near Krum the ratio reaches 1.76:98.20 %. From what I have said so far, I can conclude that the synchronization of the ten settlements in Southeast Bulgaria on the basis of the results from the typology of fragmented material looks like this: the settlement near Znamenosets was the first to be founded- in the second half of the 10th century. After it follow the fortress near Iskritsa and the settlements near Liubimets, Djadovo and Polski Gradets – in the first half and about the middle of the 11th century. The settlements near the villages of Gipsovo, Assenovets and Karanovo appeared much later – about the middle and the second half of the 12th century. The latest to appear was the summer seasonal village of Gledachevo-1 – in the end of the third quarter of 12th century. The settlement near the village of Krum was founded probably at the same time.

On the basis of the results of the processing of ceramics with typology of fragmented material, we can synchronize the separate layers in the multi–layer settlements. In this respect the first layer of the settlement near Znamenosets is the oldest, and it is referred to the second half of the 10th century.

The first layers of the fortress near Iskritsa and Diadovo, which are dated to the end of the first half and the middle of 11th century are synchronized with the second phase of the second layer in Znamenosets, and the beginning of the settlements near P. Gradets and Liubimets.

The third layer in Znamenosets, which takes almost the whole of the 12th century, is synchronized with the second and third layers of the fortress near Iskritsa and the settlement near the village of Djadovo.

The latest layers in Djadovo and Iskritsa, dated to the second half of the 12th century, are synchronised with the second phase of the third layer of Znamenosets, the one–layer quarter of the settlement near the village of Karanovo and the settlements near Assenovets, Gipsovo, the seasonal settlement Gledachevo-1 and Krum.

It is clear that on the territory of present-day Southeast Bulgaria there was a flourishing production of ceramics in the 11th and 12th centuries and it was based on the hand – and pedal–operated potter's wheel in the seventh stage of the development of its functions.

The same results are obtained by the research into the other categories of vessels of the everyday ceramics group.

Plates take the second place in distribution after jars – their total is 18.86% of the whole group of vessels. Depending on the values of the ratios of the separate details in their construction we differentiate between 41 types. A part of them continued their development from the early Medieval period (types I–III). Others appeared between 11th – 12th centuries (П*-VIII,П-X, П-XII, П-XIX). At that time new shapes of the ceramic group with golden and red slip appeared and spread. In 11th and mostly 12th centuries glazed, painted and sgraffito plates were widely spread, which gradually replaced the ordinary ceramic vessels.

Jugs take 7.8% of the whole and 7.02% of the fragmented vessels. In this category we find 31 types. A great place among them take the wide- mouthed, pot-like jugs-К-I - К-XI*. The medium-width vessels are represented by only 4 types- К-XII, К-XXVIII and КXXX, the most widely spread being the narrow-mouthed jugs- К-XIII- К-XXIII, К-XXIX and К-XXXI.

It is an impressive circumstance that while a part of the jars and plates represent shapes which further develop types of the early Medieval stage, a great many of the shapes of the jugs appeared between 11th–12th centuries. Some of them continued their development through the late Medieval period – types XI, XIII, XIV, XVIII. Other types were popular only in the period of Byzantine domination – 11th–12th centuries – III, VII, XXI, XXV and XXVIII–XXX. There are vessels that were used during a shorter period – the second half of 11th–12th centuries or 12th– the beginning of 13th centuries- IV, XV, XX, XXVI. We also meet specimens that don't go out of the frames of a century – II, V, VI, XIX, XXII. The types with narrowest chronological frames are I, XII, XVI, XXIII–XXIV and XXXI, which were used only in the second half of the 11th or the second half of the 12th century (fig. 93), which is very important for dating not only ceramics but also the rest of the archeological material.

The pitchers are a category with a limited spread. They take 6.83 % of the whole vessels and 2.31 % of the fragmented vessels. Depending on the values of their type–determining indices, we differentiate between 14 types. Like with some types of the

previous categories of vessels – jars, plates and jugs, which show narrow chronological limits, we can use some types of pitchers as dating material. Of course, there are some here, too, that have quite a long history- from the 11th to the 14th century. (C*-VI). A big part of the pitchers were in use in the whole period between the 11th and the 12th century. (C-II, C-IV, C-VIII, and C-XIII). Others had shorter chronological frames- 11th- the first half of the 12th century (C-III) and the second half of the 11th- the 12th century. (C-I) Type C-V didn't go out of the frames of the 11th century and C-VII, C-X- C-XII and C-XIV of the 12th century. The narrowest chronological frame belongs to C-IX, which was in use only in the first half of the 12th century (fig. 99).

The next category of the table ceramics- the amphora- like vessels- were also not very spread- 3.25 % according to the typology of whole vessels and 5.20 % according to the typology of fragmented material. Their shape is new and its origin is connected with the period 11th–12th centuries. Their variety is small and is expressed in only 7 types.

The cups are 10.89 % of the whole vessels. Most of them repeat the shape of the pots, made on a pedal-operated wheel and differ from them only in their small size. The rest of the cups exist only as separate specimens. (Ч*-II – Ч-VIII).

The wine vessels represent the last category of table ceramics. They are extremely rare and in the region of Southeast Bulgaria only two identical vessels were found.

Single vessels – lids (four types); censer and a vessel for precipitation and straining liquids represent special ceramics. Only candlesticks are widely spread and take 8.64 % of whole vessels and 2.92 % of fragmented vessels.

There are four types of decoration of ordinary ceramics: incised, burnished, embossed and stamped.

Incised decoration (53.821 %) is most widely spread in Northeast Thrace. It is subdivided in its turn into three variants: lines, pits and flutes, among which 46 combinations have been attested. Burnished decoration is the second in spread (44.911 %). There have been noticed 21 combinations of ornamental motifs here. Embossed decoration is poorly spread (1.260 %). It enters 7 combinations with ornaments of incised and burnished decoration.

Last in distribution is stamped decoration (0.006 %).

The results of the processing the ceramics with the two kinds of typology led us to a number of conclusions regarding the place of the separate kinds of decoration on the body of the vessels. The incised ornaments are most frequently placed on the upper part of the body and on part of (in some cases on the whole of) the shoulders. They are rarely found on the necks of the vessels. The burnished decoration is concentrated on the lower half, rarely on the shoulders. There is very rarely ornamentation on the handles of the vessels.

The analysis of the established combinations of decorations of the vessels leads to the conclusion that it is a direct continuation and development of the decoration of Old Bulgarian ceramics.

Ceramics with golden slip was widely spread in Southeast Bulgaria in the 11th–12th centuries. Depending on the structure of the clay and the structure of the slip, it is subdivided into two groups. The vessels of the first group are characterized by very well cleaned creamy–pink clay, without admixtures, with fine, thick engobe. The most common category is plates. The vessels of the second group are not different in the structure of the clay, degree of baking and shapes of ordinary ceramics. Besides plates, all other categories of vessels are common here. Very often there are red paintings on the golden engobe.

On the basis of analysis of whole vessels and fragmented material in Southeast Bulgaria, the uncovered waste material of golden slip ceramics and the results of X–ray, spectral and chemical analyses, we came to the conclusion that present-day southeast Bulgaria is the place of origin of this kind of ceramics. One of the centres of its production was proved to be the medieval town in the locality of Hissarluka in Sliven.

Ceramics with red slip is the most rarely spread in Southeast Bulgaria. Mainly plates (fig. 78) and little vessels (jugs and pitchers) represent it (fig. 95k). A big jar – like jug with a spout from Medieval Beroe is an exception (fig. 87 г). 38 miniature vessels represent the biggest so far collective finding, which was uncovered on the track of Trakia highway, very close to the medieval settlement on the Karasura antique road station (fig. 89, 92 а, 95 б-т, 97, 98 з).

According to opinions expressed in scientific circles red- slip ceramics was produced in at least two centres on the territory of Bulgaria – Karasura and Melnik. It is our opinion that so far we lack archeological proof of red – slip ceramics being produced on the territory of present-day Bulgaria. Neither kilns, nor waste material have been found so far. They haven't been found in Melnik, Karasura, or anywhere else. A single finding by itself, though a big one, is not a proof of local production, nor does it give enough justification for the localization of a production. It is the same as with a single coin finding that does not certify the existence of a mint in its whereabouts.

Glazed and painted ceramics have a much wider spread. Depending on the colour of the clay after baking glazed ceramics is subdivided into white–clay

and red–clay. White–clay ceramics is not very widely spread and is represented by the classes known from the big Byzantine centres "Green and brown painted wares" and "Painted wares". Red–clay ceramics has a much wider distribution. The latter is represented by" Brown glazed wares", etc. "marble – like" ceramics.

The classes of painted ceramics that are represented are "Slip painted wares" and "Green and brown painted wares". A variation of the latter is a group of plates that copy specimens of the foreign Byzantine white–clay ceramics and they were most probably made in a local pottery workshop.

Sgraffito ceramics was widely spread on the territory of Southeast Bulgaria throughout the 11th and especially the 12th century. It was frequent in towns, as well as in unfortified settlements. The types are "Fine Style", "Spiral Style", "Developed Style", "Zeuxippus ware", "Painted sgraffito ware" and "Champ levйe". Together with the numerous specimens of imported sgraffito ceramics, which was spread on the pottery markets throughout the Balkan peninsula, a special kind of ceramics is found in the region. That is the ornamental undulating line incised below the glazing by means of a comb. Analyses show that such elements are absent in the Byzantine centres such as Constantinople, Athens, Corinth, Thessaloniqui, Nemea, Rhodes, Salamin, Sparta, Pergamon, Troy, etc. It is not found among the ceramic findings in the other states on the Balkan peninsula. In the centres of the Second Bulgarian state Veliko Tarnovo, Cherven, Shoumen, Varna, Melnik, Kaliakra, etc., the comb–incised undulating ornament is not to be found, either. It is, however, widely spread in all the settlements of Northeast Thrace. Research shows that this kind of sgraffito ceramics is popular in the land of present-day Southeast Bulgaria, from Hissarluka in Sliven to Kurdjali, which leads to the conclusion that it was produced in the pottery workshops of the above–mentioned region.

A sub – group of sgraffito ceramics, which so far has been localized only in Gledachevo-1 and Znamenosets, deserves special attention. The dark, oleaginous green glazing was laid only on the comb – incised band of undulating lines on these vessels (figs. 85 а, 161 б). It is obvious that this group of sgraffito ceramics has a local origin. Besides, its production centre can be identified, too. Judging by the fact that so far this kind of ornamentation has been spotted only in Znamenosets and Gledachevo-1, the distance between which is 5 or 6 km, we think that the vessels in question originated in a workshop in the vicinity, most probably in Znamenosets itself. As a proof of this we will point to the local group of painted ceramics. Between the patches of green and brown varnish on them there is no glazing, and the white slip is unglazed.

From what was pointed out so far, I can conclude that Northeast Thrace was ahead in its development compared with the rest of Bulgaria and the neighbouring countries. In this respect the Byzantine political domination and cultural influence assisted the economic and cultural development of the region in the 11th–12th centuries.

The closeness of the area to Byzantium affected strongly the character of its culture. It approached the Byzantine culture in the tendencies of its development and accepted a number of its characteristic features. That is why the culture of the territory of present-day Southeast Bulgaria in 11th–12th centuries is a peculiar mixture of the development of the local Bulgarian and the province Byzantine culture.

The main direction for the infiltration of the Byzantine culture in Northeast Thrace came from the capital Constantinople, which was close by. The roads passing through the area, connecting it directly with the capital, assisted the influence and made it stronger.

On the top, undoubtedly, was the capital Constantinople, emitting its cultural influence. After it were the Byzantine centres. The third vertical level belonged to the Bulgarian cities- Beroe, Costantia, "Hissarluka" in Sliven, etc. and the last level, where, of course, the influence was weakest, were the villages.

The strength of the influence in the separate areas of economics and culture was different. While in the production of ceramics the greatest influence was exerted on the region of present-day Southeast Bulgaria, and the weakest- on the farther regions of the Balkans, in the articles of adornment the influence was equally strong across a vast territory from Corinth to the Upper Thracian lowlands and from there to Macedonia. So, the fashion,imposed by the centre spread horizontally, reaching far – off provinces.

Situated close to the capital Constantinople, the territory of present-day Southeast Bulgaria turned into a kind of transmitter of Byzantine influence into the peninsula and to its periphery in the 11th–12th centuries. In this period the region turned into an important centre for the production of household ceramics on the territory of the Byzantine empire. Its pottery production placed it among the first in the production of ceramics on the Balkan peninsula in the 11th–12th centuries.

*The following Cyrillic initials have been used to mark the respective categories in the classification of vessels:

Г – Jars
П – Plates
К – Jugs
С – Pitchers
АС – Amphora–like vessels
Кп – Lids
А – Amphorae
Ч – Cups

List of illustration

Fig. 1. Map of Southeast Bulgaria.
Fig. 2. Classification of ceramics.
Fig. 3. Pattern of the basic parts of the vessel.
Fig. 4. Patterns of various categories of vessels: а-б – jars; в-г pitchers; д-е jugs; ж-л plates.
Fig. 5. Profiles of jars type 1 according to the typology of fragmented material.
Fig. 6. Profiles of jars type 2 according to the typology of fragmented material.
Fig. 7. Amphora – type I. Scale 1:4.
Fig. 8. Amphora – type II. Scale 1:4.
Fig. 9. Big jar type I. Scale 1:8.
Fig. 10. Big jar type II. Scale 1:4.
Fig. 11. Jars type I. Scale 1:4.
Fig. 12. a type II б-г type III д-е type IV, Scale 1:4.
Fig. 13. Jars types V-VII. а – Г-V А, б – Г-V Б, в – Г- V В, г – Г-VI А, д-к – Г-VI Б , л-н – Г-VII. Scale 1:4.
Fig. 14. Jars type VIII. Scale 1:4.
Fig. 15. Jars type IX, а-б – Г- IX А, в-ж- Г- IX Б. Scale 1:4.
Fig. 16. Jars type X, а – Г-X, б-д -Г- X Б, е – Г- X В. Scale 1:4.
Fig. 17. Jars а – Г-XI, б – Г- XII, в – Г- XIII. Scale 1:4.
Fig. 18. Jars, а-г – Г-XIV, д-ж – Г-XV, з -Г-XVI, и – Г-XVII. Scale 1:4.
Fig. 19. Jars, а – Г-XVIII , б – Г-XIX. Scale 1:4.
Fig. 20. Jar, type XX . Scale 1:4.
Fig. 21. Jars, а – Г-XXI А, б – м – Г-XXI Б. Scale 1:4.
Fig. 22. Jars, type XXI, subtype В (Г-XXI В). Scale 1:4.
Fig. 23. Jars, type XXII, subtype А (Г-XXII А). Scale 1:4.
Fig. 24. Jars, type XXII, subtype Б (Г-XXII Б) Scale 1:4.
Fig. 25. Jars, type XXII, subtype Б (Г-XXII Б) Scale 1:4.
Fig. 26. Jars type XXII, subtype В, variant 1 (Г-XII $В_1$). Scale 1:4.
Fig. 27. Jar type XXII, subtype В variant 2 (Г-XXIII $В_2$). Scale 1:4.
Fig. 28. Jars, а – Г- XXIII, б-в – Г-XXIV. Scale 1:4.
Fig. 29. Jar, type XXV. Scale 1:4.
Fig. 30. Jar, type XXVI, subtype А (Г-XXVI А) Scale 1:4.
Fig. 31. Jars, type XXVI, variant Б (Г-XXVI Б) Scale 1:4.
Fig 32. Jars, type XXVI, variant В (Г-XXVI В) Scale 1:4.
Fig. 33. Jars, type XXVI, variant Г (Г-XXVI Г) Scale 1:4.
Fig. 34. Jars, type XXVI, variant Г (Г-XXVI Г) Scale 1:4.
Fig. 35. Jars, type XXVII, subtype А (Г-XXVII А) Scale 1:4.
Fig. 36. Jars, type XXVII, variant А (Г-XXVIIА) Scale 1:4.
Fig. 37. Jars, type XXVII, variant А (Г-XXVII А) Scale 1:4.
Fig. 38. Jars type XXVII, variant Б (Г-XXVII Б) Scale 1:4.
Fig. 39. Jars, type XXVIII (Г-XXVIII) Scale 1:4.
Fig. 40. Jar, type XXIX (Г- XXIX). Scale 1:4.
Fig. 41. Jar, type XXX (Г-XXX) Scale 1:4.
Fig. 42. Jars type XXXI, variant А (Г-XXXIА) Scale 1:4.
Fig. 43. Jars, type XXXI, variant А (Г-XXXI А) Scale 1:4.
Fig. 44. Jars, type XXXI, variant Б (Г-XXXI Б) Scale 1:4.
Fig. 45. Jars, type XXXII, variant А (Г-XXXIIА) Scale 1:4.
Fig. 46. Jars, type XXXII, variant Б (Г- XXXII Б) Scale 1:4.
Fig. 47. Jars, type XXXII, variant В (Г-XXXII В) Scale 1:4.
Fig. 48. Jar, type XXXIII, (Г-XXXIII). Scale 1:4.
Fig 49. Jars, type XXXIV, (Г-XXXIV). Scale 1:4.
Fig. 50 Jar, type XXXV, (Г-XXXV). Scale 1:4.
Fig. 51. Jars from Byzantium, а, в, д – Constantinople (after D. Rice), б – Pergamon (after J.-M. Spieser), г – Tassos (after Χ. Μπακιρτζησ), е, ж – Corynth (after T. Mc Kay), з – Argos (after Χ. Μπακιρτζησ), Scale 1:4
Fig. 52. Jars from Serbia, а-г – Veliki grad (after M. Јанковић), д-ж – Rudine- Branishevo (after M. Поповић, В. Иванишевић); з-к – Svetlina – Branichevo (after M. Поповић, В. Иванишевић). Scale 1:4.
Fig. 53. Jars from Serbia, а-е Popovitsa (after З., Л Жеравица), ж-к – Ribnitsa (after D. Minić). Scale 1:4.
Fig. 54. Jars from Serbia – the fortress of Ras, а – local jars, б – imported jars (after М. Поповић). Scale 1:4.
Fig. 55. Jars from Serbia – the fortress of Belgrade (after В. Бикић). Scale 1:5.
Fig. 56. Jars from Macedonia, а – Prilep (after B. Babić), Scale 1:5, б – Ohrid (after B. Alexova). Scale 1:6.
Fig. 57. Jars from Romania, а – Dinogecia (after M. Comşa) б – Morest (after D. Prodan et all.), в – Pakuiul lui Soare (after P. Diaconu, D. Vilceanu), г – Kapidava (after R. Florescu). Scale 1:4.
Fig. 58. Jars from Serbia and Macedonia, а – Mali grad – Branichevo, б – Svetlina – Branichevo (after М Поповић, В. Иванишевић), Scale 1:4, в – "Varosha" – Prilep (after B. Babić). Scale 1:4.
Fig. 59. Jars from Romania, а – Kapidava (after R. Florescu), б, в – Dinogecia (after I. Barnea). Scale 1:4.
Fig. 60. Jars from the Crimean peninsula , а – Hersones (after A. Iakobson), б – Partenit (after E. Parshina), в – Sudak (after I. Baranov).
Fig. 61. Jars from Bulgaria in the Volga region (after T. Hlebnikova).
Fig. 62. Ratio of Г–1 and Г–2 according to the typology of fragmented material in the separate settlements of

southeast Bulgaria.
Fig. 63. Chronology of types of jars.
Fig. 64. Cauldron "Hissarluka" - Sliven. Scale 1:4.
Fig. 65. Saucepans, type I (Т-I). Scale 1:4
Fig. 66. Ceramic saucepan, а – type I (Гв-I), б – type II (Гв-II), в – type III (Гв-III). Scale 1:4.
Fig. 67. Plates, type I, а-з – subtype А (П-I А), и – subtype Б (П-I Б), к-р – subtype В (П-I В). Scale 1:4.
Fig. 68. Plates, а-д – type II (П-II), е – type III, subtype А (П-III А), ж – type III subtype Б (П-III Б), з – type IV (П-IV), и – type V, subtype А (П-VА), к-л – type V, subtype (П-V Б), м-н – type VI (П-VI) – о – type VII (П-VII), п – type VIII (П-VIII) р-с – type IX(П-IX). Scale 1:4.
Fig. 69. Plates, а-г – type X (П-X), д-е – type XI (П- XI), ж-з – type XII (П- XII), и-к – type XIII (П -XIII), л – type XIV (П-XIV), м-н – type XV. Scale 1:4.
Fig. 70. Plates, type XVI (П- XVI). Scale 1:4.
Fig. 71. Plates, type XVII, а, subtype А (П-XVII А), б, г – subtype Б (П-XVII Б). Scale 1:4.
Fig. 72. Plate, а – type XVIII (П-XVIII). Scale 1:4.
Fig. 73. Plates, type XIX, а-в – subtype А, variant 1 (П-XIX $А_1$) г, д – subtype А, variant 2 (П-XIX $А_2$), е – subtype Б (П-XIX Б). Scale 1:4.
Fig. 74. Plates, type XX (П-XX). Scale 1:4.
Fig. 75. Plate, type XXI (П-XXI А). Scale 1:4.
Fig. 76. Plates, type XXI, subtype Б (П-XXI Б). Scale 1:4.
Fig. 77. Plates, type XXII, а-в – subtype А (П-XXII А), г-д – subtype Б (П-XXII Б). Scale 1:4.
Fig. 78. Plates, type XXIII, а-в – subtype А (П-XXIII А), г – subtype Б (П-XXIII Б). Scale 1:4.
Fig. 79. Plates, type XXIV, а-в – subtype А (П-XXIV А), г – subtype Б (П-XXIV Б). Scale 1:4.
Fig. 80. Plates, type XXV (П-XXV). Scale 1:4.
Fig. 81. Plates, а-б – type XXVI, subtype А (П-XXVIА), в – type XXVI, subtype Б (П-XXVI Б), г – type XXVII, subtype А (П-XXVII А), д – type XXVII, subtype Б(П-XXVII Б). Scale 1:4.
Fig. 82. Plates, type XXVIII (П-XXVIII). Scale 1:4.
Fig. 83. Plates, а – type XXIX (П-XXIX), б – type XXX (П XXX), в – type XXXI (П-XXXI). Scale 1:4.
Fig. 84. Plates, а – type XXXII (П-XXXII), б – type XXXIII (П-XXXIII). Scale 1:4.
Fig. 85. Plates, а – type XXXIV (П-XXXIV), б – type XXXV (П-XXXV), в – type XXXVI (П-XXXVI), г – type XXXVII (П-XXXVII).
Fig. 86. Chronology of types of Plates.
Fig. 87. Jugs, а – type I (К-I), б-в – type II (К-II), г – type III (К-III). Scale 1:4.
Fig. 88. Jugs, type IV а – subtype А (К-IV А), б-в – subtype Б (К-IV Б), г – subtype В (К-IV В). Scale 1:4.
Fig. 89. Jugs, type V (К-V). Scale 1:4.
Fig. 90. Jugs, а – type VI (К-VI), б – type VII (К-VII), в – type VIII (К-VIII), г – type IX (К-IX), д – type X (К-X), е – type XI (К-XI) ж – type XII (К-XII), з-и – type XIII (К-XIII), k – type XIV (К-XIV), л – type XV (К-XV), м – type XVI (К-XVI), н – type XVII (К-XVII). Scale 1:4.
Fig. 91. Jugs, а – type XVIII (К-XVIII) б-е – type XIX (К-XIX), ж-и – type XX (К-XX), к – type XXI (К-XXI). Scale 1:4.
Fig. 92. Jugs а – type XXII (К-XXII), б – type XXIII (К-XXIII), в – type XXIV (К-XXIV), г – type XXV (К-XXV), д-е – type XXVI – (К-XXVI), ж-к – type XXVII (К-XXVII), л – type XXVIII (К-XXVIII), м-н – type XXIX (К-XXIX), о – type XXX (К-XXX), п-р – type XXXI (К-XXXI). Scale 1:4.
Fig. 93. Chronology of types of Jugs.
Fig. 94. Pitchers, а-в – type I, subtype А (С-IА), г – subtype Б (С-IБ), д – type II (С- II). Scale 1:4.
Fig. 95. Pitchers, type III (С-III). Scale 1:4.
Fig. 96. Pitchers, type IV (С-IV). Scale 1:4.
Fig. 97. Pitchers, type V (С-V). Scale 1:4.
Fig. 98. Pitchers, а – type VI, subtype А (С-VI А), б – type VI, subtype Б (С-VIБ), в – type VII (С-VII), г – type VIII (С-VIII), д – type IX (С-IX), е – type X (С-X), ж – type XI (С-XI), з – type XII (С-XII), и – type XIII (С-XIII), к-м – type XIV (С-XIV). Scale 1:4.
Fig. 99. Chronology of types of Pitchers.
Fig. 100. Amphora – like vessels, type I (АС-I). Scale 1:4.
Fig. 101. Amphora – like vessels, type II (АС-II). Scale 1:4.
Fig. 102. Amphora – like vessels, type III (АС-III). Scale 1:4.
Fig. 103. Amphora – like vessels, type IV (АС-IV). Scale 1:4.
Fig. 104. Amphora – like vessels, а-б – type V (АС-V), в – type VI (АС-VI), г – type VII (АС-VII). Scale 1:4.
Fig. 105. Cups, type I (Ч- I). Scale 1:4.
Fig. 106. Cups, type I (Ч-I) Scale 1:4.
Fig. 107. Cups, а – type II (Ч-II), б-в – type III (Ч-III), г – type IV (Ч-IV), д – type V (Ч-V), е – type VI (Ч-VI), ж – type VII (Ч-VII), з – type VIII (Ч-VIII). Scale 1:4.
Fig. 108. Wine vessels. Scale 1:4.
Fig. 109. Covers, а – type I (Кп-I), б-ж – type II (Кп-II), з-и – type III (Кп-III), к – type IV (Кп-IV). Scale 1:4.
Fig. 110. Candlesticks. Scale 1:4.
Fig. 111. Candlesticks. Scale 1:4.
Fig. 112. Candlesticks. Scale 1:4.
Fig. 113. Lamps. Scale 1:4.
Fig. 114. Incense vessel. Scale 1:4.
Fig. 115. Vessel for precipitation of liquids. Scale 1:4.
Fig. 116. Ornaments of incised decoration.
Fig. 117. Ornaments of incised decoration.
Fig. 118. Ornaments of polished decoration.
Fig. 119. Ornaments of embossed decoration.
Fig. 120. Ornaments of stamped decoration.
Fig. 121. Handles of vessels with polished and incised decoration Scale 1:4
Fig. 122. Handles of vessels with а- decoration of lengthy incisions and furrows; б- embossed decoration, в- incised crosses; г- incised signs for ownership. Scale 1:2.
Fig 123. Embossed decoration on bottoms of vessels.
Fig. 124 Embossed circles on the bottoms of vessels. Scale 1:2.
Fig 125 Fragments of bottoms with embossed signs. Scale 1:2.
Fig. 126. Bottom of a vessel with incised pentagram. Scale 1:2 .
Fig 127. Fragments of vessels with golden slip, painted in red paint a – Djadovo; b – Znamenosets; в – Iskritsa, г – Gipsovo, д – Gledachevo-1. Scale 1:2.
Fig. 128. Fragments of vessels with golden slip, painted in golden paint – P. Gradets. Scale 1:2.
Fig. 129. Handles of vessels of ordinary ceramics, painted in red paint – P. Gradets. Scale 1:2
Fig. 130. Plate from "Hissarluka" in Sliven with golden slip and glazing. Scale 1:2.
Fig. 131. Fragments of vessels with red slip, а – Polski Gradets; б – Znamenosets; в – Djadovo; г – Karanovo;

д – Iskritsa. Scale 1:2.
Fig. 132. White – clay ceramics а-б Djadovo – Scale 1:4; в-г – Djadovo, д-е – Znamenosets. Scale 1:2.
Fig. 133. White – clay ceramics – а-д – Iskritsa (after G. Sheileva), е – P. Gradets. Scale 1:4.
Fig. 134. Fragments of glazed pitchers and jugs. Scale 1:2.
Fig. 135. Fragments of plates glazed in green and brown. Djadovo, Karanovo. Scale 1:2
Fig. 136. Fragments of plates glazed in green and brown, P. Gradets. Scale 1:2.
Fig. 137. Fragments of "Green and brown painted wares", а, г-р – Djadovo, б – Znamenosets, в – P. Gradets. Scale 1:2.
Fig. 138. Fragments from sgraffito plates "Fine style". Scale 1:1.
Fig. 139. Fragments from sgraffito plates "Spiral style". Scale 1:2.
Fig. 140. Fragments from sgraffito plates "Spiral style", а – with light–green glazing, б – with light yellow glazing. Scale 1:2.
Fig. 141. Fragments from sgraffito plates "Spiral style" with light – green, cracked glazing. Scale 1:2.
Fig. 142. Fragments from sgraffito ceramics – а, г-ж, и-л, н, п-р, у – Djadovo, б, в, з, с-т – Znamenosets, м – P. Gradets, о – Karanovo. Scale 1:2.
Fig. 143. Fragments from sgraffito ceramics with ornaments of vegetation and animals – а, в, и-о Djadovo, б, г, ж, з – Znamenosets, д – Polski Gradets, е – Karanovo. Scale 1:2.
Fig. 144. Fragments from Painted Sgraffito ceramics: а – Iskritsa, б-г, ж– Znamenosets, д, е, з-k – Djadovo. Scale 1:2.
Fig. 145. Fragments from sgraffito ceramics with decorations of birds made in green glazing – Djadovo. Scale 1:2.
Fig. 146. Fragments from sgraffito ceramics "champ levee" – Djadovo. Scale 1:2.
Fig. 147. Fragments from sgraffito ceramics with decoration of concentric and eccentric circles – Djadovo and Znamenosets. Scale 1:2.
Fig. 148. Fragments from sgraffito ceramics: а – with net – like ornamentation, б – with triangles, – Djadovo, в - Djadovo, Znamenosets. Scale 1:2.
Fig. 149. Ornamentation motifs of sgraffito ceramics from Southeast Bulgaria.
Fig. 150. Fragments from sgraffito ceramics from Byzantium, а – Constantinople (after A. Megaw), б – Athens (after M. A. Frantz), в – from Olinth (after A Xyndopoulus), г – from Corynth (after G. Sanders), д – plates from Hersones (after A. Jakobson).
Fig. 151. Sgraffito ceramics from Serbia and Romania: а – Stalach, б – Krushevats, в – Dinogetsia (I. Barnea).
Fig. 152. Sgraffito ceramics from Tsarevets а – after S. Georgieva, б – after P. Slavchev.
Fig. 153. Sgraffito ceramics from а – Shumen (V. Antonova) б – Cherven (S. Georgieva).
Fig. 154. Sgraffito ceramics from а-г – Kavarna (L. Bobcheva) д – Varna (A. Kuzev).
Fig. 155. Sgraffito ceramics from а – Debelt (Ts. Drajeva), б – Sevtopolis (J. Changova), в – Stenimakos (R. Moreva).
Fig. 156. Fragments from sgraffito ceramics – Djadovo. Scale 1:2.
Fig. 157. Fragments from sgraffito ceramics – Znamenosets. Scale 1:2.
Fig. 158. Fragments from sgraffito ceramics – Iskritsa. Scale 1:2.
Fig. 159. Fragments from sgraffito ceramics: а-б – Polski Gradets, в, д – Karanovo, г – Gipsovo, е – Krum. Scale 1:2.
Fig. 160. Sgraffito plate – Kurdjali (N. Ovcharov, D, Hadjieva). Scale 1:4
Fig. 161. Fragments from sgraffito ceramics а, в – Gledachevo-1, б – Znamenosets. Scale 1:1.
Fig. 162. Pottery workshop with kiln for baking the vessels – Djadovo.
Fig. 163. Waste ceramics – Djadovo.
Fig. 164. Fragments of bottoms with eccentric circles.
Fig. 165. Kiln for baking the vessels – Iskritsa.
Fig. 166. Kiln for baking the vessels № 1 – Liubimets.
Fig. 167. Waste ceramics – Karanovo а – ceramics with golden slip б-ж – ordinary ceramics.
Fig. 168. X – ray of Model № 73 (Karanovo). The separate phases are as follows PL-plagioglases, FS-feldspar, M-mica, and QZ- quarts.
Fig. 169. X – ray of Model № 32 (P. Gradets). The dotted line signifies the presence of amorphous phase.
Fig. 170. X – ray of Model № 67 (Djadovo).
Fig. 171. X – ray of Model № 66 (Djadovo). The arrows signify a high-temperature mineral.
Fig. 172. X – ray of Model № 15 – "Hissarluka" – Sliven. The dotted line signifies the places of crystallizing during baking.
Fig. 173. X – ray of Model № 48 – Iskritsa – with unchanged mineral structure
Fig. 174. Macrophotos of ceramic models а-б – group XIV Karanovo, в – XIV group Znamenosets, г – group II – Znamenosets.
Fig. 175. Microphotos of ceramic models а: group XVII – Polski Gradets; б – group XIV – "Hissarluka" – Sliven; в-г – group VIII – "Hissarluka" – Sliven, д – group XIII – Hissarluka" – Sliven, е-ж group XIV – Iskritsa; з – group I – Znamenosets.
Fig. 176. Macrophotos of ceramic models:
а – group XIII – Znamenosets; б – group XIV-Djadovo; в – group V – Znamenosets; г – group XIII – Iskritsa; д – group VIII – "Hissarluka" – Sliven; е – group XIII -"Hissarluka" – Sliven; ж – group XIV – Iskritsa; з – group XIV – Djadovo.
Fig. 177. Lines, showing the distribution of some elements from models of Znamenosets.
Fig. 178. Lines, showing the distribution of some elements from models of а – Djadovo; б – Hissarluka-Sliven.
Fig. 179. Lines, showing the distribution of some elements from models of а – Iskritsa, б – Polski Gradets.
Fig. 180. Lines, showing the distribution of а – iron, б – uranium and talium in models from Znamenosets.
Fig. 181. Lines, showing the distribution of manganum, chrome, zinc, barium and rubidium in models from Znamenosets.

Plate 1 а – Fragments of vessels with golden slip, decorated with red paint.
Plate 1 б – Fragments of vessels with red slip.
Plate 2 а – Fragments of glazed white clay vessels.
Plate 2 б – Glazed vessel with anthropomorphic sculptural decoration.
Plate 3 а – Plate with green glazing.
Plate 3 б – Plate with brown patched glazing.
Plate 4 – Fragments of glazed plates

Plate 5 a – Fragments of "Green and brown painted wares".
Plate 5 б – Fragments of "Green and brown painted wares".
Plate 6 – Fragments of "Green and brown painted wares".
Plate 7 a – Fragments of "Green and brown painted wares" – local plate.
Plate 7 б – Fragments of sgraffito plates "Fine style".
Plate 8 a – Fragments of sgraffito plates "Spiral style".
Plate 8 б – Sgraffito plate.
Plate 9 a – Sgraffito plate in "Developed style".
Plate 9 б – Fragments of "Painted Sgraffito".
Plate 10 a – Sgraffito plate in "Champ levée".
Plate 10 б – Fragments of plates "Champ levée".
Plate 11 – Fragments in sgraffito plates with zoomorphic decoration.
Plate 12 – Plate and fragments "Bulgarian sgraffito".
Plate 13 – Fragments of "Bulgarian sgraffito".
Plate 14 – Plate and fragments of "Bulgarian painted sgraffito".

Table. 1. Distribution of fragments of pottery into categories and settlements.
Table. 2. Distribution of whole vessels according to number and percentage.
Table. 3. Distribution in percentage of categories of vessels according to the typology of fragmented material in the various settlements.
Table. 4. Quantitative values of types, sub-types and variants of jars in the settlements of southeast Bulgaria.
Table. 5. Values of jars according to the typology of fragmented material in the three building layers of the settlement near the village of Djadovo in %.
Table. 6. Values of jars according to the typology of fragmented material in the three building layers of the settlements near the village of Znamenosets, in %.
Table. 7. Values of jars according to the typology of fragmented material in the three building layers of the fortress near the village of Iskritsa, in %.
Table. 8. Quantitative values of the types of ornamentation according to the typology of fragmented material in the settlements of southeast Bulgaria.

Списък на съкращенията

АВ - Археологически вести
АОР - Археологически открития и разкопки
ГИБИ - Гръцки извори за българската история
ГАИМ - Годишник на археологическия институт с музей
ГНАМ - Годишник на народния археологически музей
ГМСБ - Годишник на музеите от Северна България
ИАИ - Известия на Археологическия институт
ИБИД - Известия на българското историческо дружество
ИБМ - Известия на българските музеи
ИВАД - Известия на Варненското археологическо дружество
ИМЮБ - Известия на музеите от Южна България
ИМЮИБ - Известия на музеите от Югоизточна България
ИНМБ - Известия на народния музей Бургас
ИНМВ - Известия на народния музей Варна
ИНИМ - Известия на Националния исторически музей
КСИА - Краткие сообщения Института археологии
ЛИБИ - Латински извори за българската история
МИА СССР - Материали и исследования по археологии СССР
РП - Разкопки и проучвания
Род. сб. - Родопски сборник
САИ - Свод археологических источников
ТВПИ - Трудове ва Великотърновския висш педагогически институт
ΑΑΑ – Αρχαιολογικα Αναλεκτα εξ Αθηνων
ABSA - Annual of the British School at Athens
DOP - Dumbarton Oaks Papers
MAA - Macedonica Acta Acrhaeologia
MCA - Materiali cercetrri archeologice
SCIVA - Studii cercetrri de istorie veche єi archeologice
ZFA - Zeitschrift fьr Archдologie

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 7

Увод 11

Класификация на керамиката 18

Типология и хронология на керамиката 20

Украса 141

Керамично производство 205

Заключение 226

Библиография 230

Каталог на керамиката 236

Резюме 274

Списък на илюстрациите 283

Списък на съкращенията 287

Керамика и керамично производство през XI-XII век
от територията на днешна Югоизточна България

“Марица-Изток”. Археологически проучвания. Том 6

Автор – Борис Борисов
Художник на илюстрациите – Росица Йоргова
Редактор – ст. н. с. д-р Иван Панайотов
Художник на корицата – М. Подмолов
Предпечатна подготовка – Д. Костов